

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 06306

IN GANG FUN TSAYT

Lili Berger

•

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER

AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

לילי בערגער
אין גאנג פון צייט

לילי בערגער

אין גאנג פון צייט

עס"ען — שעפער און שאפונג

1976

פאריז

תשל"ו

Lili Berger

AU FIL DES ANNÉES

Essais

Paris, 1976

דאָס בוך דערשיינט מיט דער הילף פון אַ קאָמיטעט פון פריינד
וועלכע איך דריק אויס אַ האַרציקן דאַנק. באַזונדער דאַנק איך דעם חבר
חיים קערבער פאַר זיינע טיכטיקע באַמיאונגען און איבערגעגעבנקייט,
כדי דאָס בוך זאָל דערשיינען, ווי אויך דעם פריינד שלום בריצמאַג,
וועלכער האָט אים צוגעהאַלפן אין זיינע אָנשטרענגונגען.
לסוף וויל איך דערמאָנען דעם אייגנטימער פון דער דרוקעריי,
יוסף שעכטער, דעם איבערגעגעבענעם פריינד פון יידישן געדרוקטן
וואָרט, וועלכער קומט שטענדיק אַנטקעגן דעם יידישן שרייבער ביים
אַרויסגעבן אַ בוך.

Tous droits réservés pour tous pays

PRINTED IN FRANCE

Imprimerie IM. PO., 65, rue du Fg-St-Denis, 75010 Paris

**
*

זינט יאָרן האָט געזאָלט דערשיינען אַ באַנד עסייען. די צאָל האָט זיך געמערט. יעדעס מאָל, ווען ס'האָט זיך געדוכט, אַז אַט־אַט רוקט זיך אָן אַ מעגלעכקייט זיי אַריינצוגעבן אין צוויי טאָולען, האָט זיך די אַפגעקליבענע זאַמלונג געענדערט — געוויסע אַרבעטן אַרויסגענומען, אַנדערע צוגעגעבן.

איז די געבראַכטע דאָ זאַמלונג כמעט אָן אַפּקלייב פון אַפּקלייבונגען. פאַראַן עסייען געשריבענע מיט אַ סך יאָרן צוריק און אין די גאָר לעצטע צייטן, דערצו אין צוויי לענדער (אין פּוילן און אין פּראַנקרייך), ביי פאַרשידענע געלעגנהייטן און סייטאַציעס, וואָס לייגט אַ געוויסן חותם אויף דער גאַנצקייט פון דער זאַמלונג.

אַ טייל פון די אַפהאַנדלונגען זענען געדרוקט געווען אין צייטשריפטן, אַנדערע דערשיינען צום ערשטן מאָל און אויף געוויסע דאָ באַהאַנדלטע טעמעס האָב איך שוין געהאַט געשריבן אין אַן אַנדער פאַרס, ווי וועגן קאַפּאָ, קאַרטשאַק, שלאַנסקי א. א.

די אַפהאַנדלונגען און דערמאָנונגען וועגן די אַלע שעפּער, וואָס איך האָב געקענט פּערזענלעך, וואָס זענען מיר נאָענט געווען און זענען שוין נישטאַ, באַטראַכט איך ווי אַ חוב, וואָס איך בין זיי שולדיק און גיב זיי אָפּ אין אַ באַשיידענער מאָס, אין דער ערשטער ריי יאָנוש קאַרטשאַק, וועלכער איז אויף שטענדיק פאַרבליבן אין מיין האַרץ, אין מיין דמיון.

דאָס צונויפּשטעלן די זאַמלונג לויט אַ סדר, לויט גענויע געביטן איז נישט לייכט געווען. פאַרס זיך געהאַלטן כאַטש טיילווייז ביי מיין כוונה צו גרופירן אַרבעטן וועגן שעפּער, וואָס זענען אויף וואַסער עס זאָל נישט זיין אופּן געבונדן מיט געוויסע קרובהשאַפטן, לויט אויפקומענדיקע פּראָבלעמען, צייטלעכע דערשיינונגען און נייע שטרעמונגען אין קינסטלערישער שאַפּונג.

די אַפהאַנדלונגען פּרעטענדירן נישט צו זיין אַרומנעמעריש, צו האָבן דורכגעפירט אויסשעפלעכע אַנאַליזן. גיכער איז געזאַנגען אין צייכענען שעפּער־פאַרטערען צוזאַמען מיט באַטראַכטונגען, אין אַנוואַרפן שטריכן און געדאַנקען, פאַרשפינטע מיטן אינפאַרמאַטיוון „שטאַף“.

דער שרייבער וואָס איז פאַרלאָפֿן די צייט

(צו דער פּופּציקסטער יאַרצייט פֿון פּראַנץ קאַפּאַ)

געוויינלעך ווערט אָפּגעמערקט אַ קיילעכדיקע דאַטע פֿון אַ גרוי־סן שעפּער קודם כל אינעם לאַנד, וווּ ער איז געבוירן געוואָרן, געלעבט און געשאַפֿן. ביי דער געלעגנהייט פֿירט מען דורך אַ סך הכל פֿון זיין שאַפּונג, מען הייבט אַרויס דאָס, וואָס איז פֿריער פֿאַרזען געוואָרן. פּראַנץ קאַפּאַ איז אָבער פֿון זיין לאַנד פֿאַריאַגט געוואָרן שוין אַ סך יאָרן נאָך זיין טויט. בלויז במשך פֿון אַ קורצער צייט איז זיין שאַפּונג געווען „רע־האַביליטירט“. זינט דער סאַוועטישער אינוואַזיע זומער 1968, האָט זיך איבערן שרייבער ווידער אַראָפּגעלאָזט אַ פֿאַרהאַנג פֿון פֿאַרגעסנקייט. ער איז ווידער נאָכן טויט אַ פֿאַרשטויסענער, דער חרם אויף אים איז אויפּסניי גילטיק געוואָרן. דאָס איינציקע אַרט, וווּ מען קאָן פּראַנץ קאַפּאַ קאָן אָפּגעבן כבוד אין זיין לאַנד, איז דער יידישער נייער בית־עולם אין פּראַג. אויף זיין קבר, ווי מ'האַט מיר איבערגעגעבן, געפינט מען אַלע מאָל פֿרישע בלומען. צוליב די אָפטע באַזוכן פֿון טוריסטן האָט מען געמוזט אַוועקשטעלן אַ וועג־צייכן מיטן אויפּשריפט „דאָקטאָר פּראַנץ קאַפּאַ“. אַרום זיין איצטיקער יאַרצייט איז אָבער שאַ־שטיל, נישט פֿאַרבליבן אויך פֿון די זייניקע קיינער אין זיין געבוירן־לאַנד, וואָס זאָל אָנצינדן אַ יאַרצייט־ליכטל. די דאַטע פֿון זיין טויט ווערט איצט אַפֿ־געמערקט בלויז אין ליטעראַרישע קרייזן אין דער מערבֿ־וועלט.

**

ס'איז געווען מיט פּופּציק יאָר צוריק. אין אַ פּרילינגדיקן פּרימאַרגן 1924 האָט אין גרויסער איינזאַמקייט אויסגעהויכט זיין לעצטן אַטעם אַן 41־יאָריקער יידיש־טשעכישער באַאַמטער. קיין געקראַלאַגן זענען נישט געווען. כמעט אומבאַמערקט איז דורכגעגאַנגען זיין טויט, ווי אומ־

באמערקט ס'איז דורכגעלאפן זיין קורץ, טראגיש לעבן, וואס איז אין די לעצטע יארן צעפרעסן געווארן פון א טובערקולאז-קראנקייט. אויפן טיש אין זיין איינזאמען צימער האט זיינער א נאענטער פריינד געפונען א בריוו צום אים, אין וועלכן ער האט געלייענט: „טייערער מאַקס, מיין לעצטע בקשה צו דיר איז, אז דו זאלסט צונויפנעמען אלע מיינע זכרונות, בריוו, אייגענע און פרעמדע, צייכענונגען און ענדלעכע זאכן, און אויך מיינע איבעריקע שריפטן, ווו זיי זאלן זיך נישט געפינען, אויף די פאליצעס, אין דער וועש-שאַנק, ביי מיר אין שטוב, אָדער ערגעץ אנדערש, און דו וועסט וויסן ווו זיי אָפצוזוכן. איך בעט דיך, נישט לייענענדיק, זאלסטו אלץ פאַרברענען. דאָס זעלבע בעט איך דיך צו טאָן מיט אלע שריפטן און צייכענונגען, וואָס געפינען זיך ביי דיר און ביי אַנדערע, ביי וועמען דו וועסט זיי אָפנעמען אין מיין נאָמען. און אויב עמעצער וועט נישט וועלן דיר אַרויסגעבן מיינע בריוו, זאל די פערזאָן זיך פאַרפליכטן פאַר דיר, אַז זי וועט זיי אַליין פאַר-ברענען“.

דאָס זענען געווען די לעצטע שורות, וואָס קאָפּאָ האָט געשריבן — אַ בריוו אַ צוואה. דער פריינד צו וועמען ער האָט געשריבן זיין לעצט-טן בריוו און אַנגעטרויט זיין צוואה, איז, ווי באַוואוסט, געווען דער באַקאַנטער דיכטער און קריטיקער מאַקס בראַד, וועלכער איז מיט יאָרן צוריק געשטאַרבן אין ישראל.

ס'איז נישט שווער זיך משער צו זיין, אַז מאַקס בראַדן איז נישט לייכט אַנגעקומען נישט צו דערפילן זיין פריינדס בקשה. ס'איז דאָך אַ-גענומען, אַז דער לעצטער פאַרלאַנג פון אַ מענטש, וואָס שיידט זיך מיט דער וועלט, איז הייליק. אָבער אַדאַנק אים, בראַדן, זענען פאַר-בליבן און שפעטער דערזען די ליכטיקע שיין ביז גאָר אַריגענעלע און הויך קינסטלערישע ווערק, וואָס זענען אַריין אין אוצר פון דער וועלט-ליטעראַטור און צו וועלכע מ'האַט אומעטום צוגענויגט דאָס אויער ווי צו אַן אַנטפלעקונג. נאָך היינט, 50 יאָר נאָך קאָפּאָס טויט, פאַרשן לי-טעראַטור-קענער, ליטעראַטור-היסטאָריקער, פאַרשידענע אַספעקטן פון קאָפּאָס שאַפונג און פון זיין לעבן. ווי אַ שעפּערישע פּערזענלעכקייט איז ער נאָך טיילווייז פאַרהוילן פאַר אונדז. ביזן היינטיקן טאָג איז נאָך נישט אויפגעקלערט געוואָרן די רעטעניש פון זיין צוואה. פאַרוואָס, צו-ליב וואָס האָט ער אַנגעזאָגט זיין פריינד צו פאַרניכטן אלע זיינע שריפטן, יעדעס שטיקל פאַרשריבן פאַפיר, אַזוי אַז ס'זאל נישט בלייבן

אין גאנג פון צייט

קיינ זכר נאך אים? איז דאס געקומען פון א שווערן נשמה-צושטאנד ביים סוף פון זיין לעבן?

וואלט מען נישט געקענט קאפקאס פריערדיקע אויפפירונגען, וואלט מען געקאנט זיך משער זיין, אז זיין פארלאנג צו פארניכטן אלץ, וואס ער האט געשאפן, איז געקומען אין שעהן פון ייאוש, ווען דער טויט האט אויסגעשפרייט זיינע שווארצע פליגלען איבער זיין נישט אויסגעלעבט לעבן. ס'איז אונדז אבער באקאנט, אז קאפקא פלעגט א סך פריער אליין פארניכטן שאפונגען זיינע, און א פשיטא, אז נישט ווייניק, ווייל אָנגע-שריבן האט ער פיל מער, ווי ס'איז דערגאנגען צו אונדז. ער האט שטענדיק געשריבן מיט אַן אויסערגעוויינלעכן אימפעט.

אין די „נאַטיצן פון אַ טאַג-בוך“ האט ער אין 1912 פאַרצייכנט, אַז די זייער קאַמפּליצירטע דערציילונג „דער אורטייל“, איבער וועלכער קריטיקער האבן זיך פיל געאַמפּערט און אַמפּערן זיך נאך היינט, ווי איבעריקנס איבער זיין גאַנצער שאַפונג, האט ער אָנגעשריבן אין איין נאַכט, פון 9 אַזייער אַוונט ביז 6 אינדערפרי. און ער האט צו דער פאַרצייכענונג אין טאַג-בוך צוגעגעבן: „...נאָר אַזוי דאַרף מען שרייבן... ביי אַ פולשטענדיקער פאַרזינקונג פון גוף און נשמה.“

ס'איז אויך נישט אין גאַנצן פאַרשטענדלעך פאַרוואָס ביי אַזאַ אימפעט-קער שפּעצערשיקייט, ביי אַן איבערלעכער, גרויסער באַדערפּעניש צו שרייבן, האט ער אַזוי ווייניק געדרוקט. ביי זיין לעבן זענען פאַרעפּנטלעכט גע-וואָרן בלויז 4 דערציילונגען, עטלעכע קליינע נאָוועלקעס און אַ פּראָג-מענט פון זיין ראַמאַן „אַמעריקע“. און געדרוקט האט ער דאָס ווייל מ'איז צוגעשטאַבען צו אים. ער האט נישט גערן געגעבן עפעס צו פאַרעפּנטלעכן. איז דאָס געקומען פון ספיקות? פון נישט גלייבן אין זיך גופא? אָדער ווייל זיין באַגער איז געווען, ווי מיר ווייסן, צו דער-פירן זיין שאַפונג צו הויכער שלימותדיקייט?

און נאך אַ פּראָגע שטעלט זיך פאַרוואָס האט ער אליין נישט פאַרברענט אַלע זיינע שאַפונגען פאַרן טויט? קאפקא איז נישט גע-שטאַרבן פּלוצלונג. ער האט פריער געוואוסט, אַז דער טויט איז אומ-פאַרמיידלעך.

אויף די און ענלעכע פּראָגן האבן ליטעראַטור-פאַרשער נישט קיינ ענטפּער און אורדאי האבן זיי קיינ אייגנהייטלעכן ענטפּער נישט געגעבן. פאַראַן פאַרשידענע השערות. און געשריבן וועגן קאפקאן האט מען בכלל פאַרשידן. אויך זייער אַ סך. ס'זעט נישט זיין קיינ שום גו-ז-

מא אויב מען וועט זאגן, אז וועגן קאפקאן האט מען געשריבן א סך מער, ווי ער אליין האט אנגעשריבן. פאראן קריטיקער, וואס האבן אים באטראכט פאר א ספעציפישן עקזיסטענציאליסט, אנדערע האבן געזען אין זיין שאפונג עלעמענטן פון סירעאליזם, פון פרוידזום, נאך אנהער דערע האבן אויסגעפונען ביי אים אן עדיפוס־קאמפלעקס, וואס איז אפשר נישט אין גאנצן ווייט פון אמת, ווי מ'קאן דאס טיילווייז פילן אין זיינע בריוו צום פאטער. מ'האט אים פארגליכן צו דאסטאיעווסקין. אויך אין דעם פאל איז פאראן א שטיקל אמת — אגב איז קאפקא געווען א גרויסער פארערער זינער. אויב אבער דאסטאיעווסקי איז געווען א וויזיאנער פון דער „הייליקער מאטושקא רוסלאנד“, איז קאפקא געווען אין תוך א יידישער וויזיאנער. געווען אזעלכע, וואס זענען געגאנגען ווייטער און אויסגעפונען אין פראגער שרייבער יידישן מיס־טציזם. און וואס האט מען נישט געפרוויט אויסגעפינען ביי אים?

***

קיין סך ווערק האט קאפקא נאך זיך נישט איבערגעלאזט. אין כמות איז זיין ליטערארישע ירושה נישט געווען גרויס, אי דערפאר ווייל ער האט נישט ווייניק פארניכטעט, אי ווייל זיין לעבן איז יונג איבערגעריסן געווארן. דערצו איז ער אין די לעצטע יארן שווער קראנק געווען. דריי זיינע גרעסטע שאפונגען ווערן פארעכנט פאר ראמאנען, ראג־מאנען פון א ספעציעלער סטרוקטור: „דער פראצעס“, וואס ער האט אנגעשריבן אין 1913, געלאזט נישט פארענדיקט, נישט סיסטעמאטי־זירט און וואס מאקס בראד האט געבראכט אין ארדענונג און מיט רעכט ארויסגעגעבן פריער, ווי אנדערע שאפונגען, א יאר נאכן טויט פון שרייבער; „דער שלאס“ און „אמעריקע“, וואס איז אויך אין מאנא־סקריפט פארבליבן נישט פארענדיקט און אן א טיטל. אבער היות קאפקא פלעגט דעם אנגעשריבענעם ראמאן אנרופן אין שמועסן מיט זיין פריינד „מיין אמעריקאנער ראמאן“, האט בראד צוגעטראכט דעם נאָמען „אמעריקע“.

אויב עס גייט אין דעם סיפור־המעשה, וואלט מען אים געקאנט איבערגעבן בקיצור, אפילו דעם אינהאלט פון „אמעריקע“, דעם סאמע טיפישן ראמאן זיינעם. נישטאָ ביי קאפקא אין קיין שום שאפונג קיין ברייטער סוזשעט. אין געוויסע דערציילונגען איז ער פארגעפלט, דא און דארט איז דער סיפור־המעשה ווי צעשוומען. אין „פראצעס“, ווי

אין גאנג פון צייט

ס'איז באקאנט, האנדלט זיך אין א יוגן מענטש מיטן נאמען יוזעף ק., וועלכער דערווייט זיך פלוצלונג, אז מען מאכט אים א פראצעס. פאר-וואס? פאר וועלכע זינד? ער איז שטענדיק מיט אלעמען און אלץ גער-ווען אין ארדענונג. קיין שום סיכסוכים מיט קיינעם נישט געהאט. און עס הייבט זיך אן א לאנגע סעריע באמיאונגען זיך צו דערווייטן אין וואס מען באשולדיקט אים, כדי צוצוגרייטן זיין פארטיידיקונג. אבער פונקט אזוי ווי ער האט זיך אומגעריכט דערווייט, אז מען מאכט אים א פראצעס, אזוי האט מען אים אומגעריכטערהייט ארעסטירט, פארמשפט און אויף א מיסטעריעזן אופן אויסגעפירט איבער אים די גרויליקע עקזעקוציע.

די אומבאהאלפנקייט, די אַנמעכטיקייט פון מענטש אין אן אנדער ווערטיע, מיט א ווייניקער טראגישן אויסקלאנג, קומט צום אויסדרוק אין „שלאס". אן אומבאקאנטער מענטש, א געאמעטר, וועמענס פראפע-סיע איז צו מעסטן די ערד, קומט אין א דארף, ווו ס'איז פאראן א שלאס. ער וויל דורכזיס אַנקומען אין פאלאץ, ער זוכט באשעפטיקונג ביי ערד-מעסטעריי. ער טרעפט אבער אן אויף אויסטערלישע, אומפאָר-שטענדלעכע שטערונגען, אויף טויטע פאראגראפן, וואס פארשטעלן אים דעם וועג. אויך אין דעם בוך, הגם דער אויסגאנג איז נישט אַזא בלוטיק-טראגישער, ווי אין „פראצעס", איז פאראן א מיסטעריעזע קראפט, וואס לאזט זיך אראפ אויפן מענטש, פארפלאַנטערט זיינע פלע-נער און באַגערן, דערדריקט אים, אָדער דערפירט אים צו א טראַגישער פארטיליקונג, ווי אין „פראצעס", אָדער ווי אין דער דערציילונג „דער אורטייל" און אין אַנדערע שאַפונגען.

וואס איז דאס פאר א טייוולאָנישער כוח? צי הענגט איבערן מענטש א פאטאליזם? און אפשר גאר ווערט געבוירן דאס ביין, די געהיימע רישותדיקע מאכט אין מענטש גופא, בפרט אין באַשטימטע אומשטענדן? ווי אזוי געשעט דאס וואס איין מענטש פארן אַנדערן קאן ווערן א וואלף?

קאפא גיט נישט קיין ענטפער, ער שטעלט פראבלעמען, אבער פארענטפערט זיי נישט. ער רעגט אן, שטויסט דעם ליינער אליין צו זוכן אן ענטפער, ווי עס זוכן דאס זיינע פערסאָנאזשן ווי אזוי זיך ארויסצורייסן פון דער קלעם. אבער זוכנדיק א רעטונג, פאלן זיי אריין פון איין קלעם אין דער אַנדערער. יוזעף ק. פון „פראצעס", בעת ער גייט זוכן שוץ ביים אַדוואַקאט, באַקענט זיך מיט זיין יונגער דינסט.

עס פארבינדט זיך און אינטימקייט און ער גלויבט, און אדאנק דעם מיידל וועט אים לייכטער זיין צו דערגיין ביים אדוואקאט דעם סוד פון זיין פארברעכן. דאס מיידל וועט אים אפשר העלפן זיך ארויספלאגטערן. אבער ווי נאך ער לייגט ארויף א קוש אויף לעניס האנט, זאגט זי צו אים: „איצט געהערסטו אין גאנצן צו מיר“. ער פאלט ארונטער אונטער א נייער רשות, וואס וויל געוועלטיקן איבער אים.

דער געאמעטר פון „שלאס“ איז זיכער, און אדאנק דער ליבע, וואס האט זיך פארבונדן מיט פרידאן, וועט ער אַנקומען צו די בעלי-בתים פון שלאס. זיין דורכפאל צעשטערט די פריינדשאפט. ווו דער מענטש קערט זיך און ווענדט זיך איז אויפגעשטעלט א נעץ, אין וועלכער ער פארפלאגטערט זיך.

דער דריטער ראמאן, „אמעריקע“, זעט אויבנאויפיק אויס נישט צו זיין עלעך צו די צוויי פריערדיקע און בכלל צו קאפאקא שאפונגען. די שילדערונג איז דא א רעאליסטישע. אויך די טעמאטיק איז אן אג-דערע. א 16-יאריקער בחורל, קארל ראסמאן, ווערט דורך זיינע נישט פארמעגלעכע עלטערן קעגן זיין ווילן אַוועקגעשיקט קיין אַמעריקע צו א פעטער, „וויל די דינסט האט אים פארפירט און זי האט געהאט פון אים א קינד“. דאס יינגל איז אַרבעטזאם, פאלגעוודיק און פארט האט זיך אויסגעגאסן אויף אים דער צאָרן פון פעטער. נאך א קורצער צייט מוז ער אליין, מיט אייגענע כוחות אנהייבן צו טארעווען זיך א וועג אין לעבן. דער יונגער קארל איז די ערלעכקייט, די גוטסקייט אליין, נאָאיוו און אומשולדיק ווי א קינד, אבער דווקא די ערלעכקייט וואַרפט אויף אים א חשד, ער האט אומעטום אויסצושטיין געברענטע און געבראַטע-נע צרות. ער וויל דורך ערלעכער אַרבעט זיך איינגלידערן אין דער נייער וועלט און עס געלינגט אים נישט. ער וואַנדערט פון איין אַר-בעטט-אַרט צום צווייטן און יעדעס מאל וואַרפט מען אים אַרויס אויפן גאס צוליב עפעס אַ משונהדיקן פאַרדאַכט. נאך אַ סך מאַטערנישן און וואַגלענישן ווערט ער אויפגענומען בלויז צווישן מענטשן, וואס זענען ווי ער אַרויסגעשטויסן פון לעבן און שלעפן זיך אַרום מיט אַ וואַנדער-טרופע, אַ מין טעאַטער-צירק.

קאפאק איז קיינמאל אין אַמעריקע נישט געווען. ער האט בכלל ווייניק גערייזט. ער האט בלויז געמאַכט קורצע באַזוכן אין פראַנק-רייך און אין צפון-איטאַליע. ער האט אבער שטענדיק געטרוימט צו רייזן איבער דער וועלט, געלייענט אַ סך רייזע-באַשרייבונגען און מעמואַרן.

אין גאנג פון צייט

אין וועלכע די מתברים האבן דערציילט וועגן זייערע נסיעות. ער האט געבענקט צו פרייהייט, באגערט צו באקענען זיך מיט ווייטע לענדער, מיט נייע מענטשן. ס'איז דעריבער נישט קיין צופאל וואס ער האט זיין יונגן, באליבטן העלד מיט אלע זיינע אויסטערלישע איבערלעבונגען איבערגעטראגן קיין אמעריקע. געוויינטלעך זענען קאפקאס שאפונגען נישט אריינגעפאסט אין קיין ראמען נישט פון ארט און נישט פון צייט. די געשעענישן קאנען פארקומען אומעטום און אלע מאל.

די שילדערונגען און געשעענישן אין ראמאן „אמעריקע“ זענען געמאלן מיט ווייניקער שווארצער פארב, ווי אלע אנדערע שאפונגען. קאפקאס האט זיך אליין אויסגעדריקט, ווי עס דערציילט אין דער קורר צער הקדמה מאקס בראד, אז ס'איז זיין לייכטער ראמאן. און ליינענדיג דיק פילן מיר בפירוש, אז דאס בוך איז געשריבן מיט אן אנדערן אטעם-צוג, מיט א לייכטן געמיט. די סימפאטיע, די ליבשאפט צום יונגן העלד, וועמען מיר באקומען אויך גלייך ליב, וועגן אריבער דעם טראגיות. און פאראן אין ראמאן באשרייבונגען, סצענעס, סיטואציעס, וואס דערמאנען זיך אין די ווונדערבארע פילמען פון טשאפלינען. עס ווילט זיך וויינען, אבער עס ווילט זיך אויך לאכן. דער טראגיות איז פארפלאכטן מיט קאמיות. אבער נישט דער אומבאהאלפענער, יונגער העלד איז קאמיש, נאר גיכער דער רישותדיקער ארום, די מענטשן, וואס שאפן אזעלכע אבסורדאלע סיטואציעס. דער עיקר, דאס גרויסע ביזן האט נישט גענומען די אויבערמאכט. קארל ראסמאן שלאגט זיך פארט דורך א וועג.

דאך בינדט זיך דער ראמאן „אמעריקע“ ענג צוזאמען מיט די צוויי הויפט-ווערק, „דער פראצעס“ און „שלאס“ און צוזאמען בילדן זיי, קאן מען זאגן, א טרילאגיע, כאטש ס'איז נישטא קיין פארבינדונג נישט צווישן די פערסאנאזשן און נישט צווישן די געשעענישן. בלויז אין איין סצענע, ווען קארל ראסמאן ווערט גענומען דורכן קעלנער-עלטסטן פון האטעל אויפן פארהער, דערמאנט עס אין אן ענלעכער סצענע אין „פראצעס“, אדער ווען דאס אומבאהאלפענע יינגל זוכט ארבעט, שווימט אויף פאר די אויגן דער הויפט-העלד פון „שלאס“, וועלכער קומט אין דארף מיטן ציל צו באקומען ארבעט.

דאס, וואס בינדט ווירקלעך די דריי ווערק, דאס איז די אפגע-פרעמדיקייט, די איזאלאציע, די פארלירנדיקייט פון מענטש, זיין אגמעכ-טייקייט. אין אלע דריי ביכער האנדלט זיך וועגן גורל פון יחיד אין מענטשלעכן קאלעקטיוו. אין „פראצעס“ און אין „שלאס“ טרעפט זיך

אן דער יחיד, דער ערלעכער און אין גרונט גענומען גוטער מענטש מיט די משונהדיקסטע, נישט אָפהענגיקע פון אים שטערונגען, וואָס פירן צו אַ טראַגישן אויסגאַנג. אין ראַמאַן „אַמעריקע“, דאַקעגן, פאַרפלאַנטערט זיך דער יונגער העלד אויך צוליב זיין אייגענער נאַאיוויטעט און ער-לעכקייט. אַזוי צי אזוי איז ער אויך אַ פאַרלירענער, אן איינזאַמער. אַלע דריי ביכער זענען אַ טרילאַגיע פון איינזאַמקייט.

אין אַלע אַנדערע קאַפּקאַס שאַפּונגען — דערציילונגען, נאָוועלן, גרעסערע און קלענערע, איז אויך דער הויפט-מאַטיוו די איינזאַמקייט, די אַנגסט, די ברוטאַלע מאַכט, וואָס דערדריקט דעם מענטש, צעמאַלט אים, אָדער שווענקט אים אַראָפּ פון דער לעבנס-אַרענע ווי אַן אומנוצ-לעכן קעגנשטאַנד, ווי מיר זעען דאָס אין דער גרויסער דערציילונג „טראַנספּאָרמאַציע“ וועגן וועלכער ס'זעט נאָך זיין אַ רייד. גרעגאָר סאַמסא, א יונגער נאַרמאַלער מענטש, כאַפט זיך אויף אינדערפרי און דערזעט זיך פאַרוואַנדלט אין אַ גרויסן, העסלעכן אינסעקט. ער איז ביי זיין פולן באַוווּסטזיין, אָבער מ'האַט אַזעקעגנומען פון אים דעם צלם אלקים, געמאַכט פון אים אַ קריכנדיק, אומבאַהאַלפן באַשעפעניש, וואָס מען קאָן אויסקערן מיט אַ בעזעם.

נישט ווייניקער ווי אין די גרויסע דערציילונגען און אין זיינע דריי הויפט-ווערק, דערזעען מיר די אַנגסט און אויסוועגלאָזיקייט פון מענטש אין קאַפּקאַס קורצע שאַפּונגען, קליינע נאָוועלן, צומאַל אויך אין זיינע אַפּאַריזמען. אין אַ קליין מעשהלע וועגן אַ מיזל, פאַר וועלכן דער שטח ווערט אַלע מאָל קלענער און בלויז איין נישט ריכטיקער שריט קאָן דערפירן צו דעם, אַז די קאַץ זאַל דאָס מיזל פאַרצוקן, איז פאַראַן נישט ווייניק אַנדייטונג וועגן מענטש און וועלט, וואָס איז אַ תּפּיסה פאַר אים. מ'דאַרף אַנטלויפן, אָבער ווי אַזוי? ווױזין? „וואו פאַרט איר“? — פּרעגט קאַפּקאַס איין פאַרשוין דעם אַנדערן אין דער נאָוועלע „אַרויס-פאַר“. „איך ווייס נישט, אבי ווייטער פון דאַנען, אבי ווייטער“ — איז דער ענטפער. ווי אין האַלוצינאַציע, אָדער ווי ער וואַלט גערעדט פון אַ קאַשמאַרן חלום, דערציילט דער העלד פון דער נאָוועלע „די בריק“, אַז ער איז געווען אן אמתע בריק: „כ'בין געווען פאַרשטיפט און קאַלט, כ'בין געווען אַ בריק, וואָס איז געהאַנגען איבער אַן אָפּגרונט“.

ניין, קאַפּקאַס ווערק זענען נישט קיין לייכטע לעקטור. שוין די רע-לאַציעס גופא פליסן נישט גראַדליניק, זיי רייסן זיך, פלאַנטערן זיך, מאַכן זיגזאַגן. און פאַלגן מיר נאָך די רייד פון די פּערסאָנאַזשן, האַבן מיר

אין גאנג פון צייט

אפטמאל דעם אייגנרוק, און די מענטשן געפינען זיך אין צושטאנד פון האלוצינאציע, אדער פון שיכרות. און פארט זענען פאראן אין זייערע רייד עכטע, גרונטיקע לעבנס-אמתן. זאגט טאקע דער נאראטאר אין דער דערציילונג „ א באשרייבונג פון א שלאכט“ : „גאט מיינער, וויפל נוצן וואלט עס געקאנט ברענגען, ווען דענקדיקע מענטשן וואלטן זיך עפעס אויסגעלערנט פון שיכורע“. א שיכורער, אדער א מענטש, וואס רעדט פון האלוצינאציע, דערציילט אלץ, וואס ליגט אים אויפן הארץ, ער באהאלט נישט אויס, באנוצט זיך נישט מיט קיין ליגנס, זאגט וואס ער טראכט. זיינע רייד פלאנטערן זיך טאקע, זענען נישט קאראדיגירט, אבער עס איז פאראן אין זיי די אויפריכטיקייט, דער אמת.

און דאס איז דער אמת נישט בלויז וועגן דעם וואס עס טוט זיך אינעם הארץ פונעם מענטש, נאר אויך וועגן דעם וואס ס'טוט זיך ארום אים. אין דער וועלט אין וועלכער דער פארלירענער, פארפאלגטער מענטש לעבט. קאפקא האט טאקע דירעקט נישט געוויזן פון וואנען דאס גרויסע בייז קומט. ער האט צומאל נישט אנגעצייכנט, ווי דערמאנט, קיין ארט און צייט, ווו און ווען די געשעענישן קומען פאר, אבער די מענטשלעכע דראמעס שפילן זיך נישט אפ אויף קיין אנדער פלאנעט, נייערט אויף אונדזער ערדישער וועלט. און די וועלט אזא ווי מיר זעען זי ביי קאפ-קאן, איז א דיריגירטע פון טעמפע, דעספאטישע פארשוניגען און א בא-הערשטע פון אבסורדן, זינלאזיקייטן און וויסטע פארראדאקסן. דאס איז א וועלט אין וועלכער דער מענטש פארלירט זיין פערזענלעכקייט, ווערט אן אנאנים אין זיינע בלאנדזשענישן.

מען טאר אבער אויך נישט פארזען, און דער בלאנדזשענדיקער ווכט פארעקשנט אן אויסוועג. הגם עס איז פאראן טיילמאל ביי קאפקא אן אויסטערלישער געמיש פון דערהויבענער נישט רעזיגנירטקייט און פון טראגישן אונטערגעבן זיך דעם גורל, ווי אין דער דערציילונג „דער אור-טייל“. רייסט זיך דאך דער מענטש בדרך כלל מיט אלע כוחות ארויסצור-באקומען פון די פלאנטערנישן, ער פירט א שטרייט זיך צו ראטעווען.

**

פאראן ווערקארס א סעריע צייכענונגען, וואס טראגן דעם געמיינ-זאמען טיטל „דער טאנץ פון די לעבעדיקע“. דער אונטערטיטל לויטעט : „ווי פליגן אין א פלאש“. די ערשטע צייכענונג שטעלט פאר אויפן צע-שטורעמטן ים א טראטוע אין וועלכער עס קלאמערן זיך אן מיט די

גרעסטע אַנשטרענגונגען מענטשן, באַדראַטע פון די צעווילדעוועטע כּוואַליעס. דער שרייבער ווערקאַר איז פאַר דער מלחמה געווען אַ צייכענער-גראַפיקער. דער גראַפיקער זשאַן ברילע, דער שפּעטערדיקער טאַלאַנטיר-טער שרייבער ווערקאַר איז, אַ פּשיטא, דעמאָלט טיילווייז געווען אונטערן איינפלוס פון קאַפּאַן, וואָס האָט זיך געלאָזט שפּעטער מערקן אויך אין געוויסע זיינע ביכער דורכן ווייזן די אַבסורדן פון לעבן. איבעריקנס דערמאָנען די פּליגן אין פּלאַש אַ פאַרגלייך ביי קאַפּאַן, ווען מענטשן ראַנגלען זיך און בלייבן ווי פּליגן, וואָס רייסן זיך אַרויס פון אַ קלע-פעדיקער מאַסע מיט אַפּגעריסענע פּיסלעך.

יעדעס מאָל, ווען איך לייען קאַפּאַן, שווימען אויף פאַר די אויגן ווערקאַרט אַמאָליקע צייכענונגען. היות ווי נאָך אַ סך יאָרן קומט מיר ווידער אויס צו שרייבן און במילא צו לייענען קאַפּאַן, טויכט דוקא אויף אַמשטאַרקסטן דאָס בילד פון באַדראַטע מענטשן, וואָס ווילן זיך נישט אונטערגעבן דעם ברוטאַלן גורל, האַלטן זיך אָן, קלאַמערן זיך מיט אַלע כּוחות אין דער טראַטווע.

פאַראַן אַ פּילם פון „פּראַצעס“ אין וועלכן ס'איז ווונדערבאַר אי-בערגגעבן קאַפּאַס וויזיע. מען זעט ווי יוזעף ק, דער אומשולדיקער באַשולדיקטער מענטש שפּאַנט צווישן לאַבירינטן. ער זוכט אַן אַרויס-גאַנג. ער קומט כּסדר אויפן זעלבן אָרט און זוכט עקשנותדיק ווייטער אַן אויסוועג. ער שווייגט, אָבער זיין שווייגן איז אַ שטומער געשריי, אַן אַרויסרוף. אַלץ, וואָס געשעט אַרום אים איז ווי אַ קאַשמאַרער חלום. און דער חלום איז אויף דער וואַר.

ביי קאַפּאַן דעם שרייבער-וויזאַנער איז די גרענעץ צווישן חלום און וואַר, צווישן אומרעאַלן און רעאַלן גאַר אַ שמאַלע. דאָס אי-מאַגינירטע, אומרעאַלע איז צוזאַמענגעפלאַכטן מיטן רעאַלן, מיט דער ווירקלעכקייט. און קאַפּאַס קינסטלערישע וויזיע איז אַזאַ שטאַרקע, אַז דאָס אימאַגינירטע דערשיינט ווי אַ ווירקלעכע רעאַליטעט, און פאַר-קערט, די רעאַליטעט ווערט פאַרוואַנדלט ביי אים אין אַ חלום, ס'רוב אין אַ בייזן חלום.

מ'דאַרף זיך משער זיין, אַז קאַפּאַס אייגענע לעבנס-סיטואַציע האָט נישט ווייניק געווירקט אויף זיין שאַפּונג. פאַראַן שרייבער, וואָס פאַרע-גיסטירן בלוז, זיי זענען קינסטלערישע רעגיסטראַטאָרס, ווי באַלזאַק האָט געזאַגט וועגן זיך. דאָס מיינט, אַז זיי קאַנען שטיין פון דער זייט, זיין בלוז עדות פון סיטואַציעס. זאָל מען אַננעמען אַזוי ווי אַ

אין גאנג פון צייט

מלחמה קארעספאנדענט. ער ברענגט ארויס אלץ, וואס עס טוט זיך אויפן שלאכט-פעלד, אבער ער אליין שלאגט זיך נישט. קאפקא, פאר-קערט, נעמט יא אנטויל אין דער שלאכט. ער איז איינער פון זיינע פערסאנאזשן. קאפקא איז א שרייבער אליין א פארלירענער, א פאר-בלאנדזשטער, אן אינאלירטער, געפייניקטער יחיד אין א פרעמדן ארום. ער גופא דרייט זיך אין לאבירינטן און זוכט א פארצווייפלטער און מיט עקשנות אן אויסוועג.

**

פראנץ קאפקא איז געבוירן געווארן און געלעבט אין פראג, ווו עס האבן זיך געקרייצט די השפעות פון דריי קולטורן — די טשעכישע, די דייטשע און די יידישע. פראג איז די שטאט פון אלטע יידישע לע-גענדעס, דארט האט געלעבט דער מהר"ל. די שטאט איז פארוועבט מיט מעשיות וועגן באשאפענעם גולם און שוין אין 13-טן יארהונדערט איז דארט געווען א בארימטער בית-הכנסת. פראג האט במשך פון יארהונד-דערטער געשמט ווי א צענטער פון תורה, יידישן וויסן, קולטור. דאס אלץ איז פאר קאפקאס צייטן שוין געווען ווייטע פארגאנגענהייט, נישט געווען שוין קיין לעבעדיק יידיש לעבן. דאך האט די יידישע באפעל-קערונג געלעבט אפגעזונדערט, אינאלירט. דערצו איז קאפקאס יידישע היים געווען א קאלטע. דער פאטער, דער סוחר, האט זיין עמפינדלעכן און טאלאנטירטן זון נישט פארשטאנען און אפנים אויך נישט באשאנקען אים מיט צופיל פאטערלעכער ליבשאפט. נישט מער ליבשאפט איז גע-ווען מצד דעם זון צום פאטער. אין בעסטן פאל זענען דאס געווען גע-מישטע געפילן. פון די בריוו זיינע צו אים דערוויסן מיר זיך ווי דעם זון האט געפייניקט דעם פאטערס האלטונג, זיין באציאונג צו אים.

די דריי קולטור-השפעות האבן געשאפן באזונדערע סביבות. קאפקא האט זיך אמתדיק נישט איינגעגלידערט אין קיין איינער פון זיי. די שול איז געווען א דייטשע, זיין שפראך איז געווען דייטש — ער האט אין איר געשריבן זיינע ווערק, אבער דער פראנצויזישער פילאזאף און ליי-טעראטור-פארשער ראזשע גאראדי, וועלכער האט געפארשט דאס לעבן פון קאפקא, ווייזט אן, אז אפילו דאס לשון, וואס איז דער כלי-זין פון א שרייבער, איז אים געווען נישט אייגן, דאס דייטשע ווארט האט גע-קלונגען פרעמד אין זיין מויל. אפשר איז אויך די דייטשע שפראך געווען צו הארט, צו ווייניק ניואנסירט אויסצודריקן א יידיש געמיט. א סברה,

אז אויך דער נאמען פראנץ איז אים געווען פרעמד, זיין אמתער נאמען איז געווען אמשעל און אין שטוב האט מען אים אפטמאל אזוי גערופן. פראנץ קאפקא האט צווישן אנדערע פארדרוסן אויפן פאטער אויך אים פאר אומגוט גענומען וואס ער האט גארנישט געטאן אים צו באַהעפטן גייסטיק מיטן יידישן שטאַם. ס'איז געווען אַ צייט, ווען ער האט אַליין געמאַכט גרויסע אַנשטרענגונגען צו דערנענטערן זיך צום יידישן לעבן. אין 1911 האט ער זיך פאַרבונדן מיטן קינסטלערישן לייטער לעווי פון אַ יידישער טעאַטער-טרופע און געהאַפט מיטצואַרבעטן מיט איר. ס'איז דערביי כדאי צו דערמאָנען, אַז זיין יונגער העלד קאַרל ראַסמאַן פון ראַמאַן „אַמעריקע“, וואָס האט אין ערגעץ נישט געקאַנט געפינען פאַר זיך קיין אַרט. האט אויך געפונען אַן אַנשפּאַר אין אַ טעאַטער-טרופע. קאַפקאַן איז אָבער ווייניקער געלונגען ווי זיין העלד אין אַמעריקע. זיין מיטאַרבעט מיטן יידישן טעאַטער האט לאַנג נישט אַנגעהאַלטן. זיין טעגלעכע אַרבעט האט ווייטער געדריקט אויף אים. טראַץ דעם וואָס ער האט געהאַט אוניווערסיטעט-בילדונג אַלס יוריסט, איז ער באַשעפּטיקט געווען זינט 1908 ווי אַ באַאַמטער אין אַ פאַרזיכערונגס-געזעלשאַפּט, ווו ער האט אגב דערזען דעם גאַנצן מעכאַניזם פון ביוראָקראַטיע, וואָס דערדריקט דעם מענטש און וואָס ער האט אויף פאַרשידענע אופנים אַרויסגעבראַכט אין זיין ווערק.

קאַפקאַן איז געווען אַן אויסגעוואַרצלטער יידישער מענטש, אַ פרעמדער אומעטום. ער האט געשריבן וועגן זיך אין זיין טאַג-בוך, אין יאָר 1922, ווען דער טובערקולאָז האט זיך שוין געהאַט אַריינגעפרעסן אין זיין לייב: „איך בין אַן אבות, און אַ משפחה-לעבן און אַן יורשים...“ מיט יאָרן פריער האט ער געהאַט פאַרצייכנט אין זיין טאַג-בוך, וואָס איז אַ זעלטן ווערק, אַזאַ נשמה-צושטאַנד: „איך בין נישט פעאיק דאָס אַלץ איבערצוטראַגן, צו טראַגן אויף זיך די לאַסט פון אייגענעם לעבן; איך קאָן זיך נישט קיין עצה געבן מיט די פאַרלאַנגען פון מיין פער-זאָן, מיט דעם אומבאַגרייפלעכן דראַנג צו שרייבן, מיט דער שלאַפּלאַ-זיקייט און דער נאַענטקייט צו וואַנזיניקייט“.

ס'זאָלט אַ טעות געווען צו דרינגען פון דעם, אַז קאַפקאַן האט געשעפּט יניקה פאַר זיין שאַפונג בלויז פון זיין איבערלעכער, צערייטענער וועלט. איבעריקנס נישט שטענדיק דערשיינט קאַפקאַן דורך זיין געפאַרצייכענונגען אין טאַג-בוך — און אַ טאַג-בוך איז דאָך דער שפיגל פון דער נשמה, דער עיקר ביי אַ שרייבער — ובכן נישט שטענדיק

אין גאנג פון צייט

דערשיינט ער אין אזא טראגישן געמיט-צושטאנד, ווי מיר זענען דאס פון די אויבן ציטירטע ווערטער זיינע. ליינענדיק זיינע פארצייכענונג-גען פון א רייזע, דערזענען מיר קאפקאן ווי א ראמאנטישן יונגן מענטש, פול מיט סובטעלן הומאר, מיט גרויס נייגיר צו דער וועלט, מיט דראנג צו שיינקייט. און אויך דעמאלט איז זיין שאפונג געווען אזא, ווי מיר קענען זי. יעדער קינסטלער טראגט אין זיך א סך וועלטן. אויף זיין שאפונג ווירקט דער ארום, די אויסערלעכע וועלט, וואס ער זעט דורך דער פריזמע פון זיין אייגענעם איך. ווער ווייסט אבער צי דער „איך“, די אייגענע אינערלעכע וועלט, ווירקט נישט אממיינסטן. אין דעם פאל איז קאפקא נישט געווען קיין אויסנאם. אבער זיין אינערלעכע וועלט איז געווען א שטארק קאמפליצירטע און רייכע, זיין „איך“ איז געווען אן אויסערסט עמפונדלעכער און טראגישער.

קאפקא, זעט אויס, האט געוואלט אנטרינען פון זיין אייגענער רעאליטעט. פונקט ווי זיינע פערסאנאזשן האט ער געזוכט א רעטונג, א באהעלטעניש פאר זיך. געפונען האט ער דאס אין זיין שרייבן. דאס שרייבן איז געווען פאר אים מער ווי פאר יעדן אנדערן קינסטלער א תפילה, א קדושה. ער האט שטענדיק געשטרעבט צו גרויסער קינסטל-לערישער שלימותדיקייט און ער איז דערגאנגען צו אן אריגינעלער מייסטערשאפט פון ווארט. דער סטיל זיינער איז א פשוטער, אבער שול מיט פארב און קלאנג, א סטיל א זעלטן קאנדענסירטער, וואס איז געווארן א מוסטער פאר פיל שרייבער פון גאר דער וועלט. און נישט בלויז זיין סטיל האט באקומען נאכפאלגער.

**

געוויסע קריטיקער, דער עיקר אין די מזרח-אייראפעאישע לענדער, געפינען ביי קאפקא בלויז ייאוש, בלאנדזשענישן, פאטאליזם, פאר-פלאנטערטע וועגן, קאשמאר. פאראן דאך, ווי שוין דערמאנט, ביי אים אויך זוכענישן, דראנג צו דערלייזונג, צו גאולה, ווי געטע האט אמאל פארמולירט: „אויב ס'וועט אפילו נישט קומען די דערלייזונג, וויל איך כאטש צו יעדער מינוט גרייט זיין זי אויפצונעמען ווירדיק“.

אויך נישט ריכטיק איז, אפנים, די מיינונג, אז זיינע פערסאנאזשן און סיטואציעס זענען הוילע אימאגינאציעס. זיי זענען סימבאלן, ווי קאפקא האט זיך געהאט אויסגעדריקט וועגן זיינע פערסאנאזשן. אבער אויב געוויסע פארשוונען זענען סימבאלישע און די פאסירונגען אויס-

טערלישע, זענען דאָקעגן די אינסטיטוציעס, זייערע פאַרשטייער און דער סדר פון דער וועלט, ביזן גאַר רעאַליסטיש און קאַפּקאַ רייסט אַראָפּ פון זיי דעם שלײַער, ווייזט זיי אין זייער גאַנצער העסלעכער נאַקעט־קייט. די סימבאָליק, דאָס איבערנאַטירלעכע האָט אים נישט געשטערט, פאַרקערט, נאָך שטאַרקער געמאַכט דאָס אַנטבלויזן די אַבסורדאַלע און ברוטאַלע ווירקלעכקייט, אין וועלכער דער מענטש ווערט באַרויבט פון-נעם רעכט צו זיין פריי. ווען יוזעף ק. רעדט וועגן געריכט, זאָגט ער, אַז „איין תּלִין וואַלט גענוג געווען צו פאַרטרעטן דאָס גאַנצע געריכט.“ אַזוי אַרום שטעלט קאַפּקאַ צום שאַנדסלופּ די הערשאַפט פון רישעות.

קאַפּקאַ איז נישט געווען קיין רעוואָלוציאַנער, הגם ער האָט זיך יאָ אינטערעסירט מיט סאַציאַלע ענינים. ער איז אָבער געווען טיף דורכגעדרונגען מיט הומאַניטאַריזם און האָט אויף זיין אייגענעם אופן אַרויסגעהויבן די עטיק אין צווישנמענטשלעכע באַציאונגען.

**

50 יאָר נאָך זיין טויט אַמפּערט מען זיך נאָך איבער פאַרשידענע אַספעקטן פון זיין שאַפּונג, איבער זיין שעפּעדישער פּערזענלעכקייט. גערעכט איז, אַ סברה, דער דערמאַנטער פּראַנצווזישער ליטעראַטור-פאַרשער גאַראַדי, ווען ער לייגט דעם הויפט-טראַפּ אויף קאַפּקאַן ווי אויף אַן אויסגעוואַרצלטן יידישן מענטש, אַ יידישן דענקער, וואָס איז דורכגעדרונגען געווען מיט יידישן מיסטיציזם, און איך וואַלט געזאָגט, אַז אויך מיט יידישן אוניווערסאַליזם. טראַץ דער סימבאָליק, דעם איבערנאַטירלעכן, איז ער געווען אַ רעאַליסט אין זיין שאַפּונג, ווייל דאָס רעאַלע קאַן מען געשטאַלטיקן אויף פאַרשידענע אופנים.

ביי אַלע אַמפּערנישן פּרעגט שוין היינט קיינער נישט אַפּ דעם פאַקט, אַז אין דער טראַגישער געשטאַלט פון יידישן פּראַגער באַאַמטן האָט געלעבט אַ גרויסער קינסטלער, אַ קינסטלער אַ וויזיאַנער, וואָס האָט געאַנט פון די שפּעטערדיקע קאַשמאַרן.

איז דען אין קאַפּקאַס קאַשמאַרע וויזיעס נישט פאַראַן די אַנונג פון אַ שפּעטערדיקער ווירקלעכקייט? די אַנונג פון דער קרעמאַטאַריע-עפּאַכע? האָט זיך דען דער אויסטערלישער, סימבאָלישער עפּיאָד פון

אין גאנג פון צייט

דער דערציילונג „די טראנספארמאציע“ שפעטער נישט באשטעטיקט? פונקט ווי די אייגענע שטוב-מענטשן האבן געזאגט, דעם טראנספאר- מירטן אין אן אינסעקט, געקערט מיט א בעזעם, אזוי האט א גרויס קולטור-פאלק, א גליד פון דער אייראפעאישער משפחה, אויסגעקערט, אויסגעראטן די יידישע עדה, וואס מען האט פריער פארוואנדלט אין דערנידעריקטע באשעפענישן.

און ווייניק האט מען געמשפעט און פארמשפעט מענטשן פאר פאר- ברעכנס, וואס זיי זענען נישט באגאנגען? ווייניק זענען געווען צענ- דליקער יארן שפעטער אזעלכע יוזעפס ק., וואס האבן נישט געוויסט, ווי ער, פארוואס און אין וואס מען באשולדיקט זיי?

פאראן א מאמענט, ווען יוזעף ק. נישט נאר ער גלייבט, און ער איז שולדיק, נאר ער פילט זיך אויך שולדיק וואס ער ווייסט נישט אין וואס ער איז שולדיק. האט זיך דאס געקאנט אויסדוכטן נישט וואר- שיינלעך, אן אויסטראכטעניש פון א קראנקער פאנטאזיע. האט מיר דער מחבר פון בארימטן בוך „ליאויז“ (אויך בין זיך מודה), ארטור לאנדאן, דערציילט, און בעתן סלאנסקי-פראצעס, זענען צווישן די ארעסטירטע מיט וועלכע ער האט געטיילט דעם גורל, געווען אזעלכע, וואס האבן אנגעהויבן גלייבן, און זיי זענען פארט אין עפעס שולדיק, מסתמא פארט באגאנגען עפעס א פארברעכן. פראנץ קאפקא האט מיט 40 יאר פריער, דורך זיין קינסטלערישער וויזיע באנומען, און דאס קאן מעגלעך זיין, און דאס קאן קומען. און געוויזן האט ער דאס ווי א בונטאר, ווי א זוכער פון אמת און גערעכטיקייט.

אין דער וועלט-ליטעראטור געהערט ער צו די, וואס האבן אויף א זעלטענעם אופן, דורך פאנטאסטישע עלעמענטן אויפגעבויט א רע- אַלע וועלט און פארויסגעזען א ברוטאלע ווירקלעכקייט מיט דער הילף פון האלוצינאציע און מיטאס.

ווי א קינסטלער וואלט מען וועגן קאפקאן געקאנט זאגן דאס זעל- בע, וואס ער גופא האט געזאגט וועגן פיקאסא. ווען דער יידיש-טשע- כישער שרייבער האט געזען אין פראג די ערשטע אויסשטעלונג פון פיקאסאס קוביסטישע ווערק און זיינער א פריינד האט אים געזאגט, און דער מאלער דעפארמירט די ווירקלעכקייט, האט אים קאפקא גע- ענטפערט: „פיקאסא ווייזט אונדז די דעפארמירונגען, וואס זענען נאך

לילי בערגער

נישט דערגאנגען צו אונדזער באַווסטזיין. די קונסט איז אַ מין שפיגל,
וואָס איז ענלעך צו אַ זייגערל, וואָס לויפט, ווייזט די צייט פאַרויס".
ער, קאַפּקאָ, איז פאַרלאָפּן די צייט און געוויזן אין זיינע ווערק
מענטשלעכע דעפּאַרמאַציעס, גרויליקע געשעענישן וועגן וועלכע מען
האַט פּריער נישט געאַנט.

פאַריז, יוני 1974.

מאַרסעל פרוסט

(צו זיין הונדערט-יאָריקן געבוירן-טאָג)

מ'האַט אים אין זיין פריער יוגנט גערופן „דער פרינץ פון טויזנט און איין נאַכט“. און ווען מען טראַכט זיך אַריין אין זיין לעבן, ווען מען קוקט זיך צו צו זיין דערנער-וועג צו דער ליטעראַטור, זעט עס אויס ווי אַ טרויעריקע מעשה פון טויזנט און איין נאַכט, הגם געוויסע טעותן און עוולות, וואָס זענען באַגאַנגען געוואָרן לגבי אים, האָבן צייטנווייז געטראָפן נישט איין גרויסן שעפער.

אין דער געשיכטע פון דער ליטעראַטור זענען באַקאַנט נישט ווייניק פּאַלן, ווען טאַלאַנטירטע שרייבער זענען לאַנג נישט אַנערקענט געוואָרן און צומאַל אויסגעלאַכט געווען פון אַנדערע גרויסע שרייבער — פון אַפיציעלע קריטיקער איז אַפּגערעדט, זיי האָבן אַ טאַלאַנט זיך טועה צו זיין. געטע האָט געחוזקט פון זיין מיטצייטלער קלייסט און פאַרביטערט אים די יאָרן. וועגן געטען, דאַקעגן, האָט גערעדט מיט שוים אויף די ליפן וויקטאָר הוגאַ. וואַלטער האָט גערופן שעקספירן „דער שיכורער באַרבאַר“, כאַטש ער האָט צוגענויגט דאָס אויער צום „באַרבאַרס“ ווערק. נאָך אַ ווייניקער געהויבענע מיינונג האָט וועגן שעקספירן געהאַט דער גרויסמוטיקער טאַלסטאָי. דער מחבר פון „מלחמה און שלום“ פלעגט זיך פאַרקרימען, ווען מען האָט דערמאַנט דעם נאָמען פון גרויסן ענגלישן דיכטער און דראַמאַטורג. מ'וואַלט געקאַנט ציען די רשימה אָן אַ סוף. מען דאַרף נאָך דערמאַנען, אַז אין יידישן ליטע-ראַרישן וועלטל האָבן אויך נישט געפעלט — און פעלן נישט היינט — אַזעלכע פּאַלן. ס'איז באַקאַנט, אַז אונדזער גרעסטער היסטאָריקער, דער קדוש שמעון דובנאָוו, וועלכער איז אויך געווען אַ געניטער ליטעראַ-טור-קריטיקער, האָט נישט שטאַרק געהאַלטן פון י. ל. פּרצן.

ס'איז אַ לאַנגע טעמע און מיר וועלן נישט פרווון זיך דאָ אָפּשטעלן אויף דער-אַט דערשיינונג אָדער רעטעניש. זי איז דערמאָנט בלויז אין שייכות מיטן באַרימטן פּראַנצויזישן שרייבער מאַרסעל פּרוסט וועמענס הונדערט-יאַריקער געבוירן-טאָג ס'איז איצט געפייערט געוואָרן מיט אַזוי פיל פיעטעט און אויף אַ זעלטן ברייטן פאַרנעם. און זענען דאָך די שרייבערישע קאַריערע און דאָס גרויסע ווערק זיינס דורכגעגאַנגען גען די סאַמע משונהדיקסטע גילגולים ביז דער שרייבער איז דערגאַנגען גען צו אַלטוועלטלעכן רוים. לגבי אים, פּרוסטן, זענען געמאַכט געוואָרן די גרעסטע טעותן, מ'האַט אים נישט איין מאָל אָנגעטאָן געברענגטע און געבראַטענע צרות און נאָך אַלעמען אַרויפגעזעצט אַ קרוין אויפן קאַפּ. און מען קרוינט אים כסדר אויפּסניי.

זינט מאַרסעל פּרוסט איז אין 1922 געשטאַרבן האַלט מען אים אין איין אַנטדעקן. אמת, פאַר זיין לעבן האָבן שוין אָנגעהויבן חרטה האָבן אויף זייער אָפּשאַצונג אַזעלכע שרייבער, ווי אַנדערע זשיד, וועלכער האָט געפּסלט דעם ערשטן באַנד פון דער באַרימטער סעריע ביכער, וואָס טראַגט דעם טיטל „דאָס זוכן די פאַרלוירענע צייט“, אַ ווערק, וואָס איז יאָרן נאָכן טויט פון שרייבער אַוועקגעשטעלט געוואָרן אין דער מזרח-זיאַנט פון דער וועלט-ליטעראַטור. אינטערעסאַנט און באַלערנ-דיק איז דער פּאַל פּרוסט נישט בלויז דערמיט וואָס זיין דראַמע איז 50 יאָר נאָך זיין טויט אויסגעוואַקסן צו אַ גרויסן טריאומף, נאָר אויך וואָס פון צייט צו צייט ווערט דער שרייבער אויפּסניי אַנטדעקט.

**
*

וועגן מאַרסעל פּרוסטן און זיין ווערק איז ביז היינט שוין דערשי-נען אַ דיזיקע ליטעראַטור. צום הונדערט-יאַריקן געבוירן-טאָג זענען אויפּסניי דערשינען אַן אַ שיער אָפּהאַנדלונגען. קריטיקער, ליטעראַ-טור-היסטאָריקער האָבן ווידער אַמאָל אָנגעהויבן פאַרשן דעם פענאַמען מאַרסעל פּרוסט, האָבן אויסגעפונען נייע אַספּעקטן און נייע ווערטן אין זיין ווערק. די ליטעראַרישע אויסגאַבעס זענען ממש געאַנגען אין וועט-געיעג איבערצושטייגן איינע די אַנדערע אין נייע אַנטדעקונגען אין שרייבערס שאַפונג, אויסצוגעפינען נייע געשעענישן, פּרטים, אויפּפירונג-

אין גאנג פון צייט

גען אין זיין לעבן. * א ספעציעלע, לאַנג-צוגעגרייטע אויסשטעלונג האָט פאַרנומען אַלע זאַלן פון דעם זשאַקמאַר-מוזיי; ס'איז אויסגעשטעלט געוואָרן יעדעס מינדסטע שטיקל פאַרנאַטירט פאַפיר. מ'האַט מיט דער הילף פון געניטע, קינסטלערישע הענט אויפגעלעבט „קערפערלעך“ געוויסע זיינע פערסאָנאַזשן, איבערהויפט פרויען-פיגורן אַזוי ווי פרוסט האָט זיי געשילדערט. איך האָב זיך אויסגעקליבן אין אַ הייסן אויגוסט-טאָג מיט דער אויסרעכענונג צו זיין צווישן איינצעלנע באַזוכער. כ'האַב אַ טעות געהאַט. און מערקוירדיק: די אויסשטעלונג האָט אויך צוגע-צויגן די אויסלענדישע טוריסטן און דאָס נישט נאָר ליטעראַטור-קענער.

דעם יידישן ליינער וועט זיכער אינטערעסירן מאַרסעל פרוסט אויך דערפאַר, ווייל דער שרייבער איז געווען אַ האַלבער ייד, פון דער מאַמעס צד, וואָס האָט נישט געהאַט קיין קליינע אויסוירקונג אויף זיין לעבן און שאַפן. איידער מיר וועלן זיך אָבער אַפּשטעלן אויף זיין סבי-בה, זיין לעבן, וואָס איז ענג געבונדן מיט זיין שאַפן, וועלן מיר כאַפן אַ בליק אויף זיין שרייבערישן שווערן וועג.

זיין ערשט בוך האָט ער אַפּגעגעבן צום דרוקן, ווען ער איז אַלט געווען 25 יאָר. מאַרסעל פרוסט איז שוין דעמאָלט באַקאַנט געווען, ווי אן אינטעלעקטואַל, געשריבן פון לאַנג קונסט-קריטיק. אָבער כדי דאָס ביכל זאל דערשיינען, האָט ער געמוזט אַנקומען נאָך אַ הקדמה צו אַנאַטאַל פּראַנסן. פאַר דער קריטיק איז דאָס נישט גענוג געווען. מ'האַט דאָס בוך אויפגענומען מער ווי קאַלט. אגב באַהויפטן געוויסע קריטיקער, אַז נישט אַנאַטאַל פּראַנס גופא האָט אַנגעשריבן די הקדמה. דער גרוי-סער שרייבער זאל האָבן באַוויליקט צו געבן זיין נאָמען צו דעם, וואָס אַן אַנדערער האָט אַנגעשריבן. און לייענט מען זיך גוט אַריין אין פרוסטס ערשט בוך, וואָס טראַגט דעם טיטל „פרייד און טעג“, איז נישט שווער צו באַמערקן, אַז די קליינע סקיצן-דערציילונגען זענען שוין שפּליטערן, אָדער ערשטלינגען פון זיינע שפּעטערדיקע ווערק. פאַראַן שוין אין זיי די שאַרפע אַבסערוואַציע. דער ריטם, די מוזיק פון זיין שפּראַך, דאָס בינדן זיין שרייבערישע קונסט מיט מאַלעריי, מוזיק, דער

---

* דער שרייבער זשאַרזש בעלמאַן האָט אויפגעזוכט פרוסטס געוועזענע באַדינערין, די אַלטע טעלעסט אַלבאַרע און אויפגענומען פון איר אַלע אירע דערינערונגען פון וועלכע ס'איז אַנטשטאַנען אַ ניי דאַקומענטאַל-בוך וועגן פרוסטן.

עיקר אין די אייניקע לידער; דאס ווונדערבארע מאָלן פון דער נאַטור און די שטאַרקע באַדערפעניש אויסצוגיסן אויפן פּאַפּיר אויטענטישע איבערלעבונגען. „דאָס לעבן איז אַזאַ שווערע זאַך, עס דריקט אונדז אַזוי שטאַרק פון דער נאַענט, אַז די נשמה טוט אומאויפהערלעך וויי...“ און פון דעם דרוק, פון דעם ווייטיק איז געקומען די באַדערפעניש צו שרייבן, אויסצופורעמען זיין גאַנץ ווערק.

קריטיקער ציטירן אָפּט, כדי צו באַווייזן די פעדים, וואָס האָבן אים געבונדן מיט אַ געוויסער יידישער גייסטיקייט, זיין באַליבטע גע- שטאַלט נח. אָבער שוין אין דער הקדמה צום ערשטן בוך באַגעגענען מיר זיך מיט דער ביבלישער נח-געשטאַלט.

פרוסט איז פון קינדוויי אָן געווען אַ קרענקלעכער, דערנאָך אַ שווער קראַנקער. אין שייכות דערמיט שרייבט דער מחבר אין דער הקדמה צום ערשטן בוך, וואָס האָט נישט געפונען קיין אָפּקלאַנג, אַזוי וועגן נח: „ווען איך בין אַ יונג קינד געווען האָט מיר קיין שום גע- שטאַלט פון תנ"ך נישט אויסגעזען אַזוי אומגליקלעך ווי נח, און דאָס צוליבן מבוך, ווען ער איז 40 טעג פאַרשפאַרט געווען אין דער תבה. דערנאָך בין איך אָפּט געווען קראַנק און במשך פון לאַנגע טעג געמוזט בלייבן פאַרשפאַרט אין אַ „תבה“. כ'האָב דעמאָלט פאַרשטאַ- נען, אַז נח האָט קיינמאָל אַזוי גענוי נישט געקאָנט זען די וועלט, ווי פון דער תבה, הגם זי איז געווען פאַרמאַכט און פינצטערניש האָט גע- הערשט אויף דער וועלט...“ און ווייטער וועגן זיין באַציאונג צו זיינע פאַרשינען: „זיי זענען צו שוואַך זיי זאָלן קאָנען דערגרייכן דאָס גוטע, צו ווירדיק, זיי זאָלן קאָנען אויסנוצן דאָס ביז. דער באַוווסטזיין אין מיר, אַז זיי האָבן געליטן, דערלויבט מיר נישט צו רעדן וועגן זיי אין מיינע קליינע עסייען אַנדערש ווי מיט אויפריכטיקער, גרויסער רחמנות...“.

ובכן, אין די קליינע עסייען, ווי ער רופט זיינע ערשטע פּראָזע-שאַ- פונגען, איז שוין פאַראַן דער שפּעטערדיקער גרויסער שרייבער מאַרסעל פּרוסט. נישט וויכטיק זענען די שפּעטערדיקע אַמפּערנישן צי פּרוסטס שאַ- פונגען זענען עסייען, מעמאָרן אָדער ראַמאַנען. מאַרסעל פּרוסט גופא האָט זיי נישט קלאַסיפּיצירט, ער האָט בלויז באַגערט, אַז דאָס געשריבענע זאָל געדרוקט ווערן, און דעם וועג צום דרוקן האָט מען אים אָפּטמאַל פאַר- שטעלט. דאָס צווייטע בוך, וואָס ער האָט פאַרגעלייגט, „פון דער זייט פון סוואַן“ און וואָס איז אין דער אמתן נישט געווען זיין צווייט בוך, אָבער עס האָט אַנגעהויבן זיין גרויסן ציקל „דאָס זוכן די פאַרלירענע צייט“.

אין גאנג פון צייט

האט דער באקאנטער פראנצויזישער פארלאג „גאלימאר“ אפגעווארפן. אג-
דרע זשיד האט באקומען מצד דעם פארלאג צו לייענען דעם טעקסט און
ער האט אפגעפסקנט: גיין! עס טויג נישט צום דרוקן.

דאס געפסלטע בוך איז דערשינען ערשט אין 1913, 17 יאר נאך
דעם, ווי ס'איז דערשינען דאס ערשטע — „פרייד און טעג“. און ארויס-
געגעבן האט דאס פרוסט אויף אייגענע הוצאות, אויף אייגענער פא-
ראנטווארטלעכקייט אין אן אנדערן פארלאג. דער מחבר פון „דאס זוכן די
פארלירענע צייט“ האט שוין פון לאנג געהאט פארטראכט און דורכ-
געטראכט זיין גאנץ ווערק. אויף זיין שרייבערישן ווארשטאט זענען גע-
לעגן מאַנסקריפטן פארטיקע און אַנגעהויבענע, סיי פון דעם גרויסן ציקל,
סיי באַזונדערע. אין 1914 האט ער אין צייטשריפטן פאַרעפנטלעכט ברייטע
אויסצוגן פון זיין בוך אין צוויי בענדער „פון דער זייט פון גערמאַנט“,
וואָס איז אַריין אין טאַולען ערשט אין 1920. ער האָט געמוזט ווידער
זוכן אַ פאַרלאַג. אין גייעם פאַרלאַג איז אין 1919 דערשינען דאָס בוך
„אין שאַטן פון יונגע מיידלעך אין בלומען“. דער קראַנקער פרוסט איז
צו יענער צייט צעטרייסלט געווען פונעם שטרייט, וואָס איז פאַרגעקומען
אין דער גאַנקור-אַקאַדעמיע. דער שרייבער דאַדע האָט איינגעלייגט וועלטן
מ'זאל פרעמירן דאָס בוך און בלויז אַדאַנק אים האָט מאַרסעל פרוסט
נאָך לאַנגע אַמפּערנישן אין דער פּילצאַליקער זשורי, באַקומען דעם
גאַנקור-פּרייז מיט אַ מערהייט פון בלויז צוויי שטימען. דאָס איז געווען
דריי יאָר פאַרן טויט, ווען זיין גרויס ווערק איז שוין כמעט פאַרענ-
דיקט געווען. אין די דריי יאָר זענען בלויז דערשינען „פון דער זייט
פון גערמאַנט“, „סדום און עמורה“ און אייניקע קריטישע אַרבעטן.

דאָס גייסטרייכע און טרויעריקע לעבן פון מאַרסעל פרוסט האָט
זיך אויסגעלאָשן אין עלטער פון 51 יאָר. זיין ברודער, ד"ר ראַבער
פרוסט האָט צונויפגעזאַמלט זיינע מאַנסקריפטן, בריוו, נאָטיצן. עס
זענען אין די ערשטע דריי יאָר דערשינען די ווייטערדיקע בענדער פון
דער סעריע: „דאָס זוכן די פאַרלירענע צייט“ — „די אַרעסטאַנטיין“,
„די פאַרלירענע אַלבערטיין“, „די געפונענע צייט“. אָבער זיין גרוי-
סער ראַמאַן „זשאָן סאַנטוי“, וואָס ער האָט אַנגעשריבן פאַר זיין באַ-
רימטן ציקל און וואָס איז אַ פּשיטא, דאָס סאַמע כאַראַקטעריסטישע
ווערק צו דערקענען זיין שרייבערישע פערזענלעכקייט, האָט זיך באַוווּן
אין בוך-פאַרם ערשט 30 (דרייסיק) יאָר נאָך זיין טויט. אויך דרייסיק
יאָר אומגעפער נאָך זיין טויט האָט דער פאַרלאַג „גאלימאר“, דער זעל-

בער, וואָס האָט אָפּגעוואָרפֿן דאָס ערשטע בוך פֿון דער סעריע, מיט פּיעטעט און פֿלייס — כדי אַנדערע פֿאַרלאַגן זאָלן נישט אויסכאַפֿן — אַרױסגעגעבן דעם גאַנצן ציקל „דאָס זוכן די פֿאַרלױרענע צײַט“ אין 7 בענדער. הײַנט דערשײַנען נײַע אויפֿלאַגעס אין קלײַנעם פֿאַרמאַט פֿאַר מאַסן-פֿאַרקויף. הײַנט זוכט מען און מען נישטערט ווײַטער אין די אַרכײַון אויסצוגעפֿינען נאָך נישט אַרױסגעגעבענע קאַרעספֿאַנדענץ און מען קאַמענטירט יעדעס שטיקל אָפּגעפֿונען פֿאַרשריבן פֿאַפֿיר.

**
*

ווי שוין דערמאָנט, איז דער פענאַמען מאַרסעל פֿרוסט אַרױסגע-
וואַקסן פֿון צוויי שטאַמען. אַ שײַן, יונג ייִדיש מיידל האָט חתונה גע-
האַט מיט אַ פֿיל עלטערן פֿון איר אָנגעזעענעם פֿראַנצױזישן דאָקטער
פֿון פֿאַריזער שפּיטעלער און פֿראַפעסאָר פֿון דער מעדיצינישער אַקאַ-
דעמיע. דעם 19-טן יולי 1871 איז ביים פֿאַרפֿאַלק געבוירן געוואָרן אַ
זון — מאַרסעל. די מוטער פֿון מאַרסעל, זשאַן ווייל, איז געווען אַ
טאַכטער פֿון ייִדישע פֿאַרמעגלעכע סוחרים, אָפּשטאַמיקע פֿון עלזאַס,
און סױזעט נישט זײַן איבעריק צו דערמאָנען, אַז דער באַווסטער אַדאָלף
קרעמיע איז געווען איר פעטער. דער פֿאַטער זײַנער אַדריען פֿרוסט,
דער מעדיקער און פֿראַפעסאָר, האָט זײַן ייִחוס געצױגן פֿון דער אײַנגע-
וואַרצלטיקייט אין דער פֿראַנצױזישער ערד; דאָס שטעטל איליע, די
דאַרפֿישע רעזידענץ לעבן שאַרטער (ווי עס געפֿינט זיך די באַרימטע
קאַטעדראַלע מיטן זעלבן נאָמען) פֿון דעם פֿאַטערס עלטערן בײַ וועלכע
דער קלײַנער מאַרסעל פֿלעגט פֿאַרברענגען זײַנע זומער-פֿעריען, האָט
שפעטער דער שרײַבער פֿאַראײַביקט אין זײַן גאַנץ ווערק, זעט אויס, אַז
פֿון קינדױז אָן האָט מאַרסעל פֿרוסט אײַנגעזאַפט אין זיך דעם אומעט
און די פֿרייד פֿון ביידע שטאַמען, דער עיקר דאָס גײַסטיק-ספּיריטועלע.
אויסערלעך איז ער אָבער אין גאַנצן געווען ענלעך צו דער ייִדי-
שער מאַמע. זײַנע סאַמעט-שוואַרצע, אומעטיקע אויגן האָבן אים נישט
אײַן מאַל „פֿאַרראַטן“ צווישן מענטשן, וועלכע האָבן זײַן אָפּשטאַם נישט
געקענט. די שטוב איז געווען אַ קאַטוילישע, אָבער זשאַן ווייל האָט
וואַרשיינלעך אין אירע טיפּסטע טיפּענישן זיך געפֿילט ווי אַ ייִדישקע.
יעדנפֿאַלס האָט זי געהאַט די אײַגשאַפטן פֿון אַ ייִדישער מאַמע —
זי האָט געצאַפֿלט און געציטערט איבער איר קרענקלעך ייִנגל, בעת
דער פֿאַטער דער מעדיקער האָט זיך באַצױגן צום זון שטרענג.

אין גאנג פון צייט

מאָרסעל פרוסט האָט פון קינדווייז אָן געליטן פון אַ שווערער אסטמע. צו דער קראַנקייט, וואָס האָט אים שפעטער יאָרן-לאַנג צוגע-שמידט צום בעט, איז פון די יינגסטע יאָרן צוגעקומען אַ נישט גע-וויינלעכע עמפינדלעכקייט, וואָס איז געווען געפאַרבט מיט גרויסער ליבשאַפט צו דער מאַמען. זי, די יידישע מאַמע, האָט געמוזט אויסבאַ-האַלטן פאַרן מאַן דעם מעדיקער די קרענקלעכע עמפינדלעכקייט פון יינגל און זיין גרויסע ליבשאַפט צו איר. די צערטלעכע באַצאָונגען צווישן מוטער און זון האָבן אָנגעהאַלטן ביזן פריצייטיקן טויט פון זשאַן ווייל.

אין דער געשיכטע פון דער ליטעראַטור זענען באַקאַנט נישט ווייניק פאַלן פון גרויסער ליבשאַפט מצד שרייבער צו זייערע מאַמעס. דער באַקאַנטער פוילישער דיכטער יוליוש סלאָואַצקי, איז אויך באַ-קאַנט פון זיין באַצאָונג צו זיין מוטער, וועלכע ער האָט באַשאַנקען מיט הייסע געפילן. מאָרסעל פרוסט האָט זיין מוטער ממש פאַרגעטערט, ווי ער וואָלט פון קינדווייז אָן געזוכט ביי איר עפעס אַ מיסטישן אָנ-שפאַר פאַרן קרענקלעכן גוף. ער האָט נישט געקאַנט איינשלאָפן, ווי מיר זעען דאָס אין זיינע ביכער, אָן דער מאַמעס אַ קוש, אָן אירן אַ צערטלעכן בליק. לייענט מען זיינע ווערק, ווו ער ברענגט אַרויס זיין באַדערפע-ניש נישט נאָר נאָך דער מאַמעס צערטלעכקייטן, נאָר אויך צו פאַרקערן מיט איר, באַקומט זיך דער איינדרוק, אַז צווישן מאַמע און זון איז אויך געווען אַ גרויסע גייסטיקע קרובהשאַפט. אויך שפעטער, ווען דער יונג-גער פרוסט האָט זיך שוין געהאַט דערוואַרבן אַ סך בילדונג און וויסן, איז די גייסטיקע פאַרבינדונג געווען מיט דער מוטער און נישט מיטן פאַטער דעם אינטעלעקטואַל. פסיכאָלאָגן וואָלטן דאָ געקאַנט געפינען אַ פעלד פאַר פאַרשוונג.

פרוסט איז אויך געווען מער צוגעבונדן צו דער משפחה פון דער מאַמעס צד, ווי צו דער פון טאַטנס צד. דאָס איז געווען עפעס אַ מיסטיש אינטימע צוגעבונדנקייט. ווען די קראַנקייט האָט אים געהאַלטן לאַנג אין קלעם און נישט דערמעגלעכט אים אַרויסצוגיין פון שטוב, האָט ער זיך נישט איין מאָל באַקלאַגט, אַז ער קאָן צומאַל נישט גיין אויפן קבר פון זיין זיידן ווייל. און דער יידישער זיידע ברוך ווייל איז געווען אַ מיטגליד פון דער פאַרזער קאָנסיסטאָריע, פאַרנומען זיך מיט יידישע, קהלישע ענינים, מיט אַ סינאָגאָגע, בעת אין שטוב פון שרייבערס על-טערן און אין דער דאָרפישער רעזידענץ פון דעם פאַטערס משפחה, ווו

דער יונגער מאַרסעל האָט אַ סך פאַרברענגט, האָט געהערשט אַ שטרענג קאָטוילישע אַטמאָספּער. עפּעס מיסטעריעזעס איז פאַראַן אין דער באַ- זונדערס נאַענטער און וואַרעמער באַציאונג צו די יידישע קרובים, דער עיקר צום יידישן זיידן, ווען מען נעמט אין באַטראַכט, אַז קאָטויליש-אַריסטאָקראַטיש איז אין דער יוגנט געווען אויך זיין אַרומיקע סביבה אין וועלכער מ'האַט אים געקרוינט מיטן נאָמען דער פּרינץ פון טויזנט און איין נאַכט.

די סאַציאַלע און אינטעלעקטועלע פאַזיציע פון פּאַטער, זיין אייגע- נע אויסבילדונג און די אַלזייטיקע קולטור, וואָס ער האָט זיך פרי דער- נוואַרבן, האָבן געעפנט פאַר אים דעם וועג צו דער פאַריזער „הויכער גע- זעלשאַפט“. און ס'איז ממש אַ פאַראַדאַקס: פונקט ווי מ'האַט שפּעטער געוואָלט פאַרמאָכן פאַר אים די טיר צו דער ליטעראַטור, אַזוי האָט מען פריער ברייט געפנט פאַר אים טיר און טויער צו די באַרימטע, אַמאָלי- קע, פאַריזער סאַלאָנען, וווּ דער יונגער, עלעגאַנטער, געבילדעטער פּרוסט האָט פאַרבראַכט נישט נאָר ביי דער זייט פון אַריסטאָקראַטן-סנאָבן, פּרינצן און פּרינצעסינס און אַנדערע הויכע לייט, נאָר האָט זיך אויך באַ- געגנט מיט נישט ווייניקער שרייבער און אַנדערע קינסטלער.

בעת אַ ווייזט ביי אַנאַטאָל פּראַנסן האָט דער יונגער עלעגאַנט גע- פּרעגט דעם גרויסן שרייבער וווּ עס ליגט דער סוד פון זיין שרייבערישן דערפאַלג. פּראַנס האָט אים געענטפּערט, ווי עס גיט איבער דער פּרוסט- פאַרשער קאַטאָוי בזה הלשון: ס'איז פשוט, מיין טייערער מאַרסעל, אין אייער עלטער בין איך נישט געווען אַזוי שיין ווי איר, איך בין נישט געגאַנגען אין קיין געזעלשאַפטן. איך בין געזעסן ביי זיך אין שטוב און געלייענט. מ'דאַרף לייענען אומאויפהערלעך. וועגן שרייבן פון גאַסט האָט ער נישט גערעדט, ווייל ער האָט נישט געגלויבט אין זיין טאַלאַנט. אגב האָט אַנאַטאָל פּראַנס זיך נישט איין מאָל טועה געווען. ער האָט אויך געהאַט אונטערגעשאַצט זאָלאַס געוויסע ביכער און יאָרן שפּע- טער, בעת ער האָט גערעדט ביי זיין אַפּענעם קבר, האָט ער געזאָגט, אַז „זאָלאַ איז דאָס געוויסן פון דער וועלט“. וואָס שייך זיין דעמאָלסטיקער מיינונג וועגן פּרוסטן, איז דער אמת געווען אַזאַ, אַז דער פּרוסט פון די סאַלאָנען האָט טאַקע „אומאויפהערלעך“ געלייענט, שטודירט און אייג- געזאַפט אין זיך וויסן ווי אַ שוואַם וואָסער. אויך אין דער „הויכער גע- זעלשאַפט“ האָט ער שטודירט, געפאַרשט, אַבסערווירט מיט אַן אויג פון אַ קינסטלער. ער האָט דערקענט די פּוסטיקייט, דעם סנאָביזם און עגאָיזם,

אין גאנג פון צייט

די שגאה-קנאה, די אינטריגעס פון אַ שיכט, וואָס ער האָט אַזוי איינגאַר-טיק-מייסטערשאַפט אַרויסגעבראַכט אין זיינע ווערק. גלייכצייטיק האָט ער זיך פאַרנומען מיט קונסט — מיט מאַלעריי און דער עיקר מיט מוזיק. אפשר דערפאַר דאַרף מען זיך קענען אויף מוזיק, ווייניקסטנס זי טיף אַפּפּילן, כדי צו פאַרשטיין געוויסע פּראַגמענטן פון זיינע ביכער. זיין העלד סוואַן הערט זיך אין סאַלאַן צו צום שפּילן פון פּיאַניסט ווינטעי און פּלוצלונג ווערט ער אויפגעטרייסלט פון אַ „פּראַזע“, אַ טאַן, וואָס לאַזט אים דערנאָך אַ לאַנגע צייט נישט רוען.

**

פרוסט גייט בדרך כלל אָן פאַר אַ מחבר פון איין פּיל-באַנדיק ווערק. דער אמת איז, אַז ער איז מער ווי בלויז דער מחבר פון דעם ציקל „דאָס זוכן די פאַרלירענע צייט“. ער האָט געשריבן נאָך אַנדערע ווערטפולע ביכער, ווי זיין דערמאָנטן ראַמאַן „זשאַן סאַנטווי“; ער איז אויך געווען ליטעראַטור-און קונסט-קריטיקער, איבערזעצער. דער ענגלישער שריי-בער, קונסט-קריטיקער און סאַציאַלאָג ראַסקין האָט אים געהאַט צו פאַר-דאַנקען, וואָס זיינע ביכער זענען איבערגעזעצט געוואָרן אין פּראַנצויזיש; אגב איז פּרוסט לאַנג געווען אונטער ראַסקינס איינפלוס. ס'איז כדאי צו דערמאָנען זיינע וואַגיקע קריטישע אַרבעטן וועגן באַלזאַק און סענט-בעווען, הגם ער איז קינסטלעריש געווען מיט דעם לעצטן אויף קידער-ווידער. און פונקט ווי סענט-בעווען האָט אים אויסגעזען צו זיין אין דער קריטיק אַ „פאַלשער נביא“, אַזוי איז באַלזאַק געווען פאַר אים אין דער בעלעטריסטיק אַ „לויכטנדיקער שטערן“. באַלזאַק איז אויך געווען אין אַ געוויסער מאָס זיין וועג-ווייזער. ער האָט לויט זיין ביישפּיל פאַרטראַכט אַ פּיל-באַנדיק, אַלזייטיק ווערק. אָבער נעמענדיק „די מענטשלעכע קאָ-מעדיע“ ווי אַ מוסטער, האָט ער געצילט צו זיין לחלוטין אַנדערש, ווייל אין זיין מהות איז ער געווען אין גאַנצן אַנדערש. באַלזאַק האָט אים בלויז געדינט ווי אַ ביישפּיל צו שאַפן אַ צעצווייגט און גלייכצייטיק אַ פאַר-גאַנצט ווערק אין וועלכן די העלדן און זייערע גורלות קרייזן זיך דורך אין פאַרשידענע ביכער. אויך פּרוסט איז אַן אַנאַליטיקער פון אַ סביבה און פון אַן עפאַכע, אָבער ער, דער עסטעט-מעטאָפיזיקער און טיפּזיג-קער פּסיכאָלאָג, האָט געזען די מענטשן און זייערע האַנדלונגען נישט פון דרויסן, נאָר פון אינעווייניק, פון דער אינערלעכער וועלט פון זיינע פאַרשווינען, הגם ער באַשרייבט מיט אַזוי פּיל פּרטים זייער אויסערלעכן

אויסזען, די עלעגאנטע טואלעטן פון די פרויען, דעם אויסערלעכן גלאַנץ. און אויב עס רעדט זיך וועגן באַשרייבערישקייט, דאַרף מען דערמאָנען, אַז זעלטן וועלכער שרייבער האָט מיט אַזוי פיל פינקטלעכקייט, חוץ מיט אַזאַ קלאַנג און רייכער פילפאַרביקייט געמאַלן די נאַטור, וואָס שימערירט ביי אים מיט אַלע קאַלירן, זינגט מיטן רוש פון בלעטער, מיטן שווישטשען פון די פייגל. ער באַשרייבט אַ בלאַט גענוי מיט אַלע שניצן און אַדערן פונקט ווי ער שילדערט אַן עלעגאַנט פרויען-קלייד פון יענער סביבה און יענער עפאַכע.

פרוסט איז אָבער נישט קיין פשוטער שילדערער, קיין באַשרייבער-דערציילער. מ'האַט זיך לאַנג געשפּאַרט, שוין נאָך זיין טויט, ווען פרוסט איז שוין אַנערקענט געוואָרן ווי אַ שרייבער מיט אַ ברייטן פאַרנעם, צו וואָסער זשאַנער מ'זאַל פאַרעכענען זיין שאַפונג: איז דאָס אַ ספּעציעלער מין עסייאַטיק אַדער ראַמאַן? אפשר הויך-קינסטלערישע מעמואַ-ריסטיק? שרייבט ער דאָך ס'רוב אין דער ערשטער פּערזאָן.

היינט ספּקט קיינער נישט, אַז זיינע שריפטן זענען ראַמאַנען, ראַמאַנען אין וועלכע עס פלעכטן זיך צוזאַמען עסייען און מעמואַרן, אויטאָ-ביאָגראַפישע, אויטענטישע עפיוזאָדן און ליטעראַרישע סיקציע. ער איז איינער פון די שעפער פונעם נייעם ראַמאַן אין וועלכן ער האָט אַריינגעבראַכט נישט נאָר נייע פאַרמען, נאָר אויך נייעם אינהאַלט. זאָל זיין, אַז זיי זענען ראַמאַנען, דאָס מען נאָך אַרגומענטירט, אָבער אויטאָביאָגראַפישע.

איז די מעשה אָבער וואָס בדרך כלל פאַרמאַגט אַ קינסטלערישער, אויטאָביאָגראַפישער ראַמאַן אויך פיקציע, אויסגעטראַכטע עלעמענטן, און דער ראַמאַן, וואָס איז ווייט צו זיין אַן אויטאָביאָגראַפישער, אַנטהאַלט אין זיך אויטאָביאָגראַפישע עלעמענטן.

פרוסט איז אַ שרייבער מיט אַן אויסערסט רייכער אינערלעכער וועלט. ער האָט געקאַנט פון זיך גופא אַרויסברענגען אַ סך. ער האָט זיך פונאַנדערגעטיילט צווישן זיינע פּערסאָנאַזשן, סוואַן, בערגאַט, סען לו און דער עיקר זשאַן סאַנטוי — דאָס איז ער. און דאָס זענען אויך אַנדערע, זיינע מיטצייטלעך און דאָס זענען אויך מיר. אין דעם באַשטייט זיין אייגנאַרט. ער איז נישט איין אינדיווידואַם, נאָר אַ סך, אַ סך. ער איז אויך צעזייט אין זיינע פּערסאָנאַזשן, אין זיינע מיטעמענטן, וואָס געפינען זיך אַפּ אין זיינע ווערק. „איז דען אַ ווערק נישט קיין אַפּטישער אינ-“

אין גאנג פון צייט

סטרומענט, וואָס גיט דעם לייענער אַ מעגלעכקייט אַריינצובליקן אין זיך גופא...? — לייענען מיר אין „די אָפגעפונענע צייט“. פרוסט האָט אויך געהאַט געזאָגט, אַז דעם זעלבן פערסאָנאַזש זיינעם וואָלט מען געקאָנט געבן נעמען פון 60 מענטשן, וועלכע ער האָט געקענט. ביי יעדן פון זיי האָט ער עפעס גענומען, און יעדערער פון זיי, אויב ער זוכט זיך, קאָן זיך געפינען. מען דאַרף דערצו צוגעבן, אַז דער מחבר האָט זיך גופא אָפֿ-געפונען אין אַ סך פון זיינע העלדן און גאַר באַזונדער אין זשאַן סאַנטוי, וועלכן ער האָט מיט אַ כוונה אָדער אַן אַ כוונה געשטאַלטיקט לויט זיין אייגענעם איד. דער מחבר איז אומעטום, ווייל ער זוכט זיך.

לאַמיר זיך אָבער אומקערן צו זיין הויפט - ווערק אין דער סעריע פון 7 בענדער אין וועלכער דער ראַמאַן „זשאַן סאַנטוי“ און נאָך אַנדער־רע גייען נישט אַריין. וואָס איז זיין תמצית? זיין אינהאַלט?

דער טיטל קאָן אַריינפירן אין אַ טעות. דאָס איז ראשית כל. והשנית וואָלט נישט לייכט געווען צו געבן אַ קיצור פונעם אינהאַלט נישט נאָר פון דער גאַנצער סעריע, נאָר צומאַל פון איין בוך. ס'איז נישט שייך צו רעדן דאָ וועגן אַ פרעזיוער פאַבולע, הגם זי שווימט דאָ און דאַרט אַרויס צווישן דערינערונגען, מעדיטאַציעס פון נאַראַטאָר, צווישן די מאַנאַלאָגן און דיאַלאָגן פון די פערסאָנאַזשן. מ'וואָלט געקאָנט ריזיקירן און זאָגן, אַז די טעמע איז אבסטראַקט, אָבער די אילוסטראַציעס צו דער טעמע זענען קאָנקרעטע, דער רייכער, פילפאַרביקער דעקאָר אין אַ רעאַלער.

„דאָס זוכן די פאַרלירענע צייט“ איז די געשיכטע פון אַ מענטש־לעך געוויסן, ס'קאָן זיין פון מענטשלעכן געוויסן בכלל, וואָס קומט צום אויסדרוק אין דער געשיכטע פון אַ יחיד, וועלכער האָט זיך פרי אַרומ-געזען, אַז דאָס לעבן אין וועלכן ער שטעקט איז זיגלאָ, פוסט. חוץ דעם איז דער מענטש אין גרונט גענומען שטענדיק איינזאַם, אפילו ווען ער געפינט זיך צווישן אַנדערע מענטשן. זוכן די פאַרלירענע צייט הייסט זוכן אַ זין, אַ קווינטענסענץ פון דער מענטשלעכער עקזיסטענץ. דאָס גער־שעט אויף דער פּאַן פון מחברס דערינערונגען. פון אָנהויב זענען די געשעענישן, די עפיזאָדן, געזען דורך די אויגן פון אַ קינד, דערנאָך פירט אונדז דער נאַראַטאָר פון איין ברעג צו אַן אַנדערן פון אַן עפּאָכע. עס שוועבן פאַרביי אונדזערע אויגן אַן אַ שיער געשטאַלטן, לעבעדיקע, פולבלוטקע מענטשן אין זייערע האַנדלונגען, די פאַריזער סאַלאָנען, די דאַרפישע געגנט מיט אירע נאַטור־שיינקייטן, וואָס ער האָט אַ נאַמען געגעבן קאַמברעי. דאָס אַלץ איז געקניפט און געבונדן מיטן נאַראַטאָר.

אָט דאָס איז די רעאַלע ראָם אין וועלכער דער מחבר האָט אַרײַנגעפאַסט זײַן מעטאָפּיזישן אײַנהאַלט, זײַן קאַנצעפּציע וועגן וועלט און מענטש, וואָס איז פול מיט ספּיקות, סקעפּטיציזם. ס'איז אַ סעק צי מיר קענען די נאַענטסטע מענטשן, צי מיר ווײַסן אויף זיכער ווער ס'איז אונדז אָן אויפּריכטיקער פּרײַנד און ווער אַ פּײַנד, אַזוי ווײַט איז דער מענטש אַ רעטעניש פאַר אונדז און פאַר זיך גופּא. ער, דער שרײַבער, הײבט צומאַל אָן צו ספּקן צי די אַלטע דינסט זײערע פּראָנסואו, וואָס איז געווען אָן אַרגאַנישער טײל פון דאַרפּישן הויז, פון פּײַזאַזש, האָט אים באמת ליב געהאַט. אפשר האָט זי אים אויך געהאַט? די מענטשלעכע נשמה האָט דאָך אַזוי פּיל פאַרבאַרגענע ווינקעלעך!

די אַלע רעטענישן פון מענטש, דאָס זינלאָזע מענטשלעכע לעבן שטויסט פּרוסטן צו פאַרזינקען זיך אין מעדיטאַציעס, צו זוכן אָן אויס-וועג, אַ זין און ער געפּינט דאָס אין קינסטלערישער שאַפּונג. דאָס רע-אַלע לעבן איז אַ מיראַזש, אַ חלום, דאָס ווירקלעכע לעבן איז יצירה. דאָס לעבן באַקומט אַ זין, ווען מיר שאַפּן דאָס איבער, ווען עס באַקומט אַ תּיקון אין דער קונסט. די קונסט איז ווי אַ רעליגיע, זי דערלייזט דעם מענטש.

נישט קײן צופאַל, וואָס צווישן זײַנע פּערסאָנאַזשן זײַנען פאַראַן פאַרשטייער פון אַלע קונסט-געביטן, וואָס מען דעבאַטירט אַזוי פּיל איבער קונסט. די מוזיק, וואָס איז פּרוסטן אַזוי נאַענט געווען צום האַרצן, איז דאָ פאַרטרעטן דורכן מוזיקער ווינטעי, וועמענס אַ „מר-זיקאַלישע פּראָזע“ האָט אים געשטויסן צו לאַנגע נאַכטראַכטענישן, צו אינטראַספּעקציע; די מאַלעריי האָט איר פאַרשטייער אינעם מאַלער עלסטער און די ליטעראַטור דווקא אין אַ יונגן, נאָך נישט אַנערקענטן טאַלאַנט. אין דעם שרײַבער בעגאַט זעען מיר פּרוסטן גופּא. ווען מען רעדט וועגן בעגאַטן מיט שבחים, זאָגט מען וועגן אים, אַז ער איז אַרײַגעל, נישט ענלעך צו אַנדערע, רײַצנד און שטאַרק אין זײַן אויס-דרוק און דער נאַראַטאָר גלויבט, אַז מ'זעט סוף כל סוף זיך אַרומזען, אַז טאַקע דאָס אַלץ צוזאַמען איז טאַלאַנט. דרך אַנב האָט פּרוסט, טראָץ אַלע שרײַבערישע נסיונות, שטאַרק געגלויבט אין זײַן טאַלאַנט.

דאָס האָט אים, אַ סברה, אַ סך געהאַלפּן אונטערצונעמען דאָס גרױ-סע ווערק טראָץ דער גלײַכגילטיקייט לגבי אים. און מ'קאַן זאָגן, אַז פּרוסט האָט אונטערגענומען צו מאַכן אַן עקסקורסיע אויף אָן אומבאַ-קאַנטער ערד, צו זוכן אויף אַ נײַעם אופן די פאַרלירענע צײַט נישט

אין גאנג פון צייט

אין פשוטן זין פון וואָרט, נאָר צו אידענטיפיצירן דעם מענטש אין זיין פאַרגאַנגענהייט, קעגנוואָרט, כדי צו אַנטדעקן נייע ווערטן און באַגריפן. פונקט ווי פאַר אַ באַגאַבטן מאַלער איז דער אַנעקדאָט בלויז דער פּרע-טעקסט פאַר זיין מאַלערישער וויזיע, וואָס ער באַקומט אַרויס פון דער פאַרבן-מאַטעריע, פון די ליניעס, אַזוי זענען פאַר פרוסטן די קאָנקרעטע סביבה, די העלדן אין זייערע האַנדלונגען געווען אַ מיטל צו אַנט-דעקן פאַרבאָרגענע אינערלעכע וועלטן אין מענטש.

אורדאי קאָן מען זאָגן, אַז דאָס איז נישט דער אויסשליסלעכער אייגנאַרט בלויז פון פרוסטן, און דער מחבר פון „דאָס זוכן די פאַר-לירענע צייט“ האָט אויסער באַלזאַקן געהאַט זיינע שרייבער, וואָס זע-נען אים געווען נאָענט צום האַרצן. דאָס זענען געווען אין דער ערשטער ריי באַדלער, פלאַבער, סטאַנדאַל, געטע. אָבער מאַרסעל פרוסט האָט קיינעמען נישט נאָכגעפּאָלגט. ער האָט אַליין זיך אויסגעטאַרעוועט אַ וועג, געשאַפן אַ נייע פאַרם, אַ נייעם מוסטער פון אַ ראַמאַן אין וועלכן ער האָט אויף זיין אייגענעם אופן אויפגעדעקט די אַנאַמאָליעס פון מענטשלעכן לעבן, די שוואַכקייטן פונעם מענטש און די פּוּסט-קייט, נישטיקייט און זינלאַזיקייט פון אַ סביבה אין וועלכער ער האָט געלעבט. ער האָט אויך זיך נישט געשוּינט, אויפגעדעקט אויך זיינע אייגענע שוואַכקייטן.

באַזונדער אייגנאַרטיק איז די קאָנסטרוקציע פון זיין ווערק. אויבן-אויפיק קאָן זיך אויסדוּכטן, אַז דער ציקל „דאָס זוכן די פאַרלירענע צייט“, ווי אויך אַנדערע ביכער, זענען אַנטשטאַנען אַן ספּעציעלער כראַנאָלאָגיע און פּלאַנמעסיקייט. הגם די פּערסאָנאַזשן קרייצן זיך. טראַכט מען זיך אָבער אַריין, איז נישט שווער צו דערזען, אַז פרוסט האָט זיין גאַנץ ווערק און אין דער ערשטער ריי „דאָס זוכן די פאַר-לירענע צייט“ געשאַפן אַזוי ווי אַ געניטער אַרכיטעקט בויט אַ גרוי-סע קונסט-געביידע. דאָס זענען נישט קיין באַזונדערע ביכער, נאָר אַ פאַרגאַנצטע איינהייט אין וועלכער דער מחבר האָט ווי דאַנטע אַריינ-געטראָגן פּלאַנמעסיק זיין גאַנץ לעבן, אַריינגעשפינט אַלע זיינע טרוי-מען, חלומות און מחשבות. אַרכיטעקטאַניש קאָן מען אויך דאָס ווערק פון פרוסטן פאַרגלייכן צו אַ גרויסער, קאַמפּליצירטער קאַמפּאָזיציע פון אַ מאַלער, ווען דער קינסטלער צייכנט אויפן לייווונט אַן די קאַנטורן מיט בליי, רעכנט אויס דאָס אַרט, די פּאַזיציע פון יעדערער געשטאַלט, פון יעדן געגנשטאַנד, פּאַסט אַריין דאָ אַ וועג, דאַרט אַ בוימ, אַ בלוּם.

לילי בערגער

נאכן מאָלן די קאָמפּאָזיציע אויפן לייזונט, ווישן זיך אָפּ די קאָנטורן, עס פאַרשווינדן די באַזונדערע בליי־שטריכן, עס באַקומט זיך דעמאָלט אַן איינהייטלעך, פאַרגאַנצט בילד; אַזוי האָט מאַרסעל פּרוסט קאָנסטרױ־ אירט זיין ווערק כמעט פון אָנהייב פון זיין שרייבערישער קאַריערע ביזן לעצטן אַטעם־צוג.

**

ער האָט אין די לעצטע יאָרן געאַרבעט ווי אין פיבער, די שווערע קראַנקייט האָט נישט פאַרהאַלטן זיין פעדער. ער האָט נישט מורא גע־ האָט פאַרן טויט, האָט ער געזאָגט. ער האָט אָבער מורא געהאַט, אַז ער וועט נישט קאָנען פאַרענדיקן זיין ווערק. אויך דאָס איז אַ באַווייזן, אַז ער האָט שטאַרק געגלויבט אין זיין טאַלאַנט. און דאָס שרייבן איז געוואָרן פאַר אים נישט נאָר אַ זין אין לעבן, נאָר אויך עפעס אַ מין געהיימע מיסיע, וואָס ער דאַרף, מוז אויספירן איידער ער צעשיידט זיך מיטן לעבן. ער, דער אַמאָליקער סאַלאַנען־מענטש, דער שטענדיק אויסגעבונדענער מיט פאַרשידענע קינסטלער און אַדעל־לייט, האָט זיך די לעצטע יאָרן ווי אַ ניזר אָפּגעשלאָסן פון אַלץ און אַלעמען אין זיין גרויסער קאַלטער פאַריזער וויזונג, וואָס ער האָט אנב אויך ווינטער נישט געלאָזט באַהייצן. וועגן זיין אויפ־ פירן זיך דערציילט מען אויסטערלישע מעשיות: ער האָט ווייניק גע־ געסן, ווייניק געשלאָפּן, געאַרבעט אַ סך ביינאַכט. ער האָט נישט גע־ האַלטן נישט פון קיין דאַקטוירים און נישט פון זייערע רפואות. זיין אייגענער ברודער, אַ דאַקטער־מעדיצין, האָט נישט געקאָנט אויספועלן ביי אים זיך צו לאָזן מאַכן איינשפּריצונגען. ער האָט געהאַט אַ מיסטע־ ריעזע מורא פאַר אַן איינשפּריצונג.

וואָס מער דער אַרגאַניזם איז דערשעפט געוואָרן, אַלץ פיבערדיי קער האָט ער געאַרבעט אין זיין איזאָלירטן, קאַלטן צימער. די יידישע שטריכן זענען בולטער געוואָרן. דער פאַרטרעט, וואָס זיין פריינד, דער מאַלער העללען, האָט געצייכנט פון אים אויפן טויטן־בעט, איז נישט ענלעך צו דעם עלעגאַנטן פּרוסט, וואָס מיר קענען פון פריערדיקע פאַטאַגראַפיעס. די צייכענונג ווייזט אונדז אַן אויסערסט רואיק, יידיש פנים, באַצירט מיט אַ רונדיקער, שוואַרצער, געדיכטער באַרד, פונקט ווי פאַרן טויט וואָלט ער זיך אויסערלעך פולשטענדיק אידענטיפיצירט מיט אַ ייד.

**

אין גאנג פון צייט

ס'איז שוין אנגעוויזן געווארן אויף די אינטימע פעדים, וואס האבן אים געבונדן מיט זיין יידישער משפחה. און נישט נאר מיט דער משפחה. אין ערשטן טייל „פון דער זייט פון סוואן“, דערציילט פרוסט, אז ווען ער איז א שילער געווען און געבראכט צו פירן אהיים א נאענטן חבר מיטן נאמען קאן, האט זיין קאטוילישער זיידע אים דערנאך אויפגעברענגט געמאכט, אז יעדעס מאל, ווען ער קלייבט זיך צו א גוטן שול-פריינד, איז דאס א ייד. זיין יידישער העלד שארל סוואן, אין וועלכן כן מ'קאן אפגעפינען דעם מחבר גופא, האלט זיך נישט פאר קיין ייד, כאטש פון צייט צו צייט זעט ער זיך ארום, אז ער איז פון יידישער אפשטאמונג, ווייל מען גיט אים דאס צו פילן. פרוסט גופא, ווען ער ברענגט דא און דארט ארויס א שטעכיק ווארט לגבי יידן, פילט מען, אז דאס רירט אים טיף אן, אז ס'רופט זיך ביי אים, פונקט ווי ביי סוואן נען, אפ דער באלידיקטער ייד. אבער קיין אפגעפרעמדטער אין זיין סביבה איז ער קיינמאל נישט געווען, פארקערט, ער איז געווען טיף פארווארצלט אין פראנצויזישן באדן. די איזאלאציע פאר די לעצטע יארן איז גיכער געקומען פון דער שווערער קראנקייט און אפשר אויך פון א שטארקן דראנג זיך אפצוגעבן אין גאנצן, מיט לייב און לעבן זיין ווערק.

ער האט געארבעט ביז דער לעצטער מינוט פון זיין לעבן און געגליבט, אז דאס וועט הויך אפגעשאצט ווערן. ווען ער איז געווען צוגעשמידט צום בעט, און אויך דעמאלט נישט ארויסגעלאזט די פעדער פון האנט, האט ער דערמאנט ווי א טרייסט פאר זיך דאסאטא-יעוסיקין פון וועלכן ער האט שטארק געהאלטן. ער פלעגט זאגן, אז דער גרויסער רוסישער שרייבער האט צווישן איין עפילעפסיע-אטאק און א צווייטן, אנגעשריבן מער און בעסער ווי א געזונטער שרייבער. יא, ער, מארסעל פרוסט, האט אליין בעסער ווי יעטועדער אנדערער פאפא אפגעשאצט זיין שאפונג. און צו שטיינען איז נאר ווי אזוי אזא קראנקער מענטש, האט געהאט אין זיך אזוי פיל אויסדויער, ווילן און עקשנות, ריכטנדיק זיך כסדר אויפן טויט. צו שטיינען איז אויך ווי אזוי דער קראנקער שרייבער, איילנדיק זיך צו פארענדיקן זיין פאר-פלאנירט ווערק, האט גלייכצייטיק איבערגעמאכט פיל מאל דאס גע-שריבענע, געפלעגט יעדעס ווארט, יעדע שורה, וואס איז פול מיט ריטם, מוזיק און פאעזיע.

אויף דער אויסשטעלונג, צווישן די פארשידנארטיקע דאקומענטן,

פארצייכענונגען, אויפגעלעבטע געשטאלטן איבער וועלכע עס טראגירט א גרויס איילבילד פון סארא בערנהארדט, ווי א סימבאל פון פארגעטע-רונג מצד דעם שרייבער פאר דער גרויסער בינעקינסטלערין, האבן געצויגן אממיינסטן מיין אויפמערקזאמקייט אפצוגן פון דרוקעריי אויף וועלכע פרוסט אליין האט געמאכט די קארעקטור פון זיינע ביכער. גאנץ צע שטיקער אויף די אפצוגן זענען אויסגעשטראכן און אויפן מארגינעס זענען אריינגעשריבן אנדערע פארמולירונגען. דא איז א ווארט, א זאץ געענדערט, ערגעץ אנדערש ארויסגענומען אן אקאפיט. אז דאס איז נישט צוליב דעם, ווייל פרוסט האט בחיפונדיק געשריבן, קאן מען זען פון אייניקע מאנוסקריפטן, וואס זענען געמעקט און געפלעקט און פיל מאל איבערגעמאכט איידער ער האט געשיקט צום פארלעגער. אזוי האט ער זיך אויך געפירט מיט די טעקסטן, וואס האבן זיך אנגע-זאמלט ביי אים אין שטוב.

אין א קאלטן נאוועמבער-טאג 1922 האט ער אין די פרימארגן-שעה א פארענדיקטן מאנוסקריפט דורכגעלייענט צום לעצטן מאל נאכן קארעגירן און צוגעשריבן צום אפגעלייגטן טעקסט א צעטעלע: „כ'מיון, אז ס'איז זייער גוט. אבער מער קאן איך נישט". אין עטלעכע שעה ארום האט ער אויסגעהויכט די נשמה.

**
*

א לוויה האט מען אים געמאכט א גרויסארטיקע. צווישן זיינע נאענטע פריינד שרייבער, מאלער, מוזיקער און סתם פשוטע מענטשן, וואס האבן זיך אויס נייגיר געזאמלט ארום דעם קלויסטער, זענען אויך גע-ווען פרינצן, פרינצעסינס און דיפלאמאטן. ביי דער זייט פון גרויסן עולם איז געשטאנען דער באקאנטער קאטוילישער, נאציאנאליסטישער שרייבער מאריס בארעס. אין קלויסטער צו דער צערעמאניע איז ער נישט אריינגעגאנגען. ער האט געקוקט און שטיל זיך אפגערופן צו עמעצן: „כ'האב שטענדיק געהאלטן דעם קליינעם מארסעל פרוסט פאר א ייד, און אט וואס פארא לוויה ער האט".

ס'איז א גרויסער ספק צי פרוסט גופא מיט זיין גאנצער ווארעמער באציאונג צו זיין יידישער משפחה און צו יידן בכלל האט זיך אויך געהאלטן פאר א ייד. וואלט ער אבער דערהערט בארעסעס ווערטער, וואלט ער אפילו אין קלויסטער זיך פלוצלונג דערפילט א ייד, אפשר נאך מער, ווי ביי געוויסע געלעגנהייטן, זיין העלד סוואן.

אין גאַנג פון צייט

די ערנסטע קריטיק האָט אָפּטמאַל אָנגעוויזן, אַז אין פּרוסטן האָבן זיך צונויפגעשמאַלצן די זאַפטיקייט, וואָס עס פאַרמאָגט די פּראָנצויזי-שע ערד און דער תנ"ך, דער פּראָנצויזישער זשעני מיט דער טיפֿ-קייט פון דער ביבלישער פּילאָזאָפּיע. איז דאָס א סברה אמת. וואָס שייך פּילאָזאָפּיע, האָט ער זי מסתמא גענומען, אָדער איבערגענומען בירושה פון קוהלת. דער הבל הבלים איז אַן אַרגאַנישער עלעמענט פון זיין וועלט-באַנעם. דער מענטש שטאַרבט אָפּ ווי אַ בוים, אַ פּלאַנץ. האָט דאָך כמעט יעדער פּערסאָנאַזש זיינער אין אַ באַשטימטן פּעריאָד גע-האַט דעם באַוווּסטזיין, אַז ער איז אַ פאַרמשפּטער צום שטאַרבן. ער גופא האָט אפנים אויפן טויט געוואָרט ווי אויף אַ דערלייזונג. אויסערן טויט איז אָבער אומעטום ביי מאַרסעל פּרוסטן פאַראַן די אייביקייט.

פאַריו, דעצעמבער 1971.

יאנוש קארטשאק דער שרייבער

וועגן קארטשאק האט מען שוין א סך געשריבן און נאך אלץ ווייניק. אמווייניקסטן האט מען אבער געשריבן וועגן קארטשאק דעם שרייבער. און איז דאך דער גרויסער פעדאגאג אויך געווען א טאלאנט-טירטער שרייבער און גאר פרי אַנערקענט געוואָרן ווי אַזעלכער. זיין שרייבערישער באַרוף האַט אַנגעקלאַפט אין זיין טיר אין דער גאַר פריער יוגנט און צו דער פעדאָגאָגיק איז ער געקומען נישט נאָר ווי אַ דאָקטער-מעדיצין, נאָר אויך ווי אַ שרייבער מיט אַ נאָמען, מיטברענגענדיק מיט זיך אַ היפּשן ליטעראַרישן באַגאַזש, וואָס איז כּסדר געוואָסן.

אפילו זיין נאָמען איז פאַרבונדן מיט זיינע ערשטע ליטעראַרישע פאַרמעסטן אין דער יוגנט. ווי אַ סטודענט, וואָס האָט מיטגעאַרבעט אין ליטעראַרישע צייטשריפטן, געשריבן פעליעטאַנען אונטערן פּסעווד-דאָנים הענריק, האָט ער דעמאָלט אנטיל גענומען אין אַ ליטעראַרישן קאָנקורס. דער סטודענט הענריק גאַלדשמידט האָט פאַרן קאָנקורס אַג-געשריבן אַ פּיעסע אונטערן פּילזאַגעוודיקן טיטל „דורך וואַנען“. ווען ער האָט געדאַרפט אַפּשיקן דעם מאָנוסקריפּט, איז דער לעצטער מינוט, האָט ער אַנגעהויבן זוכן אַ נייעם נאָמען אונטערצושרייבן. גראַד איז אויפן טיש געלעגן קראַשעווסקיס בוך „די געשיכטע פון יאַנאַש קאַר-טשאַק און אַ ריטערס שיינער טאַכטער“. דער נאָמען פון העלד איז אים אַריינגעפאַלן אין אויג און נישט לאַנג טראַכטנדיק, האָט ער אונ-טערגעשריבן יאַנאַש קאַרטשאַק. אַזוי ווי דער זעצער האָט, ווי ס'טרעפט אַפט, געמאַכט אַ דרוק-פעלער און אויסגעזעצט אַנשטאט יאַנאַש יאַנוש און דעם פעלער האָט מען נישט פאַרריכט, איז אַרויסגעקומען יאַנוש קאַרטשאַק. אונטער דעם נאָמען האָט דער מחבר פון דער פּיעסע באַ-קומען דעם ליטעראַרישן פּרייז. דער צופעליקער פּסעוודאָנים איז זינט דעמאָלט געוואָרן זיין ליטעראַרישער נאָמען. און דער נאָמען פונעם שרייבער איז דערנאָך איבערגעגאַנגען צום פעדאָגאָג.

**

אין גאנג פון צייט

מהאט זיך נישט איין מאל געפרעגט וואס עס וועגט איבער ביי קארטשאקן, דער פעדאגאג צי דער שרייבער? ווען מען פאלגט אויפ- מערקזאם נאך קארטשאקן דעם פעדאגאג, ווען מען קוקט זיך צו ווי ער האט כמעט א האלבן יארהונדערט אפגעגעבן אלע זיינע כוחות, זיין ערוויציע און טאלאנט דער דערציאונג, אויסשמידנדיק א נייעם פעדא- גאגישן סיסטעם, וואס ער האט אליין אנגעוואנדן, איז מען גענויגט צו זאגן, אז דער פעדאגאג האט גענומען די אויבערהמאכט. נאך מער: ס'קאן זיך דוכטן, אז ווען מען גיט זיך אזוי איבער מיט לייב און לעבן דעם קינד, איז גארנישט מעגלעך אז די פעדאגאגיק, וואס האט אים אזוי פארשלונגען, זאל האבן געלאזט ארט פאר אנדערע פאראינטערעס- רונגען און אקטיוויטעטן. און דאך, ווען מען באקענט זיך גרינטלעך מיט קארטשאקס לעבן, איז נישט שווער צו דערזען ווי דער שרייבער איז געגאנגען האנט ביי האנט מיטן פעדאגאג.

**

יאנוש קארטשאק איז פון קינדווייז אן געווען א קינסטלער. ער איז דאס איבעריקנס אויך אין זיין פעדאגאגיק. דאס שרייבן איז געווען זיין ערשטע ליבע און ער האט זי קיינמאל נישט פארראטן. ער האט אנגעהויבן שרייבן גאנץ פרי, פונקט ווי אין דער פריער יוגנט האט שוין דאס קינד געצויגן זיין אויפמערקזאמקייט, געווארן א טעמע פאר זיינע שאפונגען. איידער ער האט זיך בלב ונפש געווארפן אין דער פעדאגאגיק, פלעגט מען זאגן וועגן אים, אז דאס איז א מענטש, וואס וואנדערט איבער דער וועלט, קוקט, אבסערווירט מיט זיין שארף אויג, זוכט און נישטערט אומאויפהערלעך, נאטירט אלץ, כדי דערנאך צו מאכן א בוך.

קארטשאק גופא האט דערציילט, אז ער האט פון שטענדיק אן אלץ נאטירט. שפעטער האט ער זיינע סטודענטן און דערציער פון זיין יתומים- הויז, געראטן שטענדיק צו נאטירן זייערע אבסערוואציעס. אויף זיין שרייבערישן ווארטשאט, איז געווען אן אנוואלגעריגיש פון פאפירן און פאפירלעך, נאטיץ-ביכלעך מיט וועלכע ער האט זיך באנוצט. ביי פאר- שידענע סיטואציעס פלעגט ער אפילו פארנאטירן אויף א פאפירל פון א פאפיראס — אגב האט ער שטענדיק גערויכערט. איז זיין באקאנטן באנד דערציילונגען מיטן טיטל, וואס לאזט זיך שווער איבערזעצן אין יידיש — „משונהדיקע מעשיות“ („קאשאלקי אפאלקי“) אין וועלכע

ער ווייזט זיך אַרויס פאַר אַ פּרעכטיקן קינסטלערישן געשטאַלטיקער פון שטיקער צאָפּלדיק לעבן, שרייבט ער פאַרבייגייענדיק: „ס'איז גע- ווען אין מיין לעבן אַ פּעריאָד, ווען כ'האַב אומאויפהערלעך געזוכט טעמעס, עפּיזאָדן, פּערסאָנאַזשן פאַר מייע אויסערגעוויינלעכע, פאַר- פּלאַנירטע נאַוועלן און ראַמאַנען און פאַר פּסיכאָלאָגישע עטיודן“.

דער דעמאָלט 26-יאַריקער שרייבער (דאָס בוך דערציילונגען איז דערשינען אין 1905) האָט מיט זיין אייגנאַרטיקן הומאָר אָפּגע- לאַכט פון דער פּריערדיקער שרייבערישער אייפּערדיקייט. שפעטער האָט ער די טעמעס נישט געדאַרפט זוכן, זיי האָבן זיך אים אונטער- גערוקט אומעטום אונטער דער האַנט. און געשריבן האָט ער אויך אין די סאַמע שווערע באַדינגונגען. ער דערציילט וועגן דעם אין זיין גע- טאַטאַג-בוך. זיין באַרימט פּעדאַגאָגיש ווערק „ווי אַזוי דאַרף מען ליב האָבן דאָס קינד“ האָט ער געשריבן בעת דער ערשטער וועלט- מלחמה. קאַרטשאַק איז דעמאָלט מאַביליזירט געוואָרן אין דער אַרמיי, געווען מיליטערישער דאַקטער און זיך איבערגעטראָגן מיטן מיליטער פון לאַנד צו לאַנד, אַנגעשפּאַרט אפילו אין ווייטן כינע. דאָס האָט אים נישט געשטערט פאַרזוועצן צו שרייבן דאָס בוך. אַט וואָס ער דער- ציילט וועגן דעם אין געטאַטאַג-בוך: „ס'פלעגט געשען, אַז כ'האַב געשריבן בעתן פאַרהאַלטן זיך קורץ ערגעץ אויף אַ פעלד. כ'האַב גע- שריבן הינטער אַ סאָסנע, אויף אַ שטאַם פון אַ בוים...“

„ס'לוינט זיך דען? אויף אַ האַלבע שעה?“ — האָט מען אים גע- פּרעגט. ער האָט אַנדערש נישט געקאַנט. אויב ער האָט נישט געשריבן, האָט ער פאַרטראַכט אַ בוך. דערמאַנענדיק אין טאַג-בוך די צאַרישע צייטן, ווען דער יונגער הענריק גאַלדשמידט האָט פאַר זיין אַנטייל אין באַפּרייערישן קאַמף קעגן דער צאַרישער קנעכטשאַפט, באַצאָלט מיט תּפּיסה, דערציילט ער: „די נעכט אין תּפּיסה האָבן מיר אַמאַל געגעבן די אינטערעסאַנטסטע קאַפיטלעך פאַר מייע ביכער“.

קאַרטשאַק איז געווען אַן אַלזייטיקער שרייבער. ער האָט געשריבן אי בעלעטריסטיק, אי פּעדאַגאָגיש-וויסנשאַפטלעכע ביכער, אַן אַ שיעור פּעדאַגאָגישע אַרטיקלען און ליטעראַרישע פעליעטאַנען, אי פאַר דערוואַק- סענע, אי פאַר קינדער. און ער איז געווען אַן אַריגינעלער שרייבער. אין זיינע פּעדאַגאָגישע שריפטן שטרייכט ער אונטער: „... דער וועג, וואָס איך האָב אויסגעקליבן צו דערגרייכן מיין ציל, איז ווייט נישט דער קירצטער, דער לייכטסטער, אָבער פאַר מיר איז ער דער בעסטער, ווייל דאָס איז מיין

אין גאנג פון צייט

אייגענער וועג... דאס, וואס ער זאגט וועגן זיך אלס פעדאגאג, איז אויך גילטיק פאר אים אלס שרייבער. זיין ליטערארישער וועג איז נישט געווען דער לייכטער, אבער ער איז געווען אויסשליסלעך זייער. ער האט קיינ-מאל נישט גאכגעפאלגט קיין שום ליטערארישע מאדעס. ער האט זיך צו-מאל געהאלטן אין גאנצן אין א זייט פון יעטועדער ליטערארישער סביבה. דאקעגן האט ער שטענדיק זייער פיל געלייענט און דאס אין פארשידענע שפראכן. ער פלעגט זאגן, אז אויב ער לייענט נישט פארן איינשלאפן, איז פונקט ווי ער וואלט זיך געלייגט אין בעט און זיך ארומצווואשן. ער איז געווען איינגעטונקען אין דער וועלט-ליטעראטור. ער האט א טבע געהאט צו לייענען אויך שרייבער פון וועלכע ער האט ווייניק וואס גע-האלטן אדער בפירוש געווען זייער קעגנער. אפילו אין געטא האט ער נאך געטראכט אנוצושרייבן א בוך קעגן דעם „פאלשן נביא“, ווי ער האט גערופן ניטשען. דאס האט געזאלט זיין א שארפע קריטיק קעגן „אזוי האט גערעדט זאראטוסטרא“. אין זיינע געטא-פארצייענונגען שרייבט ער: „ני-טשע האט זיך צעשיידט מיט דער וועלט נאך דעם ווי ער האט פארלוירן די רעיונות. ס'שטייט געשריבן שווארץ אויף ווייס, אז ער איז געשטארבן א משוגענער. איך וויל אויפווייזן אין מיין בוך, אז איידער ער האט צע-שיידט זיך מיט דער וועלט, האט ער זיך געהאט צעשיידט מיטן אמת“.

קארטשאק האט געהאט זיינע באליבטע שרייבער, וואס ער האט באוונדערט טראץ דעם וואס לויט זיין שרייבערישן מהות איז ער גע-ווען גאנץ ווייט פון זיי, ווי צום ביישפיל מארסעל פרוסט, וועלכן ער דערמאנט מיט ענטוויאזם אין זיין געטא-טאג-בוך. צום נאענטסטן איז אים געווען טשעכאוו פון וועלכן ער האט א סך געלערנט. אין זיין „קוריקולום וויטע“, וואס ער האט אנגעשריבן אין געטא צו באלייגן ביי דער געלעגנהייט פון איבערנעמען אן ארבעט אין דעם פינדל-הויז אויף דזשעלנע גאס, דערמאנט ער, אז ווי א שרייבער האט ער צומיינסטן צו פארדאנקען טשעכאוו, אגב באצייכנט ער דעם רוסישן שרייבער-מעדיקער אלס „געניאלער סאציאלער דיאגנאטיקער“.

קארטשאק האט פונקט ווי טשעכאוו באטראכט זיין שרייבן פאר א סאציאלע פונקציע. און פונקט ווי דער רוסישער שרייבער-מעדיקער האט ער אלע זיינע טעמעס, פערסאנאזשן גענומען פון לעבן, פון זיין ארום, פון אומעטום, ווו ער האט דערוען דעם מענטש אין זיין איינ-זאמקייט, אין זיין נויט און צער. ער האט אבער צום שטארקסטן צו-גענויגט דאס אויער צום קינד פאר וועלכן ער האט אזוי ברייטהאר-

צייק געעפנט די טויערן פון דער ליטעראטור, און דער עיקר האָט ער מיט אַלע פיבערן פון זיין האַרץ אָפגעפילט די נויט און דעם צער פון אַרעמען, פאַרוואַרלאָזטן קינד. פאַר אים איז גענוג געווען צו זיין אַ חודש-צייט צווישן קליינוואַרג, ער זאָל פון זיינע אָבסערוואַציעס אויס-קנעטן אַ ווערק, וואָס צאָפלט מיט עכטיקייט און וואַרהאַפטיקייט. זומער 1908 איז דעם דאָקטער הענריק גאַלדשמידט, וואָס האָט שוין דעמאָלט געהאַט אַ נאָמען אי אַלס מעדיקער, אי אַלס שרייבער, איינגעפאַלן צו פאַרן אַלס אויפזעער אויף אַ זומער-קאָלאָניע פון יידישע קינדער. פון דער באַגעגעניש מיט זיי איז געבוירן געוואָרן אַ בוך, „יאָסעלעך, משה-לעך, סרוליקעס“, וואָס אַנטפלעקט פאַר אונדז מיט מייסטערשאַפט די נשמה, דאָס פילן און טראַכטן, די השגות און באַגערן פון דעם דע-מאָלסטיקן אַרעמען יידישן קינד. אַ יאָר שפּעטער איז קאַרטשאַק גע-ווען אויפזעער אויף אַ קאָלאָניע פון פוילישע אַרעמע קינדער אין ווי-דער איז פון איין חודש אָבסערוואַציעס, מיטלעבן מיט די קינדער אויפגעקומען דאָס בוך „יוזשקעס, יאָשקעס, פראַנעקס“. און מיט וויפל נשמה-קענטעניש דער מחבר האָט דאָס אָנגעפילט די „ספעציפיק“ סיי ביים יידישן סיי ביים קריסטלעכן קינד.

**

קאַרטשאַק האָט מיטגעליטן מיט די ליידן פון מענטשן און אי אַלס פעדאָגאָג, אי אַלס שרייבער האָט ער געזוכט אַ היילונג פאַר דער מענטשלעכער עלענדקייט. און מערקווירדיק: דער שרייבער מיטן פיל-באַרן האַרץ, דער פריינד פון קינד, פון מענטש בכלל, האָט אומעטום דערבליקט דאָס קליינלעכע און קאַמישע ביים מענטשן, דאָס ביזע און אומווירדיקע, וואָס ער האָט אין זיינע שאַפונגען אַנטבלויזט און אָדער עס אויסגעלאַכט מיט זיין אייגנאַרטיקן הומאָר, אָדער געשמיסן עס מיט דער בייטש פון זיין בייסיקער סאַטירע. קיין שום טונקל ווינקל פון דער מענטשלעכער נשמה איז פאַר אים נישט פאַרהוילט געווען. אין זיין גאַנץ ליטעראַריש ווערק האָט ער אַראַפגעריסן דעם שלייער פון פאַלשקייט און היפאָקריזע, אויפגעדעקט די אומגערעכטיקייטן און עוולות פון וועלכער זייט זיי זאָלן נישט קומען. די באַצייכענונג „סאַציאַלער דיאָג-נאַסטיקער“ מיט וועלכער קאַרטשאַק האָט כאַראַקטעריזירט טשעכאַוון, איז אַן ספּק פאַסיק פאַר אים גופא. ער האָט אָבער געפאַרשט נישט נאָר דעם מענטשלעכן קאַלעקטיוו, און דעם מענטש ווי אַ יחיד, נאָר אויך

אין גאנג פון צייט

דעם מענטש דעם בעל-חי, דעם שכלדיקן בעל-חי, וואָס קאָן דעם שכל זיינעם און אוודאי די בילדונג אויסנוצן צו די ערגסטע צוועקן. אַזאָ איז געווען קאַרטשאַקס שרייבערישע שליחות. פון זיינע ערשטע ליטע-ראַרישע טריט אָן איז ער געווען אַ זוכער, אַ פאַרשער, אַ דיאָגנאָסטי-קער, אַ שליח ציבור.

שוין ווי אַ סטודענט האָט הענריק גאַלדשמידט נאָך לאַנגע וואַגן-דערונגען און אַבסטערוואַציעס אין די אַרעמע און שמוציקע קוואַרטאַלן פון וואַרשע אין וועלכע ער פלעגט אָן וויסן פון זיינע שטוביקע פאַר-ברענגען יינגלווייז צווישן באַנדעס אָפּגעריסענע, אָפּגעשליסענע קינד-דער, וואָס פלעגן אים קוקן אין מויל, ווען ער האָט זיי דערציילט מען שיות, אָנגעשריבן אַ בוך אונטערן טיטל „די קינדער פון גאַס“, וואָס איז געווען צו יענער צייט אַן אַנטפלעקונג. נישט אין ליטעראַרישן ווערט גייט דאָ, נאָר וועגן דאָקומענטאַלן און מענטשלעכן ווערט. צום ערשטן מאל האָט זיך דעמאַלט אין וואַרשע באַזויגן אַ בוך — פריער זענען די שילדערונגען געווען געדרוקט אין אַ ליטעראַרישער שריפט — וואָס האָט מיט זאָך-קענטעניש, און מיט אַ ציל זיך קעגנצושטעלן דעם ביזן, געשילדערט די שוואַרצע נויט, די לידן פון אַרעמען, פאַר-וואַרלאָזטן קינד פאַר וועלכן די היים איז די גאַס. עטלעכע יאָר שפע-טער האָט דער יונגער דאָקטער זיך באַרימט געמאַכט אַלס שרייבער מיט זיין ווערק „דאָס קינד פון סאַלאָן“. געווען איז דאָס אין יאָר 1906, און אַלט איז דער מחבר געווען בסך הכל 27 יאָר. דאָס בוך פאַרמאַגט פיל אויטאָביאָגראַפישע שטריכן, אָבער וואָס פאַראַ ברייטער און באַ-לערנדיקער קווערשניט פון סאַציאַלע פאַרהעלטענישן, פון לעבנס-שטיי-גער, זיטן, מנהגים און קודם כל פון דער דעמאָלטיקער פאַרקריפל-טער דערציאונג אין די העכערע ספערן. וואָס פאַראַ פאַרביקער פרעסק פון קאַנטראַסטן צווישן צעבאַליעוועטן קינד פון סאַלאָן, וואָס ווערט דער-צויגן פאַר אַ טויגעניכטס און דעם אַרעמען, אומגליקלעכן קינד, וואָס איז איבערגעלאָזט אויף הפקר. און ווידער איז קאַרטשאַק נישט קיין סתם אָבסטערוואַטאָר און גלייכגילטיקער שילדערער. אין אים ברויזט אַ שטענדיקער רעוואַלט קעגן ביזן. דערביי צילט קאַרטשאַק ווי אַ שרייבער, צו מענטשן-דערקענטעניש. דערגרונטעווען זיך צום מענטשנס נשמה, דערקענען דעם מענטש, כדי אים מענטשלעכער צו מאַכן, וואָס איז איבעריקנס אויך דער גרונטשטיין פון זיין גאַנצן פעדאָגאָגישן סיס-טעם.

אין דער הקדמה פון זיין בוך „ווען איך וועל ווידער זיין קליין“, וואָס איז דערשינען אין 1925, שרייבט קאַרטשאַק: „דאָס בוך וויל ווייזן וואָס עס טוט זיך אין דער נשמה פון מענטש, וואָס ער טראַכט און וואָס ער פילט“. דאָס זעלבע וואָלט מען געקאָגט זאָגן וועגן יעדן בוך זיינעם.

קאַרטשאַק דער שרייבער און טיפּזיניקער פּסיכאָלאָג איז אויך געווען אַ דענקער, אַ פּילאָזאָף־סקעפטיקער. אים אינטערעסירט דער מענטשלעכער גורל בכלל, דאָס מענטשלעכע לעבן ווי אַזעלכעס. אַרויס־ברענגענדיק די אומגליקן און דראַמעס פון געקרויזדעטע, זוכט ער גלייכצייטיק דעם זין פון לעבן, ער וויל אַריינדרינגען אין זיינע מיס־טעריעס, דערגיין זיינע סודות. „וואָס איז דאָס אַזעלכעס דער מענטש?“, האָט שוין דער 27־יאַריקער שרייבער געפרעגט אין „קינד פון סאַלאָן“. „וואָס איז דאָס אַזויגס די מענטשלעכע נאַטור?“. ער הערט אויך שפעטער נישט אויף צו זוכן אַ באַשייד אויף די און ענלעכע פּראָגן, און אַט מאַכט ער אַזאַ פּילאָזאָפּיש־סקעפטישן אויספיר: „וואָס פאַראַ משונהדיק באַ־שעפעניש דאָס איז דער מענטש“.

קאַרטשאַק איז אַבער געווען געבונדן מיט אַלע געוועבן פון זיין וועזן מיטן טאַג־טעגלעכן לעבן. די ווירקלעכקייט, די רעאַליטעט האָט אים שטענדיק געהאַלטן אין שפּאַנונג. ער האָט פאַרמאָגט אַן אויסער־געוויינלעך וואַכזאַמען חוש פאַר אַלץ, וואָס איז פאַרגעקומען אַרום אים. קיין שום דערשיינונג און געשעעניש לאָזן אים נישט גלייכגילטיק. ער איז געווען דאָס, וואָס מען רופט אַן אַנגאַזשירטער שרייבער. און ווען ער גייט אין די וועגן פון דער אַלט־גריכישער פּילאָזאָפּיע און דער־מאַנט די ווערטער „גנאַסטי סעאוטאַן“, וואָס מיינט: דערקען קודם כל זיך גופא, איז דאָס געמאַכט מיט דעם אויסזיכט און גלויבן, אַז דער־קענענדיק זיך גופא, איז מעגלעך זיך אויסצובעסערן.

קאַרטשאַק דער בונטאַר קעגן אַלעם ביזן, וואָס רינגלט אונדז אַרום, האָט זיך אויך געבונטעוועט קעגן דעם ביז, וואָס לעבט אין דער מענטשלעכער נאַטור. איינס איז ביי אים נישט אַפּצוטיילן פון צווייטן. אין זיין בוך „דער ווידוי פון אַ זומער־פּייגעלע“, וואָס איז אייגנטלעך אַ ווידוי פון מחבר גופא, איז פאַראַן אַזאַ געזעץ: „די הערשאַפט פון קאַפּי־טאַל מוז אונטערגיין. איך ווייס נאָר נישט ווי אַזוי דאָס דאַרף געשען“. ער ווייסט אַבער יא, ווי עס דרינגט אַרויס פון זיין גאַנצן פּילאָזאָפּישן

אין גאנג פון צייט

איינשטעל און אויך פון זיין פעדאגאגישער קאנצעפציע, אז אויך דער מענטש גופא דארף זיך ענדערן, מוז ווערן עטישער, מענטשלעכער. מיר, זיינע יונגע חסידים, פלעגן זיך אמאל דערציילן, אז אין יתור-מים-הויז אויף קראכמאלבע, איז דאס צוממיינסטן באנוצטע וואָרט גע-ווען יושר. און אויך דאָס וואָרט אמת. אויך אַלע זיינע ביכער, סיי פאַר דערוואַקסענע, סיי פאַר קינדער, זענען טיף דורכגעדרונגען מיט דער אַספּיראַציע פון מענטש, פון קינד צו יושר, צו אַמת, צו ברידער-לעכקייט. די דערציאונג פון קינד אויף גייע יסודות האָט זאָך, לויט אים, דערפאַר אַזאַ גרויסע באַדייטונג, ווייל זי דאַרף צוגרייטן אַ מענטש, וואָס זאָל זיין נישט בלויז אַ שכלדיקער, נאָר אויך אַ טיף עטישער בעל-חי.

**
*

ווי שוין געזאָגט איז קאַרטשאַק דער שרייבער געווען באַזירקט פון טשעכאָוון. ער האָט אָבער געשאַפן אַן אייגענעם סטיל, אַן אייגענעם ליטעראַרשן גאַנג און האָט אַריינגעבראַכט אין דער ליטעראַטור אַ נייעם טאָן, אַ נייעם קאַלאָריט. ער איז געווען איינער פון די אַריגינעלסטע שרייבער אין זיין צייט. איבעריקנס האָט זיין פּראָזע פון זיין אָנהייב ביז דער שרייבערישער רייפּקייט דורכגעמאַכט אַ גרויסן וועג. ווען מיר ליינען „די קינדער פון גאַס“ און „דאָס קינד פון סאַלאָן“ איז נישט שווער צו דערפילן, אַז ביידע ביכער זענען קינסטלעריש אַנ-דערש. קאַרטשאַק האָט אָנגעהויבן מיט דער טראַדיציאָנעלער פּראָזע און גיך איבערגעגאַנגען צו אַ נייעם זשאַנער, צו אַ סטיל, וואָס איז דורכויס זיין אייגענער, הגם עס וויקלען זיך דאָ און דאָרט איבער סירעאַליסטישע פּאַרמען אין וועלכע עס פאַרפלעכטן זיך פּאַנטאַסטיק און רעאַליטעט צוזאַמען מיט בליציקע קירצונגען פון סטיל און געדאַנק. קאַרטשאַקס פּראָזע איז אויסערסט קאַנדענסירט, זאַפּטיק און אַזוי צימצומדיק, אַז דורך איינצלנע קורץ-געפאַסטע זאַצן, טיילמאַל דורך איין וואָרט דריקט ער אויס אַ געדאַנק, אַ קאַנצעפציע. בכלל איז קאַר-טשאַקס ליטעראַרשער זשאַנער די קורצע פּאַרם. אפילו טייל פון זיינע ראַמאַנען זענען געבויט אַזוי, ווי זיי וואָלטן צוזאַמענגעשטעלט געווען פון באַזונדערע באַשטאַנדטיילן, וואָס קאַנען זיין זעלבשטענדיקע שאַ-פונגען. זיין עיקר זשאַנער איז אפשר די נאָוועלע, די דערצי-י-לונג, מעשה. אין דער קליינער פּאַרם פון אַ נאָוועלע ברענגט ער אָבער

ארויס גרויסע מענטשלעכע דראַמעס. אין ביז גאַר קורצע שילדערונגען איז פאַראַן אַ פילפאַרביק בילד, קאָמפליצירטע סיטואַציעס. פאַראַן ביי אים אַ סעריע שאַפונגען, קורץ שקיצירטע, וואָס טראַגן דעם טיטל „קורץ אַזש אַ חרפה“, איך וואָלט געזאָגט, אַז דאָס זענען עפעס אַ מין נאַוועלעטן, וואָס באַשטייען מערסטנטייל פון אַ צען זאַצן, אפילו ווייניקער, אָבער באַרירן איז דער פאַרם פון דיאָלאָגן, אָדער מאַנאָלאָגן קאָמפליצירטע פראַבלעמען, אָדער דעקן אויף העסלעכע אספעקטן פון אונדזער לעבן. אַט איז אַזאַ נאַוועלעטקע אין דער פאַרם פון אַ דיאָלאָג וועגן אַנטיסע-מיטיום:

„— דו זאָגסט, אַז כּוואָלט געדאַרפט זיך נעמען צו האַנדל. כּהאַב שוין געטראַכט דערוועגן. אָבער שטעל דיר פאַר, ס'קומט אַריין אַ ייד און דו דאַרפסט זיך אויפפירן מיט אים ווי אַ גלייכער מיט אַ גלייכן. ער וועט זיך אַנהייבן דינגען, וועט זאָגן, אַז ס'איז צו טייער, אַז דאָס און יענץ געפעלט אים נישט. און דו — גאַרנישט. ער איז דיין קונא, מוזסט זיין העפלעך מיט אים. האַלט דאָס אויס נישט צו קאָנען אים אַנגעמען פאַרן קאַרג און אַרויסוואַרפן, וואָן הינטער דער טיר! קאָנסט אפילו נישט אַ טופע טאָן מיטן פּוס און שיקן צו אלדי שוואַרצע יאַר. קאָנסט אפילו אים נישט זאָגן ניבזה. אפילו נישט שמוציקער זשיד. גאַר-נישט. ער איז דיין קונא, אַ, ניין! דאָס נישט. כּהאַב שוין געטראַכט דערוועגן.“

קאַרטשאַק האָט אין אַ סך פון זיינע שאַפונגען, קלענערע און גרעסערע דאָ געוויזן די לעכערלעכקייט פון אַנטיסעמיטיום און געחזוקט פון אים, דאָ ווידער אַפּגעדעקט זיין העסלעכן פּרצוף און אויך זיין טראַגיום. מיך האָט אין דעם פּרט באַזונדערס פאַרלאַסט די נאַוועלע, וואָס טראַגט דעם טיטל „די ווונד“. אַ שולע ערגעץ אין פּוילן-לאַנד. אַ יידיש יינגל קומט צום ערשטן מאָל. קיין שום פּויליש יינגל וויל זיך נישט זעצן לעבן אים. וואָס האָט ער דאָ, דער זשידלאַק, צו שטעקן זיין נאַז אין זייער פּוילישער שולעזן איין יינגל, אַן אומבאַהאַלפּנס, אַ שלאַ-בעריקס בלייבט אַן אַ פּלאַץ און איז געצוונגען צו זעצן זיך לעבן אים. ביידע זענען צעטרייסלט, צעטומלט, דאָס יידישע יינגל פון דער דער-נידערונג, דאָס פּוילישע פון דער חרפה וואָס ער מוז זיצן צוזאַמען מיט אַ יידיש קינד. די לערערין אָבסערווירט. אַ ווייטע געשעעניש טויכט אויף אין זכרון, אַ ווייטיק קלאַפט אַן אין האַרץ. זי דערציילט די קינד-דער אַ מעשה, אירע אַן אייגענע: זי איז אַמאָל געצוונגען געווען צו

אין גאנג פון צייט

גיין אין א דייטשער שולע. איינע צווישן דייטשע קינדער געווען. זי דעקט אפ די האר פון שטערן און ווייזט א צייכן פון א וונד. דאס איז פון א שטיין, וואס יענע קינדער האבן געווארפן אין איר. די וונד אויפן שטערן האט זיך פארהיילט, די וונד אין הארצן נישט. די קינדער הערן אויס די מעשה. וועלן זיי אבער עפעס לערנען פון איר? דער מחבר זאגט אונדז דאס נישט.

פאראן ביי קארטשאקן קורצע גאוועלן, וואס זענען אמתע פערל סיי פון קינסטלערישן שטאנדפונקט, סיי לויטן טראגייש - מענטשלעכן אויסקלאנג. א מוסטער פון אזעלכע קורצע שאפונגען איז די גאוועלע „פראנעק“. ס'איז די צייט פון דער ערשטער וועלט-מלחמה. דער דרייצן-יאריקער פראנעק איז דורכן מלחמה-שטורעם פארטראגן געווארן ער-געץ ווייט פון זיין לאנד. ער שלעפט זיך מיטן אפטרעטנדיקן מיליטער פון גרענעץ צו גרענעץ, געוויינט זיך צו שלאגן קעגן אלע און דער עיקר צו שלאגן יידן. ס'געלינגט אים לסוף צוריקצוקומען אין זיין לאנד. ס'איז זומער. נאך א לאנגער וואנדערונג שטעלט ער זיך אפ אויפן ברעג פון דער ווייסל. ער איז גליקלעך, קוקט מיט פרייד און ענטוויאזום אויפן בליען הימל. ס'איז זיין הימל, זיין ערד. ער קוקט אויפן טייך און דאס הארץ צאפלט פון פרייד. ס'איז זיין ווייסל. ער ווארפט אראפ פון זיך די שמוציקע, צעריסענע שמאטעס, נורעט זיך איין אין ווארעמען זאמד און ווארפט ארויס פון זיך א קללה. ס'באדייט, ס'איז אים גוט, ס'איז אים נאך קיינמאל אזוי גוט נישט געווען. אין קאפ פלאנטערן זיך דער-מאָנגען. וואס האט ער אלץ נישט געפילט אויף זיין הויט! קעלט. הויט גער, וונדן. ער בעמט אראפ די שיד, זיי טויגן שוין צו גארנישט. ער וועט זיי אריינזאָרפן אין וואסער, איצט דארף ער נישט קיין שיד, די וונדן אויף די פיס וועלן זיך אויסהיילן. פון וואסערע גיהנום האט ער זיך אלץ נישט ארויסגעראטעוועט! ביים אנטלויפן האבן אים די סאל-דאטן געלאזן אליין, ביי א ייד. א גוטער זשיד געווען, מ'קאן נישט זאגן. פון היינט אן וועט ער, פראנעק, מער זיך נישט ארומשלעפן, מער נישט גנבהנען, ער וועט, ער וועט... נאך פריער וועט ער זיך אויסבאדן, שווי-מען קאן ער.

ער איז א גליקלעכער אריין אין וואסער און מיט אנטציקונג גע-רעדט צו זיך אליין: „אזוי פיל וואסער אין ווייסל! אזוי פיל זון! אזא גרויסער הימל! א, גאט, מאך אזוי איד זאל שוין קיינמאל נישט גנבען!“

„פראַנעק האָט אָנגעהויבן שווימען, ער איז דאָך געבוירן ביים טייך און דאָ אויסגעוואַקסן. דורכן ווינטער איז ער בלויז אַ ביסל שלאָבעריק געוואָרן. אַ ער וועט אָן איבערייס דורכשווימען די ווייסל. וואָס איז דאָס ?! יעזוס ! יעזוס !“

„דאָס וואָסער האָט פראַנעקן אַ צי געטאָן צום דנאָ. ער איז דער-טרונקען געוואָרן.“

**

כמעט אַלע ביכער קאָרטשאַקס זענען פול מיט קינדער-געשטאַלטן. נעבן אַלע אַנדערע טעמעס איז דאָס קינד געוואָרן אַ שטענדיקע טעמע אין זיין ליטעראַריש ווערק, וואָס איז דורכגעדרונגען מיט טיפן הומאַניזם, מיט ליריזם און גלייכצייטיק מיט הומאַר און סאַטירע.

אין אַ געוויסן פעריאָד האָט קאָרטשאַק געווידמעט זיין שרייבן אויסשליסלעך אָדער צום גרעסטן טייל דעם קינד. דאָס זענען ביכער וועגן קינדער און פאַר קינדער. ווען ער שרייבט אָבער וועגן קינדער און פאַר קינדער, רעדט ער גלייכצייטיק צו דערוואַקסענע, דריקט אויס אויך זייערע באַגערן. די טרוימען פון זיין קינדער-העלד קייטוש זענען דאָך אונדזערע אַלעמענס טרוימען. די דאגות און אַספּיראַציעס פון די קינדער-העלדן אין באַנקראַט פון קליינעם „דזשעק“, פון „רום“ און אַנדערע ביכער פאַר קינדער האָבן אַ גאַנצן שייכות מיט די דאגות פון דערוואַקסענע. און איז דען דער גורל פון קליינעם מאַטשוס פון ראַמאַן „דער קעניג מאַטשוס דער ערשטער“ נישט אונדזער אַלעמענס גורל ? אַ קעניגלעכער זון און יורש האָט דער 8-יעריקער מאַטשוס נאָך דעם ווי ער האָט איבערגענומען דעם טראָן נאָכן פאַטערס טויט, געוואַלט פולשטענדיק רעפּאַרמירן דאָס קעניגרייך. ער האָט באַגערט אויסצור-בעסערן די מענטשן, אונטערצוברענגען נויט, מלחמות, אומטאַלעראַנגן און פאַרברידערן אַלע מענטשן, ווייסע, שוואַרצע און געלע. ער האָט דאָס נישט דערגרייכט. אַלע זיינע אַנשטרענגונגען זענען געגאַנגען לאיבד און פאַר זיינע גוטע כוונות האָט ער טייער באַצאַלט.

קאָרטשאַק האָט געשאַפן אַן אייגנאַרטיקע קינדער-ליטעראַטור. ער האָט פאַר איר געפונען נייע זשאַנערן, נייע פאַרמען, פאַרשידענע איינ-פאַלערישקייטן. דאָס איז אַ פראַזע פון אַ מערקווירדיקער פשטות, פול מיט צאַרטן, דינעם הומאַר, מיט רייכער אימאַגיאַציע, ווי ס'איז רייך די קינדערישע פאַנטאַזיע. יעדעס בוך פאַר קינדער אין אַן אמתער

אין גאנג פון צייט

שפיגל פון קינדס נשמה, וואָס קאַרטשאַק האָט אַזוי גוט געקענט און אין וועלכער ער האָט געלייענט ווי אין אַן אָפן בוך. דער פעדאָגאָג-שרייבער האָט אין טייל ביכער פאַר קינדער מיט אַזאַ מייסטערשאַפט צוזאַמענגעשפּינט דאָס ווירקלעכע מיטן פּאַנטאַסטישן, אַז די פאַרבנריי-כע, קינדערישע פּאַנטאַזיע און די רעאַליטעט בילדן איין גאַנצקייט אַזוי ווי דאָס אין אין ראַמאַן „קייטוש דער מכשף“. אַגב האָט קאַרטשאַק, איידער ער האָט אָנגעשריבן דאָס בוך לאַנג און ברייט אַרומגערעדט דעם „שטאַף“ מיט די קינדער פון זיין יתומים-הויז. אַט ווי ער דער-ציילט וועגן די צוגרייטונגען: „איידער כ'האַב אָנגעהויבן צו שרייבן דעם ראַמאַן „קייטוש דער מכשף“, האָב איך גערעדט מיט די יינגלעך וועגן כּוּף-מאַכעריי און מיט די מיידלעך וועגן וואַרזאַגערינס. דערנאָך האָב איך די קינדער געלייענט פאַרשידענע קאַפיטלעך פון בוך. נאָכן ליענען האָב איך דאָ געענדערט, דאָ עפעס אויסגעבעסערט און כּמעט איבערגעמאַכט דאָס בוך. כ'האַב קודם געוואַלט דער ראַמאַן זאָל זיין אינטערעסאַנט און אויך אויסגעמיטן ער זאָל זיין שרעקעוודיק אַדער שווער צו פאַרשטיין“.

פון אַזאַ צוזאַמענאַרבעט מיט די קינדער, פון שמועסן מיט זיי, פון דער קענטשאַפט און נאַענטקייט מיט דעם קינדס אינערלעכער וועלט, איז געבוירן געוואָרן אַ גאַוואַטאַרישע, עכט קינסטלערישע קינדער-לי-טעראַטור. קאַרטשאַק האָט זיך אַבער נישט באַגנוגט מיט איין איינציקן מאָדעל. ער האָט כּסדר געהאַט נייע קינסטלערישע איינפאַלן. אַזוי צום ביישפּיל איז דאָס בוך „דאָס פאַרעקשנטע יינגל“, וואָס גיט איבער די קינדהייט פון פּראַנצויזישן געלערנטן לואי פּאַסטער, נאָך אַ נייער עקס-פּערימענט. וואָס באַשטייט אין זייער קורצע זאַצן, וואָס חוּזן זיך איבער ווי אַ רעפרען און וואָס פאַרמאַגן אַן אויסערגעוויינלעכן, אינערלעכן ריטם. דאָס בוך רירט מיט זיין פּשוטקייט, פאַרביקייט און גלייכצייטיק מיט זיין ערנסטן און רייכן אינהאַלט.

קאַרטשאַק האָט געווייכט פון דער אַלטער, סענטימענטאַלער פּראָזע פאַר קינדער. אים איז ליבערשט געווען אַ מעשהלע פון אַן אַלטער ניאַנקע, וואָס זי האָט דערציילט מיט אַ סך דיגרעסיעס און איז קיינמאַל נישט דערגאַנגען ביזן סוף, ווי אַ רוטיגירט בוך פון אַ קאַמפּעניאַנעלן קינד-דער-שרייבער. אַגב פּלעגט קאַרטשאַק גופאַ דערציילן אין יתומים-הויז די קינדער אַזעלכע מעשהלעך. ער פּלעגט נישט פאַרענדיקן, אַדער ער פּלעגט אַ סך מאַל דערציילן דאָס זעלבע מעשהלע אין פאַרשידענע וואַ-

ריאָנטן און די קינדער האָבן יעדעס מאל אויסגעהערט מיט אַנגע-
שפיצטע אויערן און אָפּענע מיילער. און פאַרוואָס זאָלן די קינדער אַליין
נישט צוטראַכטן אַ סוף צו אַ מעשהלע?

**
*

אין דער צווייטער העלפט דרייסיקער יאָרן האָבן זיך געעפנט נייע
האַרזיאַנטן פאַר קאַרטשאַקס ליטעראַרישער שאַפונג. ס'זענען געווען די
צייטן, ווען ער איז אלע מאל מער באַווירקט געוואָרן פון ציוניסטישן
געדאַנק און צוויי מאל, אין 1937 און 1938, זיך געלאָזט קיין ארץ-
ישׂראל. דאָס חלוצישע לעבן, דאָס קינד אונטער דער ישׂראלדיקער זון,
האַבן זיך פאַרקניפט מיט די געשטאַלטן און מיטן אַראַמאַט פון תנ"ך,
וואָס האָבן אים פון לאַנג געהאַט אַנגעהויבן צו פאַסצינירן. פאַר די נייע
טעמעס האָט ער ווידער אויסגעפונען נייע קינסטלערישע פאַרמען. עס
האַט זיך אַנגעהויבן אויסקריסטאַליזירן ביי אים אַ קינדער-טעמאַטיק
מיט אַ נייעם, היסטאָריש-יידישן אינהאַלט. ליידער איז צו אונדז גאַר
ווייניק דערגאַנגען פון דעם, וואָס קאַרטשאַק האָט אַנגעשריבן נאָך זיי-
נע נסיעות קיין ארץ-ישׂראל.

אין נאָכמלחמהדיקן פּוילן, נאָך דעם ווי קאַרטשאַקס ביכער זענען
אַ לאַנגע צייט פאַרשוויגן געוואָרן, אָדער גאַר געווען נישט אָפּיציעל
אויפן אינדעקס, זענען דערשינען זינט 1957 בלויז 4 בענדער אויס-
געוויילטע ווערק — און באַזונדער, צוויי בענדער פּעדאַגאָגישע שריפטן —
אין וועלכע עס פעלן נישט ווייניק שאַפונגען זיינע און אוודאי שוין די,
וואָס ער האָט אַנגעשריבן נאָך זיינע אויפהאַלטן אין ארץ-ישׂראל, וועגן
די דאַרטיקע קינדער אויף ביבלישע טעמעס. זיי זענען נישט בנמצא.
דעם מחבר פון די שורות איז אין וואַרשע אויסגעקומען לאַנגע
יאָרן צו זוכן די נאָוועלע „דריי עקספעדיציעס פון הערשעלען“, וואָס
איז דערשינען אין 1938. ערשט אין פאַרזי האָט זיך מיר, נאָך גרויסע
באַמיאונגען, איינגעגעבן דורך דער פּראַנצויזישער נאַציאָנאַלער ביב-
ליאָטעק אַרויסצובאַקומען דאָס פאַרשוונדענע ביכעלע. אויפן סמך פון
קעגנזייטיקן אויסטויש האָט די פּוילישע נאַציאָנאַלע ביבליאָטעק צוגע-
שיקט אַ מיקראַפילם מיט וועלכן כ'האַב זיך געקאַנט באַנוצן. ליענענדיק
די נאָוועלע, ווערט קלאַר פאַרוואָס די „דריי עקספעדיציעס פון הער-
שעלען“ זענען פאַרשוונדן. שוין דער שער-בלאַט איז דאַרט ווי אַ
רויטע פּלאַטע פאַר אַן אַקס. אויבן: „פּאַלעסטינער קינדער-ביבליאָ-“

אין גאנג פון צייט

טעק". ארויסגעגעבן איז די נאוועלע — און אפנים עלנעכע אנדערע — דורכן קרן קימת לישראל, פארלאג „יודאיקא". דרך אגב איז דאס אן איבעריקער באווייז, אז קארטשאק, דער אמאליקער אסימילאטאר און אפגעפרעמדטער פון יידישן פאלק, האט זיך נישט נאר דורכגעדרונגן גען מיטן ציוניסטישן געדאנק, נאר אויך פארבונדן זיך מיט דער ציוניסטישער סביבה.

נישט ווייניקער פארדעכטיק, טריף ווי דער שער-בלאט, איז דער אינהאלט פון דער נאוועלע. נאר לאמיר קודם כל ברענגען א ציטאט און עס ווילט זיך ציטירן און ציטירן. אט ווי אזוי הערשעלע דערוויסט זיך פון שטעטלידיקן משוגענעם — אגב דריקט קארטשאק אפטמאל אויס דורך משוגעים טיפע אמתן און פילאזאפישע געדאנקען — וועגן דעם וואס ס'איז אמאל געשען מיטן יידישן פאלק און וועגן דער באדייטונג פון זיין גייסטיקייט: „ס'איז געווען אמאל א מלחמה און טיטוס האט פארברענט דעם בית-המקדש. ס'זענען פארברענט געווארן די הייליקע ספרים. יא, יא, פארברענט געווארן, נאר נישט אלץ. בלויז דאס פאפיר איז פארברענט געווארן, יא, יא, דאס פאפיר בלויז — די אותיות זענען אוועקגעפליגן אין הימל און לעבן דארט. יא, זיי לעבן די אר-תיות פון דער הייליקער תורה... שיין וואקסט דיין ארבעס, וואס האסט פארזעצט הינטער דער בודע, פון די געלע קייקעלעך ארבעס וואקסט אויס גרינע גראז. אותיות זענען קליינע קערנדלעך פון וויסן. פון קליי-נע קערנדלעך וואקסן אויס ביימער, וועלדער; זעסט, א מוראשקע שטארבט, א מאמע שטארבט... יא, יא, מען שטארבט אוועק, נאר אותיות שטארבן קיינמאל נישט. זיי לעבן שטענדיק..."

און ווער איז ער דאס, הערשעלע, וואס הערט זיך צו מיט אנגע-שפיצטע אויערן און אן אפן מויל צו די קלוגע ווערטער ?

א קליין, ארעם יינגל, א פארווארלאזטער יתום. מיר זענען דא איי-בערגעטראגן אין א פארצייטיק עכט יידיש שטעטל, ווו דאס ארעמע קינד פארברענגט דעם זומערדיקן טאג אדער אין חדר, אדער אין שמו-ציקן הויף. דער ארעמער יתום הערשעלע איז אבער רייך אין טרוימען, און שיינע פארלאנגען. ער טרוימט צו גיין צופוס קיין פאלעסטינע, צוריקגיין אין דעם לאנד, וואס גאט האט געגעבן די יידן נאך דעם, ווי משה האט זיי ארויסגעפירט פון גלות מצרים. זיינע טרוימערישע עקס-פעדיציעס פאלן דורך, אבער ער פאלט נישט אראפ ביי זיך. „הערשעלע וויל זיין משה. ער וועט געפינען לסוף אזא שטארקע תפילה, וואס וועט

ברענגען פאר די יידן מן און מלאכים וועלן קומען אנטקעגן. און ווי דער וועט ער זיך לאזן אין וועג, אבער שוין נישט אליין. ס'האט זיך נישט איינגעגעבן, ווייל ער איז געווען איינער אליין...". ".... אז איך וועל גרויס ווערן וועלן גיין מיט מיר יידן, קינדער און מאמעס, אלטע און יונגע, כ'וועל מיטנעמען אלע ארעמע און אומעטיקע, זיי וועלן נישט מורא האבן פאר קיין מדבר, פאר קיין לייב, נישט פאר קיין שאקאל, נישט פאר קיין גיפטיקער, געפאנצערטער שפין".

אזוי האט קארטשאק אין א קליינער נאָוועלע, דורך די טרוימען און רייכער קינדער-פאנטאזיע פונאנדערגעשפרייט פארן קינד א ברייט טע, פארביקע פאנאראמע פון אלטער יידישער געשיכטע און געגעבן א לויכטנדיקע וויזיע פון נאציאנאלער באפרייאונג, פון צוריקקער אין לאַנד פון די אבות. אין ווייניק טעקסט, אין קורצע, אפגעהאקטע זאצן איז אריינגעפרעסט א סך נייער אינהאלט. דער אלטיידישער מעשה-סטיל, דער צארטער ליריזם און ריטם פון ווארט גיבן צו א באזונדערן חן דעם נייעם ארט קינדער-ליטעראטור.

ס'איז זיך משער צו זיין, אז חוץ די לעצטע שאפונגען פאר קינדער מיט א נייעם אינהאלט, האט קארטשאק געגרייט פיל ענלעכע ארבעטן. פון געטא-טאג-בוך דערוויסן מיר זיך, אז ער האט נאך אין יענע אוממענטשלעכע באדינגונגען געטראכט וועגן אַנשרייבן א בוך מיט א יידישן אינהאלט אויפן מוסטער פון "דער קעניג מאטשוס דער ערשטער". דאס האט געזאלט זיין "דער קעניג דוד דער ערשטער", מיט א יידיש קינד ווי דער הויפט-העלד.

ווער ווייסט וויפל פארטראכטע ביכער זיינע עס זענען שוין געווען אין גאנג פון שרייבן, וויפל אויסגעענדיקטע ארבעטן זענען אומגעקומען. נאך דעם, ווי מ'האט דעם 5-טן אויגוסט 1942 ארויסגעפירט דאס קינדער-הויז מיט קארטשאקן צום אומשלאג-פלאץ, האבן זיך אין פארוויסטן הויז, ווי מ'האט מיר איבערגעגעבן, אין געהיים אריינגע-גנבעט עטלעכע קארטשאקס געוועזענע דערצויגלינגען, אויף גיך צו זאמענגענומען וואַליקעס, אַנגעפראפטע מיט פארשידענע מאַנסקריפטן און דאָקומענטן פון רייכן אַרכיוו. מ'קאן זיך משער זיין, אז צווישן יענע דאָקומענטן און מאַנסקריפטן זענען אויך געווען נאָטיצן פון די לעצטע נסיעות און נייע שאפונגען וועגן ארץ-ישראלדיקן לעבן, וועגן די דאָר-טיקע קינדער. פון יענע עטלעכע יונגע בחורים, וואָס האָבן איינגע-שטעלט זייער לעבן צו ראַטעווען קארטשאקס אַרכיוו און ליטעראַריש

אין גאנג פון צייט

פארמעגן, איז פארלוירן געגאנגען יעטועדער שפור. ס'איז אויך קיין שפור נישט פארבליבן פון די וואליזקעס מיט קארטשאקס שעפעריי-שער ירושה.

**

קארטשאק האט שטענדיק געהאט גרויסע ליטערארישע פלענער, זיך ברייט פארמאסטן, טראץ דעם וואס ער איז איבערן קאפ געווען איינגעטונקען אין שווערער טאג-טעגלעכער, פעדאגאגישער ארבעט. טייל-מאל פלעגט ער איינצייטיק זיך פארנעמען מיט עטלעכע ליטערארישע ארבעטן. אין 1930 האט ער אויף אן אנקעטע פון דער ליטערארישער צייטשריפט „וואדאמאשטי ליטעראצקע“ (ליטערארישע נייעסן), גע-ענטפערט, אז ער האט פארטראכט 8 ביכער און אייניקע שוין איינ-געפעדעמט, און נעמלעך: די דראמע „דער סענאט פון די וואנזיניקע“, „דער עלטער-זידע און דאס אייניקל“, א באנד נאווועלן אונטערן טיטל „די שטילע“, „אויג אויף אויג מיטן לעבן“, „די קינדער-מלוכה“, „כללים פון לעבן“, „קייטוש דער מכשף“ און א בוך אונטערן טיטל „די סאציאלע פארשווערונג“.

אין יענע יארן זענען דערשינען זיינע אנדערע ביכער: „דער קעניג מאטשוש אויף דעם נישט באפעלקערטן אינדול“ (1931), „דאס פארעקשנט יינגל“ (1937), „מענטשן זענען גוט“, „די דריי עקספע-דיציעס פון הערשעלעך“, „רעפלעקסן“ (1938) און „פעדאגאגיק אויף א שפאס“, וואס איז א זאמלונג פון זיינע וועכנטלעכע שמועסן פאר קינדער און יוגנטלעכע אין ראדיא פון וועלכע עס האבן געלעקט די פינגער אויך דערוואקסענע. דאס איז געווען זיין לעצט דערשינען בוך, אין 1939. דאקעגן פון זיין אנגעצייכנטן פלאן — און גריילעך מעגלעך אויסגעפירטן — זענען דערשינען בלויז „קייטוש דער מכשף“ און דאס ערשטע אויסגערעכנטע בוך, די פיעסע „דער סענאט פון די וואנזיניקע“. און אויף דעם בוך איז כדאי א ביסל לענגער זיך אפצושטעלן.

קארטשאק האט אין זיין ליטעראריש ווערק נישט איין מאל בא-ריירט דעם ענין פון מאכט, פון הערשאפט — דאס הערשן פון איין מענטש איבערן אנדערן, פון דערוואקסענעם איבערן קינד. שוין אין זיין ערשטן ווערק, אין דער פרעמירער דראמע „דורך וואנעזן“, וואס איז ליידער פארבליבן אין מאנסקריפט און אומגעקומען מיט פיל אנדערע מא-נסקריפטן און וועגן אינהאלט ווייסן מיר פון אמאליקע צייטשריפטן,

לילי בערגער

באָרירט ער דעם ענין פון דעספּאָטישער הערשאַפט אין דער משפּחה. דעם מעכאַניזם פון הערשאַפט האָט ער אויך געצייכנט מיט הומאַר און איראַניע אין „קעניג מאַטשוס דער ערשטער“ און אגב איז דאָס בוך אינסצעניזירט און פּילמירט געוואָרן.

אין „סענאַט פון די וואַנזניקע“ האָט קאַרטשאַק אין אַ ברייטן פאַרנעם און אין אַ גראַטעסקער פאַרם, מיט סאַרקאַזם, געשטעלט דעם פּראַבלעם פון טאַטאַלער הערשאַפט. אויך דער פּאַקט וואָס די פּער-סאַנאַזשן זענען משוגעים איז נישט אין גאַנצן קיין נייעס. וואַנזין האָט קאַרטשאַקן באַשעפּטיקט, קאָז מען זאָגן, דאָס גאַנצע לעבן. זיין פּאַטער איז געשטאַרבן פון אַ פּסיכישער קראַנקייט און צו 17 יאָר, ווי ער דערציילט דאָס אין זיינע זכרונות, האָט ער געשריבן אַ בוך אין וועלכן דער יונגער העלד האָט געזאַלט באַגיין זעלבסטמאָרד אויס מוראַ, אַז ער זאָל נישט האָבן איבערגענומען בירושה דעם טאַטנס ניגונג.

אין דער דראַמע ווערן באָרירט פיל פּראַבלעמען, וואָס זענען קאַרטשאַקן שטענדיק געלעגן אויפן האַרץ, ס'איז זיך אָבער משער צו זיין, אַז קאַרטשאַקס קינסטלעריש אויג האָט דאָ געגרייכט אַ סך וויי-טער.

„דער סענאַט פון די וואַנזניקע“ שטעלט פאַר מיט זיך אַ שפּיטאַל פון משוגעים, וואָס האָבן דעם איינפאַל זיך צונויפצוקלייבן אין אַ סע-נאַט, כדי צו דעבאַטירן וועגן סדר פון דער וועלט, ווי אַזוי זי דאַרף זיך פירן און ווי אַזוי זי דאַרף אויסזען. די משוגעים רעפּרעזענטירן אַלע שיכטן: פאַראַן צווישן זיי אַ קאַלאַנעל, אַ דאַקטער, אַ פּראַפעסאָר, אַ ספּעקולאַנט, אַן אַרבעטער, אַ רעסטאָראַטאָר, באַדינער, אַן אַלטער, אַ יונגער, אַ קינד, אַ פּרוי, מיט איין וואָרט אַ מענטשלעכער קאַלעקטיוו. די סימבאָליק שטעקט אין אַרום. אונדזער פּלאַנעט ווערט פאַרגעשטעלט דורך אַ גרויסן גלאַבוס אַן אַרומגערינגלטן מיט שטעכל-דראַטן, אַן אַרומגעקלעפטן מיט שמאַטעס, שטיקלעך פאַפּיר. אין דער טיף פון דער סצענע אַ שוואַרצער טאַול, איבער אים אַ גרויסער זייגער מיט איין ווייזער, וואָס באַשטייט פון אַ שווערד.

אין אַזאַ אַטמאָספּער דעבאַטירן די איינוווינער פון משוגעים-הויז. יעדער האָט זיינע אייגענע איינפאַלן לויט וועלכע די וועלט וואַלט זיך געדאַרפט פירן.

צווישן די פּערסאָנאַזשן טיילט זיך אויס אַ מיסטעריעזע געשטאַלט, וואָס טראַגט דעם סימבאָלישן נאָמען אומעטיקער ברודער, און ער, דער

אין גאנג פון צייט

אומעטיקער ברודער, די הויפט-פיגור פון דער פיעסע, אנטפלעקט באלד פון אנהייב פארן לייענער, אדער צושויער ווי אזוי זי זעט אין דער ווירקלעכקייט אויס די וועלט. „א וואנזיניקער גלאבוס פון א צערייז-טער, באנומענער וועלט. מיט בלוט איז אנגעפילט דער ים, א טרויעריי-קע איז די יבשה פון מרה-שחורהדיקן מענטש...“ און אנדרייענדיק דעם זייגער, זעצט ער פאר זיין לאנגן, כאאטישן מאנאלאג: „... א צעדריי-טער זייגער פון משוגע-געווארענע צייטן... עקספלאזיעס, גיפטיקע גאזן, חורבות, צעריסענע שטיקער, פארשרפעטע איבערבלייבענישן, בויך-טיפוס...“

זיינע ווערטער קלינגען, ווי זיי וואלטן געקומען פון אן אלט-גריי-כישן אראקל. צייטנווייז דערמאנען זיי אין שטראפערישע רייד פון א יידישן אלטן נביא. און ס'איז זיך נישט שווער אנצושטויסן, אז דער מחבר גופא האט גערעדט דורכן מויל פון אומעטיקן ברודער. אויך זיין שטענדיקע אנטציקונג פאר די שיינקייטן פון דער נאטור דריקט ער אויס דורך אים.

קארטשאק דער שרייבער-וויזיאנער קומט זיך אויך דא אויף א וויילע צונויף מיטן פעדאגאג-נאראטאר און רעפארמאטאר, וואס האט געגלויבט, אז דורך א געהעריקער דערציאונג פון קינד קאן מען אויס-בעסערן דעם מענטש, רעפארמירן די געזעלשאפט, איינפירן יושר און גערעכטיקייט. פלעכט ער אריין אין דער פיעסע א ווונדערבאר מעשהלע פול מיט סימבאליק, ליריזם, וואס דער אלטער, דער גאט-זוכער דער-ציילט דעם קליינעם יינגל יאנעקן, א מעשהלע פארוואס און ווי אזוי גאט איז אנטלאפן פון דער וועלט. אלע האבן ארומגעזוכט דעם אנט-לאפענעם גאט, און נאר א קינד האט אים אפגעפונען אן אויסבאהאל-טענעם אין א נעסט פון א פייגעלע. קיין כבוד האט מען דעם אפגעפון-נענעם גאט נישט געקארנט. מהאט אים אויפגענומען מיט גרויס פא-ראד. אבער ווען גאט האט זיך ארומגעזען, אז מען וויל אים ווידער פארמאכן אין א טעמפל, ארויפזעצן אויף א טראן, האט ער מיט זיין געטלעכן כוח זיך ארויסגעריסן, און כדי מיזאל אים ווידער נישט פאג-גען, האט ער זיך צעשפליטערט אויף קליינשטיקע שטיקלעך און אריין אין די הערצער פון די קינדער...

אבער נישט אזעלכע אנצוהערענישן, נישט די נביאישע רייד פון אומעטיקן ברודער געפינען אן אפקלאנג צווישן די איינוווינער פון משוגעים-אנשטאלט. יעדערער טראכט וועגן זיך, האלט זיך ביי זיינס.

אינעם געווירבל פון מיינונגען און אַנשוואונגען שווימען אַרויס די גע-
פערלעכע איינפאלן פון שגעונדיקן קאַלאַגעל, וואָס רייסט זיך צו ווערן
דער וואָרט-זאָגער, דער בעל-דעה פון דער וועלט. עס שפּריצט פון
אים מיט שנאה צו קולטור, צו ציוויליזאַציע, צו בילדונג, צו יידן. ער
פּראַקלאַמירט הויך דאָס געזעץ פון פייער און שווערד. ער לייגט פאַר
מ'זאָל „אויף יעדן עפנטלעכן פּלאַץ אויפשטעלן דריי תּליות, אויפהענ-
גען די אַנטדעקער, אידעאָליסטן, די פאַרשפּרייטער פון אינפּאַרמאַציעס,
צוריק איינשטעלן די אינקוויזיציע. די דעמאָקראַטיע דאַרף מען אַריי-
לייגן אין אַ זאַק, גוט פּאַרנייען און אַריינזאָרפן אין טייך. די פּרויען
דאַרף מען צונויפּטרייבן אויפן הויפּט-פּלאַץ און זיי שמייסן. מ'דאַרף
אַרויסנעמען די ביינער פון גוטענבערגן, פאַרברענען זיי און דאָס אַש
צעזייען אין אַלע ווינטן..."

צי האָט קאַרטשאַק אַזוי אַרום דורך זיין קינסטלערישער וויינע
נישט פאַרויסגעזען די אַנרוקנדיקע זיך הערשאַפט פון היטלעריזם? אַז
מען לייענט היינט דעם „סענאַט פון די וואַנזיניקע“, מיט אַלע דיגרע-
סיעס און פּילאַזאָפּישע באַטראַכטונגען, זעט עס אויס ווי קאַרטשאַק
וואַלט אויסן געווען צו וואַרענען: זייט וואַכזאַם! דער קאַלאַגעל איז נישט
פאַרמאַכט אין קיין משוגעים-הויז! איבעריקנס איז נישט שווער צו
דערקענען, אַז אונטער די מאַסקעס פון משוגעים רעדן מענטשן צווישן
וועלכע מען געפינט זיך.

מ'האַט קאַרטשאַקס פּיעסע דעמאָלט ווייניק וואָס פאַרשטאַנען, הגם
די באַדייטנדיקסטע קריטיקער און שרייבער האָבן זיך אָפּגערופן וועגן
איר מיט לויב. די דראַמע, וואָס איז אויפגעפירט געוואָרן אין וואַרשע
אין 1932, האָט נישט געהאַט קיין לאַנגן לעבן. מ'האַט זי נאָך עטלעכע
חדשים אַראָפּגענומען.

ס'האַבן זיך אין גיכן אַנגערוקט פאַר קאַרטשאַקן שווערע צייטן.
ער האָט זיך אַלע מאל מער געפילט ווי אַן איינזאַמער וואַנדערער אויף
אַ לאַנגן, שטיינערנעם וועג. ער איז אויך איינזאַם געוואָרן אין זיין
פּעדאַגאָגישער פּראַקטיק. מ'האַט עטלעכע יאָר שפּעטער אָפּגעשאַפט
זיינע שמועסן פאַר קינדער אין דער פּוילישער ראַדיאָ. (ערב דער מל-
חמה, ווען מ'האַט געדאַרפט רופן צו פאַרטיידיקן זיך און אַנזאַגן די
קינדער ווי אַזוי זיך צו באַגיין בעת באַמבאַרדירונגען, האָט זיך ווידער
דערהערט זיין מוטיקע שטימע דורכן ראַדיאָ). מ'האַט אים אין גיכן דער-
פירט צו רעזיגנירן פון דער אַנפירערשאַפט אין דעם דעמאָלט באַקאַנטן

אין גאנג פון צייט

פוילישן יתומים-הויז אויף ביעלאַנאָ. די פוילישע הערשער האָבן זיך אלע מאל מער געזוכט דעמאָלט מיט היטלער־דייטשלאַנד.

אין יענע שווערע צייטן האָט קאַרטשאַק אונטערגענומען די צוויי נסיעות קיין ארץ-ישראל. ער האָט זיך געגרייט אין 1939 צו אַ דריטער נסיעה מיטן אויסזיכט זיך ווידער אַרומצוקוקן. ער האָט גערעכנט זיך צו באַזעצן אין ארץ-ישראל. ס'איז אים נישט לייכט געווען צו מאַכן אַזאַ שריט. ס'איז געווען די גרויסע אחריות פאַרן קינדער-הויז. די מלחמה האָט צענישט געמאַכט אלע זיינע פלענער. אָבער אין די שווערסטע יאָרן האָט קאַרטשאַק נישט אַוועקגעלייגט די פעדער.

אויך אין געטאָ איז דער איבערייס נישט געווען קיין פולשטענדיקער. דאָס טאַג-בוך האָט ער פאַרטראַכט און אָנגעהויבן שרייבן אין די ערשטע געטאָ-צייטן. אַ פאַרזונקענער אין איבערמענטשלעכער, אָנגע-שטרענגער אַרבעט, אין זאָרגן אויסצוהאַלטן און דערהאַלטן ביים לעבן צוויי הונדערט קינדער, האָט ער דאָס טאַג-בוך איבערגעריסן. אומגע-קערט צו די פאַרצייכענונגען האָט ער זיך אין אַממיינסטן טראַגישן פעריאָד, אין פּרילינג 1942, און געשריבן ביזן סוף. די לעצטע נאַטיצן זענען פון דער נאַכט פון 4-טן אויגוסט. ער האָט נאָך באַוויזן דעם מאַ-נוסקריפט אַרויסצושיקן.

זיין סטיל איז געוואָרן נאָך מער געפרעסט, זיין געדאַנק נאָך בלי-ציקער. „פאַר דעם, וואָס וועט דאָס לייענען, שרייבט ער, וועלן דאָס זיין ווייניק פאַרשטענדלעכע קירצונגען. פאַר מיר זענען דאָס בליץ-ווערטער, טליענדיקע פונקען, וואָס קלאַפן זיך אָן אין זיך, ווי שטיינער, פעלדזן פון געדאַנקען, וואָס שטויסן זיך צוזאַמען מיט פעלדזן פון אי-בערלעבונגען“.

אויך דעמאָלט, ווי מיר זעען דאָס אין טאַג-בוך, אין וועלכן עס פלעכטן זיך צוזאַמען אַזוי טראַגיש זכרונות פון זיין לעבן, באַטראַכט-טונגען, רעפלעקסן מיט איבערלעבונגען און בילדער פון געטאָ, טרוימט ער נאָך וועגן שרייבן ביכער, צייכנט זיך נאָך אָן טעמעס. און אין מאַמענט פון אַנמעכטיקייט פאַרצייכנט ער: „ס'איז שווערער אין טאַג איבערצולעבן, ווי אַנצושרייבן אַ בוך“.

ברונא שולץ דער קינסטלער און ייד

ברונא שולץ איז ווייניק וואס באקאנט דעם יידישן עולם. אבער ברונא שולצן, דעם טאלאנטירטן יידיש-פוילישן קינסטלער, קומט מער ווי בלויז דערמאנט צו ווערן, סיי ווי אן אלזייטיקער שעפער, סיי ווי א יידישער מארטירער.

ס'איז באקאנט, אן צוזאמען מיט די יידישע שרייבער און אנדערע שעפער זענען פון דער היטלעריסטישער שווערד פארשניטן געווארן יידיש-פוילישע שרייבער. זייער גורל איז אונטער דער היטלעריסטישער ממשלה געווען באזונדערס דראמאטיש, טראגיש-קאמפליצירט. דעם ווייט גרעסטן טייל פון דער יידישער באפעלקערונג זענען זיי געווען אין גאנצן אומבאקאנט, איבערהויפט די יונגע, וואס האבן זיך נאך נישט גע-האט דערווארבן קיין נאמען. אין די געטאס האבן זיי זיך דערפילט טאפלט פארשפארט און איזאלירט, ווייל אויך אן א קאנטאקט מיט די גורל-ברידער. בלויז א טייל, דער בעסטער און דער ענערגישסטער, האט גע-פונען א וועג צום יידישן כלל און אריינגעפלאכטן זיך אין דעם פיבער-דיקן געטא-לעבן. אדאלף רודניצקי, אין זיינע בארימטע „גאלדענע פענצ-טער“, ווייזט אזא טאלאנטירטן יידיש-פוילישן דיכטער אין זיין טראגיום און דערהויבנקייט ביי דער זייט פון די געטא-אויפשטענדלער, בעת אן אנדערער האט ווי א גילגול ארומגעבלאנקעט אין זיין אומגליק. אויך עמנואל רינגעלבלום דערמאנט אין זיינע כתבים וועגן דער באזונדערער דראמע פון די יידיש-פוילישע שרייבער.

נאך זייער אומקום האט זייער זכרון און זייער ביסל ליטערארישע ירושה באגלייט אן ענלעכער טראגישער גורל. זיי זענען אלע אומגעקור-מען ווי יידן, אבער זענען ווייטער געבליבן אומבאקאנט דער יידישער וועלט. און האט דאך דער רמב"ם געזאגט און פארשריבן פאר דור דורות, אן יעדערער, וואס מען פארטיליקט בלויז דערפאר ווייל ער איז א ייד, דארף ווערן באטראכט און דערמאנט ווי א קדוש. איז ווי זאל מען

אין גאנג פון צייט

איצט שרייבנדיק וועגן שולצן, נישט דערמאנען כאָטש אייניקע פון יענע קדושים?

געווען אַ טאַלאַנטירטער יידיש־פּוילישער דיכטער מיטן נאָמען וולאַ-דיסלאָוו שלענגעל. ער האָט אויך אין וואַרשעווער געטאָ פיל געשאַפן און אגב זיך שטאַרק דערבנטערט צו דער יידישער עדה, מיטגעפיבערט מיטן עפנטלעכן געטאָ־לעבן. ער האָט געוועקט מוט מיט זיין דעמאָלט פאַפּולער ליד „קאַנטראַטאַק“, געשריבן אפילו באַקאַנטמאַכונגען אין פּערזן צו די קינדער־פאַרשטעלונגען אין קאַרטשאַקס יתומים־הויז. שלענגעל האָט געהאַט דאָס מזל, אַז אַ טייל פון זיינע שאַפונגען האָבן זיך אָפּגעראַטעוועט. ווער ווייסט היינט וועגן אַזאַ דיכטער און זיין דיכ-טונג?

די צאַרטע דיכטערין הענריקאַ לאַזאַווערט האָט זיך אין וואַרשע-ווער געטאָ קונה שם געווען מיט איר אויפטרײַסלענדיק ליד „דער קליי-נער שמוגלער“, וואָס האָט געשילדערט דעם טראַגזום און העראַזום פו-נעם יידישן קינד. וויפל פון אונדז ווייסן וועגן אַזאַ דיכטערין און איר ליטעראַרישן זכר? געווען אַזעלכע דיכטער און שרייבער ווי אירענאַ גיזולער, יאַרעצקאַ. מ'וואָלט געקאַנט ציען די רשימה און זי איז נישט נאָר שייך שרייבער פון וואַרשעווער געטאָ. 16 יאָר נאָך דער מלחמה איז דערשינען אַ וואַגיק אילוסטרירט בוך „ווערק און שעפער“, אָדער „אַל-געמיינער איבערזיכט איבער דער געשיכטע פון קונסט“ פון קראַקע-ווער דיכטער און פּעדאַגאָג יוליוס פּעלדהאַרן. דער מחבר איז אומגעקור-מען, אָבער דער מאַנוסקריפט האָט זיך אָפּגעראַטעוועט און געמוזט לאַנג וואַרטן ביז ער האָט אַנגעטראַפן אויף אַ גינסטיקער שעה צו דערזען די ליכטיקע שיינ. פּעלדהאַרן האָט געהאַט אַרויסגעגעבן עטלעכע ביכלעך לידער אין דער פּוילישער שפּראַך, געשריבן אויך פּראָזע און געזען אַן ערשט-קלאַסיקער איבערזעצער. ער האָט אויך איבערגעזעצט פון אַריגי-נאל שיר השירים, וואָס באַווייזט מיט וויפל פּעדים ער איז געבונדן גע-ווען מיטן יידישן מקור. ווער דערמאַנט היינט וועגן אַזאַ שרייבער און קונסט־היסטאָריקער? און וויפל יונגע טאַלאַנטן, וועלכע האָבן נאָך נישט באַוויזן באַקאַנט צו ווערן אָדער אַזעלכע נאָך וועלכע ס'איז נישט פאַר-בליבן קיין זכר פון זייערע שאַפונגען, זענען אין גאַנצן קיינמאַל נישט דערמאַנט געוואָרן?

***

ס'וואלט נישט ריכטיק געווען צו זאגן וועגן ברונא שולצן דאס, וואס וועגן די אויבן דערמאנטע שרייבער, הגם אויך זיין נאמען איז לאנגע יארן איינגעהילט געווען אין א מיסטעריעזן נעפל. דער פוילישער דיכטער יעזשי פיצאווסקי דערציילט אין זיין בוך וועגן שולצן, אז ביו 1950 האט ער צוויי מאל צוגעשיקט פאר ליטערארישע צייטשריפטן עסייען וועגן אים. זיי זענען נישט „דורכגעגאנגען“. פיצאווסקי גיט צו: „עטלעכע שיינע יאר האט מען וועגן שולצן געקאנט אדער שלעכט שרייבן, אדער שוויגן“. ערשט אין 1957, נאך דעם פוילישן „אקטאבער“, איז דערשינען דער גרעסטער טייל פון זיין אפגעראטעוועט ליטעראריש פארמעגן. ס'איז געווען א נייע אנטפלעקונג. אבער דער נאמען ברונא שולץ האט שוין א סך געזאגט פאר זיין אומקום.

ווען שולץ איז אין נאָוועמבער 1942 געפאלן אין דראַהאָביטשער געטאָ פון אַ היטלעריסטישער קויל, איז ער אַלט געווען 50 יאָר און שוין געהאַט אַ היפש ליטעראַריש און קודם כל אַ קינסטלעריש-פּלאַסטיש פאַרמעגן. ער איז ראשית כל באַקאַנט געווען ווי אַ טאַלאַנטירטער, אַריגינעלער גראַפיקער. ער האָט געהאַט אין זיין גראַפיק אַ באַזונדערע טעכניק, באַנוצט זיך מיט גלעזערנע פּליטעס, באַדעקט מיט זשע-לאַטין, זיינע אַלבומען מיט גראַפיק און צייכענונגען, וואָס ער פּלעגט אַליין מיט קינסטלערישער געניטקייט איינבינדן, האָבן אָנגעשפּאַרט אין פאַרשידענע קרייזן. און געווען איז ער אויך אַ מאַלער.

נאָכן דערשיינען אין די דרייסיקער יאָרן פון זיינע צוויי היינט באַרימטע ווערק — „די צימרינג-געוועלבער“ און „די סאַנאַטאָריע אונטער דער קלאַפּסידרע“, האָט מען אים פאַרגליכן צו קאַפּקאָן. אפּשר האָט דאָ אויך צוגעשפּילט דאָס, וואָס שולץ האָט דער ערשטער באַקאַנט געמאַכט קאַפּקאָן אין פּוילן — ער האָט איבערגעזעצט זיין „פּראַצעס“. דאָך האָט דער קינסטלער, דער טאַפּלעטער קינסטלער, סיי פאַר זיין לעבן, סיי אַ סך יאָרן נאָך זיין אומקום, קיין מזל נישט געהאַט. זיין ווערק האָט געמוזט מיט גרויסע שוועריקייטן, טריט ביי טריט, זיך דורכשלאָגן אַ וועג צו דער עפּנטלעכקייט. זיינע צוויי ביכער זענען אויך פאַר זיין לעבן דערשינען אַדאַנק דער באַקאַנטער פּוילישער שרייבערין זאַפּיאַ נאַלקאַווסקאַ, וועלכע איז איבערראַשט געוואָרן, ווען עטלעכע זיינע דערציילונגען האָבן דערגרייכט צו איר.

**
*

אין גאנג פון צייט

א שטילער, באשיידענער, א ביסל א קרענקלעכער און תמיד צע-
שראקענער יידישער בחור, א דערצויגענער אויף דער פוילישער שפראך
און פוילישער קולטור, אבער אויך טיילווייז אויף יידישער טראדיציע,
האט ער אָנגעהויבן שרייבן כמעט אין געהיים. דאָס שרייבן איז געווען
זיין צווייטע גרויסע ליידנשאפט גאָכן צייכענען און מאַלן. גאָר גע-
שריבן האָט ער ווי פאַר זיך אַליין, צייטנווייז פאַרגעלייענט פאַר פריינד.
מ'האַט אים גאָר דער מלחמה אַריינגעוואָרפן אין איין זאָק מיט קאַפּ-
קאַן. אויך די כלומרשטע גרויסע ליטעראַרישע קרובהשאַפט מיטן
יידיש-טשעכישן שרייבער האָט דעמאָלט צוגעזחמעט זיין גורל. אָבער
אויב ביידע שרייבער גייען זיך אין זייער שרייבערישן מהות פונאַ-
דער, איז פאַראַן צווישן זיי אַ סך געמיינזאַמעס. אויך קאַפּקאַ האָט
זיך נישט געריסן צו דרוקן; אַ נאַוועלע, אַ דערציילונג האָט מען גע-
דאַרפט ממש פון אים אַרויסרייסן. גאָר מער: דער יידיש-טשעכישער
גרויסער שרייבער האָט, ווי באַקאַנט, געלאָזט אַ צוואה מ'זאָל צונויפ-
קלייבן אַלע זיינע שריפטן און פאַרברענען זיי.

ברונאַ שולץ האָט אָבער אין די אַזוי אַנדערש טראַגישע באַדינ-
גונגען יאָ געוואָלט אַפּראַטעווען זיינע שאַפונגען. אַ פאַרשפּאַרטער אין
דראַהאַביטשער געטאַ, אַ געצווונגענער צו אַרבעטן ווי אַ קנעכט פאַר
זיינע תּלנים, האָט ער אומאויפהערלעך געזוכט מיטלען ווי אַזוי אויס-
צובאַהאַלטן זיינע מאַנוסקריפטן, בילדער, זיין רייכע גראַפיק. ער האָט
איין פעקל מאַנוסקריפטן אַרויסגעשיקט פון געטאַ, אַנדערע שאַפונגען
פאַרשטעקט ערגעץ-וווּ. פון דעם אַלעמען איז קיין זכר נישט פאַר-
בליבן. און גאָר קאַרגע וואָלטן געווען די ידיעות וועגן לעבן און די
דראַמאַטישע ראַנגלענישן פון דראַהאַביטשער יידיש-פוילישן קינסט-
לער, ווען נישט דער דערמאַנטער דיכטער יעזשי פיזאַווסקי, וועלכער
האַט קאַרגע צוויי צענדליק יאָר עקשנותדיק געזוכט און גענישטערט
אומעטום, אָבער צו שפּעט געקאַנט זיך לאָזן קיין דראַהאַביטש, וואָס
איז איבערגעגאַנגען צו סאַויעט-רוסלאַנד. פון קאַרגע אָפּגעפונענע דאָ-
קומענטן, גבית'עדות, צונויפגענומענע אויסקונפטן וועגן דער משפּחה
שולץ, אָפּגעפונענע אין אַלע עקן וועלט פאַטאַגראַפיעס און בריוו,
ובכּן, פון ברעקלעך, שפּליטערס, האָט ער צונויפגעשטעלט אַ מאַנאַ-
גראַפיע — „די רעגיאָנען פון דער גרויסער הערעזיע“, לויט אַן אויס-
דרוק פון שולצס ראַמאַן „די צימרינגעוועלבער“. פיזאַווסקי האָט מיר
באריכות דערציילט מיט וואָס פאַראַ שוועריקייטן ער האָט צונויפגע-

קליבן די מאַטעריאַלן צום בוך און ווי ווייט די שפורן וועגן דראַהאַ-
ביטשער קינסטלער זענען פאַרווישט אין זיין געבוירן-שטאַט, אין די
אַרומיקע שטעטלעך און קור-ערטער, וווּ שולץ פלעגט פאַרברענגען די
זומער-פּעריען. צוזאַמען מיט די ביאַגראַפישע ידיעות, בריוו און אַ
קאַרגע צאַל דערציילונגען, וואָס זענען דערשינען אין 1964, האָט
יעזשי פּיצאַזסקי אויך צוגעפּאָקליבן קרוב 50 רעפּראָדוקציעס פון
צייכענונגען מיט טוש, בליי, קויל און גראַפיק, צווישן זיי אייניקע אוי-
טאַפּאַרטערעטן, אילוסטראַציעס צו זיינע ראַמאַנען.

ס'איז נישט פאַרבליבן קיין איין איילבילד, אָבער בלויז פון די
צייכענונגען און גראַפישע אַרבעטן, וואָס אַ טייל פון זיי האָבן זיך
אָפּגעראַטעוועט אין מוזיען און ביי פריוואַטע פּערזאָנען, קאָן מען זיך
מאַכן אַ פאַרשטעלונג פון שולצס הויכער קונסט. און וויל מען באַנע-
מען דעם מהות פון קינסטלערס שרייבערישן ווערק, מוז מען, דוכט
זיך מיר, זיך אויך צוקוקן צו זיין פּלאַסטישער קונסט. ביידע גייען
ביי אים צוזאַמען. טאָ לאַמיר פּריער זיך אָפּשטעלן כאַטש אויבנאָויפּיק
אויף די צייכענונגען און גראַפיק: נישט דאָיקע געשטאַלטן, קעגנ-
שטאַנדן, קאָמפּאָזיציעס מיט נישט געוויינלעכער עקספּרעסיע. אַלע
און אַלץ פאַרזונקען אין זיך גופא, ווי די וועלט מיט אירע אויפּטרייס-
לונגען וואָלט זיך געפונען אין זיי און נישט זיי אויף דער וועלט. מיט
אַלץ און אַלעמען רעגירט עפּעס אַ געהיימיספולער, מאַגישער כוח,
אַלץ באַזעגט זיך ווי אין אַ מיסטעריעזן, פּאַרכישופּטן ראַד, אין אַן
אומבאַגרייפּלעכער וועלט, אָבער דאָס אומבאַגרייפּלעכע, דאָס פּאַנטאַס-
טישע, איז געבויט אויף רעאַלס, אויף אויטענטיק. די משונהדיקע גע-
שטאַלטן און סיטואַציעס זענען פון רעאַלן לעבן, פון קינסטלערס נאָ-
ענטער סביבה, פון זיין יידישן אַרום, און אין דעם אַלעמען פאַרנעמט
ער גופא מיט זיין עכט יידישן פּאַטער אַ באַדייטנד אַרט. יידישע
ווירקלעכקייט אין איר איבערנאַטירלעכקייט: יידן אין טליתים אין שול,
וואַכעדיקע יידן אין מאַרק, אין שטוב — יידן שאַטנס; דאָ זענען זיי
קאַרליקעס אין זייער אַנמעכטיקייט, דאָ ווידער זענען די איינגעשרומ-
פענע געשטאַלטן, מיטלאַטערלעכע מיסטיקער אין זייער דערהויבנקייט,
פאַרוונקענע אין מחשבות און מיט שטומער תּפילה אויף די ליפּן.

אַנדערש גאָר די פּרויען-וועלט: געשטאַלטן מיט דעמאָגישער
קראַפט, מיט חוזק אויף די ליפּן, דער עראַטיוזם איז געמישט מיט הער-
שערישקייט און אונטערטעניקייט. אַז מען וויל איז דאָס גיכער אומ-

אין גאנג פון צייט

באהאלפנקייט און ברוטאלקייט צוזאמען. מענטשלעכע אַנמעכטיקייט און ברוטאלע הערשאַפט, תמימותדיקייט און שטרענגקייט גייען האַנט ביי האַנט. אַזאַ איז זי ביי אים די אַרומיקע וועלט. זיין אייגענע איר-נערלעכע וועלט, די קאָמפּליצירטע און פּילזייטיקע פעזענלעכקייט קוקט אַרויס פון זיינע אויטאָפּאַרטרעטן.

אויף פּראָגן פּאַרוואָס ער קלייבט אויס אַזעלכע טעמעס, האָט ברו-נאָ שולץ שטענדיק געענטפּערט, אַז נישט ער קלייבט אויס די טעמע, נאָר די טעמע קלייבט אים אויס. מ'קאָן, ובכּן, זאָגן וועגן אים דאָס, וואָס מען זאָגט אָפּט וועגן גרויסע קינסטלער: ער איז געווען אַ גע-פּאַנגענער פון זיין קונסט און געשאַפן האָט ער ווי אַ באַנומענער. אַלע יאָרן פון זיין לעבן איז די קונסט — ער האָט אַנגעהויבן צייכענען שוין ווי אַ דריי-יאָריק קינד — געווען זיין איינציקער אינהאַלט און אַנהאַלט אין לעבן. אין זיינע רייפּע יאָרן פּלעגט ער זיך אָפּט באַקלאָגן אין בריוו צו פּריינד, אַז עס בלייבט אים אַזוי ווייניק צייט פּאַר זיין שאַפּונג. דעם גרעסטן טייל פון טאָג האָט אים פּאַרשלונגען די לערע-ריי. ער איז געווען אַ לערער פון צייכענען אין דער דראַהאַביטשער גימנאַזיע.

דער דראַהאַביטשער באַשיידענער לערער האָט כמעט אין געהיים און אין גרויסער איינזאַמקייט אונטערגענומען אויפצושרייבן אַ מין אייגענע ביבל, אַ פּאַנטאַסטישע, וואָס איז אַבער אין דער אמתן ריינע אויטענטיק. און פונקט ווי פאַר זיין גראַפישער קונסט, אַזוי האָט ער אויך פאַר זיין שרייבערישן ווערק געצויגן די יניקה פון זיין באַענסטער סביבה, פון זיין אייגענעם יידישן שטאַם, ווען ס'איז אפילו נישט גע-ווען דירעקט. זיין אייגענער יידישער „איך“, פאַרשפינט מיט יידישער גורלדיקייט, האָט געלייגט אַ שטאַרקן חותם אויף זיין שאַפּונג.

**

ברונאָ שולץ איז פון די יינגסטע יאָרן געבונדן און צוגעבונדן גע-ווען צו זיין יידישער היים. אין שטוב, ווי עס גיט איבער פּיצאַווסקי, האָט מען מיט די קינדער גערעדט פּויליש, אַבער יידישע טראַדיציעס האָט מען אָפּגעהאַטן. ווען דער פּאַטער איז יום־טוב געגאַנגען אין שול, איז דער קליינער ברונאָ שטענדיק געווען ביי זיין זייט. דאָס יינגל איז מער ווי די אַנדערע צוויי קינדער פּאַסצינירט געווען פון די יידישע רעליגיעזע ריטואַלן. אַ מיסטישע נאַטור, פּלעגט ער ווי אַ דערוואַקסע-

נער בחור, שפעטער, זייענדיק שוין א שרייבער, זיך אויסמישן א שווייגנדיקער מיט דער יידישער עדה יום-כיפור. ווען מען קוקט היינט אריין אין שולצס ביאגראפיע און אויך אין זיין שאפונג, דערזעט מען בולטער, און די יידישע היים איז פארן פוילישן שרייבער געווען דאס איינציקע שטיקל מקום מקלט.

ער איז פון קינדווייז און געווען אן איינזאמער, און אויסערסט עמ-פינדלעכער. אין איינעם פון זיינע בריוו דערציילט ער ווי אזוי די מא-מע האט אים געלייענט געטעט באלאדן, ווען ער איז אלט געווען 8 יאר און ווי אזוי יענע ערשטע קערנדלעך האבן אנגעקלאפט אין זיין קינדעריש הארץ. שפעטער שטופנווייז זיך אפגערופן אויף זיין קינסט-לערישן וועלט-באנעם: „... קוים פארשטייענדיק די דייטשע שפראך האב איך דעמאלט אויפגעכאפט דעם אינהאלט און א דערשיטערטער ביז טיף אין דער נשמה, געוויינט, ווען די מאמע האט מיר פארגע-לייענט.“ אין זעלבן בריוו, שרייבנדיק וועגן קונסט און קינסטלער, פירט ער אויס: „... די פריע בילדער צייכענען און אין קינסטלער די גרענעצן פון דער אייגענער שאפונג...“.

און דאך איז דער גרעסטער אנטפאר פארן קינסטלער פאר וועלכן „די גרענעצן פון דער אייגענער שאפונג“ האבן זיך אנגעצייכנט אזוי פרי, געווען דער פאטער, דער יידישער קרעמער יאקוב שולץ, וועגן וועלכן מ'האט געזאגט, און ער איז מער טרוימער ווי קרעמער. אים, דעם יידישן קרעמער, האט נאך זיין טויט דער זון דער שרייבער טראנס-פאנירט אין זיין שרייבערישן ווערק.

די יידיש-פוילישע שרייבערין האננא אלטשאקאווא-מארטקאוויטש, די טאכטער פון באקאנטן פארמלחמהדיקן פארלעגער יאקוב מארטקא-וויטש, וועלכער האט זיך אזוי מקריב געווען ארויסצוגעבן די ווערק פון פוילישע שרייבער (ער האט באנקראטירט און באגאנגען זעלבסט-מארד), האט אין איר בוך וועגן בארימטע מחברים אויך געשילדערט ברונא שולצס רייכע און קאמפליצירטע פערזענלעכקייט און דערביי אנגעוויזן אויף דער אומפארשטענדלעכער שרעק, וואס פלעגט אים אפט באפאלן. אפנים, און ער האט געהערט צו די גרויסע קינסטלער-וויזנאנערן, וואס האבן בחוש און מיטן גאנצן וועגן אפגעפילט די דע-מאלטיקע אפגעפרעמדקייט און אויך די געפארן, וואס האבן זיך אלע מאל מער אנגערוקט. אפשר דערפאר איז ער שטענדיק געווען צע-טומלט, גערעדט שטיל, מיט א פליסטער און אויסגעזען האט ער, ווי

אין גאנג פון צייט

סוואַלט געלויערט אויף אים אַ סכנה. אגב איז ער נישט איין מאָל אַנגעגריפן געוואָרן פון דער אַנטיסעמיטישער פרעסע, איבערהויפט, ווען ס'איז דערשינען זיין ראַמאַן „די צימרינג-געוועלבער“. די פּוילישע עכטע שרייבער, די דעמאָקראַטישע ליטעראַרישע קרייזן האָבן אַנגעהויבן אָפּשאַצן זיין גרויסן טאַלאַנט. אין 1938 האָט די פּוילישע אַקאַדעמיע פאַר ליטעראַטור אים צוגעטיילט אַ הויכן פּרייז פאַר זיין ליטעראַרישער שאַפונג; ס'האַט שוין אַבער נישט פאַרטריבן די דערשלאַנגקייט און דעם אומרו, דאָס געפיל פון באַדנאַלזיקייט וועגן וועלכער ער שרייבט צו יענער צייט אין די בריוו צו זיינע פּריינד.

און ווען מיר לייענען זיינע בריוו, וואָס זענען אויך ליטעראַרישע שאַפונגען, קומט ווידער אויפן זינען פּראַנץ קאַפּאַ. יעזשי פיזאַווסקי, פּונקט ווי אַנדערע, האָט נישט דערבליקט די געמיינזאַמע יידישע גורל-דיקייט ביי אַט די ביידע קינסטלער און דערפאַר אפּשר נישט דערזען די פיל טרעף-פּונקטן צווישן זיי, הגם זייערע ווערק זענען אין גרונט אַנדערשדיק. קודם טרעפן זיך ביידע קינסטלער צוזאַמען אויפן שטח פון זייער פּערזענלעך טראַגיש לעבן, וואָס האָט זיך אויסגעוויקלט אויף זייער שאַפונג. און אגב איז פאַראַן אויך עפּעס קרובישעס אין זייער שרייבערישער קונסט: ווען מיר פּאַלגן נאָך די עוואָלוציע פון מאַדערנעם ראַמאַן, פון דער היינטיקער פּראָזע, קערן מיר זיך אום אַזוי גוט צו שולצן ווי צו קאַפּאַן, פּונקט ווי צו דזשאַיסן, צו ווירדזשיניאַ ווולף. מיר געפינען ביי ביידע שרייבער עלעמענטן, וואָס האָבן שטופּן-ווייז געענדערט דעם גאנג פון דער טראַדיציאָנעלער נאַראַציע, אַזעלכע געמיינזאַמע שטריכן ווי דאָס איינשרומפן אַדער אין גאַנצן פאַרשווינדן פון דער עפיק און דאָס אַרויסהויבן די אינטראַספּעקציע, דעם פּסיכישן אַנאַליז פון „איד“, דעם אינערלעכן מאַנאַלאָג, דאָס אַנוויקלען זיך פון פּראַבלעמען אַרום דער אייגענער לעבנס-אַקס.

ס'איז נישט שייך צו מאַכן פאַרגלייכן און אוודאי טאָר מען נישט אידענטיפיצירן אַזעלכע צוויי שרייבער, ווי מען האָט דאָס אין באַ-שטימטע פּעריאָדן דאָ און דאָרט געפרוווט טאָן, אַבער ווען מען טראַכט זיך אַריין אינעם לעבן, אין דער פּערזענלעכקייט פון ברונאַ שולצן, שווימט אומפאַרמיידלעך אויף איז דמיון פּראַנץ קאַפּאַ.

קאַפּאַ, וועלכער איז דערצויגן געוואָרן אויף דער דייטשער און טשעכישער קולטור און געשריבן אין דער דייטשער שפּראַך, האָט זיך געפילט ווי אַן אויסגעוואַרצלטער, אַ פּרעמדער אין זיין נישט יידישן

ארום. ס'איז באקאנט ווי ער האט געזוכט און געפרוווט זיך דערנעבן-טערן צום יידישן לעבן, צו א יידישער שאפונגס-ספערע, אבער א פרעמדער איז ער פארבליבן אין ביידע סביבות. זיכער זענען אויך פאָר-ראַן קעגנזעצלעכקייטן אין פערזענלעכן לעבן פון ביידע קינסטלער, אבער אין קעגנזעצלעכקייטן זענען צייטנווייז פאָראַן ענלעכקייטן.

פאָר קאָפּאָן איז אויך זיין יידישע שטוב געווען אַ פרעמדע און דערדריקנדיקע, פאָר ברונאַ שולצן, דאָקעגן, האָט זיין יידישע היים, זיין קינדהייט אונטער דער שוץ פון די עלטערן, אויסגעזען ווי אַ רוי-איך אינדזעלע אויף אַ ווילד־צעשטורעמטן ים.

ברונאַ שולץ, דער איינזאַמער, באַדנלאַזער ייד, האָט ווי אַ שריי-בער אונטערגענומען אויפצולעבן די יידישע היים, דעם פאָטער, די קינדהייט זיינע, וואָס איז געוואָרן פאָר אים אַ מין מיטאַלאָגיע און גלייכצייטיק אַ גרינע אָזע אויף אַ מדבר. צו יענער אָזע האָט דער עלנדער שרייבער אין זיין בענקשאַפט באַגערט זיך איבערצוטראַגן מיט זיין קינסטלערישער פאַנטאַזיע. ער האָט געהאַט אַ דורשטיקן באַגער צו געפינען אַן אויסבאַהעלטעניש, לכל הפחות אין אַ קינסטלעריש-קרעאירטער וועלט. אַזאַ וועלט האָט ער אויפגעלעבט אין זיינע צוויי ביכער: „די צימרינג־געוועלבער“ און „די סאַנאַטאַריע אונטער דער קלעפּסידרע“, אַ וועלט אין וועלכער די יידישע סביבה, דער פאָטער, טיילמאַל דער קינסטלער גופא, דערשיינען אין פאַרשידענע פאַזן און סיטואַציעס.

פון די אָפּגעראַטעוועטע ליטעראַרישע שאַפונגען קומען אין באַ-טראַכט אין דער ערשטער ריי די צוויי ראַמאַנען, און אויב מען וויל זענען דאָס דערציילונגען. שולצס זשאַנער איז אַזעלכער, אַז אויב אפילו יעדער טייל פונעם בוך קאָן לעבן מיט אַן אייגן לעבן, האָבן זיי אַבער אַזאַ איבערלעכע קרובהשאַפט, אַז זיי בילדן אַ גאַנצקייט, זאָל מען אַננעמען אַ ראַמאַן. פרעציוזן די טעמע, אַדער איבערגעבן די פאַבור-לע וואַלט שווער געווען. שולץ האָט אַליין, ענטפערנדיק אויף אַ ליי-טעראַרישער אַנקעטע, געהאַט געזאָגט וועגן דעם: „מיין קומענדיק בוך וועט זיין אַ באַנד פון 4 דערציילונגען. די טעמע, ווי אַלע מאָל, אַן באַדייטונג און שווער צו רעפערירן... די אייגנטלעכע טעמע, ס'מיינט דער אייגנטלעכער רוישטאַף, וואָס איך געפין אין זיך גופא אַן שום

אין גאנג פון צייט

אינגערענץ פון ווילן, איז אַ געוויסער דינאַמישער צושטאַנד... דאָן פאַרמאַגט ער אַ גענוי קלאָרן קלימאַט, אַ באַשטימטן אינהאַלט, וואָס וואַקסט אָן שיכטנווייז..."

דער אינערלעכער דינאַמישער צושטאַנד, דער קלימאַט לאַזט זיך ממש אָנטאַפֿן. אַזוי למשל דערמאַנט „די סאַנאַטאָריע אונטער דער קלעפּסידרע“ דעם מיטאַלאַגישן האַדעס, דאָס קעניגרייך פון די גע- שטאַרבענע, אָבער דאָס איז אַן אויפגעלעבטער און ציביליזירטער האַ- דעס. דער געשטאַרבענער פּאַטער גייט דורך פאַרשידענע גילגולים, משונהדיקע אינקאַרנאַציעס, אין וועלכע ער לעבט ווייטער. זיין צע- שיידונג מיט דער לעבעדיקער וועלט ווערט אַ כלומרשטע, זיין נשמה, זיין גייסט, לעבט אין אַלץ און אין אַלעמען. דער קינסטלער שטרייכט פשוט איבער דעם ווירקלעכן פאַקט פון פאַטערס טויט. אַ מיטאַס פון לעבן ווישט אָפּ די ווירקלעכקייט פון טויט און אין דעם מיטאַס ווערט דער אויפגעלעבטער, אַסצעטישער פּאַטער דער וואַרט-זאָגער פון קינסט- לערס געדאַנקען, דער אויסדריקער פון זיינע געפילן, דער אַפּשיין פון דער קינדהייט. און דער אומקער צו דער קינדהייט האַלט איין די צייט פון איר לויף.

די בענקשאַפט צו דער קינדהייט איז נישט קיין נייעס אין דער קונסט. זעלטן ווער האָט אָבער געגעבן דער-אַט בענקשאַפט אַ קינסט- לערישן תּיקן מיט אַזאָ קראַפט און אוודאי נישט אין אַזאָ פּאַרם. אַנטלוי- פנדיק פון זיינע זמאַרעס, האָט ברונאַ שולץ געשאַפֿן אַן אייגנאַרטיקע קינסטלערישע וויזיע, אַ פאַרכישופּטע וועלט מיט אונדזערע אייגענע יידישע קלאַנגען, געזאַנגען און קאַלירן, ווי ער וואַלט געוואַלט פאַרויס אויפלעבן דאָס, וואָס וועט אינגיכן פאַרשווינדן. און דאָ גייט ער זיך וועזנטלעך פּונאַנדער מיט קאַפּקאַן.

אין דער פּלאַסטישער קונסט ווענדן זיך היינט גרויסע מייסטער צו פּרימיטיוון, צו די שאַפּונגען פון פּרימיטיווע פעלקערשאַפּטן. אין זיין ליטעראַריש ווערק האָט, אַ סברה, שולץ זיך אָנגעשפּאַרט אויף אַלטע פּאַלסטימיטאַסן, אויף פאַרצייטיקע גלויבנס וועגן אומוואַנדלונג גען פון מענטשלעכן לעבן, און געשאַפֿן אַ מיטאַלאַגיע, באַזירט אויף דער אייגענער ביאָגראַפּיע, אויף דער יידישער סביבה, אויף יידישער גורל- דיקייט.

ברונאַ שולץ האָט טיף געשטעקט אין יידישן שטעטל. מיר דערוען אפילו ווי אין שטעטל רייסן זיך אַריין אינדוסטריאַליזאַציע, טעכניק,

לילי בערגער

עלעקטריפיקאציע, עס דאמינירט אָבער דער קלימאט פון דער גרויער שטעטלדיקער טאָג־טעגלעכקייט, נישט מער וואָס דאָס טעגלעכע הויזט צוזאַמען מיטן נישט טאָג־טעגלעכן, פונקט ווי דאָס דערהויבענע מיטן דעגראַדירטן, גראַטעסקן, דאָס לעבהאַפטע מיטן פאַרגליווערטן. און ווי פילזאָגעוודיק זענען די ווערטער פון פאַטער: „מיר וועלן באַשאַפן דעם מענטש אויפּסניי...“

אַ מאַנעקין אויפּסניי באַשאַפן? איז ער דען נישט אַזעלכער? יאָ, פאַראַנען מענטשן מאַנעקינען, אויטאָמאָטן, זייער גייסט איז געפּענטעט דורכן חומר. אַנטלויפן פון אויטאָמאָט, פון חומר, פון נשמהלאַזיקייט, אַטלויפן אין אַן אויסגעכישופּטער וועלט, צוריק צו דער קינדהייט פון מענטש איידער די צייט פאַרשלינגט, פרעסט אויף.

פאַראַן ביי שולצן אַ דערציילונג אונטערן טיטל „דער עמעריט“. אַן עלטערער מענטש, וואָס איז שוין אויף פענסיע, באַשליסט צוריק צו גיין אין שולע. ער וויל אָנהייבן זיין דערציאונג אויפּסניי. דאָס איז אַ ביסל אַן אַנדערע ווערסיע און אין אַן אַנדערן סטיל דאָס זעלבע אומקערן זיך צו דער קינדהייט און אפשר צו אַ יונגער ערע פון דער מענטשהייט.

אויב קאַפּקאָ האָט דעם מענטש געזען אַ באַדראַטן פון אַלע זייטן, אַ געפּאַנגענעם אין אַן אומזעבאַרער, אויסגעשפּרייטער נעץ, האָט ברור נאָ שולץ אים גיכער געזען אַ פאַרלוירענעם אין דעם לויף פון דער צייט, וואָס קאָן אים גיך איינשלינגען, אַפּווישן. זיך צו פאַרטידיקן האָט ער געשאַפן אַ סוביעקטיווע צייט, אַ פּסיכאָלאָגישע, נישט אויסמעסטבאַרע, פונקט אַזוי ווי אין אַ כּישוף־מעשהלע.

**
*

געוויינלעך שרייבט מען וועגן ברונאַ שולצן אויפן סמך פון זיינע דערציילונגען, ראַמאַנען, די קאַרגע פאַרבליבענע עסייען און נאָטיצן, אין דער אמתן וואַלט מען געדאַרפט אָנהייבן פון זיינע בריוו. וואַלטן זיי זיך אַפּגעראַטעוועט, וואַלטן זיי היינט פאַרנומען עטלעכע דיקע בענדער.

געווען אַמאָל אַן אַנגעזעענער ליטעראַרישער זשאַנער — עפּיס-טאַלאַגראַפיע. ברונאַ שולץ האָט דעם דאָזיקן זשאַנער באַנייט. ער האָט אַנגעהויבן זיין ליטעראַרישע קאַריערע פון בריוו. די באַדערפּעניש זיך אויסצודריקן אויך אין קינסטלערישן וואָרט האָט ער פאַרקערפּערט אין

אין גאנג פון צייט

זיין גרויסער קארעספאנדענץ, וואָס ער האָט געפירט מיט די אָנגעזע-
ענטע קינסטלער און שרייבער און צווישן זיי אויך מיט טאַמאַס מאַן.
אין צייטן פון גרויסער איינזאַמקייט האָט ער געשריבן צו קינסטלעריש-
קרובישע פריינד, איבערהויפט צו פרויען. „מיר איז נויטיק אַ חבר,
איך בענק נאָך דער וואַרעמקייט פון אַ נאַענטן מענטש“ — האָט ער
געהאַט געשריבן צום באַקאַנטן פוילישן שרייבער ברעזא.

זיינע בריוו זענען אָבער געווען מער ווי בריוו. ער האָט געפירט
אין זיי אַן אינערלעכן מאַנאַלאָג, אַ דיאַלאָג מיט אַנדערע קינסטלער,
מיט דער וועלט. און ער האָט די בריוו אויך קינסטלעריש געשליפּט.
אַפטמאַל פריער געשריבן זיי אין אַ העפטל. ס'איז געווען אַן אַזתער
ליטעראַרישער וואַרשטאַט. ער האָט וועגן זיינע בריוו שפּעטער גע-
שריבן: „געווען אַ צייט ווען כ'האַב זיך אויסגעלעבט אין בריוו, דאָס
איז דעמאַלט געווען מיין איינציקע ליטעראַרישע שאַפונג“.

אין געוויסע בריוו פון דער קליינער צאָל אַפגעראַטעוועטע, אַנט-
פלעקט זיך מער ווי אין אַנדערע שאַפונגען דער עלגדער מענטש, דער
טראַגזים פון אַ יידישן קינסטלער, וואָס פילט, אַז דער באַדן וואַקלט
זיך אים אונטער די פיס. „כ'בין אין גאַנצן קראַנק, עפעס אַ פונאַנדער-
טרייסלונג, אפשר אַן אַנהייב פון אַ מעלאַנכאָליע? עס בייסט זיך אין
מיר איין ייאוש. אומעט, כ'האַב אַ געפיל פון אַן אומפאַרמיידלעכער קא-
טאַסטראַפע אין וועלכער איך וועל אַלץ פאַרלירן... אפשר זאָל איך זיך
באַראַטן מיט אַ דאַקטער? איך גלויב אָבער נישט אין קיין דאַקטור-
רים...“

אַזוי האָט ער געשריבן אין אַ בריוו אין אַנהייב 1939. ער האָט
דעמאַלט געאַרבעט נאַרמאַל אין דער דראַהאַביטשער גימנאַזיע, גלייכ-
צייטיק געשאַפן אויף ביידע געביטן, אויסגעענדיקט זיין ראַמאַן „משיח“
און בלב זנפש געפילט די קאַטאַסטראַפע „אין וועלכער איך וועל אַלץ
פאַרלירן“.

**

כדי זיך משער צו זיין וויפל ס'איז פאַרלירן געגאַנגען פון זיין
ליטעראַריש פאַרמעגן, איז גענוג צו דערמאַנען, אַז פון עטלעכע טויזנט
בריוו, איז צונויפגעקליבן געוואָרן בלויז הונדערט ניינצן. די איבעריקע
זענען אויף פאַרשידענע אופנים אומגעקומען צוזאַמען מיט זיינע פריינד,
(עטלעכע בריוו האָט מען אַפגעפונען נאָך דער מלחמה אין די אויסגע-)

רויבטע וויינינגען). דאָס זענען געווען די וויכטיקסטע בריוו אין וועל-
 כע שולץ האָט געשריבן וועגן ליטעראַטור, קונסט, וועגן זיין אייגענער
 שאַפונג — ער איז אגב געווען אויך אַ קריטיקער. אין די בריוו צו דער
 דערמאָרדעטער שריפטשטעלערין דעבאָראַ פּאָגעל זענען געווען שקי-
 צירט „די צימרינג-געוועלבער“, אַנדערע זיינע ליטעראַרישע פּלענער.
 וועגן געוויסע אַנגעהויבענע און פאַרענדיקטע אַרבעטן ווייסט מען. צווישן
 זיי איז געווען אין מאָנסקריפט אַ ראַמאַן אין פיר טיילן, וואָס האָט
 געדאַרפט גיין צום דרוק, און דער פאַרענדיקטער ראַמאַן „משיח“, אין
 וועלכן ער האָט דעם פּריערדיקן אומקער צו דער קינדהייט פאַרטרעטן
 מיט דער יידישער משיח-לעגענדע פון דערלייזונג און פאַרפּולקאַמען
 זיך פונעם מענטש.

ווי דערמאָנט, האָט ברונאַ שולץ געזוכט מיט אַלע כוחות צו ראַ-
 טעווען זיינע ווערק. ער האָט געהאַפט, אַז זיין קונסט וועט אים גופא
 ראַטעווען. זיין מאַלעריי האָט שטאַרק נושאַ-חן געווען ביי אַ דראַהאַבי-
 טשער געשטאַפּאַ-אַפיציר מיטן נאָמען לאַנדאָ. ער האָט דעם מאַלער
 געמאַכט פאַר זיין קנעכט, געצווינגען צו מאַלן אים זיין פאַרטרעט, באַ-
 דעקן מיט וואַנט-מאַלערייען זיין גערוימע וויינינג. פאַר לאַנגע טעג
 אַרבעט האָט שולץ באַקומען מיט וואָס צו דערהאַלטן דאָס חיות און אַ
 צוואַג אויסצוהיטן אים פון די געפאַרן. מיט ווידערגעפּיל און פאַראַכ-
 טונג האָט ער אויסגעפּילט די אויפגעצווינגענע אַרבעטן. אַ קראַנקער,
 צעבראַכענער, פּלעגט ער מיט די גרעסטע אַנשטרענגונגען זיך האַלטן
 אויף די רושטאַוואַניעס ביי די ווענט-און סופּיט-מאַלערייען. ער פּלעגט
 פאַרלענגערן די אַרבעט, כדי דערמיט צו פאַרלענגערן דאָס לעבן, כדי
 איבערצולעבן. זיין דייטשער „אפּוטרופּוס“ האָט אָבער דערשאַסן אַן
 אַנדערן יידישן קנעכט, אַ יידישן דענטיסט, אַן אַנגעשטעלטן ביי אַ
 דייטשן אַפיציר מיט וועלכן לאַנדאָ איז צעקריגט געווען. „האַסט דער-
 הרגעט מיין ייד, וועל איך דערהרגענען דיינעם“ — האָט יענער גע-
 זאָגט. און ער האָט געהאַלטן וואָרט.

אין דראַהאַביטשער געטאָ האָט מען יענעם טאַג אַ נאָמען געגעבן
 „דער שוואַרצער דאַנערשטיק“. מ'האַט געכאַפט יידן אויף דער גאַס,
 נאַכגעשאַסן. ברונאַ שולץ האָט זיך פּונקט אומגעקערט מיט אַ פּריינד
 אַהיים. אונטערן אַרעם האָט ער געדריקט צו זיך אַ לעבל ברויט. ס'איז
 פּלוצלונג געוואָרן אַ בהלה, אַ לויפּעניש. אַן אַפּגעשוואַכטער האָט ער
 גיך נישט געקאַנט לויפּן. ס'איז פאַרבייגעגאַנגען דער אַנטאַגאַניסט פון

אין גאנג פון צייט

זיין „אפטרופוס“, דערקענט אים, אַנגעכאַפּט פאַרן קאַרק, און אַריינגע-
שאַסן צוויי קוילן אין די שלייפן. פאַרטאָג האָט מען ברונאַ שולצן אין
געהיים געבראַכט צו קבורה אויפן יידישן בית-עולם. דאָ האָט דער
דערמאָרדעטער קינסטלער יאָרן גערוט אונטער אַ בערגל ערד לעבן
זיינע עלטערנס קברים, נעבן די מצבות, וואָס ער, ברונאַ גופא, האָט
פּראַיעקטירט און געשטעלט זיין טאַטע-מאַמע.

דער יידישער בית-עולם אין דראָהאַביטש אין, ווי מען האָט מיר
איבערגעגעבן, שוין יאָרן נאָך דער מלחמה אָפּגעזוישט געוואָרן. אויף
יענעם אָרט האָט מען אויסגעבויט הייזער. דעם גרויסן קינסטלער האָט
מען אויך אין קבר צו רו נישט געלאָזט. ווער ווייסט אויף וואָס פאַראַ
אופן זיין געביין אין פּראַפּאַנירט געוואָרן.

אין דראָהאַביטש שטייט נאָך דאָס הויז פון דער משפּחה שולץ.
ס'איז אומבאַשעדיקט, דאָס הויז, וווּ דער קינסטלער איז געבוירן גע-
וואָרן, געלעבט און געשאַפן. אָבער קיין שום אַנדענק-טאָוול, קיין שום
צייכן איז נישט פאַראַן נישט אויפן הויז און נישט אַנדערש-וווּ. אין
פוילן גופא האָט מען לאַנגע יאָרן פאַרשוויגן דאָס ווערק פון פּויליש-
יידישן קינסטלער.

אַלץ איז געקומען צו שפּעט. אין 1942 האָט מען פון דער „אַריי-
שער“ זייט, אונטער דער אָנפירונג פון זאַפּיאַ נאַלקאַווסקאַ, געגרייט
מיטלען ווי אזוי אַרויסצוראַטעווען ברונאַ שולצן פון געטאָ. די צוגע-
גרייטע הילף איז געווען אַ פאַרשפּעטיקטע. אויך אָפּצוויי זיינע פאַר-
שטעקטע אין פאַרשידענע ערטער מאָנוסקריפטן, בילדער, גראַפֿישע אַר-
בעטן האָט מען זיך גענומען מיט אַ גרויסער פאַרשפּעטיקונג. אָבער
דאָס ביסל, וואָס איז אָפּגעראַטעוועט געוואָרן, שטעלט שולצן אין די
רייען פון גרויסע מייסטער. זיינע אויבן דערמאָנטע ביכער זענען אי-
בערגעזעצט אין פרעמדע שפּראַכן, אויך אין פּראַנצויזיש און דער מחבר
גייט אָן אין דער וועלט פאַר אַ טאַלאַנטירטן פּוילישן שרייבער.

איז אונדזער חוב צו וויסן, צו מאַכן וויסן, אַז דער שרייבער ברו-
נאַ שולץ, הגם ער האָט געשריבן אין פּויליש, האָט געלעבט, געטראַכט,
געשאַפן, געליטן און אומגעקומען ווי אַ ייד. און ווי אַזעלכער דאַרף
בלייבן זיין אַנדענק.

ווען געשיכטע רופט זיך איבער מיט דער היינטייטיקייט

(דער דאקטער פון קארדאווע" און זיין מחבר)

איידער דער ראמאן איז צו מיר דערגאנגען, זענען שוין דערגאנגן גען צו מיר א סך קלאנגען, אפרופן, סיי מצד ליינער, סיי מצד דער קרייטיק, הגם דאס בוך איז דא נישט לאנג דערשינען, מ'קאן זאגן נאר וואס פון דער נאדל אראפ. צווישן טיכטיקע ליינער — פאראן אזעלכע — בפרט צווישן יידישן ליינער-עולם, וואס ליינט א פראנצויזיש בוך, האט מען זיך מיט אנטציקונג איבערגעגעבן פון מויל צו מויל. דאקעגן געוויסע יידיש-פראנצויזישע קריטיקער האבן געשריבן מיט רעזערוו. וואסערע עס זאלן אבער נישט זיין די אפרופן, האט שוין דער אפ-קלאנג גופא ווי א זעלכער זיין באדייט. פאראן דאך א מיינונג, און אין פלוג קאן זיך טאקע אזוי אויסדוקטן, אז וועמען קאנען קריכן אין קאפ גאר ווייטע ענינים, א היסטארישע טעמע, בפרט א יידישע, ווען מ'איז ממש פארטומלט מיטן רעש און געלויף פון היינטיקע געשעענישן, וואס יאגן זיך איבער איינע די אנדערע. איז אט א ראמאן אויף אזא טעמע געווארן כמעט א בעסטעלער, באקומען א ליטערארישן פרייז פארן יאר 1975 און קורץ נאך זיין דערשיינען זעצט מען אים שוין איבער אין אייניקע פרעמדע שפראכן.

דער מחבר פון ראמאן איז הערבער לע פאריע, דער טיטל — „דער דאקטער פון קארדאווע“, און דער דאקטער פון קארדאווע איז נישט קיין אנדערער, ווי אונדזער גרויסער געלערנטער ר' משה בן מיימון, אדער ווי מען רופט אים — דער רמב"ם. ווי מיר זעען, א טעמע גאר א ברייטע, סיי צוליב דער פילזייטיקער, רייכער פערזענלעכקייט פון דעם פערסאן-סאנאזש, סיי צוליב דער עפאכע.

כ'האב געוויסט, אז הערבער לע פאריע איז אליין א דאקטער מעדיצינ. און א שרייבער איז ער מיט א פארנעם. זיין איצטיק בוך איז דאס גיינצטע, אבער אין זיינע ראמאנען און פיעסעס האט ער ביז איצט קיין יידישע טעמעס נישט אריינגעפירט. אין איינעם פון די צוויי ארויסטריטן

אין גאנג פון צייט

אין דער טעלעוויזיע אין צוזאמענהאנג מיטן בוך, האָט ער קורץ דער-
ציילט, אַז בעת זיינעם אַ באַזוך אין קאַרדאַווע האָט ער אין דער אַמאַל-
קער יידישער געגנט געטראָפֿן אַ מאָנומענט, וואָס מ'האַט פֿאַר צונויפגע-
קליבענע געלטער איבער דער וועלט, געשטעלט דעם באַרימטן דאַקטער
משה בן מיימון צו זיין 800 יאָריקן געבורט. אין אַ יידיש-פּראָנצווזישער
צייטשריפט, דאַקעגן, האָב איך זיך אָנגעטראָפֿן אויף אַ מעשה פֿון וועל-
כער מיר דערוויסן זיך, אַז ווען הערבער לע פֿאַריע. האָט אין 1933, אַלס
יונגער סטודענט פֿון מעדיצין געטראָפֿן אין אוניווערסיטעט אין מאָנפֿע-
ליע (די שטאָט איז אַמאַל געווען אַ יידישער צענטער) אַן אָנדענק-
טאָול, געווידמעט דעם באַרימטן יידיש-שפּאַנישן דאַקטער, האָט ער זיך
צוגעזאָגט, אַז ווען ער גופא וועט ווערן אַ דאַקטער-מעדיצין, וועט ער
אָנשרייבן די געשיכטע פֿון זיין גרויסן און ווייטן פֿאַרגייער. אַ סימן קאָן
דאָס זיין, אַז אין 18 יאָריקן סטודענט האָט שוין געטליעט דער שריי-
בערישער פֿונק.

ווען איך האָב אויפּמערקזאַם דורכגעלייענט דאָס בוך, האָבן מיך
ערשט אָנגעהויבן געבערן פֿראַגן: וואָס האָט דעם פּראָנצווזישן שרייבער
ווירקלעך געשטויסן צו דער טעמע? איז ער אַ פֿאַרבאַרגענער ייד? ביי
נישט ווייניק אָפּגעפרעמדטע יידן האָבן דאָך די געשעענישן אַרום ישראל
אויפּגעוועקט איינגעשלאָפענע געפילן. מ'האַט מיר אגב געזאָגט: „ער
איז מסתמא א ייד“. אָבער מיט אַזאַ עכט אַריש-פּראָנצווזישן נאָמען הער-
בער לע פֿאַריע? דערצו האָט די יידיש-פּראָנצווזישע צייטשריפט אונ-
טערגעשטראַכן, אַז דער מחבר פֿון „דער דאַקטער פֿון קאַרדאַווע“ איז
נישט קיין ייד. צו וואָס זיך אָבער ברעכן דעם קאַפּ, אַז מ'קאָן זיך מיטן
שרייבער דורכשמועסן, בפרט מ'האַט חשק צו שרייבן וועגן בוך.

אויפּגענומען האָט ער מיך אין „צענטער פֿון מעדיצינישער פֿאַר-
שונג“, וווּ ער איז באַשעפּטיקט אַלס מעדיקער, אָבער געשמועסט האָבן
מיר ביי אַ גלעזל טיי אין קאַפּע. און לע פֿאַריע איז אַ ווונדערבאַרער
מיטשמועסער. ער איז נישט קאַרג אויף קיין וואָרט און נישט נאָר ער
ענטפּערט אויף פֿראַגן, נאָר שטעלט אויך פֿראַגן. זיין וואָרט איז פֿונקט
אַזוי בליציק, ווי ס'איז רירעוודיק, דינאַמיש זיין שלאַנקע גע-
שכאַלט.

וואָס ס'האַט אים געשטויסן אָנצושרייבן דאָס בוך? די יום-כיפור
מלחמה, די מלחמה איז אויסגעבראַכן דעם 6טן אָקטאָבער און דעם 13טן
האַט ער זיך אַוועקגעזעצט שרייבן דעם ראַמאַן. אוודאי האָט ער געהאַט

אָנגעזאַמלט דאָקומענטאַציע, אָבער דער דירעקטער שטויס דערצו איז געווען דער מלחמה-אויסברוך. די איזאַלאַציע פון ישראל, די אומגערעכט־טיקייט לגבי דער יידישער מדינה האָט אים אויפגעטרייסלט. ער האָט שוין פריער געשריבן בריוו צו לואי אַראַגאַן און אַנדערע לינקע שרייב־בער. צוליב ישראל האָט ער זיך דערווייטערט פון דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי צו וועלכער ער איז אַמאָל נאָענט געווען. „איך בין ווייטער אַ מענטש פון לינקס, אָבער אויף מיין אייגענעם אופן“, האָט ער צוגעגעבן. מיטן בוך האָט ער געצילט צו ווייזן היסטאָרישע אמתן, אויפצודעקן פּאַרלוימדונגען, ליגנס, וואָס וואַקסן אָן אַרום דעם ישראל־אַראַבישן קאָנפּליקט.

זיינע רייד האָבן מיך נאָך נייגיריקער געמאַכט. כ'האַב געפּרעגט:
— צי זענט איר אַ ייד?

— צי מוז מען דען זיין אַ ייד צו ווייזן היסטאָרישע אמתן, וואָס זיינען לטובת ישראל? צי וואָלט דען בעסער געווען, ווען איך וואָלט געהאַט אַזאַ שטעלונג און פּאַרטיידיקט ישראל ווי אַ ייד? איך בעט אייך, זאָגט מיר, וואָס איז דאָס אַזויגס אַ ייד?

כ'האַב זיך נישט געריכט אויף אַזאַ פּראָגע. היות ער איז מיט נייגיר צוגעשטאַנען, האָב איך על רגל אחת צונויפגעשטיקעוועט עטלעכע דע־פיניציעס.

— אויב אַזוי האָב איך קיינמאָל נישט פּאַרמאַגט גאַרנישט פון דעם, וואָס מען דאַרף פּאַרמאַגן, כדי צו זיין אַ ייד.

ער האָט אָבער באַלד צוגעגעבן:

— אין מיין ווייטער משפּחה זיינען געווען יידן, אָבער זיי האָבן אין מיר גאַרנישט געלאָזן. אין אַלע מיינע ביכער טרעט איך אַרויס קעגן אומרעכט, פּאַרוואָס זאָל איך נישט אַרויסטרעטן ווי נישט קיין ייד קעגן דעם אומגעווענערן אומרעכט, וואָס מען באַגייט קעגן ישראל? קעגן די היסטאָרישע פעלשונגען, אַז אַראַבער האָבן קיינמאָל יידן נישט גע־רודפּט?

וואָס שייך דעם בוך גופא האָט הערבער לע פּאַריע באַטאַנט. אַז אים איז נישט געאַנגען אין שרייבן געשיכטע, נאָר אַרויסצוברענגען די פערוועגלעכקייט פונעם רמב"ם אַ לעבעדיקע אויף דער פּאַן פון זיין צייט, פון דעמאָלטיקע געשעענישן, וואָס וואַרפן אַ ליכט אויף היינטיקע פעלשונגען.

אין גאנג פון צייט

דאס איז נישט קיין קליינער פארמעסט און נישט קיין לייכטע זאך, דוכט זיך מיר, דווקא אין אַ בעלעטריסטישער פארם.

**
*

דאס אַראַבישע שפּאַניע, דער אויפבלי צווישן די דאָרטיקע אַראַבער פון פּילאַזאַפּיע, פּאַרשידענע וויסנשאַפטן און די אַזוי גערופענע גאַלדע-נע עפאָכע ביי יידן אין יענעם לאַנד זענען אונדז באַקאַנט פון פּיל היס-טאָרישע דאָקומענטן, פּאַרשונגען, אַפּהאַנדלונגען. יענע עפאָכע איז רייך געווען אין באַרימטע יידישע פּערזענלעכקייטן, ווי שמואל הנגיד, שלמה אבן גבירול, משה און אברהם אבן עזרא, יהודה הלוי, יהודה אלחריזי און אַנדערע. דער רמב"ם איז געווען דער צומיינסטן אַלזייטיקער און האָט זיך אויך אויסגעטיילט צווישן אַלע אַנדערע יידישע געלערנטע און דענקער מיט זיין קריטישן צוגאַנג און מיטן באַנעמען אויך רעליגיעזע ענינים מיטן לאַגישן שכל. הגם זיין לעבן איז געווען אויסערסט שטורמיש און פול מיט דראַמאַטישע שפּאַנונגען, האַלט ד"ר ישראל צינבערג, אַז פון זיין ביאָגראַפּיע זענען דערגאַנגען צו אונדז אַ סך מער פרטים ווי וועגן יעטוועדן דיכטער אָדער געלערנטן פון יענער עפאָכע. משה בן מיי-מון איז געבוירן געוואָרן אין 1135 אין קאַרדאַווע, אין דעמאָלסטיקן גרויסן צענטער פון אַראַבישן און יידישן גייסטיקן אויפשטייג, און געשטאַרבן אין 1204 אין קאַיר. סיי וועגן זיין שעפּערישקייט, סיי וועגן זיין פּערזענ-לעך לעבן האָט מען נישט ווייניק געשריבן, אָבער מיר וועלן איצט נאָכ-פּאַלגן זיין לעבנס-גאַנג לויט לע פּאַריעס בוך און ראשית כל זיך באַ-קענען מיט זיין ליטעראַרישן זשאַנער.

דאָס איז אַן עכט פּראַנצויזישער, מאַדערנער ראַמאַן, געשריבן אין דער פּאַרם פון זכרונות. ר' משה בן מיימון גופא שרייבט זיינע מעמואַרן, דערביי ווענדעט ער זיך כסדר צו זיין בעסטן שילער, דווקא נישט קיין ייד, שילדערט פאַר אים די אַלגעמיינע און יידישע געשעענישן, זיינע אייגענע איבערלעבענישן און עפנט פאַר אים דאָס גאַנצע האַרץ. ליטעראַ-ריש, קינסטלעריש איז דאָס, לויט מיר, זייער אינטערעסאַנט פּאַרטראַכט, בפרט דער קאַלאַריט, קלאַנג און ריטם פון דער שפּראַך זענען פון יענער צייט. דעם מחבר האָט זיך, האָב איך דעם איינדרוק, איינגעגעבן איבער-צושאַפן, אויב נישט ריזיקירן צו זאָגן איבערצוגעבן, דאָס געפאָסט און געשליפן לשון פון זיין פּערסאָנאַזש, זיין לאַגיש באַנעמען דערשיי-נונגען און זיין ראַציאָנעל דענקען. אויב איך האָב קיין טעות נישט, איז

עס דאָס ערשטע מאָל, ווי מען ברענגט אַרויס די דאָזיקע אַלזייטיק־רייכע פּערזענלעכקייט אין דער שיינער ליטעראַטור, בפרט נאָך אין דער פּאַרם פּון מעמאַרן, וואָס דער רמב"ם אַליין שרייבט; און אַנגעהויבן שרייבן זיינע זכרונות האָט ער אין 1200, פיר יאָר פאַר זיין טויט. באַמערקן דאַרף מען אפשר באַלד פון אַנהויב, אַז די לעבנס־באַשרייבונג אין אַ ראַמאַן קאָן זיך דאָ און דאַרט אויסמיידן מיט גענויע פינקטלעכקייטן, די ביאַגראַפֿיע פיע דינט ווי אַ ברייטע קאַנווע אויסצוהעפטן אַ קינסטלערישן געמעל. מער פינקטלעך מוז זיין די היסטאָרישע ראַם, מען מוז פילן דעם קלימאַט, די אַטמאָספּער, דעם אַטעם פון דער צייט, פון די געשעענישן. און דאָס, דוכט זיך מיר, פילט מען שוין פון די ערשטע שורות.

„דאָס בין איך, משה דער שפּאַניער, דער פּליט פון ירושלים, דער עלטערער זון פון פאַרשטאַרבּענעם דיין מיימון, אין פינף אין זעכציקסטן יאָר פון מיין עלטער. איך הייב איצט דאָ אַן פאַרצוברענגען מייע שלעכ־טע רעיונות. מייע גוטע מחשבות, ווי דו ווייסט, זענען שוין פאַרזיגלט אין אַ סך שריפטן און ביכער, וואָס צירקולירן אין אַלע מקומות אַרום אונדזער גרויסן ים, פון באַגדאַד ביז נאַרבאַן און ווייטער נאָך... זיי גרייכן ביז די ברעגן פון די טייכן מאָזעל און ריין. אומעטום, וווּ ס'וואַלטן דיך פאַרטראַגן דייע טריט, צו מזרח אַדער צו מערב, האָט שוין אַ טייל פון מיר דיר פאַרלאָפּן דעם וועג. ס'וואַלט גענוג געווען זאָלסט זיך פאַר־רופן אויף מיין נאָמען, אַז טירן זאָלן זיך עפענען מיט פריינדשאַפט, אַדער מיט אומצוטרוי. דו קענסט מיך גענוג, דו ווייסט, אַז איך נוץ עס נישט אויס פאַר מיין רוים..."

אַזוי הייבט אַן דער רמב"ם מיט דער פּעדער פון הערבער לע פאַריע צו שרייבן זיינע זכרונות און מיר דערפילן גלייך די דעמאָלטיקע יידישע צעשפּרייטקייט אין וועלכער דער גרויסער געלערנטער האָט געפונען נישט נאָר אַנהענגער, נאָר אויך קעגנער.

הערבער לע פאַריע פירט אונדז ראשית כל אַריין אין דעמאָל־טיקן אַראַבישן שפּאַניע, טיילווייז אויך אין קאַטוילישן, וווּ יידן האָבן אין באַשטימטע פּעריאָדן געלעבט ווי אויף אַ רואיק אינדזל פון אַ צע־שטורעמטן יידישן ים. אין קאַרדאַווע און אין אַנדערע שטעט האָט געבליט אַ יידיש לעבן, יידן האָבן געבויט שיינע הייזער, בתי־מדרשים, געזעסן על תורה ועבודה, אָבער גלייכצייטיק זענען דערגאַנגען צו זיי די ווייג־עשריינען פון גערודפטע ברידער פאַר וועלכע מ'האָט געזאַמלט געלט און געשיקט הילף, זיי האָבן אויך אויסגעקויפט יידישע שקלאַפּן. דער קליינער משה

אין גאנג פון צייט

גופא און זיין יינגערער ברודער דוד, וואָס זענען פרי געבליבן יתומים, זענען אויסגעהאָדעוועט געוואָרן דורך אַ יונגער יידישער שקלאָפּין פון טערקיי, וואָס דער פּאָטער, דער דיין מיימון, האָט אויסגעקויפט. פון איר, דער געוועזענער שקלאָפּין, דעם פּאָגראַמירטן מיידל, האָט זיך דער יונגער משה אַ סך דערוווסט וועגן די יידן-פּאָרפּאָלגונגען.

דריי גרויסע גייסטער האָבן געלייגט אַ שטעמפל אויף זיין פריער יוגנט: דער גרויסער דיכטער און מעדיצינער יהודה הלוי, זייער שכן און פריינד פונעם פּאָטער, און צוויי באַרימטע אַראַבישע פּילאָזאָפּן און מעדיקער (כמעט אַלע פּילאָזאָפּן און דענקער פון יענער צייט זענען גלייכצייטיק געווען מעדיקער): אַוועראַעס און אַוויסען.

יהודה הלוי האָט ער בלוין איין מאָל באַגעגנט ביים טאַטן אין שטוב. דער פּאָטער האָט דעם זון געוואָלט אויסהיטן פון די איינפלוסן פונעם דיכטער און באַקאַנטן מעדיקער, וואָס האָט זיך געפירט ווי אַ אַריענטאַלישער פּרינץ און נישט שטאַרק אָפּגעהיט די יידישע דינים. אגב באַקומט זיך פון לע פּאַריעס ראַמאַן לחלוטין אַן אַנדערע פּאַרשטע-לונג וועגן הלויס לעבן און זיין סביבה, ווי מיר האָבן דאָס פון די קאַרגע יידישע מקורות. די פירעכצן אין זיין רייכן הויז דערשיינען דאָ אַזוי ווי אין די אַנדערע אַריענטאַלישע לוקסוס-הויזער. דער גרויסער נאַציאָנאַלער דיכטער, ווי מיר זעען אים אויך אַזעלכן ביי לע פּאַריע, האָט צומאַל, ווען ער האָט זיך מיט גרויס בענקשאַפט צו ציון אין על-טער פון 60 יאָר געלאָזט אויפן געפערלעכן וועג, מיטגענומען מיט זיך זיין לעצט ליבלינג, אַ גאַר יונגע שיינדייט, אַ 16-יאַריקע „הורי“. האָט באַמת דער שרייבער זיך געהאַט היסטאָריש אויף וואָס צו שטיצן אַדער ס'האַט אים סתם געטויגט צו זיין ליטעראַרישער פּיקציע? שווער צו זאָגן, יהודה הלויס לעבן איז איינגעהילט אין אַ סך לעגענדעס.

ס'זעט יעדנפאַלס אויס, אַז הגם הלוי איז אין דער עפּיזאָדישער גע-שטאַלט אין ראַמאַן פּאַרגעשטעלט ווי אַ דיכטער פון גאַר אַ הויכער קינסט-לערישער מדרגה, האָט דער שרייבער זיך אויסגעמיטן מיט דער גרויסער נאַציאָנאַל-רעליגיעזער פּערזענלעכקייט, דער עיקר מיטן מחבר פון פּילאָ-זאַפּיש-רעליגיעזן ווערק, דעם „ספר הכוזרי“, מיט איין וואָרט מיט ר' יהו-דה הלוי דעם דענקער, דעם פריידיקער פון יידישער עטיק, דעם פּאַרטיי-דיקער פון יהדות. אויסגעמיטן זיך אויך מיטן פּאָעט פון רעליגיעזן פּאָ-טאַס, פון נאַציאָנאַלע ליידן און האַפענונגען און פון ציון-אידעאַל. אַז יהודה הלוי, דער זעלטענער דיכטער און באַרימטער מעדיקער,

האָט געקאָנט האָבן אַ גרויסן איינפלוס אויפן יונגן זון פונעם קאַרדאַ-
ווער דיין ר' מיימון, איז יאָ צו גלויבן. דאָס האָט ער, דער מעדיקער,
דער ערשטער זיך דערקענט אויפן פריינדס יינגל און אין געהיים אים
צוגעשיקט אויסענס אַ בוך וועגן מעדיצין פון וועלכן דער גאָר יונג
גער עילוי האָט געשעפט וויסן מיט פולע הויפנס.

מיטן באַרימטן פּילאָזאָף אוועראַעס איז די פאַרבינדונג געווען אַ
דירעקטע. דאָס יינגל האָט אין זיין דראַנג צו וויסן געשלונגען די רייד
פון אַראַבישן געלערנטן, וועלכער האָט געמוזט, פונקט ווי שפעטער
די משפּחה מיימון, אַנטלויפן פון קאַרדאַווע צוליב אַ חשד אויף אים,
אַז ער לעסטערט די מוסולמענישע רעליגיע. דעם פאַטער דעם דיין,
דעם משגיח איבער דער קאַרדאַווער קהילה, זענען נישט געווען צום
האַרצן דעם זונס געהיימע וועגן און נאָך אַ שאַרפן קאַנפליקט איז דאָס
יינגל אַנטלאָפן פון שטוב. מיט דער אונטערשטיצונג פון פעטער דעם
שוהט איז ער אַוועק אין דער קאַטוילישער טאַלעדאַ. וווּ ס'האָט זיך געפונען אַ
שטרענגער דאַקטער, ביי וועלכן יונגע ענטוויאַסטן האָבן אויף מתים פון
אַרעמע און לויט די טעקסטן פון גאליען געלערנט מעדיצין. דער אָט
ביזער מענטש, דער מעדיקער און פראַפעסאָר האָט פאַרויסגעזאָגט, אַז
דאָס יידישע יינגל וועט זיין „דער קעניג פון דער מעדיצין“.

**
**

אויף דער גאַלדענער, ליכטיקער עפאַכע פון די שפּאַנישע יידן האָט
זיך פּלוצלונג אַראַפּגעלאָזט אַ פינצטערע נאַכט. די אלמאַהאדן, פאַרבי-
סענע, פאַנאַטישע מוסולמענער האָבן זיך ווי היישעריקן אַראַפּגעלאָזט
פון מאַגרעב (אַראַביש צפון-אַפריקע) איינצונעמען שפּאַנישע שטעט,
כדי מיט שווערד און פייער איינצופירן זייער גלויבן. ווען קאַרדאַווע
איז געפאַלן, האָט דאָס יינגל משה פאַרלאָזט זיינע מעדיצינישע סטודיעס
און צוריקגעקומען אַהיים, כדי צו זיין ביי דער זייט פון דער באַדראַ-
טער יידישער עדה. די בליענדיקע שטאַט איז געלעגן צעטראַטן, אַן אַפ-
געשטאַרבענע. דער נייער קאַליף אל מאַנסור האָט, פונקט ווי די שפּע-
טערדיקע קאַטוילישע אינקוויזיטאָרן, אַרויסגערופן יידישע געלערנטע
אויף דיספּוטן און באַפוילן אַפּצוהאַקן דעם קאַפּ אויפן אַרט ביים ערשטן
נישט געלונגענעם ענטפער פונעם „קעגנער“. ס'האַבן געפלאַקערט שייטער-
הויפנס מיט יידישע ספרים. די קאַרדאַווער יידן האָבן באַקומען דריי
טעג אויסצוווילן: אַדער אַננעמען דעם איסלאַם, אַדער פאַרלאָזן די

אין גאנג פון צייט

שטאט אזוי ווי מען שטייט און גייט. חוץ די צוויי אויסוואלן איז געווען דער טויט. צו געפינען אן אנדער מקום מקלט איז נישט לייכט געווען. זענען צווישן די קארדאווער יידן אנטשטאנען צוויי ריכטונגען: איינע — גיין אויף קידוש השם, די אנדערע — אננעמען דעם מוסולמענישן גלויבן. אפשר האט זיך טאקע דער אלטער, יידישער גאט אפגעקערט פון די יידן און געמאכט פאר זיינע אויסדערוויילטע קינדער די ארא- בער? ... דעם רמב"ם פאטער, דער דיין מיימון, איז דעמאלט ארויס- געטראטן ווי א רעטער פון יידישן פאלק. ער האט אין געהיים פאר די פארזאמלטע יידן אין בית הכנסת אויפגעוויזן, אז סיי מיט קידוש-השם, סיי מיטן אננעמען דעם איסלאם, וועט דאס פאלק אונטערגיין. ער האט געוויזן א דריטן וועג: ווערן בלויז אפיציעל מאכמעדאנער, אין הארצן בלייבן פעסט ביים יידישן גלויבן און אויסבאהאלטענערהייט אפהיטן די יידישע געבאטן.

ביי דער זייט פון פאטער האט זיך פלאמפייערדיק געשטעלט דער יונגער זון און האט אין זעלבן גייסט געמונטערט די קארדאווער יידן אין געהיים צו בלייבן ביים יידישן גלויבן.

דאס זענען געווען די ערשטע מאראנען, מיט אן ערך 300 יאר פריער איידער ס'האט זיך אראפגעלאזט אויף די יידן די קאטוילישע אינקוויזיציע.

געוויסע היסטאריקער זענען זיך משער, אז דעם רמב"ם פאטער האט מיט זיין משפחה אנגענומען דעם איסלאם און געפירט א לעבן פון מאראנען. אבער קיין פעסטגעשטעלטע זאך איז דאס א פשיטא נישט. א ראמאניסט קאן זיך אבער דערלויבן צו שטיצן זיך אויף השערות, צו-מאל אויף לעגענדעס.

***

לאנג פירן אין דער זעלבער שטאט א מאראניש לעבן איז נישט מעגלעך געווען. קארדאווער יידן זענען אנטלאפן קיין גרענאדא, טאלע-דא, אלמעריא. אויך דער דיין ר' מיימון מיט זיין משפחה האבן זיך גע-מוזט אין א פינצטערער נאכט ארויסראטעווען פון זייער געבוירן-שטאט, וואס זיי האבן אזוי ליב געהאט. דער דערמאנטער פילאזאף אועראָעס, אדער ווי ער האט געהייסן אין אראביש איבן ראשד, האט זיי אין געהיים צוויסן געגעבן, אז ער נעמט זיי אויף אין זיין הויז אין אלמעריא. אויפן

וועג איז געשטארבן זייער געטרייע דינסט, וועלכע זיי האבן אָפּגעזאָגט צו פּאַרלאָזן אַ קראַנקע. זיי זענען אָנגעקומען אבליים, דערצו האָט אוועק-ראַעס געמוזט נאָך אַ שטיקל צייט פּאַרלאָזן זיין היים, וואָס איז געווען אַ נייער קלאַפּ פּאַרן יונגן עילוי. די יידישע קהילה האָבן זיי געטראָפּן אין גרויס יאָוש. פון אומעטום, ווהיין ס'האָבן דערגרייכט די נייע אַראַבישע מאַכטהאַבער, זענען דערגאַנגען שוידער-דייעות. דער קאַרדאָווער דיין ר' מיימון, אונטערגעהאַלטן פון זיין יונגן זון, האָט זיך ווידער געשטעלט אין דער שפיץ פון דער יידישער פּאַרצווייפלטער מחנה, געוועקט און גערופן צו אויסדויער, צו ווידערשטאַנד. „דאָס פּאַלק ישראל האָט פּאַר-לויירן זיין ערד, דאָס פּאַלק ישראל האָט נישט פּאַרלירן די האַפּע-נונג“, האָט ער געשריבן אין דעם, דורך די געהיימע שליחים פונאַנדער-געשיקטן צו די יידישע קהילות, באַרימטן ברייז, וואָס איז באַקאַנט אין דער יידישער געשיכטע פון יענער עפּאָכע אונטערן טיטל „אגרת הנחמה“ — דער בריוו פון טרייסט. ער ווייזט ווידער אָן אויף דער געפּאַר פון די אויבן דערמאַנטע צוויי אויסוועגן. ער רופט צו גייסטיקן ווידערשטאַנד. ס'איז געווען נישט נאָר אַ טרייסט-בריוו נאָר אַן אמתער קאַמפּס-רוף צו די גערודפטע און פּאַרצווייפלטע יידן. זיכער קלינגען די געבראַכטע אויסצוגן אין ראַמאַן אַ היפש ביסל אַנדערש, ווי די ווערטער פון דער היסטאָרישער „אגרת הנחמה“, אַזאַ בוך האָט אָבער אַ שליחות זיך אי-בערצורופן מיט דער היינטיקייט. און ווי היינטיקייט, אַקטועל קלינגען ר' מיימוןס ווערטער וועגן קיום פון פּאַלק! „וואָס איז דאָס אַזעלכעס אַ פּאַלק“? — פרעגט ער. און ער ענטפּערט: „דאָס זענען אַ סך מענטשן, וואָס שעפּן פון זעלבן קוואַל די שפּראַך און די קולטור, וואָס פּאַלן נאָ-טירלעך אַרונטער דעם זעלבן קאַמפּלעקס טראַדיציעס, וואָס האָבן אַ גע-מיינזאַמע געשיכטע און שטרעבן צו דער זעלבער צוקונפט. טראַץ דער צעשפּרייטונג זענען יידן פּאַרבליבן אַ פּאַלק. טראַץ די אומגליקן איז זיין וויטאַליטעט נישט אונטערגעבראַכן געוואָרן. טראַץ דער שנאה, וואָס רינגלט אַרום דאָס פּאַלק, איז זיין רעכט אויף לעבן אומבאַשטרייטבאַר...“

***

די אלמאַהאַדן, די דריטע שוין אַראַבישע אינוואַזיע אויף שפּאַ-ניע, האָבן זיך דערנענטערט צו אלמעריאַ. די שטענדיקע יידישע פּראַ-גע האָט ווידער געעגעבערט: בלייבן צי אַנטלויפן? אויב אַנטלויפן, איז ווהיין?

אין גאנג פון צייט

דער דיין ר' מיימון האָט דעמאָלט אונטערגענומען אַ דרייסטן און געפערלעכן שריט: ער איז אַוועק מיט ביידע זיין קיין מאַראַקע. אין דער הייליקער שטאַט פעז, וווּ די אלמאָהאַדן האָבן געהערשט מיטן ווילדסטן פּאַנאַטיזם, כדי אויסצופועלן ביים עמיר דאָס רעכט פאַר יידן צו בלייבן ביי זייער גלויבן. יידישע קהילות זענען געווען פאַר-וויסט און ער, דער דיין פון קאַרדאַווע, האָט זיך מיט זיין יונגן גאונישן זון משה געשטעלט פאַרן פּאַנאַטישן הערשער. זיין ציל האָט ער נישט דערגרייכט, אָבער דער עמיר, אַן איבערראַשטער פון דער געלערנטקייט פון יונגן בחור, האָט אים געמאַכט פאַר אַ פּראָפּעסאָר פון אַנאַטאָמיע. די משפּחה האָט ווייטער זיך געמוזט אויסבאַהאַלטן מיטן יידישן גלויבן ביז אין אַ יום-כיפור, ווען זיי האָבן אין אַ באַהעלטעניש אָפּגעריכט די תּפּי-לות, איז מען זיי באַפּאַלן און אַוועקגעשלעפט צום משפּט פון וועלכן זיי האָבן דערוואַרט אַ זיכערן טויט. אַן אומדערוואַרטעטע פּאַסירונג האָט זיי אָפּגעראַטעוועט. אויף צומאַרגנס פאַרטאָג איז די משפּחה אָנגעקומען אין געהיים צו אַ פּאַרט, אַרויף אויף אַ שיף, וואָס האָט זיי געבראַכט צו די ארץ-ישראלדיקע ברעגן.

דאָ ערשט, אין עכו, וווּ זיי זענען אָנגעקומען, האָבן זיי זיך דער-וויסט וועגן די שחיטות איבער די דאָרטיקע יידן, וואָס די קריסטלעכע ריטער האָבן דורכגעפירט אין נאָמען פון אַן אַנדער גאָט, פון יענעם גאָט, וואָס האָט געהייסן אונטערשטעלן די צווייטע באַק, ווען מען פּאַסטט אין איינער. 50 טויזנט יידישע נפשות האָבן די קרייצצוגלער אומגע-בראַכט מיט פייער און שווערד, מיט העק און מעסערס אין ירושלים, אַלע בתי-מדרשים אָנגעשטופּטע מיט יידן זענען אַוועק אין פּלאַמען. דאָס לאַנד, אין די הענט פון קריסטלעכע הערשער, איז געווען פאַרוויסט, די לעבנגעבליבענע יידישע באַפעלקערונג פאַרשקלאַפט, פאַרזיילדע-וועט. „דער געדאַנק איז ווי די ערד, אויב מען באַאַהכעט זי נישט, טרוקנט זי אויס, אויב מען פאַרזיט זי נישט, ווערט זי אומפרוכטבאַר.“ האָט דער אַלטער רב פון עכו אויפגעקלערט ר' מיימונען און פאַרשווירן אים צו פאַרלאָזן דאָס פאַרוויסטע לאַנד, צו אַנטלויפן פון דער הער-שאַפט פון קרייץ. די משפּחה מיימון האָט זיך פאַרט געלאָזט קיין ירוש-לים, קיין חברון, שפּעטער זיך ווידער אַרויפגעזעצט אויף אַ שיף, וואָס איז געשווומען קיין עגיפטן. „אזוי האָט כּסדר אויף די זעלבע וועגן געוויגן זיך אויף דער וואַגשאַל אונדזער גורל“, שרייבט דער רמב"ם מיט דער פעדער פון לע פאַריע.

דאָ איז אפשר נויטיק צו מאַכן אַ באַמערקונג: לויט געוויסע היסטאָרישע קוועלן איז די כראָנאלאָגיע פון די וואַנדערונגען טיילמאָל אַ ביסל אָן אַנדערע. עס זאלן אויך האָבן פאַרלאָזט ישראל בלויז משה מיימון מיטן יינגערן ברודער, דער פאַטער זאל נישט האָבן געוואָלט זיך צעשיידן מיט דער הייליקער ערד. ווי געזאָגט אָבער איז לע פאַריע אַ ראַמאַניסט און נישט קיין היסטאָריקער. מיר וועלן אויך נישט זוכן קיין היסטאָרישע אמתן אין טעאלאָגישן דיספּוט, ווען ר' מיימון מיטן זון האָבן זיך געשטעלט פאַרן עמיר אין פעז. וועלן מיר ווייטער נאָכפאַלגן אונדזער רע רומפולע וואַנדערער אין די דראַמאַטישע געשעענישן און געוואַגטע אויפטוען לויטן ראַמאַן.

***

אַנגעקומען זענען זיי קיין אַלעקסאַנדריע, וווּ ס'איז צו יענער צייט געווען אַ פאַרשידנאַרטיקער יידישער קיבוץ: יידן פון באַבילאָניע, יידן פון ארץ-ישראל, די ערשטע רייכע, די צווייטע אַרעמע. אַ באַזונדערע נעסט האָבן זיך אויסגעוואַרעמט אין אַלעקסאַנדריע די ערשטע קאַראַימער. די דיספּוטן האָבן נישט אויפגעהערט. אינגיכן איז די משפּחה אַריבער-געפאַרן קיין קאַיר, אין דעמאָלטיקן פאַסטאַט און באַלד האָבן זיך אויפן יונגן געלערנטן אַראַפּגעלאָזט נייע אומגליקן: דער טאַטע איז געשטאַרבן, דער ברודער אַ שליפּער און הענדלער פון אידעלע שטיינער איז דערטרונקען געוואָרן. אַן איינזאַמער, כסדר אַ דערנידעריקטער, איז משה בן מיימון יונג געוואָרן דער באַרימטער רמב"ם. „כ'האָב זיך גע-האַלטן ביי מיין פּרינציפּ אונטערצוהאַקן די נעגל פון די דערנידערוני-גען מיט מיין גוטער אויפפירונג, מיט מיין ריכטיקייט פון באַטראַכטן און באַנעמען דערשיינונגען, מיט דער ברייטקייט פון מיינע קענטע-נישן..."

און די ברייטקייט פון זיינע קענטענישן איז געווען אין לשער. במשך פון די 12 אָדער 15 יאָר וואַנדערונגען האָט משה בן מיימון נישט אויפגעהערט צו לערנען, פאַרשן, שרייבן ווערק, זאַמלען וויסן. „מיט וויסן זעטיקט מען זיך נישט אָן, פאַרקערט, מען ווערט נאָך מער הונגערדיק...". שרייבט ער. און וואָס מער ער האָט געפאַרשט און געזאַמלט וויסן, אַלץ מער האָבן זיך דערוועקט ספיקות. „דער כוח פון מיינ פאַטער איז גע-ווען דער גלויבן, מיינ כוח זענען די ספיקות", ליינען מיר. און די ספיקות, מיט וועלכע ער האָט זיך נישט זעלטן געמוזט אויסבאהאַלטן,

אין גאנג פון צייט

האבן אים געשטויסן און געהאלפן אריינצופירן דורך א הינטערשטע טיר אריסטאטעלעסן און דעם ראציאנעלן געדאנק אין דער מיטלאַל-טערלעכער אייראָפּע. ער שרייבט וואָס אָן אמת — לויט פאַריע — אַז „אַריינפירן גאָט אין אונדזער שכל, און דעם שכל אַריינפירן אין גאָט, זענען משוגענע אונטערנעמונגען... איך בין נישט געגאַנגען צו ווייט אין דער דאָזיקער משוגעת...“ אין דער ווירקלעכקייט איז ער ווי פאַר יענער צייט געגאַנגען גאַר ווייט ווי אַ דענקער, אַ פּילאָזאָף און האָט צוגעגרייט אַ וועג פאַר בעקאַנען, דעקאַרטן, ספּיאָנזען, קאַנטען. און דער דענקער, פּילאָזאָף, וואָס האָט געשטויסן דעם מענטשלעכן געדאַנק פאַרויס דערשיינט פאַר אונדז אין ראַמאַן, ווי אַ טיטאַן פון אַר-בעט, פון שעפּערישקייט. דאַקטער ביים סולטאַן איז ער יעדן טאָג פרי אַוועק אין סולטאַנס הויף און ווען ער האָט זיך צוריקגעקערט, רייטנדיק אויף אַן אייל, האָבן שוין געוואָרט אויף אים צענדליקער פאַציענטן, וואָס ער האָט אָנגענומען ביז שפּעט. נאָך אַ לאַנגן טאָג באַשעפטיקונג ווי אַ דאַקטער, האָט ער ביינאַכט געשריבן זיינע ווערק. גלייכצייטיק איז ער געווען געבונדן, ווי זיין פאַכער, מיט יידישע פאַרשטייער פון דער גאַנצער וועלט. און ווי מיר ווייסן דאָס פון יידישער געשיכטע, איז ער אויך געוואָרן דער רב הכולל איבער גאַנץ מצרים.

**

נאָך דעם ווי ס'איז דאָ בקיצור איבערגעגעבן געוואָרן דער אינ-האַלט פונעם ראַמאַן — און דאָס ווערט געטאַן בעיקר פאַרן לייענער, וואָס לייענט נישט קיין פראַנצויזיש בוך — שטעלט זיך די פראַגע: צי איז דעם מחבר געלונגען אַרויסצוברענגען די רייכע, אַלזייטיקע שעפּערישע פּערזענלעכקייט פון רמב"ם?

מיר דוכט זיך, אַז יאָ און גיין. גיין, ווייל אויב מיר ווילן זען דעם רמב"ם אין דער געשטאַלט פון איינעם פון די גרעסטע בקיאים אין יידישן רעליגיעזן וויסן און פאַרשער פון יהדות, ווי ער איז דאָס ווירקלעך געווען, וועלן מיר אים דאָ אַזעלכן נישט געפינען. אמת, זיין פּילאָזאָף-פּיש ווערק, וואָס ער האָט געשריבן אין אַראַביש, דער „מורה נבוכים“, וויקלט זיך יאָ צו ביסלעך דורך דורכן ראַמאַן, דאָ און דאָרט וועבט זיך אַריין אַ סענטענץ, נישט קיין בוכשטעבלעכע, נאָר דער געדאַנק פונעם ווערק (אגב איז פון „מורה נבוכים“ פאַראַן אַ גוטע פראַנצויזישע איבערזע-צונג פון מוגן), אָבער דער רמב"ם האָט דאָך בעת זיינע וואַגלענישן

אין שפּאַניע צונויפגעזאמלט און געבראַכט אין אַרדענונג דינים, געזעצן, וואָס זענען צעשפּרייט אין תּלמוד, אַנהייבנדיק פון די עלטסטע צייטן; ער האָט אַנגעשריבן אין אַראַביש אַ פּירוש צו משניות, ער איז דער מחבר פון משנה־תּורה, אַדער יד החזקה, געשריבן אין העברעאיש, אַ פאַרצווייגט ווערק אין פּערצן בענדער, אַ ווערק, וואָס האָט געהאַט אַ טיפּן אַפּקלאַנג אין די יידישע תּפוצות איבער דער גאַנצער וועלט. צו דעם דאַרף מען נאָך צוגעבן די מעדיצינישע ווערק, וואָס ר' משה בן מיימון האָט אַנגעשריבן. אינעם ראַמאַן זעען מיר אים ביי דער פּראַקטיק, אָבער אַלס דאַקטער-פאַרשער האָט ער געהאַט אַ געוואַלטיקע באַדייטונג פאַר דער מיטלאַלטערלעכער מעדיצין. און וועגן דעם אַלעמען וואַלט מען, אַ סברה, געקאַנט אַנשרייבן אַ סך, אַ סך מער ווי מען קאָן אַריינפאַסן אין קאַרגע 300 זייטן.

צו איז דאָס אָבער געווען דער ציל פון מחבר? די אויפגאַבע פונעם ראַמאַן, ווי איך האָב דאָס פאַרשטאַנען, איז געווען מיט דער הילף, אַדער דורך אַן אַלזייטיקער שעפּערישער פּערזענלעכקייט, אַרויסברענגענדיק זי לעבעדיק, דערנענטערנדיק זי צו אונדז, ווייזן אַ געשיכטלעכן פּעריאָד, ווייטע געשעענישן, וואָס רופן זיך איבער מיט דער היינט־צייטיקייט, אין וועלכע מיר געפינען אַן אַ שיער אַנאַלאָגיעס. דער מחבר גופא זאָגט אין נאָכוואַרט, אַז ״ס'איז מעגעלך, ווי ס'איז שוין נישט אין מאָל באַוויזן געוואָרן, צו באַגרייפן אַ סיטואַציע דורך אַן אַנדערער סיטואַציע און דאָס איז אונטערגענומען געוואָרן״. אינעם שפיגל פונעם ווייטן נעכטן, דערזעט מען בולט דעם היינט.

און דער עיקר: נאָכפּאָלגנדיק אין ראַמאַן די בלוטיקע רדיפות סיי אין די אַראַבישע לענדער, סיי די שחיטות מצד די קרייצצוגלער אין פאַרוויסטן ארץ ישראל, וועט דעם ליענער נישט שווער זיין צו מאַכן דעם אויספיר, אַז פונקט ווי מ'האַט אין יענע ווייטע צייטן אַפּגעזאָגט יידן דאָס רעכט צו האַבן אַן אייגענע רעליגיע, אַזוי זאָגן היינט ענלעכע צו יענע הערשער זיי אַפּ דאָס רעכט אויף נאַציאָנאַלער באַפרייאַונג, אויף אַן אייגענער מדינה אין זייער היסטאָריש לאַנד.

אין סך הכל איז דאָס נישט נאָר אַ פּאסצינירנדיקע לעקטור, אַ ראַמאַן, וואָס האַלט אין שפּאַנונג, נאָר אויך אַ באַלערנדיק בוך, ספּעציעל פאַרן פּראַנצויזישן ליענער. חוץ זיינע ליטעראַרישע וואַלאַרן האָט לע פאַריעס ראַמאַן אין דער איצטיקער צייט פאַר אונדז יידן אַ גרויסע מאַראַלישע און פּאָליטישע באַדייטונג.

צו די הונדערט יאָר פון דער מאָדערנער יידישער ליטעראַטור

וועגן שפּאַטישן שמייכל פון מענדעלען

(זייטיקע רעיונות און באַטראַכטונגען)

בדרך כלל נעמט יעדע עפאָכע, אפילו יעדער דור, אַנדערש אויף דעם זעלבן שרייבער. די זעלבע ווערטן קאַנען אין פאַרשידענע צייטן און ביי פאַרשידענע געלעגנהייטן פאַרשידנאַרטיק ווירקן. עס געשעט אויך, אַז מען געפינט אויס אינעם ווערק פון שרייבער אַ שפּאַגל-נייעם אַספעקט, וואָס איז יאָ אַדער נישט צום האַרצן, אָבער וואָס איז פריער פאַרזען געווען. און פאַרקערט: עס שווימט אויף אַן ענין, ווי אַן אויסדרוק פון אונדזער איצטיקער עמפּינדלעכקייט, אָבער אַרום וועלכן מ'האַט זיך שוין לאַנג, נאָך פאַרן לעבן פון שרייבער, אַ סך געאַמפּערט.

אזוי איז דאָס טיילווייז געשען מיט אונדזער גרויסן שרייבער, דעם זיידן ר' מענדעלע.

ביי פאַרשידענע געלעגנהייטן ווערט פאַר די לעצטע יאָרן אַנגעוויזן, אַז שילדערנדיק דאָס יידישע לעבן, האָט מענדעלע אויסגעשטעלט יידן „צו שאַנד און צו שפּאַט“. די נייע באַשולדיקונג ווערט איבערגעחזרט אין פאַרשידענע וואַריאַנטן. אין דער אמתן איז דאָס נישט קיין שפּאַגל-נייע זאַך. דער וויכוח אַרום דעם דויערט פון לאַנג. און כדאי אפשר זיך אומצו-קערן צו אים.

אין אַן אָפּהאַנדלונג וועגן „פּישקע דער קרומער“, וואָס איז געווען אַפּגעדרוקט אין אַדעס אין יאָר 1890, האָט י. לערנער (צדוק פרומעס) גע-שריבן: „פּישקע דער קרומער — דאָס איז דער פאַרשטייער פון יידישן, ענגן, שמאַלן געסל, פונעם מיסט, פון דער בלאַטע, פונעם דלות, פון דער טאַרבע... מיט וואָס פאַראַ אויגן, פּרעגט זיך אָבער באַטראַכט רב מענדעלע

די יידישע טארבע? גיט ער אונדז אַזוינע אמתע טרויעריקע בילדער, וואָס זאָלן דערוועקן אין אונדזערע הערצער געפילן פון רחמנות צו אונדזערע געפאלענע ברידער? אַ, ניין, שלעפערס, קאַליקעס, רויטע ממזרים, בלינדע מרשעתן — אַט זיי זיינען זיינע העלדן, און זיי מאַלט ער אונדז אין אַזאַ שוואַרצער פאַרב, אַז אויסער עקל קאָן דאָס גאַרנישט אַרויסרופן... ווען דעם אייגענעם „יידישן דלות“ זאָל אַריינגעמען אין די הענט אַריין אַ קינ-סטלער, וואָס איז באמת צוגעבונדן צום פאַלק, וואָס די ווייטיקן פון זיינע ברידער זענען אים שטאַרק נאָענט — וויפל זיסע שיינע בילדער וואָלט ער אונדז געשאַפן...“

לאַמיר איצט אַריינקוקן אין די אַפשאַצונגען פון אַ סך אַ גרעסערן אויטאָריטעט און נעמלעך פון בעל-מחשבותן: „כמעט פון איטלעכער שורה קלינגט אַרויס די פאַראַכטונג צו דער יידישער, אַלטפאַרצייטיקער מאַסע, און כמעט איטלעך קאָפיטל ענדיקט זיך מיט די ווערטער פון אַ טרויעריק געמיט, וואָס וויינט פאַר רחמנות... ער האָט פאַראַכטעט דעם יידישן כלל, וואָס איז נישט בכוח אַרויסצוגעבן אַ געזונטן יחיד און וואָס איז ווי אַן אויס-געמאַטערט פעלד און לאַזט נישט אַריין קיין פרישן הויך, קיין לעבעדיקע געדאַנקען צווישן די ענגע פאַרעיושטע געטאַ-מויערן“. און ווייטער: „די פאַראַכטונג, וואָס דער ייד האָט צו זיך אַליין, צו זיינע פרנסות, צום גאַנצן אַרט-לעבן זיינעם... האָט זיך באַזעצט אין האַרצן פון ערשטן גרויסן פאַלקס-דיכטער“.

דייאָט האַרבע ווערטער פון בעל-מחשבותן זענען דאָ געבראַכט בכיוון, ווייל גראַד ער האָט מענדעלען געווידמעט פיל אַרבעטן, און געשריבן האָט ער וועגן אים מיט גרויס יראת-הכבוד און טיפער אַנערקענונג. ער האָט באַטאָנט: „אַבראַמאָוויטש איז דער גרעסטער טאַלאַנט, וואָס די יידישע ליטעראַטור אין רוסלאַנד האָט אויפצוווייזן אין די לעצטע דורות. דאָס, וואָס ער האָט געשריבן, איז געשריבן געוואָרן מיט דער געטלעכער פעדער, וועלכע איז צוזאַמען מיטן פייער-שווינג באַשאַפן געוואָרן מששת ימי בראַ-שית. קיינער פאַר אים האָט נישט געמאַלט די בילדער פון יידישן לעבן אַזוי ווי ער. און זיין פענדזל מיט וועלכן ער מאַלט איז דין ווי אַ האַר, וואָס איז בכוח איבערצוגעבן די איידלסטע ליניע, דאָס דינסטע פינטעלע“.

ווי מיר זעען האָט דער „פלעק“, וואָס דער טיפזיניקער קריטיקער האָט אויסגעפונען, אים נישט פאַרשטעלט די ברייטע, פילפאַרביקע פאַנגאַ-ראַמע, ווי דאָס איז געשען ביי אַזאַ קריטיקער ווי י. לערנער. אַבער אויב

אין גאנג פון צייט

בעל מחשבות האט ביי זיין גאנצער באגייסטערונג פאר מענדעלען, אזוי שטארק אפגעפילט יענעם אויבן דערמאנטן אספעקט, איז וואס זיך צו ווונדערן וואס פון צייט צו צייט קומט אויס צו הערן ענדלעכע הארבע פאר-וורפן אין באצוג צום גרויסן שרייבער אונדזערן?

די פארוורפן, וואס זענען אויפסניי אויפגעשוומען צווישן די צוויי וועלט-מלחמות, האבן נאכן חורבן דא און דארט אנגענומען א שארפע פארם. לאמיר בלויז ברענגען די שטעלונג פון אזא שרייבערישער פערזענדלעכ-קייט ווי ס'איז דער אנגעזעענער דיכטער און ליטעראטור-קריטיקער יעקב גלאטשטיין. גלאטשטיין האט געשריבן: „מענדעלע איז אן אויסדרוק פון גאונות פון יידישן פאלק. ער איז א מליץ פון אונדזער געניאליטעט. אבער דאס האט אים נאך נישט געמאכט וויכטיקער פון יידישן פאלק. מענדעלע האט אפגעקילעכיקט אן עפאכע. ער איז געקומען פון דער השכלה, וואס האט זיך ארויפגעווארפן אויפן יידישן פאלק מיט א הארטער שטראפערשי-קייט. יידן האבן קיינמאל נישט פארדינט, אז מענדעלע זאל זיי אזוי הארט שטראפן, ווייל זיי זענען חלילה נישט ערגער פון אנדערע פעלקער. גאר פארקערט, זייערע גרויסע ליידן און יסורים האבן זיי אזוי דערהויבן און אויסגעאיידלט, אז אפילו ווען זיי האבן זיך געוואלגערט אין די בלאטעס פון טונעיאדעווקע זענען זיי אלע מאל געווען גאטס קינדער... „פישקע דער קרומער“ איז זייער א פרימיטיוו ווערק, און טאמער איז עס ווייניק, האט מענדעלעס משכילישע סאטירע אין דעם ווערק זיך צעשפילט אויף דעם הארצלאזוסטן אופן. ס'איז א נעבעכדיקע געשיכטע פון א הקדש, פון אונ-טערוועלט, פון שנאָרערס, פון ווולגאריטעט, און ס'איז נאך ערגער וואס דאס ווערק איז אויסגעטייטשט געווארן ווי א סימבאל פאר דער „גרויסער טארבע פון כנסת ישראל“, ווי דאס גאנצע יידישע פאלק וואלט באשטאנען פון אזעלכע פארשוניצען. מיר ווייסן, אז מיט מענדעלעס ווערק קאן מען בכלל זייער שטארק געשטרויכלט ווערן. מען דארף צו אים אין פרדס אריין מיט גרויס פארויכט.“

אויך אין מדינת ישראל האבן זיך געלאזט הערן שטימען מיט שארפער קעגנערשאפט צו מענדעלעס שילדערונגען פון דער יידישער עדה און דער יידישער טארבע. א. קריב, וועלכער האט געגעבן דעם טאן, האט גע-האלטן, אז מענדעלען טאר מען נישט לערנען אין די שולן אין ישראל, ווייל ער דערוועקט ביי די תלמידים א „ווידערווילן“ צו די דעמאָלסטיקע יידן און סתם צום גלות-ייד.

מ'וואלט געקאנט ציען די רשימה פון ארויסזאגונגען, מיר וועלן אבער דערווייל לאזן דעם וויכוח אין אַ זייט. עס רוקט זיך דאָ אַן אין שייכות מיטן דאָזיקן וויכוח אַן אַנדערע פּראָגע, און נעמלעך: צי בלויז ביי אונדז יידן, צוליב די פיל הויקערדיקע זייטן פון אונדזער לעבן, געשעט, אַז איינעם פון אונדזערע גרעסטע שרייבער, וועלכער האָט די הויקערס געשילדערט, זאל מען פאַרוואַרפן צו האָבן אויסגעשטעלט דאָס פּאַלק צו שפּאַט און שאַנד? צו האָבן עס האַרצלאַז געשטראַפּט?

אַ סברה, אַז מיר יידן זענען אין דעם פּאַל נישט קיין אויסנאַם.

אויב מיר וועלן דערמאָנען, אַז די גרויסע שרייבער האָבן זיך שטענדיג דיק אַראָפּגעלאָזט אין סאַמען תּהום פון פּאַלק, אָפּגעדעקט די סאַמע פינצטערע ווינקלעך פון דער מענטשלעכער נשמה, וועלן מיר דערמיט גאַרנישט מחדש זיין, אין דעם איז באַשטאַנען זייער גרויסקייט. ס'איז כּדאי אָבער אַנצווייזן, אַז אין פיל ליטעראַטורן ביי די אומות העולם קאָן מען געפינען ענלעכע דערשיינונגען, ווי ביי יידן, ווען באַרימטע שרייבער, פּאַלקס-דיכטער, וועלכע האָבן געבלוטיקט און געוויטיקט מיט די ווייטיקן פון פּאַלק, האָט מען באַשולדיקט אין דערנידעריקן און באַליידיקן דאָס זעלבע פּאַלק, אַט לאַמיר זיך באַגרענעצן צו אַזאַ אַנדערשדיקן פון מענדעלען און דאָך ענלעכן צו אים גרויסן שרייבער ווי עמיל זאַלאַ. דער פּאַרגלייך מיט זאַלאַ איז צוליב דעם וואָס דער דאָזיקער פּראַנציוזישער שרייבער איז טראַץ דער אַנדערשדיקייט, פונקט ווי מענדעלע געווען אַ געניאלער שיל-דערער פון מענטשלעכע קאַלעקטיוון, פון מאַסן-פּסיכאָ. שטאַרקער ווי באַ-זונדערע מענטשלעכע גורלות און דראַמעס פונעם יחיד דערשיינט ביי אים דער שיקזאַל פון דער עדה, פון כלל, — אַזוי ווי ביי מענדעלען.

כמעט יעדעס בוך זאַלאַס איז באַגלייט געווען מיט אַ שטיקל טומל. ווען ס'איז אָבער דערשינען זיין באַרימט ווערק „אין שטייג“* האָט זיך קעגן מחבר אויפּגעהויבן אַ שטורעם פון פּראָטעסטן. קריטיקער, סתם מבנינים אויף ליטעראַטור און דער עיקר אַרבעטער-טוער האָבן געהאַלטן, אַז זאַלאַ דערנידעריקט דאָס אַרבעטנדיקע פּאַלק. „וואָס? די-אַ באַנדעס אַלקאהאָ-ליקער, די אַלע פּאַרווילדעטע מענטשן, אַט דער גאַנצער שמוץ, וואָס רופּט אַרויס עקל, איז דאָס פּאַלק?“ — האָט מען געפרעגט. אויך אַנאַטאַל פּראַנס האָט זיך נישט גינסטיק לגבי זאַלאַן אָפּגערופּן.

* נישט בוכשטעבלעכע איבערזעצונג פון „L'Assommoir“.

אין גאנג פון צייט

אפילו „זשערמינאל“, דאס ווערק אין וועלכן זאלא האט מיט אזא קראפט געשילדערט די שווערע דאליע פון די קוילן-גרעבער, די כסדר-דיקע טויט-געפארן, וואס הענגען איבער זיי צוליב די אויפרייסן, די שטרייקן, וואס דארפן פארטיידיקן זייערע עלעמענטארע, מענטשלעכע רעכט, האט דא און דארט פיינלעך אנגעריט. דער מחבר פון „זשערמינאל“ האט זיך א סך דאקומענטירט ביי די ארבעטער-פירער, אליין זיך צייטן-לאנג צוגעקוקט צו די ארבעטער פון די קוילן-גרובן, אבער אויסער דעם קוילן-גרעבער האט ער געוואלט אויך ווייזן דעם מענטש בעל-חי אין באשטימטע אומשטענדן.

אודאי קאן מען בשום אופן נישט פארגלייכן דירעקט מענדעלעס שאפונג צו זאלאס. דער מחבר פון „אין שטייג“ האט געוויזן דעם פיזישן און גייסטיקן דלות פון מענטשן לויט זיינעם אן אייגענעם גרונט-באנעם, וואס שטאמט פון זיין ליטעראריש-נאטוראליסטישער קאנצעפציע. אויב שוין זוכן פארגלייכן צווישן מענדעלעס פערסאנאזשן מיט העלדן אין דער וועלט-ליטעראטור, וועלן מיר זיי גיכער געפינען ביי אויזשען סיו, ביי וויקטאר הוגא, ביי סערוואנטעסן. עס גייט אבער דא אין א געוויסן איינשטעל אין דער ליטעראטור, וואס איז געווען דעמאלט אזוי גוט אקטועל, ווי היינט. עמיל זאלא האט נאכן דערשיינען פון „אין שטייג“ אויף אלע פארווורפן, אז ער ווייזט דאס סאמע עקלדיקע און מיאוסע, געענטפערט: אויב דאס עקזיסטירט, דארף מען דאס אנטבלויזן אין דער גאנצער נאקעטקייט. צוליב וואס? כדי פון דעם פטור צו ווערן, ווייל די ליטעראטור האט א הומאני-טארע און סאציאלע פונקציע.

טשעכאוו האט אין ענלעכע פאלן באגרינדעט, אז ער ברענגט ארויס אלע טרויעריקע און מיאוסע זייטן פון לעבן, כדי די מענטשן זאלן זיך גופא דערוען, דערקענען. דערזעענדיק דאס אמתע אייגענע פנים אין שפיגל, וועלן זיי אפשר באגערן צו ווערן בעסער און שענער. אן א שיער אנדערע ביישפילן פון ליטעראטורן ביי די אומות העולם וואלט מען געקאנט ברענגן גען, וואס וואלטן באשטעטיקט, אז דאס איז אן אלטע און אלגעמיינע דעבא-טע: נישט אפשפיגלען „נאטוראליסטיש“ די ווירקלעכקייט, נאר העלפן פארמירן דאס לעבן — זאגן איינע. אראפלאזן זיך אין די טיפסטע אפ-גרונטן, אריינדריינגען אין די פארבארגנסטע ווינקלעך פון לעבן, אויסגע-פינען דאס סאמע העסלעכסטע און ארויסציען אויף דער ליכטיקער שיין — זאגן די אנדערע.

די ערשטע שטעלונג איז געקומען צום אויסדרוק אין אן עקסטרע-
 מער, פאָרקריפּלטער פּאַרם אין סאַציאַליסטישן רעאַליזם אין ראַטנפּאַר-
 באַנד. לשם האמת דאַרף אָבער געזאָגט ווערן, אַז אַזאַ צוגאַנג צו ליטעראַ-
 טור איז געבוירן געוואָרן אַ סך פּריער. זשאַרזש סאַנד, למשל, האָט געמאַלן
 אירע פּערסאָנאַזשן אין די שענסטע פּאַרבן. ווען מ'האַט זי געהאַט גע-
 פרעגט וווּ זי האָט געזען אַזעלכע מענטשן פון הוילער נאַבלקייט, האָט
 זי צוריקגעפרעגט: פאַרוואָס זאַל מען דורכויס פאַרשטעלן די מענטשן
 אַזוי, ווי זיי זענען און נישט אַזוי, ווי זיי דאַרפן זיין?

דאָס איז אָבער געזאָגט אגב־אורחאדיק און עס קומט חס וחלילה קיי-
 נעם נישט אויפן געדאַנק חושד צו זיין די אַלע, וואָס האָבן אַרויסגעוויזן
 קעגנערשאַפט צו מענדעלעס שילדערונגען פון דער יידישער עדה, אַז זיי
 זענען קעגנער פון אַפּדעקן די הויקערדיקע זייטן פון לעבן.

נאָר וואָס דען? מיר יידן זענען עפעס אַנדערש. אַנדערע מעגן און
 דאַרפן אַלץ אַנטבלויון, מיר נישט, אין בעסטן פאַל דאַרפן מיר זיין זייער
 פאַרזיכטיק. ווייל ראשית כל האָט מען אונדז אַזוי אויך נישט צופיל ליב,
 והשנית — מיר נויטיקן זיך שטענדיק אין אַ טרייסט-וואָרט, אין אַ ביסל
 האַרץ, אַ ביסל ליבשאַפט.

מענדעלע גופא האָט נישט איין מאָל, דירעקט אָדער אומדירעקט, באַ-
 רירט דעם-אָ האַרבן ענין. אָבער אויך אַנדערע שרייבער האָבן אַנדערש
 ווי די אויבן-דערמאַנטע אויסגעטייטשט מענדעלעס שטראַפּערישקייט און
 אַפּלאַכערישקייט. זלמן רייזען, למשל, באַטאַנט אין דער מענדעלע-ביאַ-
 גראַפיע, וואָס אין זיין לעקסיקאָן, אַז „...אַבראַמאַוויטש לאַכט אויס די
 אומגעלומפּערטע דערשיינונגען אין לעבן פון פּאַלק ישראל, אָבער זיין
 געלעכטער איז אַ ביטערער געלעכטער; דורך זיין אומפאַרגלייכלעכן גאַליקן
 הומאָר רייסט זיך דורך אַ גרויס רחמנות און אַ טיפע ליבשאַפט צו דעם
 מוראדיקן עלנט פון זיין אומה...“

כדאי נאָך צו ברענגען אַן אַנדער מין אויסטייטשונג. אין דעם בוך
 פון י. דרוקער „דער זיידע מענדעלע“ איז פאַראַן אַ לאַנגער בריוו-אויס-
 טויש צווישן אַלעקסאַנדער צעדערבויםען און מענדעלע מוכר ספרים. אמת,
 די בריוו זענען צונויפגעשטעלט פונעם מחבר פון בוך, אָבער אין זיי איז
 פאַראַן אַזויפיל עכטיקייט און וואָרהאַפּטיקייט, אַז מיר געפינען אין זיי אַן
 ענטפּער אויף די פאַרוורפן לגבי מענדעלען. ס'איז באַקאַנט, אַז צווישן

אין גאנג פון צייט

אלעקסאנדער צעדערבויען, דעם הויפט־רעדאקטאר פון „המליץ“ און שפעטער אויך פון „קול מבשר“ און מענדעלען איז נישט געווען קיין גרוי־סע ליבע. ווען אבראמאָוויטש האָט אין 1864 אַריינגעשיקט צו דרוקן „דאָס קליינע מענטשעלע“, (ס'איז דערשינען אין בוך־פאַרם צוויי יאָר שפעטער), וואָס איז געוואָרן די דאָטע פונעם אָנהייב פון דער מאָדערנער יידישער לי־טעראַטור, איז צעדערבויען נישט שטאַרק צום האַרץ געווען נישט דער טעקסט און נישט דער נייער נאָמען פון מחבר. שלום יעקב אַבראַמאָוויטש האָט זיין ביכל אין „זשאַרגאָן“ אונטערגעשריבן סענדערל מוכר ספרים. צעדערבוים זאָל האָבן געזען אין דעם אַן אַנצוהערעניש, אַז ער גופא האָט אַמאָל געהייסן סענדערל. מיטן נאָמען האָט ער זיך אַן עצה געגעבן, ער זאָל האָבן אַן וויסן פון מחבר מיט אַ צי פון דער פעדער אים פאַריאַגט פון מאָנסקריפט און אויפן אַרט אַרויפגעשטעלט מענדעלע. אָבער דעם טעקסט פון באַקאַנטן העברעאישן שרייבער נישט צו דרוקן אין דער „זשאַרגאָני־שער“ צייטונג „קול מבשר“ האָט ער נישט געקאַנט. איז אַט ווי אַזוי, לויט דער שרייבער פאַנטאַזיע פון י. דרוקערן, צעדערבוים האָט זיך יאָרן שפעטער אין אַ בריוו אָפגערעכנט מיט מענדעלען: „...ווייזט אויס, שוין אַ פאַרפאַלענע זאָך, אין אייך האָט זיך באַזעצט מעפיסטאַפּל, ווי אַ דיבוק נישט אַרויסצוטרייבן אים“.

„אַן אַ ביס, אַן אַ ריס, אַן אַ קרעל, אַן אַ געלעכטערל און אַן אַ חוזקל קאַנט איר זיך גאַרנישט באַגיין. גאַגאַל און שטשעדרין האָבן אייך געלאָזט גריסן... זיי האָבן אייך אַראָפּגעפירט פון גלייכן וועג, זיי האָבן אייך געפטרט, זיי האָבן אייך פאַרסטמט מיטן גאַליקן ביטערן סם, וואָס הייסט סאַטירע“.

„מבטל מאַכן, אויסלאַכן, מאַכן צונישט, דאָס איז די סאַמע גרינגסטע זאָך. ווען איר זאָלט וויסן ווי דאָס פאַלק גויטיקט זיך אין טובות, וואָלט איר אַזוי נישט גערעדט...“

מענדעלע ענטפערט אים, לויט דרוקערן, בזה הלשון :

„... לאַכן הייסט ווידערשפעניקן, און שמייכלען הייסט זיך אונטער־געבן, שלום מאַכן מיט אַלדאָס ביז... אַזעלכע ווי גאַגאַל און שטשעדרין זענען אייביק“.

„...שרייבער מיט קאַלטע לונג און לעבערס, וואָס צעלייגן קיינמאָל נישט די שייטערס פון סאַטירע אין זייערע ווערק, זענען קיין שרייבער

נישט. פון זיי איז נישט קאלט און נישט וואָרעם, זיי געהערן צו די טויטע נפשות, און זאלן זיי זיין ווייט אָפגעשיידט פון אונדז.

„נאָר וווּ ביטערע גאל עסט נישט אויס דעם זשאָוער, דרינגט נישט אַרײַן קײַן שטראַל פון ליכט און האַפּענונג...“

איצט לאַמיר הערן וואָס מענדעלע האָט דערוועגן געזאָגט נישט אין דער ראַל פון אַ העלד אין אַ שרייבערס אַ בוך. ער גופא האָט געשריבן: „וואָס נוגע מיר פּערזענלעך, איז אָפּן גערעדט, האַלט איך אויפריכטיקייט — אַחוץ אַלע זייטיקע סטימולן — פאַר אַן עטישן חוב... און אַזוי ווי איך האָב ליב יידן מיטן גאַנצן האַרצן, האָב איך דעריבער אויסגעקליבן אין דער ליטעראַטור דעם וועג פון סאַטירע, גאַרנישט מורא האַבנדיק צו פאַרנאָדערנעמען און אויפדעקן אונדזערע אינעווייניקסטע פעלערן...“ און אין אַ בריוו זיינעם קאָן מען לייענען: „עס איז נאַטירלעך און נויטווענדיק, אַז מענטשן, וואָס האָבן ליב זייערע אייגענע, זאלן זיי העלפן מיט אַ וואָרט... וואָס דערמוטיקט און דעמאַסקירט אויך.“

ובכן, מענדעלע האָט, ווי אַלע אַנדערע גרויסע און אַחריותפולע פּאָלקס־שרייבער, געהאַלטן פאַר זיין עטישן חוב דאָס פּונאַנדערנעמען די פעלערן; ער האָט זיי אויפגעדעקט ווייל ער האָט יידן ליב געהאַט מיטן גאַנצן האַרצן, דעמאַסקירט, כדי צו דערמוטיקן צו היילן די הויקערס. צוגעבן דאַרף מען, אַז מילד איז ער טאַקע נישט געווען. זיינע ברילן, וואָס ער האָט געטראָגן, זענען קיין ראַזעווע נישט געווען. זיין אויג אַזאַ שאַרפּס, אַז ס'האַט דערזען יעדע פּגימה אויפן פּאָלקס־אַרגאַניזם, זיין שמיכל שפּאַטיש, זיין וואָרט סאַטיריש־שטראַפּעריש. אַפּטמאַל האָט ער געלאָזן אין גאַנג די גוזמאדיקע היפּערבאָליק, באַנוצט זיך אויך מיט גראַטעסק, אַבער דאָס אַלץ איז געווען אַ מיטל אַראַפּצורייסן די פּאַלשע מאַסקעס. אַ סבּרה, אַז ס'האַט אויך געשטאַמט פון זיינער אַן אינערלעכער קינסטלערישער נטיה און איז געווען אין איינקלאַנג מיט זיין גאַנצן קינסטלערישן מהות. האָט דאָך מען־דעלע געשריבן אין זיין „ספר הזכרון“: „...ווי נאָר איך האָב אָנגעהויבן צו שרייבן לידער, די ערשטע פּרוכט פון פען, אַ געהייליקטע צו גאָט, איז צו מיר געקומען דער שטן, דאָס איז דער אַפּשפּעטערישער מלאך, וואָס געוועלטיקט איצט אין מיר אין דער געשטאַלט פון מענדעלע מוכר ספרים, און האָט מיך אָנגערייצט אַפּצושפּעטן פון מענטשן און אַראַפּרייסן די מאַס־קע פון זיי.“

דאָס איז געזאָגט אויף מענדעלעס שטייגער, אין באַצוג צו זיך איז דער

אין גאנג פון צייט

זיידע אויך בייסיק געווען. אבער דער אמת איז, אָז אונדזער גרויסער שרייבער האָט געפילט אין זיך אַ רוף, אַ מין שליחות אַראָפצורייסן די מאַסקע פון צביעות און פאַלשקייט, צו אַנטבלויזן די הויקערס, די געשווירן, אויפצודעקן די עוולות פון אינעווייניק און פון דרויסן לגבי דעם פאַלק, אַזוי ווי מיר זעען דאָס ראשית כל אין „די טאַקסע“, אין „די קליאַטשע“. און צי זענען זיי טיילווייז נישט אַקטועל נאָך היינט יענע אויסקרימענישן און עוולות, וואָס מענדעלעע האָט דעמאַסקירט מיט אַזוי פיל שפאַט, סאַר-קאַזם און גלייכצייטיק מיט אַחריות? זענען שוין פאַרשוונדן אַלע תקי-פּים? דערקענען מיר זיי נישט אין זייערע נייע ראָלן?

„די טאַקסע“ און די „קליאַטשע“ פאַרנעמען אפשר נישט דעם אויבנאָן אין מענדעלעס שאַפונג. זיינע וויכטיקסטע זוערק זענען מסתמא „דאָס ווינטש-פינגערל“, דערנאָך „מסעות בנימין השלישי“, „שלמה רב חיימס“. און אפשר טאַקע אויך „פּישקע דער קרומער“. פאַר „פּישקען“ האָט מען אויסגעגאַסן אויף מענדעלען צוממיינסטן גרימצאַרן. פאַר דער „שוואַרצער פאַרב“, וואָס „אויסער עקל קאַן דאָס גאַרנישט אַרויסרופן“.

אמת, דער שיכט שוואַרצע פאַרב איז געדעמפט, אַבער מען דאַרף נישט האָבן אַזש אַזאַ שאַרף אויג צו דערזען די ליכטיקע פּלעקן, וואָס רייסן זיך דאָ און דאַרט דורך. אַרום וויקטאַר הוגאַס קוואַסימאַדאַ, דעם קריפל מיט דער בריליאַנטענער נשמה האָט דען נישט געשוויבלט און געגריבלט מיט די סאַמע פינצטערע פאַרשויגען? צווישן מענדעלעס אָן אַ שיער שלעפּערס, בעטלערס, קבצנים, אביונים, דלפנים, בטלנים, טעלער-לע-קערס, בעלי-טובות, רויטע ממזרים — אין דער מענטשלעכער בלאַטע, ליגט דאָך דאָ און דאַרט פאַרשטעקט אַ שטיקל פאַראַסטעט גאַלד, אַ בריליאַנטל, וואָס מען דאַרף קאַנען אַפּגעפינען. אין אַ פאַרקריפּלטן גוף קאַן דאָך זיין אַ שיינע נשמה, וואָס שיינט נאָך העלער אין קאַנטראַסט צו דער העסלעכער פאַרקריפּלונג.

סערוואַנטעס — דער גייסטיקער פאַטער פון „בנימין השלישי“ — גאַגאַל, הוגאַ, זאַלאַ, דיקענס און כמה וכמה אַנדערע פאַרשידנאַרטיקע מייסטער פון דער ליטעראַטור האָבן אונדז באַגייסטערט נישט בלויז מיט זייער קינסטלערישן כוח, מיט זייער הומאַניטאַריזם נאָר אויך — אַפּט-מאַל מער מיט זייער דרייסטקייט און געוואַגטקייט צו ווייזן און דעמאָס-קירן די „דאַנקישאַטישקייט“, די צביעות און רשעות, אַפּצודעקן די מענ-

לילי בערגער

טשעלעכע בלאַטע און אויך די פינצטערניש אין וועלכער עס קאָנען אויפֿ-
שיינען לויכטנדיקע שטערנדלעך.

דער זידע מענדעלע איז, ווי באַקאַנט, געווען אונטערן איינפלוס פון
דער הויכער אייראָפעאישער און וועלט־ליטעראַטור. ער האָט איבערגענו-
מען אירע טראַדיציעס, וואָס ער האָט אַרױף זיין אייגענעם אופן איבערגע-
שאַפן און צוגעפאַסט צו דער ייִדישער נאַציאָנאַלער, דעמאָלסטיקער ספּע-
ציפיק. ער איז געגאַנגען מיטן וועג פון די געוואַנטע פאַרגייער און מיט-
ציטלער זיינע, מיטן וועג פון די גרויסע מייסטער אין דער ליטעראַטור.
ער האָט געוויזן די פינצטערניש מיטן הייסן באַגער אַרויסצושלאַגן פון איר
ליכט. און האָבן דען נישט אונדזערע אַמאָליקע נביאים מיט גאָר האַרבע,
שטראַפּערישע ווערטער געוועקט דאָס פאַלק?

וואַרשע 1966

עטלעכע באַמערקונגען וועגן שלום-עליכמס שפראך

צי איז שלום-עליכמס שפראך היינט פאַרעלטערט? ווי נעמען מיר היינט אייף אַזאַ באַרעדעוודיקייט?

אַזעלכע פראַגן שטעלן זיך היינט נישט נאָר אין באַצוג צו שלום-עליכמען. אומעטום קאָן מען זיך אַנטרעפן מיט אַזאַ שאלה בנוגע די גרויסע ראַמאַנען־שרייבער פון 19-טן און פון אַנהייב אונדזער יאַרהונדערט. „פון זיין פעדער האָט געפלאָסן מיט רייך“ — האָב איך אין אַ ליטעראַרישן זשורנאַל געלייענט וועגן זאַלאַ. און אַ יידישער קריטיקער האָט מיר נישט לאַנג צוריק געזאָגט, אַז ער וואָלט „אַן שום שאַדן פאַר טאַלסטאַיען אַרויסגענומען פון „מלחמה און שלום“ צענדליקער. זייטלעך, וואָס צעגיסן זיך איבערן ראַמאַן אומגויטיקערהייט“.

וועלן מיר לאַזן אין אַ זייט אַזעלכע קריטיקער, וואָס האָבן ליב אי צו רייסן שטיקער פון יענעמס ווערק, אי, דער עיקר, צו זוכן פּגימות פון אַ ספעציעלן מין. זיכער איז אַבער, אַז די שפראַך פון יענע גרויסע מייסטער פון דער ליטעראַטור זעט היינט אויס אַ צעפלאַסענע. היינט האָט דער לייענער — און נאָך ווייניקער דער קריטיקער — קיין צייט נישט זיך אַוועקצוזעצן איבער גראַבע ראַמאַנען, אַדער איבער די „ראַ-מאַנען־טייכן“ (ראַמאַן־פלעוו), וואָס ציען זיך אין מערערע טיילן.

און נישט נאָר קיין צייט האָט נישט דער לייענער. דער היינטיגער קער מענטש איז אַ צעטראַגענער, פאַרטומלטער. דאָס מאַדערנע לעבן יאַגט צעטרייסלט, מאַכט אומגעוולדיק. איידער דער לייענער הייבט אָן לייענען, כאַפט ער אַ קוק אויפן ציפער, וואָס אויפן לעצטן זייטל. וועגן קריטיקער איז אַפּגערעדט, אַ סך פון זיי בלעטערן בלויז דורך די ביכער וועגן וועלכע זיי שרייבן.

דער שרייבער לעבט אוודאי מיטן ריטם און רעש פון דער צייט. דער טעמפא איז אן אימפעטיקער, גערוועזער, אומגעדולדיקער. איז נאָטיר־ לעך וואָס זעלטן וועט היינט אַ שרייבער זיין אַזוי באַרעדעוודיק, ווי זאָלאַ, זשאַרוזש סאַנד, הוגאַ און זייערע מיטצייטלער. אויך דער קלאַנג, דער קאַלאַריט פון דער שפראַך ענדערט זיך. מיר זעען דאָס כמעט אומעטום ביים יוגן דור נאָכמלחמהדיקע שרייבער. ווען מיר לייענען פאַרשטייער פון דער „נייע כוואַליע“, מישעל ביטאַר, אַלען ראָב גריע, נאַטאַלי סאַראַט, וואַרפּט זיך קודם אין די אויגן די טרוקנקייט פון דער שפראַך, די שפאַר־ זאַמקייט פון וואַרט, הגם ס'קאָן זיין שפאַרזאַמקייט אָן טרוקנקייט.

אינטערעסאַנט וואַלט געווען צו אַנאַליזירן די שפראַך ביי אַזאַ אַנגעזעענעם שרייבער ווי מאַקס פריש, איבערהויפט אין זיינע ראַמאַנען „שטילער“ און „האַמאַ פאַבער“, וואָס האָבן אים בשעתו באַרימט געמאַכט. די שפאַרזאַמקייט פון דער שפראַך דערגייט ממש צו פּראַטאַקאַלאַנטישקייט, נאַטיץ־מעסיקייט. אין „האַמאַ פאַבער“ זענען די רעלאַציעס ווי נאַטירט טעלעגראַפיש. און מיר דוכט, אַז ס'פילט זיך, ווי ס'איז געבונדן מיטן ריטם, טעמפאָ און צומאַל מיטן געיעג פון היינטצייטיקן לעבן. ענלעכע ביישפילן וואַלט מען געקאַנט ברענגען פון געוויסע יוגגע היינט־ צייטיקע שרייבער פון אַמעריקע און אַנדערע לענדער.

אָודאַי טאַר מען די זאַך נישט באַגרענעצן בלויז צום נייעם דור שרייבער, אָדער צו אַ היינטיקער, מאַדערניסטישער ריכטונג אין דער ליטעראַטור. מ'וואַלט אין דער הינזיכט געקאַנט אַנווייזן אויך אויף פריערדיקע מייסטער סיי פון דער וועלט־ליטעראַטור, סיי פון דער יידישער. ס'איז גענוג צו דערמאַנען פּרצן. און ס'וואַלט אינטערעסאַנט געווען דורכצופירן אַ פאַראַלעל אין דעם פּרט צווישן פּרצן און שלום־ עליכמען.

פּרץ, שלום־עליכם און אַנדערע קלאַסיקער אונדזערע האָבן יעדע־ רער אויף זיין אופן באַנוצט זיך מיט דער פּאַלקלאַריסטישער שפראַך : זיי האָבן מיט גאַנצע הויפּנס געשעפּט נישט נאַר פון פּאַלקלאַר, נאַר אויך פון דער רעדנסאַרטיקער פּאַלקס־שפראַך. און נישט נאַר אונדזערע גרויסע שרייבער זענען זיך אַזוי נוהג געווען. פאַר יעדער קונסט, בפרט פאַר דער שרייבערישער, איז פּאַלקלאַר און פּאַלקס־שפראַך אַ מעכטי־ קער קוואַל פון וואַנען מען שעפּט. דאָ געפינט מען אומגעהויערע אוצרות פון אויסדרוק־מאַטעריאַל, וואָס איינע האָבן אַריינגעפירט אין רויען

אין גאַנג פון צייט

צושטאַנד, מיט האַק און פאַק, אַנדערע שרייבער האָבן אָפגעקליבן, אויס-געשליפן ווּנדערבאַרע שפּראַך-פּערל. פון דעם דאָזיקן שפּראַך-פאַרמעגן קלייבט מען אָפּ נישט נאָר ווערטער, זאַצן, ווערטלעך, אידיאָמען, נאָר אויך זאַצבוי, סינטאַקסישע כללים און אפילו ריטם און קלאַנג. די-אַט לעבעדיקע אורקוואַלן גיסן אַריין פּריש בלוט אין דער ליטעראַרישער שפּראַך, מאַכן זי פאַרביק, פּלאַסטיש; אָן זיי וואַלט די שפּראַך געווען אַנעמיש.

געוויינטלעך איז די לעבעדיקע, רעדנסאַרטיקע פּאַלקס-שפּראַך אַ געדיכטע, גוזמאדיקע. פאַראַן אַ געוויסע קריטעריע ווי אַזוי זי צוצוואיי-גענען: פון דעם געוואַלדיקן שפּראַך-מאַטעריאַל שעפּן אויף אַזאַ אופּן, אַז דורך די שפּאַרעוודיקסטע מיטלען זאָל קאָנען אַרויסגעבראַכט ווערן מאַקסימום אויסדרוק; מיט ווייניק שפּראַך-תּנועות זאָל דער אויסדרוק זיין מאַקסימום ניואַנס-פּעאַיק, בויגעוודיק און בילדעריש. אַזאַ שפּאַרעווי-דיקייט אין מיטלען און מאַקסימום אין אויסדרוק איז פאַראַן ביי פּרען.

ווען קאָן אַבער אַ רייד זיין וועגן אַזאַ קריטעריע? ווען די שפּראַך פּילט אויס בלויז איר אייגענע פּונקציע. און ס'איז אומעטום אַנגענומען, אַז שפּראַך איז אַן אויסדרוק-מיטל, אָן אינסטרומענט פאַרן שרייבער. אויב דאָס איז אַזוי, לאַזט זיך דער כלל בשום אופּן נישט אַנווענדן צו שלום-עליכמען. פאַר אים איז שפּראַך — און ער איז אַ סברה נישט דער איינציקער — נישט נאָר אָן אינסטרומענט, אָן אויסדרוק-מיטל, נאָר אַ סך מער.

וואַלטער האַט געהאַלטן, אַז אויסלערנען זיך פּרעמדע שפּראַכן קאָן מען אין געציילטע יאָרן, אַבער די אייגענע שפּראַך מוז מען זיך לערנען דאָס גאַנצע לעבן. פאַרוואָס? ווייל די מוטער-שפּראַך פאַרמאָגט אין זיך אַלע אייגנשאַפטן פונעם מענטש פון דאָזיקן פּאַלק, אַלע גייסטיקע אוצרות פונעם פּאַלק גופּא.

זעלטן פאַר וועמען איז דער-אַט איינשטעל געווען אַזוי גילטיק ווי פאַר שלום-עליכמען. פאַר אים איז די שפּראַך געווען אַ סך הכל פון אייגנשאַפטן פון זיינע פּערסאָנאַזשן. אַ וואָרט ביי אים פאַרמאָגט נישט נאָר אַ תּנועה, אַ קנייטש, אַ שמייכל, אַ יידישן קרעכץ, אַ ניגון, נאָר ס'איז פשוט אַ לעבעדיק באַשעפּעניש.

שלום-עליכמס באַרעדעוודיקייט איז נישט סתם באַרעדעוודיקייט.

אין דעם מבול ווערטער ליגט דער מענטשלעכער „שטאף“, די שריי-
בערישע מאטעריע. אין לשון גופא פון זיינע פארשוניגען שטעקט זייער
גאנץ וועזן, זייער כאראקטער, זייערע תנועות, אפילו זייערע דאגות און
פריידן, זייערע אילוזיעס. אינעם געדיכטן לשון גופא ליגט דער טראגיש
און קאמיזש פון יעדן פארשוין. די שפראך איז ארגאניש צונויפגעפלאכטן
מיט דער געשטאלט. פון דעם שלל ווערטער ווערט ממש אויסגעפורעמט
דער פערסאנאזש מיט אלע פיטשעווקעס. אט זאל מען נעמען יענטע די
קורעלאציאנישקע:

„רבי, איך וויל אייך פרעגן א שאלה, וויל איך אייך. איך ווייס
נישט צי קענט איר מיך, צי קענט איר מיך נישט. איך בין יענטע, בין
איך, יענטע די קורעלאציאנישקע. איך האנדל מיט אייער, האנדל איך,
מיט עופות, מיט גענדז און מיט קאטשקעס. איך האב מיר מיינע שטענ-
דיקע קונה'טעס, האב איך מיר, א צוויי דריי-הייער, האלטן זיי מיך
אונטער, זאל זיי גאט געבן געזונט און אלדאס גוט; ווארים איך זאל
נאך דארפן צאלן פריצענט, וואלט נישט געקלעקט די חלה אויף דער
המוציא. כאפ איך א דרייערל, כאפ איך, אמאל דא, אמאל דארטן, דא
גענומען, דארט געגעבן, דארט געגעבן, דא גענומען — מען דרייט זיך,
מ'שטיינס געזאגט! אורדאי, וואס זאלט איר קלערן, ווען מיין מאן עליו
השלום זאל מיר אצינד לעבן — טע-טע-טע!... יא, אנטקעגן וואס איז
דאס געקומען צו רייד? אנטקעגן דעם וואס איר זאגט: יונג געשטארבן...
אז מיין משה בנציון עליו השלום איז געשטארבן, איז ער אלט געווען
סך הכל זעקס און צוואנציק יאר. הא? נאך אמאל: ווי אזוי זעקס און
צוואנציק? ניינצן איז ער אלט געווען צו דער חתונה, א יאר אכט איז
פאראן ווי ער איז געשטארבן, איז אין איינעם ניינצן און אכט אפנים
אזוי גרויס ווי דריי און צוואנציק, פארוואס זשע איז ביי מיר אויסגע-
קומען זעקס און צוואנציק? ווייל איך האב פארגעסן די זיבן יאר, וואס
ער האט געקרענקט...”

אט איז א מוסטער פון א געדיכטער בארעדעוודיקייט. אבער אין
דעם שלל רייד איז יענטע ווי אויסגעגאסן, דורכזיכטיק, מיר זעען זי
דורך און דורך: איר טראכטן, איר פילן, אירע מחשבות און קענטענישן
זענען אריינגעוועבט אין די ניין מאס רייד. די רייד זענען דא נישט
בלויז שלום עליכמס אויסדרוק-מיטל, נאר אויך די מאטעריע פון וועל-
כער די געשטאלט איז אויסגעקנאטן. נעמט אוועק פון איר די ניין מאס
רייד, איז אויס יענטע קורעלאציאנישקע.

אין גאנג פון צייט

דאס זעלבע ביי אלע אנדערע פארשוניגען שלום-עליכמס. דאס רעדן ביי זיי פליסט פון ערגעץ טיף. ס'איז די נטיה פון זייער גאנג וועזן. און זיי האבן אלע א גרויסע באדערפעניש צו רעדן, אויסצודערציילן, אויב נישט וואלטן זיי נישט אויסגעהאלטן. אויס מענטשן וואלטן זיי געווען אן די ניין מאס רייד. איידער אזא פארשוין טוט עפעס, מוז ער זיך אנרעדן ווי א פויק. אט נעמט דעם ייד פון „נישטא קיין מזל“ ... גאט האט געהאלפן אפגעפארן טאג מיט א נאכט, נישט געגעסן, נישט געשלאפן, געקומען קיין יעהופעץ צום גביר, ארויס מיט דער קראם, גערעדט, גערעדט, זיך אנגערעדט ווי א פויק, און ווי דער שטייגער איז, א מכה נישט קיין געלט“.

געוויינלעך דערקענט מען א מענטשן לויט זיינע האנדלונגען, לויט די איבערלעכע אימפולסן, וואס שטויסן צו האנדלען אזוי אדער אנדערש. שלום-עליכמס א פארשוין דערקענען מיר קודם לויט זיין לשון. אינעם לשון, אין דער בארעדעוודיקייט דערגייט מען זיינע געפילן, טראכטענישן, זיי פארטרעטן די האנדלונג, די סיטואציע; אלץ קאנצענטרירט זיך אין זיין שפראך, ווארעם אינעם געדיכטן רעדן לעבט זיך אויס דער פארשוין מער ווי אין טאט, מער ווי אין זיינע האנדלונגען. אזוי די ווייבערישע פארשוניגען און אזוי די מאנצבילשע. אגב איז נישט איין מאל אנגעוויזן געווארן אויפן ווייבערישן כאראקטער פון שלום-עליכמס געשטאלטן. און דאס לייגט זיך אויפן שכל, ס'איז נישט אן היסטאריש-פסיכאלאגישן אונטערשלאק. און אויב מיר זאלן זוכן א פארגלייך, וואלט איך אים גע- נומען פון דער מעדיצין: פרויען, צום ביישפיל, קרענקען און שטארבן ווייניקער פון הארץ-קראנקייטן ווי מענער. פארוואס? זיי האבן דאך מער דאגות און צרות און מער סיבות זיך צו דענערווירן, זיך אפצוועסן דאס הארץ, ווי מענער. פארטייטשן די רעטעניש היינט געוויסע מעדי- צינער דערמיט וואס זיי, די פרויען, רעדן זיך לייכטער אראפ פון הארץ, שטיקן נישט אין זיך ביז צעפלאצט צו ווערן; אראפרעדן זיך, איז ווי א געשריי טאן, ווען ס'טוט שטארק וויי.

די קאסרילעווקער און יעהופעצער מענטשן וואלטן נישט אויסגע- האלטן די אלע צרות און פורעניות, ווען זיי וואלטן נישט געהאט קיין ווייבערישן כאראקטער מיט ניין מאס רייד. די רייד, פונקט ווי די אילווע, העלפן זיי בייקומען דעם שווערן יאך, דעם יידישן גורל.

אין שלום-עליכמס שפראך שטעקט דער עצם פון דעמאלטיקן יידישן מענטש, פונעם יידישן כאראקטער. די שפראך אנטהאלט אין זיך

אויך יידישן גורל. שלום עליכמס פערסאָנאַזשן, ווי באַקאַנט, זענען פאַ-
 ראַלגעמיינערטע. זיי טראַגן אין זיך היסטאָרישע גורלדיקייט. אין דעם
 ספּעציפּישן לשון, וואָס איז אויסשליסלעך שלום-עליכמס אייגנטום, האָט
 דער גרויסער שרייבער געפונען דעם שטאַף אויסצושפּינען דעם יידישן
 פּאַלקס-מהות, דעם פּאַלקס-גורל, אַזוי ווי ער קומט צום אויסדרוק אין
 דער ערשטער ריי אין טביה דעם מילכיקן און מנחם מענדלען. און דער
 דאָזיקער שטאַף איז אַן אויסערסט רייכער, פּילפאַרביקער. מען דאַרף
 נאָר ווי געהעריק צונויגן דאָס אויער צו דער צעגאַסן-צעפּלאַסענער
 שפּראַך ס'זאל זיך אַנטפּלעקן פאַר אונדז אַ ווונדערבאַר רייכע גאַמע פּון
 וואַרט-קלאַנגען, ניואַנסן, בויגונגען.

שלום-עליכמס לשון פאַרמאַגט אין זיך אַן אומגעהויערע דינאַמיש-
 קייט, אויסדרוק-מעגלעכקייטן, עס שאַפט סיטואַציעס, שטויסט צו האַנד-
 לונג. נישט די שלום-עליכמדיקע העלדן זענען אַזוי דינאַמיש. די שפּראַך-
 דינאַמיק מאַכט זיי דינאַמיש. די רייכע שפּראַך-וויברירונגען באַלעבן זיי,
 מאַכן זיי אַקטיוו. היינט די בילדערישקייט פּון דער שפּראַך, איר פאַרבי-
 קייט! דאָס בילד פונעם מענטש, זיין כאַראַקטער און אויסזען שפּיגלען
 זיך אַפּ אין איר פּולסירנדיקן און שימערירנדיקן גלאַנץ, אין אירע
 ניואַנסן, אין איר בויגעוודיקייט. דורך דער שפּראַך דערקענען מיר דאָ
 דאָס אינטימסטע אינעם מענטש, ווייל זי גופא איז דאָס סאַמע אינטימע
 און סוביעקטיווע אין שלום-עליכמס שאַפּונג. זי איז אַזוי סוביעקטיוו די
 שפּראַך, ווי עס זענען די פאַרשוניגען, וואָס זענען פאַרבאָדן איבערן קאַפּ
 אין דאגות-פּרנסה און כלערליי אַנדערע צרות און נאָר דורך זיי זענען
 זיי די אויסערלעכע וועלט.

ס'איז נישט קיין צופאַל וואָס שלום-עליכמס האָט אַזוי גערן באַ-
 נוצט זיך מיטן מאַנאַלאַג און בריוו-פאַרם. דאָס איז די סאַמע סוביעק-
 טיווע, רעדנסאָרטיקע פאַרם אין וועלכער עס אַנטפּלעקן זיך די אינטימס-
 טע, פאַרבאָרגנסטע אייגנשאַפטן. דאָ שטייען טיר און טויער אַפּן פאַרן
 אויסרעדן זיך, דאָ צעשפּרייט אויך די פּליגלען די פאַרשטעלונגס-
 קראַפט, וואָס איז אַזוי אייגנטימלעך פאַר שלום-עליכמס פאַרשוניגען.

**

שלום-עליכמס שרייבערישער טאַלאַנט האָט זיך אַנגעשפּאַרט אויף
 צוויי גרונט-עלעמענטן, וואָס זענען די זיילן פּון זיין שאַפּונג: די יידישע

אין גאנג פון צייט

וועלט פון קאטרילעווקע, פון יעהופעץ און זיין אייגנטימלעכע שפראך. ביידע זענען אומצעררייבבאר. ווי גיך דער שרייבער האט געפרוויט זיך דערווייטערן פון זיינע צוויי שטחים, האט זיך דאס אפגערופן אויף זיין שאפונג. מיר זעען דאס בעיקר אין זיין ראמאן „דער מבול“. דא האט זיך שלום-עליכם ארויסגעלאזט מיט זיינע פארשוויגען אויף דער גרויסער וועלט, געלאזט זיך שווימען אויף די כוואליעס פון דער רעוואלוציע (1905), געזוכט און געפונען נייע העלדן. אבער אפילו דער נייער יידי-שער דור, די טאמאראס און סאשאס, וואס דארפן פארווארפן א בריק צווישן יעהופעץ און דער ברייטער וועלט, הערן אויף צו זיין פולבלוטקע געשטאלטן, זיי פארלירן זיך שיער נישט אין דעם טומל פון דער וועלט. ווי זאגט שלום-עליכם דורכן מויל פונעם רייזונדן אין דער הקדמה צו „כתבים פון א קאמיוואיאזשאַר“ „...כמעט עלף חדשים אין יאר בין איך אין וועג. צומיינסטנס אין באָן, מערסטנטיילס דריטע קלאַס און ווי געוויינלעך איבער יידישע שטעט און שטעטלעך, וואָרעם דאָרט וווּ יידן טאָרן נישט וווינען, האָב איך נישט וואָס צו טאָן...“ עפעס ענלעכעס געשעט אַפט אין די דראַמעס. דאָ האַנדלט זיך שוין נישט נאָר אין דער אַנדערשדיקער סביבה, נאָר טאַקע אין דער ברכה-הצלחהדיקער שפראַך. דראַמאַטורגיע פאַדערט קאַנדענסירטקייט, געפּרעסטקייט און שלום-עליכמס שפראַך-שפע קאָן דאָ נישט שימערירן אַזוי ווי אין די אַנדערע זשאַנערן.

אויב צו שלום-עליכמס בעסטע ווערק געהערן „טביה דער מילכי-קער“, „מנחם מענדל“, „מאָטל פייסי דעם חזנס“ און „פון יאָריד“, איז דאָס דערפאַר וואָס דאָ איז דער שרייבער געשטאַנען פעסט מיט ביידע פיס אויף זיינע צוויי גרונט-עלעמענטן. ס'איז אויך נישט קיין צופאַל וואָס די פיר קרוין-ווערק זענען געשריבן מערסטנטיילס אין דער פאַרם פון מאַנאַלאָג. מנחם מענדלס און שיינע שיינדלס בריוו און דאָס אויטאָ-ביאָגראַפישע „פון יאָריד“ זענען אויך אַ מין מאַנאַלאָג. דאָ האָט שלום-עליכמס שפראַך געקאָנט אַ לעב טאָן מיט אימפעט, מיט טעמפּעראַמענט, דאָ איז די שפראַך צומטיפסטן געבונדן מיט זיין קינסטלערישן מהות. אומקערנדיק זיך צו די צוויי גרונט-עלעמענטן איז כדאי, דוכט מיר, צו דערמאָנען נאָכאַמאָל די „כתבים פון אַ קאָמיוואַזשאַר“. שלום-עליכמס שאַפונגס-אַרענע איז געווען דאָס שטעטל. פאַרוואָס האָט דער שרייבער צו הילף גענומען די באָן? עס זעט אויס ווי ער וואַלט זיינע פאַרשוויגען נאָך געוואַלט אַריינפירן דאָרט, וווּ עס רעדט זיך אַמבעסטן.

אַמלייכסטן. און וווּ נאָך רעדט זיך אַזוי לייכט, אַזוי פון האַרצן ווי אויף
אַ רייזע? הינטערוועגס? פרעמדע מענטשן באַגעגענען זיך — בפרט דאָס
זענען קאָסרילעווקער און יעהופּעצער יידן — און רעדן זיך גלייך פּונאַנדער.
און מען פאַרשפּאַרט זיי צו באַשרייבן, גענוג זיי צו הערן רעדן, זייערע
סילוועטקעס, זייערע פּנימער קוקן אַרויס פון די רייד.
גייך, שלום-עליכמס באַרעדעוודיקייט איז נישט סתם באַרעדעוודי-
קייט. די שפּראַך זיינע איז אַן עיקרדיקער באַשטאַנד פון זיין אינהאַלט-
רייכער שאַפּונג און ווי אַזעלכע נעמען מיר זי אויף אויך היינט. דערפאַר
פאַרלירן מיר אויך היינט נישט אונדזער געדולה, צוהערנדיק זיך צו די
גייך מאָס רייד פון זיינע פאַרשווינען.

וואַרשע 1966

„כ'בין א דיכטער ביי יידן וואָס שרייבט אין העברעאיש...“

(צום דערשיינען פון אברהם שלאַנסקיס באַנד אין יידיש) *

ס'איז דערגאַנגען צו אונדז אַברהם שלאַנסקיס אַ באַנד דיכטונג אין יידיש. אַ גרויסער בלויז איז דערמיט טיילווייז אויסגעפילט געוואָרן. ביז דאָ נישט לאַנג האָבן יידיש־לייענער נישט געהאַט די מעגלעכקייט זיך צו באַקענען מיט שלאַנסקיס דיכטערישער עשירות. בלויז פון צייט צו צייט איז צוגעפאלן אַ ליד אין איבערזעצונג, וואָס האָט זיך באַוויזן אין אַ פעריאָדישער שריפט, אָדער אין אַן אַנטאַלאָגיע.

ווי באַקאַנט איז שלאַנסקיס ווערק דערשינען צו זיין 70־טן געבוירן טאָג אין צען בענדער, פינף בענדער אייגענע דיכטונג און פינף — איבערזעצונג פון דער וועלט־ליטעראַטור. דער באַנד אין יידיש איז, ובכן, אַ קליינער טייל פון דיכטערס גרויסן פאַרמעגן. אָבער פון גוטער, עכטער דיכטונג דערפילט מען דעם טעם און מען דערזעט דעם צויבער אַזוי גוט אין איין באַנד ווי אין מערערע בענדער, בפרט אַז דער איבער־זעצער, משה יונגמאַן, האָט געמאַכט אַ געלונגענעם אַפּקלייב. פאַראַן לידער מער ווייניק פון אַלע צייטן. לייענט מען דעם באַנד דיכטונג, עפנט זיך פאַר אונדז אַ וועלט אַ ברייטע פון קלאַנגען און קאַלירן, פון עמאַציעס און מחשבות, וואָס קריצן זיך אויף שטענדיק איין אין זיכרון. און וועגן די עמאַציעס און מחשבות ווילט זיך ראשית כל עפעס זאָגן.

מ'רעדט און מען שרייבט פאַר די לעצטע יאָרן זייער אַ סך וועגן

---

* די אַרבעט איז אָנגעשריבן געוואָרן באַלד נאָך דעם ווי אברהם שלאַנסקי האָט באַזוכט פאַריו. אין אַ קורצער צייט אַרום איז אָנגעקומען די טרויעריקע ידיעה וועגן זיין פּלוצלונגען טויט. דעם עסיי לאַז איך אַזוי ווי ער איז אָנגעשריבן געוואָרן פאַר שלאַנסקיס לעבן.

אינטעלעקטועלער דיכטונג, ווי מ'רעדט וועגן אינטעלעקטועלער מאַלעריי פון וועלכער מען וויל אַרויסרייסן דאָס האַרץ. אין דער אמתן איז אַן אומזין צו פרווון אַפטיילן עמאַציאָנעלע קונסט פון אינטעלעקטועלער. עכטע קונסט איז שטענדיק אַן עמאַנאַציע פון אַלע אייגנשאַפטן פון מענטש־ לעכן גייסט. דער עכטער קינסטלער איז באַווירקט פון דער פילזייטי־ קייט פון זיין נאַטור, פון זיין רייכער פערזענלעכקייט; אויף זיין שאַפונג רופן זיך אַפ אַלע סטימילן.

אברהם שלאַנסקי האָט מיר דאָ נישט לאַנג אין פאַרזי געזאָגט, אַז די נאָך איז נישט אַזוי פשוט, ווי מען שטעלט זיך פאַר. דעצידירן, דעצידירט אין לעצטן סך הכל דער קאַפּ, דער מוח. זאָל מען דאָס אַננעמען פאַר ריכטיק. איז אָבער דאָס טאַקע דער אונטערשיד צווישן קונסט און וויסנשאַפט, וואָס אויב די וויסנשאַפט איז אַ פראַדוקט פון מענטשלעכן שכל, הגם אינטואַיציע שפילט דאָ אפּשר אויך אַ ראָל, איז די קונסט אַ פראַדוקט פון אַ גאַנצן קאַמפלעקס פון סטימולן, צווישן וועלכע אינטואַיציע, עמאַציע, וויזיע פאַרנעמען פאַרט דאָס הויפּט־אַרט. ביי גרויסע דיכטער איז צו באַמערקן אַ געבענטשטער זיווג צווישן עמאַציע און מחשבה. איך פיל דאָס בפירוש ביי שלאַנסקי. עס לאָזט זיך באַמערקן אַ מערקווירדיקער צוזאַמענשמעלץ פון די צוויי עיקרדיקע אייגנשאַפטן פון מענטשלעכן גייסט, וואָס זענען געדאַנק און געפיל. דאָס רעפּלעקסיווע, דאָס געדאַנקלעכע איז פאַרשפינט מיט דער געפילן־ וועלט — נישט אַפּצוטיילן. אין מערערע לידער איז דאָס פילאָזאָפישע, אינטעלעקטועלע אויסגעטראָגן פון שטאַרק איבערגעלעבטע געפילן. און דאָס דערפאַר, וואָס שלאַנסקי דיכטונג גרייכט אין עצם צו יענער טיפֿ־ קייט, ווען מחשבה און עמאַציע זענען אַרגאַניש געבונדן און טרעפן זיך צוזאַמען אויף די זעלבע שטחים.

און די שטחים פון שלאַנסקי שאַפונג זענען אויסערסט רחבות־דיקע, ווייל זיין דיכטונג איז אַ שפיגל פון אַ גאַנצער תקופה, א שטורמישער און ברויזנדיקער. זי איז היינטייטיק און אַ המשך פון לאַנגע ליי־ טעראַרישע תקופות. דער דיכטער האָט איינגעזאַפט אין זיך דורות־ דיקע יידישע גייסטיקייט, ער טראָגט אין זיך גרויסע פאַרמעגנס, אוצרות גאַנצע פון פאַרגאַנגענע דורות, וואָס ער קאַכט איבער אין זיין קינסט־ לערישער לאַבאָראַטאָריע צוזאַמען מיטן ברויז פון זיין צייט.

**

אין גאנג פון צייט

ס'איז מיר באשערט געווען זיך עטלעכע מאָל צו טרעפן מיט שלאָנס-קיין. אונדזער ערשטע באַגעגעניש איז געווען אין 1951 אויף אַן אַלוועלט-לעבן קאָנגרעס. כ'האַב אים דעמאָלט ווייניק געקענט, ווייניק אים געהאַט געלייענט. אויף מיינער אַ נאַיווער פּראָגע צי ער איז בלויז אַ העברעאיש-שער דיכטער, האָט ער מיך צוריקגעפרעגט: „וואָס הייסט ביי אײַך בלויז? אײַך בין אַ דיכטער ביי ייִדן, וואָס שרייבט אין העברעאיש.“ כ'האַב דעמאָלט געמיינט, אַז ס'איז ביי אים אַ שפּיל פון ווערטער. מיין דעמאָלסטיקער פּאַלשער איינדרוק האָט זיך אויסגעוועפּט. און דאָך בין אײַך צופּרידן געווען צו לייענען דאָ נישט לאַנג אין יעקב פּאַטס בוך וועגן ישׂראלדיקע שרייבער, דעם שמועס, וואָס ער האָט געהאַט מיט אים אין 1960. אויף אַן ענלעכער מער ווייניק פּראָגע האָט דער העברעאישער דיכטער אברהם שלאָנסקי געענטפּערט יעקב פּאַטן בזה הלשון: „מיר האָבן צוויי שפּראַכן, יא, זאָל זײַן קלאָר אײַן מאָל פּאַר אַלע מאָל, צוויי שפּראַכן האָבן מיר. די ענגלענדער, וואָס האָבן בלויז אײַן שפּראַך, דאַרפן אונדז מקנא זײַן.“

איז וואָס שײַך דעם, אַז די ענגלענדער דאַרפן אונדז מקנא זײַן, איז דאָס אפשר אײַנע פון שלאָנסקיס שאַרפּזיניקייטן. אָבער אַט באַגרינג-דעט ער ווייטער פּאַר פּאַטן: „ידישע ליטעראַטור און העברעאישע ליטעראַטור זאָגט איר? מען דאַרף זײ צונויפּנעמען, צונויפּמישן, מען דאַרף דורכױס קעגנזײטיק איבערזעצן פון העברעאיש אויף ייִדיש און פון ייִדיש אויף העברעאיש. מיר דאַרפן זיך קעגנזײטיק לערנען, משפּיע זײַן...“

צוליב וואָס דערמאָן אײַך עס איצט דאָ?

ראשית כל צוליבן באַנד דיכטונג אין ייִדיש אין וועלכן מיר דער-בליקן די קוואַלן פון וואָנען דער דיכטער שעפּט, און דערשפּירן דעם גייסט, וואָס באַהויבט דעם שעפּער. און די קוואַלן און דער גייסט זענען די זעלבע, וואָס ביי די גרויסע וואַרט-מייסטער אין ייִדיש, טראָץ דעם וואָס שלאָנסקיס דיכטונג האָט זיך אויסגעברײט אונטער די הייסע שטראַלן פון דער ישׂראלדיקער זון, איז באַפּאַרבט מיט אַן אַנדער קאָלאָריט און שפּיגלט אַפּ אַן אנדערע ווירקלעכקייט. שלאָנסקיס דיכטונג, און שלאָנסקי די פּערזענלעכקייט באַווײַזן אַן איבעריק מאָל, אַז אויב מיר האָבן צוויי לשונות, איז אָבער אונדזער גײסטיקע קולטור, אונדזער ליטעראַטור

איבע. די צוויי לשונות זענען ווי צוויי סטעזשקעס, וואָס פירן צו די זעלבע מקורות, וואָס האָבן געשפייזט און גענערט אין דער פאַרגאַנגענ־ הייט און בערן ווייטער די יידישע און העברעאישע שעפער. ביידע ליי־ טעראַטורן, טראָץ זייער אַנדערשדיקן שפראַכלעכן אויסדרוק, ציען זייער יניקה פון דער זעלבער דורותדיקער גייסטיקער ירושה פון יידישן פאָלק, בערן זיך מיט די זאַפטן פון זעלבן היסטאָרישן און גייסטיקן באַדן: פון דער יידישער פאָלקסטימלעכקייט, פון דער הגדה און הלכה און פון אייביקן יידישן חלום און בענקעניש נאָך גאולה, נאָך דערלייזונג. אין דעם וואָרט־מייסטער אין העברעאיש צאַפלט דער זעלבער אומרו און וויברירט די זעלבע עמפּינדלעכקייט, ווי ביי דעם וואָרט־מייסטער אין יידיש, ווייל ביידע האָבן זיך צוגעקוקט און צוגעהערט צו די זעלבע רציחות און צוגעזען, פון דער נאַענט אָדער פון דער ווייט, צום זעלבן אומקום און אויפקום. די בשותפותדיקע שליחות, וואָס אַ ליטעראַטור פון אַזאַ פאָלק ווי דאָס יידישע, טראָגט אויף זיך, אַ שליחות צו העלפן אויפ־ האַלטן און צעמענטירן דאָס געיאַגטע און געפלאַגטע, צעשפרייטע און צעזייטע פאָלק, שמידט אויס די גייסטיקע אייניקייט פון דער ליטעראַטור.

אַברהם שלאַנסקי איז דורכגעדרונגען מיט דעם־אַט באַוווסטזיין מער ווי אַנדערע און ביי פאַרשידענע געלעגנהייטן, ווען עס קומט צוויי־ דערוועגן, דערמאָנט ער דאָס אויף אַזאַ אָדער אַנדערן אופן.

און צוגעבן דאָרף מען דערצו, אַז אויב שלאַנסקי איז אַ באַזונדערע דערשיינונג אין דער העברעאישער דיכטונג, ווי מיר וועלן דאָס ווייטער זען, און האָט אויפגעלויכטן ווי אַ מעטעאָר אויפן דיכטערישן הימל, איז ער איינציטיק אַ באַזונדערע יידישע פּערזענלעכקייט. ער שטעלט פאַר מיט זיך אַ צייט־אַפּשניט פון יידישער געשיכטע, פאַרקערפערט אין זיך דריי פּערטל יאָרהונדערט פון יידישע ווידעראַנאָדן און ראַנגלענישן, פון שטורעם און דראַנג, האַפענונגען און ביטערע אַנטוישונגען, פון אומקום און ווידערגעבורט. ער איז געווען נישט נאָר אַן עדות, נאָר אויך אַ מיט־ באַטייליקטער אין די שטורעם.

*
**

אַברהם שלאַנסקי איז געבוירן געוואָרן צוזאַמען מיט אונדזער צעטרייסלטן יאָרהונדערט. ער איז געקומען אויף דער וועלט אין 1900

אין גאנג פון צייט

אין אוקראינישן שטעטל קרעמענטשוג. זיין קינדהייט און ערשטע יוגנט האבן געצייכנט די פאגראמען אין רוסלאנד. שוין צו פינף יאָר האָט ער פאַרוכט דעם טעם פון אַ פּאָגראַם אין זיין געבורט־שטאָט פון וואַנען זיינע עלטערן זענען מיטן 5־יאָריקן יינגל אַנטלאָפן און באַזעצט זיך אין יעקאַטערינאָסלאָוו. דער פּאַטער אַ משכיל, אַן אָנהענגער פון אַחד העם, האָט אין דער גרויסער שטאָט פרי אָפּגענומען דעם זון פון חדר און געשיקט אין אַ גימנאַזיע. דערנאָך איז ער זיך מיטב געווען, אָפּגענומען אים פון דער רוסישער גימנאַזיע און געשיקט קיין ארץ־ישׂראל אין דער דעמאָלט איינציקער העברעאישער הרצליה־גימנאַזיע, כדי דער זון זאָל אויסוואַקסן אַ גאַנצער ייד, אַן קאַמפלעקסן. אַ צופאַל האָט געוואַלט, אַז דער יונגער שלאַנסקי זאָל קומען צו די עלטערן אויף זומער־פּעריען ערב דעם אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. צוריקפאַרן האָט ער שוין נישט געקאַנט. ער איז ווידער אָנגעקומען אין אַ רוסישער גימנאַזיע און זי פאַרענדיקט אַ יאָר נאָך דער אַקטאַבער־רעוואָלוציע. און ווי ער האָט אַליין איבערגעגעבן זענען די דעמאָלסטיקע געשעענישן, דער עיקר די רוסישע רעוואָלוציע מיט אירע באַגלייט־דערשיינונגען, די פּאַ־גראַמען, אים „גוט אַריין אין געמיט“.

אַזוי איז שלאַנסקי ערשטע יוגנט דורכגעגאַנגען אין אַ צייט פון רעוואָלוציאַנערע יורונגען, סאַציאַלע שפּאַנונגען און יידישע ראַנגלענישן און זוכענישן. יידישע בחורים און מיידלעך, וואָס זענען ווי שלאַנסקי אויסגעוואַקסן אין רעכטלאַזיקייט, אין שאַטן פון פּאָגראַמען, האָבן אָנגע־פולט דעמאָלט די צאַרישע תּפּיסות, געגאַנגען אויף סיביר, דערנאָך זיך פּלאַם־פּיערדיק אָפּגעגעבן דער רעוואָלוציע מיטן טיפּן גלויבן און איבער־צייגונג, אַז זי, די רעוואָלוציע, וועט אויסהיילן אַלע יידישע ווונדן און אָפּשאַפן אַלע יידישע צרות. זייער מסירת־נפשדיקייט און נאַבליקייט, זייער יידיש־איינגעבוירענער דראַנג צו יושר און גערעכטיקייט איז נאָך מסתּמא פון קיינעם נישט אָפּגעשאַצט געוואָרן. געווען אָבער אויך אַזעלכע — און נישט גרויס איז דעמאָלט געווען זייער צאָל — וועגן וועלכע מ'קאָן היינט זאָגן, אַז זיי זענען געבענטשט געווען מיט אַ ווייטן קוק, זיי האָבן אפשר באַיונסטינקט דערפּילט דעם באַזונדערן יידישן גורל. אַט שיער־שיער זענען זיי נישט מיטגעריסן געוואָרן מיטן פּליצנדיקן שטראַם און דאָך זיך געהאַלטן אין אַ זייטיקן וועג. זיי זענען אויך געווען ראַמאַנטי־קער און נישט ווייניקער עקשנים. מ'האַט פאַרלאָזט אַ וואַרעמע היים, אַן אוניווערסיטעט, טיילמאָל אַ קאַריערע און געלאָזט זיך דורך געדרייטע,

אומזיכערע וועגן אויף אן אומזיכער לעבן אין לאַנד פון די אבות צו טרוקענען זומפן, צו בויען שאַסייען, אַפצורייניקן דעם פאַרוויסטן באָדן פון די שטיינער און אויפצושטעלן דורך פּיאָנערישער אַרבעט ישובים אויף נייע סאַציאַלע יסודות.

צו דער יוגנט האָט געהערט אַברהם שלאָנסקי. אין 1921 האָט ער זיך אומלעגאַל געלאָזט קיין פּוילן מיט אַ גרופּע חלוצים און דריי פּאַלשע פּאַספּאַרטן אין קעשענע — אויב איינער וועט נישט טויגן, וועט אפשר אַן אַנדערער בעסער זיין. די פּאַספּאַרטן האָבן נישט געהאַלפּן. מ'האַט אים צוזאַמען מיט אַנדערע אַרעסטירט, געשלעפּט פון איין שטאַט אין דער אַנדערער, פון איין תּפּיסה אין דער אַנדערער און לסוף פּאַרט באַפּרייט — געווען נאָך דעמאָלט גוטע צייטן... די אַרעסטן האָבן דעם ראַמאַנטיִיִ קער־אידעאָליסט נישט אָפּגעשראַקן, ער האָט אויפּסניי „געשוואַרצט“ די גרענעץ און אָנגעקומען קיין פּוילן. אָבער אויב אין רוסלאַנד האָט מען אים אַרעסטירט ווי אַ חלוץ, אַ ציוניסט, האָט מען אים אין פּוילן אַרעסטירט ווי אַ קאַמוניסט, אַן אַריינגעשיקטן פון קאַמינטערן. ווי האָט דאָס געקאַנט אַנדערש זיין, אַז אַ יידישער בחור, בפרט אַ געקומענער פון רוסלאַנד, זאל נישט זיין קיין באַלשעוויסטישער אַגענט?

נאָך לאַנגער מי און מאַטערניש, ווען דער יונגער שלאָנסקי איז אָנגעקומען קיין ארץ ישראל, האָט ער קודם כל איינגעשפּאַנט זיינע הענט אין שווערער, פיזישער אַרבעט — געבויט שאַסייען, געהאַקט שטיינער, דערנאָך אין אַ קיבוץ אַ האַלבן טאַג געווען אַ לערער און דעם אַנדערן האַלבן טאַג, וואָס האָט זיך נישט גערעכנט אויף שעהן, געווען אַן ערד־אַרבעטער. לידער האָט ער ווייטער געשריבן, אָבער אין געהיים, קיינער זאל חס וחלילה נישט וויסן. די קיבוצישע יוגנט איז דעמאָלט געווען אין רעוואָלט קעגן דער אינטעליגענץ, מ'האַט פּאַרהייליקט די האַרעוואָניע פון די הענט. שלאָנסקי האָט מיר דערציילט, אַז ס'איז דעמאָלט געווען אַזאַ ווערטל: „ארץ ישראל גויטיקט זיך אין כּוח און נישט אין מוח.“ דער יונגער דיכטער, וואָס האָט דעם וויסטן לאַנד אָפּגעגעבן זיין כּוח, האָט זיך אָבער געגרייט צו געבן אים זיין מוח אויף זיין אייגענעם אופן. אין געהיים כּמעט האָט ער אויך דעמאָלט אָנגעשריבן דאָס ליד „קרועים אָנו, בלואים אָנו“, אָפּגעריסענע, אָפּגעשליסענע זענען מיר, וואָס מ'האַט איינגיבן געזונגען ווי אַ שלאַגער.

אויב שלאָנסקי איז אָבער די ערשטע יאַרן אין ארץ ישראל געווען אַ דיכטער, אַ פּאַרשלאַסענער אין זיך, איז ער דערנאָך, קומענדיק קיין

אין גאנג פון צייט

תל-אביב, אריין אין דער העברעאישער דיכטונג ווי א שטורעם. זייער יונג איז ער באאיינפלוסט געווען פון דער גרויסער רוסישער דיכטונג. אונטערן ארץ-ישראלדיקן הימל האבן זיך די איינפלוסן, די שענסטע מוסטערן פון דער רוסישער פאָעזיע, וואָס האָבן זיך אַזוי אַרײַנגעפּאַסט אין זײַן ברויזנדיקן, דיכטערישן טעמפּעראַמענט, איבערגעקאַכט אין אַ נייעם קינסטלערישן געשמעלץ.

**
*

מרדכי יאָפּע שרייבט וועגן אַברהם שלאָנסקין אַזוי: „אין דער קייט פון דער העברעאישער פּאָעזיע, וואָס אירע רינגען האָבן זיך אין דער לעצטער תקופה געמערט, האָט זיך אַרײַנגעהאַקט אַ רינג, וואָס האָט אַ שלעפּ געטאָן די קייט מיט אַ געקלאַנג. דער ווונדער איז געווען נישט נאָר אין דעם אימפעטיקן שלעפּ און אַנדערשדיקן קלונג, נאָר אויך אין דעם באַזונדערן מעטאַל פון רינג.“

שלאָנסקי, דער נײַער רינג מיטן באַזונדערן „מעטאַל“ און „קלונג“, האָט געשאַפּן אַ נייעם נוסח, אַ מין נייע אַרכיטעקטור אין דער דיכטונג. דער פּערז איז קרעפטיק און עלאַסטיש, די סטראַפּעס זענען פּרײַצעפּענ-טע און גלייכצײטיק איז דאָס ליד קאַנדענסירט, די בילדערישקייט גיט אַ בליציקן אימאַזש, דער מעטאַפּאָר איז אַזאַ טרעפּלעכער, אַז אײַן שורה, צומאַל אַ וואָרט דריקט אויס אַ געפיל, אַ שטימונג, אַ מחשבה. דאָס וואָרט איז געמאַסטן, שפּאַרוואָם, אַנגעלאָדן און שאַרף ווי אַ דימענט און ווי אַ דימענט נעמט עס אויף אין זיך די ליכטער פון דער צייט, פון פאַרגאַנג-גענע צײַטן.

אברהם שלאָנסקי שעפּט פאַר זײַן נייעם נוסח, פאַר זײַן פּאַעטישן לשון, פון אַלע ײִדישע מקורות, אַנהײבנדיק פון ספר הספרים ביז די נייעסטע קוואַלן סײַ העברעאישע, סײַ ײִדישע.

און פונקט ווי די פאַרם, אַזוי איז אויך רײַך און פילפאַרביק דער אינהאַלט. דאָס ליד דאַרף זײַן אי ײִדיש, אי אַלמענטשלעך. מיר שפירן דעם שטורעם און דראַנג פון דער צײַט. ליכט און שאַטן ראַנגלען זיך. שלאָנסקיס דיכטונג איז דער שפּיגל פון אַ לאַנגער תקופה. ער האָט אַליין געהאַט געזאַגט, אַז אַ נייע תקופה הײבט זיך אָן מיט אַ ליד. אַ סברה, אַז קײן שום קונסט אַנטפלעקט נישט אַזוי באַלדיק דעם אַטעם פון דער נײַער צײַט, ווי אַ ליד. און שלאָנסקיס דיכטונג אַטעמט מיטן

לילי בערגער

אויפגאנג פון נייע שפראַצן, זי אַנטבלויזט דאָס פנים פון אַלט־נייעם לאַנד מיט זיינע אומעטן און פריידן, מיט דעם צער און שטילער תפילה, אַ תפילה צו דער באַשאַפונג, צו דער אַרבעט, וואָס ער באַזינגט. פון ליד קלינגט אַרויס די שירה און קינה פון אונדזער לעבן. און חוץ אַלעמען איז אַ ליד אין תוך אַ תפילה. אַפילו די נאַטור ביי שלאַנסקין טוט תפילה —

... און צווייגן־פינגער לאַנגע, דאַרע,
אויסגעשפרייטע צו דער ווייטקייט דאַווענען...

מיט אַ באַזונדערן שימער שמייכלט אונדז אַנטקעגן דורך שלאַנס־קיס לידער די ישראלדיקע לאַנדשאַפט. דער פייזאָזש אַנטפלעקט זיך ממש אין קדושה:

מיין לאַנד איז איינגעהילט אין ליכט ווי אין אַ תלית.
ווי תפילין שטייען הייזער אויפגעשטעלט.
שליאַכן, פון הענט געפלאַסטערטע, זיך גליטשן ווי רצועות...

און אין אַן אַנדער ליד:

אַט איז מיין לאַנד — אַ ווילדער גוף.
איר הויט ווי פאַרמעט, פאַרמעט צו דער תורה...

דער פייזאָזש איז אויך געבונדן מיט מיפולער אַרבעט. מיטן אויפ־גאַנג פון נייער, יידישער שפע:

און דאַרט —
פון יענער זייט די בערג גלבוּע,
שטייט אַן אַלטע שטאַט פון מזרח־לאַנד —
אַהין געגאַנגען פאַסטעך נאָך די שעפסן...

און ס'וועט גאַט דער גרויסער פרעגן מיך:
וואָס זעסטו, פאַסטעך, אין דעם אַלץ?
וועל איך אים ענטפערן:

אין גאנג פון צייט

קי שפאנען אין א ריי אויפן גלבוש
און זייערע אייטערס הוידן זיך ווי ברכה-עמערס צווישן די קני

וועט ער זיך ווונדערן און פרעגן:
און וואָס איז, פאסטער, טייטש פון אַט דער זעאוונג?
וועל איך זאָגן:

מאַרגן,
איבערמאַרגן
וועט פונעם מיסט דעם שעפסישן
אויפגיין אויף לייב פון באַרג
אַ שפע זאָנגען...

דער דיכטער איז מיט אַזא היימישקייט און ליבשאפט געבונדן
מיט דער ישראלדיקער נאַטור, אַז ער דערשיינט ווי אַן אַרגאַנישער
טייל אירער:

אַראַפּוואַרפן פון זיך כ'וועל די פאַרשטויבטע שיך
און מיט דער נאַקעטקייט פון די פּיאַטעס
קושן כ'וועל די ערד

וועלן דעמאָלט אַוונט, פרי און מיטאַג
באַלעקן מיינע טריט
און ווי די שעפער-הינט מיך נאַכגיין
וועט אויך די נאַכט אַרויס,
אויף איר קאַפּ א קויש מיט שטערן
באַגלייטן מיך
אין פוסטריט פון די שעפסן.

שלאַנסקי איז, ווי שוין דערמאָנט, אַ לאַנגע ישראלדיקע תקופה.
אין זיין דיכטונג זענען אַפגעשפּיגלט די אַמאָליקע ראַמאַנטישע צייטן,
ווען די פּיאַנערישע אַרבעט אין פאַרמדברטן לאַנד איז געווען געהיי-
ליקט דורך אַ גרויסן אידעאַל. אַזא דיכטונג איז זייער לייכט געשטרובלעט
צו ווערן, דער געניטער קינסטלערישער פּילטער האָט אַבער נישט דורכ-
געלאָזן קיין שום פאַטעטישע פּליטערלעך, קיין פּאַליטישן פּאַטאַס. דעם

שפיגל פון יענער צייט דערזען מיר דורך דעם קאלאריט, די פארבנרייכ-
קייט, דורך דעם קלאנג און דעם אטעם, וואָס זענען די פרוו-שטיינער
און דער עצם פון עכטער קונסט. ווייל זי, די קונסט, איז איבער אַלע
צייטן.

**

ווי יעדער עכטער קינסטלער איז שלאַנסקי אַ טרוימער, אָבער אַ
ניכטערער טרוימער, אַן עמפינדלעכער אַבסערוואַטאָר. ער פאַרמאָגט דיס-
קרעטן הומאַר, אַ סך מענטשלעכע וואַרעמקייט און אַ פּילאָזאָפּישן קוק
אויף יעדע זאַך. דורך זיין דיכטערישער וויזיע, וואָס ער שאַפט, דער-
זען מיר אַ קאַלירפּולע, טיילמאַל סודותדיקע וועלט, אָבער גלייכצייטיק
אַ ווירקלעכקייט, וווּ מיר דערפּילן די וויבראַציעס פון ברויזנדיקן לעבן.

פאַראַן ביי שלאַנסקין אַ ליד, וואָס הייסט „אין גנאָד פון בינען“.
דערוויסן מיר זיך ווי אַזוי ער באַגערט אויסצודיכטן זיין דיכטונג:

ווי די בין

וואָס שאַפט איר האַניק פונעם זאַפט פון גאַרער וועלט,
נישט ווי די שפּין.

וואָס שפּינט איר שפּינוועבס אויס פון אייגן אינגעווייד

...פאַרוואָר

זיי מיך מזכה גאַט מיט גנאָד פון בינען...

גאַט האַט אים מזכה געווען מיטן גנאָד פון בינען. אַזוי ווי זי, די
בין, וואָס שאַפט איר האַניק, פליענדיק פון בלום צו בלום און איינזאַמ-
לענדיק די זאַפטן, אַזוי זאַמלט שלאַנסקי איין פון זיין אַרום, פון גאַרער
וועלט אָנונגען, זעאוונגען, רעפּלעקסן, שטימונגען, דערמאָנונגען פון דער
אַלטער היים און פאַרויגלט זיי אין צימצומדיק-געפאַסטע פּערזן, גיסט זיי
איבער אין בילדער דורך אַ מאַלעריש-וואַגערישער שפּראַך. און דורך זיין
געשליפן וואָרט גרייכט ער שטענדיק צום תּוך פון דער זאַך. דערביי
קנעטן זיך צוזאַמען סימבאָליק און רעאַליטעט. דורות קייטלען זיך. אַלץ
הייבט זיך כּסדר אָן, דויערט און שפּילט זיך אַריין אין כּישופּדיקן שטראַם
פון פאַרבן און קלאַנגען. דאָס דיכטערישע קעניגרייך איז רחבותדיק און
אינסופּיק. ליענען מיר דאָך אין שלאַנסקיס אַ ליד: „די ווענט פון

אין גאנג פון צייט

מיין שטוב זענען נישט קיין אפצאם צווישן מיר און דער וועלט. און אויף אַ ווונדערלעכן אופן זענען אין זיין ברייטער דיכטערישער וועלט צוזאַמענגעפלאַכטן אימאָזשן פון תנ"ך מיט בילדער פון דער איצטיקייט און אַסאַציאַציעס פון שטייגער־לעבן פון דער אַלטער היים. ווידמענדיק זיין דיכטונג דעם לאַנד פון קדמונים און זיין יונגן בנין, צערטלט ער מיט בענקשאַפט אויס דאָס בילד פון דער אַלטער היים איבער וועלכער עס פלאַטערט די נשמה־יתרה פון זיין טאַטע־מאַמע :

שפיל מיר קלעזמער אויף אַ ניגון,
אַ ניגון טראַג אַנטקעגן,
פון אַ דערפל אין אוקראַינע,
אין פּאַלטאַווער געגנט...

און אַט איז די שטוב אין רירנדיקן ליד „רמב"ם און באַקונין“ :

און אין שטוב — יעדע וואַנט ווי אַ פאַרמעט פון שרעק.
יעדע וואַנט — ווי פון ספר אַ שער־בלאַט.
דער ספר — אונטער די אַשן פאַרדעקט —
ווי פון זיבן זיגלען פאַרשפאַרט דאָרט.

...אָוונט פאַרהאַלט אין אַלקער זיין שפּאַן.
דעמער־ווענט אין שטוב מיך פאַרשטומען.
ר' משה בן מימון וואָס מ'רופט אים רמב"ם
קוקט זיך איבער מיטן בילד פון באַקונין...

און אין דעם „ליד צום קינד“ :

...איר זינגט פון ירקון, איר זינגט פון כנרת
און איר ווונדערט אַוודאי זיך שטאַרק ווען איר דאַרפט
דאָס וואָרט „דניעפר־טייך“ פון מויל מיינעם הערן,
אַ וואָרט אַזאַ פרעמדס אין יידישן כתב.

פאַר מיר ווי „גלבוּע“ געווען דאָס וואָרט טייער,
ווי „ברויט“, „טאַטע־מאַמע“ — פשוט און נאַענט,
ווען געשפּרייזט גרויסער טאַג איבער דניעפר האָט פריי זיך
זון געפליעסקעט אין אים ווי אַ פישל פון גאַלד...

**

לילי בערגער

איבער שלאַנסקיס פילפאַרביקן געזאַנג שוועבט דאָ און דאָרט אַ שטילער, צערפולער אומעט. און ווי קאָן דאָס אַנדערש זיין, ווען מען איז „פון גאָט אַ געיאָגטער“? פאַראַן דאָך, ווי מיר ליענען אין זיינס אַ ליד, „אַ גרויזאַמער זיווג צווישן זינגען און קלאַגן“, בפרט ווען עס שטיקט „די אַבל-טרער פון אַ פאַרשניטן פאַלק“. און הגם פאַר שלאַנס-קין איז כאַראַקטעריסטיש אַ זעלטענע נאָענטקייט מיט גאָט, האָט די אַבל-טרער אַזוי אים דערווייטערט, אַז דער דיכטער באַדויערט וואָס ער איז נישט קיין לוי-יצחק צו קאַנען, ווי ער, זיך אויסטענהן:

...און דער טאַטע אין הימל איז ווייט, אַזוי ווייט...
און איך בין נישט לוי-יצחק וואָס האָט זוכה געווען
צו רעדן האַרבע רייד מיטן טאַטן אין הימל
פנים-אל-פנים.

אַבער כאַטש דער דיכטער איז צייטנווייז „אַ ווייטיק-זינגער“, וועגט פאַרט איבער די פרייד פון לעבן. האָט דאָך גאָט פאַרט אַליץ באַשאַפן פאַרן לעבעדיקן מין. די גאַנצע פראַכט פון באַשאַפן איז פאַר אים און בלויז צוליב אים. אַט ווי הומאַריסטיש-פילאָזאָפיש ער דריקט דאָס אויס אין זיינעם אַ ליד:

...היי, קאַפּערניקוס, דו נאַר!
צי וויסטו דען נישט גאַר:
אַז צוליב נאַר איין צויג, אַן איינציקער, וואָס הויערט מיט אירע
הינטלעך,

דרייען זיך אַלע זונען, שטערן און לבנהס
אַרום דער ערד
און לעקן מיט דער צונג די פאַלעס פון איר שוואַרצן קלייד...

נישטאַ, לויט שלאַנסקין, קיין גרעסערע קראַפט און מיסטעריע, ווי די פון לעבן. ביי אַלע „טראַפנס עצבות“, באַנוצנדיק זיך מיט די ווערטער פון דיכטער, ביי אַלע אומעטן, וואָס שוועבן דאָ און דאָרט, שיינט פאַרט די געטלעכע שכינה אויפן מענטש. און שלאַנסקיס געטלעכקייט איז אַן

אין גאנג פון צייט

אויסערסט מענטשלעכע, היימישע און נאָענטע. האָט דאָך דער דיכטער
באַלד ביי זיינע אָנהייבן דערהערט אַ היימיש בת-קול און מיט גאָטס
וואָרט איז ער מיט שטורעם אַריין אין טעמפל פון דיכטונג. אין זיין ליד
„התגלות“ מיט וועלכן עס הייבט זיך אָן דער באַנד, האָט זיך גאָט אַנט-
פלעקט צו אים, פונקט ווי ער האָט זיך אַמאָל אַנטפלעקט צו שמואלן
אין שילה :

עמעץ רופט מיך : הער !
מיין נאָמען רופט מען דאָס.
וואָס ?
ווער ?

...נאָר אַט שרייט שוין וועלט. זי ווייטיקט און זי זינגט.
אַ פינגער-בליץ אין רויטן מזרח צו מיר רופט.

— רעד, גאָט, עס הערט דיין קנעכט!

האָט גאָט, זעט אויס, פאַרנומען דעם דיכטערס פאַרלאַנג און אַרייַן-
בלאָזנדיק אין אים דעם דיכטערישן רוה-הקודש, אויך אַנטפלעקט פאַר
אים אַ וועלט אַ פראַכט, אַ צויבער-וועלט, ווי אויך מגלה געווען אים
דעם סוד, אַז דער גאַנצער באַשאַף איז צוליבן מענטש און פאַרן מענטש :

...אַך, ווי פראַכט-שיין איז דיין וועלט, רבנו,
און גוט די ליכטער וואָס דו האָסט פאַר מיר באַשאַפן.
פאַר מיר דאָך, נישט ?
— אודאי און אודאי !

האָט ער אויך מיך גענומען אין זיין שוים
וואָס שפרייט זיך אויס פון האַריזאָנט צו האַריזאָנט.
זיך איינגעהערט צום שאַרכן פון מיין בלוט,
ווי צו אַ תפילה.

...און אונדזער גוט און פריש בראשיתדיק געלעכטער
וועט קלינגען איבער אַלע ווייטקייטן...

דיאָ וויזיע פון אַנטציקונג פאַר דער שיינקייט פון גאַטס באַשאַף
און דאָס פאַרהייליקן דעם געבאַט פון לעבן, בינדט זיך אָן אין לאַנגע,
דורותדיקע טראַדיציעס פון גייסטיקער, יידישער שעפּערישקייט.

**
*

אברהם שלאַנסקי, דער שטורעמער אין דער דיכטונג, דער וואָס
האַט אַריינגעבראַכט אַ נייע פּאָעטישע אַרכיטעקטאַניק, נייע פאַרמען און
נייעם אינהאַלט, האָט אויך אַנגעשריבן אַ באַזונדערן ציקל, רירנדיקע
לידער אין היימישן, יידישן נוסח — לידער וועגן טאַטע-מאַמע, וואָס
טראַגן טאַקע דעם נאַמען „צו טאַטע-מאַמע“. מיר באַגעגענען זיך דאָ
ווידער מיט דער אַמאַליקער-אייביקער יידישער מאַמע. דער דיכטער גופא
ווי אַ קינד אונטער דער מאַמעס פליגלען, דערשיינט ווי אַ ווייסער חברהניק,
וואָס האָט אַרומגערודערט מיט באַרוועסע פיסלעך אין דעם זומערדיקן,
יידישן שטעטל, כמעט אזוי ווי מיר זעען זיי די קונדסים ביי שלום-עליכ-
מען. די לידער „צו טאַטע-מאַמע“ קלינגען אַנדערש, ווי אַלע אַנדערע.
זיי זענען שטיל-לירישע, עלעגישע, נאַסטאַלגישע, זיי שלאַגן צומאַל אָן
אין אַ טאָן פון ווידוי. אַט ווי שלאַנסקי רעדט זיך דורך מיט טאַטע-מאַמע:

כ'וויס יעדע נאַכט אויף אייערע געלעגערס
טוט איר תפילה פאַר מיין אַרעמער נשמה.
אַ, טאַטע-מאַמע, טייערסטע און ליבסטע,
איך בין נישט ווערט דאָך אייער ליבע און נחמה.

איך בין נישט ווערט דאָך אייער טרייהייט און רחמנות,
די טויערן פון תשובה וועלן נישט פאַר מיר זיין אָפן.
און ווען גאַטס רעגן אויף זיין ערד וועט פאַלן —
נישט אייער זון וועט אויף אים וואַרטן, האַפן.

... אַ וויפל רעגנס זענען שוין געפאַלן —
און כ'בין די רעגנס נישט געווען אויסן.

אין גאנג פון צייט

אַ איך בין מיד שוין, מאמעלע...
אוי, טאטע-מאמעלע, כ'בין גרויס שוין... *

ובכן, לידער פון אן אנדער טאָן, פון אן אנדער קאלאָריט און קלאַנג.
דאָס זענען לידער פון השתפכות-הנפש אויפן עכט יידיש-טראַדיציאָנעלן
אופן. און אויך דאָס איז אַ רינגעלע אין דער דורותדיקער קייט פון
יידישער שעפּערישקייט.

פאַר'ז, אַפּריל 1973.

---

* אין דער איבערזעצונג פון מרדכי יאָפע.

דער לייענער, דער שרייבער, דער קריטיקער

— וועגן זעלבן בוך שרייבט איינער אזוי, א צווייטער דאס פאר-
 קערטע, א דריטער געפינט גאר עפעס אנדערש אויס. וועלכן פון זיי
 דארף מען גלייבן? וווּ איז די קריטעריע? וואָס פאַראַ ווערט האָט אַ
 קריטיק, וואָס האָט נישט קיין פעסטע, אַדער עפעס אַן איינהייטלעכע
 שטעלונג? לויט וואָס שאַצט אָפּ דער אַזוי און יענער אַנדערש?
 די-אַט טענות פון מיינעם אַ פריינד זענען מיר אויפסניי געקומען
 אויפן זינען איצט, ווען כ'האָב געלייענט דעם דיקן באַנד עסייען אונ-
 טערן געמיינזאָמען טיטל „די פערספעקטיוון פון דער ליטעראַטור אין
 20-טן יאָרהונדערט“ פון סטעפאַן זשולקעווסקי, וואָס איז דערשינען אין
 1960.

פּראָפעסאָר סטעפאַן זשולקעווסקי איז אַ גרויסער בקי אין ליטע-
 ראַטור-ענינים, אַ קריטיקער-ערודיט, דערצו אַ ליידנשאַפטלעכער פּאַלע-
 מיסט. אין זיינע עסייען וואָס זענען גלייכצייטיק אַפּרעכענונגען מיט
 שרייבער און דער עיקר מיט קריטיקער, באַרירט ער אַן אַ שיער
 פּראָבלעמען פון דער ליטעראַטור און קולטור-אַנטוויקלונג בכלל. וועלן
 מיר זיך איצט נישט אָפּשטעלן אויף די אַלע פּראָבלעמען, אויף דער
 פּאַלעמיק, וואָס פירט זיך אין די היגע ליטעראַרישע קרייזן. עס גייט
 נישט אין קיין רעצענזיע פון בוך. מיך אינטערעסירט איצט הויפטזאַכ-
 לעך די קריטיק קעגן וועלכער די טענות פון מיין פריינד פאַלן זיך
 מערקווירדיק צוזאַמען מיט דער טענה מצד אַ מענטש, וואָס זיין טעגלעך
 ברויט איז ליטעראַטור. אגב דאַרף מען צוגעבן, אַז פּראָפעסאָר זשול-
 קעווסקי געהערט דווקא צו דער עליטע פּוילישע אינטעלעקטואַלן, וואָס אַ
 יעדער ווינט בויגט זיי נישט אין קיין אַנדער ריכטונג. זעט אָבער אויס,
 אַז דאָס באַנעמען קריטיק איז נישט אָפהענגיק בלויז פון צייטלעך בלאַזן-
 דיקע ווינטן.

פאַראַן אַ ספעציעלער מין קריטיק: די קריטיק איבער דער קריטיק.

אין גאנג פון צייט

זי איז א סברה, די שארפסטע, די שטרענגסטע, פול מיט פארדרוס, מיט ביטערע טענות. קודם מצד די שרייבער. און דאָס איז נישט נאָר שייך ליטעראַטור-קריטיקער. מיט וויפל פאַראַכטונג און פאַרביטערונג דערמאָנט, למשל, די קריטיקער אין זיינע זכרונות דער באַקאַנטער פּוילישער מאָלער, וואָס האָט זיין שעפּעריש לעבן פאַרבאַכט אין פּראַג-קרייך, טאַדעאָש מאַקאָוסקי!

דאָס איז נישט קיין דערשיינונג פון נעכטן און היינט. די אַנטאָ-גאַניזמען צווישן שרייבער, קינסטלער און קריטיקער זענען אַזוי אַלט ווי אַלט ס'איז די ליטעראַטור, די קונסט. כ'האַב ערגעץ געהאַט געלייענט, אַז די קריטיק האָט שוין געהאַט געוויזן „אירע וועלפישע ציין“ דעם אַלטן האַמער. מ'האַט מיר דערציילט, אַז שמעון האַראָנטשיק ז"ל האָט נאָך אַ רעצענזיע פון זיינעם אַ בוך אויסגעטרונקען אַ פּלעשעלע יאָרן. ער זאָל עס אָבער האָבן געטאַן אין געגנוואַרט פון זיינע קאַלעגן אין דער רעדאַקציע פון די „ליטעראַרישע בלעטער“ און מ'האַט אים גע-קאַנט אַפּראַטעווען. נישט אַלע שרייבער זענען אַזוי אַלערגיש אויף אַ שלעכטער רעצענזיע ווי שמעון האַראָנטשיק, אַז ס'זאָל זיי אַזש שטויסן צו זעלבסטמאַרד, אָבער עמפּינדלעך זענען זיי יאָ. ס'זענען באַקאַנט פאַלן, ווען נאָענטע פּריינד, שרייבער און קריטיקער, זענען זיך געוואָרן דע-שוואַים. סעזאָן און זאָלאַ זענען געווען שול-חברים און דערנאָך נאָענטע פּריינד. עמיל זאָלאַ, ווען ער איז געווען זשורנאַליסט און קונסט-קריטיקער, איז געווען אויסגעבונדן מיט די דעמאָלעטיקע יונגע מאָלערס, די אימפרעסיאָניסטן, און צוממיינסטן מיט זיין פּריינד סעזאָן. זאָלאַן איז אָבער שפּעטער נישט געפּעלן געוואָרן סעזאָנס נייער וועג אין זיין מאַ-לעריי — ער האָט זיך נישט ווייניק טועה געווען — און האָט דאָס נישט אויסבאַהאַלטן. דערצו האָט זיך סעזאָן דערקענט אין זאָלאַס צוויי-באַנ-דיקן ראַמאַן „דאָס ווערק“, אָבער ער זאָל האָבן חושד געווען, אַז דאָס האָט אים דער שרייבער גענומען אַלס מאַדעל פאַר זיין אומגליקלעכן העלד, דעם מאָלער, וואָס פאַרפלאַנטערט זיך אַזוי אין זיינע זוכענישן, אַז נישט קענענדיק בשום אופן פאַרענדיקן דאָס בילד, באַגייט ער זעלבסט-מאַרד. סעזאָן האָט אויף שטענדיק איבערגעריסן מיט זיין נאָענטסטן פּריינד.

כ'האַב אין פאַריז אַ גוטן באַקאַנטן, אַ דאָקטער-פּסיכיאַטער, וועל-כער האָט אַ פּרינציפּ און האַלט זיך ביי אים שטרענג, אַז קיין נאָענטע

באקאנטע און דער עיקר פריינד, היילט ער נישט. אזא פרינציפ וואלטן אפשר געדארפט אָננעמען קריטיקער. ס'וואלט בעסער געווען אין דער ערשטער ריי פאר דער קריטיק גופא...

פאראן אויך טענות מצד ליענער, ווי מיר האבן דאס אויבן געזען. אַפּטמאַל זענען זיי די צוממינסטן גערעכטע. ס'איז אָבער שווער צו גלייבן, אַז דער ליענער פאדערט מ'זאל אים ווי אַ קינד פירן פאָרן הענטלע, צעקייען די שפייז און אים זי אַריינלייגן אין מויל. דער ליענער פאָרלאַנגט, דוכט זיך מיר, מ'זאל אים אמתדיק, אויפריכטיק אינ-פאָרמירן. אמתדיקע אינפאָרמאַציע קאָן אויך פאָרשידן זיין באַפאָרנט. דער קריטיקער איז דאָך נישט קיין טרוקענער אינפאָרמאַטאָר, אָבער דאָך איז זי דער וועג פון בוך צום ליענער.

מ'זאָגט, אַז מ'דאַרף העלפן דעם ליענער פאָרשטיין. וואָס באַדייט דאָס? צו מיינט דאָס נישט לענקען דעם ליענער צו קוקן אין אַ באַשטימט-טער ריכטונג, איבערהויפט אין באַשטימטע באַדינגונגען? צי איז דען נישט ריכטיקער און נוצלעכער פאָרן ליענער זיך צו טיילן מיט איינ-דרוקן איבערן געלייענטן ווערק און אים לאָזן אַפּשאַצן, משפטן מיט זיין אייגענעם שכל? ס'וואלט כדאי געווען זיך לענגער אַפּצושטעלן אויף די פאָדערונגען פון ליענער, אָבער דאָס דערמאָנען מיר בלויז פאָר-בייגענדיק.

די שווערסטע טענות און פאָדערונגען קומען אין די היגע באַ-דינגונגען מצד פאָרשידענע טעאָרעטיקער, גייסטיקע מעצענאַטן און משגי-חים איבערן קינסטלערישן שאַפן. טיילמאָל זעט עס אַזוי אויס, ווי דער קריטיקער וואָלט דעם שרייבער, דעם קינסטלער געדארפט צושטעלן עפּעס אַ רעצעפט, אַ פאָרשריפט לויט וועלכער דער שרייבער דאַרף אָנשרייבן אַ בוך און דער מאַלער מאַלן אַ בילד. צום גליק האַלט שוין היינט קיינער נישט, אַז מען קאָן דעם שרייבער צושטעלן אַ סכעמע לויט וועלכער ער זאָל אָנשרייבן אַ ווערק. מען גלייבט אָבער, אַז די קריטיק דאַרף זיין אַ גאָר פרעציזע, כמעט מאַטעמאַטיש-אויסגערעכנטע, אַז אַן אַפּשאַצונג דאַרף זיין אַ „סאָלידע“ אויף וועלכער מ'זאל קאָנען בויען אַ בריק.

מ'וואָלט געקאָנט דערויף ענטפערן: אין חדש תחת השמש. קיין נייעס איז דאָס נישט אַפילו אין אונדזערע נייע צייטן. ס'איז אַן אַלטע שטעלונג, וואָס האָט שוין געהאַט געשאַפן פיל מיספאָרשטייענישן, אָבער ווייניק גוטס געבראַכט. מ'האַט אַפּט אידענטיפיצירט דעם ליטעראַטור-

אין גאנג פון צייט

פארשער, ליטעראטור-היסטאריקער מיטן קריטיקער — געבענטשט איז דער, וואָס קאָן דאָס זיין אַלץ צוזאַמען. און צום ערגסטן וואָס מ'וואָלט אים, דעם קריטיקער, געוואָלט זען ווי אַ געזעץ-געבער.

וואָס איז ער, אַלזאָ, דער קריטיקער? די קריטיק?

קריטיק איז קודם כל שאַפונג, יעדנפאַלס דאַרף זי אַזעלכע זיין. און ווי יעדע שאַפונג מוז זי אַנטהאַלטן אין זיך סוביעקטיווע עלעמענטן. יעדע אמתע שאַפונג, צי זאָל דאָס זיין אַ קונסט-בילד, צי אַ בוך, איז ווי אַ זויבערער, דורכזיכטיקער וואַסער-קוואַל. יעדערער, וואָס קוקט דאָרט אַריין, דערזעט ראשית כל זיין אייגן פנים. אַ קריטיקער, וואָס באַטראַכט אַ ווערק — איבעריקנס אַזוי אויך אַ לייענער — ווי טיף ער זאָל זיך נישט איבערטראַגן אין תמצית פון דאָזיקן ווערק, קאָן ער זיך נישט אויסטאָן פון זיך גופא; ווי ער זאָל זיך נישט אַנטציקן מיטן לויטערן וואַסער-קוואַל אין וועלכן ער וועט דערזען דעם בלוי פון הימל און דעם קאָליר פון דעם באַדן, וועט ער אויך צווישן די אַפגעשפיגלטע פאַרבן דערזען זיין אייגן געזיכט. אויף אַזאָ אופן געניסט און שאַפט דער קריטיקער אין דער זעלבער צייט.

פאַראַן מענטשן, וואָס מאַכן זיך אַ פאַרשטעלונג וועגן קריטיקער, ווי ער וואָלט געווען אַדער געקאַנט זיין אַ באַראַמעטער, וואָס מעסט גענוי די טעמפעראַטור, ווייניקסטנס אַ בעל-חשבון, וואָס קען און דאַרף באַחשבונען ווי צוויי מאָל צוויי איז פיר. וואָלט אַזוי געווען, געקאַנט זיין, וואָלטן דאָך נישט געמאַכט געוואָרן אַזוי פיל טעותן. פאַר טאַלסטאַיען איז שעקספיר געווען שונד. פראַנקרייכס גרעסטער קריטיקער פון פאַר-גאַנגענעם יאָרהונדערט, דער גרויסער ליטעראַטור-קענער סענט-בעוו האָט נישט דערשאַצט באַלזאַקן, סטאַנדאַלן. אברהם מאַרעווסקי דערציילט אין זיינע זכרונות וואָס אַנ-סקי האָט איבערגעלעבט, ווען ער האָט געלייענט אין ווילנע, אין ליטעראַטן-פאַראַיין, פאַר ספעצן צום ערשטן מאָל זיין „דער דיבוק“. די ספעצן זענען געווען נישט אַבי ווער: קאַצענעלסאָן, ווייטער, ניגער און מאַרעווסקי. מיר וועלן דאָ נישט ציטירן וואָס ס'האַבן דעמאָלט געזאָגט אַלע אַנוועזנדיקע, נאָר ווי ס'האַט אַפגעשאַצט אַנ-סקיס ווערק אַ גרויסער ליטעראַטור-קענער און קריטיקער. אַט וואָס אברהם מאַרעווסקי שרייבט: „ניגער האָט לאַנג און נישט פאַרשטענדלעך פאַר מיין אַמעראַצישן מוח גערעדט וועגן די ציטאַטן פון אַלטע ספרים, וועלכע

מאכן דאס ווערק פאר א זאמלונג פון פאלקלאך, אבער ווישן אפ יעדן סימן פון ליטערארישן אויפטו, אויב וועגן ליטעראטור קאן דא בכלל די פראגע געשטעלט ווערן. עס איז אפשר יא מעגלעך צו באהאנדלען דאס שטיק, אויפנעמענדיק עס טעאטראליש — האט ניגער צוגעגעבן מיט א נישט באהאלטענער כוונה צו פארענדיקן מיט א „העפיענד“ זיין שווערע ארויסזאגונג...“

אברהם מאָרעווסקי גופא, דער גרויסער אַקטיאָר, האָט דעמאָלט נישט אויסגעפונען קיין שום טעאָטערווערטן אין מאָנסקריפט. מיט זיין גאַנצער אַכטונג און ליבשאַפט צו אַנטי־סקיין האָט ער אים געזאָגט: „...וואָס צו שפּילן — נישט געפונען.“ ער האָט דעמאָלט מיט אַ פאַרקלעמט האַרץ צוגעגעבן: „איך פּיל, אַז דאָ זענען באַהאַלטן אוצרות, וועלכע מיר שאַצן נישט אַפּ, איך פּיל מאַטיוון, וועלכע קאַנען זיך צעקלינגען איבער שטחים און דורות. אַבער נישט דורך סצענישע מייסטערזינגער וועלן זיי צו דער וועלט קומען אַט די אוצרות און מאַטיוון.“

נו, ווייסן מיר, אַז די אוצרות אַנטי־סקיס האָבן דווקא דורך דער סצענע, דורך סצענישע מייסטערזינגער זיך צעקלונגען איבער שטחים און דורות און נישט נאָר ביי יידן. און פאַר מאָרעווסקיין גופא איז „דער דיבוק“ געוואָרן דער עיקר פון זיין סצענישער קונסט, ווי ער זאָגט דאָס אַליין. דער מיראָפּאַלער צדיק איז געוואָרן זיין באַליבטסטע ראָל.

ענלעכע טעותן קאָן מען אויסרעכענען אַז אַ שיער און געמאַכט זענען זיי געוואָרן דורך מענטשן פון פאַרשידענע איינשטעלונגען און קאַנצעפּציעס, סיי דורך אַזעלכע, וואָס האָבן זיך פאַרלאָזט אויף זייערע אייגענע איינדרוקן און אָפּגעשאַצט לויט זייער שטימונג און באַלדיקער שפּירונג, סיי דורך אַזעלכע, וואָס האָבן קאַלט באַטראַכט, באַנוצט זיך מיט אַ וויסנשאַפטלעכן מעטאָד, געמאַסטן מיט אַ ספּעציעלער מאָס, לויט אַ באַשטימטער שיטה. און פאַראַן דאָך אין דער קריטיק פון שטענדיק אַן פאַרשידענע שיטות, ריכטונגען און קאַנצעפּציעס.

**
*

— אין דער קריטיק — ס'מיינט אין דער ערנסטער, שעפּערישער — האָבן זיך אַלע מאָל געלאָזט מערקן צוויי כמעט קעגנזעצלעכע הויפט־ריכטונגען, וועלכע זענען אין זייערע עקסטרעמע פאַרמען געקומען צום

אין גאנג פון צייט

אויסדרוק אין דער אקאדעמיש־דאקטרינערער און אימפרעסיאניסטישער אויפפאסונג. צום בעסטן לאזט זיך דאס, דוכט זיך מיר, אילוסטרירן מיט צוויי באַרימטע פראַנצויזישע קריטיקער פון דער צווייטער העלפט פאַר־גאַנגענעם יאָרהונדערט: מיטן דערמאָנטן שוין סענט־בעוו און היפּאָליט טען.

טען, ווי באַקאַנט, איז געווען אַ היסטאָריקער, פּילאָזאָף, קריטיקער און אויך אַ קונסט־טעאָרעטיקער. לויט אים זענען פאַראַן באַשטימטע געזעצן אין דער געשיכטע און מ'קאָן פאַראַלגעמיינערן געשיכטלעכע דער־שיינגען, ווי דערשיינגען אין דער נאַטור. וואָס שייך קונסט, דאַרף איר באַזע זיין די נאַטור, אָפּשפּיגלען און מאַדעלירן זי. ווי אַזוי אָבער אָפּשאַצן אַ קונסט־ווערק? לויט אַ באַשטימטער מעטאָדע, לויט אַ וויסנ־שאַפטלעכער טעאָריע, וואָס האָט זיך געשטיצט אויף ראַסע, וואָס מיינט אין דעם פּאַל אָפּשאַצן — סביבה און צייט. דאָס באַדייט, אַז אויפן שאַפּן פון יעטועדן קינסטלער ווירקן די איינגעבוירענע ירושהדיקע אייגנ־שאַפטן, די באַדיינגען פון דער סביבה און די איינפלוסן פון דורות־דיקע שאַפּונגען.

נו, גוט, אָבער ווי אַזוי פאַרט זיך פּונאַדערקלייבן אין אַ קונסט־ווערק? דאָ הייבט זיך אָן דאָס צוממיינסטן קאַמפּליצירטע. טען האָט געהאַלטן, אַז מ'קאָן און מ'דאַרף אויסגעפינען אַדער אויסטיילן באַשטימטע סטימולן, פאַקטאָרן דורך וועלכע מ'קאָן אויפקלערן דאָס ווערק, במילאָ עס אָפּשאַצן. דאָס דערפירט דערצו, אַז מען אָפּערירט מיט סטימולן, כאַראַקטער־שטריכן פון אַ מענטש, צייט־ווירקונגען ווי מיט אייזערנע גע־זעצן. אַפּילו אויפן סמך פון איין איינציקן אויסגעפאַרשטן הויפט־שטריך אינעם מענטש־שעפּער, אַ הויפט־שטריך, „...וואָס שטויסט אונדזער מעכאַ־ניזם צו אַ באַשטימטער, נויטיקער באַוועגונג“, ווי זאָל מען אָננעמען, ביי שעקספירן זיין בונטע פאַנטאַזיע אַדער ביי וויקטאָר הוגאָ זיין ליידיג־שאַפטלעכער דראַנג צו גערעכטיקייט, קאָן מען אויפקלערן און דער־קענען די ווערט פונעם ווערק. דערגרונטעוועט זיך דער קריטיקער צו די הויפט־אייגנשאַפטן פונעם שעפּער, קאָן ער בולט דערזען זיין אַנטוויק־לונג ווי אַ פּלאַנץ און די פרוכט, וואָס די פּלאַנץ ברענגט.

אַן ספק איז ביי טענען פאַראַן אַ סך ריכטיקע איינשטעלונגען, ווי דאָס נעמען אין באַטראַכט די ירושהדיקע אייגנשאַפטן פון שעפּער, די ווירקונג פון דער סביבה, פון דער קולטור־ירושא, אַדער גאַר דאָס זוכן

די באזונדערע שטריכן פון יעדן קינסטלער. דער קריטיקער־פילאָזאָף האָט אָבער זיינע אייגנשטעלונגען פאַרוואַנדלט אין כמעט מאַטעמאַטישע אויסרעכענונגען. אַריינגעפאַסט זיי אין ענגע ראַמען פון אַ מעטאָד, אין ראַמען פון אַ דאָקטרין אין וועלכע נישט דער קינסטלער וואַלט געקאָנט פריי עטעמען, נישט דער קריטיקער קאָן זיך פריי באַוועגן. ס'איז באַ־קאָנט, אַז טען איז געווען אַ נאַטוראַליסט, אייגנטלעך דער אורפּאַטער פון נאַטורליזם. איז דער מענטש אין זיין אַנטוויקלונג ביי אים ווי אַ פּלאַנץ. אַ מענטשלעך וועזן און אוודאי שוין אַ שעפּערישער מענטש איז אָבער זייער אַ קאמפּליצירט באַשעפעניש. איז כאַטש טען האָט אַזוי פיל אין באַטראַכט גענומען די גייסטיקע אייגנשאַפטן, האָט ער אין דער אמתן נעגירט דעם שעפּערס אינערלעכע וועלט מיט אירע זיגאַנג און קאָנוול־סיעס. דער קריטיקער, וואָס שאַצט אָפּ די שאַפּונג לויט טענס פּילאָ־זאָפּיש־טעאָרעטישן באַנעם מוז זיך באַנוצן מיט איין מאָל פאַר אַלע מאָל פעסטגעשטעלטע פאַקטאָרן, מיט ריגאָריסטישע פאַרמולן.

נישט שווער זיך צו כאַפּן, אַז דאָס פירט צו קאָנאָניזירונג, דאָגמאַ־טיזירונג, אַז דאָס האָקט אונטער ביים קריטיקער די פּליגל פון ווייטערן, זעלבסטשטענדיקן זוכן און אין לעצטן סך הכל דערפירט עס צו פאַר־גליווערונג.

אַזעלכע קאָנען זיין די פּאָלגן נישט בלויז פון טענס טעאָריע וועגן ליטעראַטור־קריטיק. טען איז כאַטש געווען אַ באַדייטנדיקער געלערנ־טער, געלאָזן וויכטיקע ווערק, ווי „די פּילאָזאָפּיע פון קונסט“, „דער אורשפּרונג פון היינטיקע פּראַנקרייך“ און אַנדערע. אין אונדזערע צייטן האָבן מיר קיין טענס נישט געהאַט, אָבער פאַרשידענע דאָקטרינערישע טעאָריעס יא. און יעדעס מאָל, ווען מ'האַט ערגעץ וווּ געפרוווט אַריינפאַסן די קריטיק און די שאַפּונג בכלל אין ראַמען פון כללים, אָדער געוויסע געזעצן, האָט דאָס געמעגט זיין אין גאָר אַנדערע באַדינגונגען און צוליב די בעסטע כּוונות, האָבן זיך באַקומען ענלעכע סיטואַציעס, אויב נישט ערגערע; ערגערע, ווייל אין טענס צייטן האָט מען פאַרט נישט געמוזט אַנווענדן זיין טעאָריע...

דער קריטיקער, וואָס גייט צו צו אַ שעפּער, צו אַ ווערק מיט אַ פון פאַרויס צוגעגרייטער טעאָריע, הייבט אָן שטופּנווייז צו באַטראַכטן דעם שעפּערישן מענטש — ווי דעם מענטש בכלל — נישט נאָר ווי

אין גאנג פון צייט

א פלאגן, נאר ווי א מעכאניזם. דער פסיכאלאגישער אמת הערט אויף צו שפילן א ראל. פאראן א באשטימטער מעטאד, א גרייטע מאס און מען מעסט א בוך, א בילד, ווי מען מעסט מיט א באראמעטער די טעמ-פעראטור: קאלט אדער ווארעם. זאל מען אָננעמען, אָ ס'קאָן זיין אויך צווישן, א מעסיק וועטער. אבער פון דעם איז שוין נישט ווייט צו זאָגן שוואַרץ אָדער ווייס. און אויב שוואַרץ דאַרף מען אַפּוואַרפּן. איבעריק צו דערציילן ווי אזוי עס זעט דעמאלט אויס.

אין דער זעלבער צייט, ווען ס'האָט געלעבט און געשאַפּן טען איז זיין עלטערער קאלעגע, דער פראַנצויזישער ליטעראַטור-היסטאָריקער און קריטיקער ניזאַר, מעסטנדיק מיט אַ דאָגמאַטישער מאָס. דערגאַנגען אזוי ווייט, אַז ער האָט אָנערקענט אַלס שעפּערישן פּראָדוקט פון „פּראַנ-צויזישן זשעני“ בלויז די קלאַסישע ליטעראַטור צווישן 80-1660. אין זיין געשיכטע פון דער פראַנצויזישער ליטעראַטור מאַכט ער אַוועק מיט דער האַנט נישט נאָר די ליטעראַרישע שאַפּונגען פון מיטלאַלטער, נאָר אויך דעם ראַמאַנטיזם און דעם קריטישן רעאַליזם. ווי געזאָגט שוין, אין חדש תחת השמש.

אַ שאַד וואָס זשולקעווסקי ברענגט נישט די און ענלעכע פאַקטן פון דער ליטעראַטור-געשיכטע, ווען ער מאַכט אין זיין דיקן באַנד אַזאַ ברייטן שפאַציר איבער לענדער און צייטן. סענט-בעווען דערמאַנט ער מיט איין זאַץ און באַצייכנט אים אַלס „באַנאַליזירטן“ און אויסגעליידיקטן פון היסטאָרישן וויסן, וועלכער זאַל דיגען אונדזערע היימישע קריטי-קער-אימפרעסיאָניסטן ווי „אַ פאַטראָן“.

געוויינטלעך שטעלט מען פאַר אַן אימפרעסיאָניסטישן קריטיקער פאַר אַזעלכן, וואָס שטיצט זיך בלויז אויף זיינע פּערזענלעכע איינדרוקן און אורטיילט לויט זיין שטימונג. ער ברענגט אַרויס בלויז די אימפרעסיעס, וואָס דאָס ווערק רופט ביי אים אַרויס אוממיטלעכער.

סענט-בעוויזן איז אַפנים אַזעלכער נישט געווען, הגם ער איז געווען אַ פּולשטענדיקער קעגנזאַץ פון אַ קריטיקער דאָקטרינער. ער איז גע-ווען אַן אמתער אַרטיסט, אַ דיכטער, אַ פּראָזאַיקער, אַבער קודם כל אַ מוסטערהאַפּטער קריטיקער, וועלכער האָט זיך ווייט נישט געריכטעט בלויז מיט זיינע אויבנאויפיקע איינדרוקן. ער האָט געשאַפּן אין דער קריטיק אַ באַנייטע, קאָן מען זאָגן, ריכטונג.

אין דער אמתן איז סענט־בעוו אַרויסגעגאַנגען פון כמעט דעם זעלבן היסטאָריש־מעטאָדישן שטאַנדפּונקט, ווי היפּאָליט טען. ער האָט געהאַלטן, אַז כּדי צו באַנעמען אַ ווערק דאַרף מען אין באַטראַכט נעמען „דעם אַלגעמיינעם צושטאַנד פון דער ליטעראַטור אין מאַמענט, ווען דער שריי־ בער האָט דעביוטירט, די אַלגעמיינע דערציאונג, וואָס דער מחבר האָט באַקומען און זיין אייגענעם טאַלאַנט מיט וועלכן די נאַטור האָט אים באַשאַנקען...“ ער האָט זיך אָבער אַפּגעגעבן אַ רעכענונג, אַז די קריטיק „ריזיקירט צו ווערן אונטער אונדזער פּעדער אַ לייכטע אַנאַטאַמישע סעקציע“. אין זיין פּילאָזאָפּישער קאַנצעפּציע איז ער געווען אַ נאַטוראַ־ ליסט, אָבער אין קעגנזאַץ צו טענען, וועלכן ער האָט אגב שטאַרק געאַכ־ טעט, האָט ער דעם מענטש אין זיין אַנטוויקלונג נישט געזען ווי אַ פּלאַנץ, נאָר ווי אַ בעל־חי מיט זייער אַ קאַמפּליצירטער פּסיכיק און דערפאַר האָט ער מער גענומען אין באַטראַכט די פּסיכיש־גייסטיקע עלעמענטן, ווי די ביאָלאָגישע. דער עיקר: סענט־בעוו האָט זיך אויסגעהיטן צו מאַכן פון זיינע קאַנצעפּציעס אייזערנע געזעצן, צו באַנוצן זיך מיט אַ סיסטעם אַ צוגעשניטענעם איין מאָל פאַר אַלע מאָל. פאַר אים איז די קריטיק נישט געווען קיין וויסנשאַפּט, נאָר קונסט. זיינע קעגנער האָבן אים דערפאַר צייטנווייז פאַרגעוואָרפּן דילעטאַנטיזם. דער אמת איז, אַז ער איז געווען באַוואַנט מיט אַ ברייטן וויסן, געווען פּראַפּעסאָר פון ליטעראַטור נישט נאָר אין פּראַנקרייך נאָר אויך אין דער שווייץ. ער האָט געלאָזט ווערטפּולע ווערק, ווי „ליטעראַרישע קריטיקעס און פאַר־ טרעטן“, „פאַרטרעטן פון היינטיקע שרייבער“, „די געשיכטע פון פאַר־רויאַל“ און אַנדערע. ער איז געווען דער שעפּער פון דער ביאָגראַ־ פישער קריטיק און אַ מייסטער פון שרייבערישן פאַרטרעט. ער האָט אפּשר דער ערשטער פון דער קריטיק געמאַכט אַ זעלבסטשטענדיקע שאַ־ פונג. מ'האַט אים גערופן „דער פּרינץ פון די קריטיקער“. נישט אַנער־ קענענדיק קיין שטייפע כללים, האָט ער געהאַט אַן אייגענעם מעטאָד פון אַנאַליזירן אַ ווערק, אָבער זייער אַן עלאַסטישן, וואָס האָט אויסגעבריי־ טערט דעם קריטיקערס קוק, דערלויבט אים פּריי זיך צו באַוועגן, צו זיין אַליין אַ שעפּער און נישט קיין פּראַטאַקולאַנט פון יענעמס שאַפּונגען.

די היינטיקע קריטיק איז גיכער געגאַנגען, דוכט זיך מיר, מיטן וועג פון סענט־בעוו, הגם ער איז נישט געווען קיין שעפּער פון אַ שיטה. ס'איז אַ ספּק צי מען קאָן בכלל די אַזוי גערופּענע אימפרעסיאָניסטישע

אין גאנג פון צייט

קריטיק אַנרופן שיטה. ס'קומט פאַר אומעטום אין דער קריטיק אַן ענלע-
כער פּראָצעס, ווי אין דער ליטעראַטור, פון וועלכער זי איז אַ טייל.
מען באַפרייט זיך פון שטייפּע ראַמען.

אין 19-טן יאָרהונדערט זענען אין דער ליטעראַטור אומעטום דורכ-
געגאַנגען באַזונדערע שטראַמען, זי איז געטיילט געווען אויף באַזונדערע
ריכטונגען מיט ליטעראַרישע פּראָגראַמען. יעדע ריכטונג אָדער שולע
— דער ראַמאַנטיזם, קריטישער רעאַליזם, נאַטוראַליזם, סימבאָליזם, פאַר-
נאַסיזם — האָט ווי פּריער דער קלאַסיציזם געהאַט אַן אייגענע קאַנ-
ווענץ. נאָך מער: זיי פלעגן אָפילו אַרויסגעבן ליטעראַרישע מאַניפעסטן.
יעדע ריכטונג האָט געהאַט אירע חסידים. זיכער איז נישט מעגלעך
ס'זאָלן עקזיסטירן הערמעטיש פאַרמאַכטע ליטעראַרישע גרופּירונגען, זיי
מוזן זיך באַציינפלוסן, דורכדרינגען, אָבער „גראַסאַ מאַדאַ“ זענען די
שטראַמען געפלאַסן אין פאַרשידענע ריכטונגען.

אין אונזער יאָרהונדערט לאַזט זיך באַמערקן דאָס פאַרשווינדן פון
באַזונדערע ליטעראַרישע שולן. פּראָפעסאָר זשולקעווסקי שרייבט, אַז „פאַר
קערט, די ליטעראַטור פון 20-טן יאָרהונדערט האָט זיך אַנטוויקלט אין
דער פאַרם פון פיל קאַנקרעטע, ליטעראַרישע ריכטונגען, ווי דער פּוטר-
ריזם, עקספּרעסיאָניזם, סיררעאַליזם“. איז דאָס אמת און מ'קאָן נאָך צו-
געבן ווייניקסטנס דעם דאָדאָניזם, עקזיסטענציאַליזם, דעם אַנטיראַמאָן. זיי
האַבן אָבער נישט געהאַט קיין לאַנג אייגן לעבן און נישט געשפּילט
אויך אַזאַ באַזונדערע, זעלבשטענדיקע ראַלע, ווי די ריכטונגען אין 19-טן
יאָרהונדערט. דער ברוינדיקער סיררעאַליזם האָט נאָך דער ערשטער
וועלט-מלחמה אַנגעהויבן מיט אַ סיררעאַליסטישער רעוואָלוציע, געפלאַסן
מיט אַ הויכער כּוואַליע און גענוג גיך אָפּגעפלאַסן, הגם ער האָט געהאַט
אַזעלכע פאַרשטייער ווי ברעטאַן, אַראַגאַן, עליאַר, ראַזשע וואַיאַן און
אַנדערע אַנגעזעענע שרייבער. אַנדערע ברעטאַן האָט נאָך דער צווייטער
וועלט-מלחמה געפרווט אין פּראַנקרייך אויפלעבן די ריכטונג, באַמיט
זיך צו גרופּירן אַרום איר אַמאָליקע אָנהענגער און אויך נייע, אָבער
אומזיסט. און אַ סברה, אַז נישט בלויז ווייל די פּאָליטישע קאַנסטעלאַציע
האַט זיך געענדערט.

דאָס באַדייט בשום אופן נישט, אַז דער סיררעאַליזם ווירקט נישט
אויף פאַרשידענע קינסטלער, אָבער ער עקזיסטירט נישט, ווירקט נישט

ווי א באזונדערע שול. דער פוטוריום האט אין מאַיאקאָווסקין דעם סאַצ-
רעאַליסט — און אויך אין אַנדערע — געלאָזט שפורן, אָבער דער פּו-
טוריום ווי אַ ריכטונג מיט אויסגעשפּראַכענע אָנהענגער איז גיך אָפּגע-
שטאַרבן. אַפילו דער עקזיסטענציאַליזם, וואָס האָט געשלאָגן אַזעלכע טיפּע
וואַרצלען אין דער ליטעראַטור, איבערהויפּט נאָך דער מלחמה, איז דאָך
אויך ווייט נישט קיין מאַנאָליטע שיטה, ווי, זאָל מען אָננעמען, דער
ראַמאַנטיזם — און אגב איז אויך דער ראַמאַנטיזם נישט געווען אויס-
געגאַסן פון איין גוס.

אין דער היינטיקער ליטעראַטור דרינגען זיך דורך און שמעלצן
זיך צוזאַמען פאַרשידענע ליטעראַרישע שטרעמונגען. דער שרייבער אייגנט
זיך צו פאַרשידענע אויסדרוקס-מיטלען אַפילו ווען ער איז אונטערן
איינפלוס פון אַ קאָנקרעטער ריכטונג. לאַמיר זיך, למשל, צוקוקן צו
ברעכטן. אויף דער פּוילישער טעאַטער-בינע גייט איצט זיין פּיעסע
„די קאַריערע פון אַרטור אואי“. איז דעם אויפּמערקזאַמען צושויער
נישט שווער אויסצוגעפינען אינעם ווערק, וואָס איז וועלט-באַנעמעריש
רעאַל-סאַציאַליסטיש, בולטע עקספּרעסיאַניסטישע שפורן, אַ געוויסע
קרובהשאַפט מיט יאַנעסקאַס „נאַזוהאַרן“ און איין סצענע דערמאַנט אַפילו
שעקספּירס „רישאַרד דעם דריטן“. פאַרמינערט דען דאָס ברעכטן אַלס
דראַמאַטורג? אַלס קינסטלער? נעמט עס צו פון אים זיין אייגנאַרט?

דאָס זעלבע וואָס אין דער ליטעראַטור קומט פאַר אין דער פּלאַס-
טישער קונסט. טראַץ די טומלענישן במשך פון די לעצטע יאָרן אַרום
אַבסטראַקציאָניזם, טאַשיזם — אגב איז דער אַבסטראַקציאָניזם קיין שום
נייע ריכטונג — קרייצן זיך אומאויפהערלעך סטילן און שולן און דאָס
ווערט אומעטום אָנגעוויזן פון ערנסטע קונסט-קריטיקער. דער פּראַנ-
צויזישער ליטעראַטור-היסטאָריקער פעליסיע, כאַראַקעריזירנדיק די ליי-
טעראַטור פון אונדזערע צייטן, שרייבט: „דער אַממיינסטן כאַראַקטעריס-
טישער שטריך פון אונדזער עפּאָכע איז דאָס פאַרשווינדן פון שולן. יעדע
שולע האָט אונדז געלאָזט דויערהאַפטיקע ווערק, אייביקע ווערק... וואָס
ווייטער אַלץ מער ברייטערט זיך אויס אונדזער קולטור-טראַדיציע און
אַלץ ווייניקער זעען אויס צו זיין אויסזיכטן עס זאָלן זיך שאַפן באַזונדערע
שולן“.

די קריטיק איז, ווי געזאַגט, אַ טייל פון דער ליטעראַטור. אויך
זי ברייטערט זיך אויס און באַרייכערט זיך מיט אַלע ביז היינטיקע דער-

אין גאנג פון צייט

פארונגען. זי שטרעבט קודם כל, ווען זי אייגנט זיך צו דאס בעסטע, וואס איז געווען אין די מעטאדן ביי גרויסע, שעפערישע קריטיקער, זיך צו באפרייען פון באזונדערע ראמען און שטייפע דאקטרינען, פון צוגעשניטענע סיסטעמען. און דארט, ווו מען קאן זיך נישט באפרייען פון קיין גרייטן, זאל מען זאגן, „וועג-ווייזער“, איז אך און וויי סיי צו דער קריטיק, סיי צו דער ליטעראטור.

איז ווו טאקע עפעס א קריטעריע? — ווי ס'האט געפרעגט מיין פריינד. צי קאן מען זיך פארלאזן בלויז אויפן געשמאק און די פער-זענלעכע איינדרוקן פון קריטיקער? וואס קאן מען דערווארטן פון אים, אויב ער ריכטעט זיך נישט מיט קיין שום ספעציעלער איינשטעלונג? — ווי ס'איז ווייטער צוגעשטאנען מיין פריינד מיט פראגן.

קודם כל, דוכט זיך מיר, דארף מען דערווארטן פון קריטיקער ער זאל זיך פונאנדערקלייבן אין ווערק. און דא קאן מען שוין יא מסכים זיין מיט פראפעסאר זשולקעווסקין, אז מען דארף קאנען זאגן וואס מער וועגן דער שרייבערישער טעכניק, וועגן דעם אידעאישן אויסדרוק פון בוך, דער קרובהשאפט מיט א געוויסער פילאזאפיע, וועגן דער גענעזע פון ווערק און זיין סאציאלער פונקציע. און ווער וויל דען לייקענען, אז ליטעראטור האט א סאציאלע פונקציע? ביים אפשאצן דעם אלגעמיינעם ווערט קאן אפשר אויך גענוג זיין אין באטראכט צו נעמען די שלימות-דיקייט און דעם הומאניטארן אויסדרוק, איבעריקנס גייט שלימותדיקייט צום גרעסטן טייל צוזאמען מיט הומאניטאריזם.

געשעט דאך אבער, אז מיט דער זעלבער קריטעריע שאצט מען אויך פארשידן אפ א בוך, אן אנדער ווערק. פארוואס?

דערפאר וויל מיר זענען לעבעדיקע מענטשן, מיר זענען די זעלבע און אנדערע, יעדער מענטש א וועלט פאר זיך. קריטיקער אויך. פונקט ווי יעדער לייענער לעבט איבער אויף זיין אייגענעם אופן א בוך, אזוי אויך א קריטיקער. ער איז אויך א לייענער, נאר א מער עמפינדלעכער און מיט א גרעסערער צוגרייטונג אויפצונעמען און זיך פונאנדערצוקלייבן אין ווערק. אפהענגיק פון זיין ארט עמפינדלעכקייט און פסיכישער פארמאציע, פון זיין גייסטיקן און קולטור-באגאזש און אויך פון זיינע לעבנס-דערפארונגען, נעמט ער אויף און שאצט אפ דאס ווערק אזוי און נישט אנדערש. מעג מען דאס אַרױפן אימפרעסיאניזם, אַבער קיין

שום קריטעריע וועט נישט אפשושן אונדזערע אוממיטלבארע שפירונג-גען און אינדיווידועלע איינדרוקן. מישעל ביטאר איז אן ספק אן אינטע-רעסאנטער און טאלאנטירטער שרייבער. מיין קאלעגין, אן אינטעליגענט-טע פרוי, איז געווען גערייט פון זיין „טראנספארמאציע“. מיך האט דאס בוך געלאזט קאלט. דער אמעריקאנער שרייבער סאליווארדער האט זיך בארימט געמאכט מיט זיין בוך „דער וואנדערער צווישן קארן-פעלדער“, וואס איז זיך שנעל צעגאנגען אין אנדערהאלבן מיליאן עקזעמפליארן. האב איך איצט דאס בוך געלייענט, געזוכט דאס, וואס זאל בארעכטיקן אזא רום און נישט געפונען. יעדער לייענער און יעדער קריטיקער קאן ברענגען ענלעכע ביישפילן.

זייער ריכטיק האט זשולקעווסקי אנגעוויזן, אז אין יעדער באַזונ-דערער היסטארישער עפאכע, קאן דאס זעלבע קונסט-ווערק האבן אן אנדערן אויסדרוק, אדער אן אנדערע פונקציע און מ'דארף קאנען עס אפשאצן אין ליכט פון דער היסטארישער סיטואציע. צו דעם דארף מען אבער צוגעבן, אז אין פארשידענע סיטואציעס נעמט דער קריטיקער פונקט ווי דער לייענער פארשידן אויף, לעבט פארשידן איבער דאס ווערק. אין דער פריער יוגנט, אין דער רייפער עלטער אדער אין דער ווייטערער עלטער נעמט מען אויף פארשידנארטיק און מען פארשטייט אויך אפטמאל אנדערש דאס זעלבע בוך, דאס זעלבע בילד. ס'איז אויך באקאנט, אז וויפל מאל מיר זאלן נישט לייענען דאס זעלבע בוך, וועלן מיר שטענדיק אנטדעקן עפעס נייעס, ס'וועט יעדעס מאל אַנקלאַפן אין נאך עפעס אן אנדער סטרונג פון אונדזער האַרץ. איז דען דאס בוך אנדערש געוואָרן? גיין, מיר ווערן אנדערש.

דארף מען דעריבער זיך נישט ווונדערן — און ס'איז לחלוטין קיין שום אומגליק נישט — ווען וועגן די זעלבע ביכער זענען פאַראַן טיילמאל פאַרשידענע אַפּשאַצונגען, אויב די אַפּשאַצונגען זענען נאָר גע-וויסנהאַפּטע, נישט אַנגעוואַרפּענע פון דרויסן און באַגרענעצן זיך נישט צו שוואַרץ אָדער ווייס, נאָר זענען באַזירט אויף זאך-קענטעניש. פאַר-שידקייט מאַכט רייכער, בונטער, לעבעדיקער יעדע אַרט שאַפּונג, פאַר-היט זי פון סקלעראַז.

צי איז שעקספיר געווען אן אנטיסעמיט ?

(רעיונות נאך א נסיעה)

נישט צום ערשטן מאל שטעלט זיך די פראגע. ס'איז אן אלטער ענין. נישט איין מאל איז אויסגעקומען צו דעבאטירן, צו אמפערן זיך וועגן שעקספירס באציאונג צו יידן. און די אמפערנישן, ווי מען שטויסט זיך אליין אן, זענען אין שייכות מיט דער בארימטער פיעסע „דער סוחר פון ווענעציע“. דער ייד שוילאק פאדערט פון דעם קריסט אנטאניא צו באצאלן דעם חוב מיט אן אויסגעשניטענעס פון זיין לייב פונט פלייש. די פיעסע איז במשך פון עטלעכע יארהונדערט געשטעלט געווארן אויף די טעאטער-ברעטער אין גאר דער וועלט און מיליאנען מענטשן האבן זיך צוגעקוקט ווי דער ווענעציאנער יידישער וווכערניק שטייט צו צו זיין בעלי-חוב ער זאל אפצאלן מיט א פונט פלייש. נישט קיין ווונדער וואס נישט נאר ליטעראטור-און טעאטער-מבינים האבן געפירט וויכוחים ארום דעם ענין, נאר אויך מענטשן פון פארשידנסטע קרייזן.

כ'האב די פיעסע געהאט געזען מיט א סך יארן צוריק, נאך פאר דער מלחמה. איך דערמאן מיך נישט ווער עס האט דעמאלט געשפילט שוילאקן. איך דערמאן מיך אבער זייער גוט ווי צווישן א גרופע יידישע סטודענטן, וואס האט קאלעקטיוו באזוכט די פארשטעלונג, האט מען היציק דיסקוטירט. איינע האבן געהאלטן, אז די פיעסע איז אן אויס-געשפראכן אנטיסעמיטישע, און אויב אן אנטיסעמיטישע איז דער מחבר געווען אן אנטיסעמיט. אנדערע, דאקעגן, האבן געטענהט, אז אויב שעקס-פיר האט מיט אזוי פיל קראפט אין זיינע אנדערע פיעסעס ארויסגע-בראכט די רציחות, רישעות, וואס האבן גענעסטעט אין זיין אייגענעם שטאם, די פאלשקייטן, צביעות און נידערטרעכטיקייטן פון מענטשן אין זיין אייגענעם פאלק און ביי אנדערע פעלקער, פארוואס האט ער נישט געטראט. מיטן זעלבן ציל אויסצווארצלען דאס ביז, ווייזן א ייד א וווכערניק ?

מיט א 7-8 יאָר צוריק איז מיר אויסגעקומען בייצוויין ביי אַן אַמפּערניש וועגן זעלבן ענין אין שטוב פון באַקאַנטן, אַלטן אַקטיאָר אברהם מאָרעווסקי צו וועלכן עס פלעגן אַריינקומען פאַרשידענע מענטשן. דער טאַלאַנטירטער אַקטיאָר און ליטעראַטור־קענער האָט מיט זיין אייגנאַרטיקן דינאַמיזם צענישט געמאַכט אַלע פאַרוורפן קעגן דער פּיעסע, נישט געלאָזט וואַרפן דעם מינדסטן חשד אויף שעקספּירן. אַברהם מאָרעווסקי ז"ל איז אָבער געווען נישט נאָר אַ גרויסער קענער און פאַרערער פון שעקספּירן, נאָר, ווי ער האָט אַליין געשריבן אין זיינע זכרונות, ער האָט געהאַט ממש אַ פאַנאַטישן קולט פאַרן גרויסן ענגלישן דיכטער און דראַמאַטורג. ער האָט מיר געהאַט דערציילט, אַז מער ווי אַ צענדליק מאַל האָט ער געזען דעם „סוחר פון ווענעציע“ אין דייטשן טעאַטער מיט וועלכן עס האָט אָנגעפירט מאַקס ריינהאַרד און קיין איין מאַל איז ער נישט צופּרידן געווען פון דער אויפפירונג. אפשר דערפאַר האָט ער מיר דעמאָלט געשאַנקען אַ בילד פון באַרימטן אַקטיאָר רודאַלף שילדקרויט אין זיין שילאַק־ראַל. און ער האָט צוגעגעבן, אַז שילדקרויט אַלס שילאַק האָט אויפגעטרייסלט און דאָך איז עס נאָך נישט געווען דאָס, וואָס ער האָט דערוואַרט. אַברהם מאָרעווסקי, דער יידישער בינע־קינסטלער און דער ייד מיטן הייסן האַרץ, האָט זיין גאַנץ לעבן געטרוימט צו שפּילן שילאַקן.

פאַרוואָס דערצייל איך דאָס איצט?

צוליב אַ נייער אַמפּערניש ביי דער געלעגנהייט פון האָבן געזען דאָ נישט לאַנג דעם „סוחר פון ווענעציע“ אין אַן ענגלישן טעאַטער. און ווידער איז מיר באַשערט געווען צו זען די פּיעסע אין אַ קאַלעקטיוון באַזוך.

דער אייראָפּעאישער העברעאישער סעמינאַר פון סכּנות האָט געהאַט דעם גוטן איינפאַל איינצואַרדענען, צווישן אַנדערע אַיטערעסאַנטע באַזוכן, אַן אויספּלוג אין שעקספּירס שטעטל — ס'הייסט סטרעדפאַרד אויפן עיוון צוליבן נאָמען פונעם שיינעם טייכל, וואָס שלענגלט זיך דאָרט. בייטאָג דער באַזוך פון די מערקווירדיקייטן — און ס'איז דאָ וואָס צו זען, דאָס גאַנצע שטעטל און די אומגעגנט איז נישט נאָר אַ פּילפאַכיקער שעקספּיר־מוזיי, נאָר עס אַטעמט ממש מיט שעקספּירן; אין אָונט — אין טעאַטער, און דווקא אויף דעם „סוחר פון ווענעציע“.

כ'האַב געוואַרט אויף דער פאַרשטעלונג מיט גרויס ניגיר, ווייל

אין גאנג פון צייט

נישט נאר עס האבן זיך דערמאנט אמאליקע אַמפּערנישן, נאַר אידער
מיר זענען נאך אַרויסגעפאַרן, האָבן זיך אָנגעהויבן נייע.

— פאַרוואָס פאַרט איר נישט מיט אונדז? — האָב איך געפּרעגט
אַ ליבע, האַרציקע פּרוי, אַ פּראָפעסאָר פון יידישער רעליגיע.

— איך וויל נישט גיין זען קיין אַנטיסימיטישע פּיעסע.

מיין באַגער צו זען איצט אויפּסניי נאָך אַזוי פיל יאַרן די פּיעסע
איז געוואָקסן. ס'איז מיר נישט געלונגען זיך צו דערוויסן פּרטים וועגן
טעאַטער און זיין אַקטיאָרן-אַנסאַמבל. איז אַבער דערנאָך געשען עפעס
אַזעלכעס, אַז ס'איז געווען אַ געלעגנהייט צו באַקומען אויסקונפּטן פון
אַן אינטעליגענטן ענגלענדער אין סטרעטפּאַרד גופּא.

אַ צרה קומט אַמאָל צו נוץ. פאַרן טעאַטער, אין שיינעם גאַרטן, וואָס
ביים ברעג טייכל, שטייט שעקספירס מאַנומענט און אַרום אַ האַלבער
טוץ זיינע העלדן. האָב איך זיך אַזוי פאַרקוקט אויף דער לידי מעקבעט
און דערנאָך צו לאַנג זיך פאַרהאַלטן פאַר האַמלעטן, וועלכער זיצט אויף
אַ הויכן פּיעדעסטאַל מיט איין האַנט אונטערגעשפאַרט דעם שווערן קאַפּ
און מיטן שאַרבן אין דער צווייטער האַנט, — אַזוי לאַנג ביז... כ'האָב
זיך אַרומגעזען, אַז איך בין פון אונדזער גאַנצן קאַלעקטיוו געבליבן
אַליין. לייכט אויפן האַרצן איז דערפון נישט געווען. האָט גאַט רחמנות
געקריגן אויף מיר און צוגעשיקט ממש אַ מלאַך פון הימל אין דער
פּערזאָן פון אַן ענגלישן אינזשיניער.

אויפן גאַס האָב איך אַפּגעשטעלט אַן עלעגאַנטן הער און מיט מיין
שטאַמלדיקן ענגליש אָנגעהויבן אויסצופּרעגן וווּ עפעס געפינט זיך. אַרויס-
געוויזן האָט זיך, אַז אויך ער איז פון אַן אַנדערער שטאַט געקומען אויף
אַ באַזוך און פאַרגעלייגט מיך צו באַגלייטן. זיין פּראַנצויזיש איז נאָך
געווען ערגער ווי מיין ענגליש און ברעכנדיק זיך ביידע די ציין אַרויס-
צוהעלפן איינער דעם אַנדערן, האָבן מיר זיך גאַנץ גוט צונויפּגערעדט.
אויסער די מערקווירדיקייטן, וואָס ער האָט מיר געוויזן, האָט ער מיר
אינפאַרמירט, אַז דאָס איז דער בעסטער שעקספיר-טעאַטער, און אַז
דער היגער טעאַטער-אַנסאַמבל שפּילט בעסער שעקספירן ווי די לאַנדאָ-
נער אַקטיאָרן.

— און דעם „סוחר פון ווענעציע“ האָט איר געזען?

— געזען. אַ ווונדערבאַרער ספּעקטאַקל.

אין אונט בין איך געזעסן אין טעאטער צווישן אַ הויך געבילדע-
טער, עלטערער יידישער פרוי, וועלכע פאַרשטייט ענגליש כמעט אַזוי
גוט ווי איר מוטער־שפראַך פראַנצויזיש און אַ יונגער דייטשער פרוי,
איינע פון די ווייניקע, וואָס האַלטן פאַר זייער חוב צו באַצאָלן פאַר די
דייטשע פאַרברעכנס קעגן יידן מיט זייער איבערגעגעבנקייט און צוגע-
בונדנקייט צו ישראל און צו יידן בכלל. אגב האָט זי צוויי יאָר געאַרבעט
אין ישראל אין אַן אַנשטאַלט פאַר זקנים און קראַנקע.

די סצענאַראַפיע, די רייכע סצענישע אויסשטאַטונג — אפשר צו
בלישטשנדיקע — די אַטמאָספער און שטימונג פירן גלייך איבער אין
דער אַמאָליקער ווענעציע, ווען שיילאַק האָט זיך אַבער באַוויזן אויף דער
סצענע און ביזן סוף פון אַקט האָט זיך מיין יידישע שכנטע דערפילט
ווי זי וואַלט געזעסן אויף הייסע קוילן. זי האָט פון מאָל צו מאָל מיט
ערגערניש שטיל אויפן אויער מיר אַריינגערעדט, אַז מען שטעלט דעם
ייד שיילאַק אויס צו שפאַט און שאַנד, דער עיקר מען מאַכט אים לע-
כערלעך, איך האָב איר אויך אויפן אויער שטיל אַפגעענטפערט, אַז איך
זע מער דעם טראַגיום, די עלנדקייט פון שיילאַק, ווי די לעכערלעכקייט.
מיין נישט יידישע שכנטע האָט מיט אַן אַראַפגעלאַזטן קאַפּ געשוויגן,
בעת דעם לאַנגן אַנטראַקט האָב איך אויסגעהערט מיינונגען פון אַנדערע,
מ'האַט זיך שוין געאַמפערט צו ביסלעך. ביים צווייטן אַקט בין איך
ווידער געזעסן צווישן מיינע ביידע שכנטעס און נאַכפאַלגנדיק דעם
ספעקטאַקל מער מיט די אויגן ווי מיט די אויערן האָב איך שטופנווייז
אַנגעהויבן פילן אַזוי ווי מיין יידישע שכנטע, מיט אַמאָל איז מיר דורכ-
געגאַנגען אַ קאַלטער ציטער: שיילאַק האָט אויפגעמאַכט דאָס קעסטל,
אַרויסגענומען אַ קליינע וואַגשאַל, אַ שאַרף־שפיציק מעסער און איז צו
מיט האַסטיקע טריט צו אַנטאַניאַ אויסצושניידן פון אים אַ פונט פלייש.

כ'האַב געוווסט, אַז דאָס דאַרף קומען. אַבער ווען אַנטאַניאַ, א
רעזיגנירטער האָט אין טיפן טרויער אַראַפגעצויגן פון זיך דאָס העמד,
אונטערטעניק זיך אַוועקגעזעצט אויפן שטול און שיילאַק האָט האַרט ביי
אַנטאַניאַס לייב זיך פאַרמאַסטן מיטן מעסער גרייט צו שניידן, און דאָס
דווקא פון דער לינקער זייט ברוסט־קאַסטן, האָבן זיך די קאַרגע מיינוטן
געצויגן אין פיינלעכע שעהן.

שיילאַק האָט נישט געשניטן. ער האָט נאָך עטלעכע פאַרמעסטן
מיטן מעסער און אין דער אַרומרינגלונג פון אַנטאַניאַס פריינד אויסגע-

אין גאנג פון צייט

בראָכן אין אַ פאַרצווייפלטן, ספּאַזמאַטישן שלוכן, אָפּגעקערט זיך, געפּאַלן צו דער שוועל, אויפּגעהויבן זיך און אַוועק. אָבער דער האַלב-נאַקעטער אַנטאַניאַ איז ווייטער געזעסן אויפן שטול, ביז די ענערגישע פּאַרציאַ האָט אים דערלאָנגט דאָס העמד און דערמוטיקט אויפּצושטיין. דער גרויסער עולם האָט שטאַרק אָפּלאָדירט — און צווישן עולם צושויער זענען געווען מסתמא גאַר אַ סך טוריסטן, ווייל סטרעטפּאַרד ווערט יעדעס יאָר באַזוכט פון אַ פּערטל מיליאָן טוריסטן פון אַלע עקן וועלט. אַרויסגייענדיק פון טעאַטער האָט מיין דייטשע פּריינדין גענומען מיך אונטערן אַרעם און געזאַגט :

— ס'איז טרויעריק, אַז מען ברענגט נאָך אַרויס אויף דער סצענע אַזעלכע פּיעסעס. איך האָב נישט געוואוסט, אַז שעקספּיר...

— איך ווייס אויך נישט צי שעקספּיר איז יאָ אַדער נישט געווען קיין אַנטיסעמיט. די זאַך באַשטייט אָבער אין דעם ווי אַזוי מען אינטער-פּרעטירט זיין פּיעסע, האָב איך איר געענטפּערט.

ווען איך האָב זיך אומגעקערט אַהיים, קיין פּאַריז, האָב איך אָפּגע-זוכט דאָס בילד פון רודאָלף שילדקרויט אין דער ראַל פון שוילאַק, וואָס אַברעם מאַרעווסקי האָט מיר געשענקט — אגב געפינט זיך דאָס אויך אין אַ באַנד פון מאַרעווסקיס זכרונות.

וואָס פאַר אַן אַנדער שוילאַק! אַ פנים אַ צעקרימסטט פון ווייטיק, באַצויגן מיט טרויער, פּאַרלורנדיקייט. ייאוש: אויגן, וואָס וויינען אַן טרערן; אַ מויל, וואָס שרייט שטומערהייט, רופט נאָך הילף. די גאַנצע געשטאַלט ברעכט זיך אונטער. נאָר נקמה קאָן פּאַרליכטערן דעם ווייטיק נאָך דעם ווי מען האָט אויך אַוועקגערויבט פון אים די טאַכטער.

און אַט ליגט פאַר מיר אַ צווייט בילד: אַ קאַלירטע רעפּראָדוקציע פון באַוואוסטן לייזונט, וואָס עס האָט געמאַלן דער באַרימטער, יונגער מאַלער מאַוריצי גאַטליב. איך ווייס נישט צי מאַוריצי גאַטליב, וועלכער האָט געלעבט אין 19-טן יאָרהונדערט און געשטאַרבן אין עלטער פון 24 יאָר שוין אין פּוילן רום, האָט געזען אויף דער סצענע שוילאַק, אָבער געלייענט די פּיעסע האָט ער זיכער פיל מאַל. שוילאַק אויף זיין ווונדער-באַרן אייל-בילד איז אַן אַלטער ייד מיט אַ געדיכטער, לאַנגער ווייסער באַרד, געקליידעט לויטן יידיש-פוילישן טראַדיציאָנעלן שטייגער און נישט לויטן ווענעציאַנישן. דאָס רוחניותדיקע פנים איז פּאַרזונקען אין טרויעריקע מחשבות; די אויגן פּאַרמאַכט ווי ער וואַלט נישט געוואַלט

זען דאס ביז, וואס רינגלט אים ארום. אין זיינע אַרעמס האַלט ער און טוליעט צו זיך מיט גרויס ליבשאַפט און זאָרג די תּמימותדיקע טאַכטער. דאָס בילד הייסט: „שיילאַק און יעסיקאַ“.

ווי מיר זעען קאָן — און דאָרף — אַ קינסטלער, צי דאָס זאָל זיין אַן אַקטיאַר, אַ רעזשיסער צי אַ מאַלער, אַדער גאָר אַ פּילמיסט, שאַפּן פאַרשידענע וויזיעס פּון אַ ווערק און אַרויסהייבן דאָס בעסטע. אַוודאי איז דאָס געזאַגטע דאָ נישט קיין נייַעס, קיין שום אַנטפּלעקונג. אַבער אין שייכות מיטן ייד שיילאַק דאָרף עס דערמאָנט ווערן, און אויך אין צו-זאַמענהאַנג מיט דער גאַנצער פּיעסע.

פּון „סוחר פּון ווענעציע“ דאָרף מען קאָנען אַרויסשילן דעם פּסי-כאַלאַגישן און היסטאָרישן אמת, דעם טיפּן מענטשלעכן צער, דעם באַליידיקטן און באַשפּיגענעם מענטש, דעם פאַרגוואַלטיקטן גלויבן און איינציטיק די צביעות פּון דער קריסטלכער סביבה, וואָס זשאַנגלירט שטענדיק מיט קריסטוסעס ווערטער וועגן מענטשן-ליבע און האַנדלט אין סתירה מיט די זעלבע ווערטער. דער בעסטער באַווייז דאָ איז די שיינע פאַרציא, וואָס אין דער אמתן טליעט אין איר ביזנעס-כּיטריקייט, פרומע צביעות, וואָס שעקספּיר לאַכט שטילערהייט אויס. און די זעלבע פאַרלאַנגט מענטשלעכקייט פּון שיילאַקן דעם דערנידעריקטן ייד און דעם אומגליקלעכן פּאַטער.

די דעבאַטע אַרום דער פּיעסע און וועגן שעקספּירס באַציאונג צו יידן גייט ווייטער אָן. איין זאָך איז זיכער: אויב ברענגט מען אַרויס אויף דער סצענע בלויוז דעם טעקסט פּון „סוחר פּון ווענעציע“ און נישט קיין אונטערטעקסט, קאָן די פּיעסע ווערן שעדלעך.

אַזוי ווייט איז דאָס אין שעקספּיר-טעאַטער אין סטרעטפּאַרד נישט דערגאַנגען. אַבער די רעזשי, דער אַקטיאָרן-אַנסאַמבל, וואָס מיינן צופּע-ליקער, גוטמוטיקער ענגלישער באַגלייטער האָט געלויבט, האָט זיך נישט געהעריק אַריינגעטראַכט אין שעקספּירס טעקסט, נישט באַוויזן זיך צו דערגרונטעווען צום פּסיכאָלאָגישן אמת און דעריבער אויך נישט ווי געהעריק אַרויסגעבראַכט דעם מענטשלעכן, הומאַניטאַרן אמת, ווי דאָס איז די אויפגאַבע פּון עכטער טעאַטראַלער קונסט.

ווען טאלאנט גייט ביינאנד מיט אוואנטוריזם

(וועגן מאלאפארטעס „קאפוט“)

פארוואס איצט שרייבן וועגן א בוך, וואס איז דערשינען אין די ערשטע יארן נאך דער מלחמה? צי נאר דערפאר וויל מ'האט עס ערשט נישט לאנג ארויסגעגעבן אין דער פוילישער איבערזעצונג? אודאי איז דאס ביי אונדז א נייע זאך לויטן סטיל און אויפפאסונג. אבער נישט נאר די ליטערארישקייט רעגט אן צו שרייבן דערוועגן, א נו, פרווט נאר באקומען „קאפוט“ ערגעץ אין א בוכהאנדלונג — אויספארקויפט, צעכאפט. נישט לייכט עס אויך צו באקומען אין א ביבליאטעק. אויפן בוך ווארט מען, ס'גייט פון האנט צו האנט. כ'האב עס קוים באקומען דורכצולייגען, קוים איבערגעלייענט, ווי מען וויל מיר עס שוין אוועקנעמען פון אונ-טער דער האנט. מען זאגט, אז דער ליינער האט נישט ליב קיין גרויל-ליטעראטור און „קאפוט“ איז אנגעפיקעוועט מיטן גרויליקסטן גרויל. זעט אבער אויס, אז דאס סענסאציאנעלע האט דא נישט ווייניק געווירקט. אן ספק פאסצינירט מאלאפארטעס טאלאנט, זיין מאלערישע און שפרודלדיקע שילדערונג, זיין פסיכאלאגישע וויזיוסעקציע, א סברה אבער, אז די פערזאן גופא פונעם שרייבער האט איר חלק אין דער רעקלאמע פון בוך.

מאלאפארטעס שרייבערישע קאריערע איז געפלאסן ווי א ווילדער, אומגעצוימטער שטראם, דא א פלייץ געטאן מיט מוטנעם, דא ווידער מיט ריינעם וואסער. אפטמאל האט דער שרייבער פארכאפט נישט נאר מיט זיין טאלאנט, נאר אויך מיט זיין דרייסטקייט, צייטנווייז האט ער אבער אפגעשטויסן מיט זיין האלטונג, מיט דער פאזיציע, וואס ער האט פארנומען. ווען ער איז אין 1957 געשטארבן אויף א ראק, האט מען אים שוין געהאט מוחל געווען, ער האט זיך ווי אויסגעקויפט מיט זיינע לעצטע צוויי ביכער, אפשר אויך מיט דעם וואס ער איז נישט ווייניק

אָפּגעקומען. ער איז אָבער געבליבן אַ שטיקל רעטעניש, און אַ רעטע-
ניש פּאַסצינירט שטענדיק, אַפילו ווען דאָס רעטעניש איז פּאַרדעכטיק.

**
*

דער איטאַליענישער שרייבער קורזיאַ מאַלאַפּאַרטע איז געווען אַ
ווילדע נאַטור, פול מיט אינערלעכע ווידערשפרוכן, ווי ס'וואַלטן זיך
געשלאָגן אין אים צוויי אָפּשטאַמונגען, צוויי קולטורן, צוויי קעגנזעצלעכע
גייסטיקע פּאַרמאַציעס — די דייטשע און איטאַליענישע. זיין פּאַטער
איז געווען אַן עסטרייכער, זיין מוטער אַן איטאַליענערין. געבוירן לעבן
פּלאַרענץ, האָט ער געלעבט און באַרימט געוואָרן אין איטאַליע. זיין
אמתער נאָמען איז געווען קורט סוכערט און אויף דער פּראַגע פּאַרוואַס
ער האָט זיך אַ נאָמען געגעבן מאַלאַפּאַרטע, זאָל ער האָבן געענטפּערט:
באַנאַפּאַרטע איז שוין געווען פּאַרנומען. דער ענטפּער איז כאַראַקטעריס-
טיש. אין אים האָט געלעבט אַ ווילדער דראַנג צו גרויסקייט, צו אַוואַנ-
טורעס, ער האָט ליב געהאַט צו קוקן דעם טויט אין די אויגן, צו גיין
אַנטקעגן געפּאַרן. ער האָט געהאַט אַ נייגונג צו שרייבן וועגן מאַכט און
מאַכטהאַבער, וועגן הערשאַפט מיט אַ שטאַרקער פּויסט, דער עיקר וועגן
דער „טעכניק“ פון דעראַבערן די מאַכט, הגם ער ווייזט אַן אויף די
אומגעזעצלעכקייטן.

פאַר מוסאָלינין איז מאַלאַפּאַרטע געווען נישט קיין באַקוועמע פּער-
זאָן. זיין נאַטור איז נישט געווען אַזעלכע, וואָס זאָל זיך אונטערוואַרפן.
אָדער האַלטן די צונג צווישן די ציין. די פּאַשיסטישע מאַכט-אַרגאַנען
האַבן דעם שרייבער פּאַרמאַכט אין איינער פון די שווערסטע תּפיסות.
ער איז אָפּגעגעזעסן 5 יאָר ביז ס'איז געקומען אַן אַמנעסטיע. אין די
דרייסיקער יאָרן איז ער נאָך עטלעכע מאַל אַרעסטירט געווען.

אין דער צייט פון דער צווייטער וועלט-מלחמה איז פּלוצלונג קורזיאַ
מאַלאַפּאַרטע געוואָרן מלחמה-קאַרעספּאַנדענט. אַלע אַקופירטע לענדער זע-
נען פאַר אים אָפּן געווען. ער האָט אומעטום פּאַראַדירט אין אַ מונדיר
פון אַן אַפיציר. מוסאָליני איז היטלערס געטרייער פּאַרבינדעטער, אָבער
זיינע אַפיצירן אונטערליגן דער ווערמאַכט. 4 יאָר מאַכט דער מלחמה-
קאַרעספּאַנדענט דורך אַלע טריאומף-מאַרשן און שפּעטער די מפּלות פון
דער דייטשער אַרמיי. ער געפינט זיך אין פינלאַנד, אוקראַינע, רוסלאַנד,

אין גאנג פון צייט

רומעניע, בעסאראביע, סלאוועניע, כארוואציע, פוילן; ער וואנדערט דורך פארברענטע דערפער און צעשטערטע שטעט, דורך וועגן באדעקטע מיט מתים, ער קוקט זיך צו צו די גרויל-טאטן מיט די אויגן פון א קינסטלער, כאפט אויף דאס סאמע רציחותדיקע, דאס סאמע פערפידע פון די דייטשן. פון אט-די וואנדערונגען, אבסערוואציעס, איז געבוירן געווארן „קאָ פוט“. ער האָט אָנגעהויבן שרייבן דאָס בוך, ווי ער דערציילט אַליין אין דער הקדמה, אין 1941 אין אַן אוקראַיניש דערפל, דערנאָך פאַרגעזעצט אין פוילן, הינטער סמאַלענסק, אין פינלאַנד. דעם לעצטן קאַפיטל גע- שריבן אין זיין וווינאַרט, אויף קאַפּרי. דאָ, אויפן שיינעם אינדול האָט ער נאָך אַרויסגעבראַכט אַ שוידערלעכע מלחמה-וויזיע פון דער באַמ- באַרדירטער שטאָט נעאַפּאָל, אַ פאַרלאָזענע פון די רייכע און באַלאַגערטע פון אַביונים, קאַליקעס, פון מענטשלעכע שמאַטעס, וואָס שלעפּן זיך צווישן רואינען און זוכן צו ראַטעווען דאָס לעבן אין פינצטערע, שמוציקע היילן.

הכלל, אַ בוך געשריבן אויף דער הייסער מינוט, צווישן פייער און בלוט, אין אַנבליק פון די ווילדסטע רציחות און רישעות. אין דעם זין איז דאָס אַ זעלטענער דאַקומענט, אויסגעגאַסן אין פּלאַסטישע בילדער. די מלחמה, ווי עס זאָגט אונדז אַן דער מחבר, איז נישט דער העלד פון בוך, נאָר בלויז דער „פּיזאַזש“. און דער פּיזאַזש איז אַ שוידערהאַפטער. דער העלד פון בוך איז דער קאַפּוט, די פאַרניכטונג, דער טויט אין אַלע זיינע געשטאַלטן.

דאָס בוך וואָלט שווער געווען צו ליענען, ווען די מלחמה-בילדער, די רציחות וואָלטן נישט איבערגעפּלאַכטן געווען מיט פאַרשידענע גע- שפרעכען, באַגעגענישן, עפּיזאָדן, אַנעקדאָטן, וואָס דערלויבן אַפּצוכאַפּן דעם אַטעם. לייכטער צו „פאַרדייען“ דעם מלחמה-מאַטעריאַל מאַכט אויך דער ספּעציפּישער ליריזם, די מאַלערישקייט, באַזונדערס דער הומאַר, מאַלאַפּאַרטע איז אַ וואַרט-ווירטואַז, זיין פּראָזע איז אַזוי פאַרביק, אַז אַפּטמאַל איז דאָס ממש מאַלעריי, קאַלאַריסטיק און קלאַנג, באַזעגונג און ריטם. באַזונדער פּלאַסטיש, מיט הומאַר און בליציקער איראַניע מאַלט ער די נאַצישע גדולים. הימלערן ווייזט ער אַ נאַקעטן אין אַ פינלענדי- שער באַד. מיר דערזעען אים אין זיין פיזישער צעקאַכנקייט, שקראַ- בישקייט און אומבאַהאַלפּנקייט. זייער מענערישקייט און כוח איז אין מונדיר, אייגנטלעך ווייזט ער אומעטום די רוצחים אין זייער העסלעכער

נאקעטקייט, אפילו אין דער פיזישער העסלעכקייט. ער האָט זיי געזען פון דער נאָענט, פאַרבראַכט מיט זיי, געפירט מיט זיי לאַנגע שמועסן און אויפגעכאַפט גענוי זייערע שטריכן, זייערע פאַרטרעטן. אין דעם פרט איז דאָס בוך חוץ זיינע קינסטלערישע וואַלאַרן, אַ באַלערנדיקער אויטענטישער דאָקומענט און די איבער 400 זייטן לייענען זיך ווי אַ היסטאָרישער ראַמאַן. און אויב מען באַצייכנט אַזאָ לעקטור פאַר „שוואַר-צע ליטעראַטור“, איז דאָס אַ שוואַרצער ראַמאַן.

פאַר אונדז יידן האָט דאָס בוך אַ ספּעציעלע באַדייטונג און דערי-בער לוינט זיך צו באַקענען דערמיט. אין „קאַפּוט“ זעט מען ווי אין עפעס אַ טייוולאנישן קאַליידאָסקאָפּ די היטלעריסטישע רציחות קעגן יידן. די בילדער טוישן זיך, איינס שוואַרצער, גרויליקער פון די אַנדערע. מאַלאַפּאַרטע האָט זיך גענוי צוגעקוקט צו די רציחות אין פּוילן, אוקראַינע, רומעניע, כאַרוואַציע. ער האָט געזען ווי די דייטשן האָבן אומעטום, וווּ זיי האָבן געשטעלט דעם באַשטייוולטן פּוס, גלייך איינגעאַרדנט אַ יאַגד אויף יידן. ער האָט באַגעגנט אויף אַלע וועגן, אין אַלע שטעט-לעך, דערשאַסענע, געהאַנגענע, פאַרפּייניקטע. ער איז געווען אַן עדות פונעם פאַגראַם אין יאַסי, וווּ מ'האַט אין איין נאַכט, מיט קאַלבעס, העק און מעסערס אויסגעשאכטן 7000 יידן. ער האָט זיך צוגעקוקט צו דער יאַגד אויף יונגע יידישע מיידלעך, וואָס מ'האַט געכאַפט פאַר די שאַנד-היזער, איז אַליין געווען אַלס אַבסערוואַטאָר — אויב מ'זאָל אים גלויבן, אַז בלויז אַלס אַבסערוואַטאָר — אין מיליטערישן שאַנד-הויז אין סאַ-ראַקע, וווּ די היטלעריסטן האָבן געבראַכט פאַרטיעסווייז געכאַפטע יידי-שע מיידלעך. נאָך 20 טעג האָט מען זיי אויסגעלייזט מיט אַ קויל אין נאַקן. נאָך דעם טערמיין האָבן זיי שוין צו גאַרנישט נישט געטויגט. אגב האָט שפעטער אַ ביסל ק. צעטניק אויפגעדעקט דעם דאָזיקן אַספעקט פון יידישן חורבן און געוויסע פאַרשער פון דער היטלעריסטישער תקופה האָבן קוועסטאַנירט די אויטענטישקייט פון „דאָס הויז פון ליאַלקעס“. מיר גופא איז דאָס אויסגעקומען צו הערן פון אַ יידישן היסטאָריקער. דאָס-אַט ווינקל פון די דייטשישע פאַרברעכנס איז נאָך ביזן היינטיקן טאַג נישט ווי געהעריק אַפּגעדעקט געוואָרן. „קאַפּוט“ איז אין דעם פרט אַ וויכטיקער גבית-עדות.

**
*

אין גאנג פון צייט

מאלאפארטע האט זיך א לענגערע צייט אויפגעהאלטן אין פוילן, באקענט זיך מיט די געטאס פון פוילישע שטעט, באזוכט דאס וואַר-שעווער געטא. מיר דערוויסן זיך פון „קאפוט“ א סך פרטים פון דער דייטשער פערפידיע, וועגן זייערע פרווון אויסצובאהאלטן זייערע פאָר-ברעכנס. מאלאפארטע האט פארבראכט מיט פראַנקן, פישערן, מיטן גר-בערנאטאָר פון קראַקע וועכטער און אַנדערע. ער איז געווען אַן אַריינ-גייער אין זייערע לוקסוס־רעזידענצן. בעת אַלע זייערע באַגעגענישן האט מען גערעדט וועגן יידן. די היטלעריסטישע תלנים האָבן זיך שטענ-דיק אַרויסגעשטעלט פאַר קולטורעלע, ממש הומאניטאַרע מענטשן, גע-וואַלט אין די ערשטע צייטן אים מאַכן גלויבן אין זייער זאָרג פאַר דער געטאָ־באַפעלקערונג. פראַנק זאָל אים האָבן געזאָגט: „מיט גרויס זאָרג נעמען מיך דורך די קינדער. צום באַדויערן קאַנען מיר נישט פיל אויפ-טאָן צו פאַרקלענערן די שטערבלעכקייט פון די קינדער אין די געטאָס. כ'וואַלט כאַטש געוואַלט פאַרלייכטערן דעם גורל פון דעם אומגליקלעכן קליינזאָרג. כ'וואַלט געוואַלט אין זיי איינפלאַנצן ליבע צום לעבן, אויס-לערנען זיי גיין איבער די געטאָ־גאַסן מיט אַ שמיכל אויף די ליפּן“.

מאלאפארטע האט זיך גוט געקענט אויף אַזעלכע ווערטער, האט איראַניזירט. דער טעמפער פראַנק האט זיך נישט געקאַנט אַריענטירן וואָס ער מיינט. דער תלין פון די יידן אין פוילן האט זיך אַפילו „איבער-גענומען“ מיטן פאַגראַם אין יאַסי. „דאָס זענען נישט קיין געהעריקע מעטאָדן, אַזוי טוט מען נישט, אַ פאַגראַם איז נישט קיין דייטשיש וואַרט“. וועכטער איז געווען אויסער זיך: „דאָס זענען באַרבאַרישע מעטאָדן“. און פישער האט פון דער ווייטנס געזידלט די רומענער: „אַ פאַלק אַן שום קולטור“.

ביי יעדער געלעגנהייט האט מאלאפארטע אויפגעכאַפט די פערפיד-קייט פון די נאַצישע פאַרברעכער, ער האט דורכגעלויכטן זייערע שוואַר-צע נשמות און געצייכנט זייערע פסיכאלאָגישע פאַרטרעטן מיט אַבסער-וואַציע־קראַפט.

און דאָך האָב איך געלייענט דאָס בוך מיט עמפּערונג, מיט גרויס ווידערגעפיל צום מחבר. געוויסע לייענער קאַנען זיך מאַכן אַ פאַלשע פאַרשטעלונג: מאלאפארטע האט דאָך געחזקט פון די דייטשן, אויסגע-נוצט דאָס, וואָס זיי האָבן נישט קיין געפיל פאַר הומאַר און איראַניזירט, דערציילט זיי נישט געשטויגענע, נישט געפלו־גענע מעשיות, נישט אין מאָל שיער נישט אַריינגעפאַלן צוליב זיין חזק־מאַכעריי, אַבער שטענ-

דיק האָט זיך אים איינגעגעבן זיי אַריינצונאַרן אין זאַק און אַרויסצו- באַקומען פון זיי דאָס, וואָס זיי האָבן אויסבאַהאַלטן.

ער האָט אָבער גלייכצייטיק גוט פאַרבאַכט מיט זיי, אַרומגעשפּאַ- צירט אונטערן שוץ פון זייער מונדיר.

אמת אויך, אַז ער האָט אַרויסגעוויזן אַ סך מיטלייד צו די יידן, ער גלאַריפּיצירט אין זיין בוך זייער נאַבעלע האַלטונג און ווי ער פאַרזיכערט, געוואַלט העלפן די פאַרפּייניקטע. ער האָט זיך אָבער געוויילט מיט זייערע פּייניקער אין די היטלעריסטישע סאַלאַנען, געגעסן און געטרונקען מיט זיי פון איין טיש, גענאָסן פון זייער גאַסטפּריינדלעכקייט, פון זייער רויב. מיר פּערזענלעך איז אויך דערווידער די „צוואַנציאַקעריי“ פון געוויסע יידן, וואָס צעלייגן זיך אויף טעלערלעך אין זייערע זכרונות ווי אַזוי זיי האָבן אָפּגענאַרט די היטלעריסטן, לעבנדיק מיט זיי אין פּריינדשאַפּט ווי זייע- ריקע. נאָר מילא, זיי האָבן געמוזט ראַטעווען דאָס לעבן. מאַלאַפּאַרטעס לעבן איז נישט געווען באַדראַט, כאַטש ער פּרעטענדירט צו זיין אַ קעמ- פּער פאַר פּרייהייט, ווי ער שרייבט עס וועגן זיך אין דער הקדמה.

וועגן די פאַרברעכנס, וואָס מאַלאַפּאַרטע באַשרייבט, האָט מען נאָך אין 1941 און אַפילו אין 1942 נישט געוואָסט אויף דער ברייטער וועלט. וואַלט מאַלאַפּאַרטע געווען אַזעלכער, ווי ער באַמיט זיך דאָס פאַרצושטעלן און ווי געוויסע לייענער קאַנען באַקומען אַן איינדרוק וועגן אים, וואַלט ער געזוכט אַ וועג צו וויסן צו געבן וועגן דעם וואָס ער האָט אַזוי גענוי געוואָסט. אַזאַ פּיפּיקער דיפּלאַמאַט ווי ער, וואַלט געפונען אַ מיטל דער- צו. מאַלאַפּאַרטע האָט זיך באַגנוגט צו פאַרצייכענען דאָס, וואָס ער האָט געזען און געוואָסט, און געבאַליעוועט מיט די נאַצישע מושלים צו קאַנען וויסן וואָס מער.

מען דערציילט, אַז אין אַלטערטום, בעתן גרויסן אויפשטייג פון דער פּלאַסטישער קונסט אין גריכנלאַנד, פלעגט טרעפן, אַז אַ קינסטלער זאַל דערמאַרדן אַ שקלאַף, כדי צו האָבן פאַר זיך אַ מאַדעל פאַר אַ פנים אין גסיסה, פאַראַן צומאַל אַ ווערסיע, אַז מיקעל אַנדזשעלאַ זאַל האָבן געבונדן און געפּייניקט אַ יונגן בחור מיטן ציל אויפצוכאַפן זיינע גסיסה- צאַפּלענישן פאַר זיין מאַלן די קרייציקונג פון גאַט. מאַלאַפּאַרטען קאָן מען אין אַזעלכע זאַכן נישט חושד זיין, ער האָט געהאַט פאַר זיין בוך אַ גרייטן מאַדעל. די דייטשן האָבן באַדעקט גאַנץ איראַפּע מיט פאַרברעכנס. ער אָבער איז געווען אונטערן שוץ פון די פאַרברעכער, געלעבט מיט זיי

אין גאנג פון צייט

אין גוט-ברודערשאפט. דאָס, וואָס ער האָט געחזקט פון זיי און זיי פיינט געהאַט, פאַרגיטיקט נישט דאָס אָנהאַלטן מיט זיי נאָענטע פריינדשאַפט. פאַראַן אין „קאַפּוט“ צווישן די גרויל־עפּיזאָדן און אויפּטרייסלענ־דיקע בילדער אַזאַ שרעקלעכער עפּיזאָד: בעת אַ באַזוך ביים קראָ־אַטישן פּאַשיסט אַנטע פּאַוועליטש, האָט מאַלאַפּאַרטע געזען שטיין אין אַ ווינקל אַ קוישל מיט מענטשלעכע אויגן. די אוסטאַשיס האָבן 20 קילאָ אויגן, ייִדישע אויגן, געשאַנקען אַלס מתנה זייער פּירער. דער, וואָס באַשרייבט דאָס אָבער, איז געזעסן מיטן זעלבן „פּירער“ אַנטע פּאַוועליטש ביים טיש און נישט נאָר געמיטלעך געשמועסט מיט אים, נאָר אין אַ גע־וויסן מאַמענט אַפּילו דערפּילט צו אים אַ רחמנות, וואָס ער האָט געהאַט אויף זיין קאַפּ אַזוי פּיל דאגות...

דאָס רחמנות־געפּיל איז זייער אַ מענטשלעכע זאַך און דער ערגסטער מין מענטש קאָן ביי געוויסע אומשטענדן אַרויסרופן צו זיך רחמנות. ביי אַזאַ געלעגנהייט איז אַ רחמנות־געפּיל בפּירוש אַפּשטויסנדיק.

מאַלאַפּאַרטע האָט אויך רחמנות אויף די דייטשן און באַגערט, אַז אויך אַנדערע זאָלן זיך מרחם זיין אויף זיי. ער אַנטוויקלט דערביי אין זיין בוך אַזאַ טעאָריע: די דייטשן באַגייען פאַרברעכנס אויס מורא. אַ קראַנק פּאַלק, האָבן פאַר אַלץ און אַלעמען מורא. „...צומיינסטן האָבן זיי מורא פאַר שוואַכע און אומשולדיקע, פאַר קראַנקע, פאַר פּרויען און קינדער, פאַר זקנים. זייער מורא האָט שטענדיק געוועקט אין מיר אַ טיפּן רחמנות. אויב איראַפע וואָלט רחמנות געהאַט אויף זיי, וואָלטן די דייטשן זיך אויס־געהיילט פון זייער שרעקלעכער קראַנקייט“. אַט אַזוי האָט מאַלאַפּאַרטע פאַרטייטשט די נאַצישע פאַרברעכנס פאַרן אַמאָליקן, באַקאַנטן שוועדישן שרייבער אַקסעל מונט, און דעם אַלטן שרייבער איז געגאַנגען אין לעבן זיך צו דערוויסן פון אים צי ס'איז אמת, אַז די היטלעריסטן האָבן אויך געהרגעט פּייגל, ווייל ווי ס'איז באַקאַנט איז דער שרייבער און מעדיקער מונט געווען אַ גרויסער פּריינד און באַשיצער פון פּייגל און דעריבער אפשר זיך געהאַט באַזעצט אויף קאַפּרי, וווּ ס'פּלעגן זיין בעלנים צו פאַנגען די שיינע מינים פּייגל:

„ניין, דאָס איז נישט אמת, האָב איך אים געענטפּערט, זיי האָבן נישט קיין צייט זיך צו פאַרנעמען מיט פּייגל, האָבן קוים ענגוג צייט פאַר מענטשן, זיי מאַרדן יידן, אַרבעטער, פּויערים, צינדן אונטער שטעט און דערפּער מיט אַ ווילדן שגעון, אָבער קיין פּייגל דערהרגענען זיי נישט“.

און דעמאלט מונט :

„כ'בין באמת גליקלעך וואָס זיי דערהרגענען נישט קיין פייגל.“
 דאָס איז שוין נישט בלויז זכות־אבות פאַר די היטלעריסטן. ס'איז
 שוין עפעס ערגערס. און ס'זעט נישט אויס דער יינגערער קאַלעגע, וואָס
 האָט קאַקעטירט מיט זיין קעמפּערישקייט פאַר מענטשלעכקייט, זאָל זיין
 דערווידערט מיט אַקסעל מונטס רייד.

יא, מאַלאַפּאַרטע האָט מיט טאַלאַנט אויפגעדעקט אַ סך אויסבאַ־
 האַלטענע פאַרברעכנס פון די היטלעריסטן, געוויזן אויך ווי אַזוי זיי האָבן
 צוגעגרייט פאַרברעכערס. ער דערציילט צום ביישפּיל ווי אַזוי מען שולט
 אויס די יונגע רעקרוטן פאַר די ס־ס־אַפּטיילונגען; דער יונגער רעקרוט
 נעמט אַן מיט דער לינקער האַנט אַ קאַץ פאַרן פעלעכל, לאַזנדיק איר פריי
 די לאַפעס זיך צו פאַרטידיקן און מיט דער רעכטער האַנט דאַרף ער
 מיט אַ ספּעציעל מעסערל איר אַרויסנעמען די אויגן. און ס'איז מסתמא
 נישט קיין ליטעראַרישע איבערטרייבונג, ווען דער שרייבער קלערט
 אויף דער איידעלער, אַדעליקער דייטשישער דאַמע, אַז אַזעלכע קען האָבן
 פאַר זיגפרידן געזאַלט זיין אַלע פעלקער. עס ווערט אַבער אַפּשטויסנדיק,
 ווען ער פירט אויס, אַז דורך דעם, וואָס זיגפריד איז קאַפּוט, איז ער אַליין
 געוואָרן אַ קאַץ אַ קרבן. אַזעלכער זאָל זיין דער גורל פון אַלע — מ'איז
 אַ זיגפריד און אַ קאַץ, אַ תּלין און אַ קרבן.

כדאי זיך נאָך צום סוף אַפּצושטעלן אויפן טיטל פון בוך. וואָס דאָס
 דייטשע וואָרט קאַפּוט באַטייט ווייסן מיר. מאַלאַפּאַרטע גיט אונדז נאָך צו־
 וויסן, אַז קאַפּוט שטאַמט פון העברעאישן וואָרט כּפּוּת, וואָס מיינט נישט
 נאָר צעשטערט, פאַרגיכטעט, אומגעבראַכט, נאָר בוכשטעבלעך אַ קרבן.
 ווי דערמאָנט שוין איז קאַפּוט דער העלד פון בוך, ס'איז אַ צעשטערטע
 אייראָפע צוזאַמען מיט די דייטשן. און ווידער איז דער תּלין און דער
 קרבן אויף איין פּלאַך.

מיט אַלע באַוואַרענישן און דערווידערונגען, וואָס מען דערפילט דאָ
 און דאַרט, בלייבט דאָס בוך, ווי דאָס האָט אַנגעוויזן דער שרייבער זשוק־
 ראָוסקי אין זיין קורצער הקדמה צו דער פּוילישער איבערזעצונג, אַ מל־
 חמה־דאַקומענט פון גרויסער באַדייטונג. און אויך אַ דאַקומענט פון דער
 נאַצישער רישעות קעגן יידן.

IV

„פאַרוואָס מוזן מיר כסדר אַזוי טייער צאָלן“ ?

(וועגן סטריקאָוסקיס בוך „אויסטעריאַ“)

אויב ס'וואָלט זיך געפונען א בעלן זיך אַוועקצוועצן דורכשטודירן דעם אנטייל און בייטראַג צו די ליטעראַטורן ביי די אומות העולם מצד שרייבער יידן, וואָלט ער געהאַט פאַר זיך אַ גאַר ברייט פעלד דורכ-צונאַקערן. ווייל נישט קליין איז די צאָל פון אַזעלכע שרייבער און גאַר פאַרשידנאַרטיק איז זייער אויסוירקונג און אַפּקלאַנג. אַ סך פון זיי האָבן אונדז פון דער ווייטנס פאַרשאַפט כבוד, אַנדערע האָבן אונדז אַנגעטאָן — און טוען אונדז אַן — חרפות, ס'רוב דווקא די, וועלכע שעפן זייערע טעמעס פונעם יידישן לעבן, וואָס איז זיי אין גאַנצן פרעמד און וואָס זיי שטעלן פאַר אין אַ קרומען שפיגל, אַדער ווי עקזאַטיק. ווי ס'זאָל נישט זיין, קאָן מען אַן גוזמא זאָגן, אַז אומער-טום, ווו יידן האָבן אין זייער צעשפרייטקייט אויפגעשטעלט זייערע געצעלטן, האָבן זייערע שרייבערישע טאַלאַנטן באַרייכערט די לאַנד-ליטעראַטור.

דעם רעקארד האָט מסתמא געשלאָגן דאָס טויזנט-יאַריקע פוילישע יידנטום. גרויס איז געווען דער צושטייער, וואָס יידן האָבן צוגע-טראָגן צו דער פוילישער קולטור בכלל, ווי צו אַלע רייכטימער פון לאַנד. אַ באַזונדערע טעמע איז אַבער אין איר פאַרשידנאַרטיקייט און פאַרבנרייכקייט דער יידיש-שרייבער אין דער פוילישער ליטעראַטור. אמת איז, אַז דער ווייט גרעסטער טייל פון אַט-די שרייבער האָבן זיך נישט באַטראַכט אַלס יידן. אין פוילן איז אַבער מער ווי אומעטום גע-ווען איבערגענוג געלעגנהייטן זיי זאָלן זיך דערפילן ווי יידן. אפילו דער באַקאַנטער דיכטער און עסייאַסט אַנטאַני סלאַנימסקי, וועלכער איז געבוירן געוואָרן אַ קאַטאַליק, ווייל זיין פאַטער, אַ זון פון חיים זעליג סלאַנימסקי, האָט זיך געשמדט גאָר איידער דער היינטיקער אַל-טער דיכטער איז געקומען אויף דער וועלט, דערפילט אויך פון צייט

צו צייט, אז ער איז א ייד. און צו להכעיס די אַלע, וואָס דערמאָנען אים דאָס עפנטלעך אָדער שטילערהייט, שטעלט ער זיך אַרויס מיט זיין יידישער אָפּשטאַמונג. מיט זיין אייגנטימלעכן הומאַר האָט ער אויף אַ פּראָגע צי ער איז אַ ייד, צי אַ פּאַליאַק, געענטפּערט — אויך מיט חזק — אַז אין זיינע אָדערן פּליסט אַזוי פּיל אַריש בלוט. פּונקט וויפּל ס'איז פּאַראַן יידיש בלוט אין מצות.

**
*

צו דער טעמע יידן שרייבער אין דער פּוילישער ליטעראַטור וועט כּדאי זיין זיך אומקערן. דערווייל זאָל איצט דערמאָנט ווערן, אַז אין אויבן פּון צווישן די היינטצייטיקע גרויסע פּוילישע דיכטער האָבן זיך געפונען באַלעסלאָו לעשמיאַן און יוליאַן טוויים. און ווי ס'וואָלט געווען אַ משונהדיקער קאַפּריז פּון דער געשיכטע — זי איז געוויינט, די געשיכטע, אָפּצוטאָן פּאַרשידענע שפּיצלעך — איז נאָך קיינמאַל ווי היינט די צאָל פּוילישע שרייבער פּון יידישער אָפּשאַמונג נישט געווען אַזאַ באַדייטנדיקע. און נישט נאָר אין כּמות. ס'זענען באַקאַנט אַזעלכע נעמען ווי דער טראַגיש־אומגעקומענער בעת דער אַקופּאַציע ברונאַ שולץ, ווי קאַזשימיערוזש בראַנדיס, און מאַריאַן בראַנדיס, אַדאַלף רודניצקי, מיטטיסלאָו יאַסטרוו, דער דערמאָנטער אַנטאַני סלאַנימסקי, אַדאַם וואַזשיק, די מיט עטלעכע יאָר צוריק פּאַרשטאַרבּענע דיכטער יעזשי לעץ, שפּיעוואַק און דער שרייבער אַנאַטאָל סטערן; נעבן די דיכטער און שרייבער פּון עלטערן דור ווי וואַלדזשימיערוזש סלאַבאָד־ניק, הענריק וואַגלער, זענען נאָך דער מלחמה אויפגעשטיגן אַזעלכע קריטיקער ווי יאַן קאַט, אַרטור סאַנדויער; דיכטער, ווי אַרטור מינע־דזיוזשעצקי, אַרנאָלד סלוצקי,* פּראַזאַיקער ווי יוזעף הען און דער יינגסטער צווישן זיי, דער טאַלאַנטירטער פּראַזאַיקער, אַן אָפּגעראַטע־וועט קינד פּון היטלער־גיהנום — באַגדאַן וואַידאַווסקי. און מיט זיי איז די רשימה ווייט, ווייט נישט פּאַרענדיקט.

איינער פּון זיי איז יוליאַן סטריקאַווסקי. ער געהערט צו די

---

* אַרנאָלד סלוצקי האָט אין 1968 פּאַרלאָזט פּוילן און נאָך עטלעכע יאָר געשטאַרבּן.

אין גאַנג פון צייט

— און זיי זענען נישט ווייניק — וועלכע זענען געקומען פון א טראַג-דיציאָנעלער יידישער היים, פונעם יידישן גאַליציע.

**

ער איז אַן אייגנאַרטיקער שרייבערישער טאַלאַנט. דורכגעמאַכט האָט סטריקאָוסקי אַ באַזונדערן שרייבערישן וועג. פאַראַן שרייבער, וועלכע קומען אין דער ליטעראַטור דירעקט, ווי זייער שרייבערישער גורל וואָלט געחתמעט געוואָרן באַלד פון אַנהויב; אַנדערע גאָר, ווען אפילו דורך אומוועגן, אַנטפלעקן זיך מיט איין מאַל. יוליאַן סטריקאָוסקי איז געקומען אין דער ליטעראַטור לאַנגזאַם, מיט פאַמעלעכע טריט. אַנגעהויבן האָט ער, אַ סברה, פון איבערזעצונג (אגב האָט ער געהאַט איבערגעזעצט סעלינס אַ בוך און דערנאָך, ווען דער פראַנצויזישער שרייבער האָט זיך אַפּישירט מיט זיין גיפטיקן אַנטיסעמיטיזם, האָט ער זיך נישט געקאַנט דאָס שענקען), פון זשורנאַליסטיק. דער-נאָך איז פון אַן אויפהאַלט אַלס קאַרעספּאַנדענט אין איטאַליע געבוירן נעוואָרן ביי אים אַ בוך וועגן לעבן פון די דאַרטיקע פּויערים, „דער לויף קיין פראַגאַלאַ“. (דאָס בוך איז איבערזעצט אין יידיש). נישט איינער פון די קריטיקער האָבן אין 1952 באַטראַכט סטריקאָוסקי פאַר אַ מחבר פון Unius libri. עס געשעט דאָך נישט זעלטן, אַז מען שרייבט אַן אַ בוך, אפילו אַ גוטס און מען בלייבט מחבר פון אַן איינציק בוך, בפרט ווען דער אַנהייב איז געמאַכט. בעת מען דערנענטערט זיך צו די פּופציקער (סטריקאָוסקי איז געבוירן אין 1905).

יוליאַן סטריקאָוסקי האָט אָבער אַנגעהויבן אַלע מאַל מער איבער-ראשן. קודם האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז „דער לויף קיין פראַגאַלאַ“ איז נישט דאָס ערשטע בוך זיינס. און באַרימט האָט אים געמאַכט טאַקע דאָס ערשטלינג-בוך, „שטימען אין דער פינצטערניש“, וואָס איז דערשיינען 20 יאָר נאָך דעם, ווי דער מחבר האָט עס אַנגעשריבן. און ווייניק מסתמא ווייסן, אַז „שטימען אין דער פינצטערניש“, וואָס איז איבערגעזעצט אין פיל שפראַכן און געבראַכט סיי דעם מחבר, סיי דער פּוילישער ליטעראַטור, אַ סך אַנזען, האָט סטריקאָוסקי געשריבן אין יידיש. באַלד נאָך דער מלחמה; יש אומרים, אַז נאָך בעת דער מלחמה. און ווער ווייסט וויפיל גילגולים דאָס בוך איז דורכגעאַנגען ביז ס'האַט

איז אנדערשדיקן לשון און אפשר אויך מיט אן אנדערן אויסקלאנג. דערזען די ליכטיקע שיין.

„שטימען אין דער פינצטערניש“ איז, א סברה, געווען א מצבה זיין פארטיליקטער געבורט־שטאָט, א חוב, וואָס סטריקאָוסקי האָט באַ- גערט אַפּצוגעבן דעם פאַרשניטענעם פּוילישן יידנטום. גאַר אַ גרויסע צאַל פּוילישע שרייבער האָבן דעמאָלט אַזאַ חוב געפילט אויף זיך. יעדערער האָט אים אויף זיין אופן אַפּגעצאַלט, צום גרעסטן טייל, שיל- דערנדיק דעם יידישן חורבן. סטריקאָוסקי האָט אויפגעלעבט אַ יידיש גאַליציאַניש שטעטל אין זיינע דראַמאַטישע ווידעראַנאָנדן; דורך אַ יידישער משפּחה האָט ער געשילדערט דאָס דעמאָליטיקע יידישע לעבן, דעם געראַנגל צווישן רעליגיעזן פּאַנאַטיזם און די לאַקערנדיקע שטי- מען פון דער דרויסנדיקער וועלט, צווישן איזאָלאַציע און די פּרווון זיך אַרויסצורייסן פון איר.

**

פאַראַן שרייבער ביי וועלכע די טעמאַטיק, דער סוּשעט איז גע- קניפט און געבונדן מיט זייער קינסטלערישן מהות. ס'האָט ווער גע- האָט געשריבן, אַז אויב קאַנראַד וואַלט זיך אַפּגעקערט פון ים, פון דער מזרח-וועלט און אירע איינזאַמע מענטשן, געשליידערטע קעגן ברו- טאַלן גורל, וואַלט ער אויפגעהערט צו זיין דער גרויסער מייסטער, וואָס ער איז געווען. ווען מען פאַלגט נאָך למשל אַדאַלף רודניצקי, דערזעט מען בפירוש, אַז ווי גיך דער-אַט טאַלאַנטירטער שרייבער פּרוווט אַוועקגיין פון דער יידישער טעמאַטיק, איז ווי ער וואַלט זיך דערפילט נישט אין גאַנצן ביי זיך, זיין שאַפּונג ווערט דעמאָלט בלאַסער. אַ סב- רה, אַז אויך סטריקאָוסקי געהערט צו דעם מין שרייבער. ער זעט מיר אויס צו זיין געבונדן מיטן יידישן סוּשעט. אין באַנד דערציי- לונגען „דער אייגענער נאַמען“, וואָס איז געקומען שפּעטער, האָט ער זיך ווידער איינגעטונקען אין גורלדיקע יידישע פּראַבלעמען, אַראַפּע- לאַזט אין זייערע טיפּענישן און זיך אויפגעהויבן הויך.

אויף זיינס אַ בוך וואָרט מען פאַרהעלטניסמעסיק לאַנג. און ווען ס'איז דערשינען זיין ראַמאַן „די שוואַרצע רויז“, וואָס האָט אַרויסגע- רופן אַ ביסל טומל און אַ סך קאַנטראַווערסיעס, האָט זיך געקאַנט אין פּלוג אויסדוכטן, אַז סטריקאָוסקי גייט פאַרט אַוועק פון זיין אייגנ- טימלעכער טעמע. ער האָט זיך דאָס מאַל פאַרנומען אויף אַ גאַר אַ

אין גאנג פון צייט

ברייטן שליאך — געגעבן אַ קווערשניט פון אַ שטורמישן פעריאָד אין דער פּוילישער אַרבעטער-באַוועגונג, פון די סאַציאַלע און פּאַליטישע אויפברויזן אין לאַנד. לייענט מען אָבער אויפּמערקזאַם, דערזעט מען וואָס פּאַראַ באַדייטנד אַרט עס פּאַרנעמען אויך אין דעם בוך יידיש לעבן, יידישע געשטאַלטן, יידישע גורלדיקייט.

דאָס בוך „אויסטעריאַ“ באַווייזט נאָך בולטער, אַז ווי סטריקאַווסקי זאָל נישט מאַכן אויף זיין שרייבערישן וועג קיין אומוועגן, קומט ער צוריק צום אויסגאַנג-פּונקט.

לאַמיר אָבער קודם בקיצור ווי מעגלעך זיך באַקענען מיטן אינ-

האַלט :

אויסטעריאַ מיינט אַ קרעטשמע. אַ יידישע קרעטשמע, וואָס ליגט ערגעץ ביי אַ וועג הינטערן שטאַט און וואָס איז איבערגעגאַנגען בירו-שה צום דריטן דור. דער בעל-הבית פון דער קרעטשמע איז דער 70-יאַריקער טאַג, אַ ייד ביי די פולע כוחות נאָך און פּאַרמאַגן פּאַרמאַגט ער אויסער דער קרעטשמע אַ קלוגן יידישן קאַפּ און אַן עמפינדלעך, אָפּן האַרץ. אָבער נישט זיין יידישע חכמה און נישט זיין גוט האַרץ זענען בכוח צו פּאַרמיידן דאָס, וואָס איז געשען.

מיר ווערן דאָ איבערגעטראָגן אין דער ערשטער וועלט-מלחמה, אין דער יידישער גאַליציע. דאָס עסטרייכישע מיליטער פון פּראַנץ יאַזעף מוז אָפּטרעטן. די שטאַט דערוואַרט אין גרויס שרעק דאָס אָנ-קומען פון די צאַרישע קאַזאַקן. זיי וואַרפן אַן פּחד פון דער ווייטנס, מענטשן געדענקען נאָך דעם קישיניעווער פּאַגראַם. וואָס טאָן ? אַנט-לויפן צי וואַרטן אויפן אומבאַשטימטן גורל ? עטלעכע משפּחות קומען זוכן רעטונג אין אויסטעריאַ הינטער דער שטאַט. ס'נעמט נישט לאַנג ווי עס באַווייזט זיך דאָ דער גימנאַזיסט בום מיט זיין הייס-געליבטער האַסיאַ, וועלכע ער ברענגט צו טראָגן אַ טויטע אויף די הענט. אַ קויל האָט זי דעריאָגט, ווען זיי זענען אַנטלאָפן פון שטאַט.

באַלד דערנאָך פּאַרפאַרט אין אויסטעריאַ אַ חסידישער הויף, אַ צדיק באַגלייט פון זיינע חסידים, מיט די ווייבער און קינדער. די חסי-דים טוען זייערס, ווי ס'וואַלט אויף דער וועלט גאַרנישט געשען. איצט שטעלט אייך פּאַר די סצענע: אויף דער ערד ליגט אין איין צימער די דערהרגעטע גימנאַזיסטקע, בום האַקט זיך קאַפּ אין וואַנט, די שטאַט פון דער ווייטנס ברענט, מענטשן דערוואַרטן דאָ דאָס ערגסטע און די

לילי בערגער

חסידים פראוון חסידות מיט טענץ און געזאנג, אז דער דאך הייבט זיך. קיין שום ווארענישן פון אלטן טאג העלפן נישט. גאט דינט מען מיט פרייד.

דערווייל האט שמעון אין שטאט דערהרגעט א קאזאק, וועלכער האט זיך געווארפן אויף זיין שוועסטער. שמעון איז פארשוונדן. אויפן מארק שטייט שוין א תליעה, ארום איר די שענסטע בעלי-בתים פון שטאט מיטן רב בראש; זייער גורל איז אפהענגיק פון דעם צי מען וועט שמעונען געפינען צי נישט. אנשטאט אים געפינען די קאזאקן ברו מען, בעת דער אומגליקלעכער טראגט זיין געליבטע צום בית-עולם; ער וויל זי אויך נאכן טויט באשיצן. בומען הענגט מען אויף אנשטאט שמעונען און ס'וואלט געווען דער סוף. דער אלטער טאג קאן אבער בשום אופן נישט רוען: בום איז אומשולדיק, דאס טאר נישט פארשוויגן ווערן! ער מוז אויפווייזן פארן קאמענדאנט פון שטאט זיין אומשולד, ער ווייטט, אז ער שטעלט איין דאס אייגענע לעבן און פארט לאזט ער זיך אין שטאט. דער קלוגער טאג האט זיכער געקענט דאס יידישע פאלקס-ווערטל: „גיי זוך יושר ביי א קאזאק“ און פארט וויל ער עס טאן, אן אינערלעכער מוז צווינגט אים דערצו.

**

לייענער — און צומאל קריטיקער — האבן „אויסטעריא“ אויפגענומען ווי א פארזעצונג פון די „שטימען אין דער פינצטערניש“, לכל הפחות ווי צוויי פאראלעלע ביכער. און אין א גרויסער מאס איז דאס אמת: סטריקאָוסקי האט זיך אומגעקערט צו די זעלבע מקורות פון וואָנען ער האט גענומען דעם ליטעראַרישן שטאָף צו זיין ערשט ווערק — די יידישע סביבה, דאס אַרט, די אומגעפער זעלבע צייט, דא און דאָרט האט די שוועסטער פון הויפט-העלד איבערגעריסן מיט דער יידישער סביבה דורך שמד. און דאך האט דער מחבר מיט יעדן בוך באַזונדער אַריינגעבראַכט אַן אַנדערן ליטעראַרישן טאָן אין דער פּוּבליקאציע ליטעראַטור. פון זעלבן שטאָף האט סטריקאָוסקי אין זיין ערשטן בוך אויסגעשפינט אַן עפישע וויזיע, אין „אויסטעריא“ דאָקעגן — אַ דראַמאַטישע.

**

אין גאנג פון צייט

אין דער ליטערארישער וועלט האלט מען נאך אין איין רעדן וועגן קריזיס פון ראמאן; ער האט זיך אָפגעלעכט — פארזיכערט מען אונדז. אין דער אמתן ענדערט דער ראמאן בלויז זיין פארם, זיין „טעכ-ניק“. נישט דער ראמאן פארשווינדט, נאר די עפיק פארשווינדט אָפט. און ווען מיר זאָגן עפיק מיינען מיר נישט נאָר איר פארם פון בריי-טער דערציילערישקייט, פון שילדערן די אויסערלעכע וועלט, נאָר אויך איר גייסט, דאָס קוקן פון אַ זייט מיט גרויסמוטיקער איראָניע, ווי עס האָט געהאַט געשריבן וועגן דעם טאַמאַס מאַן.

פון דעם שטאַנדפונקט איז „אויסטעריאַ“ אין דעם נייעם זשאַנער אָריגינעל. סטריקאָוסקי האָט אויך געהאַט געשריבן אַ דראַמע — „סודום“. „אויסטעריאַ“ אַטעמט ממש מיט די דאָזיקע עלעמענטן: גע-פרעסטקייט, קאַנדענסירטקייט; קאַמפּאָזיציאָנעל דערמאַנט זי אין אַ קלאַסישער דראַמע, געבויט לויט אַריסטאָטעלישע כללים: איינהייט פון אַרט און צייט. די געשעענישן דויערן בלויז איין נאַכט, די הויפּט-סצע-נע, וווּ עס שפּילן זיך אָפּ די געשעענישן, איז די קרעטשמע; וואָס ס'קומט פאַר אין שטאַט דערוויסן מיר זיך דורך די קלאַנגען, וואָס דער-גייען, דער עיקר דורכן גלח, וועלכער דערשיינט פאַרן אַלטן טאַג אי ווי אַ גוטער מלאַך, אַ רעטער, אי ווי אַ בייזער שאַטן, וואָס האָט אים, ווי זיין שוועסטער, געוואָלט אַפּרייסן פון זיין שטאַם.

אַלץ איז מיט אַלעמען אין צוזאַמענשטויס, אין ווידערשפרוך. די יידישע עדה איז פול מיט דראַמאַטישער צעריסנקייט, עס פאַראייניקט זיי די שרעק, די געפאַר, וואָס יעדערער לעבט איבער אויף זיין איי-גענעם אופן. אפילו די חסידישע עדה, אַזאַ אָפגעזונדערטע, אָפגעשלאַ-סענע וועלט, איז נישט קיין האַרמאָניש-איינהייטלעכע. יעדערער דינט גאָט אויף זיין אייגענעם אופן, כאַטש זיי טאַנצן און שפּרינגען אַלע צוזאַמען; אויך דאָ איז אַלץ אין ווידערשפרוך, אפילו גאָט מיט זיך גופאַ. ער, וואָס לייגט אַרויף אויפן מענטש אַזוי פיל שטרענגע פאַר-באַטן, גיט אַ הכשר זיך משמח צו זיין, ווען עס ליגט אַ מת, ווייל מיט פרייד דאַרף מען אים דינען.

די ווידערשפרוכן, דער מענטשלעכער טראַגזום, די דראַמאַטישע שפּאַנונג זענען בעיקר פאַרקערפערט אין 70-יאַריקן טאַג. נאָך לאַנגע לעבנס-דערפאַרונגען דערפילט ער ערשט איצט די דיסהאַרמאָניע און דאָס אַבסורדאַלע פון דער וועלט, פון לעבן, דעם טראַגזום פון דער

עלטער. זיין כסדרדיקער דיאלאג מיט גאט, מיט זיך גופא, וואס איז איינגוטלעך א שטומער מאנאלאג, דערמאנען אונדז אזוי שטארק אונז דזערע אייגענע ראנגלענישן און ווידעראנאנדן. טאג האט פארלוירן דעם גלויבן אין גאט. ער וואלט יא געוואלט גלויבן, מען דארף דאך אין עפעס גלויבן און גלויבט פארט מער נישט. אבער השבונות פירט ער מיט אים אומאויפהערלעך. וואס ווייסט ער, מ'שטיינס געזאגט, גאט וועגן מענטש? „דו ביסט אומשטערבלעך, ביסט אין גאנצן גייסט, וואס קענסטו וויסן וועגן שטערבלעכן בן-אדם? וואלט ארויפגעצויגן אויף זיך א ביסל מענטשלעך לייב, אריינגענומען אין זיך מענטשלעך בלוט, וואלטו אפשר דעמאלט פארשטאנען, אז טראגן אין זיך א גאנץ לעבן טויט און די כסדר אַנקומענדיקע עלטער, באדייט שוין נישט האבן וואס צו פארלירן...“ „... און צו וואס האסטו בכלל באשאפן די וועלט? כדי דעם מענטשן צו דערגיין די יארן?“

זענען עס בלויז איובס השבונות וועגן טראגיום פון מענטשלעכן לעבן? פאר טאגן איז דאס אן אויסגאנגס-פונקט צו יידישער טראגיק, צו דעם יידישן שיקאָוּאַל. אן איוב-פּאַַלק, וואס ווערט ביי אלע אומ-שטענדן געלייגט אויפן וואַג-שאַל. די השבונות זענען נישט בלויז מיט גאט, נאר מיט דער וועלט. ער פילט דאך אזוי שטארק, טאג, ווי „איין איינציקע נאכט קאן איבערדרייען דעם גאנצן סדר פון אונדזער לעבן.“ און ווי טיף קלינגען אָפּ נאָך היינט זיינע ווערטער: „פארוואס מוזן מיר כסדר אזוי טייער צאלן?“ „ווער עס וויל קאן אריינגיין אין אונדזער הויז, קאן אונדז דערהרגענען, פארגוואַלטיקן.“

און פארט איז אין אלטן ייד איינגעוואַרצלט דער טיפער יידישער בטחון. אין דער אויסוועגלואַזיקייט, זעט ער פארט אן אויסוועג; און דאס איז דערווייל „צו ראטעווען וואס מ'קאן, און אלץ איז דערלויבט, כדי צו ראטעווען עמעצנס לעבן.“ און אויך א טרייסט געפינען מיר ביי אים: „מענטשלעכע ווילדקייט פארשווינדט טראץ אלעמען, ווייל וואס פארא ווערט וואלט געהאט די וועלט, אויב די מענטשלעכע ווילדקייט וואלט נישט פארשוונדן?“

עס וואלט אבער געווען א צו פארמעלע טרייסט, א גאר בלאסער שטראל אין אזעלכע שוואַרצע נעכט, באלויכטענע דורך פלאמען פון ברענענדיקע יידישע הייזער. דערפאר אפשר האט סטריקאָווסקי ביים סוף, מיטן קלוגן און מסירת-נפשדיקן טאג מיטגעשיקט דעם נאָבעלן

אין גאַנג פון צייט

גלח. ביידע לאָזן זיך אין שטאַט, כדי אויסצושרייען פאַר דער מאַכט
פון רישעות בומס אומשולד.

הלוואי אויף היינט געזאַגט געוואָרן!

אַ שאַד, וואָס אין אַזאַ בוך איז די חסידישע עדה, זייערע תנועות
און הוויות געשילדערט מיט אַ ספעציפישן נאַטוראַליזם. ווי שוין דער-
מאַנט, געשעט עס אַפּט, אַז שרייבער פון יידישער אַפּשטאַמונג, ווען
זיי נעמען זיך צו שילדערן דאָס יידישע לעבן, וואָס איז זיי צום
גרעסטן טייל פרעמד, טראָגן זיי אונטער דעם נישט יידישן לייענער
אַ נישט געשמאַקע פאַרציע עקזאַטיק. סטריקאָוסקי געהערט נישט צו
דעם מין שרייבער. פונדעסטוועגן האָט מיך די נאַטוראַליסטישע שיל-
דערונג פון חסידישן ציבור שטאַרק שאַקירט. און אפשר זענען מיר צוליב
די יידישע צרות צו עמפינדלעך?

וואָרשע 1967

דאָס ייִדישע פּאַלקס-ליד אין דער פּוילישער איבערזעצונג

(וועגן דער אַנטאַלאָגיע „ראַזשינקעס און מאַנדלען“)

„מיר זענען אַ פּאַלק וואָס זינגען לידער
מיר זינגען לידער פון זיך אליין
נעמט אייך צונויף שוועסטער און ברידער
גיט איינס דעם צווייטן צו פאַרשטיין“...

ס'איז נישט באַקאַנט ווען און וווּ דער אַנאַנימע פּאַלקס-זינגער,
אָדער פּאַלקס-דיכטער, צי גאַר אפּשר טרובאַדור, האָט געשאַפן זיין ליד,
וואָס געפינט זיך אין אַן אַלטער ייִדיש-סאָויעטישער פּאַלקלאַר-זאַמ-
לונג און פון וועלכן מיר ברענגען דאָ די ערשטע סטראַפּע. אָבער ווען
און וווּ ער זאָל נישט האָבן געלעבט, האָט ער אין זיינע גאַר פּרימיטיו-
ווע פּערזון אויסגעדריקט אַ טיפּן אמת. יא, מיר זענען אַ פּאַלק, וואָס דיכ-
טעט און זינגט אייביק, אונטער אַלע אומשטענדן. אפילו אין די גע-
טאָס און אין די טויט-לאַגען האָבן די ייִדישע אנוסים, נישט נאָר דיכ-
טער, נאָר אויך פשוטע מענטשן פאַרפאַסט פּערזון און געזונגען אי נייע
אי אַלטע לידער.

מקדמונים האָט דאָס ייִדישע דיכטערישע וואָרט, אָדער דאָס פּשו-
טע געגראַמטע וואָרט זיך צוזאַמענגעשפינט מיט ייִדישע גיגונים און
כלערליי מעלאָדיעס. האָט זיך במשך פון לאַנגע דורות אַנגעזאַמלט אַ
ריזיקער פאַרמעגן פון פּאַלקס-לידער פון פאַרשידענעם אַרט און זשאַ-
נער.

**

ס'קומט אויס זיך צו באַגעגענען מיטן צונויפפאַרן דאָס פּאַלקס-ליד

אין גאנג פון צייט

מיטן אָנאַנימען מחבר. און בדרך כלל באַצייכנט מען אַ פּאַלקס־ליד ווי אַן אָנאַנימע שאַפּונג. די באַצייכענונג איז מסתמא אַ צו שמאַלע. ס'קאָן אויך אַרײַנפירן אין אַ טעות. די שעפּערישע ספּעצע איז דאָ אַ ברייטע און גאַר פּאַרשידנאַרטיקע און אַרײַנפאַסן זי אין ענגע ראַמען פּון באַ־צײכענונגען לאַזט זיך נישט.

פּאַלקס־לידער האָבן פּאַרפאַסט פּשוטע מענטשן, אַפּטמאַל זײער פּרימיטיווע, און פּאַלקס־לידער האָבן געשריבן פּראַפּעסיאָנעלע שריי־בער, באַרימטע און ווייניקער באַרימטע. טיילמאַל האָט דאָס פּאַלקס־ליד פּון אַן אָנגעזעענעם שרייבער אַזוי ענג זיך באַהאַפּטן מיטן פּאַלק, איז אַזוי טיף אַרײַנגעדּרונגען אין דער פּאַלקס־נשמה, אַז דער מחבר איז פּאַרגעסן געוואָרן. זײן ליד האָט זיך פּונאַנדערגעזונגען און פּונאַנדער־געקלונגען אין מויל פּון פּאַלק ווי זײנע אַן אײגענע שאַפּונג. אַזוי איז געשען מיט מ. מ. וואַרשאַווסקיס „אויפן פּריפּעטשיק“, טיילווייז מיט שניאורס „מאַרגעריטקעלעך“ אָדער אפילו מיט רײזענס „צום העמערל“.

ס'האָט אויך געקאָנט געשען, אַז אַ פּאַלקס־ליד פּון אַ באַקאַנטן שריי־בער, וועלכער האָט זײן שאַפּונג געשליפּן און געפּיילט ביז ער האָט געמאַכט דערפּון אַ דימענט, זאָל טעמאַטיש און צומאַל אין אויסקלאַנג דערמאַנען אַ פּאַלקס־ליד פּון אַן אָנאַנימען מחבר, אין אַ ליד, וואָס דאָס פּאַלק האָט געשאַפּן, ווי מ'איז געווינט צו זאָגן. ווייל ביידע, סײ דער עכטער שרייבער, סײ דער אָנאַנימער, פּרימיטיווער מחבר האָבן געשעפּט פּון זעלבן קוואַל — פּון פּאַלק, פּון זײנע לײדן און פּרײדן, פּון זײנע שווערע נסיונות און דערהויבנקײט.

ברײט אַן אַ שיער איז די טעמאַטיק פּון יידישן פּאַלקס־ליד און עס קלאַפּט שטענדיק אַן אין סטרוגעס פּון מענטשלעכן און יידישן האַרץ. אָנהײבנדיק פּון וויג־לידער אין וועלכע די יידישע מאַמע האָט אַרײַנגע־וועבט מיט אַזוי פּיל חן איר האַרץ, איר ליבשאַפּט און צער, ביז ליבע־לידער, און לידער פּון אַרעמשאַפּט, שווערער נויט, נגידישקײט, פּון בענקשאַפּט, אומעט און טרוים, בונטאַרישקײט, קעמפּערישקײט און האַ־פענונג — אין זײ אַלע גײט דורך אַ ברייטע גאַמע פּון געפּילן, עמאַ־ציעס, מחשבות אין פּאַרשידנאַרטיקע טאַנאַציעס און קאַלאַריטן. הײנט די נאַציאָנאַלע, רעליגיעזע און חסידישע פּאַלקס־לידער אין זײערע פּאַר־שידענע וואַריאַנטן און רײכקײט פּון מעלאָדיעס. בײ אַנדערע פעלקער

וואָלט מען פון אזא פאַרבן-רייכן וואַקאַליש-מוזיקאַלישן פּאַלקלאָר גע-
שאַפן נישט איין סימפּאָניע, נישט איין אָפּערע.

**
*

אַ באַזונדער קאַפיטל איז ווי אזוי יידישע פּאַלקס-לידער זענען
געבוירן געוואָרן. אַט למשל ווערט דערציילט, אַז ר' לוי יצחק בער-
דיטשעווער פלעגט זיינע ניגונים צוזאַמען מיט די שירים אויסטריליען,
ער פלעגט „זינגען לידער פון זיך אליין“, ווי מיר לייענען דאָס אין
אויבן ציטירטן פּערז פון אַנאַנימען מחבר. דערנאָך ערשט האָבן זיך
געפונען בעלנים, וואָס האָבן זיי פאַרשריבן.

דער באַשיידענער פּראָווינצער אַדוואָקאַט מאַרק מאַרקאָוויטש-
וואַרשאַווסקי האָט זיך אויך קיינמאַל נישט אַוועקגעזעצט אויפּשרייבן
אַ ליד. ער האָט צומאַל נישט געטראַכט צו שרייבן לידער. אים האָט זיך
אויך געזונגען פון זיך אליין, אויפן מאַדערנעם לשון וועלן מיר זאָגן,
אַז ער האָט אימפּראַוויזירט, האָט אויסגעזונגען ווערטער, סטראָפּן. ערשט
אַ דאָנק שלום-עליכמען, וועלכער איז פאַרכאַפט געווען פון די „וואַג-
דערנדיקע“ אימפּראַוויזאַציעס, האָט מען צונויפּגעקליבן, אויססאַרטירט,
פאַרשריבן און אַרויסגעגעבן וואַרשאַווסקיס לידער.

דער קראַקעווער סטאַליאַר מרדכי געבירטיג, דער גאָט-געבענטש-
טער פּאַלקס-דיכטער, האָט קאַמפּאָנירט ביים סטאַליאַרישן וואַרשאַטאָ.
נאָכן פאַרצייענען דאָס ליד אין זכרון, האָט ער עס אויפּגעשריבן אויפן
פאַפּיר און אַנגעהויבן צופאַסן אַ מעלאָדיע. געבירטיג האָט קיינמאַל
נישט געלערנט קיין מוזיק און, ווי זיינער אַ פּריינד האָט מיר איבערגע-
געבן, האָט ער קיין שום אַנונג נישט געהאַט וועגן מוזיק-נאָטן. אין
אים האָט אָבער צוזאַמען מיטן דיכטערישן וואַרט געריזלט אַ שלל מיט
ניגונים. דער פּערז און די מעלאָדיע האָבן זיך ביי אים צוזאַמענגע-
גאַסן.

און ביי וואַסערע אומשטענדן האָט מען אַלץ נישט געשריבן ביי
אונדז לידער! ס'איז זיך משער צו זיין, אַז אונדזער פּאַלקס-דיכטערי-
שער פאַרמעגן איז נאָך ווי געהעריק נישט אָפּגעשאַצט. הגם ס'זענען
שוין פאַראַן אַ סך זאַמלונגען, איז נאָך מסתמא אַלץ נישט צונויפּגע-
קליבן געוואָרן. אין דער ביבליאָטעק פון יידישן היסטאָרישן אינסטיטוט
אין וואַרשע איז פאַראַן אַ דיקער באַנד איינגעבונדענע העפּטן מיט אַ

אין גאנג פון צייט

שטעמפל פון דער אמאליקער צענטראלער יידישער ביבליאטעק אין פוילן אין וועלכן ס'זענען פארשריבן מיט א פערלדיקער שריפט קרוב 200 פאלקס-לידער, באקאנטע און אומבאקאנטע. לייענענדיק, האב איך זיך אנגעשטויסן, אז דאס האט א פאלקלאריסט, אדער סתם א ליבהאָ-בער פון פאלקס-ליד, צונויפגעקליבן זיי און געגרייט א גרויסע זאמל-לונג. די פארשריבענע לידער פארנעמען בלויז א נישט גרויסן טייל בלעטלעך, די איבעריקע זענען פארבליבן ליידיק... ווער ווייסט וואָס מיט יענעם פאלקלאר-זאמלער איז געשען?

וועגן אַט - דעם גרויסן שעפערנישן פארמעגן אונדזערן ווייסט מען גאר ווייניק מחוץ דער יידישער סביבה. אויב אונדזער ליטעראַטור איז ווייניק באקאנט צווישן די אומות העולם — און אפשר נאך ווייניקער דא אין פוילן — איז אונדזער פאלקס-ליד אין גאנצן אדער כמעט אומ-באקאנט אויף דער פוילישער ערד. ווו ס'רוב פון די לידער זענען געשאפן און געזונגען געוואָרן.

איבער טויזנט יאָר לעבן יידן און פאליאקן אונטער איין דאָך — אונטערן זעלבן הימל, אַטעמען מיט דער זעלבער לופט. איבער טויזנט יאָר האָבן יידן געשאפן צווישן זייערע נישט יידישע שכנים גרויסע ליטעראַרישע ווערק. וואָס ווייסן פאליאקן, אפילו די אויבערשטע שיכטן, די אינטעליגענטן, וועגן אונדזערע שאַפונגען? ווייניק, גאר ווייניק איז איבערגעזעצט געוואָרן און אַ ספק איז צי דאָס ווייניקע דערגייט צום לייענער. אָבער דער יידישער ניגון, וואָס דער יידישער מענטש האָט ביי זיך אין שטוב, ביי דער אַרבעט, שטענדיק געטריליעט איז מסתמא יאָ דערגאָנגען צו די אויערן פון פוילישן שכן. דער יידישער בעל-מלאכה, דער שניידער ביי דער ניי-מאַשין, אָדער ציענדיק דעם נאָדל-פאָדעם, דער שוסטער קלאַפנדיק מיטן העמערל, האָט זיך שטענדיק אונטער-געזונגען, שוין אַפּגערעדט פון זמירות-געזאַנג בעת שבתים און יום-טובים. וואָס האָט דער נישט יידישער שכן געוואוסט וועגן די אויסגע-זונגענע ווערטער?

דער פוילישער דיכטער יעזשי פיצאַוּסקי האָט געוואָלט אויספילן דעם בלויז און אויך דורכן פאלקס-ליד שאַפן אַ דערנענטערונג, פאַר-ריכטן די אַפּגעפרעמדקייט. און איך באַטאָן דאָס וואָרט פאַרריכטן, ווייל פיצאַוּסקי האָט די אַנטאַלאָגיע פון יידישע פאלקס-לידער, וואָס ער האָט צונויפגעקליבן, איבערזעצט אין דער פוילישער שפראַך און גע-

קרוינט מיטן נאָמען „ראַזשינקעס און מאַנדלען“, געמאַכט מיטן באַ-
ווסטזיין אָפּצוגעבן אַ חוב.

**
*

דער דיכטער פּיצאַווסקי האָט זיך אויסער מיט זיין דיכטערישער
שאַפּונג, באַקאַנט געמאַכט מיט זיינע ביכער וועגן ציגיינער, וועלכע
זענען פּאַראַן אין אַ היפשער צאָל אין פּוילן. אויף זיין חשבון האָט ער
אַ בוך „די פּוילישע ציגיינער“, אַ זאַמלונג פּאַלקלאָר „פּאַפּוס-לידער“
און אין גיכן דאַרף דערשיינען אַ היסטאָריש בוך וועגן ציגיינער-לעבן.
כ׳האַב אַמאָל געמיינט — און נישט נאָר איך — אַז דער דיכטער
שטאַמט פּון ציגיינער. „איינע האַלטן מיך פאַר אַ ציגיינער, אַנדערע —
פאַר אַ ייד“, האָט ער מיר געזאָגט. אויף מיין פּראַגע, וואָס ס׳האַט
אים דאָך געשטויסן אַזוי פיל זיך אָפּצוגעבן מיט דער ציגיינער-טעמע,
האַט ער געענטפּערט: „די אַקופּאַציע, דער לאַגער, כ׳האַב געזען ווי
אַזוי מ׳האַט זיי אויסגעראַטן“.

פּיצאַווסקי האָט מיר אויך לאַנג און ברייט דערציילט ווי אַזוי
ס׳איז דערגאַנגען ער זאָל זיך פאַרנעמען מיטן יידישן פּאַלקס-ליד. ער
האַט פאַר דער מלחמה געלעבט אין אַ יידיש שטעטל, געהאָדעוועט זיך
צווישן יידישן קליינוואַרג. שוין ווי אַ יינגל, איז ער באַגייסטערט גע-
ווען פּון יידישע לידער, פּון די מעלאָדיעס. ער פלעגט אויפכאַפּן נישט
נאָר דעם קלאַנג, נאָר אויך דאָס וואָרט. די שחיטה איבערן פּוילישן
יידנטום האָט אים דערשיטערט. נאָך דער מלחמה האָט ער אַנגעשריבן
אַ רירנדיק ליד, „די גרויסע וואָך“, געווידמעט די פּאַרטיליקטע. לזכרון
די אומגעקומענע יידן האָט ער אויך פאַרפּאַסט אַ בריוו-פּאַעמע לכבוד
שאַגאַלן.

צו דער אַנטאַלאַגיע פּון יידישן פּאַלקס-ליד האָט ער זיך גענומען
מיט אַ סך יאַרן צוריק. ס׳איז נישט געווען קיין לייכטע אויפגאַבע.
אויב ציגיינעריש האָט זיך דער דיכטער אויסגעלערנט צווישן די ציי-
גינער בעת דער אַקופּאַציע, איז יידיש אים פאַרבליבן אין זכרון, ווי
אַן אַפּקלאַנג פּון דער יידישער גאַס. ער פאַרשטייט, אָבער לייענט
נישט און געמוזט אַנקומען מ׳זאָל אים אַרויסהעלפּן מיט אַ ווערטלעכער
איבערזעצונג. אָדער אים איבערשרייבן אין דער פּוילישער טראַנס-
קריפּציע. ס׳האַט זיך לאַנג פאַרצויגן און פּיצאַווסקי האָט מיר דער-

אין גאַנג פון צייט

ציילט, אַז פון די בריוו און די שמועסן אַרום דער אַנטאַלאַגיע, וואָלט מען געקאָנט אַרויסגעבן אַ בוך. און אַ שאַד וואָס ער האָט נישט געהאַט די נויטיקע מיטאַרבעטער און ראַטגעבער.

**

אין דער אַנטאַלאַגיע גייען אַריין 98 פּאַלקס - לידער, איינגעטיילט אין 6 טיילן; ליבע-לידער, לידער וועגן רעקרוטן, וועגן שטייגער און לעבנס-פילאָזאָפיע וועגן אַרבעט און נויט, סאַטירע און וויץ.

ס'איז קענטיק, אַז פּיצאַווסקי האָט זיין אַרבעט געמאַכט מיט פּיע-טעט און אַריינגעלייגט אין איר אַ סך שפּערישע כוחות. כּוועל גאַר-נישט מחדש זיין, ווען איך וועל זאָגן, אַז אויב דיכטונג איז בכלל שווער איבערצוזעצן, ס'קומט אויס גיכער איבערצודיכטן, געהערט פּאַלק-לאָר צו דעם שווערסטן זשאַנער פאַרן איבערזעצער. נאָך שווערער איז איבערצוזעצן ייִדישן פּאַלקלאָר. ייִדישע ליטעראַרישע שאַפּונגען זענען כלל נישט פון די לייכטע זאַכן איבערצוגיין אין אַ פרעמדער שפּראַך-כלי. אונדזער בידנע לשון איז אַזוי רייך, אַז אין די רייכסטע לשונות איז שווער איבערצוזעצן מענדעלען, שלום - עליכמען און אוי-דאי שוין פרצן. אפנים די רייכקייט און טיפקייט פון אַ שפּראַך מעסט זיך נישט בלויז מיטן וואַרט-אוצר, נאָר אויך מיטן גייסט, מיט דער טיפ-קייט פון דער פּאַלקס-נשמה, מיט אירע צאַפּלענישן און מיטן רייכן און אייגנאַרטיקן אינערלעכן לעבן. און די וואָס מאַכן אַזוי לייכט און מיט אַזאַ ביטל אַוועק מיט דער האַנט אונדזער ייִדיש לשון, מעגן זיך דערויף פאַרטראַכטן.

בקיצור, נישט לייכט איבערצוזעצן דאָס ייִדישע פּאַלקס-ליד און פּאַלקלאָר בכלל. און מיר דוכט זיך, אַז אפילו ביי דער בעסטער איר בערזעצונג איז נישט מעגלעך ס'זאל זיך נישט פאַרלירן עפעס אַ חנדל, אַ קנייטש, אַ בויג, איבעריקנס, פאַרלירט זיך עפעס וואָס ביי יעטוועדער איבערזעצונג. פּיצאַווסקין איז אַבער געלונגען איינצוהאַלטן דעם מאַק-סימום פּאַעטישקייט, דעם ייִדישן חן און רייץ. דערביי איז אים געלונגן גען — און זעט אויס, אַז ס'איז אים געגאַנגען אין דעם — צו האַלטן זיך געטריי ביי דעם אַריגינעלן טעקסט, וואָס איז, ווי שוין געזאָגט, נישט לייכט ביי דיכטונג. צומיינסטן געלונגען, דוכט זיך מיר, זענען אַרויס-געקומען די וויג-לידער. „אונטערן קינדס וויגעלע שטייט אַ גאַלדענע

ציגעלע", "שלאף מיין קינד" און ענלעכע לידער קלינגען אין פויליש עכט מוזיקאליש-דיכטעריש, מאַמיש-האַרציק. ווי אַן עכטער דיכטער און געניטער איבערזעצער פון פאַלקלאָר האָט פּיצאַווסקי אויסגעכיי- שופט אין דער פוילישער שפראַך דאָס יידיש-וויציקע, דאָס שפּילעוו- דיקע און אויך איבערגעגעבן דעם יידישן אומעט און וויי, דאָס וויינען דורך געלעכטער.

נישט אַלץ איז אים אָבער געלונגען. אַט למשל פאַרלירט די קראַפט דער טיפער צער און דער ברויזנדיקער רעוואַלט ביי לוי יצחק פון בערדיטשעוו בעת ער ווענדט זיך מיט זיינע טענות צו גאַט. די שפּילעוודיקייט און טיפּזיניקייט פון "קום אָהער, דו פּילאַזאַף", "אוי האָט ער געדאַוונט", "נסים, נסים" ווערן פאַרנעפּלט. ס'בלייבט צייטנדי ווייז די סאַטירע, אין בעסטן פאַל אַ גוטמוטיקע איראַניע. דאָס זעלבע וואַלט איך געזאָגט וועגן פּיל לידער וועגן צדיקים, רביים, חסי- דים. עס האַנדלט זיך נישט בלויז אין די שוועריקייטן פון איבערזעצן. די שולד ליגט אויך אין אָפּקלייב.

פּיצאַווסקי שרייבט אין זיין קורצער הקדמה, אַז די אַנטאַלאָגיע איז דער ערשטער פּרוּוו צו געבן דעם פוילישן לייענער אַ פאַרשטעלונג וועגן פאַלקס-ליד פונעם פאַרשניטענעם פוילישן יידנטום. דערפאַר טאַקע, האָט מען געדאַרפט איבערקלייבן. אַזעלכע לידער ווי אַ "חסידל", "שאַ שטיל, דער רבי גייט", אָדער אפילו אַזאָ ליד וועגן יידישער אַרעמשאַפט ווי "לחם, בשר, דגים, ומטעמים", אייניקע לידער וועגן צדיקים און רביים, האָבן געמעגט נישט אַריינגיין און דאָס נישט נאָר ווייל זיי זענען זייער שווער איבערזעצן — אגב לייענט זיך, "דער רבי אלי מלך" שפּילעוודיק-זינגענדיק — נאָר ווייל צופּיל עקזאַטיש פאַר פוילישן לייענער, בפרט ווען ס'איז נישטאַ קיין נאָטן; אַן דער מעלאָדיע, אַן דעם האַרציקן ניגון ריזיקירט דאָס צו פאַרבלייבן טרו- קענע עקזאַטיק. מער ווי אומעטום, דאַרף מען אין פוילן אין אויג האָבן דעם לייענער, וועלכער קען דאָס יידישע לעבן פון אַמאָל ספּעציפּיש-איניזיטיק, אָדער קען עס אין גאַנצן נישט.

די זעלבע באַמערקונג האָב איך געמאַכט בעת ס'איז דערשינען די זאַמלונג "יידישע חכמות" פון אַלעקסאַנדער דראַזדושינסקי. דאָס קליינע ביכעלע פאַרמאַגט טאַקע אַ סך שיינע און קלוגע יידישע חכמות; אין די בוכהאַנדלונגען איז עס "פאַרצוקערט" געוואָרן, געגאַנגען פון

אין גאנג פון צייט

האנט צו האנט, ווייל מ'האט עס שוין נישט געקאנט באקומען. און מיר דוכט זיך, אז דער דורכשניטלעכער פוילישער ליינער האט זיך צוממיינסטן „פאסמאקעוועט“ מיט די, צום גליק ווייניקע, נישט גע-שמאקע וויצן און אנעקדאטן ווי למשל „דעפאזיט“ אין וועלכן דער רב פון שטעטל ווייזט, אז אלע קהל-מענטשן זענען שווינדלער, ס'איז שייך דערציילט אבער זייער געשמאקלאז... ביי פיצאוסקין וועט איר עפעס ענלעכעס נישט געפינען, פארקערט, דאס גייסטיקע איז שטענדיק אין אויבנאן. און פארט האט מען זיך דא געקאנט באגיין אן געוויסע פאלקס-לידער.

און נאך א קליינע באמערקונג: אין דער אנטאלאגיע געפינען זיך זייט ביי זייט לידער פון אנאנימע מחברים און פאלקס-לידער פון אועל-כע שרייבער ווי י. ל. פריץ, זלמן שניאור, אברהם רייזען, מאריס רא-זענפעלד, פרוג, קולבאק, נאדיר, מאנגער. וואלט גלייך געווען, אז זיי ערע שאפונגען זאלן זיין אונטערגעצייכנט. אמת, אין זיין פארווארט דערמאנט שלמה לאסטיק וועגן זיי, אבער דער ליינער וועט יעדעס מאל נישט גיין קוקן אין פארווארט. לכל הפחות האבן די באקאנטע מחברים געדארפט זיין אויסגערעכנט אין דער רשימה ביי די אנגע-געבענע לידער. ס'וואלט אויך גוט געווען, ווען מען וואלט וועגן זיי עפעס וואס דערציילט אין די קורצע הערות. ס'איז נישט ווייניקער וויכטיק צו דערמאנען ווער ס'איז געווען פריץ אדער רייזען, ווי אויפ-צוקלערן וואס עס באדייט דאס ווארט קוגל אדער שבת. אגב ווערט געזאגט, אז שבת איז „דער זעקסטער טאג אין דער וואך“. און וואס שייך קוגל, האט מען אפשר דאס מאכל געגעסן אין שטעטל פון דעם יידישן ספעץ, וועלכער האט געמאכט די הערות, אלס „דעסערט אין די יום-טובדיקע טעג“, אבער ככלל איז דאס אנגעגאנגען פאר א שבת דיק עסן. איך וואלט זיך צו אועלכע קלייניקייטן נישט „געטשעפעט“, ווען ס'וואלטן אין די הערות געבראכט געווארן וויכטיקע און בוטיקע אויפקלערונגען. און ס'איז זיך צו ווונדערן וואס א געוועזענער יידישער לערער און קענער פון יידישער ליטעראטור ווי לאסטיק האט דורכגע-לאזט בלויזן.

אין סך הכל: טראץ די אלע קליינע באווארענישן, איז די אנטא-לאגיע פון יידישן פאלקס-ליד אין דער פוילישער שפראך א גרויסער אויפטו פון דיכטער יעושי פיצאוסקי. ווי ס'איז מיר באקאנט פאר-

לילי בערגער

מעסט זיך איצט דער פוילישער דיכטער פיצאָוסקי אויף אַן אַנטאַלאַ-
גיע פון יידישן פּאַלקס-ליד אין די געטאָס און לאַגערן.*

די אַנטאַלאַגיע „ראָזשינקעס און מאַנדלען“ וועט, זאָל מען האָפּן,
פאַרוואַרפּן די ערשטע בריק צווישן יידישן פּאַלקס-ליד און דעם פּויליש-
לישן לייענער-עולם. די זאַכלעכע און גוט-געפּאַסטע הקדמה פון שלמה
לאַסטיק פירט דעם פוילישן לייענער אַריין אין דער פּראַבלעמאַטיק. די
פּיין געצייכנטע הילע און די טרעפלעכע, חנעוודיקע צייכענונגען פון
וואַנדאַ פּיצאָוסקאַ באַשיינען דאָס בוך.

וואַרשע, יאָנואַר 1967

---

* דער שפּעטערדיקער ווילדער אַנגריף קעגן דעם הייפּל יידן אין
פּוילן האָט פּיצאָוסקיס פאַרמעסטן פּאַראַליזירט, סיאיו מיר נישט באַקאַנט
צי דער פוילישער דיכטער און יידן-פּריינט יעזשי פּיצאָוסקי האָט דערנאָך
געפונען די נויטיקע מיטלען און אויך אַן אַטמאָספּער אַנצוהויבן צו רעאַ-
ליזירן זיין פּלאַן.

פּאַריז 1975

דער וועג צו זיך דורך פיין

(א דערמאנונג אַנשטאַט בלומען אויף אַ קבר)

ס'איז נישט איינמאָל אויסגעקומען צו שרייבן וועגן גורל פון אַפּגע-
פרעמדטע פּויליש-יידישע שרייבער אין שווערע צייטן פאַר דער יידי-
שער עדה. שרייבן שרייבט מען בדרך כלל וועגן די וועלכע זענען שוין
נישטאָ.

איז אַט דאָ נישט לאַנג צופעליק צו מיר דורך דער פרעסע דערגאַנ-
גען אַ ידיעה, אַז אין וואַרשע איז געשטאַרבן די פּויליש-יידישע שרייבע-
רין טשאַיקאַ. און אויך צופעליק איז מיר די טעג אַריינגעפאַלן אין האַנט
אַ דין ביכל פּאַעזיע, וואָס טראַגט דעם טיטל „טריווער-לידער פון געטאַ“.
דער מחבר איז איזאַבעלאַ געלבאַרד, אין קלאַמערן — פאַרוטשניק
טשאַיקאַ, אויפן ערשטן בלאַט אינעווייניק אַ בילד פון אַ בליענדיקער
פּרוי אין אַן אַפיצירן-מונדיה, אונטערגעצייכנט מיט האַנט-שרישט — פאַ-
רוטשניק טשאַיקאַ. דאָס ביכל איז דערשינען אין 1946 אין עטלעכע
שפּראַכן גלייכצייטיק. האָב איך געקוקט אויף דער דעדיקאַציע, וואָס
טראַגט די דאַטע פעברואַר 1964 און עפעס האַט מיט ווייטיק אַ שטאַר-
קער צאַפּל געטאַן אין האַרץ. ס'האַט מיר איבערגעטראַגן אין אַ ווינטער-
דיקן אַוונט, אין גאַנצן מיט אַ 6 יאָר צוריק, און פאַרט אַזוי לאַנג, לאַנג.

כ'האַב וועגן טשאַיקאַ אַ סך געהאַט געהערט — און ווער אין פּוילן
האַט נישט געהערט וועגן איר? כמעט אַ לעגענדאַרע געשטאַלט. אַן אַפ-
שטאַמיקע פון אַן אַסימילירטער סביבה, אַריינגעוואַקסן אין דער פּויליש-
שער קולטור, איז זי ווייט געווען פון יידישן לעבן. פאַר דער מלחמה איז
זי געווען איינע פון די פּאַפּולערסטע פּרויען אין די פּוילישע ליטעראַרישע
און קונסט-קרייזן. אין די אַמאַליקע צייטן וואָלט זי זיכער געפירט אַ לי-
טעראַרישן סאַלאַן. אַ געבילדעטע, אַ קענערין פון שפּראַכן, פון ליטעראַ-
טור און דער עיקר פון פּלאַסטישער קונסט, איז זי נאָך באַשאַנקען געווען
מיט אַ סך הומאַר, אינערלעכער, שפּרודלדיקער אינטעליגענץ, גרויסער די-

נאמישקייט און מיט... שיינקייט. וואס דארף מען מער? וועגן בעלאן האט מען געזאגט, אז זי האט געקאנט „מאכן טאג פון נאכט“. וועגן אירע ליבע־אויאנטורעס האט מען דערציילט מעשיות ווי וועגן זשארוש סאנד, הגם זי איז נאך דעמאלט קיין שרייבערין נישט געווען און האט אויך שפעטער ווייט נישט געגרייכט צו דער גרויסער פראנצויזישער שריי־ בערין. אבער ס'איז געווען חי געלעבט. איז אונטערגעקומען די מלחמה און די היטלעריסטן האבן איר אָפּגעזאָגט דאָס רעכט צו לעבן, זיי האָבן איר דערמאָנט, אַז זי איז אַ ייִדישקע.

איזאבעלא געלבארד איז דורכגעגאנגען אלע שבעה מדורי גיהנום אין ווארשעווער געטא, דערנאך געפלאגט זיך אויף דער ארישער זייט, אַנטלויפנדיק פון די טויזנטער טויט־געפאָרן, און אין שאַטן פון טויט אָנגעשריבן די לידער, וואָס זענען דערשינען אין 1946 און וואָס ליגן איצט פאַר מיר. אין דער הקדמה זאָגט די שרייבערין, אַז זי האָט קיינ־ מאָל נישט געטראַכט צו שרייבן לידער און האָט מיט פּאָעזיע טאַקע מער זיך נישט באַשעפּטיקט. מיט דעם געראַטעוועטן לעבן און מיט די געראַטעוועטע לידער איז זי סוף מלחמה אָנגעקומען אין דער פּוילי־ שער אַרמיי און באַקאַנט געוואָרן אַלס פּאַרוטשניק טשאַיקאַ. מיטן ני־ עם נאַמען איז זי אַריין אין דער ליטעראַטור. זי האָט זיך דער עיקר באַקאַנט געמאַכט מיט צוויי ביכער פּראָזע — „געראַטעוועט האָט מיך אַ קאַוואַל“ און „איך פלי אין דער וועלט“.

איידער איך האָב זיך באַקענט מיט איר שרייבן און מיט איר גו־ פּא, האָב איך זיך באַקענט מיט איר שטימע. זי האָט געקלונגען האַפּער־ דיק, די שטימע אירע. עס דערמאָנט זיך אַן עפּיזאָד: די 80־יאָר־ קע מוטער פון הענריק בערלעווי האָט אין וואַרשע אויסגעשטעלט אי־ רע בילדער. דער זון, דער קינסטלער פון דער ני־אויפגעקומענער מאַ־ לערין, האָט פּאַרענדיקט זיין קורצע רעדע מיט „זאָל לעבן פּוילן! טשאַיקאַ האָט צוגעגעבן מיט אַ וואַרעמער אַבער פעסטער שטימע: „זאָל לעבן פּאָלס־פּוילן!“

זי איז געווען פול מיט ברען און ענטוויאָזם פארן נייעם פּוילן, אַזוי ווייט ענטוויאָסטיש, אַז ס'האָט זיך געקאַנט אויסדוכטן, אַז זי האָט ווידער עפעס פּאַרגעסן...

אַבער לאַמיר זיך אומקערן צו אַ שפעטערדיקער געשעעניש — צו יענעם אָונט מיט 6 יאָר צוריק. אַז מ'איז איינגעלאָדן צו טשאַיקאַ,

אין גאנג פון צייט

שמועסט מען שיינע עטלעכע שעה. איר צוויי-צימערדיקע וווינונג איז געווען א מין מוזיי אין מיניאטור. נאך מער ווי בילדער פון פארשידענע גרויסע מייסטער, האט זיך מיר געווארפן אין די אויגן א ספעציעלער „עקספאנאט“, וואס איז געשטאנען ביי איר בעט: א ריזיקע, בייכיקע קרישטאלענע וואזע מיט א גרויסן האקן-קרייץ. — וואס איז דאס? — האב איך אן איבערראשטע געפרעגט. — מיין נקמה פאר אלע לידן און דערנידערונגען, האט זי געענטפערט.

כ'האב זיך דערזוסט פון איר, אן דער היטלעריסטישער מושל פראנק האט באפוילן צו מאכן פאר אים אין א פוילישער קרישטאל-הוטע די-א וואזע מיטן האקן-קרייץ. זי האט באצירט זיין צימער אין וואוועל-פאלאץ אין קראקע. אין דייטשן פאטערלאנד, ווי דער היטלעריסט האט דאס פארפלאגירט, האט ער עס שוין נישט געקאנט מיטנעמען. איזאבעלא איז געווען גליקלעך צו קאנען באקומען די וואזע — זי האט עס גענוצט ווי א... נאכט-טעפל. ס'איז געווען איר נקמה.

ס'איז נישט געווען די איינציקע מעשה, וואס כ'האב דעמאלט אויס-געהערט. באזונדער האט זיך מיר איינגעקריצט אין זכרון — און געבליבן ווי א שטיין אויפן הארץ — אן אנדער עפיזאד: טשאיקא האט מיר דער-לאנגט איר ביכל לידער מיט א דעדיקאציע און געפרעגט: וועסט עס אפשר איבערזעצן?

איך האב זיך פארטיידיקט: איך זען נישט איבער קיין לידער, דער-צו דארף מען א דיכטער, רודניצקין איבערגעזעצט, ווייל ס'איז פראזע. טשאיקא איז געווארן אומעטיק, די עלטער איז קענטיקער געווארן אויף איר געזיכט, זי האט ארגומענטירט: אויב מ'קאן גוט איבערזעצן פראזע, קען מען אויך דיכטונג, פרווז. אז דו וואלסט זיך גענומען דערצו, וואלט עס געגאנגען שנעל.

— ס'גייט אייך אזוי אין לעבן ס'זאל ארויס אין יידיש וואס שנעל-לער?

— יא, דאס ביכעלע וואלסטו געקאנט סתם אויסנוצן. וועסט אי-בערלייענען?

כ'האב פלוצלונג דערזען פאר זיך א יידישע עלטערע פרוי, א פוי-לישע שרייבערין, אבער א יידישן מענטש, וואס טראגט אין זיך עפעס א טיפע, געהיימע ווונד. צי דערפאר, ווייל זי האט שוין געפילט די אב-רוקנדיקע זיך בייזע וויבן? צי ווייל איר שטערן איז שוין געהאט פארגאנגען?

כ'האב דאס ביכל פאעזיע דעמאלט דורכגעלייענט, אבער צומאל נישט געפרווט אנהייבן עפעס וואס איבערזעצן. עטלעכע יאר שפעטער האב איך זי באגעגנט אויפן וועג צום פוילישן ליטעראטור-פארבאנד. זי האט מיך געבעטן זי נעמען אונטערן אָרעם ביים דורכגיין דעם קרייץ-וועג. כ'האב זיך דערוואוסט, אז איר ראייה האט זיך מיטאמאל געענדערט צום ערגערן. כ'האב אבער בפירוש געזען, אז אויך דאס פנים האט זיך געענדערט: די שטריכן זענען געוואָרן דייטלעכער יידישע. אַ סברה, אַז זי האט פונקט ווי איך אויסגעמיטן צו רעדן וועגן איר אַמאָליקן פאָר-שלאַג; איך האב נישט נאָר נישט איבערזעצט, נאָר צומאל אין ערגעץ אין מיינע עסייען נישט דערמאָנט אירע געטאָ-לידער.

איצט האב איך די לידער איבערגעלייענט נאָך אַמאל, אויפּמערזאָ-מער ווי דאָס ערשטע מאל. יא, עס פעלט אין זיי דיכטערישע טעכניק אין דער קאָמפּאָזיציע, אין ריטם, איבעריקנס האט טשאַיקאַ געשריבן אין דער קליינער הקדמה, אַז זי האַלט נישט די לידער פאָר קיין דיכטערישע דערגרייכונג. ס'איז געווען אַזוי, ווי זי זאָגט עס אין איין ליד, אַ געשריב-בענעם נישט מיט טינט נאָר מיט בלוט און טרערן:

„גיט מיר די האַרפע די אוראַלטע — זאָל איך אַ קלאַפּ טאָן אין די סטרונעס?“...

זי האט שטורמיש געקלאַפּט אין די סטרונעס פון יידישן אומגליק, און געטאָן האט זי דאָס אין וואַגלענישן, באַהעלטענישן און הונגער, אין סאַמע שאַטן פון טויזנטער טויטן. ס'איז אַ דיכטונג פון גרויסן טראַגישן פאַטאַס, געשריבן אפּשר לויטן מוסטער פון אַלטע גריכישע טראַגיקער, אָבער דער טאָן, די שפּירונגען האַט די ווייטע פון יידישע מקורות אינאַ-בעלאַ געלבאַרד באַווסטזיניק אָדער אומבאַווסטזיניק אַנגעשלאַגן אין איכה און איוב. זי האט אויסגעשריגן און אויסגעוויינט דעם גרויסן אומ-גליק פון אַ צום טויט-פאַרמשפעט פאַלק. זי האט אויסגעשריגן אין אירע, טיילמאל נישט געשליפענע פּערוז, דעם צער און פיין פון מיליאָנען, און אויסגעזונגען דעם אומקום פון אירע נאַענטסטע ווי קאַרטשאַק, ראַמאַן קראַמשיק, אויך פון צופעליקע יידישע מענטשן, וואָס זי האַט אין דער שעה פון פאַרטיליקונג דערהויבן צו די העכסטע הויכן.

מיר געפינען צומאל ביי איר אַ ליד וועגן באַרימטן גאַסן-זינגער פון

אין גאנג פון צייט

ווארשעווער געטא, דעם וויצלער און אפלאכער פון די דייטשע רוצחים — רובינשטיין. די עכט געבילדעטע פרוי, וואס האט געשעפט פון אלע קולטור-קוואלן, האט דערפילט אין זיך, ווי טויזנטער אנאנימע יידישע פאלקס-דיכטער, א שליחות צו פארפיקסירן אין פשוטע פערזן דאס, וואס זי האט צוגעזען. זאגט זי טאקע, אז דאס ליד שרייבט נישט קיין האנט, ס'גייט אויף פון פייערדיקן אש אין רויטע פלאמען, ס'זאל יארהונדערטער ברענען דער מענטשהייט די חרפה. זי ווארפט די חרפה אין פנים די אלע, וואס האבן זיך צוגעקוקט גלייכגילטיק, און אויך א קללה דער גלייכגילטיקער וועלט. איך ספק בפירוש צי מען וואלט היינט אין פוילן דערלויבט אפצודרוקן אזעלכע פערזן:

„קיינער האט אונדז אומגליקלעכע נישט געהאלפן
קיינער האט קיין האנט נישט אויסגעצויגן...“

מיר איז נישט באקאנט ווי אזוי איזאבעלא געלבארד-טשאיקא האט אין די לעצטע 2-3 יאר געפילט דאס נייע אומגליק, וואס האט זיך אראפגעלאזט אויפן הייפל פוילישע יידן. אבער ווען איך טראכט איצט וועגן איר, דוכט זיך מיר, אז פונקט ווי אמאל האט זי זיך אויפסניי דער-פילט געבונדן מיט דער יידישער עדה, און אויפסניי האבן זיך מסתמא ארויסגעריסן פון איר ברויזנדיק הארץ צארנדיקע ווערטער, וואס האבן געווארפן די חרפה אין פנים די נייע פארפאלגער. האט דאך די אסי-מילירטע, אפגעפרעמדטע איזאבעלא געלבארד אין א ליד, געשריבן אין דעצעמבער 1943, געשווירן דעם יידישן זיידן אירן:

אין וואַגלענישן... אין וועלדער, אין לעכער
א נעץ אַרום שפּרייט זיך,
זיידע, איך שווער דיר, כ'זועל זיגן
און נקמה נעמען, הייליקע נקמה
פאַר אומבאַקאַנטע קברים די אלע,
דיר זיידע איך שווער
אין מיינע אַדערן דיין בלוט איך הער...

פּאַריז, אַפּריל 1970

פארצייכענונגען און רעפלעקסן וועגן גורלות פון שעפערישן וואָרט *

„פון אָנהייב איז געווען דאָס וואָרט.“
אַזוי זאָגט אַן אַלטע לעגענדע. טראָגט מען זיך אָבער איבער אין
דער פאַרגאַנגענהייט, איינורנדיק דעם קאַפּ אין אַלטע כראָניקעס, אין
באַשרייבונגען וועגן גזירות און רדיפות, וואָס דאָס שעפערישע וואָרט
האַט געהאַט אויסצושטיין אין אַלע צייטן, וואָלט מען געקאַנט אויבנאוי-
פיק ספקן צי די לעגענדע טרייבט נישט איבער דעם מאַגישן כוח פון
וואָרט. ווייל וואָס פאַראַ אור-כוח פון באַשאַף איז דאָס, קאַן זיך אין
פּלוג אויסדוכטן, אויב מען האָט אין אַלע צייטן עס דערדריקט, גע-
ברענט, אָפּגעווישט, אָדער סתם אַריינגעוואָרפן אין פאַרגעסנייט.

---

* דאָס אַרטיקל איז אָנגעשריבן געוואָרן אָנהייב זומער 1963, נאָך
דעם ווי מ'האַט מיר איבערגעגעבן פרטים וועגן גורל פון יידישע ביכער,
ביבליאָטעקן און אַרכיוון אין סאָויעט-רוסלאַנד. שרייבן דערוועגן דירעקט
איז נישט מעגלעך געווען. האָב איך געמאַכט אַ פּרוּוו דאָס אַריינצופלעכטן,
„אַריינשמולען“ אין אַן אַלגעמיינעם היסטאָרישן איבערבליק וועגן רדיפות
אויף ביכער. אָבער אויך דאָס איז נישט מעגלעך געווען אָפּצודרוקן.
לסוף האָב איך עס „אַרויסגעשמולט“ קיין פאַריז מיטן ציל סיזאַל
פאַרעפנטלעכט ווערן אונטער אַ פרעמדן נאָמען. דער מאַנסקריפּט איז
אָבער ערגעץ „איינגעזונקען“. די איינציקע קאָפּיע, וואָס איז מיר פאַרבליבן
האַב איך פאַרן פאַרלאָזן פּוילן פאַרניכטעט. די אַרויסגעשיקטע אַרבעט
איז דורכגעאַנגען אַ סך גילגולים. ערשט מיט עטלעכע חדשים צוריק זיך
אָפּגעפונען. זי זעט מיר אויס נישט צו האָבן פאַרלוירן איר אַקטועלקייט
נאָך 6 יאָר, בפרט ווען ס'איז צוגעקומען דער גרוש פּוילן, וואָס פאַרפליכ-
טעט אביסל צו פאַרענגערן די אַמאָליקע אַרבעט. חוץ דעם קורצן צוגע-
געבענעם קאָפּיטל ביים סוף וועגן פּוילן, זענען אין טעקסט נישט אַריינגע-
פירט געוואָרן קיין ענדערונגען. אויך דער טיטל בלייבט דער זעלבער.

אין גאנג פון צייט

וואס האבן דען אין אלע צייטן ביזע, שטארקע הערשער נישט געטאן, כדי אויסצושטרייכן, צעקאליעטשען, אין בעסטן פאל צו שטעלן אויפן אינדעקס די שענסטע מענטשלעכע גאב — דאס שעפערישע ווארט? אבער א פשיטא, אז לעגענדעס זענען זיך זעלטן טועה, זיי טראגן אין זיך שטענדיק זוימען פון אמת.

די גורלות פון ביכער, פון שריפטן זענען ענלעך צו די גורלות פון מענטשן, האט ווער געהאט געזאגט. נישט געווען אזעלכע קאטא-סטראפעס — נאטור-קאטאקליזמען און געשיכטלעכע קאטאקליזמען, ירירות און רדיפות פון וועלכע דאס געשריבענע ווארט, דאס בוך זאל נישט האבן געליטן פונקט ווי דער מענטש. וועגן די פאסירונגען פון פיל ביכער, אנדערע שריפטן, גאנצע ביבליאטעקן, וואלט מען גע-קאנט אגשרייבן שפאנענדיקע ראמאנען, פונקט ווי וועגן מענטשן אין זייערע ראנגלענישן און צאפלענישן אנטזעהאלטן זיך ביים ראנד פון לעבן.

**

אין זיין גרויסן היסטארישן און ביאגראפישן ראמאן וועגן גאיא שיל-דערט ליאן פויכטוואנגער אן אינקוויזיציע-משפט איבער פיר הערע-טיקער. דער משפט איז פארגעקומען אין דער קירכע פון דאמינגא על רעאלע אין מאדריד. צווישן די געמשפעטע איז געווען א פרוי; אין די געלע שאנד-קליידער און אין דעם לאנגן, שפיציקן שאנד-היטל, האט זי זיך קוים אונטערשיידט פון די אנדערע באשולדיקטע. די אנטעקלאג-טע קאנסטאנציע ראדריגעז איז געווען אן אייגנטימערין פון א בוך-האנדלונג און די אגענטן פון דער „הייליקער אינקוויזיציע“ האבן ביי איר אנטדעקט אזש 17 פארבאטענע ביכער. דריי זענען געווען אויסבא-האלטן אונטער פאלשע שער-בלעטער מיט אומשולדיקע טיטלען. פויכט-וואנגער דערציילט נישט וואס מ'האט מיט די געפונענע פארבאטענע ביכער אפגעטאן. ער האט געוואוסט, אז ס'וועט דעם ליענער נישט שווער זיין זיך משער צו זיין.

דאס איז געווען אין די ניינציקער יארן פון 18-טן יארהונדערט. איבער אייראפע האבן שוין געלויכטן די שטראלן פון דער גרויסער פראנצויזישער רעוואלוציע. שפאניע איז נאך איר אמאליקער גאלדע-נער עפאכע פון וויסן און פרייעם געדאנק פארזונגען געווארן אין אבסקוראנטיזם פון מיטלאלטער און געשטעקט נאך דעמלט אין די

שווארצע נעגל פון דער אינקוויזיציע. דאָ האָט מען לענגער און ברוי-טאַלער, ווי אין אַנדערע אייראָפּעאישע לענדער גערודפּט דאָס געשריי-בענע און געדרוקטע וואָרט, אומגעבראַכט אָפּט די פּאַרזינדיקטע מחברים צוזאַמען מיט זייערע ווערק.

**
*

מיט גרויס פרומקייט און הייליקער פּאַסיע האָט מען ביכער און פּאַרשידנאַרטיקע שריפּטן געמשפּעט, פּאַראָרטיילט און סתּם צוליב וואָס פּאַראָ ס'זאָל נישט זיין פּאַרדאַכט פּאַרזיכטעט אומעטום, וווּ די מיטלאַלטערלעכע קירכע האָט אויסגעשפּרייט איר אומבאַגרענעצטע מאַכט. גענוג צו דערמאָנען, אַז גאַר אַ סך, וואָס דער גרויסער אַיטאָ-ליענישער דענקער דזשיאַרדאַנאַ ברונאַ האָט אָנגעשריבן, איז פּאַרניכ-טעט געוואָרן סיי פּריער, סיי נאָך דעם ווי מ'האַט אים, אין 1600, פּאַר-ברענט אין רוים אויפן שייטער-הויפּן. וואָלט זיך ווער אונטערגענומען דורכצופירן אַ בילאַנס פון די שאַדנס, וואָס פּאַרשידענע דעספּאָטישע אַליינהערשער צוזאַמען מיטן מיטלאַלטערלעכן שגעון האָבן אָנגע-מאַכט אויפן געביט פון גייסטיקע און קולטור-ווערטן, וואָלט מען באַ-קומען אַ גרויליק בילד פון גייסטיקע מאַסן-קברים.

פּאַראָן דאָך גענוג כראָניקעס, דאָקומענטן, באַשרייבונגען, טיילמאַל אַנדייטונגען ווי אַזוי דאָס וואָרט איז גערנדפּט געוואָרן, ווי אַזוי ביכער זענען מיט פּאַרשידענע מיתות-משונות אומגעקומען. צו מאַכן זיך דער-וועגן אַ באַגריף וואָלט גענוג געווען זיך אָפּצושטעלן אויף די פּאַרלירע-נע גייסטיקע ווערטן פון אַלטערטימלעכן גריכנלאַנד פון וועלכן די אייראָפּעאישע קולטור האָט געשעפּט מיט פּולע הויפּנס. ווייט נישט אַלע ווערק פון די אַלטערטימלעכע דיכטער, שרייבער, דענקער, פּילאָ-זאָפּן זענען דערגאַנגען צו די שפּעטערדיקע דורות. אמת איז, אַז אַזעל-כע אוצרות זענען אויך פּאַרלירן געגאַנגען בעת מלחמות און נאַטור-קאַטאַסטראָפּעס, פּעלקער-וואַנדערונגען און איבערקערענישן. קיין פּיל קאַפּיעס פון אַ ווערק זענען אין יענע צייטן נישט געווען. ס'איז אַבער באַווסט, אַז ס'זענען אין אַלטערטום געווען פּיל באַרימטע קאַלעק-ציעס, זאַמלונגען, וואָס האָבן פּאַרמאַגט וואָרט-שאַפּונגען פון אַ סך, אַ סך יאָרהונדערטער. אַזעלכע קאַלעקציעס זענען געווען אין אַלטן רוים, אין אַלעקסאַנדריע און אין אַנדערע ערטער. ס'איז ווייניק וואָס פון זיי פּאַרבליבן.

אין גאַנג פון צייט

מער שאַדנס ווי מלחמות, נאַטור־קאַטאַסטראַפּעס און איבערקערע־נישן האָט אויף דעם געביט אַנגעמאַכט דער פּאַנאַטיזם פון מענטשן, סיי דער רעליגיעזער, סיי דער פּאַליטישער. די פּרוכט פון מענטשלעכן גייסט איז אונטער דער הערשאַפט פון פּאַנאַטיזם און אַבסאָרדאַנטיזם צו שאַנד און צו שפּאַט געוואָרן. אין פּאַרלויף פון יאָרהונדערטער האָבן אין די קעלערן פון די קלויסטערס, אין פינצטערע קאַמערן פון מאַנאַס־טירן און קאַטעדראַלן, אָדער סתם ערגעץ אין לעכער געפּוילט ביבליאָ־טעקן, געוואַלגערט זיך אונטערן שטויב ווערטפּולע שריפטן; קיינער האָט נישט געוואוסט ווער און ווי אזוי מ'האַט עס אַהער צוגעפּוגע־שלעפּט. די געהיימענישן אין וועלכע ס'זענען איינגעוויקלט די האַנדלונג־גען פון יעטועדער דעספּאָטישער מאַכט — אַלצאיינס צי אַ רעליגיע־זע, צי וועלטלעכע — און בפרט די געהיימענישן מיט וועלכע ס'האַט זיך אין אַזעלכע פּאַלן באַנוצט די אינקוויזיציע, האָבן געשאַפן אַרום אַזעל־כע מעשים אַ געדיכטן נעפל פון פּאַרגעסנקייט.

אין אָנהייב פון אייראָפּעאישן רענעסאַנס און דער עיקר בעתן פריעם איטאַליענישן רענעסאַנס, האָבן די דעמאָליטיקע גרויסע הומאַ־ניסטן אַנגעהויבן אָפּזוכן פּאַרלירענע גייסטיקע אוצרות. גרויסע רענע־סאַנס־גייסטער, ווי פעטראַרקאַ, באַקאַטשיאַ, בראַטשאַליני און אַנדערע, האָבן פיל צייט און מי אַפּגעגעבן אַפּצוגעפינען פּאַרשטעקטע און פּאַרגעסענע קאַלעקציעס, ביכער און אַרכיוון. זיי פלעגן זיך לאָזן אין די קלויסטערס און קאַטעדראַלעס, זוכן אין די קעלערן, נישטערן אין צעוואַרפענע אַרכיוון; זיי פלעגן אַרומפאַרן איבער אייראָפּע, צוציען צו זייער שליחות אַמבאַסאַדאָרן, פּאַרשידענע מלוכה־מענער און מיט זייער אונטערשטיצונג אַריינבריינגען אומעטום, וווּ ס'איז נויטיק געווען און געראַטעוועט פון פּאַרניכטונג פּאַרשימלטע, פון פייכטקייט צע־פרעסענע בענדער, וואָס געניטע קאַפּירער האָבן דערנאָך איבערקאַפּירט. אַדאַנק זיי זענען אַפּגעראַטעוועט געוואָרן די ווערק פון טאַציט, פון צי־צעראַ, פון פיל אַנדערע מייסטער פון וואָרט.

באַקאַטשיאַ האָט זיך געהאַט דערוואוסט, אַז אין מאַנטע קאַסינאַ געפינט זיך פּאַרשטעקט אַ גרויסע, אַלטע ביבליאָטעק. ער האָט זיך אַהין געלאָזט ווי אַ הונגעריקער נאָך שפּייז. ווען ער איז געקומען אויפן אָרט, האָט ער געבעטן דעם ערשטן באַגעגנטן מאַנאַך ער זאָל אים צופירן צו דער ביבליאָטעק און אויפשליסן פאַר אים די טיר. — גיי אַליין, וועסט טרעפן אַן אַ באַגלייטער, די טיר איז אַפּן — האָט אים דאָס היי־

ליקע ברודערל נישט העפלעך געענטפערט. באקאטשיא האט א צופריי דענער צוגעאיילט די טריט און געפרייט זיך, אז אט באלד וועט ער אריין אין א טעמפל פון מענטשלעכער שאפונג אויף וועלכער די ביי זע צייט האט זיכער קיין שליטה נישט געהאט. א שוידער האט אים אבער ארוםגעכאפט, ווען ער איז אריין אין דער הייזע. טיר און פענצטער זענען געווען אויפגעריסן, פריי פאר רעגן און ווינט. צווישן פיר פארשימלטע ווענט, אויף דער מיט גראז באדעקטער ערד, זענען אונטערן דיקן שטויב געלעגן שטויסן בענדער, שריפטן, מאנוסקריפטן. באקאטשיא האט זיך גענומען ארויסציען פון אונטערן שימל און שמוץ א באנד נאך א באנד. ווי גרויס איז אבער געווען זיין צער, ווען ער האט דערזען, אז פון די איינגעבונדענע קאפירטע שריפטן זענען פיל בלעטלעך ארויסגעריסן. דער כראניקער גיט צו, אז ווען באקאטשיא איז ארויס פון דער ביבליאטעק, האט ער זיך צעוויינט ווי א קינד, ער האט געקלאגט איבערן גורל פון מענטשן און פעלקער, וועמענס גייטיקע שאפונגען עס זענען פארוואנדלט געווארן אין שטויסן מיסט.

באקאטשיא האט דערנאך מיט צער און צארן זיך געוואנדן צו א צווייטן מאנאך און געפרעגט ווי אזוי ס'האט געקאנט געשען מ'זאל ארויסרייסן בלעטלעך, גאנצע שטיקער פון א בוך. דער הייליקער מאן האט אים דערויף געענטפערט, אז די בלעטלעך זענען די ברידערלעך נויטיק געווען צו שרייבן תפילה-ביכלעך פאר די פויערים.

די מאנאכן פלעגן אין יענע צייטן זיין אפטע באזוכער פון פארלאזן-טע. אויסבאהאלטענע ביבליאטעקן. פאפיר איז דעמאלט געווען א טייער און זעלטן ארטיקל. פלעגט מען ארויסרייסן שטיקער פון פארשטעקטע מאנוסקריפטן, אפואשן מיט א ספעציעלער פליסיקייט די שריפט און דאס אפגעוואשענע פאפיר באנוצן צו „הייליקע“ צוועקן.

דאס איז נישט געווען דער איינציקער אופן מיט וועלכן מ'פלעגט פארניכטן דאס פארשריבענע ווארט. ביז היינט איז נאך גענוי נישט באקאנט ווי אזוי ס'זענען אוועקגעריסן געווארן היפשע טיילן גייטיקע פארמעגנס ביי פארשידענע פעלקער, ביי יחידים, הגם ליטעראטור-היסטאריקער און אנדערע פארשער פארנעמען זיך דערמיט. בלויז פון איינצלע פעסטגעשטעלטע פאלן קאן מען זיך משער זיין וויפל ס'איז פארלוירן געגאנגען. אזוי צום ביישפיל ווייטט מען, אז סאפאקלעס האט אנגעשריבן קרוב הונדערט דראמאטישע ווערק און דערגאנגען צו אונדז זענען בלויז זיבן. נישט ווייניקער האט פארלוירן אייסקילאס. פון אוירפידיעסעס ווערק איז

אין גאנג פון צייט

פארבליבן בלויז א דריטל. אריסטאפאנעס איז בארובט געווארן פון ניין צענטל פון זיינע שאפונגען. נאך דער בארימטער גריכישער דיכטערין סאפאנא, וועלכע זאל האבן פיל געשאפן, זענען פארבליבן בלויז איינצעל-נע פראגעמענטן. נאך פיל שעפער איז קוים א זכר אדער דער נאמען גע-בליבן.

זינט דעם ווי ס'איז אנטדעקט געווארן דער דרוק, קאן דאך א בוך זיך אפראטעווען פון די גרעסטע רדיפות, קאטאסטראפעס. און דאך זענען נישט ווייניק ביבליאטעקן, קאלעקציעס ביכער, ארכיוון און מא-בוסקריפטן — נישט רעדנדיק פון אנדערע קונסט-ווערק — פארניכטעט געווארן אין אונדזערע צייטן. צי איז פאראן אזא בילאנס, וואס זאל ווייזן וויפל ביבליאטעקן, ארכיוון, צוגעגרייטע ביכער, וועלכע האבן נישט באוויזן צו דערזען די ליכטיקע שייך, זענען אומגעקומען אין די מזרח-אייראפעאישע לענדער בעתן היטלעריסטישן טויטן-מאראש?

אונדז יידן איז אלע מאל צוגעפאלן דער שווערסטער גורל אין אלע פיינצטערע צייטן. נישט דא איז דאס ארט צו געבן אפילו אן אויבנאווי-פיקן איבערבליק פון פארברענטע, פארניכטעטע, געשענדעטע ספרים און פארשידענע ווערק בעת גזירות און גרושים פון פראנקרייך, ענג-לאנד, דייטשלאנד, שפאניע, פארטוגאליע, בעת די קרייץ-צוגן און אנה-דערע רדיפות. אין די געטאס אין ווארשע, לאדזש, ביאליסטאק, ווילנע זענען די ביבליאטעקן אומגעקומען צוזאמען מיט די לייזער, די מאנו-סקריפטן צוזאמען מיט די מחברים. אין אלע פוילישע שטעט און שטעט-לעך זענען אמאל געווען יידישע ביבליאטעקן. דער היטלעריסטישער מבול האט זיי אראפגעשווענקט.

**

מיטן גרעסטן מסירת-נפש האבן יידן שטענדיק געראטעוועט זייערע גייסטיקע פארמעגנס. אנטלויפנדיק פון די מיטלאלטערלעכע רדיפות און שייטערהויפנס האבן זיי קודם געפרוויט ראטעווען די ספרי-תורה'ס, די ספרים. מיר זענען לאנג געווען אן עם הספר. דער ספר, די קונסט אין ווארט, איז שטענדיק געווען אונדזער גרעסטער גייסטיקער פארמעגן, אנהייבנדיק פון די אוראלטע צייטן. די קונסט אין ווארט — די נשמה פון פאלק — האבן יידן געראטעוועט ווי דעם גוף. בימי היטלער, אין די געטאס און טויט-לאגערן האט מען געראטעוועט א מאנוסקריפט, א פאר-

שריבן בלעטל, א פארצייכענונג פונקט ווי מען האט גערעכענט דעם נפש. ס'איז דאך נישט קיין בלינדער צופאל, וואס זייער א סך מענטשן, וועלכע זענען געשטאנען אויף דער גרענעץ צווישן לעבן און טויט, האבן געשאפן אן אוניקום אין דער מענטשלעכער געשיכטע, ווי דאס איז דער רינגעלבלום-ארכיוו. און וויפל ענלעכע קאלעקטיווע און אינדיווי-דועלע מסירות נפשדיקע פארמעסטן זענען געווען?

ראטעווען דאס געשריבענע און פארשריבענע ווארט האט אין אלע צייטן געהייסן ראטעווען דאס געדעכעניש פון מענטש, דאס געדעכעניש פון פאלק. ווייל דאס ווארט איז המשך, עס דערלאזט נישט נאך די גרעס-טע קאטאסטראפעס אפגעמעקט און פארגעסן צו ווערן. קיין שום צווייג אפשר פון דער מענטשלעכער קולטור — בפרט ביי יידן — האט נישט אַזאָ קראַפט ווי דאָס פאַרפיקסירטע, שעפּערישע וואָרט, וואָס פאַרהאַלט די צייט אין איר טיילוואַנישן לויף. יעדער באַוווּסטזיניקער פאַלקס-קאַ-לעקטיוו, יעדעס פאַלק, היט אַפּ מיט אייפּערזוכט פאַרשריבענע בלעטלעך, גראַבט אין די טיפּענישן פון דער פאַרגאַנגענהייט, כדי צו געפינען די מינדסטע געדעכעניש. אַ פאַפּירוס פון די אוראַלטע עגיפּציאַנער, וואָס מען געפינט ערגעץ אַפּ, באַטראַכט מען פאַר אַן אבן-טובּ. היינט שטעלט אייך פאַר, ווען מען וואַלט זיך דערוווסט, אַז ביבליאַטעקן און אַרכיוון זענען ערגעץ פאַרשטעקט, וואַלגערן זיך אַן אויפזיכט, אַדער זענען אין געפאַר פאַרניכטעט צו ווערן, וויפל בעלגים ס'וואַלטן זיך געפינען אויסצושטרעקן אַ האַנט צו זיי.

צו יידישע גייסטיקע פארמעגנס, פארשטעקטע און באַדראַטע, שטרעקט זיך אָבער פון ערגעץ נישט אויס קיין רעטערישע האַנט.

אין דער באַרגיקער געגנט הינטער דער אוקראַינישער הויפטשטאָט שטייט אַן אַלטער פאַרלאַזענער מאַנאַסטיר — איך ווייס נישט צי ער שטייט נאָך. אין זיינע פייכטע און פינצטערע קאַמערן אַדער קעלערן האַט מען זינט יאָרן אַריינגעוואָרפן צונויפגעזאַמלטע אוצרות פון יידי-שער וואָרט-שאַפונג.

אַזוי האַט מען מיר איבערגעגעבן. דער שטומער עדות, וואָס האַט זיך געמאַכט נישט זעענדיק און נישט וויסנדיק, האַט מיך אויך אין גרויס געהיימעניש אינפאַרמירט, אַז אין די באַקאַנטע קאַטאַקאַמבן פון דער זעל-בער שטאָט פוילן ווערטפולע יידישע ביכער און דאַקומענטן. מ'האַט אויך מיר איבערגעגעבן, אַז ס'זענען אין געוויסע יאָרן געווען

אין גאנג פון צייט

פאלן, ווען מ'האט אין שכנותדיקן גרויסן לאַנד אַרויסגעפירט ביבליאָ-טעקן, ביכער-קאלעקציעס, אַרכיוון — אַלץ וואָס האָט געטראָגן דעם נאָ-מען „יודאָיסטיק“ — צונויפגעזאַמלט ערגעץ ווייט אויף אַ וויסטן פעלד, אָדער אין אַ פּראָוויזאָריש-אויפגעשטעלטער שאַפּע און אונטערגעצונדן, ווי מען צינדט אונטער און פאַרברענט אין האַרבסט צונויפגעזאַמלטע, אַראַפּגעפּאַלענע, פּאַרוועלקטע בלעטער...

אין אַדעס האָט מען אין געהיים — און ווי אַנדערש ווי אין דעם גרעסטן געהיים? — אַריינגעוואָרפן אין די קעלערן פון דער שטאַטישער ביבליאָטעק יידישע ביכער, גאַנצע קאלעקציעס, אָדער ביבליאָטעקן, ביי-כער פון פּאַרשידענע מינים, פאַרמשפּעטע, ווי מען פאַרמשפּעט מענטשן צו אַ לאַנגזאַמען טויט אין תּפּסה. איך ווייס נישט וואָס מיט די אַלע יידישע ביכער, אַרכיוון, ספּרים איז ווייטער געשען; כּהאַב געמאַכט באַמיאונגען און נישט געקאָנט זיך גאַרנישט דערוויסן וועגן זייער וויי-טערדיקן גורל.

**

די ריי איז זינט צוויי יאָר געקומען אויף פּוילן. טראַץ דער טיילוואָ-נישער היטלעריסטישער פּאַרניכטונגס-קראַפּט איז אין פּוילן געבליבן אַ היפּש ביסל יידישע גייסטיקע אוצרות, ראשית כל די אוצרות צונויפגע-זאַמלטע אין יידישן אינסטיטוט אין וואַרשע. ניין, אין פּוילן ברענט מען נישט און מען פאַרשפּאַרט נאָך נישט אין פינצטערע קעלערן קיין יידי-שע ספּרים. אָבער דאָ בין איך אַליין געווען אַן עדות, ווי מ'האָט פון יידישן היסטאָרישן אינסטיטוט אַרויסגעפירט די אַרכיוון פון די דורך די היט-לעריסטן אויסגעמאַרדעטע יידישע קהילות. מיט וואָסער ציל? צי נישט אַמאָל אַפּצווישן אַלע שפורן פון דער איבער טויזנט-יאָריקער געשיכטע פון פּוילישן יידנטום?

לאַנגע חדשים זענען געזעסן באַאויפטראַגטע ספּעציאַליסטן און גע-זוכט, קאַנטראַלירט, פּאַרעגיסטרירט, גענישטערט אין די אוצרות פון יידישן אינסטיטוט אין וואַרשע. מיט וואָסער ציל?

ניין, אין היינטיקן פּוילן, פון וואָנען מען פּאַריאַגט און באַרױבט דאָס לעצטע ביסל ייִדן, ברענט מען נישט און מען וואַרפט נאָך נישט אין פינצטערע קעלערן קיין יידישע ביכער און אַרכיוון. די הערשער פון היינטיקן פּוילן האָבן אָבער דורכגעפירט דאָס, וואָס קיין שום רעאַק-

ציאָנערער רעזשים האָט נישט געוואָגט דורכצופירן — צו מאַכן דאָס לאַנד „יודן־ריין“. די פאַרפלייצונג פון אַנטי־יידישער ליטעראַטור, וואָס שפּריצט מיט מיטלאַלטערלעכן אַבסקוראַנטיזם, קאָן זיין אַ שפּרונג־ברעט, צו מיטלאַלטערלעכער פּראַקטיק אויף דעם געביט. ווער ווייסט וואָס מ'קאָן אונטער פאַרשידענע „סאַציאַליסטישע“ פּרעטעקסטן אַפּטאָן מיט דער אַפּגעראַטעוועטער גייסטיקער ירושה, וואָס דאָס פּוילישע יידנטום האָט געלאָזן נאָך איבער טויזנט יאָר לעבן און שאַפן אויף דער פּוילישער ערד.

לאַמיר דעריבער וואַכן, לאַמיר פּאָדערן אומצוקערן די יידישע גייס־טיקע ירושה דעם יידישן פּאָלק.

אַקטאָבער 1969

דער טראגישער ענטוויאסט

(צו דער ערשטער יאָרצייט פון נפתלי הערץ כהן)

ס'איז געווען סוף אפריל 1971. זיצנדיק אין אויטאָ, וואָס האָט מיך געפירט פון תל־אביב קיין ירושלים, האָב איך זיך געיישבט צי איך זאָל דירעקט צופאַרן צום כותל מערבי, וווּ נפתלי הערץ כהן האָט געזאָלט אויף מיר וואָרטן. די פאַרשפּעטיקונג וועט זיין מער ווי אַ שעה. לשם וועגן צוגעפאַרן און נישט געפינענדיק אים אויפן אָפּגערעדטן אָרט, האָב איך געזאָלט שוין צוריק איינשטייגן. פּלוצלונג האָב איך אים פון דער ווייטנס דערזען. נאָכן אויסמוסרן מיך האָט ער זיך געחידושט :

— האָסט מיך פון אַזוי ווייט דערקענט ?

כ'האָב אים פון דער ווייטנס דערקענט לויט זיין גערוועזן גאַנג, לויטן צו די הימלען אויסגעשטרעקטן קאַפּ.

כ'האָב זיך געפרייט און געוונדערט. כ'האָב גוט געווסט, אַז ער האָט אויך דאָ נישט קיין לייכט לעבן, אַז דער מידער קאַפּ און די צע־ריסענע נשמה האָבן נאָך קיין רו נישט געפונען. אָבער קיינמאָל האָב איך אים נאָך נישט געזען מיט אַזאַ גוטן אויסזען. ער האָט מיר אויף גיך, ווי זיין שטייגער, דערציילט וועגן זיינע ליטעראַרישע אַרבעטן, פאַרטראַכ־טע פּלענער, וועגן די דאגות. ווען ער האָט מיר אָבער געוויזן די מערקווירדיקייטן פון ירושלים, האָט זיין פנים געשטראַלט.

— קוק, קוק זיך גוט איין! האָסט שוין אַמאָל געזען אַזאַ פּראַכט, אַזאַ צויבער ? — האָט ער דערנאָך געפרעגט, אַנווייזנדיק דורכן פענצ־טער פון זיין צימער אויף די הריי־הודה. האָסט שוין געזען בערג איינ־געוויקלט אין אַזאַ סודותדיקן, זילבערנעם נעפל ?

ער האָט נישט פאַרגעסן דערביי מיר צו ווייזן זיין קאַלעקציע פון עטלעכע שטיינער, שטיינדלעך פון פאַרשידענע פאַרמען און קאַלירן, אויסגעטרונקטע צווייגלעך און שטיקלעך קאַרע, ווי זיי וואַלטן מאַדע־לירט געווען דורך מענטשלעכע הענט.

— די נאטור איז אַ גרויסער קינסטלער. קיין קינסטלער קאן זיך נישט פארגלייכן מיט איר, האָט ער מיט ענטזיאַזם פארזיכערט. מיר האָבן ביידע באַדויערט וואָס די צייט איז אַזוי קורץ, וואָס ער קאָן מיר נישט ווייזן אַלע שיינקייטן פון ירושלים און איבערשפרינגדיק פון איין טעמע צו דער אַנדערער, האָט ער מיר אַנגעזאָגט, אַז צום קור-מענדיקן באַזוך זאל איר זיך רעזערווירן מער צייט פאַר ירושלים. זעקס וואָכן שפּעטער איז אַנגעקומען די ידיעה, אַז נפתלי הערץ כהן איז שוין נישטאַ צווישן די לעבעדיקע. זיין טויט, ווי די משפּחה האָט מיר שפּעטער איבערגעגעבן, איז געקומען אַזוי פּלוצלונג, ווי יעדעס פון זיינע אומגליקן, וואָס האָבן אים באַגלייט דאָס גאַנצע לעבן. און ווי מען האָט מיר ווייטער איבערגעגעבן איז „אויף זיין טויטן געזיכט געווען אַן אויס-דרוק פון דערלייזונג“.

**
*

ס'איז מיר באַשערט געווען זיך צוצוקוקן פון דער גאַענט צו איין פעריאָד פון נפתלים מאַרטירער-לעבן און במילא אויך איבערצולעבן צו-זאַמען מיט אים און מיט זיין משפּחה דעם דאָזיקן פעריאָד. דאָס זענען געווען די יאָרן אין פּוילן נאָכן קומען פון סאָויעט-רוסלאַנד. כ'האָב אים פריער נישט געקענט, הגם די פּוילישע זיכערקייט-פּאָליציי האָט „גע-ווסט“, אַז איר האָב אים יאָ געקענט פון לאַנג און בעתן פאַרהער נאָך זיין אַרעסט האָט מען מיר במשך פון 11 שעה אָן איבעררייס געהאַלטן אונ-טער אַ האַגל פון פּראַגן אויך אין שייכות מיט זיינע אַמאַליקע „זינד“.

מיר האָבן זיך באַקענט אין האַרבסט 1959. ס'איז געווען ביים סוף פון דער באַנייטער רעפּאַטריאַציע, בעת וועלכער ס'איז געקומען אַ היפש ביסל יידישע אינטעליגענץ, באַפרייטע פון לאַגערן, אַדער סתם פאַרשפּעטיקטע. נפתלי הערץ כהן האָט מיר אויסגעזען אַנדערש ווי אַנ-דערע, סיי מיט זיין אויפריכטיקייט, מיט זיין מיסיע איבערצוגעבן וואָס ס'איז געשען, סיי מיט זיין פּלאַמיקן ענטזיאַזם. נאָך דעם ווי כ'האָב זיך דערוווסט וועגן די אַלע שבעה מדורי גיהנום, וואָס ער איז דורכגעגאַנגען און וואָס האָבן פּולשטענדיק אונטערגעבראַכן זיין געזונט, צעטרייסלט די נערוון, האָב איר געשטוינט ווי אַזוי ער קאָן מיט אַזאַ אימפעט זיך אַריינזאַרפן אין ליטעראַרישער, זשורנאַליסטישער און געזעלשאַפּטלע-כער אַרבעט. צו שטוינען איז אויך געווען פון וואַנען צו אַזאַ געליטע-נעם נעמט זיך אַזוי פיל מוט, ווילן און גלויבן אין די אייגענע כוחות.

אין גאנג פון צייט

גפּתלי האָט מיר געהאַט דערציילט, אַז נאָך דער מלחמה איז ער אויף דער נאַרע געשלאָפּן מיט אַ מעסער, אויסבאַהאַלטן הינטערן בוזעם. געטאַן האָט ער עס דערפאַר, ווייל אויף דער זעלבער לאַגער-נאַרע איז געלעגן אַ נאַצישער אַרעסטאַנט, וואָס האָט נישט אויסבאַהאַלטן זיין ווילדע שנאה צו יידן. וויסנדיק, אַז זיין שכן איז אַ ייד, פלעגט ער זיך אַיזדעקעווען איבער אים מיט זיינע שילדערונגען פון יידן - מאָרד. גפּתלין האָט זיך געדוכט, אַז די בלוטדורשטיקע חיה וועט אַמאַל ביינאַכט אים אַנכאַפּן פאַרן גאַרגל און דערשטיקן. דער מעסער האָט געזאַלט זיין דאָס וואָפּן זיך צו פאַרטיידיקן.

מער ווי שטענדיק זענען געקומען שלאָפּלאַזע נעכט, און אויך אין אַזעלכע נעכט האָט ער געפונען אין זיך כוח אויסצודיכטן דעם אָפּ-גרונט פון מענטשלעכן פיין און די פערזן איינגעקריצט אין זכרון, ווייל

נישטאַ אַזאַ כוח
וואָס קאַן איינגעמען
די פעסטונג
פון מיין מוח
נישטאַ אַזאַ כוח!

קורץ נאָך אונדזער באַקאַנטשאַפט, בעת אַ וויזיט ביי מיר אין שטוב, אין וואַרשע, האָט גפּתלי זיך פאַרטרויט פאַר מיר, אַז ער גרייט זיך אַרויסצוגעבן אַ בוך לידער, דער גרעסטער טייל פון זיי געשאַענע אין לאַגער. כּהאַב שוין געוואָסט, אַז אין די סאַויעטישע לאַגערן איז נישט מעגלעך געווען צו שאַפּן, יעדנפאַלס אויפצושרייבן לידער. דע-מאַלט האָט ער מיר דערציילט ווי אַזוי ער האָט «פאַרשריבן» די ליי-דער אין זכרון און דערביי גלייך אַנגעהויבן צו רעציטירן אַ ליד, וואָס געפינט זיך אין זיין בוך און פון וועלכן איד ברענג בלוין עטלעכע סטראָפּן:

ווי יעדער ביסן טייער,
וואַלט איך אַזעקגעגעבן
צוויי דריטל פון מיין ברויט
פאַר אַ בויגן פאַפּיר
און אַ פּיצל בלייער...

אין גאנג פון צייט

און ווייטער :

און ווען איך וואלט שוין פארמאגט
א בלייער און פאפיר,
וואלטן די וועכטער
ביי די טירן

דערזען

און צוגענומען,
און נאך א באווייזן —
צו מיינע אקטן
צוגענייט,
און אויף מיינע הענט
און פיס
וואלטן צוגעקומען
נאך א קייט,
נאך א קייט...

איך בין געזעסן א צעקלעמטע און זיך איינגעהערט אין ענלעכע
לידער, וואס ער האט ציטירט פון זכרון. כ'האב אים א פרעג געטאן:

— און דו מיינסט, אז דאס וועט דא דערשיינען?

כ'האב אים נישט איבערגעשראקן. ער וועט דערוויל אריינגעבן אין
בוך בלויז א טייל פון די לאגער-לידער, ער וועט צוגעבן אנדערע, ס'וועט
זיך אויסמישן. כ'האב אים פארגעלייגט ער זאל מיר נאכאמאל רעציטירן
דאס ליד וועגן רוסלאנד. ער האט זיך לאנג נישט געלאזט בעטן און
מיט נאך א גרעסערן פאטאס און פלאמענדיקן צארן זיך ווידער געלאזט
הערן: (איך ציטיר פון בוך).

א רוסלאנד! א אקטאבער!

מיד האט דיין ליכט פון ווייטן, פון ווייטן געצויגן,
זיין אפשיין געלויכטן אין מיינע אויגן,
געלאזט זיך אין ווייטן, ווייטן פלי,
געפאלן פאר דיר אויף די קני.
דיר אפגעגעבן מיין גאנצן זיין,
ווי דעם שמעטערלינג ציט צו דער שוין,
געפלאטערט צו דיר און געשוועבט,

אין גאנג פון צייט

געדוכט: אויף דיין ערד ערשט אויפגעלעבט.
און כאַטש דערפילט אויף מיין אייגן געזיכט
אי די שרפה, אי דאָס ליכט,
און דער רויך האָט דעם אַטעם געשטיקט,
בין איד סייזוי געווען אַנטציקט...

ס'איז נישט לייכט געווען מיט די געקומענע פון רוסלאַנד צו רעדן וועגן פוילן. זיי זענען „סייווי געווען אַנטציקט“, ווער דערמיט וואָס מ'קאָן זיך פריי באַוועגן, וואָס מען באַקומט אַ וווינונג מיט אַן אייגענער קיך, ווער מיט די עפנטלעכע יידישע אינסטיטוציעס, ווער נאָך מיט ביידע צוזאַמען. חוץ דעם האָט דער „פוילישער אַקטאַבער“ אַפגעקלונגען אין יענע לענדער ווי אַ פרייהייטס־גלאַק, סתם איז לאַנג אַרומגעגאַנגען אַ ווערטל, אַז „פוילן איז דער אנגענומענער באַראַק אין גאַנצן לאַגער“. נאָך לאַנגע יאָרן טראָגן פענטעס אויף די פיס און האָבן אַ פאַרשומט מויל, האָט פוילן פאַר אַ סך רעפאַטריאַנטן אויס־געזען ווי אַ גר־עדן, ווייניקסטנס אַ פריי לאַנד. נישט איינעם האָט זיך געדוכט: „אויף דיין ערד ערשט אויפגעלעבט“.

ביי נפתלי הערץ כהן האָט מען בפירוש געפילט, אַז ער האָט ערשט אויפגעלעבט. איבער דרייסיק יאָר געווען גע־ונד, געוואַנדערט און געוואַגלט און וואָס ווייטער אַלץ מער פאַרוואַגלט געוואָרן „אין דעמאָנישן קרייז“, ווי ער זאָגט אין זיינעם אַ לאַגער־ליד. אַ געבוירע־נער אין בוקאַווינע, איז ער אין עלטער פון 18 יאָר, אין 1928, אַנגע־קומען קיין פוילן. ווי עס גייט מיר איבער די משפּחה, איז ער אַהין געקומען מיט דער מוֹנה מיטצואַרבעטן מיטן „ייוואַ“. בעת זיין 4־יאָ־ריקן אויפהאַלט אויף דער פוילישער ערד, האָט ער קיין האַניק נישט געלעקט, געווען די גאַנצע צייט אומלעגאַל און לוסף אַרעסטירט גע־וואָרן, פאַרוזכט דעם טעם פון אַ פוילישער תּפּיסה. דערנאָך... דערנאָך ווי אַ שמעטערלינג צו ליכט געריסן זיך צו אַ פרייער ערד צו קאַנען צעשפּרייטן די יונגע פּליגלען. אין 1932 איז אים געלונגען אַריבער־צושפּרייזן די מזרח־גרענעץ. ער האָט קוים אַנגעהויבן אַ פלי טאָן ווי מען האָט אים די פּליגלען צעבראַכן. אין 1937 איז ער אַרעסטירט געוואָרן צום ערשטן מאַל, אין 1948 — צום צווייטן מאַל. ס'האָט זיך אַנגעהויבן „די גרויזאַמע, טייוולאַנישע שפּיל“, ווי ער רופּט עס אַן אין איין ליד.

אָדער ווי ער זינגט דאָס מיט צאָרן און פּראָטעסט אויס אין אַ צווייטן
ליד :

זון!
איך קאָן דיר נישט קוקן
אין פנים,
אַרויסגיין פון קרייז —
שטרענג פאַרבאַטן,
מיינע בעסטע פריינט
מיינע ערגסטע שונאים
אינאיינעם
פאַרקנאַטן.
הענגט, צאַפּלט
מיין שאַטן,
אויף שטעכיקע
דראַטן.

אויף שטעכיקע דראַטן איז ער געהאַנגען ביז 1956. בלויז זיינע
נאַענטסטע האָבן געוואָסט דעם גאַנצן אמת וועגן מצב אין וועלכן ער
האַט זיך אומגעקערט פון „טיוולאַנישן קרייז“. נאָך דריי יאָר זיין
אויף דער „פרייז“, איז ער, ווי דערמאַנט, אָנגעקומען אין 1959 קיין
פוילן.

זאל מען זיך ווונדערן אָדער נישט ווונדערן וואָס נאָך איבער
דרייסיק יאָר זיין געשליידערט אויף אַ צעוויילדעוועטן ים, וואָס האָט
אים אַט - אַט געזאָלט פאַרטרינקען, האָט זיך אים געדוכט, אַז ענדלעך
איז ער נאָך אַלע שטורעמס צוגעשוואַמען צו אַ רואיקן ברעג? פון
פרייהייטס-פלאַם, וואָס ס'האַט אין 1956 אָנגעצונדן דער „פוילישער
אַקטאַבער“, איז שוין געהאַט פאַרבליבן אַ קליין פלעמל און דאָס פלעמל
האַט אויך אָנגעהויבן צאַנקען. זעט אָבער אויס, אַז ווען מען גייט אַרויס
פון אַ געדיכטער פינצטערניש, איז אַ פלעמל אויך ליכט.
נפתלי הערץ כהן האָט צוגויפגענומען אַלע כוחות און אויפגע-
שטעלט זיין געצעלט אויף דער פוילישער ערד. געהאַלפן אין דעם
האַבן מער זיין איינגעבוירענער אימפעט, זיין צוריק אויפגעלעבטער
ענטוואַזאָם, ווי זיינע פיזישע כוחות. אין אַנדערהאַלבן יאָר האָט ער
באַוויזן, אַרבעטנדיק אין דער „פאַלקס־שטימע“, אָנצושרייבן אַ סך

אין גאנג פון צייט

אַרטיקלען, רעפּאָרטאַזשן, צו באַזוכן און באַקענען זיך מיט פּאַרשידע-
נע געגנטן אין לאַנד, וואָס איז סוף כל סוף נישט געווען זיין געבוירן-לאַנד,
איינצוטונקען זיך אינעם יידישן לעבן, צוצוגרייטן דאָס בוך לידער,
וואָס האָט שוין געזאַלט אַריינגיין אין דרוק, צו מאַכן אַ נסיעה קיין
רומעניע און אויספאַרשן דעם טרויעריקן מצב פונעם דאַרטיקן יידישן
לעבן, צו מאַכן נאַטיצן, זאַמלען מאַטעריאַלן, אַנבינדן קאַנטאַקטן מיט
אויסלאַנד, צו מאַכן גרויסע פּלענער...

עס דערמאָנען זיך מיר צוויי פּאַרשידנאַרטיקע געמיט-צושטאַנדן:
נפּתלי איז געקומען פון אַ באַזוך אין קראַקע, וווּ מ'האַט געעפנט דעם
יידישן מוזיי אין דער רעסטאָורירטער באַרימטער „אַלטע שול". ער
האַט שוין געהאַט אויסגעגאַסן זיין אַנטציקונג אין רעפּאָרטאַזשן, דער
ענטוויאַזם האָט נאָך אָבער געברויזט אין אים, ער האָט געהאַט אַ באַ-
דערפעניש איבערצוגעבן נאָך מינדלעך פּרטים. און אָט האָט ער זיך
צוריקגעקערט פון רומעניע אָן אויפגעטרייסלטער. מיט צער און רע-
וואַלט האָט ער מיר איבערגעגעבן איינצלע הייטן וועגן דאַרטיקן יידישן
לעבן, און אַ סברה, אַז נישט נאָר מיר. ער האָט אויך נישט פּאַרפעלט
צו מאַכן נאַטיצן פון זיין רייזע, פונקט ווי ער האָט שוין געהאַט גענו-
מען זיך צו מאַכן נאַטיצן פון די מקומות, וווּ ער איז „געהאַנגען אויף
שטעכיקע דראַטן".

אין זכרון שווימט איצט אויך אויף אַזאָ דערמאָנונג: פּרילינג 1960.
מיר האָבן, אַ גרופּע פּריינד, אַ זונטיק שפּאַצירט אין וואַלד פון דער
וואַרשעווער פּאַרשטאַט ביעלאַני. מיר האָבן ביידע געשפּאַנט פּאַרויס.
נפּתלי האָט גערעדט, איך האָב זיך איינגעהערט און לסוף זיך דעצי-
דירט:

— צי רעכנסטו טאַקע צו פּאַרבלייבן אין פּוילן? גיסט נישט
אַ טראַכט...? זעסט דען נישט...?

— כּי האָב צופיל פּלענער, איך זע נישט פּאַרוואָס איך זאָל זיי
נישט קאַנען פּאַרווירקלעכן דאָ.

ער האָט זיי נישט פּאַרווירקלעכט. ס'איז אינגיכן געקומען זיין
אַרעסט. ס'האַט זיך געעפנט אַ נייער טיילולאַנישער קרייז פאַר אים.
ווען איך בין אַ שטיקל צייט פאַרן פּראַצעס געווען ביי איינעם פון זיי-
נע צוויי אַדוואַקאַטן, האָט ער מיר שוין געטרייסט: „די קרענק איז
איצט אַ לייכטערע, פּריער איז דאָס געווען אַ ראַק. (באַשולדיקט אין

שפיאנאזש). איצט איז דאס שוין בלויז אַ גריפע. די גריפע האָט אָבער געהאַט נאָכווייענישן אויך נאָכן אַרויסגיין פון תפיסה. ערשט אין 1964, האָט ער נאָך אַ סך אינטערוויענצן באַקומען אַ דערלויבעניש צו פאַרלאָזן דאָס לאַנד.

און מיר דוכט זיך, אַז דער טראַגזיס פון ענטוויאָזם און גלויבן האָט אָנגעהאַלטן ביזן סוף פון זיין אויפהאַלט אין פּוילן. אין נאָכוואַרט צום באַנד לידער, „פאַרשריבן אין זכרון“, וואָס איז דערשינען אין 1966 אין ישראל, דערציילט נפתלי הערץ כהן צווישן אַנדערן, וועגן די צרות, וואָס ער איז אויסגעשטאַנען נאָכן באַפרייט ווערן, און ס'איז גרויסמור-טיק געווען פון זיין זייט איבערצוגעבן ווי אַזוי דער פּוילישער שרייב-בער-פאַרבאַנד האָט אים אונטערגעהאַלטן מאַטעריעל און מאַראַליש. אָבער לשם האמת דאַרף געזאָגט ווערן, אַז די דאָזיקע באַציאונג איז נישט אַלע מאל געווען אַזעלכע. זי איז אויך נישט געקומען ספּאַנטאַן און דאָס אויך בלויז מצד אַ געוויסן טייל מיטגלידער פון ליטעראַטור-פאַראיינ.

איך דערמאָן דאָס נישט בלויז לשם האמת, נאָר צוליב די שפּע-טערדיקע געשעענישן, בעת וועלכע דער ליטעראַטור-פאַראיינ האָט זיך אַרויסגעוויזן ווייט נישט אַזוי גרויסמוטיק, ווי ער האָט אויסגעזען אין די אויגן פון נפתלי הערץ כהן. ס'איז דאָך נישט קיין צופאַל, וואָס נישט נאָר פּוילישע שרייבער, וועלכע זענען געשטאַנען אין שפיץ פון ליטעראַטור-פאַראיינ, נאָר אויך אַנדערע אָנגעזעענע שרייבער, האָבן זייט קיין וואַרט נישט רעאַגירט בעת דער גרויסער וואַקאָנאַליע אין 1968, וואָס האָט דערפירט צום גרוש פּוילן.

איך וועל זיך באַגרענעצן צו צוויי בלויז עפיזאָדן: אין פעברואַר 1968, בעת דער באַרימטער פאַרזאַמלונג פון די פּוילישע שרייבער אין שייכות מיטן אַראָפּנעמען פון דער סצענע מיצקעוויטשעס „דזשאַדי“, ווען ס'האַט ווער פון דער טריבונע דערמאַנט דעם דעמאָלטיקן אויפ-גערייצטן אַנטיסעמיטיזם, האָט דער שרייבער יעזשי פּוטראַמענט, דער גענעראַל-סעקרעטאַר פון שרייבער-פאַרבאַנד, געדונערט פון זאַל: „די פאַרטיי באַקעמפט דעם אַנטיסעמיטיזם!“

ביים זעלבן יעזשי פּוטראַמענט איז מיין ווייניקייט אויסגעקומען צו אינ-טערזענירן לטובת נפתלי הערץ כהן בעת ער איז געזעסן אין תפיסה. מיר זענען געווען זאַלבע צווייט, איך אַלס מיטגליד פון שרייבער-פאַר-

אין גאנג פון צייט

באנד, און א זייטיקער מענטש, פוטרעמענטס א גוטער באקאנטער. די אינטערווענץ איז געמאכט געווארן אין געהיים. מיר האבן ברייט און לאנג פארגעשטעלט די טראגעדיע פון א מענטש, פון דעם יידישן שרייבער, וועלכער האט אזוי פיל געליטן, אן אומשולדיקער אזוי פיל יארן געזעסן אין א לאגער. מיר האבן אנגעקלאפט אין אלע סטרונעס, אנגעוויזן, און זיין ארעסט איז אומפארשטענדלעך, געמאלן זיין פיזישן און פסיכישן צושטאנד און אונטערגעשטראכן, און ס'איז נישט דער-לאזבאר צו לאזן אים ווייטער פארשפארט.

פוטרעמענט, ביי וועלכן דער גאנצער ליטעראטור-פאראיין איז גע-לעגן אין קעשענע, האט רואיק אויסגעהערט און געענטפערט, ווי ס'וואלט געווען א נאטירלעכע זאך, און דער ארעסט איז זיכער פארגעקומען צוליב א „יידישן ענין“. ס'האט נישט אויסגעזען ער זאל זיך שטארק נעמען צום הארצן דעם „יידישן ענין“, הגם אונטער א כסדרדיקן דרוק האט ער יא איבערגעשיקט א בריוול וועגן דעם צו א הויכן פארטיי-פירער. ביי גאמולקאן האט ער אפגעזאגט צו אינטערווענירן. און און דערער פוילישער שרייבער איז בכלל אויף א טרעפונג נישט געקו-מען, כאטש דאס איז געווען מער פון פחדנות ווי פון שלעכטן ווילן.

א צווייטער פאל: פארן פארלאזן פוילן, זומער 1968, האבן איי-ניקע מוטיקע פוילישע שרייבער זיך איינגעשטעלט פאר מיר איך זאל קאנען מיטנעמען מאנוסקריפטן. א פוילישע שרייבערין האט זיך גע-וואנדן צום פרעזידענט פון פוילישן ליטעראטור-פאראיין, צום בארימטן אלטן שרייבער יאראסלאוו אייוואשקעוויטש, ער זאל מיט זיין פרעס-טיזש צוהעלפן מיר צו דערמעגלעכן מיטצונעמען מייע מאנוסקריפטן, נאטיצן און ביידע שרייב-מאשינקעס, א יידישע און א פוילישע — מ'האט נישט געטארט מער מיטנעמען ווי איין שרייב-מאשינקע. אייוואש-קעוויטש האט זיך מיט דער גאנצער זאך נישט איבערגענומען, בלויז געוואנדערט זיך און געפרעגט: „פארוואס פארן זיי אוועק? ס'וועט דורכגיין“, אבער דער זעלבער אייוואשקעוויטש האט נישט געלאזט פאלן קיין ווארט פון פראטעסט קעגן דער וואקאנאליע.

בעת די פילע אינטערווענצן פארן כהנען, אין 1960, האט די מחברין פון די שורות מיט דער פארשטענדיקונג פון ארעסטירטן און מיט זיין אונטערשריפט איבערגעשיקט א לאנגן בריוו צום פארזיצער פון ליטעראטור-פאראיין יאראסלאוו אייוואשקעוויטש. די מעשה מיטן בריוו האט געהאט א קאמיש-טראגישע געשיכטע. כהן, אדער קאהן, ווי

מ'האט אים דעמאלט גערופן, איז פון תפיסה איבערגעפירט געווארן אין א שפיטאל פאר פסיכיש קראנקע. ס'איז געווען א דערגרייכונג. ער האט באקומען בעסערע באדינגונגען, דערפילט זיך פרייער; דער די רעקטאר פון שפיטאל האט אים ארויסגעוויזן א סך הארץ און פריינד-שאפט, דער עיקר — די משפחה האט געקאנט קומען אים באזוכן אן שום קאנטראל און באגרענעצונגען. אין די געענדערטע באדינגונגען האט נפתלי אָנגעשריבן צום פרעזעס פון פוילישן ליטעראטן-פאראיין א בריוו פון א קאראגע 30 זייטן און אים איבערגעשיקט דורך עמעצן, וואָס האט אים באזוכט, צו מיר, כדי איך זאל דעם בריוו איבערזעצן אין פויליש און אוועקשיקן צו איוואשקעוויטשן. וואָלט חס וחלילה דער אַרויסגעשיקטער כתביד דורכגעפאלן, וואָלט עס ערשט איצט געווען א מצאה פאר דער זיכערקייט-פאליציי און נאך א דאקומענט פארן באַשולדיקונגס-אַקט. און וואָלט דער בריוו אין איבערזעצונג דערגאַנגען צו יאַראַסלאָו איוואשקעוויטשן, וועלכער איז באקאנט פאר א בעל-פחדן, וואָלט אויך פון דעם קיין גוטס נישט אַרויסגעקומען, שוין אָפּ גערעדט פון דעם, וואָס ער וואָלט זיך דערפילט באַליידיקט. נאך אַ באַראַטונג מיט נפתליס נאָענטסטע האט מען דעם לאַנגן מאמר „ליקווי-דירט“. אָבער אויפן סמך פון יענעם מאמר האָב איך אָגעשריבן אַן אַנגערן בריוו. די געהיימע, „היימישע פאַסט“ האט אים צוגעשטעלט צום פאַציענט אין שפיטאל. דעם פאַציענט איז דער טעקסט געפעלן און אַרויפגעלייגט אויף אים זיין אונטערשריפט. איצט האט זיך אָנגעהויבן אַ גייע מעשה ווי אַזוי דער בריוו זאל דערגיין דירעקט צום פרעזידענט פון ליטעראטן-פאראיין. אַז ער איז דערגאַנגען האָב איך געוואוסט, אָבער לויט מיינע אויסקונפטן האט איוואשקעוויטש ווייניק וואָס זיך פאַראינטערעסירט מיטן גאַנצן ענין. ווער וויסט צי ער האט דעם בריוו נישט „ליקוידירט“ ווי מיר האָבן דאָס געטאָן מיטן יידישן אַריגינאַל.

אַט אַזוי קייטלט עס זיך און עס רינגלט זיך.

די מאַטעריעלע שטיצע, די גוטע באַציאונג מצד דעם פוילישן לייטעראטן-פאראיין, איז געקומען ערשט דעמאלט, ווען נפתלי הערץ כהן איז באַפרייט געוואָרן. בעת מ'האט געדאַרפט געלט פאר די אַדוואָקאַטן, האט מען אויף קיין שטיצע פון קיין שום אַפיציעלן צד נישט געקאנט רעכענען. נאך מער: די פּערזאָנען, וואָס האָבן זיך פאַרנומען מיטן

אין גאנג פון צייט

אַרעסטירטן שרייבער, האָבן פון טאָג צו טאָג מער געפילט ווי זיי ווערן אומעטום איזאָלירט.

ווי ווייט נפתלי הערץ כהן איז פון דער נאַטור, פון כאַראַקטער, געווען אי נאַאיוו, אי ענטוויאַסטיש און געטראַכט מיט געהויבענע קאַטעגאָריעס, איז אויך אַ באַווייזן ווי הויך ער האָט אָפּגעשאַצט די אונטערשידונג מצד דעם פּוילישן ליטעראַטן-פּאַראַיזן. ס'איז אַ שיינער שטריך, אָבער אויך טראַגזום פון אַן ענטוויאזום.

און טראַגיש איז אויך דאָס, וואָס נאָך דעם ווי ער האָט זיך דער-שלאָגן צו דעם אויסגעבענקטן לאַנד, מיט אַלע כוחות באַגערט זיך איינצוגלידערן אין יידישן ווידערגעבורט, טראַץ אַלע שוועריקייטן מיט ענטוויאזום געגרייט אַ ברייט-פאַרמאַסטן ווערק און געגלויבט, אַן ס'זעט קומען די באַלויגונג פאַר אַלע זיינע ליידן, האָט זיך פּלוצלונג אַראַפּגעלאָזט אויף אים אַ שוואַרצע נאַכט. דער טויט איז געקומען אין אַ שעה פון גרויסן ייאוש.

„מיר, פוילישע יידן“

ס'זערט איצט א פערטל יארהונדערט, ווי דער גרעסטער היינט-צייטיקער פוילישער דיכטער, דער ייד יוליאן טוויים, האָט אונטערן אויבן אויפגעשריבענעם טיטל, אין פלאַמעדיקע ווערטער אויסגעגאָסן זיין גרויסן צער און ווייטיק איבער דער שחיטה פון פוילישן יידנטום. ס'איז געווען אין אַפּריל 1944, צו דער ערשטער יאַרצייט פון אויפֿ-שטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ. אַ פּליט אין אַמעריקע, האָט דער געראָ-טעוועטער פון דער שחיטע דיכטער, פון דער וויינטס געשיקט זיין גליי-ענדיקן רוף צו די פאַרפּייניקטע פוילישע יידן מיטן געבעט, אַז „...דער ראַנג פון אַ ״ייד דאָלאַריס קאוואַ״ זאָל צוגעטיילט ווערן דעם פוילישן דיכטער דורך דעם פאַלק, וואָס האָט אים אַרויסגעגעבן“.

יידן האָבן פּוילן געגעבן מער ווי איין גרויסן דיכטער. היינט, נאָך פינף און צוואַנציק יאָר, לייענענדיק אויפּסניי טוויים אויפּטרייסלענדיקן וויי-געשריי, אַז עס פאַראייניקט אים מיט אונדז נישט „דאָס בלוט אין די אַדערן, נאָר דאָס בלוט, וואָס פליסט פון די אַדערן“, „... דאָס בלוט, וואָס איז שוין מער נישט אין די אַרטעריעס, נאָר וואָס איז פאַרגאָסן געוואָרן“, שטייגט נאָך מיט מער קראַפט אויף אין דמיון די געשיכטלעכע פאַגאַראַמע פון פוילישן יידנטום.

מיר האָבן נייע דערפאַרונגען פון אַ פּערטל יאָרהונדערט. היינט, בעת עס גייט אָן דער גרוש פון די לעצטע רעשטלעך פון דער שארית הפליטה, וואָלט נאָך מער ווי דעמאָלט נישט געווען אויפן אָרט צו געבן אויפקלערונגען פאַרוואָס „מיר“ און ווער „מיר“? ווייל ווידער זענען מיר אַלע גלייך אויף דער פוילישער ערד: פוילישע יידן און „פּאַליאַקן פון יידישן אַפּשטאַם“, ציוניסטן, און יידישע קאָמוניסטן, יידיש-רעדנדיקע און יידיש-טראַכטנדיקע, און די פון דורות אַפּגעפּרעמדטע פון יידישקייט, צומאַל אַזאָ „ייד דאָלאַריס קאוואַ“, ווי יוליאַן טוויים — אַלע זענען מיר היינט ווידער אין לאַנד פּה-לין אין דער ערשטער ריי יידן. און קיין שום שאַנד-פאַרטיילונג אויף קינסטלעכע קאַטעגאָריעס וועט נישט איבער-

אין גאנג פון צייט

שטרייכן די בושדיקע פראקטיק פון די היינטיקע פוילישע הערשער, וועלכע האָבן צוגעקלעפט צום הייפל אָפּגעראַטעוועטע פוילישע יידן דעם עטיקעט „ציוניסט“, ווי מ'האַט מיט העכער אַ פּערטל יאַרהונדערט צור־געקלעפט צו אונדזערע מלבושים דעם מגן־דוד. און פונקט ווי דעמאָלט, ווען מ'האַט אונדז געחתמעט מיטן אַלטן ציון־צייכן, כדי צו שטעלן אויסערן געזעץ און דערנאָך צו קאָנען אונדז פאַרטיליקן, אַזוי האָט געדאַרפט היינט דינען דער צוגעשפּילעטער עטיקעט „ציוניסט“ צו באַווייזן אונדזער שעדלעכקייט, כדי צו קאָנען מאַכן פון אונדז אַ מאַדערנעם שעיר לעזאזל.

איז ווער זענען מיר און וויפל זענען מיר די „ציוניסטן“ אין פוילן?

מיר זענען פוילישע יידן. מיר זענען אַ סך, אַ סך, ווער ווייסט וויפל צענדליקער מיליאָנען! מיר זענען הונדערטער און הונדערטער פאַרגאַנג־געגענע דורות, וואָס האָבן מיט זייער פּראַצע און שווייס, מיט דער מי פון מוח געבויט דאָס לאַנד, געהאַלפן זאַמלען די פאַרמעגנס, באַרייכערן און פאַרשענערן דאָס אַמאָליקע אָפּגעשטאַנענע לאַנד. מיר האָבן געבויט הייזער און פאַבריקן, הייזקעס און וואַרשטאַטן, און אויך טעאַטערס און פּילהאַרמאַניעס און כלערליי טעמפלען פון קולטור. מיר האָבן מיט פולע הויפּנס אַריינגעלייגט אונדזער חלק אין אַלע גייסטיקע פאַרמעגנס.

מיר, פוילישע יידן, מיר זענען די שאַטנס פון לאַנגע דורות יידישע אַרבעטס־מענטשן: ערד־אַרבעטער, בעלי־מלאכות, סוחרים און אונטער־נעמער, רבנים און לומדים און אויך די שאַטנס פון גרויסע וועלטלעכע געלערנטע, פון באַרימטע דאָקטוירים, מאַטעמאַטיקער, רומפולע שריי־בער, פּילאָזאָפּן און כלערליי וויסנשאַפּטלער. אונדזערע ביינער זענען צעשפּרייט איבער דער גאַנצער פוילישער ערד, פון מזרח ביז מערב, פון דרום ביז צפון. מיר זענען דער אַטעם פון גרויסע גייסטער, פון אַ סך שעפּער און פון אַן אַ שיער מאַרטירער, פון קעמפּער־גבורים. מיר זענען קנוילן ליידן און פיין. מיר זענען העכער דריי מיליאָן פאַרטיליקטע און אַ הייפל אָפּגעראַטעוועטע פון די היטלעריסטישע קאַלך־אויגנס, איצט געפּלאַגטע און געיאָגטע, פאַרטריבענע און באַרויבטע.

מיר, פוילישע יידן, מיר האָבן געשריבן אונדזער לאַנגע געשיכטע אויף דער פוילישער ערד מיט בלוט פון אונדזער האַרצן און נאָך אַלץ נישט פאַרשריבן. מיר האָבן אַן אַלט־אַלטע געשיכטע און אַן אַלט־אַלטן ייחוס. אונדזער געשיכטע אויף דער פוילישער ערד איז עלטער ווי די

געשיכטע פון פוילישן, קאטוילישן פאלק און פון דער פוילישער מלוכיש-קייט. יידישע איינוואנדערער האבן אויפגעשטעלט זייערע געצעלטן אויף דער פוילישער ערד נאך אין 8^{טן} יארהונדערט; זיי זענען געקומען פון ווייטן בבל, ביזאנץ, פון כאזאריע. אין די שפעטערדיקע יארהונדערטער זענען זיי געקומען שטראמענווייז פון די מערב-און דרום-אייראפע-אישע לענדער, האבן מיטגעבראכט מיט זיך פארשידענע קולטורן, קעניטענישן, וויסן און קאפיטאלן. די פוילישע פירשטן און שפעטער די קעניגן האבן זיי גערן אויפגענומען, ווייל זיי האבן זיך גענויטיקט אין זייערע הענט און מוחות, אין זייערע קאפיטאלן, דערפארונגען און אין זייערע איניציאטיוון. מיט זייערע דעראבערטע אין העכער ציוויליזירטע לענדער קענטענישן האבן זיי געהאלפן צעאקערן און באפרוכערן די רויע ערד פון די פוילישע פליינען, זיי האבן געהאלפן בויען שטעט, שטעטלעך און דערפער און דאס אומבאקאנטע לאנד מיט דער ווייטער וועלט פארבונדן.

א לעגענדע דערציילט: א וואנדערנדיקער ייד, אן אנטלאפענער פון די שחיטות בעתן ערשטן קרייצצוג איז ערגעץ-ווי אויף דער פוילישער ערד אָוועקגעפאלן אַ מידער און איינגעדרימלט. אין שלאָף האָט ער אַ בת-קול דערהערט: פּה־לִינּוּ! — דאָ זאָלסטו נעכטיקן!

שוין דעמאלט, ווען אונדזערע זיידעס האבן דאָ אָנגעהויבן צו נעכטיקן און טאָגן, האָבן זיי אָנגעטראָפּן אויף צעוואָרפענע יידישע מושבים מיט אָן איינגארטיקער יידישער קולטור. שפעטער האָבן זיך שטופּנווייז די צוויי קולטורן, די פון מזרח מיטגעבראָכטע און די פון מערב-אייראָ-פעאישע לענדער צונויפגעשמאלצן און איינצייטיק אי באַפרוכערט די קולטור פון נייעם לאַנד, אי געבויט אָן אייגן גייסטיק גאַציאָנאַל לעבן. און ווי היסטאָרישע מקורות גיבן איבער, זענען די פוילישע יידן דעמאלט נישט געווען קיין געבויגענע, קיין שרעקעוודיקע, פאַרקערט, זייער באַ-שעפטיקונג איז אויך געווען לאַנד-ווירטשאַפּט, יידן האָבן געריטן אויף פּערד, געוואָסט זיך צו באַגיין מיט געווער און פאַרטיידיקן די ערד און זייער רעכט, ווען מ'האַט געדאַרפּט.

מיר, פוילישע יידן, האָבן אין יענע אַלטע צייטן אַריינגעפירט אין פּוילן הויכע סעֶדעריי, גערטנעריי, מיר זענען געווען די ערשטע צו בויען וואַרשטאַטן פון זייד-וועבעריי, קירזשנעריי און גלאַז-אויסארבעטונגען. יידישע מלאכות האָבן אויסגעפלאַסטערט אַ וועג צו מאָנאָפּאָקאטוריע, גע-שפּילט אַ פּיאָנערישע ראָל אין דער אַנטוויקלונג פון פוילישע שטעט.

אין גאנג פון צייט

די יידישע איינגעוואַנדערטע האָבן מיטגעבראַכט מיט זיך נייע פאַרמען פון אויסטויש און געהאַלפן פאַרוואַנדלען די נאַטור־ווירטשאַפט אין אַ נייער סחורה־און געלט־ווירטשאַפט. יידישע וועלט־סוחרים האָבן גע־האַלפן אַנבינדן האַנדלס־באַציאונגען מיט אַנדערע לענדער. די ערשטע ידיעות וועגן פוילן זענען דערגאַנגען צו דער מערבדיקער וועלט דורך דעם שפּאַנישן ייד אברהם בן־יעקב. אַ שפּראַך־קענער און דיפּלאָמאַט פון קאַרדאַווער קאליפּאַט, האָט ער בעת זיינער אַ נסיעה קיין דייטש־לאַנד אין יאָר 966 באַקומען אויסקונפּטן וועגן דעם לאַנד פון דער צוויי־טער זייט אַדרע.

מיר, פוילישע יידן, זענען מיטבויער און מיטשאַפּער פון אַלע רייכ־טימער פון לאַנד — סיי מאַטעריעלע, סיי גייסטיקע. מיר זענען די רומ־פולע שניצער און גראַפיקער, די דרוקער און איינבינדער, דערפּינדער און אונטערנעמער. דאָס ערשטע בוך אין דער דרוקעריי פון די ראַדושיי־ווילס האָט אילוסטרירט דער פוילישער ייד לייב לייבאוויטש, צענדליקער זיינע גראַפישע פאַרטרעטן פון אַדל־לייט האָבן באַצירט די פּאַלאַצן. אַ מאַלער מיטן נאָמען שמואל האָט געמאַלן דעם פאַרטרעט פון קעניג יאַן דעם דריטן; דער מיניאַטוריסט חיים בן אייזיק סגל האָט איינגעפירט די מיניאַטור־קונסט; דער פּיאַנער פון דער פוילישער היסטאָרישער מאַלע־ריי, דער פאַרגייער פון מאַטייקאַ, איז געווען דער ייד אַלעקסאַנדער לע־סער. דאָס האָט אויך ער אַנגעהויבן אויספאַרשן די דאַקומענטן פון דער פוילישער אַלטער קונסט און געלייגט דעם גרונטשטיין פאַר דער פוילישער קונסט־געשיכטע. דאָס האָט דער זעלבער ייד פאַראייביקט אין דער מאַלעריי פוילגס מאַרטירערטום און די פּאַטריאַטישע אויפשטאַנדן קעגן דער צאַרישער טיראַניע. זיין פּאַטער און זיין זיידע, די לעסערס, האָבן אין 18־טן און 19־טן יאָרהונדערט אַרויפגעפירט פוילן אויף די וועלט־מערק. יידישע אַנטיקוואַרן האָבן זיך אויסגעצייכנט ביים אויסגעפינען, אַפּראַטעווען און פּאַפּולאַריזירן יקר־המציאותן פון דעם פוילישן שריפט־טום; פוילישע אַנטיקוואַרן האָבן שפּעטער אונטער זייער איינפלוס אַנגע־הויבן זאַמלען יודאַיטישע אַנטיקן. דער מאַטעמאַטיקער אברהם שטערן, דער ייד מיט דער פּאַטריאַרכאַלישער באַרד און מיט אַ יאַרמאַלקע אויפן קאַפּ, האָט דער ערשטער דערפונדן די רעכנ־מאַשין און זיך קנה־שם געווען מיט זיין וויסן אין דער וואַרשעווער „וויסנשאַפט־געזעלשאַפט“. דער ייד אַלעקסאַנדער סאַכאַטשעווסקי, דער מאַלער און קעמפּער, איז געגאַנגען אויף סיביר אַ געשמידטער אין קייטן ווי אַ פוילישער אויפשטענד־

לער און „בונטאוויטשיק“ און דאָרט „אויפן שנייאיקן מדבר“, ווי ס'הייסט איינס פון זיינע לייוונטן, אויף שטענדיק פאַראייביקט דעם פּיין פון די פּוילישע קעמפער אין צענדליקער און צענדליקער אייל-בילדער, וואָס זענען אַריין אין טעמפל פון דער פּוילישער נאַציאָנאַלער קונסט.

מיר, פּוילישע יידן, האָבן אונדזער גרויסן חלק אין אַלע גייסטיקע און קולטורעלע רייכטימער פון פּה-לין. מיר האָבן געגעבן דעם לאַנד אַזעלכע מייסטער ווי מאָריצי גאַטליב, בוכבינדער, פּיליכאַוסקי, וויינ-לעס, מאַרקאַוויטש, וואַכטעל, נאָדעלמאַן, גליצענשטיין, קונאַ, אַסטשעגאַ און הונדערטער אַנדערע באַרימטע און אומבאַקאַנטע קינסטלער.

מיר, פּוילישע יידן, האָבן געגעבן דער פּוילישער ליטעראַטור קלאַטש-קאָ און לאַנגע, קראָסהאָוער און ווילהעלם פעלדמאַן, לעשמאַן און פּיל אַנ-דערע. פּלעיאָדעס פּוילישע שרייבער, ליטעראַטור-און קונסט-קריטיקער פון „ידישער אַפּשטאַמונג“ צוליב וועלכער מוואָלט זיי היינט צוגעטשע-פעט דעם עפּיטעט „ציוניסט“, האָבן צעאַקערט און פאַרווייט מיט נייע זוימען דאָס ליטעראַרישע פעלד. דער אַנגעזעענסטער פאַרמלחמהדיקער פּוילישער היסטאָריקער איז געווען דער ייד שמעון אשכנזי; לודוויק זאַ-מענהאַף, די ברידער ווירטאָון וויעניאַווסקי, אַרטור רובינשטיין, לעאַ-פּאָלד אינפעלד און פּיל אַנדערע געלערנטע און קינסטלער האָבן זייער געבורט-לאַנד פּוילן איינגעשאַפן רום אויף דער וועלט.

מיר, פּוילישע יידן, האָבן אַ דאַפּלטן, לאַנגן ייחוס, מיר האָבן אונ-דזער אינטים-אייגענע, ספּעציפּיש-נאַציאָנאַלע גייסטיקע אוצרות; דאָ אויף דער פּוילישער ערד האָט זיך אויסגעשמידט אונדזער פּויליש-יידי-שער נאַציאָנאַלער מהות. דאָ אין פּה-לין האָבן זיך במשך פון אונדזער לאַנגער רומפּולער און מאַרטירער-געשיכטע אַנגעהויפּט ריזיקע קולטור-רעלע און מאַטעריעלע פאַרמעגנס, גרויסע גייסטיקע ווערטן, וואָס האָבן געצויגן זייער יניקה אי פון אונדזערע ביבלישע נביאים, אי פון ווילנער גאון, פון בעל שם-טובּ ביז נחמן קראַכמאַל און י. ל. פּרצן. דאָס פּוילי-שע יידנטום האָט אַרויסגעגעבן דורות שעפּער אין ביידע אונדזערע נאַציאָנאַלע שפּראַכן, וואָס גייען אַריין אין פּאַנטעאָן פון אַלמענטשלע-כע ווערטן. דאָ אויף דער פּוילישער ערד האָט זיך אויסקריסטאַליזירט און אַנטוויקלט אונדזער מאַדערן יידיש לשון פון וועלכן פּוילישע גרוי-סע שרייבער האָבן גענאַשט און קנעטן דאָ און דאָרט אַריין ווי ראַזשינ-

אין גאנג פון צייט

קעס אין זייערע ווערק, אזוי ווייט האבן זיך ביידע ליטעראטורן און קול-טורן באאיינפלוסט.

מיר, פוילישע יידן, זענען געווען אויף אלע שלאכט-פעלדער, און מעטום, ווו מ'האט געדארפט פארטידיקן דאס לאַנד. אויפן צעשטערטן פראגער בית-עולם זענען נאך געווען די איינגעזונקענע קברים מיט די אַלטע מצבות פון יידישע אויפשטענדלער פון פארגאנגענעם יארהונדערט. אויפן גענשער בית-עולם שטייען מצבות מיט נישט פארעלטערטע אויפ-שריפטן: „געפאלן פארן רום פון פאטערלאַנד.“ טויזנטער אונדזערע זין און טעכטער האבן פונקט ווי הירש לעקערט און נפתלי באטוויין אפ-געגעבן זייער יונג לעבן, אז דאס לעבן אויף דער פוילישער ערד זאל שענער און בעסער ווערן.

מיר, פוילישע יידן, מיר פארפייניקטע אין די געטאס און לאַגערן, פארשפארטע צווישן די געטא-מויערן, זענען די ערשטע אויף דער פוילישער ערד אַרויסגעטראָטן אין באַוואַפנטן אויפשטאַנד, מיט גראַנאַטן און אַלטע ביקסן געוואָרפן זיך אויף היטלעריסטישע טאַנקען; איבערן אויפשטענדלערישן וואַרשעווער געטא האַבן זייט ביי זייט געפלאַטערט די נאַציאָנאַלע פוילישע פּאָן מיט דער בלויווייסער. אויך דעמאָלט האַבן מיר זיך געשלאָגן „פאַר אונדזער און אייער פרייהייט.“ היינט מאַכט מען זיך פאַרגעסן, אַז דער קאַמענדאַנט פון אויפשטאַנד, מרדכי אַניעלעוויטש, איז געווען אַ ציוניסט.

מיר, פוילישע יידן, ציוניסטן, קאַמוניסטן, סאַציאַליסטן, בונדיסטן, רעליגיעזע און אַטעאיסטן, מיר פון דורות דערנידעריקטע, גערודפטע, צום טויט פארמשפּעטע דורך די היטלעריסטישע פעלקער-מערדער, מיר אלע האַבן אונדזער גרויסן חלק אין באַפרייען די פוילישע ערד פון די אַמאָליקע שונאים און פון דער היטלעריסטישער פעסט, פונקט ווי מיר האַבן אונדזער חלק אין די רייכטימער פון לאַנד, וואָס מיר האַבן העכער טויזנט יאָר געהאַלפן בויען. אין פוילישע שטעט און שטעטלעך שטייען יידישע הייזער, שפיטעלער, יתומים-הייזער, זקנים-הייזער, פאַרשידענע געביידעס, אַנשטאַלטן, אויסגעבויטע פאַר יידישער פּראַצע, פאַר יידיש — אַדער לויט דער נייער טערמינאָלאָגיע — פאַר „ציוניסטיש“ געלט פון אויסלאַנד. אויף דעם אַלעמען איז נישטאָ דער שטעמפל „ציוניסטיש“, בעת מיר, דאָס הייפל אַפּגעראַטעוועטע, די יורשים פון גלאַרייכן פוילישן

יידנטום ווערן אלע באצייכנט אלס „ציוניסטן“ — א סינאנים פון „פאר-
פלוכטער יודע“, כדי צו קאנען ביי אונדז אוועקנעמען אלע עלעמענטארע
מענטשלעכע רעכטן, צו קאנען אונדז בארױבן און פאריאגן פונעם לאַנד,
וון מיר האָבן געארבעט און געשאַפן איבער טויזנט יאָר.

מיר, פוילישע יידן, מיר דאָס הייפל געיאַגטע און געפלאַגטע,
בלאָנקנדיקע איבער אלע וועגן, און מיר שאַטנס פון לאַנגע דורות, מיר
צעשפרייטע, צעוואַרפענע ביינער און דאָס אַש פון אוישוויץ, טרעבלינקע,
מאַידאַנעק, סאַביבאָר, כעלמנאָ, מיר מאַסן-קברים צעשפרייטע איבער דער
גאַנצער פוילישער ערד — מיר רופן אייך היינטיקע הערשער פון פוילן
צום משפט פאַר די פאַרלוימדונגען, בלבולים, דערנידערונגען, פאַרן באַ-
גאַנגענעם אומרעכט לגבי דעם הייפל לעבנגעבליבענע און לגבי דעם
זכרון פון די אומגעקומענע.

מיר, פוילישע יידן, מיר זענען גאַנצע מחנות באַשולדיקער. צווישן
אונדז איז בערעק יאַסעלעוויטש מיט זיין העלדישן יידישן פולק און
אברהם שטערן מיט זיינע דערפֿינדונגען, יאַנוש קאַרטשאַק מיט זיינע קינ-
דער, און די רומפולע אויפשטענדלער פון די געטאַס און לאַגערן, דער
ציוניסט דער קדוש רינגעלבלום און די קאַמוניסטן לעוואַרטאַווסקי און
שמידט. און צוזאַמען מיט אונדז ווי באַשולדיקער טרעטן אַרויס טאַדע-
אוש קאַשטשושאַק, וועלכער האָט גערופן זיינע „ברידער איזראַעליטן“
צו קעמפן קעגן געמיינזאַמען שונא, און אַדאַם מיצקעוויטש מיט זיין
יאַנקעל צימבאַליסט און גאַמוליצקי מיט אַ נייעם „אל מלא רחמים“, און
קאַנאַפניצקאַ מיט איר מענדל גאַנסקי, און עליזאַ אַזשעשקאַוואַ, פירנדיק
ביי איין האַנט מאיר עזאַפּאַוויטש און ביי דער אַנדערער עלי מאַקאַווער.
און מיר הערן זי אויפסניי אויסשרייען צו די פוילישע דיכטער, פונקט
ווי אין 1881, בעת די פאַגראַמען פון צאַרישן רוסלאַנד האָבן זיך איבער-
געוואַרפן אויף וואַרשע, ווען זי האָט דעמאַלט גערופן צו קאַנאַפניצקאַ:
„נעמט אין אייערע הענט אייער לירע און גיט אַ קלאַפּ איבער די סטרו-
געס פון מענטשלעכער ליבע און האַרמאַניע...“! ביי אונדזער זייט שטייט
דער גרויסער פוילישער דיכטער בראַניעווסקי, וועלכער האָט גע-
גלויבט אין זיין ליד „צו די פוילישע יידן“, אַז דאָס פאַרגאַסענע בלוט
פאַרברידערט אונדז, און צוזאַמען מיט די אַ שאַטנס זענען אויף אונ-
דזער זייט די שענסטע גייסטער פון פוילישן פּאַלק.

מיר, פוילישע יידן, מיר טייכן בלוט און טרערן, בערג אַש און צער

אין גאנג פון צייט

שאטענע ביינער, און מיר על פי נס לעבנגעבליבענע, פאריתומטע, מיט נאך
נישט פארהיילטע זוונדן, אויפסניי דערנידעריקטע און בארזיבטע פון
אונזערע מענטשלעכע רעכט — מיר אלע בעטן אייך נישט קיין נדבות
און קיין רחמנות, מיר פאָדערן גערעכטיקייט: קערט אונדז אום אונזער-
רע רעכט! גיט אונדז אָפּ וואָס ס'קומט אונדז פאַר אונדזער פראַצע! גיט
אָפּ דעם יידישן פּאַלק די ירושה, וואָס דאָס אויסגעשאַכטענע פּוילישע
ייִדנטום האָט איבערגעלאָזט.

פּאַרײַז 1969

V

דער ראַמאַן אין זיינע אומוואַנדלונגען און די ליטעראַרישע סעזאָנען אין פראַנקרייך

(אויפן ראַנד פון מיטעל טורניעס ראַמאַן „דער ערלקעניג“)

אַ פראַנצויזישער שרייבער האָט מיר סוף יוני געזאָגט, אַז אין פראַנקרייך פאָרט די ליטעראַטור אויך אויף וואַקאַנס, נאָר איר וואַקאַנס איז אַ לענגערער. ער האָט דאָס געזאָגט אויפן פראַנצויזישן שטייגער, ווי ציק. קיין ווייץ איז דאָס אָבער נישט. אין די זומער־חדשים ווערט שטיל אויפן לעבֿהאַפטן, טומלדיקן, ליטעראַרישן יאָריד. דערנעטערט מען זיך צום סעפּטעמבער חודש, הייבן שוין אַן אַרומצוגיין שטילע קלאַנגען וועגן אַנקומענדיקן סעזאָן. פון די הינטערקוליסן דערגייען שוין ידיעות וויפל און וואַסערע ביכער עס זענען צוגעשטעלט געוואָרן צו די פרייזן. און דער גרויסער ליטעראַרישער סעזאָן אין פראַנקרייך איז אין פולן ברען ערשט אין נאוועמבער, ווען מען הייבט אַן אויסטיילן די ליטעראַרישע פרעמיעס. די קריטיק רופט דאָס „די יאָגד אויף פרייזן“. יעדעס יאָר וואַקסט די צאָל צוגעשטעלטע ביכער צו די ליטעראַרישע פרעמיעס, וואָס זענען פאָראַן אין פראַנקרייך אין גאָר אַ היפּשער צאָל. מיר וועלן זיי דאָ אַלע נישט אויסרעכענען, בלויז דערמאָנען, אַז די העכסטע איז דער „גאַנקור־פרייז“.

פרעמירטע ביכער זענען נישט אַלע מאָל קיין מעסטער פון אַ ליטעראַטור־מצב, אָדער פון ליטעראַרישע דערשיינונגען און דאָך, לויט ביכער, וואָס פליסן אַריין אין די זשוריס און דער עיקר לויט דעם פאָרטיילן צווישן זיי די פרייזן (געוויסע פרעמיעס ווערן אויך אויס־געטיילט במשך פון יאָר, דער עיקר אין פּרילינג), קאָן מען זיך מאַכן אַ געוויסע פאָרשטעלונג וועגן די שטרעמונגען, וואָס קרייצן זיך אין דער היינצטייקער פראַנצויזישער ליטעראַטור, וועגן דעם פיבער מיט וועלכן זי האָט געפיבערט אין די לעצטע עטלעכע צענדליק יאָר.

**
*

אין גאנג פון צייט

לאנגע יארן האט מען אין פראנקרייך גערעדט און נאך מער געשריבן וועגן א קריזיס פון ראמאן. פארשידענע אפאסטאלן האבן געהאט אג-געזאגט דעם אומפארמיידלעכן אונטערגאנג פון דעם מין ליטערארישן זשאנער, באשר בכך דער ראמאן איז אין אונדזער צייט „אפגעלעבט“, ער פאסט זיך נישט צום גייסט פון מאדערנעם לעבן, צו דער פיבער-האפטער, ברויזנדיקער היינטצייטיקייט. מין איין ווארט — אלטמאדיש געווארן, ווי להבדיל אן אלטמאדישער מלבוש, אדער א פארצייטיק מעבל, וואס פאסט זיך נישט צו א מאדערנער ווינונג.

וועגן קריזיס פון ראמאן האט מען גערעדט נישט בלויז אין פראנקרייך. ס'איז נאך מיט א צענדליק יאר צוריק געווען א דערשיי-נונג, וואס האט געפונען א שטארקן אפלאנג כמעט אומעטום. אין פראנקרייך, אבער, אין קלאסישן לאנד, ווו עס קרייצן זיך שטענדיק פארשידענע קונסט-שטרעמונגען און צווישן די קרייצענישן און אמ-פערנישן קומען אויף נייע שטראמען, איז ווי געוויינלעך דער טומל אין די ליטערארישע קרייזן געווען א היציקער. ס'איז צומאל אנטשטא-נען א געוויסע באוועגונג ארום דעם אזוי גערופענעם אַנטי-ראמאן. אויפן ביכער-מארק האבן זיך באוויזן נישט ווייניק טעאריעטישע אפ-האנדלונגען און אויך נישט קיין קליינע צאל ביכער, וואס זענען פא-רעכנט געווארן צו דעם זשאנער, ביכער, דער עיקר פון יונגע שריי-בער.

וואס איז דער אַנטי-ראמאן? אַנטי, ווי מיר ווייסן, באדייט קעגן. קעגן וואס? קעגן דעם קאנווענציאנעלן ראמאן אין דער ערשטער ריי, אבער אויך קעגן ראמאן בכלל ווי א ליטערארישער מין. געווען דא אייגנטלעך א סתירה, ווייל דער אַנטי-ראמאן איז אויך עפעס א מין ראמאן, אבער פון אן אנדער קאנסטרוקציע, פון אן אנדערן כאראקטער. אפשר דערפאר האט מען אים דערנאך אנגעהויבן אויך רופן „נייער ראמאן“. ער האט זיך געענדערט צוביסלעך, ווי דער ראמאן און אג-דערע ליטערארישע זשאנערן ענדערן זיך בכלל.

לאמיר זיך אבער צוקוקן צום אריגינעלן אַנטי-ראמאן: וואס איז דאס פאר א באשעפעניש? ס'איז א ראמאן, וואס קאן זיך באגיין אן צייט-ראמען, אן צייט-געשעענישן, אן גרויסע קאנפליקטן און צומאל אן א פאבולע, אין בעסטן פאל האט ער א צעשוומענע פאבולע. די פערסאנאזשן דרייען זיך אין אן אומבאשטימטער, טיילמאל פארנעפלטער וועלט, וואס האט גארנישט צו טאן מיט אלעגאריע אדער סימבאליק.

נישטאָ קיין אַקציע, קיין בולטע האַנדלונגען, קיין ברייטע נאַראַציע, פון עפיק איז שוין אָפּגערעדט, אין בעסטען פּאַל — באַשרייבעריש-קיט, דער עיקר פון קעגנשטאַנדן. און אויך די פּערסאָנאַלע זעען טיילמאַל אויס ווי קעגנשטאַנדן, הגם זיי פירן דיאַלאָג צווישן זיך, אָדער מיט זיך גופא. און דאָס אינטערעסאַנטסטע, וואָלט איך געזאָגט, וואָס אין אַנטי־ראַמאַן איז פאַראַן אַ דיאַלאָג מיט זיך גופא — דער אינערלעכער מאַנאָלאָג. אָבער למען האַמט דאָרף געזאָגט ווערן, אַז דעם אינערלעכען מאַנאָלאָג האָט נישט דערפונדן דער אַנטי־ראַמאַן. דזשאַיס, ווירדזשיניאַ ווולף און אַנדערע גרויסע שרייבער האָבן זיך שוין געהאַט באַנוצט מיט אים פון לאַנג.

**
*

מיטן אַנטי־ראַמאַן איז טיילווייז געווען אַזוי, ווי מיט דער אַב-סטראַקטער פּלאַסטישער קונסט, וואָס האָט זיך באַוויזן נישט צום ערשטן מאל אויפן קונסט־האַריוואַנט. קיין נייעס אין דער קונסט איז דאָס טאַקע נישט געווען, אָבער עס זענען געבוירן געוואָרן בילדער פון מאַלער, וועלכע האָבן נישט געהאַט קיין אַנונג וועגן דער צייכענונג, וועגן ליניע און פאַרם, וועגן קאָנסטרוקציע און פאַרבן־שפּיל. ווען אַן עכטער קינסטלער מאלט אָדער סקולפּטריט אַבסטראַקט, מעג דאָס אַב-סטראַקטע ווערק יאָ אָדער נישט זיין צום האַרצן און ס'קאָן זיין אַ גרויס קונסט־ווערק. אויך צווישן די ריטער פון אַנטי־ראַמאַן זענען געווען טאַלאַנטפולע שרייבער, לאַמיר כאַטש אויסרעכענען מישעל ביי־טאַר, אַלען ראַב־גריע, נאַטאַלי סאַראַט, קלאַד סימאָן. מישעל ביי־טאַר, ער, וועלכער האָט צוממיינסטן טעאַרעטיש באַגרינדעט דעם נייעם ליטעראַר־רישן זשאַנער, האָט דאָך גלייכצייטיק גיך אַנגעהויבן צו גיין מיט אַנ-דערע וועגן. ראַב־גריע האָט זיך געוואָרפן צום פּילם, צום גרעסטן טייל אין זעלבן גייסט, אָבער ער האָט זיך אַנגעהויבן ווידעמענען מער דער פּילם־קונסט ווי דער שרייבערישער. טאַלאַנט, זעט אויס, איז נישט גענוג. זייערע אַנטי־ראַמאַנען האָבן נישט געוואָרעמט און נישט גע-קילט. פון אַנהייב האָט זיך דער לייענער געוואָרפן אויף זיי ווי אויף יעדער נייקייט. דער רום פון די סאַמע טאַלאַנטירטע שרייבער איז געווען עפעמער.

דאָס מיינט נישט, אַז די אַלע שרייבער האָבן נישט געלאָזט קיין

אין גאנג פון צייט

שפורן, אדער זענען אויסגעלאשענע שטערנס. זיי האבן אריינגעבראכט נייעס אין דער ליטעראטור, ווי יעדע ליטערארישע ריכטונג לאזט עפעס נאך זיך, אבער דעם „אפגעלעבטן“ ראמאן האבן זיי נישט ארויסגע- שטיסן, פארקערט. נאך א צענדליק יאר איז די רעאקציע געווארן א פארקערטע.

און נאך אן אינטערעסאנטע דערשיינונג אויף וועלכער מ'האט זיך ווייניק געריכט: דווקא אין אונדזער צעשרויפטער צייט, ווען דער מענטש איז אין שטענדיקער איילעניש, ווען ער האט נישט קיין צייט זיך אפצושטעלן אנוועטיקן דאס אויג מיט א בליענדיקן בוים, צו אנט- ציקן זיך מיט א שיינעם זונען-פארגאנג, איז אויפגעקומען א באגער צו לייענען אן אמתן ראמאן, אפילו פון מיט א סך יארן צוריק. גאלס- ווארטס „די דינאסטיע פארסאיטס“, וואס איז ארויס אין א נייער אויפ- לאגע אין פאריז, ווערט א סך מער געלייענט, ווי אן אנט-ראמאן מיט וועלכן ס'האט געקלונגען אין די פופציקער יארן. מ'דארף זיך משער זיין, אז דער פילם, וואס איז געגאנגען אין דער טעלעוויזיע אין פיל סעאנס, האט א סך אגנערעגט צו לייענען דאס יוערק. דאס ענדערט אבער נישט דעם פאקט, אז דער לייענער וויל זען דעם מענטש אין זיינע ראנגלענישן אין די ראמען פון צייט-געשעענישן. דאס זעלבע האט זיך ארויסגעוויזן מיט די ביכער פון מארסעל פרוסט, וואס זענען, אין צוזא- מענהאנג מיט זיין הונדערט-יעריקן געבוירן-טאג דערשינען אין א נייער אויפלאגע. און וועגן פרוסטס ביכער האט מען דאך אמאל כלל געספיקט צי זיי זענען ראמאנען, אבער חוץ זייערע קינסטלערישע וואלארן זענען זיי עדות פון אן עפאכע מיט איר גייסט, שוין אפגערעדט וואס זיי אנט- בלויזן די פארבארגענישן פון מענטשנס נשמה.

דא נישט לאנג איז אין פראנקרייך פארגעקומען א צוזאמענפאר פון שרייבער, קריטיקער און ליטעראטור-פראפעסארן. 120 אנטוילנעמער פון 14 לענדער האבן דעבאטירט איבערן ליטערארישן זשאנער, וואס מ'האט גערופן אַנטי-ראמאן. געווען זייער אינטערעסאנטע ארויסטריטן און אין סך הכל איז מען געקומען צום אויספיר, אז די ריכטונג מיט וועלכער ס'האט זיך אזוי פיל געטומלט אין די פופציקער יארן האט נישט גע- שאפן קיין ליטערארישע שיטה, ווי זאל מען אָננעמען דער קלאַסי- ציזם, דער ראמאנטיזם, אויב ס'איז היינט בכלל א צייט, ווען עס אַנט- שטייען אויסגעשפראכענע ליטערארישע שולן. פארשטייט זיך, די פאר- טרעטער פון דעם אַנטי-ראמאן האבן אויפגעוויזן דאס פארקערטע, יעדנ-

פאלט האבן זיי שוין נישט פראקלאמירט, אז דער ראמאן ווי א ליטע-רארישער זשאנער איז אפגעלעבט און גייט אונטער. אוודאי איז דער ראמאן דורכגעגאנגען און גייט ווייטער דורך אומוואנדלונגען, אבער ער פארנעמט נאך אלץ א בכבודיקן ארט אין דער ליטעראטור. דער בעס-טער באווייז איז די ביכער-פראדוקציע אין הייסן ליטערארישן סעזאן, ווען מען פארטיילט די פרייזן, און א סברה אויך — די ביכער-קאנסומ-ציע.

**
*

פראנקרייך האט א רייכע און גלארפולע טראדיציע פון ראמאן. די גרויסע ראמאנען-שרייבער פון 19-טן און פון דער ערשטער העלפט פון אונדזער יארהונדערט, ווי אויזשען סיו, וויקטאר הוגא, זשארוזש סאנד, זאלא, באלזאק, די דיומאס, פאטער און זון, פלאבער, סטאנדאל, אנא-טאל פראנס, פרוסט, ראמען ראלאן, זשיל ראמען, אויב זיך נאר באגרע-נעצן צו דער קליינער צאל אין זייער פארשידנארטיקייט האבן בא-פרוכפערט דעם ליטערארישן באדן און געשטעלט די פראנצויזישע לי-טעראטור אין די פאדערשטע רייען פון דער וועלט-ליטעראטור. און ווען מען פאלגט נאך די היינטיקע ליטערארישע דערשיינונגען, די זוכענישן און ווידעראנאנדן באקומט זיך דער איינדרוק, אז אין תוך ציט מען די טראדיציע פון יענע מייסטער. יא, נייקייטן אן א שיער, מען צערייסט די קאנווענציאנעלע פארמען, אבער מען פארבלייבט ביים גרונטשטיין. וואס איז איינגטלעך אין אלגעמיינעם באגריף דער ראמאן, וואס איז אלע מאל באטראכט געווארן פארן רוקן-ביין פון א ליטעראטור ביי א פאלק?

קיין פארטיקע פארמול, קיין מאדעל און אוודאי קיין רעצעפט איז נישטא און מסתמא קיינמאל נישט געווען. נישט פאראן אויך קיין פאר-שריפטן פאר אנדערע מינים קונסט-שאפונג. דארט, ווו מ'האט צוגע-שטעלט, אדער געפאדערט שפער זאלן שאפן לויט א צוגעשניטענער מאס, לויט פון פארויס באשטימטע פארשריפטן, האט, ווי מיר ווייסן דאס, די קונסט אין אלע אירע אפצווייגן אנגעהויבן וועלקן, דעגענערירן, ווייל שאפונג האט אירע אינערלעכע געזעצן, איר אייגן אינערלעך לעבן. און ווארפט מען איר אן פון דרויסן כללים און געזעצן, רייסט מען איר אי-בער דעם אטעם. הייבט זי זיך אן צו שטיקן. דאך זענען פאראן געוויסע

אין גאנג פון צייט

קריטעריעס, איינשטעלונגען אויף וועלכע דער ראמאן האט זיך בא-
זירט.

אויב מאַכן מיר אַן איבערבליק איבערן ראמאן אין זיין אויפשטייג-
פּעריאָד, איז נישט שווער פּעסטצושטעלן, אַז דער מין ליטעראַטור, דער
עיקר דאָס, וואָס איז געווען דער עכטער, קינסטלערישער ראמאן, האָט
זיך ס'רוב געשטאַלטיקט אויף דער פּאַן פון אַרומיקע געשעענישן, אָפּט-
מאַל פון אַ היסטאָרישן קריזיס. די דראַמעס און קאָנפּליקטן פון מענטשן
זענען געווען אַריינגעפלאַכטן אין די צייט־ראַמען. און עס גייט נישט,
פאַרשטייט זיך, אין היסטאָרישע ראַמען פון אַזאַ דימענסיע, וואָס שאַפט דעם
היסטאָרישן ראַמאן. דער עכטער ראַמאָנען־שרייבער, ווי עס האָט דאָס געהאַט
באַצייכנט דער פּראַנצויזישער שרייבער און ליטעראַטור־קענער מערימע,
האַט געדאַרפּט געבענטשט זיין מיט צוויי קעגנזעצלעכע קוואַליטעטן:
ראשית כל פאַרמאָגן אימאַגינאַציע, שפּערישע אינטואַיציע, כדי צו
קאַנען שאַפן אַ וויזיע, אַ ליטעראַרישע פּיקציע, והשנית האָט ער גע-
דאַרפּט קענען קוקן, אַבסערווירן דורך דער פּריזמע פון אַ היסטאָריקער,
כדי זיין פּיקציע, זיינע אויסגעטראַכטע אַדער אמתע פּערסאָנאַזשן אַרייַן-
צופאַסן אין אַ באַשטימטן צייט־אַפּשניט. האָט דען אונדזער זיידע מענדע-
לע נישט געהאַט געזאַגט צו דובנאַוון, אַז ווען ער, דובנאַוון, דער היס-
טאָריקער, וועט שרייבן יידישע געשיכטע פון זייער צייט, וועט ער דאַרפן
אַנקומען צו זיינע ביכלעך? מענדעלע, ווי אַנדערע גרויסע שרייבער
האַבן טאַקע זייערע פאַרשוניגען מיט זייערע מזלות און גורלות, זייערע
אייגענע סיטואַציעס און דראַמעס, איינגעשפּינט אין די דראַמעס, אין
די סיטואַציעס פון דער געגעבענער צייט. און דאָס איז נישט געווען און
ס'איז היינט נישט אין קיין שום סתירה מיט זוכן אַ נייעם אויסדרוק, אַ נייע
פאַרם, מיט זיך באַפרייען פון אַלטע קאַנווענצן.

אומקערנדיק זיך צו דער היינטייטיקער פּראַנצויזישער לי-
טעראַטור, האָט זיך דאָס באַשטעטיקט אין די לעצטע יאָרן מיט וואַגיקע
ווערק, וואָס געפּינען דורכויס אַ נייע פאַרם און איינצייטיק באַזירן זיי
זיך אויף דעם קלאַסישן הויפּט גרונט־שטריך פון ראַמאן, מען קליידט
אים בלויז אָן אין אַ מאַדערנעם לבוש.

די בעסטע אילוסטראַציע דערצו איז דער נייער ראַמאן פון פּראַנ-
צויזישן שרייבער מישעל טורניע — „דער ערלקעניג“, וואָס איז אַנער-
קענט געוואָרן פאַרן בעסטן בוך פון פאַראַיאַריקן ליטעראַרישן סעזאָן און
באַקומען דעם „גאַנקור־פּרייז“.

***

מישעל טורניע איז פארהעלטניסמעסיק א יונגער שרייבער אויך לויט זיין ליטעראריש פארמעגן. געבוירן אין 1924 אין פאריז, האט ער נאכן פארענדיקן פילאזאפישע סטודיעס, זיך מער פארנומען מיט זשור-נאליסטיק, ווי מיט ליטעראטור. ער ווייכט אָבער פון גרויס-שטאטישן טומל, שליסט זיך אָפּ הינטער פאריז אין זיין ליטערארישער לאַבאָראַטאָ-ריע, און צו אים איז די באַצייכענונג לאַבאָראַטאָריע זייער צוגעפאַסט, ווייל זיינס אַ בוך איז געשטיצט אויף גענויע דאָקומענטן, ער מאַכט לאַנגע סטודיעס, געשיכטלעכע, פּסיכאָלאָגישע און פּילאָזאָפּישע. זיינער אַ ראַמאַן, וואָס איז דערשינען אין 1967 דערמאָנט אַ קלאַסישן, פּילאָזאָ-פּישן ראַמאַן — אַגב איז אויך יענער ראַמאַן אויסגעצייכנט געוואָרן, מיטן פּרייז פון דער פּראַנצויזישער אַקאַדעמיע.

אין איצטיקן ראַמאַן וועגן וועלכן ס'וועט זיין אַ רייד, זענען צו די פּילאָזאָפּישע באַטראַכטונגען צוגעקומען מיטאַלאָגיע, לעגענדעס, סימבאָ-ליק. דער הויפּט-ציל איז געווען צו געבן די גענועזע, דעם מקור און אינהאַלט פון נאַציזם, אָנהייבנדיק פון דער גערמאַנישער, טייטאַנישער מיטאַלאָגיע, דורכגייענדיק דורך דער היטלעריסטישער הערשאַפט מיט אַלע אירע גרוילן ביז איר מפּלה אין דער בלוטיקער מלחמה.

דעם טיטל צום בוך האָט דער מחבר, ווי מיר שטויסן זיך לייכט אָן, גענומען פון געטעס באַקאַנטער באַלאַדע, „דער ערלקעניג“ אין וועלכער דער פּאַטער רייט מיט זיין קינד דורך אַ פינצטערן וואַלד, וווּ עס הוּליעט דער ווינט. דעם קינד דוכט זיך, אַז דער מיסטעריעזער ערלקעניג וויל אים פּאַרנאָרן צו זיך, עס הערט אומאויפהערלעך זיינע רופן: „...מאָך רייצט דיין שיינע געשטאַלט / און ביסטו נישט וויליק / באַנוץ איך געוואַלד...“ עס העלפן נישט דעם פּאַטערס באַרואיקנדיקע ווערטער, ווען ער קומט אַהיים, האָט דאָס קינד פון שרעק שוין געהאַט אויסגעהויכט די נשמה.

דאָס איז די סימבאָלישע אַקס אַרום וועלכער עס וויקלען זיך די געשעענישן, אָנהויבנדיק פון 1938 ביז די לעצטע מלחמה-קראַמפּן. די פּערסאָנאַזשן זענען אי פּיקטיווע, אי מיטאַלאָגישע, אי היסטאָרישע, אָבער אַלע צוזאַמען לעבן, האַנדלען אין גענויע היסטאָרישע סיטואַציעס, אין גענוי-דעפּינירטע געשעענישן וואָס איז טאַקע אין איינקלאַנג מיטן קלאַ-סישן ראַמאַן. די פּאַרם, די גאַנצע סטרוקטור פון ראַמאַן איז דאָקעגן אַ נייע. מיר האָבן דאָ אַ געפּלעכט פון אַ טאַג-בוך, וואָס דער הויפּט-העלד שרייבט און וואָס רייסט זיך כּסדר אָפּ, פּאַרצייכענונגען פון פּערסאָנאַזשן

אין גאנג פון צייט

אין דער פאָרם פון כראָניק, רעלאַציעס, באַשרייבונגען, טיילווייז רע-
פארטאָזשמעסיקע און געוויינלעכע נאַראַציע פון מתבר. אויב ס'זעט ווער
צולייגן צו אַזאַ בוך אַ קאָנווענציאָנעל-אַלטמאַדישע מאַס, וועט ער מס-
תמא זאָגן, אָ ס'איז מער כראָניק, רעלאַציע, עסייאַסטיק ווי בעלעטריסטיק,
אין בעסטן פאל אַ צוזאַמענשמעלץ פון פאַרשידענע זשאַנערן. אָבער טאַ-
קע דער-אַט צוזאַמענשמעלץ, אָדער געפּלעכט פאַרטיפּט און ברייטערט
אויס דעם דערקענטעניש-ווערט פון ווערק, פירט אַריין דעם לייע-
נער אין די פאַרבאָרגנסטע און סאַמע פינצטערע ווינקלען פון מענטשנס
נשמה. ער מאַכט אויך רעליעפער דעם היסטאָרישן און פּסיכאָלאָגישן אמת
און עפנט נייע מעגלעכקייטן פאַר דער שרייבערישער קונסט פונעם ראַ-
מאַן. טראַץ דעם וואָס ס'איז גישטאַ קיין כסדרדיקע, נאַכפּאָלגנדיקע אַק-
ציע.

***

קיין לייכטע לעקטור איז דאָס נישט, אָבער נישט צוליב דער נישט
קאָנווענציאָנעלער קאָנסטרוקציע, נאָר צוליב דעם אינהאַלט פון ראַמאַן,
צוליב דער אַנזאַמלונג פון שווערע פּראָבלעמען. אין קעגנזאַץ צו זיין
פריערדיק בוך אין וועלכן דער שרייבער מעדיטירט איבערן מענטשלעכן
גורל, וווּ דער מענטש מיטן פינטעלע מענטשלעכקייט איז געשטעלט אין
צענטער, איז דאָ די הויפט-טעמע דער מענטש אין זיין אוממענטשלעכ-
קייט, דער מענטש מאַנסטער. טורניע באַצייכנט אים מיטן נאָמען, וואָס
לאַזט זיך פון פּראָנצויזיש שווערלעך איבערזעצן — אַגר. דער בוכ-
שטעבלעכער טייטש וואָלט געווען אַ לעגאַנדאַרער ריז, וואָס פרעסט אַ
סך, דער עיקר פרעסט ער קליינע קינדער. ס'קאָן אויך באַטייטן אַ פאַר-
זעעניש. די דאָזיקע מענטשלעכע פאַרזעעניש דערשיינט אין פאַרשידענע
וואַריאַנטן, אין פאַנטאַסטישע אומשטענדן און אויך אין קאָנקרעט-
רעאַלע.

דער הויפט-העלד פון ראַמאַן איז דער פּראָנצויז אבעל טיפּאָז —
און ס'איז נישט אַן באַדייטונג וואָס עס ווערט דאָ אַריינגעפירט אין אַ
ספעציעלער ראַל אַ פּראָנצויז. יאָנואַר 1938 הייבט טיפּאָז אַן צו שרייבן
זיין טאַג-בוך, וואָס ער באַצייכנט אַלס „טרועריקע שריפטן“. זיין לעבן
איז אויסטערליש טרויעריק, כאַטש ער איז באַשאַנקען מיט אַ גרויסן
פּיזשן כוח. אין די קינדער-יאָרן האָט טיפּאָז פאַרזוכט דעם ביטערן טעם
פון אַ שטרענגער דערציאָונג אין אַ רעליגיעזן יתומים-אַנשטאַלט, וואָס

האָט געלאָזט אַ שטאַרקן חוּחם. אים זענען פרעמד מענטשלעכע צערט־ לעכקייט און יעטועדע מענטשלעכע וואַרעמקייט. דער פאַרשוין גייט דורך משנהדיקע פּעריפעטיעס. שוין זייענדיק אין קלויסטערישן אַנ־ שטאַלט דאַרף ער דערשיינען פאַר אַ דיסציפּלינאַרן געריכט צוליב אַן אַוואַנטורע מיט אַ מיידעלע, און זיין הייסער באַגער ווערט, אַז ס'זאָל אויסברעכן אַ שרפה, וואָס זאָל פאַרברענען דעם קלויסטער. זיין באַגער האָט זיך משונהדיק דערפּילט, אָבער אין דער שרפה קומט אום זיין איינ־ ציקער חברה, וועלכער פּלעגט אים אי פאַרטיידיקן, אי האַלטן קנעכטיש אונטערגעוואַרפן אונטער זיין שטאַרקן אויטאָריטעט. פון דעמאָלט אַן לעבט ער אין שאַטן פון אומגעקומענעם חבר־אפּוטרופּוס. ער האָט נישט קיין אינטערעס נישט פאַר קיין מענטשן און נישט פאַר זיין אייגן לעבן. אַלץ געשעט ביי אים דורך אַ צופּאַל. אַט ווערט ער אַ גאַראַזשיסט, פאַר־ ריכט אויטאָס. אַ צופּאַל האָט געוואַלט, אַז צו אים אין גאַראַזש זאָל אַריינטרעפּן אַ יונגע יידישע פּרוי. זי טרעפט אַזוי לייכט אַריין אין זיין בעט, ווי ער דערציילט אין זיין טאָג־בוך, פּונקט ווי זי האָט געטראָפּן אין זיין גאַראַזש. די אינטימע באַציאונגען האַלטן נישט לאַנג אָן, ראשעל ווערט מיד פון אים. ער באַציט זיך צו איר קערפּער ווי צו אַ געשמאַק שטיק פּלייש. זי, ראשעל, די ערשטע, זאָגט אים גוטמוטיק: „ביסט אַ מאַנסטער“ (אַגר).

אבעל טיפּאָזש בלייבט ווייטער איינזאַם, אומפּעאיק זיך צוצופּאַסן צו מענטשן, צום סדר פון לעבן. די איינציקע פּערזאָנען, וועלכע ער אָכ־ טעט, זענען ראַספּוטין און אַ גרויסער פאַרברעכער, וועלכן מ'האַט עק־ זעקוטירט עפּנטלעך. און ס'איז מסתּמא נישט אַן סימבאָליק וואָס צו דער עקזעקוציע קוקט זיך צו מיט גלייכגילטיקייט און נייגיר אַ גרויסער אַנגעלאַ־ פּענער עולם.

די מלחמה טרעפט אבעלן אין תּפּיסה. ער ווערט באַפּרייט, מאַבילי־ זירט און געשיקט אויפן עלזאַסער פּראָנט. און דאָ הייבט אַן גיין דאָס לעבן פון דעם טרויעריקן פאַרשוין האַנט ביי האַנט מיט דער געשיכטע. אבעל ווערט אַ שרויף, ווייניקסטנס אַ שרייפּעלע פון אַ געשיכטלעכן פּער־ ריאַד. דורך אים דערזענען מיר די „צעקראַכענע מלחמה“ אין פּראַנקרייך, ווי פּראַנצווין האָבן גערופן די ערשטע מלחמה־חדשים. די מיליטערישע פּאַסט־פאַרבינדונגען זענען אַזוי שלימזלדיק, אַז טיפּאָזש ווערט אַ מייס־ טער פון אויסשולן טויבן פאַר פּאַסט־פאַרבינדונגען. די טויבן זענען די איינציקע באַשעפּענישן, וועלכע ער שענקט אַ מענטשלעך געפּיל.

אין גאנג פון צייט

ס'קומט די דייטשע אָפענסיווע. טיפאָזש פאלט אַריין אין געזאַגן-גענשאַפֿט אין מזרח־פּרייסן, באַקומט צוליב זיינע פּאָך־קוואַליפיקאַציעס חן אין די אויגן פון די דייטשע מושלים, ווערט באַשטימט אויף פאַרשידענע פונקציעס.

דאָ, אין די מיסטעריעזע וועלדער, אויף דער דייטשער ערד גופא, צווישן פּירפּיסיקע חיות און צוויי־פּיסיקע מאַנסטערס פּירט אונז דער מחבר אַריין אין די פאַרבאַרגענע, אין די סאַמע פּינצטערע ווינקלען פון דעם מענטשלעכן פאַרזעעניש, וואָס ס'איז געווען דער ס.ס.־מאַן. און ס'איז אויך נישט אָן סימבאָליק וואָס דער „דערציער“ פון די דייטשע קינדער און יוגנט איז דאָ דער קצב־יונג רויפּאייזן, אַ „דערציער“ אין אַ מונדיר פון אַן ס.ס.־מאַן, וועלכער גרייט צו דעם יונגן דור צו אייזערנער דיסציפּלין און קרבנות־גרייטקייט.

אַבער דער אויפגעטויכטער מענטש פון דזשונגל איז נישט נאָר דער קצב־יונג, נאָר אויך דער דייטשער פּראָפּעסאָר. ער האָט זיך דער־וואַרבן אַ סך וויסן אויף די אוניווערסיטעטן, נוצט ער איצט אויס זיין וויסן צו מעסטן מענטשלעכע שייַדלען און צו באַשטימען לויט זייער מאָס און פאַרם די אַנגעהעריקייט פון מענטש צו אַ העכערער אָדער נידעריקערער ראַסע.

**

וועגן די היטלעריסטישע שאַרלאַטאַנישע ראַסן־טעאָריעס און זייערע בלוטיקע קאַנסעקווענצן איז שוין אַנגעשריבן געוואָרן אַ היפש ביסל ביכער. אין דער קינסטלערישער ליטעראַטור האָט זעלטן ווער אזוי גאָ-קעט אַנטבלויזט דאָס העסלעכע פנים פון דער ראַסן־וויסנשאַפֿט, פון די דייטשע פּראָפּעסאָרן, וועלכע האָבן געאַרבעט מעשים אין די „אינסטי-טוטן“ און געפאַרשט די „דאָליכאַסעפּאַלע“ און „בראַכיסעפּאַלע“ שייַדלען און אַנדערע מענטשלעכע גלידער צו פאַרברעכערישע צילן. אַט דער־שיינט דאָ אַזאַ פּראָפּעסאָר, וועלכער שטעלט פעסט, אַז פּראָנקרייכס אומ־גליק איז וואָס דאָס לאַנד ווערט רעגירט דורך מענטשן מיט רונדע קעפּ. אַזוי אַרום ובאַוויזט טורניע אין זיין ראַמאַן, שטיצנדיק זיך אויף דאָקו-מענטאַציע, ווי אַזוי די דייטשע וויסנשאַפֿט האָט זיך באַדעקט מיט שאַנדע, דירעקט און אומדירעקט אנטיל גענומען אין די פאַרברעכנס.

מישעל טורניע קען גוט דאָס פּריערדיקע און אויך היינטיקע דייטש־לאַנד, זיין ציל איז געווען זיך צו דערגרונטעווען ווי אַזוי אַ גרויס קול-

טור-פאלק קאן דערגיין צו אזא פארווילדונג. און ס'איז מסתמא אויך קיין צופאל נישט וואס ער האט אויסגעקליבן דייטשלאַנד גופא פארן אָרט, וווּ מען זעט די פארטיליקונג אין די טויט-לאַגערן און אויך דעם אומקום פון אייראָפּעאישן יידנטום. דייטשלאַנדס מפלה איז שוין געחת-מעט און עס ציען נאך דורך דער דייטשער ערד די לעבעדיקע מתים, וועלכע מען טרייבט טיפער אין לאַנד. „אלע מתים זענען אויפגעשטאַנען פון די קברים און אַנטלויפן“, דערציילט אַ פויערטע אין געהיים, נאָך דעם ווי זי האט געזען דורכציען רייען פאַרפייניקטע לאַגער-מענטשן.

אַבעל טיפּאָזש געפינט דעמאַלט צווישן פייער און בלוט אַ פאַרחלשט, האַלב-טויט יידיש קינד, וואָס קאָן זיין אין עלטער פון 8 און פון 15 יאָר. וואָס קומט דעמאַלט פאַר אין גלייכגילטיקן, קאַלטן האַרץ פון טיפּאָזשן? האָבן די גרוילן דערוועקט דאָס פינטעלע מענטש? אפשר איז דאָס קיינ-מאַל נישט געווען אין גאַנצן אויסגעלאָשן אין אים? ער טראַגט אַוועק דאָס האַלב-טויטע קינד אין אַ באַהעלטעניש, היט עס אויס פון אַן אויג פון אַן ס.ס.מאַן, שטעלט איין זיין אייגן לעבן און בלאָזט צוריק אַריין דורך זיין פלעגע לעבן אין קינדס פאַרפייניקטן גוף, אין וועלכן מ'האַט נישט באַוויזן מיט קיין שום רישעות אַפּצוטויטן זיין שטאַרקן גייסט, זיין באַוווּסטזיין פון אַנגעהעריקייט צום יידישן שטאַם. דורכן אַפּגעראַטעוועטן קינד דערוויסט מען זיך וועגן אוישוויצער גיהנום.

זי האט דאָס אזוי געוירקט אויף אבעל טיפּאָזשן? זי גאָר די אויסגעשפּרייטע אַפּאַקאַליפּסע, בעת דער דייטשער מפלה, האט אויפ-געוועקט אַן אינערלעכע באַדערפעניש זיך מקריב צו זיין און וועלן פאַר יעדן פרייז ראַטעווען דאָס יידישע קינד? דער מחבר העלפט אונדז נישט צו געפינען אַן ענטפער, ער גיט בכלל נישט קיין פאַרטיקע ענט-פערס, ער פאַרעגיסטרירט און שטויסט נאַכצוטראַכטן. ער ווייזט אונדז בלויז ווי אזוי אבעל אַנטלויפט פון די ברענענדיקע ווענט מיטן יינגל אויף די אַקסלען, פאַלט אַריין אין זומפן, דאָס יינגל, וואָס האָט פריער קיין שום וואָג נישט געהאַט, ווערט שווער ווי בליי, ווען זיין קערפער זינקט אַלע מאַל טיפער. דאָס טיילוואַנישע ווערק פון די היטלעריסטן איז פאַרענדיקט מיט אַן אמתער אַפּאַקאַליפּסע, מיט וועלט-צעשטערונג. אַבער אין לעצטן סך הכל איז פאַרט פאַראַן אין מענטש אַזאָ כוח, אַ ווידערשטאַנד, וואָס האָט נישט דערלאָזט, אַז דער פיטאַרעסקער און משונהדיקער העלד זאל זיין אַ בלינד געצייג אין דער מאַכט פון רציחה און מאַרד.

**
*

אין גאַנג פון צייט

דער שרייבער טורניע איז נישט נאָר אַ קינסטלער, נאָר אויך אַ פילאַזאָפֿיעטיקער, אַ מאַראַליסט, ווי דאָס זענען געווען די גרויסע מייס־טער פון ראַמאַן, טראַץ דעם וואָס מ'קאַן זיין ווערק לויט דער סטרוקטור נישט אידענטיפיצירן מיט יענע ראַמאַנען.

אין די היינטיקע צייטן פון ליטעראַרישע זוכענישן און בלאַנדזשע־נישן, נאָך דעם ווי מ'האַט מיט יאָרן צוריק אין פראַנקרייך הויך פראַ־קלאַמירט דעם אַנטי־ראַמאַן אָדער כלל אַפגעזאָגט דעם מין ליטעראַ־טור דאָס לעבן, איז אַזאַ בוך ווי טורניעס אַ בולטער באַווייז וויפל מעגלעכקייטן, אינווענציעס, נאָוואַטאַרישקייטן עס פאַרמאָגט נאָך דער ליטעראַרישער זשאַנער, וואָס מען רופט ראַמאַן.

און היות מיר האָבן אַנגעהויבן מיט די ליטעראַרישע סעזאַנען אין פראַנקרייך, איז כדאי צו באַמערקן, אַז אויב אין פאַרגאַנגענעם יאָר זע־נען צו די ליטעראַרישע פרייזן צוגעשטעלט געוואָרן 86 ראַמאַנען, אַ צאָל, וואָס מען האָט געהאַלטן פאַר אַ הויכפונקט, איז דאָס יאָר אַרייַנגעפלאָסן אין די זשוריס פון די פרעמיעס מער ווי הונדערט ראַמאַנען. ווידער אַ באַווייז, אַז דער ראַמאַן אין זיינע פאַרשידענע אומוואַנדלונג־גען פאַרנעמט נאָך אַלץ דעם אויבנאָן.

פאַר'ן 1972

דער יידישער שרייבער אין דער נישט יידישער שפראך

(אויפן ראָנד פון אַראַגלד מאַנדעלט
„די אַרומרייזע“ און „די בתולה מיט פאַרבונדענע אויגן“).

אין פראַנקרייך לעבן און שאַפן היינט צוטאָג אַ היפשע צאָל יידיש-פראַנצויזישע שרייבער. די געוויינלעכע באַצייכענונג יידיש-פראַנצויזישע איז אפשר נישט קיין געלונגענע, זי איז מסוגל אַריינצופירן אין אַ טעות. אויב איך באַנוץ מיך מיט אַט-דער דעפיניציע איז דאָס דערפאַר, ווייל איך האָב קיין אַנדערע, מער אַדעקוואַטע נישט געפונען. יידיש-פראַנצויזישע קאָן מיינען אויך אַלע די, וואָס זענען פון יידישער אַפּשטאַ-מונג און שרייבן אין פראַנצויזיש. אַט לאַמיר נעמען די שרייבערין הע-לען פאַרמעלען. זי איז געבוירן ביי יידישע עלטערן. וואָס בינדט זי אַבער מיטן יידישן שטאַם ?

אויך די פאַרשטאַרבענע מיט עטלעכע יאָר צוריק באַקאַנטע ראַמאַ-ניסטין עלזאַ טריאַלע איז געבוירן געוואָרן ביי יידישע עלטערן, אין רוסי-לאַנד, ווי העלען פאַרמעלען. אַבער איר יידישע אַפּשטאַמונג איז נישט געווען קענטיק נישט אין איר שרייבן און נישט אויף אַ וועלכן נישט אַנ-דערן אופן, הגם ווי מיר איז באַקאַנט, האָט עלזאַ טריאַלע שטילערהייט געווייטיקט איבערן נייעם אַנטיסעמיטיזם אין איר לאַנד.

ס'איז צומאַל אַ ספּק צי מען קאָן שטעלן אויף דער זעלבער פּלאַך נישט נאָר ווי שרייבערישע פּערזענלעכקייטן, נאָר טאַקע ווי יידן, דעם 75-יאַריקן זשאַסעף קעסעל און דעם 80-יאַריקן אַלבער קאַהען. קעסעל, דער מיטגליד פון דער פראַנצויזישער אַקאַדעמיע, איז אַ פראַנצויזישער שריי-בער, הגם ער באַהאַלט נישט אויס זיין אַפּשטאַם און חוץ אַנדערע יידישע מאַמענטן אין זיין ווערק, האָט ער געשריבן מיט אַ סך וואַרעמקייט וועגן ישראל. דאַקעגן קאַהען, דער לאורעאַט פון ליטעראַרישן פרייז פון דער זעלבער אַקאַדעמיע, דער מחבר פונעם „דאָס בוך פון מיין מוטער“ און

אין גאנג פון צייט

אנדערע מערקווירדיקע ווערק, איז אַ פראַנצויזישער שרייבער מיט אַ דורכום יידישן באַוווסטזיין. שווער דעריבער זיי אַלע אַרונטערצונעמען אונטער איין טליה.

ווען עס רעדט זיך דאָ וועגן יידיש-פראַנצויזישע שרייבער, מיינט דאָס — יעדנפאלס אין איצטיקן פאל — אַזעלכע, וואָס באַטראַכטן זיך און פילן זיך אַלס יידן אָדער ביי וועלכע די שאַפונג איז כאַטש טיילווייז געבונדן מיטן יידישן סוזשעט.

וואָס אַן אמת לאַזט זיך מאַכן אויך אַ באַוואַרעניש, ווען עס האַנדלט זיך בלויז אין יידישן סוזשעט. ראַזשע איקאָרס באַקאָנטער ראַמאַן „גע-מישטע וואַסערן“ (אַ מעלע) פאַרמאַגט אַ דורכויסיקע יידישע טעמאַטיק. דאָס איז אַ ברייטער פּרעסק, וואָס שטעלט פאַר דאָס שווערע יידישע לעבן אין צאָרישן רוסלאַנד פון סוף פאַרגאַנגענעם יאַרהונדערט און די יידישע אימיגראַנטן אין פראַנקרייך, אַנטלאַפּענע פון צאַרישע רדיפות און פאַגראַמען. דער מחבר שילדערט דעם ווייטערדיקן גורל פון זיינע יידישע פּערסאָנאַזשן אויף דער פראַנצויזישער ערד אויף וועלכער די איבערפלאַנצונג איז נישט געווען קיין לייכטע און דערפירט זיי ביז דער היטלעריסטישער אַקופאַציע. מיט איין וואָרט — אַ פאַרצווייגטע יידישע טעמע. ראַזשע איקאָר, מחבר פון אַ גרויס ווערק מיט אַ יידישן אינהאַלט, האָט אָבער מיט אַ צייט צוריק געהאַלטן פאַר נויטיק, בעת אַן עפנטלעכן אַרויסטריט, צו דערקלערן, אַז „מיין יידישער באַוווסטזיין איז נול.“ לאַמיר אַננעמען, אַז ראַזשע איקאָר — הגם ער איז אַ פּשיטא נישט קיין אויסנאַם — איז אַ ספּעציעלע דערשיינונג און לאַמיר באַ-טראַכטן דעם ענין פון אַ ברייטערן קוק-ווינקל.

בדרך כלל געשעט עס ביי יידיש-אַפּשטאַטיקע שרייבער אַזוי, אַז אָדער די אַפּשטאַמונג איז אַ ריינער צופאַל, אָדער די נישט יידישע שפראַך איז אַ צופעליקע זאַך. אַ סברה, אַז אַזוי איז דאָס געווען אין אַלע צייטן און אין אַלע מקומות. געווען שטענדיק און פאַראַן היינט שרייבער פאַר וועלכע דער פאַקט וואָס זיי שטאַמען פון יידן רירט זיי נישט אַן און גייט זיי נישט אָן. פון צייט צו צייט, קודם בעת גרויסע יידישע אומגליקן, וואָס טרעפּן זיי אויך, רופט זיך אַפּ דאָס דערשטיקטע פינטעלע ייד. געווען און פאַראַן, דאַקעגן, שרייבער ביי וועלכע די נישט יידישע שפראַך איז אַ צופאַל, ווייל זיי זענען דערצויגן געוואָרן און האָבן געלעבט אין אַ פּרעמד-שפראַכיקער סביבה, אָבער זיי האָבן דעם באַוווסטזיין, אַז זיי

זענען יידן, וואָס דריקט זיך אויס אויף פאַרשידענע אופנים, אויך אין זייער שרייבן.

זיכער קאָן מען קיין לעבעדיקע מענטשן און אַוודאי שוין נישט קיין שרייבער קאָטאַלאָגירן, אָדער אַריינפאַסן אין ענגע ראַמען פון קאָ-טעגאַריעס. דאָס אויבן געזאַגטע ווערט בלויז דערמאָנט אין אַלגעמיינע שטריכן, לשם אַריענטאַציע. און לשם אינפאַרמאַציע דאַרף נאָך דער-מאָנט ווערן אַן אַנדערע אינטיילונג פון יידיש-פּראָנציוזישע שרייבער אין פּראָנקרייך און נעמלעך: הי געבוירענע, ווי אַרנאָלד מאַנדעל וועגן וועלכן ס'וועט זיין אַ רייד, קלאַראַ מאַלאַראַ, פיער פאַראַף, פּראַנסואַ שטיינער, דער יונגער פאַטריק מאַדיאַנאַ (בידע האַלבע יידן), די פאַרשטאַרבענע אַנדערע ספיר, עדמאַן פלעג, זשאַן רישאַר בלאַק; געקו-מענע אין פריעם אָדער רייפן עלטער פון די מזרח-אייראָפּעאישע לעב-דער, ווי זשאַזעף קעסעל, מאַנעס ספּערבער, שאַרל דאַבזשינסקי, אירען קאַנפּער; די נאַכמלחמהדיקע — אַנדערע שוואַרצבאַרד, פּיאַטר ראַוויטש, די פאַרשטאַרבענע אַננאַ לאַנגפּוס. די צומיינסטן קאָמפּאַקטע און פּיל-צאָליקע גרופּע שטאַמט פון די צפון-אַפריקאַנער לענדער, ווי עדמאַן זשאַבעס, וועמענס טאַלאַנט האָט אויפגעשטיגן נאָך אין קאַיר, אַלבער מעמי, דער סאַציאַלאַג און שרייבער פון טונים, זיין „לאַנדסמאַן“ זשאַק זיבי, אַלבער בענסואַן פון אַלגעריע. און מיר וועלן זיי, ווי די פּריערדי-קע, אַלע נישט אויסרעכענען, בלויז צוגעבן, אַז אַלבער קאַהען, אַן אַפ-שטאַמיקער פון אַריענטאַלישע יידן, לעבט אין פּראָנקרייך זינט דער פּריער יוגנט.

די גרויסע צאָל און די געבונדנדיקייט פון אַ סך צווישן זיי מיטן יידישן מקור און מיט ישראל האָט צומאַל גורם געווען, אַז די יידישע וואַכנשריפט אין פּראָנציוזיש „טריבין זשויוו“ (יידישע טריב-בונע) זאָל דורכפירן מיט אַ צייט צוריק אַן אַנקעטע אונטערן טיטל „צי עקזיסטירט אַ יידישע ליטעראַטור אין פּראָנקרייך?“, וואָס האָט געמיינט, צי עס עקזיסטירט אַ יידישע ליטעראַטור אין דער פּראָנצויז-זישער שפּראַך, אָדער לכל הפחות אַ געוויסע גרופּירונג מיט אַן אייגע-נעם יידישן פנים, ווי אין די פאַראייניקטע שטאַטן, ווי עס שטרייבן דאָס אונטער געוויסע מחברים.

ווי באַקאַנט איז אין אַמעריקע אין דער ליטעראַטור פאַראַן אַ גרויסע צאָל שרייבער יידן. בערנאַרד מאַלאַמוד, סאַמועל בעלאו, פּיליפּ ראַט און אַנדערע האָבן זיך צוגעאייגנט די יידישע טעמאַטיק. צי באַ-

אין גאנג פון צייט

דייט עס אבער, אז זיי שאפן יידישע ליטעראטור? א גרויסער ספק. נאך ווייניקער קאן מען וועגן אזא דערשיינונג רעדן אין פראנקרייך. אויף דער אנקעטע פון „טריבין זשויוו“ האבן געענטפערט צום גרעסטן טייל שרייבער אפשטאמיקע פון די צפון־אפריקאנער לענדער, וואס זענען צומיינסטן געבונדן מיט נאציאנאלער טראדיציע. און מערקווירדיק: דווקא די זעען נישט, נישט דעם באַדן, נישט די בינד־פעדים, וואס זאלן אויסשפינען אן אייגענע ליטעראטור, אָדער אפילו אַ געוויסע שיטה. אויב אבער מ'קאן נישט רעדן וועגן וועלכער ס'זאל נישט זיין יידישער ליטעראטור אין דער פראנצויזישער שפראך, זענען אן שום ספק פאראן אמתע יידישע שרייבער אין דער פראנצויזישער שפראך. מרים אַניסימאוו, די מחברין פון „ווי האַלט עס מיט ראשעלן?“, האָט וועגן דעם ענין אזוי געשריבן: „איך באַטראַכט זיך קודם כל פאַר אַ יידישן שרייבער. אַלץ וואָס כ'האַב אַרויסגעבראַכט אין מיין ערשטן בוך און וואָס איך וויל איבערגעבן אין מיין צווייטן בוך האָט פאַר אַ ציל אַפצוגעפינען מיין יידישע אידענדיטעט. איך זוך צו פאַרשטיין ווי אזוי די טראַגישע געשעענישן פון יידישן אומקום, וואָס איך האָב נישט איבערגעלעבט, האָבן אויספאַרמירט מיין אינדיווידואַליטעט ווי אַ יידישקע...“

ווי מיר זעען, גייט דאָ נישט בלויז אין יידישער טעמאַטיק. דער פרוו־שטיין איז די יידישע שפירונג, דער יידישער באַוווּסטזיין און די געבונדנקייט מיט יידישער גורלדיקייט, אָדער ווי עדמאַן זשאַבעס האָט זיך אויסגעדיקט, אז דער יידישער שרייבער דאַרף „וואַכזאַם זיין צום יידישן גורל.“

אזא שרייבער איז אַרנאָלד מאַנדעל. וועגן אים קאן מען אָן שום וואַקלעניש זאָגן, אַז ער איז אַ יידישער שרייבער טראַץ דעם וואָס ער שרייבט אין דער פראנצויזישער שפראך. נאָך מער: בעת מען לייענט מאַנדעלס ביכער באַקומט זיך דער איינדרוק — יעדנפאַלס ביי מיר — אַז די פראנצויזישע שפראך איז בלויז דער לבוש, אַ גאַר עלעגאַנטער, רייכער לבוש, אָבער פאַרט בלויז אַ לבוש, דאַקעגן דער גוף און נשמה, דער תמצית און מהות פון זיין שרייבן איז דורכויס יידיש.

**

אַרנאָלד מאַנדעל איז אַ פאַרשידנאַרטיקער שריפטשטעלער. ער האָט

אנגעהויבן פון זשורנאליסטיק, פון פאָעמעס אין פראָזע, ער שרייבט לי-טעראַטור־קריטיק, פילאָזאָפישע און היסטאָרישע עסייאַסטיק, ער איז ראַמאַנען־שרייבער און איבערזעצער, האָט צווישן אַנדערע ווערק איבער־געזעצט אויך מענדעלען, און ער איז אַ שרייבער מיט אַ ברייטן יידישן וויסן. איינע פון זיינע עסייאַסטישע אַרבעטן טראַגט דעם טיטל „דער וועג פון חסידים“. אגב איז מאַנדעל אַ באַזינגער פון חסידים.

דאָ נישט לאַנג איז דערשינען זיין פערטער ראַמאַן, וואָס טראַגט דעם טיטל „די בתולה מיט פאַרבונדענע אויגן“ (» La Vierge au bandeau «), אַ ראַמאַן אין וועלכן ס'איז דורכגעלויכטן אי די שרייבערישע פערזענלעכ־קייט פון מחבר, אי זיין יידישער אני מאמין, אָנהייבן דאָרף מען אָבער פון אַ פריערדיקן ראַמאַן, „די אַרומרייזע“ (» Le Périple «), וואָס איז דער־שינען אין 1972. די לעצטע צוויי ביכער זענען ווי צווילינג־ברידער, הן לויט זייער ליטעראַרישן זשאַנער, קינסטלערישן אויסדרוק, הן לויט זייער אינהאַלט און וועלט־באַנעם. הגם יעדעס בוך איז אַ ווערק פאַר זיך, ציט דאָס צווייטע דעם ווייטערדיקן פאַדעם פון ערשטן. זיי דערגאַנצן זיך, ביידע אַנטהאַלטן אויך ביאָגראַפישע עלעמענטן, שטאַרק טראַנספּאָנירטע, ווי דער מחבר האָט זיך פאַר מיר אויסגעדריקט, אָבער דאָך קלינגען זיי אָפטמאַל ווי אַ קוריקולום וויטע.

אונטער די טיטלען פון ביידע ביכער איז אונטערגעשריבן ראַמאַן. דאָס ווערט דערמאָנט צוליב דעם, ווייל וואָלט דאָס וואָרט ראַמאַן נישט געווען, וואָלט מען די ביכער געקאָנט באַטראַכטן אויך ווי שאַפּונגען פון אַן אַנדערן ליטעראַרישן זשאַנער. און געוויסע קריטיקער וואָלטן אפשר גע־שטעלט דעם אונטערטיטל אונטער אַ פראַגע־צייכן. נישטאָ אין ביידע ביי־כער קיין דורכויס פּרעציזע פאַבולע מיט גענוי געצייכנטע פּערסאָנאַזשן, מיט געשעענישן, וואָס פאַלגן זיך נאָך. די איינציקע פּרעציז־געצייכנטע גע־שטאַלט איז דער נאַראַטאָר, אין ביידע ביכער דער זעלבער, זשאַק לאַנזאָו, אי אַ פיטאַרעסקער פאַרשוין, אי אַ טיף דענקנדיקער מענטש, אַ באַוואָפּנ־טער מיט וויסן, אַלע אַנדערע, פילצאָליקע פּערסאָנאַזשן זענען עפּיזאָדישע, מענטשן מיט וועלכע דער נאַראַטאָר באַגעגנט זיך בעת זיינע וואַנדערונגען, געשטאַלטן וואָס שלייכן זיך דורך דאָ און דאָרט דורך די געשעענישן. און ער, זשאַק לאַנזאָו, דערציילט, פאַרצייכנט די געשעענישן, די פאַסירונגען, אַפילו מיט די דיאַלאָגן באַקומט זיך אין יעדן בוך גיכער רעלאַציע, ווי האַנדלונג. צייטנווייז איז די רעלאַציע, די שילדערונג רעפּאָרטאַזשעמטיק, טיילווייז איז דאָס פאַרבנרייכע כראַניק, און ער, דער הויפּט־העלד, דורך

אין גאנג פון צייט

וועלכן עס רעדט דער מחבר, דערשיינט אפטמאל ווי א געניטער, מאדערנער
כראניקער. ארויסברענגנדיק די געשעענישן, פירט ער גלייכצייטיק א דיא-
לאג מיט דער וועלט, מיט זיין פאלק, מיט זיך גופא.

מיינט דאס צו זאגן, אז מען קאן ספקן צי אזא בוך איז א ראמאן? חס
וחלילה! ארום היינצייטיקן ראמאן האט מען שוין א סך טינט פארנוצט.
ס'איז צומאל מיט יארן צוריק געווען א מיינונג, סיי מצד קריטיקער, סיי
מצד שרייבער, אז די מאדערנע ליטעראטור איז נישט מסוגל ארויסצוגעבן
אז עכטן ראמאן. אן עכטער ראמאן, זעט אויס, באדייט ביי אזעלכע הארבע
שופטים בלויז א קאנווענציאנעלער, קלאסישער ראמאן. פונקט אבער ווי
דאס לעבן שטייט נישט אויף איין ארט, אזוי אויך די ליטעראטור.

מיר איז, בעת א שמועס מיט אראגלד מאנדעלן, אויסגעקומען צו בא-
רירן דעם דאזיקן ענין בנוגע דער יידישער ליטעראטור. לויט אים, מאנדעלן,
זענען יידישע שרייבער דערצויגן געווארן אויף דער רוסישער ליטערא-
טור און דער דייטשער און די טראדיציע איז פארבליבן. אפשר איז דאס
ריכטיק. אבער מעגלעך אויך, אז אין דער יידישער ליטערארישער סביבה
איז מען אזוי שטארק פארטאן מיטן פארזיכערן דעם קיום פון דער ליטערא-
טור, מען איז אזוי איינגעשפאנט אין די ראנגלענישן פאר איר אויפהאלט,
אז עס בלייבט נישט קיין צייט און כוח צו פארנעמען זיך מיט אינערלעכע,
מיט עצם-ענינים און דערווייל בלייבט מען ביי דער זייט פון די נייע ווינטן,
וואס בלאזן אומעטום אין דער ליטעראטור. און אפשר האבן אויך די גרויסע
קאטאסטראפע און די שפעטערדיקע חורבנות אין די מזרח-איראפעאישע
לענדער געשאפן ביי אונדז א ווילן אגזוהאלטן זיך אין אמאליקע פארמען.

**

דער ראמאן „די ארומרייזע“ שטעלט פאר מיט זיך לאנגע וואנדערונ-
גען און וואגלענישן פון זשאק לאנדאו. אן אינערלעכער, מיסטעריעזער
כוח שטויסט אים צו וואנדערן איבער דער וועלט. זאל מען אָננעמען, אז
עפעס אַ מיסטישער צייכן אין חלום האָט גורם געווען ער זאל אונטערנע-
מען אַ לאַנגע נסיעה. דאָס בוך הייבט זיך טאַקע אָן מיט אַ חלום.

מיר ווערן איבערגעטראָגן אין די זעכציקער יאָרן, ווען דער אומרו-
איקער העלד וואָגלט איבער דייטשלאַנד. גלייכצייטיק באַקענען מיר זיך
דורך קאַרגע נאַטיצן מיט זיין פריער יוגנט. צו 16 יאָר האָט מען אים
ארויסגעוואָרפן פון ראַבינער־סעמינאַר אין פראַנקפורט. ער קערט זיך אום

אין זיין הימשטאָט שטראַסבורג, פרוווט דערנאָך אין פאַריז זיך אַנצור-
 כאַפן אין אַלץ וואָס קומט אונטער דער האַנט. ווי אַ סך יידישע יוגנטלעכע
 ווערט ער באַגייסטערט פון קאָמוניסטישן געדאַנק. דער יידישער אומרו,
 דאָס געפיל פאַר יושר גיסן זיך צוזאַמען אינעם באַגער צו ענדערן די
 וועלט, צו „מאַכן די רעוואָלוציע“, וווּ עס לאַזט זיך נאָר. ער איז צומאַל
 גרייט צו פאַרן קיין בוענאָס איירעס. וואָס וועט ער דאָרט טאָן? ווי אַזוי
 וועט ער דאָרט לעבן? „אין אַוונט וועל איך מאַכן די וועלט־רעוואָלוציע,
 אינדערפרי און נאָכמיטאָג וועל איך פלעכטן בענקלעך“. די דאָזיקע ווער-
 טער, אין וועלכע דער נאַראַטאָר לייגט אַריין נישט ווייניק הומאָר, דער-
 מאַנען אַזוי בולט דעם גורל פון אַ גאַנצן דור יידישער יוגנט.

קיין בוענאָס איירעס איז דער 16־יאַריקער זשאַק נישט געפאַרן.
 פונעם געדאַנק צו מאַכן די וועלט־רעוואָלוציע האָט ער שפעטער אויך רע-
 זיגנירט. דאָקעגן איז ער פאַרבליבן פאַרעקשנט ביים באַגער צו ווערן אַ
 שרייבער, כאַטש אַ געטרייע מומע האָט געזאָגט, אַז מ'דאַרף משוגע זיין
 זיך אויסצוקלייבן אַזאַ פראַפעסיע. און דער שרייבער איז אַ וואַגלער. דורך
 זיינע וואַגלענישן, זיינע פאַרשידענע באַגעגענישן, טויכן אויף פאַרן לייע-
 נער געשעענישן, יידישע גורלות, און אויך איבערלעבענישן פונעם נאָ-
 ראַטאָר גופא. אַט באַגעגנט ער אין מזרח־בערלין דאָס יידישע מיידל
 מאַרגאַ. זי איז אַ קאָמוניסטקע, אַבער טרוימט וועגן ירושלים, זי וויל
 פאַראייניקן דעם סאַציאַליזם מיט יידישקייט.

און ווי משונהדיק עס פאַרפלאַנטערן זיך יידישע דראַמעס. אַפגע-
 ראַטעוועטע יידן פון די קרעמאַטאָריעס „מאַכן אַ לעבן“ אין מערב־דייטש-
 לאַנד; אַמאָליקע קרבנות ווערן העלדן פון דער „אונטערוועלט“. אינעם
 פאַרנעפלטן היינט שוועבט דורך ווי אַ שאַטן פון נעכטן אַ מיסטעריעזער
 פאַרשוין, אַן אַפגעראַטעוועטער פון טרעבלינקע, אַ גאַליציאַנער ייד מיטן
 נאָמען פינקעלשטיין, וועלכן מען רופט צוליב זיין ענלעכקייט צו כרושטשאַוון
 מיטן נאָמען פון סאָויעטישן הערשער. און ער, פינקעלשטיין־כרושטשאַוון
 זוכט אויף דער דייטשער ערד אַ נייעם גאַט, אָדער די סיבה פאַרוואָס דער
 יידישער גאַט האָט זיך אַפגעקערט פון זיין פאַלק. ער שרייבט אַ בוך
 אונטערן טיטל „גאַטס געשטאַלט נאָך טרעבלינקע“. דאָס בוך האָט ער
 נישט פאַרענדיקט, דער טויט איז אים פאַרלאָפן דעם וועג.

ווי דורך אַ פילם־לענטע לויפן פאַרביי דורך די נישט קאָארדינירטע,
 נישט כראַנאָלאָגישע רעלאַציעס בילדער, געצייכנטע מיט קאַרגע, אַבער
 שאַרפע שטריכן, און צווישן היינטיקע פאַסירונגען דערגרייט אַפלאַנגען

אין גאנג פון צייט

פון אמאל, היסטארישע רעמיניסצענצן, דערמאָנונגען פון נאָענטן עבר: 1941 אין טולוז, 1944, די רעזיסטאַנץ, אין וועלכער אַרנאָלד מאַנדעל האָט אנטײל גענומען. און פּלוצלונג אַ דערמאָנונג פון גאַר אַן אַנדער מין: אין דעם־אַט אַרט האָט זשאַק לאַנדאו פאַרבראַכט אַ נאַכט מיט מאַרי, ווען ער איז נאָך דער מלחמה צוריקגעקומען קיין פאַריז, אָדער ווי פאַרבייגייענ־דיק, אַ מעשה מיט צוויי לעסביקעס מיט וועלכע אונדזער העלד שלאָפט זיך איבער אין איין בעט.

עראַטישע מאַמענטן באַגלייטן כמעט אַלע פּאַסירונגען בעת די וואָג־דערונגען. אַט לאַזט זיך זשאַק לאַנדאו קיין צפּון־אַפּריקע צו האַלטן רע־פּעראַטן אין די יידישע געמיינדעס. אַ צופאַל האָט געוואַלט ער זאָל פּונקט פאַרן לאַזן זיך אין וועג באַגעגענען אַ נאַרוועגיש מיידל. זי ווערט זיין באַגלייטערין, זי וויל העלפן די אַלגעריער קעמפן פאַר זייער באַפּרייאונג. קודם כל ווערט זי אָבער זשאַקס געליבטע און די ליב־עסצענעס זענען אַלע מאַל פאַרנאָטירט מיט אַלע פּרטים.

אָבער דאָס זענען אַקצעסאַריעס צו דער אַרענע פון געשעענישן. און די אַרענע איז אַ ברייטע. מיר באַקענען זיך מיט לענדער און מענטשן, מיט זייער טראַכטן, פילן און זייערע האַנדלונגען, מיט אויפּטרייטלונגען דאָ און דאָרט אין יידישן לעבן. פאַר אונדז דערשיינט די צעטומלונג פון דער יידישער עדה אין אַלגעריע בעת דער באַפּרייאונג־מלחמה אין דאָ־זיקן לאַנד. און אַלע געשעענישן און סיטואַציעס זענען כסדר דורכגעפלאַכטן מיט היסטאָרישע און פּילאָזאָפּישע באַטראַכטונגען וועגן יידישער גורל־דיקייט, מיט בליץ־געדאַנקען וועגן שרייבער, קינסטלער און דער עיקר מיט באַהיפּטונגען וועגן דער נויטיקייט זיך אומצוקערן צום יידישן אור־שורש. אַ שלל מיט פּראַבלעמען און אויף איינעם ווילט זיך אָפּשטעלן.

זשאַק לאַנדאו האָט בעת זיין נסיעה, וואָס האָט זיך פאַרענדיקט אין ישראל, פאַרוואַנדערט קיין רוים. אַנגעקומען אַהין איז ער ראש השנה, געלאַזט זיך אין געטאָ, דערנאָך אין דער גרויסער שול און ביי דער גע־לעגנהייט מאַכט ער אַזאַ אויספיר: „... די אינטעגראַציע פון יידן אין דער קולטור און ציוויליזאַציע פון די קריסטלעכע מערב־לענדער איז גע־ווען אַן אומגליק... דאָס פאַלן פון די געטאָ־מויערן און דאָס עפענען די טירן פון די געטאָס איז נישט געווען קיין באַפּרייאונג. נאָר אַן אַקט פון דעזאָריענטאַציע. די אַלטע מאַגרעבער רבנים האָבן זיך נישט טועה געווען, ווען זיי האָבן אין 1870 בעתן פּראַקלאַמירן דעם קרעמיע־דעקרעט, וואָס

האט געגעבן די „ארטיקע איזרעאליטן“ די פראנצויזישע בירגערשאפט ... באשטימט א תענית פון טרויער ...”

און ווייטער, ווען זשאק לאנדאו, דורך וועמענס מויל עס רעדט דער מחבר, גיט איבער די אטמאספער פון הייליקן טאג אין דער שול, שטרייכט ער אונטער, אז ס'איז א שול פון א געטא, „וואס איז צום גליק פארבליבן“.

ס'איז אזוי געשען, אז דאס בוך האב איך מיטגענומען צו לייענען אין וועג, ווען איך בין דא נישט לאנג געפארן קיין רוים. איך בין גע- ווען אין דער גרויסער, שיינער שול, וואס איז אויסגעבויט געווארן אין 1890 אין א שיינער געגנט נאענט צום ברעג פונעם טיבער, און דאס דווקא אפגעזונדערט פונעם געטא. געווען בין איך אויך אין געטא. גע- שפאנט פון געסל צו געסל, געטראטן איבערן שטיינערנעם געטא-באדן, א באדעקטן דא און דארט מיט אפפאלעכץ, אומריינקייטן. כ'האב „אריינ- געשמעקט“ אין די שמאלינקע געסלעך אין די הייזער, אויסגעקרוםטע, צעכראסטעטע, אין די פינצטערע אריינגענג, ווו אין מיטן העלן טאג ברענט א לעמפל, ווייל אן דעם קארגן לעמפל-ליכט קאן מען ברעכן האלדז און נאקן. כ'האב געזען די איינווינער, נישט מיט קיין סך האב איך זיך געקאנט צונויפרעדן, ווייל גאר א גרויסער טייל איז געקומען פון די אממיינסטן אפגעשטאנענע אראבישע לענדער. פון זייערע פנימער, פון זייערע אפגעריסענע ווערטער, זייערע טואונגען האב איך נישט געדורג- גען זיי זאלן זיין גליקלעך אין דעם געטא, „וואס איז צום גליק פארבליבן“.

יא, איך ווייס, אז דעם מחבר גייט אין קאנען איינהאלטן יידישקייט, אין קאנען לעבן מיט א פולן יידישן לעבן. דער געטא האט אמאל מיט אלע זיינע פלאגן און דערנידערונגען צוגעהאלפן איינצוהיטן דאס אייגע- נע יידישע פנים. די אסימילאציע פארפלייצט אונדז, דער ארום רייסט כסדר אפ פון אונדז לעבעדיקע שטיקער. צי קאן אבער איזאלאציע זיין א רפואה פאר דער קרענק? נישט אריינגייענדיק איצט אין היסטארישע אפשטאונגען, פרעגט זיך: צי איז מעגלעך, אז א יידישע עדה זאל היינט לעבן איזאלירט פון דער נישט יידישער וועלט? נו יא, יידן לעבן דאך פארט אין דעם געטא אין רוים — אגב איז ער נישט איזאלירט. צי איז אבער דאס געטא באמת דער מקום מקלט, ווו עס שמידט זיך אויס די עכטע יידישע אידענטיטעט? און אחרון, ואחרון: צי קאן מען, צי איז מעגלעך די יידישע אידענטיטעט, צומאל די ריין רעליגיעזע, צו מעסטן

אין גאנג פון צייט

היינט מיט דער מאַס פון די אַלטע מאַגרעבער רבנים פון מיט העכער
הונדערט יאָר צוריק?

**

דאָס צווייטע בוך, דער נישט לאַנג דערשיגענער ראָמאַן „די בתולה
מיט פאַרבונדענע אויגן“ באַשטייט אויך פון אַ לאַנגער וואַנדערונג איבער
ווייטע און גאַענטע מקומות, איבער אַמאָליקע ישובים און אויפגעקומע-
נע נייע יידישע צענטערס. סימבאָלן פון אייביק וואַנדערנדיקן פּאָלק,
פון שטענדיקן אונטערגאַנג און אויפגאַנג. דער-אַט ראָמאַן איז אַבער
פאַרטראַכט אַנדערש, ווי זיין עלטערער ברודער „די אַרומרייזע“, מיט
אַזאַ קינסטלערישער איינפאַלערישקייט, וואָס פירט אונדז גלייך אריין
אין תוך פון דער זאַך. דער מחבר נעמט דאָ אויפסניי אונטער אַ דעבאַטע
מיט דער וועלט, מיט זיין אייגן פּאָלק און אויך מיט זיך גופא. אין אַ גע-
וויסן זין איז דאָס אַ חשבון הנפש.

אַרנאָלד מאַנדעל דער שרייבער שימערירט מיט בלייך-געדאַנקען,
ער איז אי וויציק, אי בייסיקסאַטיריש, און אויך הומאַריסטיש, אַפטמאָל
איז דאָס אַזאַ הומאַר, וואָס פראַנצויזן רופן „שוואַרצער הומאַר“. מאַנדעל
איז דער עיקר אָן אומרויאַקער גייסט, אַ זוכער, און זוכן זוכט ער שטענ-
דיק די פולע יידישע אידענדיטעט, וואָס האָט זיך אין דער צעשפרייטקייט,
אין לויף פון צייטן פאַרנעפלט, צעשפליטערט. ער פאַרטראַגט נישט קיין
האַלבע, קיין אַנעמישע יידישקייט. ער זוכט דאָ גלייכצייטיק צו פאַרשטיין
די רעטעניש פון דער יידישער איזאָלאַציע, וואָס מען שפרייט אויס אַרום
אונדז, אַרום ישראל, וואָס קאָן אויסזען ווי דער שרייבער וואָלט אין
סתירה געווען מיט זיך גופא נאָך דעם ווי ער האָט אין „די אַרומרייזע“
באָדויערט דאָס פּאָלן פון די געטאַ-מויערן. ער וויל אויך באַגרייפן דעם
מיסטעריעזן יידישן שיקזאַל, זוכט צו געפינען דעם זין פון אונדזער זין.
צו זיינע זוכענישן און וואַנדערונגען נעמט ער דאָס מאָל צו הילף דאָס
יידישע מיידל מרים, אַן אַלעגאָרישע געשטאַלט אין וועלכער ער האָט
אַריינגעבלאָזן לעבן.

אויף דער קאָטעדראַלע אין שטראַסבורג, אין אויבנאָן פון דרום-
דיקן טייל, זענען פאַראַן צוויי פיגורן פון יונגע פרויען, פון איין זייט אַ
יונגפרוי מיט פאַרבונדענע אויגן, וואָס דאַרף פאַרשטעלן די באַזיגטע
יידישע רעליגיע, אַדער ווי דער מחבר זאָגט — „די סינאַגאָגע“, און פון
דער צווייטער זייט, אַנטקעגן דער ערשטער, אַ שטראַלאַנדיקע, שטאַלצע

פריי — דער זיגרייכער קלויסטער, דאָס קריסטנטום. אויב מען וויל סימבאָליזירן די צוויי געשטאַלטן צוויי וועלטן, די יידישע און נישט יידישע.

אין איינעם אָן אַוונט באַגעגנט דער העלד פון דער „אַרומרייזע“, זשאַק לאַנדאו, לעבן זיין געבוירן-הויז אין שטראַסבורג, דאָס געהיימ-ניספולע מיידל מרים פון דער קאַטעדראַלע. זי איז אַנטלאָפן פון איר שטיינערנער רעזידענץ. זי האָט גענוג געוואַרט מיט אַן אַראַפגעלאָזענעם קאַפּ און פאַרבונדענע אויגן, זי וויל זיך אויסלייזן, אַוועק פון דאַנען. אָבער זיך איבערצוטראַגן פון אַרט צו אַרט, בפרט צו רייזן, דאַרף מען האָבן אַ פאַספּאַרט, אַ וויזע און מרים האָט צומאַל נישט קיין געבורט-שיין, זי מוז דאָס אַלץ קונציק דעראַבערן. אַזוי אַרום פאַרוואַנדלט זיך די אַלעגאָרישע געשטאַלט אין אַ סימבאָלישער. זי הייבט אָן סימבאָ-ליזירן די אייביקע יידישע וואַנדערער, די אויסגעוואַרצלטע אין זייערע פּלאַגענישן זיך איינצושאַפן אַ שטיקל פאַפּירל, וואָס זאָל זיי דערלויבן זיך אויפצוהאַלטן ערגעץ-וווּ אַדער לאָזן זיך אין וועג.

מיט אַט-דעם „אַנטלאָפּענעם“, צעבונטעוועטן מיידל לאָזט זיך זשאַק לאַנדאו אויף אַ נייער וואַנדערונג מיטן ציל צו דערוויסן זיך אומעטום פון די יידן גופא וועגן זייערע טראַכטענישן, אומרוען און האַפּענונגען, פאַרלאַנגען און אַספּיראַציעס. מרים דינט אים ווי אַ סעקרעטאַרין. ער פאַרשט, פּרעגט אומעטום אויס, רעגט אָן מענטשן זיך אַרויסצוזאָגן, זי הערט זיך צו, פאַרנאָטירט. איי זי ווערט תיכף זיין געליבטע, איז דאָס ווידער אַ זייטיקע זאַך, אַ מין אַקצעסאַריע.

ס'איז מעגלעך, אָן אַרנאָלד מאַנדעל, דער גרויסער קענער פון חסידיזם, האָט זיך פאַר זיינע וואַנדערונגען און זוכענישן אינספּירירט פון אַלטע חסידישע מעשיות. אויב די אינספּיראַציע זאָל טאַקע קומען פון אַלטע מקורות, אַטעמט אָבער דאָס בוך מיט ברענענדיקער אַקטועליקייט. מיט היינטצייטיקן פּיבער. משונהדיקע היינטצייטיקע יידישע דראַמעס, פּערזענלעכע אומגליקן פאַרוויקלען זיך מיט גורלדיקע פּראָבלעמען פון יידישן פּאָלק. און עס ווייזט זיך אַרויס בעת די באַגעגענישן, אָז יעדערער טראַכט און זוכט צו פאַרשטיין דאָס, וואָס קומט פאַר, אויף זיין אייגענעם אופן. יעדערער האָט זיין אייגענעם צוגאַנג, זיין אייגענעם דערלייזער אויף וועלכן ער וואַרט.

די וואַנדערונג פאַרענדיקט זיך ווידער אין ישראל. ווידער פירן אַלע

אין גאנג פון צייט

וועגן צום צענטער פון דער יידישער וועלט. אבער אויך דאָ, נאָך דער
נצחונדיקער זעקס־טאָגיקער מלחמה, אין זייער ווייטערדיקן וואַגל איבערן
לאַנד, געפינען ביידע וואַנדערער נישט קיין ענטפער אויף די פראַגן,
וואָס מאַטערן זיי.

זשאַק לאַנדאו בלייבט אין ישראל, ווייל דאָ מוז זיין די לעצטע
סטאַציע פון זיינע וואַנדערונגען. מרים, דאַקעגן, פאַרלאַזט דאָס לאַנד. זי
פאַרט צוריק מיט אַ ישראלדיקן פאַספּאַרט און מיט אומעט אין האַרץ,
כדי זיך אומצוקערן אויף איר אַמאַליק אַרט.

די פולע דערלייזונג איז נאָך נישט געקומען. די יידישע דעבאַטע
מיט דער וועלט איז נאָך נישט פאַרענדיקט. ווייל „אין לעצטן סך הכל
איז נאָך דאָס, וואָס האָט סימבאָליזירט די בתולה מיט די פאַרבונדענע
אויגן, די בלינדקייט פון פאַראַכטונג, די דערנידערונג, נישט אַפּגעשאַפן
געוואָרן, אַפילו ווען די דאָגמאַטיש־היסטאָרישע אַרגומענטן פון דער
עוולה קעגן אונדז קאָנען מער נישט זיין גילטיק...“

אין סך הכל: אַ מאַדערנער ראַמאַן מיט אַ טיף יידיש־פּילאָזאָפּישן
אינהאַלט, אַנגעזעטיקט מיט שווערע יידישע פראַבלעמען. און צי מ'איז
יאַ אַדער נישט מסכים מיט געוויסע באַגרינדונגען, איז דאָס אַ בוך, וואָס
שטויסט נאָכצוטראַכטן.

VI

יידישע ליטעראַטור-קריטיק אין ליכט פון היינט און נעכטן

מען רעדט און שרייבט היינט ביי אונדז זייער פיל וועגן דער מערכה פון דער יידישער ליטעראַטור. אייגנטלעך רעדט מען א סך מער ווי מען שרייבט. און רעדן רעדט מען נישט וועגן עצם-ענינים גופא פון דער ליטעראַטור, וועגן איר איבערלעכן אויסזען נאָר וועגן איר ביטערן אויסערלעכן מצב. ס'וועט נישט זיין קיין שום גוזמא צו זאָגן, אַז מען באַוויינט זי און באַקלאַגט זי, ווי אַט-אַט הויכט זי אויס די נשמה. טייל-מאַל קומט אויס צו הערן אַזעלכע קלאַג-רייד, ווי מ'וואַלט שוין געדאַרפט אַפהייבן דעם בר-מינן, אַנצינדן ליכט און זאָגן קדיש.

די באַוויינער און באַקלאַגער גיבן דער ליטעראַטור נישט צו נישט קיין געזונט און נישט קיין חשיבות. אַבער ביי יציאת-נשמה האַלט נאָך, צום גליק, נישט אונדזער ליטעראַטור. ביים גאַנצן שווערן קריזיס גייען אומעטום, ווו עס זענען נאָר פאַראַן יידן, און אין דער ערשטער ריי אין ישראל, אַרויס יידישע ביכער. ביים גאַנצן קלאַגעדיקן מצב פון יידישן שרייבער איז כמעט נישט בנמצא אַזאַ פאַל, אַז אַ מחבר זאָל האָבן אַ גוטן פאַרטיקן מאַנוסקריפט און בשום אופן נישט קאָנען אים אַריינגעבן אין צוויי טאָולען.

פאַראַן אַן אַ שיעור שווערע פראַבלעמען, ווי דער מאַנגל אין אַפּנע-מערס פונעם בוך, אַדער גאָר דאָס פאַרשווונדן פון געזעלשאַפטלעכע פאַרלאַגן, וואָס דערפירט דערצו, אַז אַ יידישער שרייבער מוז אַליין אַרויס-געבן און אַליין פאַרשפּרייטן זיינע ביכער. די יידישע ליטעראַטור האָט נאָכן גרויסן חורבן פאַרלוירן אי דעם מאַסן-לייענער, אי די אַפּוטרופּסיס פון פאַרשידענע מינים. אַבער אַנשטאַט, ווי עס געשעט נאָך אַ קאַטאַסט-ראַפּע זיך צו מאַביליזירן, פאַרברעכט מען די הענט, מען פאַלט אַריין אין ייאַוש, וואָס פירט צו אַפהענטיקייט, פאַראַליוזירט דעם ווילן. אין בעסטן פאַל מונטערט מען זיך מיט חלשות-טראַפּנס, אַנשטאַט צו זוכן אַ ווירקנדיקע רפואה.

אַבער דאָס איז געזאַגט במקום הקדמה בלויז. די טעמע גופא איז

אין גאנג פון צייט

דאָס נישט. ס'איז כדאי אויך אַמאָל צו נעמען אויפן טיש אינערלעכע ענינים, וואָס זענען בלוט און פלייש פון דער ליטעראַטור און וואָס זענען געבונדן מיט איר אויבן דערמאָנטן מצב. מיר לעבן אין צייטן פון גרויסע און שנעלע טראַנספאָרמאַציעס. אַלץ ענדערט זיך. די ליטעראַטור בלייבט אויך נישט שטיין אויף אַן אַרט. פאַרן לעצטן פערטל יאָרהונדערט האָט מען אומעטום אין ליטעראַרישע קרייזן אין אייראָפּע און אין אַמעריקע גערעדט וועגן נייע שטרעמונגען, נייע אויסדרוק־פאַרמען אין דער ליטע־ראַטור. וויפל האָט זיך דאָס געטומלט אַרום גייעס ראַמאַן, אַרום דער נייער דיכטונג. נאָך קיינמאָל איז די קריטיק נישט געווען אַזוי באלעבט. אַזוי געבונדן טאַג־טעגלעך מיט אַלע אינערלעכע און אויסערלעכע פּראָ־בלעמען פון דער ליטעראַטור. נאָך קיינמאָל ווי אין די לעצטע יאָרן איז זי נישט געווען אַזאַ פאַרמיטלער צווישן בוך און לייענער, צווישן שרייבער און עולם. אין דער יידישער קריטיק איז גיכער שאַטייל. הכלל, עס גייט איצט אין אַ צווייג אין אונדזער ליטעראַטור, וואָס האָט היינט מער ווי שטענדיק אַ שליחות אויסצופירן און אין וועלכער עס זעט נישט אויס צו זיין זיער פּויגלדיק. עס האַנדלט זיך, ווי דער לייענער שטויסט זיך שוין אָן, אין דער ליטעראַטור־קריטיק.

**

פאַלגט מען נאָך אין יידישע צייטונגען, פאַרשידענע זשורנאַלן, אין צייטשריפטן רעצענזיעס, אָפּהאַנדלונגען, אָפּשאַצונגען וועגן ביכער, וואָרפט זיך קודם כל אין די אויגן ווי ווייט די קריטיק קומט נישט נאָך אַפילו די באַגרענעצטע צאָל דערשינענע יידישע ביכער, ווי ווייניק זיי אינפאַר־מירט, באַהאַנדלט די צוגעשיקטע ביכער אין די רעדאַקציעס, וווּ זיי בלייבן צום גרעסטן טייל ליגן אומבאַרירט אויף די ביכער־פאַליציעס. קוקט מען זיך צו צו דער יידישער ביכער־פּראָדוקציע, שווימט אויף נאָך אַן אַנדערער אַספּעקט פון דער טעמע און נעמלעך, מען דער־זעט אַ געוויסן דוחק אין אויסגאַבעס פון שעפּערישער און פאַרשערישער ליטעראַטור־קריטיק. אמת, עס דערשיינען ביכער, וואָס שטעלן מיט זיך פאַר זאַמלונגען פון קריטישע אָפּהאַנדלונגען, געשריבענע ביי פאַרשי־דענע געלעגנהייטן. דאָס זענען צונויפגעקליבענע גרעסערע און קלענערע אַרבעטן, ס'רוב פון שרייבער וועגן שרייבער; צום גרעסטן טייל זענען דאָס צוזאַמען מיט באַטראַכטונגען פּען־פּראָפּילן, פּען־פאַרטעטן, אָבער

אויך ליטעראַרישע עסייען, ווי „שרייבער און ווערק“ פון חיים בען, „פנימער און נעמען“ פון יצחק יאַנאַסאַוויטש, „געשטאַלטן און פראפילן“ פון ישעיהו שפיגל, „אין אַפשיין פון דורות“ און „געווען אַ יידיש פוילן“ * מיט רירנדיקע דערמאָנונגען פון אברהם זאַק, „אין זכות פון וואָרט“ פון אברהם ליט, „זינגערס און זאַגערס“ פון יצחק גאַלדקאַרן, „אינטים מיטן בוך“ פון רבקה קאַפע, „געשטאַלטן פאַר מיינע אויגן“ פון משה שולשטיין און ענלעכע ווערטליקע אויסגאַבעס. עס דערשיינט צייטנווייז, זייער זעלטן, אַ מאָנאָגראַפֿיע, ווי די פון נח גריס וועגן ישעיהו שפיגל — „פון פינצטער־ניש צו ליכט“. נישט אָנגעבנדיק קיין פולע רשימה, ווילט זיך דאָך נאָך דערמאָנען ביכער פון אַ ספּעציעלן מין, ווי „שמועסן מיט שרייבער אין ישראל“ פון יעקב פאַט, אָדער גאָר מלך ראָוויטשעס „מיינ לעקסיקאָן“ וועגן יידישע און העברעאישע שרייבער אין ישראל לויטן מוסטער כמעט פון דעם פריערדיקן „לעקסיקאָן“ וועגן יידישע שרייבער און קינסטלער אין פוילן. און ראָוויטש שטרייכט אונטער, אַז ער שרייבט דאָ נישט קיין קריטיק נאָר צייכנט פראפילן. נישט מעסטנדיק די אַלע אויסגע־רעכנטע ביכער און ענלעכע צו זיי מיט דער זעלבער מאָס — און יעדעס פאַרדינט כשר אויף אַ באַזונדערע אָפּהאַנדלונג — זענען זיי אַן ספּק גאָר וויכטיקע פּאָזיציעס אין אונדזער שריפטנום און נישט קיין קליינער ביישטייער צו דער יידישער ליטעראַטור־קריטיק.

אויב עס איז אַבער געזאָגט געוואָרן, אַז עס וואָרפט זיך שטאַרק אין די אויגן אַ דוחק אין ליטעראַטור־קריטיק, מיינט דאָס קריטיק ווי אַ סיסטעמאַטישע, כסדרדיקע באַגלייט־דערשיינונג פון דער ליטעראַטור, און קריטיקער, וואָס האַלטן רעגולער, אומאויפהערלעך אַ וואָך אויג אויף דער ליטעראַטור, וואָס דעקן אויף, זוכן, פאַרשן, שטויסן איר אַנטוויק־לונג און הער עיקר — וואָס האַבן גלייכצייטיק אַן אויפגאַבע טאָג איין טאָג אויס צו פאַפּולאַריזירן אַ ווערק, אַרויסצורופן אַ באַדערפעניש צו לייענען, דערוועקן אַן אינטערעס צום בוך. ס'איז זיך היינט נישט פאַר־צושטעלן אַ ליטעראַטור אַן קריטיק. אייגנטלעך איז די קריטיק אַן אַרגאָן־נישער טייל פון דער ליטעראַטור. אמת, געווען שטענדיק און פאַראַן נאָך היינט פאַרשידענע מיינונגען וועגן דעם וואָס זי איז די קריטיק, געווען צומאָל אַזעלכע — און אפשר פאַראַן נאָך היינט — וואָס האַבן געפּסקנט, אַז די קריטיק איז אַ פינפטער ראַד צום וואָגן פון דער קונסט. היינט איז

* פאַרזעצונג פון „אין קעניגרייך פון יידישן וואָרט“.

אין גאנג פון צייט

שוין גיכער זעלטן צו טרעפן א שעפערישן מענטש, וואָס זאָל ספקן, אָן זי, די קריטיק, אויב זי איז נאָר אַן עכטע, אַ שעפערישע, איז אן און פאַר זיך אויך אַ פאַרם פון קונסט און דערמיט אירער אַ באַשטאַנדטייל. זי איז נישט קיין צופעליקע דערשיינונג. די קריטיק שטעקט אין דער מענטשלעכער נאַטור ווי יעדער אַנדערער שאַפונגס-אימפולס. פונקט ווי יעטועדער אַנדערער גייטיקער פונק, וואָס טליעט אין דער מענטש-לעכער נשמה, זוכט די קריטיק זיך אויסצודריקן, זיך צו אַנטפלעקן. דער אונטערשייד איז וואָס אויב אַ שרייבערישער טאַלאַנט רעאַגירט אויף רועם, פליסיקן לעבן, רעאַגירט זי, די קריטיק אויף דעם אויסגעקריס-טאַליזירטן „שטאַף“, אויף לעבן פאַרקערפערט שוין אין קונסט. איר עמפינדלעכקייט באַצייט זיך צו דעם שוין געשטאַליקטן, אַבער די עמפינדלעכקייט אירע איז אויך אַ שטענדיק וואַכזאַמע, אַקטיווע. און ווייל זי איז שטענדיק אַן עמפינדלעך-אַקטיווע און באַגלייט תמיד דעם שעפערישן פראַצעס פונעם קינסטלער איז איר פונקציע און ראָל נישט פון קליינער באַדייטונג.

די יידישע קריטיק האָט גאָר אַן אַלטע טראַדיציע. ס'איז נישט קיין צופאַל וואָס אַ סך באַרימטע קריטיקער ביי פעלקער צווישן וועלכע מיר האָבן געלעבט, זענען געווען יידן. אין צאָרישן רוסלאַנד האָבן די ליטעראַ-טור-קריטיקער אייבענוואָלד, דער טעאַטער-קריטיקער קוגעל און דער קונסט-קריטיקער טוגענהאַלד זיך געפונען ביי דער מזרח-וואַנט פון דער קריטיק, וואָס האָט דאָך געשמט מיט אַזעלכע נעמען ווי ביע-לינסקי, טשערנישעווסקי, פיסאַריעו, דאַבראַליובאַוו. שפעטער האָבן זיך קונה שם געווען די קריטיקער ווענגראַוו, וואַלינסקי, גארענפעלד, גער-שענזאָן. יידן אין דער רוסישער קריטיק האָבן זיך אַ סך פריער באַקאַנט געמאַכט אין דער ליטעראַרישער און קונסט-וועלט ווי שרייבער פון יידישן אַפּשטאַם. פאַסטערנאַק, מאַנדעלשטאַם, באַבעל, מאַרשאַק, ערענבורג זענען אַרויף אויף דער ליטעראַרישער אַרענע נאָך דעם ווי ס'האָט שוין געהאַט געוויקט אַ פּלעיַאָדע קריטיקער יידן.

אין אַמאַליקן פּוילן איז דער גרעסטער און צומיינסטן פראַדוקטיוו-שעפערישער ליטעראַטור-קריטיקער און ליטעראַטור-היסטאָריקער געווען דער ייד ווילהעלם פעלדמאַן. דער דענישער ייד געאַרג באַאַדעס האָט אַריבערגעשטיגן די גרענעצן פון זיין געבוירן-לאַנד, ער האָט זיך דער-וואַרבן אַ וועלט-נאַמען מיט זיין פּיל-טאַמיק ווערק „די הויפט-שטרעמונג-גען אין דער ליטעראַטור פון 19-טן יאָרהונדערט“, מיט אַנדערע וואַגיקע

ווערק. און די ראל פון יידן אין דער קריטיק באגרענעצט זיך נישט בלויז צו די אויסגערעכנטע לענדער.

צו שרייבן וועגן אלע סיבות פון אזא דערשיינונג וואלט פארנומען צופיל ארט. דערמאנען דארף מען אבער, אז ביי יידן איז פאראן, ווי געזאגט, א גאר אלטע טראדיציע פון אזא מין אינטעלעקטועלן דענקען און אזא שאפונגס-סטיל, ווי ס'איז קריטיק. די אלטע העברעאישע און אראמעאישע ליטעראטור איז פול מיט פרושים, הערות, דער סטיל טראגט א כאראקטער פון וויכוחים. במשך פון אונדזער צוויי טויזנט-יאריקער צעשפרייטקייט האבן דער בית-המדרש, דער חדר, די ישיבה דאס לער-נען א בלאט גמרא, דער פילפול, דער ספר פון שאלות און תשובות אויס-געשפינט און אויסגעשמידט אן ארט טראכטן דורך אריינקוקן טיפער אין דער זאך, אן אייגנשאפט פון אנאליזירן און קאמענטירן. אפילו די השכלה-ליטעראטור מיט איר דיאקטישקייט פארמאגט אויך אין זיך עלעמענטן, וואס זענען ענלעך צו קריטיק. אבער נאך א סך פריער, שוין אין מיטל-אלטער איז אויפגעקומען ביי יידן קריטיק ווי א באזונדערער צווייג. זאל דא דערמאנט ווערן רשי, וועלכער האט געלעבט אין 11-טן און 12-טן יארהונדערט אין פראנקרייך (אין דער שטאט טרוא). בעת דער גאלדענער תקופה אין שפאניע, האט משה אבן עזרא (12-טער יארהונדערט) אנגע-שריבן אין דער אראבישער שפראך א בוך וועגן דער פאעזיע ביי יידן, וועגן פיוטים — אגב איז דאס בוך איבערגעזעצט געווארן אין ישראל. דער דיכטער אחריו (13-טער י.ה.) איז אויך געווען ליטעראטור-קריטיקער ווען דאס יידישע גייסטיקע לעבן האט זיך איבערגעטראגן און איינגע-ווארצלט אין אנדערע טיילן פון אייראפע, האבן אין דער שפראך פון פאלק צווישן וועלכן יידן האבן געלעבט, געשריבן קריטיק איבער יידישער שאפונג אזעלכע געלערנטע ווי גיגער, צונץ, שפעטער שטייג-שניידער, איזיק הירש ווייס.

**
*

די מאדערנע יידישע ליטעראטור, וואס האט זיך געשטאלטיקט אין מזרח-אייראפע, איז אויף איר גאנצן וועג באגלייט געווען פון קריטיק, געשריבן דורך שרייבער, דענקער, היסטאריקער, דורך שעפערישע מענטשן, וואס האבן די פארשונוג און דעם אנאליז איבער דער ליטעראטור געמאכט פאר זייער טעגלעך ברויט און האבן זייערע קריטישע און פארשערישע שאפונגען אריינגעטראגן אין דער ליטעראטור ווי אירן אן ארגאנישן

אין גאנג פון צייט

עלמענט. מ'דארף דא קודם כל זיך אפשטעלן אויף די צוויי זיילן פון דעם מין יידישער שאפונג: ישראל צינבערג און שמעון דובנאָוו. שמעון דובנאָוו איז געווען אַ באַקאַנטער ליטעראַטור־קריטיקער נאָך איידער ער האָט זיך באַרימט געמאַכט אַלס היסטאָריקער פון יידישן פּאָלק. ער האָט פּריער און אויך שפּעטער מיט פּאַסיע נאָכגעפּאָלגט די אויפגעגאַנגענע יידישע ליטעראַרישע שפּראַצונגען; קאַרגע צוויי צענדליק יאָר, אין די אַכציקער און ניינציקער יאָרן, האָט ער אונטערן נאָמען „קריטיקוס“ זיך מטפּל געווען מיט יידישער קריטיק, באַקאַנט געמאַכט די יידישע שרייבער און זייערע ביכער אין דער ערשטער ריי צווישן דער רוסיש־רעדנדיקער יידישער אינטעליגענץ. מיט זיין שטענדיקער ליטעראַרישער כּראַניק, וואָס ער האָט געפירט אין דער יידיש־רוסישער צייטונג „וואַסכאָד“, מיט זיינע פּילע אָפּהאַנדלונגען וועגן דער יידישער ליטעראַטור און דער יידישער שפּראַך אין די רוסיש־יידישע צייטשריפטן „יעווריסקאַיאַ סטאַרינאַ“, „יעווריסקי מיר“ און אַנדערע זשורנאַלן האָט ער פאַרוואַרפּן אַ בריק צווישן דעם יידישן שרייבער, דעם יידישן בוך און דער יידישער אינטעליגענץ. ס'איז באַקאַנט אויך, אַז דובנאָוו אונטערן נאָמען „קריטיקוס“ האָט מיט זיינע אָפּהאַנדלונגען דערמוטיקט דעם יונגן שלום־עליכם, ספּעקטאָר און אַנדערע יונגע שרייבער און דערמיט געשטויסן די אַנטוויקלונג פון דער יידישער ליטעראַטור. שפּעטער האָט ער זיך פּערזענלעך באַקענט און באַפּריינדעט מיט שלום־עליכמען, מענדעלען, דינעזאַנען, פּרוגן און אַנדערע שרייבער, געוואָרן זייער פּריינד און נאָכ־געפּאָלגט זייער גאַנג אין דער ליטעראַטור פון דער נאָענט. אין דער זעלבער צייט האָט ער געפירט אַ מלחמה קעגן די ש״מ־רס און גערייניקט דאָס ליטעראַרישע פעלד פון די ווילד־גראָזן. פון גרויסער באַדייטונג איז אויך געווען צו יענער צייט זיין בוך „אַן אַלגעמיינער בליק אויף דער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור“, וואָס איז דערשינען אין 1886. הגם אַ פּראַגמענטאַרישער איבערבליק, האָט עס אָבער געהאַלפּן אַרויספירן די יידישע ליטעראַטור אויף דער אַרענע און איר געגעבן אַנזען.

דובנאָוו, הגם ער האָט אין יידיש דעמאַלט נאָך נישט געשריבן, האָט מיט זיינע קריטישע אָפּהאַנדלונגען כּסדר דערהויבן דאָס יידישע לשון, געגעבן אים חשיבות. מיט זיין ליבשאַפט צו דעם יידישן פּאָלקלאָר, האָט ער אויפגעדעקט די פּערל, וואָס עס שטעקן אין דעם יידישן לשון, און געוועקט ביי דער אינטעליגענץ דעם באַווסטזיין, אַז דער „זשאַרגאָן“

איז מסוגל צו זיין און איז שוין אַ ליטעראַטור־שפּראַך. אַז מען קוקט אַרײַן אין זײַן בוך „פּון זשאַרגאַן צו ייִדיש“ וווּ ס'זענען צונויפּגעזאַמלט קריטישע אָפּהאַנדלונגען, פּאַרטערען פּון שרײַבער, זעט מען וואָס פּאַראַ ראַל עס קאָן שפּילן אַ קריטיקער פּאַר אַזאַ ליטעראַטור ווי ס'איז די ייִדישע.

ס'איז אפשר נישט קיין צופאַל וואָס דער באַדייטדיקסטער היסטאָר־ריקער פּון ייִדישן פּאָלק, דובנאָוו, האָט זיך אַזוי פּיל מטפּל געווען מיט ייִדישער ליטעראַטור — אגב איז אפילו זיין „געשיכטע פון חסידים“ אויך פול מיט ליטעראַטור־קריטיק און ליטעראַטור־געשיכטע. די ליטע־ראַטור איז דאָך די נשמה פון פּאָלק, אַ פּאָלק אָן ליטעראַטור, אָן גײַט־טיקע גיטער איז ווי אַ לעבעדיקער אַרגאַניזם אָן אַ רוקן־ביין, און ס'איז אויך נישט קיין צופאַל וואָס אומעטום, וווּ מען פּאַרמעסט זיך אויף אונדזער פּאָלק, גרייפט מען אָן ראשית כל די ליטעראַטור און אירע שעפּער, וואָס האָט זיך מאַניפעסטירט אַזוי בולט אין סאָויעט־רוסלאַנד. דער ייִדישער היסטאָריקער האָט בחוש געפּילט אין דער ליטעראַטור, אין אַנדערע גײַסטיקע גיטער, דעם „שטאַף“ וואָס צעמענטירט דאָס פּאָלק. אפשר דערפּאַר האָט אויך גרעץ, דער אַזוי אַנדערשיקער ווי דובנאָוו, זיך פּאַרנומען מיט ייִדישער ליטעראַטור. אין אונדזערע צײַטן האָט דער היסטאָריקער בערל מאַרק זיך אַ סך געווינדמעט דער ליטע־ראַטור־קריטיק.

**

די ייִדישע ליטעראַטור און שריפטנטום בכלל האָט געהאַט אין דינסט אַזאַ רײַז, דענקער און שעפּער ווי ישראל צינבערג. אמת, דער דאַקטאָר פּילאָזאָפּיע און כעמיקער צינבערג, וועלכער האָט געאַרבעט אַלס כעמיקער ביז דער לעצטער צײַט פון זיין אַרעסט אין 1938, איז געווען אַ ליטעראַטור־היסטאָריקער, אָן אַלזײטיקער פּאַרשער. אין זײַנע ניין מאַנומענטאַלע בענדער „די געשיכטע פון דער ליטעראַטור ביי יידן“ האָט ער זיך פּאַרנומען נישט בלויז מיט ליטעראַטור, נאָר אויך מיט אַלע צווייגן פון שריפטנטום, מיטן שעפּערישן געדאַנק ביי יידן, מיט קולטור בכלל און אַרײַנגענומען אין זײַן ווערק אויך שעפּער, וואָס האָבן געשריבן אין פרעמדע שפּראַכן. צינבערג איז אַבער אײַנצײטיק געווען אַ ליטעראַטור־קריטיקער. דער ליטעראַטור־היסטאָריקער און ליטעראַטור־קריטיקער

אין גאנג פון צייט

גייען צוזאמען ביי אים. די פארשונג, דער אנאליז און די אפשצונג זענען צוזאמענגעפלאכטן. און אונדזער מאדערנע ליטעראטור אין יידיש האט ער אריינגעשפינט ווי א המשך אין אלגעמיינעם, לאנג-דורותדיקן פראצעס פון יידישער שאפונג. ער האט באוויזן, אז זי איז א ווייטערדיקע שפראך-צונג, א פרישע פלאנץ אין דעם אלגעמיינעם יידישן גארטן אין וועלכן ס'זענען אויסגעוואקסן די העברעאישע און אראמעאישע ליטעראטור און דערמיט זי ארויפגעשטעלט אויף א הויכן פיעדעסטאל. ער האט זי מיט זיינע פארשונגען און אפשצונגען דערהויבן צו די העכסטע הייכן. ס'האבן דעמאלט נישט געפעלט קיין ווילדקייטן אין אונדזער ליטעראטור, ווי ס'פעלט קיינמאל נישט, ווי ס'פעלט אויך נישט אין אנדערע ליטעראטורן. צינבערג האט אבער געוויסט, אז א ליטעראטור שאצט מען לויט אירע שפיצן. ער האט געזען אין דער דורותדיקער יידישער ליטעראטור א טיפע לעבנס-פילאזאפיע.

ישראל צינבערג איז געווען אריינגעטאן מיט לייב און לעבן אין דעם פארשן און אנאליזירן א צייט-אפשניט פון ליטעראטור ביי יידן, וואס נעמט ארום כמעט טויזנט יאר. און געטאן האט ער דאס לויט א מעטאד, וואס באשטייט אין אנאליזירן נישט בלויז די אינערלעכע באדינגונג-גען, נאר אויך די אויסערלעכע השפעות, וואס האבן געווירקט אויף יידי-שער שאפונג אין די פארשידענע לענדער, ווו יידן האבן געלעבט, ובכן אן ארבעט, וואס קאן פארשלינגען און אפרייסן פון טאג-טעגלעכע דער-שיינגען א סך צענדליקער מענטשן. און דאך האט צינבערג, אנגייענדיק מיט זיין גרויס ווערק, געשריבן וועגן שרייבער פון זיין צייט ארטיקלען, רעצענזיעס, אפהאנדלונגען פאר „יעוורעיסקאיא מיסל“, „יעוורעיסקי וויעסטיק“, פאר פיל אנדערע רוסיש-יידישע, יידישע און העברעאישע צייטונגען און זשורנאלן. ער איז אין דער זעלבער צייט געווען רעדאקטאר פאר יידישער און העברעאישער ליטעראטור אין דער רוסיש-יידישער ענציקלאפעדיע. ער ווענדט זיך צו יידישע שרייבער זיי זאלן אים צושיקן זייערע ביאגראפיעס, ער שרייבט איינצייטיק מאנאגראפיעס. מען דארף דערצו צוגעבן, אז צינבערג האט געלעבט און געשאפן זיין מאנאמענטאל ווערק אין לענינגראד, ובכן, ווייט פון א יידישן, שעפערישן צענטער — וואס האט גורם געווען, אז געוויסע זאכן זענען נישט דערגאנגען צו אים — און דאך איז ער געווען דאס וואכעדיקע אויג און רעאגירט אויף די

ליטערארישע דערשיינוגען פון זיין צייט. אט למשל דערשיינט מאַקס עריקס „געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור“. צינבערג באַהאַנדלט דאָס ווערק, רופט אַרויס פאַראַינטערעסירונג ביים עולם, פאַלעמיזירט מיטן מחבר, געפינט אויס נישט ריכטיק עריקס שטעלונג, אַז די מאַטעריע־ לע באַדינגונגען האָבן געלייגט דעם הויפּט־שטעמפל אויף געוויסע אַספעקטן פון דער ליטעראַטור. ער רופט זיך אַפּ אויף מאַקס וויינריכס ווערק „בילדער פון דער יידישער ליטעראַטור־געשיכטע“ און ווייזט ווידער אָן, אַז דאָ האָט דער מחבר פאַרזען די העברעאישע השפּעות.

צינבערג דער ליטעראַטור־פאַרשער און דער ליטעראַטור־קריטיקער איז אַ שטענדיקער, אומדערמידלעכער אַבסערוואַטאָר, ער רוט נישט, גראַבט, זוכט, אַקערט דורך דעם האַרטן באַדן פון דער יידישער ליטעראַטור. אין זעקסטן באַנד הייבט ער אָן צו באַהאַנדלען די ליטעראַטור אין יידיש פון אירע ערשטע אָנהייבן, אַבער פריער, אין פינפטן באַנד, גיט ער, לויט זיין קולטור־היסטאָרישן מעטאָד, אַ ברייטן פרעסק פונעם לעבן פון יידן אין פּוילן, וועגן זיין גייסטיקן און קולטור־מצב. גרייטנדיק די ווייטער־דיקע ווערק וועגן דער פאַרגאַנגנהייט, רייסט ער נישט אַפּ די אויפּמערק־זאַמקייט פון דער קעגנוואַרט, ער איז ווי אַ סייסמאָגראַף פון דער ליטע־ראַטור פון זיין צייט.

ליידער האָט ער זיין ווערק וועגן דער ליטעראַטור אין יידיש נישט פאַרענדיקט און ווי טרויעריק־סימבאָליש דאָס איז וואָס די צוויי גרויסע ראש־המדברים פון דער יידישער ליטעראַטור האָבן אַזוי טראַגיש פאַרענ־דיקט זייער שעפּעריש לעבן: שמעון דובנאָוו אומגעבראַכט צו 81 יאָר דורך די היטלעריסטישע משחיתים, ישראל צינבערג אומגעקומען צו 65 יאָר אין אַ סאָוועטישן לאַגער אַדער תּפּיסה.

**

נישט קיין קליינע ראַל אַלס קריטיקער האָט געשפּילט אין דער מאַדערנער יידישער ליטעראַטור י. ח. ראַבניצקי, דער אינטימער פּריינד פון ביאַליקן. אַליין אַ שרייבער, אַן עסיאיסט, פּובליציסט, אין ביידע שפּראַכן, אין יידיש און העברעאיש, האָט ראַבניצקי אַלע זיינע כּוחות, דאָס רוב פון זיין צייט אָפּגעגעבן באַקאַנט צו מאַכן אַנדערע שרייבער,

אין גאנג פון צייט

אויסצוגעפינען פארבארגענע טאלאנטן, ארויסצופירן די ליטעראטור אויף דער לעבנס־ארענע. ניגער שרייבט וועגן אים, און ער האט געטאן אין יידיש, דאס וואס דובנאווי־קריטיקוס אין רוסיש. אבער ווער ווייסט צי נישט מערער. פארן יידישן שרייבער איז אויך דעמאלט נישט געווען אפן טיר און טויער. ראבניצקי האט אין 1887, אין די דעמאלסטיקע באדינגונגן גען פון שטרענגער צארישער צענזור, געשאפן צוזאמען מיט ליליענבלום מען אין אדעס א טריבונע ארום וועלכער יידישע שרייבער זאלן זיך קאנען גרופירן. דאס איז געווען „דער וועקער“ פון וועלכן ער, ראבניצקי, איז געווען דאס הארץ און נשמה. שלום עליכם האט דערפילט אין אים א קריטיקער פון גאטס גאב און אים הערנאך איינגעלאדן איבערצונעמען אין זיין „יידישע פאלקס־ביבליאטעק“ די קריטיק און ביבליאגראפיע. און ראבניצקי, האט די נייע ארבעט באטראכט ווי א שליחות באקאנט צו מאכן די יידישע ליטעראטור, צו דערהייבן די יידישע שפראך, הגם ער איז נישט ווייניקער געווען פארליבט אין העברעאיש, און געשריבן סיסטעמאטיש אונטערן פסעוודאנים רבי קצין גאנצע סעריעס רעצענזיעס, פארטיפטע אפהאנדלונגען וועגן יידישע שרייבער. דער קריטיקער האט אבער איינגעזען, און דער יידישער שרייבער נויטיקט זיך מער ווי אין א רעצענזיע. איז ער געווארן אויך אן ארויסגעבער פון ביכער, א רעדאקטאר טאר. מער ווי א האלבן יארהונדערט האט ער זיין ארבעט ווי א קריטיקער פאראייניקט מיט די שווערע אויפגאבן פון א רעדאקטאר און פארלעגער, אליין אויפגעשטעלט יידישע און העברעאישע פארלאגן און צייטשריפטן. ער האט זיך נישט געפילט און נישט געשעמט ווי א שרייבער און קריטיקער צו זיין אויך א טוער און צו שלעפן דעם שווערן וואגן פון דער יידישער ליטעראטור בארג ארויף. אונטער ראבניצקיס אויפזיכט און מיט זיין מיטהילף איז ארויס נישט איין יידיש בוך. דאס איז נישט געווען חס וחלילה אזוי ווי דאס קומט פאר היינט, ווען א ייד פון א גאנץ יאר ברענגט א מאנוסקריפט און א שרייבער, צוליב פרנסה, מאכט דערפון א בוך. דעמאלט זענען נאך אזעלכע זאכן נישט געווען אין דער מאדע. שרייבער צווישן זיך האבן זיך א סך געהאלפן. אפילו שלום עליכם האט געגעבן ראבניצקין צו רעדאגירן זיינע ראמאנען „סטעמפעניו“ און „אסעלע סאלאוויי“. צוזאמען מיט שלום־עליכמען האט זיך ראבניצקי אויך אונטערגענומען צו פארטרייבן די שמירס מיט זייערע שונד־ראמאנען. שוין זייענדיק אין ישראל, ווו ער האט געשריבן צום

גרעסטן טייל העברעאיש, ווען ער האט שוין נישט געקאנט האלטן דעם פולס פון דער יידישער ליטעראטור, האט ער נאך אלץ נאכגעפאלגט מיט פארבענקטע בליקן די ליטערארישע געשעענישן אין דער אלטער היים.

**
*

מ'וואלט געקאנט אויסרעכענען נאך א לאנגע רשימה פון פארשידנארטיקע קריטיקער ווי צום ביישפיל ש. ל. ציטראן און ענדלעכע צו אים, אדער גאר י. י. לערנער, אלעקסאנדער צעדערבוים און אנדערע פון זייער שניט. דאס איז אבער נישט קיין היסטאריש-כראנאלאגישע אפהאנדלונג וועגן קריטיקער, נאר וועגן אייניקע פראבלעמען פון אונדזער היינטיקער קריטיק און הן די שוין דערמאנטע נעמען, הן די וואס וועלן נאך דערמאנט ווערן, דארפן בלויז דינען ווי אן אילוסטראציע.

קריטיק ביי יידן פונקט אזוי ווי ביי אנדערע פעלקער, איז שטענדיק געגאנגען האנט ביי האנט מיט דער ליטעראטור. זי איז דורכגעגאנגען פארשידענע פאזן און גילגולים ווי די ליטעראטור גופא. געווען צייטן, ווען ס'איז קיין אמתע קריטיק כלל נישט געווען, ווייל ס'איז נאך קיין אמתע, אויסקריסטאליזירטע ליטעראטור נישט געווען. די יידישע מאדערנע ליטעראטור איז א יונגע, בסך הכל א וואסערע הונדערט יאר אלט. אוודאי זענען אויך די מעשה-ביכלעך און די צאינה-וראינה ליטעראטור און זיי האבן געשפילט נישט קיין קליינע ראל. אבער נישט יענע ליטעראטור און נישט יענע לייענער, וואס זענען באשטאנען פון ווייבער און פראסטן פאלק, האט געקאנט גורם זיין ס'זאל געבוירן ווערן א קריטיק, ווי מיר פארשטייען דאס היינט. די ערשטע אפהאנדלונגען וועגן יידישע ביכלעך האבן זיך אנגעהויבן באווייזן אין 1862, אין „קול מבשר“. אזוי ארום האט די מאדערנע קריטיק אנגעהויבן שטעלן אירע ערשטע טריט אין דער זעלבער צייט, ווען ס'האט אנגעהויבן אויפקומען א קינסטלערישע ליטעראטור. זינט דעמאלט האט זי זיך פארשידנארטיק געשטאלטיקט. און א סברה, אז עס זענען שטענדיק געווען, פונקט ווי עס זענען היינט פאראן פארשידענע צוגאנגען און קאנצעפציעס וועגן קריטיק.

אין גאנג פון צייט

קריטיק שטאמט (דאס ווארט) פון גריכיש און באדייט נישט נאָר אנאליזירן, אָפּשאַצן, נאָר אויך משפטן, פסקנען. זענען געווען קריטיקער, און עס פעלן אויך היינט נישט אַזעלכע, ווי מיר וועלן דאָס ווייטער זען, וואָס האָבן דאָס גענומען בוכשטעבלעך. צי זיי האָבן דאָס יאָ אָדער נישט גענומען פון דעם גריכישן באַגריף, איז דאָ נישט וויכטיק, אָבער פאַר זיי איז קריטיק אַ מין פסקנען שאלות, אין בעסטן פאַל מבינות־זאָגער־יי. די אָפּהאַנדלונג, אָדער רעצענזיע איז נישט קיין אַריינטראַכטן זיך אין שרייבערס וועלט, דאָס זוכן שייכותן מיט ליטעראַטור־טראַדיציע, אָדער מיט אַ סביבה, נאָר עפעס ענלעכעס צו אַן עקספּערטיזע — וואָס ס'איז גוט און וואָס ס'איז שלעכט און לויט אַ בוכהאַלטער־ישן חשבון באַשטימט מען דעם ווערט פון בוך. אַזאַ קריטיקער פאַרוואַנדלט זיך אין אַ טרוקע־נעם שופט, וואָס לעבט נישט איבער דאָס ווערק, נעמט נישט אין באַטראַכט דעם שרייבערס אייגנאַרט, נאָר משפט פון זיין אייגענעם קוק־ווינקל.

אָפּשטעלן זיך אויף איינצעלנע אַזעלכע קריטיקער, וואָלט צו ווייט פאַרפירט. איז זאָל דאָ דערמאָנט ווערן פון דער פאַרגאַנגנהייט אַ באַקאַנט־טער שרייבער, וואָס קאָן טיילווייז גילטן ווי אַ ביישפּיל פון אַזאַ קריטיק, און נעמלעך דוד פרישמאַן.

דער טאַלאַנטירטער שריפטשטעלער — דערציילער, עסיאיסט — איז ווי באַקאַנט אויך געווען אַ שטענדיקער קריטיקער. און פרישמאַן דער קריטיקער האָט פונקט ווי פרישמאַן דער שריפטשטעלער פאַרמאַגט אַ פיינעם, גראַציעזן סטיל, אַ שפרודלדיק לשון און בליצקייט פון געדאַנק. מיט דער יידישער ליטעראַטור און דער יידישער שפראַך איז ער געווען אויף דו. מיט זיינע קריטישע עסיען און אָפּהאַנדלונגען האָט ער נישט ווייניק פאַרפּעסעטעטע ווינקלען אויפגעדעקט אין דער ליטעראַרישער וועלט. ער האָט געשטורעמט קעגן בטלנות, קעגן פראַווינציאַנעלקייט און קעגן וואָס נישט? אָבער וועגן פרישמאַנען דעם קריטיקער פלעגט מען זאָגן, אַז ער פירט זיך ווי אַ רבי. ער האָט די שרייבער געוואָלט לערנען און ער גופא האָט פון זיי גאַרנישט געוואָלט לערנען, ערגער — נישט געוואָלט נעמען אין באַטראַכט יענעם „ספּעציפיק“. ער האָט שלום עליכמען געמאַכט שווערע פאַרוורפן פאַר זיין „אַלטמאַדישן“ סטיל

אין „סטעמפעניו“ ער האָט בשום אופן נישט געקאָנט און אויך נישט געוואָלט באַנעמען פרצן. אויב ס'איז נישט געווען לויט זיין אויפפאַסונג. האָט עס נישט געטויגט. ווייניק קריטיקער ווילן נישט צולאָזן דעם גע- דאַנק, אָ אַ בוך, וואָס איז אָנגעשריבן נישט לויט זייער אַני מאַמין, קאָן אויך זיין אַ גוט ווערק? חוץ גאווה שטעקט דאָ, פאַרשטייט זיך, אויך סכאַלאַסטיק. אַזאַ אַרט קריטיק פאַרוואַנדלט זיך אין אַ דאָגמע און האָט גאַרנישט צו טאָן מיט שעפּערשיער קריטיק, שוין אָפּגערעדט ווען מיט מבינות־זאָנעריי פאַרנעמט זיך אַזעלכער, וואָס פאַרמאָגט נישט די גרויסע מעלות פון אַ דוד פרישמאַן.

דער היפּך פון אַזאַ קריטיקער איז געווען בעל־מחשבות. ער האָט אַריינגעבראַכט אַ פרישן, לעבעדיקן אַטעם, אַ שעפּערישן פונק אין דער יידישער קריטיק.

דאָקטער עליאַשעוו האָט זיך אין די 90־קער יאָרן באַווזן פּלוצלונג. כאַטש זיין קינדהייט און פריע יוגנט האָבן זיך אויספאַרמירט אין שטרענגן חדר, אין ישיבה, אין דער אַטמאָספּער פון די ליטווישע מוסרניקעס, קעגן וועלכע ער האָט זיך פרי רעוואַלטירט, איז ער אַ צענדליק יאָר, בעת ער האָט שטודירט און דערנאָך געאַרבעט ווי אַ דאָקטער־מעדיצין אין אויסלאַנד, געווען אָפּגעריסן פון דעם יידישן ליטעראַרישן געזינדל. ווען ער איז צוריקגעקומען, איז ער קודם כל געווען אַן אויסגעהונגע־טער, דורשטיקער לייענער פון יידישן בוך. פאַר אים, בעל־מחשבותן, איז פולשטענדיק גילטיק געאַרג בראַנדעסעס און שפּעטער ניגערס שטע- לונג, אַז ראשית כל דאַרף אַ קריטיקער זיין אַ גוטער לייענער, וואָס מיינט, אַז ווען ער לייענט אַ ווערק, דאַרף ער קאָנען זיך איבערטראַגן אין שרייבערס „איד“, אין מהות פון זיין שאַפונג. דאָס מיינט אויך קאָנען זיין איינצייטיק דער געניסער און דער ווייטערדיקער שפינער פון גע- לייענטן בוך. דאָס לייענען איז אויך אַ פּראָצעס פון שאַפן. אַ גוטער, אינטעליגענטער לייענער, שפינט אַריין עפעס אייגנס אינעם ווערק, און פאַרן קריטיקער איז דאָס געלייענטע בוך אויך אַ מיטל אַרויסצו- ברענגען אייגענע געדאַנקען און געפילן, וואָס פאַרקייטלעך זיך מיטן באַהאַנדלטן ווערק.

בעל־מחשבות האָט געהאַט די אַלע מעלות. דערצו איז ער געווען

אין גאנג פון צייט

נישט נאָר אַן אוהב הספר, נאָר אויך אַן אוהב הסופרים. ס'איז נישט קיין קליינע מעלה ביי א קריטיקער. מ'הערט דעמאָלט אויף צו זיין אַ פריידיקער, אַ שופט, מען זוכט דעמאָלט צו פאַרשטיין פאַרוואָס אַזוי און נישט אַנדערש.

דאָקטער עליאַשעוו איז געווען דורכגעדרונגען מיט דער מערב־איי־ראפּעאיִשער ליטעראַטור. און געווען איז ער אַ חסיד פון פּראַנצויזישן פּילאָזאָף און קונסט־קריטיקער היפּאָליט טען, דעם טעאָרעטיקער פון ירושה־און סביה־מעטאָד. בעל מחשבות האָט פּונקט ווי טען קודם כל געפּאַרשט די באַדינגונגען פון אַרום אין וועלכע דאָס ווערק איז אַנטשטאַנען. און פּונקט ווי טען האָט ער אויך אין באַטראַכט גענומען דעם שריי־בעיס אינדיוידואַליטעט, זיין אייגנאַרט, זיין טאַלאַנט. אַ מעטאָד האָט אָבער אי אַ מעלה, אי אַ חסרון. פאַראַן די געפּאַר זיך צו פאַרמאַכן אין אים, וואָס פאַרשמעלערט די האַריוואַנטן. אָבער הגם בעל־מחשבותן האָט שטאַרק געצויגן צום אַנאַליז פון די סאַציאַל־געזעלשאַפטלעכע כוחות, פון די פּסיכאָלאָגישע און קולטור־פּאַקטאָרן פון דער ייִדישער סביבה אין וועלכער דער שרייבער האָט געלעבט און געשאַפּן, איז ער אין זיין מעטאָד נישט געבליבן פאַרשלאָסן.

בעל־מחשבות איז נישט געווען קיין טרוקענער לאַגיקער, קיין קאַלטער אַנאַליטיקער, ער האָט מיטגעלעבט מיטן שרייבער, מיטגעמאַכט זיינע ווידעראַנאַנדן. ער זוכט און אַנטדעקט שטענדיק עפעס שיינס, דער־הויבנס. און האָט ער דערשנאַפט ערגעץ אַ טאַלאַנט, האָט ער שוין נישט גערוט. אַזוי צום ביישפּיל איז א. לוצקי נישט געווען אַנערקענט, ער האָט נישט געהאַט קיין מזל צו קריטיקער. ווען צו בעל־מחשבותן זענען אַריינגעפאלן אין די הענט אייניקע זיינע לידער, האָט ער גלייך אַנגעשריבן וועגן דיכטער צו די אַמעריקאַנער ייִדישע צייטונגען, אָו ער האָט אַנט־דעקט אַ טאַלאַנט. זינט דעמאָלט האָט זיך צו לוצקין געענדערט די באַ־ציאונג.

במשך פון קאַרגע דריי צענדליק יאָר האָט בעל־מחשבות געטריי באַגלייט די ייִדישע ליטעראַטור, נישט אַפּגעשטאַנען אַפּילו דעמאָלט, ווען די שווערע קראַנקייט, וואָס האָט פרי איבערגעריסן זיין לעבן, האָט אים

געמאטערט. סיי מיט זיינע גרעסערע ארבעטן וועגן מענדעלען, פרצן און פיל אנדערע שרייבער, סיי מיט זיינע קורצע עסייען, אפהאנדלונגען, געשריבענע בילדעריש, דערציילעריש, האט ער אויסגעברייטערט די האַריזאָנטן פון דער שעפּערישער קריטיק, און דערמיט אויך פון דער יידישער ליטעראַטור.

**
**

בעל-מחשבות איז געשטאַרבן אין 1924. אין יענע יאָרן, און נאָך אויך אין די דרייסיקער, האָבן פּונאַנדערגעשפּרייט די שעפּערישע פּליגלען אַ גרויסע פּלעיַאָדע יידישע ליטעראַטור-קריטיקער און ליטעראַטור-היס-טאָריקער אין סאָויעט-רוסלאַנד. מאיר ווינער, מאַקס עריק, יחזקאל דאָ-ברושין, נחום אויסלענדער, אהרן גורשטיין, נחום שטיף, יאָשע בראַנ-שטיין, בילאָוו, קליטעניק, ראָזענצווייג, וואָלטן אין אַנדערע באַדינגונגען געשאַפּן אַ דאַטע אין דער ליטעראַטור-פּאַרשונג און ליטעראַטור-קריטיק. נישט אַריינאַרפּנדיק זיי אַלע אין זעלבן זאַק, קאָן מען זאָגן, אַז די דער-מאַנטע און נאָך אַנדערע האָבן מיט פּלייס און קענטעניש געאַקערט דאָס פּעלד פון דער יידישער ליטעראַטור-קריטיק. חוץ די צייטלעכע, קירצערע אַפּהאנדלונגען, האָבן די אַנגעזעענסטע פון צווישן זיי, די אַממיניסטן באַגאַבטע געאַרבעט איבער דער יידישער ליטעראַטור פון 19-טן און אַנהייב 20-טן יאָרהונדערט. אַוודאי זענען זייערע אַרבעטן און אַפּשאַצונג-גען צוגעשניטן געוואָרן לויט אַ מאַס, צוגעפאַסט צום הערשנדיקן מאַדעל. דער באַדן אויף וועלכן די סאָויעטיש-יידישע ליטעראַטור און די קריטיק זענען אויפגעשטיגן איז דאָך אַלע מאָל מער פּאַרגיפטעט געוואָרן. און ס'איז אַ גרויסער ספּק צי דער מאַדעל לויט וועלכן זיי האָבן געשאַפּן איז זיי גופא געווען שטאַרק צום האַרצן, יעדנפאַלס איז דער ספּק נוגע אַ גרויסן טייל פון זיי. הגם ס'קאָן קיין רייד נישט זיין וועגן פּאַרשידענע איינפלוסן אַדער שיטות ווען עס עקזיסטירט אַ צוגעשטעלטער מאַדעל, האָבן זיי זיך דאָך אויסגעטיילט צווישן זיך נישט נאָר מיט זייער ערוידיציע און זאָך-קענטענישן.

נישט דאָ איז דאָס אַרט זיך אַפּצושטעלן לענגער אויף יידישער קריטיק אין סאָויעט-רוסלאַנד, מ'וואָלט דאָך נאָך געדאַרפט צוגעבן נישט ווייניק נעמען צו דער רשימה און באַרירן מערערע פּראַבלעמען. עס ווערט דאָ דערמאַנט די יידישע קריטיק אין סאָויעט-רוסלאַנד בלויז

אין גאנג פון צייט

צו באווייזן, אז אין אלע צייטן און אין אלע מקומות זענען געווען גרויסע יידישע ליטעראטור-קריטיקער.

**
*

אלע שאטירונגען, איינפלוסן, וואָס זענען געקומען פון נאָענט און ווייט, האָבן זיך דורכגעוויקלט אין דער יידישער קריטיק. אַ באַזונדערן מין האָט פאַרגעשטעלט מיט זיך נחמן מייזל. ער איז אַ גאַנץ לעבן געווען איינגעשפּאַנט אין דעם וואָגן פון דער יידישער ליטעראַטור און געשלעפט, געשלעפט. אַלס פאַרשער איז ער מסתמא געגאַנגען גיכער אויפן וועג פון קאָמפּילאַציע, פון איינשייערן, איינזאַמלען. אַלס קריטיקער איז אים אַ סברה צוממיינסטן אייגנטימלעך געווען די פאַרם פון מאַנאַגראַפיע. ער האָט זיך אָבער באַנוצט אויך מיט אַנדערע פאַרמען. ער איז געווען אַן אמתער האַרעפּאַשניק, געאַרבעט ווי אַ מוראַשקע, וואָס נעמט אויף זיך איבערצוטראַגן שווערע משאות און בויט פון די צונויפֿ-געזאַמלטע שטיקעלעך. אַז מ'האַט געדאַרפט האָט ער רעדאַגירט, אַרויס-געגעבן ביכער, געשריבן צו זיי הקדמות, אַנגעפירט מיט ליטעראַרישע צייטשריפטן. ער איז אפשר געגאַנגען מער אין דער ברייט ווי אין דער טיף. אין אונדזערע ספּעציפישע יידישע באַדינגונגען זענען אָבער אַזעלכע קריטיקער ווי נחמן מייזל, דער עיקר ווי ראַבניצקי אַ גאַטס־גאַב.

און אַז מען רעדט וועגן נחמן מייזל, קומט גלייך אויפן זינען ד"ר חיים זשיטלאַווסקי. זיי זענען געווען שטאַרק געבונדן. מייזל האָט אַגב אַנגעשריבן וועגן אים מיט אַ סך וואַרעמקייט אַ גרעסערע מאַנאַגראַפיע. זשיטלאַווסקי איז געווען אַ פּילאַזאָף, אַ סאַציאַלאָג. ער האָט זיך נישט געהאַלטן פאַר קיין פּראַפּעסיאָנעלן קריטיקער. צווישן זיינע שריפטן איז פאַראַן אַ רעדע, וואָס ער האָט געהאַלטן אויף אַן אַוונט פאַר לאַמעד שאַפּיראַ און מיר קאַנען לייענען זיינע אַזעלכע ווערטער: „ליטעראַטור-קריטיק איז נישט מיין פאַך. אין דער שיינער ליטעראַטור בין איך העכסטנס אַן אינטעליגענטער לייענער...“ אָבער דער אינטעליגענטער לייענער האָט געשריבן אַ סך ליטעראַטור-קריטיק און באַשיינט זי מיט זיין פּילאַזאָפּישער אַריינדריינגלעכקייט. ס'זענען באַקאַנט זיינע אַפּהאַנדלונגן גען וועגן פרצן, אַנ־סקין, ראַזענפּעלדן, ווינטשעווסקין, גאַרדינען, לאַפּינען, אַשן און וועגן פּיל אַנדערע יידישע און גישט־יידישע שרייבער. זשיט-לאַווסקי האָט זיך געהאַט זיין אייגענעם מעטאָד אין דער ליטעראַטור-קריטיק. ער באַטראַכט די ליטעראַטור פון סאַציאַל-נאַציאָנאַלן שטאַנד-פונקט, ער הייבט אַרויס אין איר דאָס געדאַנקלעכע, די סאַציאַלע און

עטישע אויסוויקלונגען, דעם צוזאמענהאנג מיט דער נישט יידישער ליטעראטור. און זשיטלאָווסקי געהערט צו דעם מין קריטיקער, וואָס זענען גלייכצייטיק בויער, פראָפאָגירער. מיט זיינע שטענדיקע לעקציעס וועגן יידישער ליטעראטור האָט ער זי דירעקט אַריינגעפירט צווישן יידישן עולם, אַרויסגעהויבן איר אַנזען. ער האָט אויך אַ גאַנץ לעבן געקעמפט פאַר דער חשיבות פונעם יידישן לשון, געווען איינער פון די איניציאַטאָרן פון דער טשערנאָוויצער קאַנפערענץ אין 1908. זשיטלאָווסקי קיס קריטישע אָפּהאַנדלונגען זענען צעוואָרפן אין זיינע פילע שריפטן. וואָלט מען זיי צוזאַמענגענומען, וואָלט זיך באַקומען אַ נייע זאַפטיקע פאַרב אין דער גאַמע פון דער יידישער קריטיק.

אַן אינטערעסאַנטע און גאַר אַריגינעלע דערשיינונג אין דער יידישער שער קריטיק איז געווען ב. ריווקין, וועלכער האָט געלאָזן 9 בענדער ליטעראַרישע שריפטן, אַרויסגעגעבענע אין בוך-פאַרם שוין נאָך זיין טויט. (געשטאַרבן אין 1945 אין ניו-יאָרק).

ריווקין האָט געהאַט אַ באַזונדערן צוגאַנג צו קריטיק — און הפנים צו ליטעראַטור בכלל. אויב ביי געוויסע קריטיקער איז דאָס באַהאַנדלטע ווערק אויך אַ מיטל צו שפינען אייגענע מחשבות, האָט דער מעטאָד ביי ריווקין קינען אַנגענומען אַ שאַרפע פאַרם. אַ דינאַמיש-שעפּערישע נאַטור, האָט ריווקין ביים באַהאַנדלען אַ ווערק ברייט צעשפּרייט זיינע אייגענע שעפּערישע פּליגלען. שרייבנדיק וועגן אַ בוך האָט ער אָפּטמאַל אַרויסגעזאָגט פאַר-שידענע אייגענע געדאַנקען נישט נאָר וועגן ליטעראַטור און קונסט, נאָר אויך באַרירט זייטיקע פּראָבלעמען, נאַציאָנאַלע, פּאָליטישע, רעליגיעזע. וועגן אים וואָלט מען אפשר געקאַנט זאָגן, אַז דאָס באַהאַנדלטע ווערק איז געווען פאַר אים אַ קאַנווע אויסצוהעפטן אַן אייגענעם שעפּערישן געוועב. דאָס איז אַן ספּק זייער אַ שעפּערישע קריטיק, וואָס האָט אָבער אַ מעלות, אַ חסרונות: דער קריטיקער ריזיקירט זיך אָפּצוקערן פון עצם-ענין, אַזוי, אַז דאָס בוך וועגן וועלכן ער שרייבט זאָל נישט פאַרנע-מען דעם אויבנאָן אין דער קריטישער אַרבעט. ווי ס'זאָל אָבער נישט זיין, האָט ריווקין שטאַרק אויסגעברייטערט די האַרזיאָנטן פון דער קריטיק.

ריווקין האָט אויך געהאַט זיינע אַן אייגענע, גאַר הויכע מיינונג וועגן דער ראַל פון דער יידישער ליטעראַטור. ליטעראַטור בכלל, לויט אים, חוץ איר רייזיקינסטלערישן כאַראַקטער, חוץ קונסט לשמה, דאַרף אויך האָבן אַן אוטיליטאַרן כאַראַקטער, בפרט די יידישע ליטעראַטור. ווי אַ ליטעראַטור פון אַ צעשפּרייטן פּאָלק, טראַגט זי אין זיך, לויט אים,

אין גאנג פון צייט

א גרויסע מיסיע. זי דארף זיין נישט נאר א שליח-ציבור, נאר ממש פאר-טרעטן די גאציאנאלע טעריטאריע. פונקט ווי די מאמע-ערד, דאס אייגענע לאנד שמידט אויס די גאנצקייט און די גייסטיקע שטאנדעאפטיקייט פונעם פאלק, אזוי דארף די ליטעראטור געבן גייסטיקן כוח און באהעפטן דעם פונאנדערגעשפרייטן יידישן כלל. די הויכע שליחות, וואס ריווקין האט געפאדערט, אדער ארויפגעלייגט אויף דער ליטעראטור, האט נישט אזעק-גענומען פון אים דעם ניכטערן קוק, אז א ליטעראטור באשטייט נישט בלויז פון מייסטער-ווערק, יעדער שעפערישער פונק טראגט אריין זיין חלק אין דעם אוצר פון דער ליטעראטור. און ריווקין האט מיט א סך ליידישאפט אומאויפהערלעך פונאנדערגעשפרייט זיינע פליגלען איבערן דאזיקן אוצר.

אן אנדערן צוגאנג צו קריטיק האט געהאט דער דיכטער און ליטע-ראטור-קריטיקער נחום ברוך מינקאוו.

מינקאוו איז געווען אן אלזייטיקע שעפערישע פערזענלעכקייט. א דיכטער, דערציילער, עסיאיסט, לעקטאר פון יידישער ליטעראטור אויף הויכשולן אין יידיש און ענגליש, א מוזיקער און לערער פון מוזיק, א פראקטישער קולטור-בויער, איז ער ביי דעם אלעמען אויך געווען א פארשער-וויסנשאפטלער. ער האט זיך פיל געווידמעט דער פארשונג פון דער אלטער און אויך נייער יידישער ליטעראטור, פון גאנצע ליטערארי-שע און קולטור-תקופות. אין אים האט זיך פאראייניקט דער ליטעראטור-היסטאריקער מיטן קריטיקער. אינטערעסאנט און באלערנדיק איז אין דעם פרט זיין אנאליטיש ווערק איבער קריטיק, אין וועלכן ער האט געגעבן אן איבערזיכט פון זעקס קריטיקער פון פארשידענע צייטן (א. צעדערבוים, י. י. לערנער, י. ח. ראבניצקי, י. ענטין, בעל-מחשבות און ש. ניגער).

מינקאוו האט אלץ געשריבן ווי א היסטאריקער. מיט פינקטלעכ-קייט. נישט נאר אין זיינע פארשערישע ארבעטן איבער פארשידענע צווייגן פון דער ליטעראטור, אלטער און נייער, נאר אויך אין זיינע באזונדערע, קלענערע אפהאנדלונגען האט ער זיך בעיקר געהאלטן ביי דער טעמע, געטריי אנאליזירט דעם ליטערארישן טעקסט. דאס ווערק, אין פראזע אדער אין דיכטונג — און ער האט פיל געשריבן וועגן דיכטונג — איז נישט געווען פאר אים קיין פרעטעקסט בלויז צו מאלן אן אייגענעם גע-מעל. ער האט גענומען גיכער אויף זיך די אויפגאבע צו אינפארמירן דעם

לייענער, צו העלפן אים זיך פונאָדערקלייבן אין בוך און צו געפינען די שייכותן מיט אַנדערע שאַפונגען. ראשית כל איז אים געגאַנגען אין ווייזן דאָס ווערק אין פאַרבינדונג מיטן מחבר און זיין סביבה, זיין צייט. אינפאַרמירן, היסטאָרישע פינקטלעכקייט איז, פאַרשטייט זיך, אין קיין שום סתירה נישט מיט אַ ברייטן קוק און מיט ווירקלעכער שעפּערישער קריטיק.

מיגקאָוו האָט דורכגעאַקערט ברייטע שטחים פון דער יידישער ליטע-ראַטור. שוין זייענדיק קראַנק האָט ער פאַרענדיקט אַ דריי-בענדיק ווערק וועגן „פּיאָנערן פון דער יידישער פּאָעזיע אין אַמעריקע“, איבער וועלכן ער האָט געאַרבעט אַ סך יאָרן און פאַרמאָסטן זיך אויף נייע פאַרשערישע אַרבעטן. דער טויט האָט אין 1958 איבערגעריסן די נייע פאַרמעסטן פון 71-יאָריקן דיכטער און קריטיקער-פאַרשער.

אין זעלבן יאָר, מיט עטלעכע חדשים שפּעטער, איז אַוועק פון אונדז דער עלטערער פון מיגקאָוו, דער קריטיקער פון גאַטס-געגאַד, ד"ר א. מוקדוני.

מוקדוני איז אין זיינע ערשטע שעפּערישע יאָרן געווען הויפטזאַכ-לעך אַ טעאַטער-קריטיקער. ניגער האָט וועגן אים געשריבן, אַז ער איז געווען „דער שאַפּער פון דער יידישער טעאַטער-קריטיק“. ער האָט שטענדיק געהאַלטן אויפן אויג דאָס יידישע טעאַטער, עס געשטויסן פאַרויס, געווען אויך זיין בויער. ער האָט צוגענויגט דאָס אויער צו דער יידישער דראַמאַטורגיע, געשריבן וועגן אירע שעפּער, ווי די גרעסערע מאַנאַגראַ-פיע „שלמה עטינגער, זיין לעבן און ליטעראַרישע טעטיקייט“. מוקדוני האָט אַבער זיין גאַנץ לעבן מיט גרויס אייפער נאַכגעפּאָלגט אַלץ, וואָס איז פאַרגעקומען אין דער יידישער ליטעראַטור און באַגלייט זי אויף אירע וועגן. ער האָט געשריבן אויך סעריעס עסייען וועגן „קונסט און קינסט-לער“. די אויפזיכט איבערן יידישן בוך איז אַבער געוואָרן זיין טעגלעך ברויט. צענדליקער יאָרן האָט ער געפירט אין דער אַמעריקאַנער פרעסע סטאַבילע ליטעראַרישע רובריקן ווי „אין דער וועלט פון ביכער“, „ביכער און שרייבער“. שוין אין טיפן עלטער האָט ער געשריבן וועגן „פאַרגע-טענע יידישע קלאַסיקער“ און גלייכצייטיק וועגן די יינגסטע יידישע שרייבער אין ישראל. כאַראַקטעריזירן זיין אַרט קריטיק קאָן מען, דוכט זיך מיר, מיט איין זאַץ פון ניגערן: „זיין הויפט-מעלה וואָס ער איז גרייט צו לערנען זיך אַליין און נישט נאָר צו לערנען אַנדערע.“

**
*

אין גאנג פון צייט

די יידישע קריטיק האט געהאט דאס מזל צו האבן א פארשטייער פון אזא פארנעם, א קריטיקער מיט גרויסער ערויזציע, מיט יידישן און אלגעמיינעם וויסן ווי דאס איז געווען שמואל ניגער.* ער איז אונדז פון הימל נישט אראפגעפאלן. ער איז געקומען פון א לאנגער און פאר-ווארצלטער טראדיציע פון קריטיק ביי יידן. ניגער האט אין זיך איינגע-זאמלט און איינגעזאפט דאס שענסטע און בעסטע פון לאנגע דורות יידי-שע קריטיקער און א סברה, אז נישט נאר פון יידישע. וועגן אים קאן מען זאגן דאס, וואס ער האט געזאגט וועגן בעל-מחשבותן: „ער איז געווען דאס אפענע אויג און דאס פיינע אויער, וואס האט געזען, געהערט אלץ, וואס האט זיך געטאן אין דער יידישער ליטעראטור און געמאכט, אז אנדער-רע זאלן עס זען און הערן. אליין איז ער געווען איינער פון אונדזערע פיינסטע שרייבער און לייענער. ער האט אנדערע שרייבער געהאלפן שרייבן און אנדערע לייענער לייענען... ער איז געווען דער אמתער פריינד פונעם קינסטלער און זיין קונסט. ער איז נישט געקומען קריטיקירן נאר שאפן. צווישן אים און די דיכטער איז געווען בלויז א חילוק, וואס זיי האבן געבלעטערט דאס בוך פון לעבן, בעת ער האט זיך פארטיפט אויך אין דעם לעבן פון בוך... איז דאס לעצטע דען אזוי געלייטערט, אז עס קאן נישט מער געלייטערט ווערן? איז עס דען פלאך אזוי און אן פאר-בארגענישן, אז עס קאן נישט קומען איינער און אויפדעקן אין דעם עפעס נייעס? איז עס דען אזוי באגרענעצט און אומבאוועגלעך, אז עס איז דא אין דעם ארט נאר פאר דעם שרייבערס פערזענלעכקייט און נישט אויך פאר דער פאנטאזיע און דער שאפונגס-קראפט פון דעם טאלאנט-פולן לייענער?“

און ניגער, וואס האט געהאלטן, אז דער קריטיקער איז א טאלאנט-פולער לייענער, האט זיך ווי זעלטן ווער פארטיפט אין לעבן פון בוך, געלייטערט עס, אויפגעדעקט זיינע פארבארגענישן, דערשנאפט שטענדיק עפעס נייעס און פונדאדערגעשפרייט זיין אייגענע פאנטאזיע און שאפונגס-קראפט ביים באהאנדלען א ווערק. ער איז טאקע געווען „דאס אפענע אויג און דאס פיינע אויער, וואס האט געזען, געהערט אלץ, וואס האט זיך געטאן אין דער יידישער ליטעראטור...“ ער איז אבער געגאנגען ווייטער פון בעל-מחשבותן און אויך זיין מעטאד איז געווען אן אנדערער. אויב

* טיענעטן אין 1973 דערשינען זיינע נייע דריי בענדער: 2 בענדער „יידישע שרייבער פון 20-טן יארהונדערט“ און „פון מיין טאג-בוך“.

בעל-מחשבות איז געווען אַ חסיד פון טענען, איז ניגער גיכער געווען דוכט זיך מיר, אונטערן איינפלוס פון סענט-בעווען, דעם צווייטן גרויסן קונסט-טעאָרעטיקער און ליטעראַטור-קריטיקער, וואָס פראַנקרייך האָט אַרויסגעגעבן.

סענט-בעווס איינשטעלונג, אַז קריטיק קאָן נישט זיין קיין אַביעקטיוו-פאַרמעלע, זיין, זאָל מען זאָגן, אימפּרעסיאָניסטישער באַנעם, אַז דאָס זעלבע קונסט-ווערק שפּיגלט זיך אָפּ אין דמיון, אין דער מחשבה פון יעדן קריטיקער באַזונדער אַנדערש, און ער, דער קריטיקער, קאָן נישט אורטיילן אַנדערש ווי לויט זיינע אייגענע איינדרוקן, לאַזט זיך דאָ און דאָרט פּילן ביי ניגערן, און זאָגט ער דען נישט, אַז ״ס'איז פאַראַן אַזוי פּיל מינים קריטיקערס וויפּיל מינים לייענערס?״ און פונקט ווי יעדער לייענער נעמט אויף אַ בוך אויף זיין אייגענעם אופן, אַזוי נעמט אויך יעדער קריטיקער אויף דאָס ווערק לויט זיין פּילן און דענקען, אַבי נאָר ער פאַרטיפּט זיך אין דעם, באַנעמט דעם שרייבערס אייגנאַרט און ברענגט אים אַרויס ערלעך און שעפּעריש.

ניגער האָט זיך אָבער נישט געהאַלטן שטיף ביי קיין שום מעטאָד. ער האָט ביי זיין גאַנצער אַכטונג צו בעל-מחשבותן, אים פאַרגעוואַרפּן, אַז ער האַלט זיך שטרענג ביי דעם אופן פון אַנאַליזירן די סביבה, וואָס דערפּירט דערצו, לויט זיין מיינונג, אַז געוויסע אָפּהאַנדלונגען גיבן מער אַ בילד פון די סאָציאַל-קולטורעלע באַדינגונגען, ווי פון שרייבערס אינערלעכער וועלט, פון זיין אייגנאַרט און טאַלאַנט. פונקט אַזוי ווי ניגער איז געווען אַ שאַרפּער קעגנער, אַז אַ קריטיקער זאָל זיין אַ מוסר-זאָגער אַ משגיח איבערן שרייבער, אַזוי איז ער אויך געווען קעגן אַנווענדן אַזאַ אַדער אַנדערע פאַרמולע ביים אָפּשאַצן אַ ווערק, צו מעסטן עס בלויז מיט אַ סאָציאַלער, עטישער אַדער קינסטלערישער מאָס. ״אַ קונסט-ווערק קאָן מען בכלל נישט אויסשעפּן מיט איין פאַרמולע״ — לייענען מיר ביי ניגערן. ס'איז אַ סך-הכל פון אַלע כוחות, וואָס דער קינסטלער האָט אין זיך אינעווייניק, אַ סינטעז פון אַלע ווירקונגען, וואָס קומען פון דרויסן. און אויך דאָן ווען מיר געניסן דאָס ווערק פון אַ קינסטלער, געניסן מיר עס מיט אַלע אונדזערע חושים, מיט אונדזער גאַנצן וועזן. עס איז נאָך נישט אויסגעטראַכט געוואָרן אַזאַ אָפּאַראַט, וואָס זאָל אויף אַ וויילע אָפּשטעלן אין אונדז דאָס עסטעטישע לעבן אַדער פאַר-שטאַפּן אין אונדז אויף אַ וויילע דעם קוואַל פון אונדזער עטישן באַווסט-זיין, אַדער פאַראַליזירן אויף אַ געוויסער צייט אונדזער אינטעלעקט. סיי

אין גאנג פון צייט

ווען מיר שאַפן, סיי ווען מיר געניסן קונסט, שאַפן מיר עס און געניסן מיט אונדזער גאַנצן יש... דער אידעאַל פון קינסטלערישער קריטיק איז דערפאַר נישט עסטעטישע, נישט עטישע, נישט פילאָזאָפישע און נישט קיין שום ספעציאַליזירטע און קינסטלעך אינאָלירנדיקע קריטיק, נאַר אַזאַ, וואָס זאָל דאָס אינדיווידועלע בילד און דעם אייגנאַרטיקן סינטעז, וואָס דער קריטיקער האָט פון דעם ווערק, געבן אונדז אין זיין גאַנצקייט, אין דער איינהייטלעכקייט פון זיינע פאַרשידענע עלעמענטן.

שמואל ניגער האָט אין דער קריטיק געזוכט דעם גאַלדענעם מיטן. שרייבנדיק וועגן צוויי עקסטרעמע מינים קריטיקער, איינעם אַ שטרענגן פאַטער און דעם צווייטן אַ נאַכגיבנדיקע, מילדע מוטער, פירט ער אויס: „אַן אידעאַלע קריטיק איז די, וואָס קאַן זיין אַ בייזער פאַטער, אי גלייכ־ צייטיק אַ מילדע מוטער.“ ער איז דאָס געווען. וואָכנדיק ווי אַ מילדע מוטער איבערן שרייבער, שטעלט ער גרויסע פאַדערונגען סיי אים, סיי דעם קריטיקער. אין זיין אָפּהאַנדלונג וועגן ראַבניצקין ליענען מיר צווישן אַנדערן: „... אַן אַרבעט, אַן התמדה, אַן מסירת־נפש און אַן געוויסע געניטקייט און קענטענישן, וואָס קומען מיט און פון דער אַרבעט, קאַנען אויך נישט זיין קיין גרויסע שעפּערישע דערגרייכונגען. דאָס איז אַ היסטאָרישער אמת... ביי אונדז וויל מען נאַר שאַפן אַ יש מאין. דער „שאַפּער“, גלויבט מען ביי אונדז, נייטיקט זיך נישט אין אַזאַ וואַכעדי־ קער זאך ווי וויסן, וואָס און ווי אַזוי אַנדערע האָבן געשאַפן, אַדער אין וויסן בכלל. ער האָט אינטואַציע, אויף אים רוט די שכינה, דער רוח הקודש... דערפון נעמט זיך וואָס זעלטן ווען עמעצער קאַנצענטרירט זיך ביי אונדז אויף זאַמלען, זאַגן מיר, יידישן פאַלקלאַר, אַדער מאַטעריאַל פאַר יידישער געשיכטע. צו וואָס זאַמלען דאַטן, דאַקומענטן? צו וואָס זיך מיען און מאַטערן? מ'דאַרף נאַר זיין שעפּעריש... מ'האַט נישט קיין געדולד צום לאַנגן, שווערן צוגרייטונגס־פּעריאָד; מ'וויל גלייך ווערן אַ שאַפּער, נישט זיין דאַרט עפעס אַ שטיקל טוער, אַן אַרויסהעלפּער...“

וואָס פאַראַ גאַלדענע ווערטער! ווי באַלערנדיק זיי זענען פאַר אונדז היינט.

**

שמואל ניגער האָט געלאָזט אַ ליידיק אַרט. און מיר האָבן פאַרן לעצטן צענדליק יאָר געהאַט אַנדערע גרויסע אַבידות אין דער קריטיק.

א פייער קריטיקער מיט איראפעאישער קולטור און אלזייטיקן יידישן וויסן, מיט א דערציילערישן נוסח, איז געווען שלמה ביקל. עס זענען אוועק אין דער אייביקייט די קריטיקער יעקב באטשאַשאַנסקי, א. טאָבאַטש-ניק, י. ראַפּאַפּאַרט. צו אים, ראַפּאַפּאַרטן, האָט מען צייטנווייז געקאָנט האָבן נישט ווייניק טענות, ער האָט געהאַט אַ טבע פון אַ ביזן פּאַטער און נישט פּאַרמאַנט אין זיך גאַרנישט פון אַ מילדער מוטער. זיין כוונה איז דאָך געווען צו זיין אַ געטרייע מוטער דער ליטעראַטור.

צווישן אונדזערע דיכטער זענען אויפגעקומען קריטיקער, וואָס האָבן די קריטיק באַטראַכט פאַר אַן עבודת קדושה, אַזעלכער איז געווען דער דיכטער אַלעקסאַנדער פּאַמעראַנץ. די קריטיק איז נישט געווען פאַר אים קיין צופעליקע באַשעפּטיקונג, זי איז איבעריקנס געווען געבונדן מיט זיין גייסטיקער פּאַרמאַציע; האָט ער דאָך שטודירט ליטעראַטור אין דער יידישער אַקאַדעמיע אין סאַויעט-רוסלאַנד און די קריטיק איז געוואָרן זיין באַרוף נעבן דער דיכטונג.

נישט ווייניק צייט האָט געווידמעט דער קריטיק דער דיכטער א. גלאָבן-לעיעלעס. זי איז געווען אַ נאַטירלעכע פּלאַנץ אין זיין דיכטערישן גאַרטן. דאָס באַהאַנדלען אַ בוך, שרייבן וועגן אַ שרייבער איז געקומען פון האַרצן, פון דער באַדערפעניש זיך אַרויסצוזאָגן, ער איז געווען אַן אמתער אוהב סופרים. און אַחרון, אַחרון — יעקב גלאָטשטיין, אין זיין שעפּערישקייט האָט אַן אַנגעזען אַרט פאַרנומען די קריטיק. ער האָט זיך מיט איר באַשעפּטיקט רעגולער, סיסטעמאַטיש, געפירט אין „יידישן קעמפּער“ די ליטעראַרישע רובריק „אין תוך גענומען“, צוגעשטעלט קריטישע אַפּהאַנדלונגען פאַר אַנדערע צייטונגען און צייטשריפטן. ער איז געווען אַ קריטיקער מיט ערודיציע. געווען... געווען ... זיי זענען נישטאַ. קיין נייע אַזעלכע קומען נישט צו.

ס'ווערט דאָ דורכגעלאָזט דער געביט פון היינטיקער ליטעראַטור-פאַרשונג. דאָס ליגט נישט אין דער קאַמפּעטענץ פון דער מחברין. דאָך דוכט זיך, אַז ס'זעט דאָ אויס אַ ביסל אַנדערש. פאַראַן דאָ און דאָרט ערנסטע, וואַגיגע ליטעראַטור-פאַרשער, קודם כל אין ישראל, ווי דב סדן, חנא שמערוק, מענדל פיעקאָזש, דוד כנעני; מען דאַרף דאָ אויך דערמאַנען ד"ר אליהו שולמאַן פון ניו-יאָרק, ד"ר מייטליס פון לאַנדאָן, דאָ און דאָרט זענען זיכער פאַראַן נאָך אַנדערע. כ'האַב זיך באַוואַרנט.

אין גאנג פון צייט

אז דאס ליגט נישט אין מיין קאמפעטעניץ און באַלד פון אנהייב אונטער-געשטראַכן, אז עס גייט איצט אין דער ליטעראַטור-קריטיק.

**

אודאי וואָלט מען אין דער יידישער וועלט געקאָנט אַנצייילן אַ היפש ביסל ליטעראַטור-קריטיקער, ווי למשל, גיטל מייזל, יצחק קאהאַן א.א. ס'גייט אָבער נישט אין איינצלנע פּערזאָנען, נאָר גיכער אין דעם אַלגעמיינעם תּוהו ובוהו, וואָס הערשט אין דער ליטעראַטור-קריטיק. ליטעראַטור, ווי קולטור בכלל איז המשכּדיקייט. ביי די אומות העולם ווערט אויסגענוצט יעטוועדע געלעגנהייט צו דערנענטערן צום היינטיקן דור שרייבער פון פאַרגאַנגענע דורות. מ'וואָלט געקאָנט אַנווייזן אויף אַן אַ שיער ביישפּילן ווי נישט בלויז דורכן פּילם, טעלעוויזיע, נאָר אויך דורך דער פּרעסע, טעגלעכער און פּעריאָדישער, ווערן אויפגעלעבט שרייבער פון דער ווייטער און נאָענטער פאַרגאַנגנהייט, ווי אויך אַמאָ-ליקע ליטעראַרישע שטרעמונגען, דערשיינונגען, וואָס באַקומען אַ נייע באַלויכטונג. ביי אונדז איז דאָס אַ זעלטנקייט. אויב ס'ווערט יאָ עפעס דערמאָנט, איז דאָס ביי אַ קיילעכדיקער דאַטע פון אַ יאַרצייט. ריכטיק האָט דאָס אונטערגעשטראַכן אַברהם ליס אין זיין בוך „אין זכות פון וואָרט“: „אונדזער היינטיקער דור — שרייבט ער אין דער אָפּהאַנדלונג וועגן שמעון פּרוגן — דער דור פון אומקום און אויפקום, פון יסורים און גבורה, איז ליידער אויך אַ דור פון שכחה. מיט אַזאַ שכחה האָט די ליטעראַטור ביי יידן, סיי אין יידיש, סיי אין העברעאיש, געזינדיקט לגבי דעם דיכטער ש. פּרוג. הגם מיט פּרוגן איז אייגנטלעך געשען דאָס, וואָס מיט אַ סך שרייבער און קינסטלער ביי אונדז, ווער, למשל, דער-מאָנט היינט אַנסקין און וויסענבערגן? ווער געדענקט היינט ספּעקטאַרן, צי אַפּילו רייזענען? און די העברעאישע דיכטער און פּראָזאַאיקער, וואָס האָבן געשאַפּן ביי אונדז אין לאַנד — דערמאָנט מען דען יאָ? מיר זענען אַריין אין עפעס אַ מין שטאַמפּ ביים אַפּצייכענען די דאַטעס פון אונדזערע קלאַסיקער — דריי אין יידיש, צוויי אין העברעאיש. און שוין. אַט דער צוגאַנג מאַכט אונדז זיכער נישט רייכער...“

ניין, מיר ווערן דערמיט נישט רייכער. אין אונדזער אַרעמשאַפט פאַראַרעמען מיר זיך נאָך מער.

נאך ערגער איז אבער וואס מען דערמאנט צו ווייניק אדער לחלוטין נישט ביכער, וואס דערשיינען אין אונדזערע טעג. און דאס געשעט נישט זעלטן.

יידישע שרייבער האבן געברענטע און געבראטענע צרות ביים ארויס-געבן א בוך. דערשיינט עס שוין מיט מזל, הייבט זיך אן א נייע פרשה — א רעצענזיע. פונקט ווי מ'האט אמאל א יונג מיידל געדארפט אריינפירן אין א געזעלשאפט אדער גאר געמוזט אַנקומען צו א שדכן, כדי צו טאן א שידוך, אזוי נויטיקט זיך א יידיש בוך מער ווי אמאל אין דער פרעסע, אין דעם קריטיקער, ס'זאל לייכטער דערגיין צום ליע-נער.

די פרעסע, די קריטיק, דער קריטיקער זענען ביי אלע פעלקער די פארמיטלער צווישן בוך און ליענער. זיי זענען דאס היינט מער ווי שטענדיק, עס געשעט נישט, אז ס'זאל דערשיינען א פראנצויזיש בוך און מען זאל זיך נישט דערוויסן וועגן דעם פון דער פרעסע, שוין אפ-גערעדט וועגן פארשידענע אנדערע רעקלאַמע-מיטלען מיט וועלכע די פארלאגן באנוצן זיך. פאר די לעצטע צייטן זענען צומאל געווען אויס-געקלעפט אין די פאריזער מעטרא-וואגאנען אפישן וועגן דערשיינענע ביכער און דאס דווקא פון באקאנטע שרייבער.

ביי אונדז יידן, דעם עם הספר, נייטיקט זיך היינט דער ספר מער ווי שטענדיק אין פארמיטלונג. און אויך ביי אונדז האט די פרעסע, סיי די טעגלעכע, סיי די פעריאדישע אויסגעטראגן די קריטיק, זי האט זיך אין איר שויס אנטוויקלט פונקט ווי ביי אלע פעלקער. און ביי אונדז האט די פרעסע א באזונדערע באדייטונג, זי איז דאך דער דעת הקהל. אבער דווקא היינט, ווען דאס יידישע בוך נויטיקט זיך אין איר אזוי שטארק, גיט די פרעסע אפ גאר ווייניק אדער אין גאנצן נישט קיין ארט פאר דער ליטערארישער קריטיק. פאראן א יידישע טאג-צייטונג, וואס לאזט זעלטן-ווען ארויף אויף אירע שפאלטן אן אפהאנדלונג וועגן א יידיש בוך. דער יידישער עולם איז אויך נישט אינפארמירט פון דער פרעסע ווו און וואסערע יידישע ביכער עס דערשיינען, זיי ווערן פשוט נישט פארצייכנט.

פאראן אויך אנדערע קוריאזן. צייטשריפטן, וואס וואלטן מער ארט אפגעגעבן פאר קריטיק, קאנען זיך נישט איינשאפן קיין קריטיקער. אט דערציילט מיר א שרייבער, אז פון צוויי זשורנאלן פון אויסלאנד האט

אין גאנג פון צייט

ער באַקומען בריוו ער זאל אליין „באַשטעלן“ ביי עמעצן אַ רעצענזיע. „איער בוך פאַרדינט אַן ערנסטע אַפּהאַנדלונג, נאָר מיר האָבן נישט ווער עס זאל אַנשרייבן, באַשטעלט איר ביי עמעצן און מיר וועלן עס גערן דרוקן...“

אין אַזעלכע אומשטענדן און אין די היינטיקע באַדינגונגען אין וועלכע עס געפינט זיך דאָס יידישע בוך, קאַנען אויסוואַקסן פאַרשידענע ווילדקייטן און עס קאַנען אויך אַרויסשווימען קריטיקער־רעצענזענטן פון אַ ספּעציעלן מין.

געאָראַג בראַנדעס האָט דערציילט, אַז כּדי צו געבן אַן אויפּריכטי־קע אַפּשאַצונג וועגן אַ בוך האָט ער אַפּטמאַל געלייענט עטלעכע מאַל. ס'איז אים אויך אויסגעקומען צו לייענען דאָס זעלבע בוך צען מאַל. אין אונזערע צעטרייסלטע צייטן קאָן מסתּמא קיינער נישט לייענען עטלעכע מאַל דאָס זעלבע בוך. אָבער איין מאַל גוט איבערלייענען קאָן מען יאָ? עס קומט אויס צו באַגעגענען אין יידישע רעצענזיעס פשוט נישט ריכטיק איבערגעגעבענע עפּיזאָדן, פאַרדרייטע פּאַקטן. עס זעט טיילמאַל אויס ווי מען וואַלט דאָס בוך בלויז געבלעטערט. איז ווי קאָן מען זיך אַריינט־ראכטן אין דעם?

ניגער האָט, ווי דערמאָנט שוין, געשריבן, אַז אַ קריטיקער דאַרף קודם־כל זיין אַ גוטער לייענער. מ'דאַרף היינט צוטעגן, אַז אַ קריטיקער דאַרף אויך זיין אַ מענטש, וואָס קאָן שרייבן. אויב דאָס לשון איז ווי האַלץ און דער געדאַנקען־גאַנג ווי פאַרפּלאַנטערטע דראַטן, אָדער גאַר, אויב דאָס געלייענטע איז נישט איבערגעלעבט, צומאַל נישט דורכגע־טראַכט דורכן קריטיקער, וועט דאָס בעסטע בוך נאָך זיין עקספּערטיזע נישט אַרויסרופן קיין ניגיר, קיין אינטערעס עס צו לייענען און כלל קיין דורשט צו לייענען אַ בוך. פאַרן קריטיקער פּונקט ווי פאַרן שרייבער זענען דער באַדייט און צוקלייב פון וואַרט, זיין בילדלעכקייט און קלאַנג, די קלאַרע שילדערונג, דער דורכזיכטיקער געמעל פון ערשטראַנגיקער וויכטיקייט.

צי איז דען דאָס אויך נישט גילטיק פאַרן רעצענזענט?

מען זאָגט, אַז אַ רעצענזענט איז ווייניקער ווי אַ קריטיקער. צייט־נ־ווייז איז ער אָבער מערער. אַ רעצענזענט שרייבט אַפּט וועגן אַ בוך, וואָס האָט זיך נאָך נישט דורכגעשלאָגן קיין וועג. און אויך אַ רעצענזיע איז אַ שאַפּונג אַן און פאַר זיך, וואָס דאַרף אויסבילדן אַ געשמאַק ביים

לייענער, ארויסרופן ביי אים אַ הונגער צום קינסטלערישן וואָרט און הייבן גלייכצייטיק די חשיבות פון וואָרט.

זיכער קאָן נישט זיין קיין מאָדעל פאַר שרייבן אַ רעצענזיע אָדער פאַר אַ ברייטערער קריטישער אַפּהאַנדלונג, ווי ס'קאָן נישט זיין קיין מאָדעל פאַר שרייבן בכלל. יעדערער האָט דאָך זיין אייגענעם צוגאַנג און נעמט אויף אַ ווערק דורך זיין אייגענער גייטיקער פּריזמע. און ווי זאָגט עס נאָך אַברהם זאָק אין זיין עסיי „דער שרייבער און די געזעל-שאַפט“? „אַ קריטיקער איז דאָך סוף כל סוף נישט מער ווי אַ בן-אדם...“ איז מסתמא קיין שום ביז נישט אויב עס זענען פאַראַן פאַרשידענע צוגאַנגען און פאַרשידענע מיינונגען וועגן זעלבן בוך, אויב גאַר דאָס באַהאַנדלען אַ ווערק רעדוצירט זיך נישט צו מבינות-זאָגעריי, אויב דער רעצענזענט-קריטיקער שטעלט זיך נישט אַוועק אין דער ראַלע פון אַ פּוסק-אַחרון, פון אַן „אַלץ-ווייסער“ און זוכט נישט צו בודקן, ווי דאָס געשעט צייטנווייז, די שרייבערישע ציצית, כדי צו געפינען פּסולע.

ס'איז אַן אַפטע דערשיינונג, אַז דווקא צווישן דעם ספּעציעלן מין שטרענגע קריטיקער, וואָס פּאָדערן אַן אַ שיער פּונעם שרייבער, געפיר-נען אויס אַן אַ שיער חסרונות און גיבן צומאַל עצות ווי אַזוי צו שרייבן אַ בוך, זענען פאַראַן אַזעלכע, וואָס פּאָדערן גאַר ווייניק פון זיך גופא. זיי גיבן זיך אַפילו נישט קיין סך מי, אַז דאָס לשון אין וועלכן זיי שרייבן זייערע שטרענגע רעצענזיעס, זאָל זיין אַ ביסל זויבערער, אַפּגעהיטן.

***

מיר האָבן געהאַט די טרויעריקע פּריווילעגיע צו באַקומען אַ נייע טעמאַטיק. פאַראַן ביי אונדז אַ ריזיקע חורבן ליטעראַטור, אַ זייער פאַר-שידנאַרטיקע, געשריבן דורך אומגעקומענע מחברים, דורך אַזעלכע, וואָס זענען אַרויס לעבעדיק פון פייער און אויך דורך אַנדערע. וועלכער יידי-שער שרייבער האָט דען נישט געווידמעט זיינע אַ שאַפּונג דעם חורבן? וואָס פאַר אַ ברייט פעלד אויסצומעסטן פאַר אַ קריטישער אַרבעט. * היינט די יזכור-ביכער.

קריטיק און ליטעראַטור, ווי שוין געזאָגט, זענען אומצערריסבאַר.

* אברהם זאָק, שרייבנדיק אין זיינע עסייען וועגן זיין אַנטאַלאָגיע „חורבן“, ווייזט אַן וואָס פאַראַ אומגעהויער ברייטער געביט דאָס איז צו באַאַרבעטן.

אין גאַנג פון צייט

און עס איז מסתמא אַ טעות צו מיינען, אַז קריטיק איז קודם כל די פרוכט פון מוח, אָדער גאָר קאַלטע בוכהאַלטערישע אויסרעכענונג אין קעגנזאַץ צו בעלעטריסטיק, דיכטונג, וואָס זענען אויסגעקנאַטן פון דער רויזער „מאַטעריע“ און באַשטראַלט מיט דער וואַרעמקייט און פאַרביקייט, וואָס שטראַמען פון האַרץ, פון דער נשמה. מ'קאָן נישט צעטיילן שאַפונג אויף געפיל און מחשבה.

אין אונדזער יידישן לעבן זענען ביידע צווייגן פון שעפּערישן וואַרט מער ווי ביי די אומות העולם אי געבונדן, אי אָפּהענגיק פון זיך. ביי דער היינטיקער מערכה פון יידישן בוך, ווען מען מוז עס דעם לייזער אונטערטראַגן, ווען מיר האָבן נישט דעם יונגן דור לייזער, ליגט אַ גאָר גרויסע אַחריות אויף דער קריטיק, בעל-מחשבות האָט, אין פעריאָד פון אויפבלי פון דער יידישער ליטעראַטור, געהאַלטן, אַז אַ קריטיקער ביי יידן מוז אויך אויספירן אַ קולטור-טרעגערישע פונקציע. און אַ פּשיטא, אַז אין באַשטימטע צייטן נישט גאָר ביי יידן, וועגן באַקאַנטן רוסישן קריטיקער בייעלינסקי האָט מען געשריבן, אַז איינער פון זיינע גרויסע פאַרדינסטן איז געווען וואָס ער האָט מיט זיין טאַלאַנט, מיט זיין איבערגעגעבנקייט צו דער רוסישער ליטעראַטור, אַנגערעגט און געשטויסן מיט זיינע אָפּהאַנדלונגען דעם רוסישן מענטש צו לייזענען די רוסישע שרייבער.

אַ באַזונדערע אַחריות ליגט אויף דער יידישער פּרעסע, אויף דער טעגלעכער און פעריאָדישער. וועט זי ברייטער עפענען די טירן פאַר דער קריטיק, וועלן זיך יאָווען גוטע, טיכטיקע קריטיקער.

פּאַר'1974

יאנוש קארטשאק דער פעדאגאג-פארשער (צו דער דרייטיקסטער יארצייט פון זיין אומקום)

עס קאן קלינגען ווי א קוריאז און פארט זעט עס מיר אויס אזוי צו זיין: דער לעצטער, טראגישער וועג פון קארטשאק, זיין גרויסער קידוש-השם, שטעלט היינט טיילווייז אין שאטן זיין אלזייטיק ווערק, סיי דאס ליטערארישע, סיי דאס פעדאגאגישע. אויסער אין ישראל און אין פוילן, אין זיין געבוירן-לאַנד, ווו ער האט 40 יאר פון זיין שעפעריש לעבן אפגעגעבן דעם קינד, איז קארטשאקס פעדאגאגיק ווייניק באקאנט, אמווייניקסטן, דוכט זיך מיר, אין פראנקרייך. נישט בלויז אין דער פראנצויזישער געזעלשאפט, נאר אויך צווישן יידן. אויב ווייסט מען עפעס וועגן קארטשאק, איז דאס, אז ער האט מיט זיין אייגענעם ווילן באגלייט זיינע צוויי הונדערט קינדער אין די גאז-קאמערן קיין טרעב-לינקע.

יאנוש קארטשאק איז אבער געווען א לעגענדארע געשטאלט שוין ביים לעבן. און דאס טאקע דערפאר, וואס ער האט מיט גרויס מסירת-נפש א גאנץ לעבן אפגעגעבן דעם פארשן דאס קינד און גלייכצייטיק געווען אן אפטרופוס, א פריינד און א פאטער פון דעם אממינסטן באעוולטן קינד — דעם יידישן יתום.

ער איז געווען א באגאבטער דאקטער מעדיצין. ער איז נאך קיין דרייסיק יאר נישט אלט געווען, ווען ער, הענריק גאלדשמידט, האט געהאט א נאמען פון אן ערשטראנגיקן קינדער-דאקטער.

ער איז געווען א טאלאנטירטער שרייבער. אויף זיינס א בוך, א פעליעטאן אין א ליטערארישער שריפט האבן לייענער געווארט. דער ליטערארישער נאמען קארטשאק איז געווארן א שם דבר. דעם יונגן באקאנטן שרייבער און דאקטער האט אנטקעגנגעשמיכלט א לעבן אין רייכטום און כבוד. ער האט געקאנט מאכן א גרויסע קאריערע בלויז

אין גאנג פון צייט

אלס מעדיקער. און אט האט דער דרייסיק-יאריקער דאקטער פארלאזט דעם שפיטאל, צעשיידט זיך מיט זיין פריוואטער קליענטעלע און אוועק זיך פארנעמען מיט אַרעמע קינדער אויף זומער-קאלאניעס, ווו עס האט זיך אויסקריסטאליזירט דער קומענדיקער גרויסער פעדאגאג.

דאס ווארט פעדאגאג שטאַמט פון גריכיש. מיט אַט דעם נאָמען האָט מען אין אַלטערטימלעכן גריכנלאַנד, הויפטזאָכלעך שפּעטער אין רויים, גערופן אַ שקלאַף, וואָס האָט זיך פאַרנומען מיט די יינגלעך פון די רייכע פאַטריציער. דער שקלאַף מיט העכערער בילדונג האָט באַדינט און דערצויגן דאָס יינגל פון זיין באַלעבאַס. מיט דער צייט איז ער גע- וואָרן דער דינער, באַדינער און דערציער פון יונגן דור. אין דעם זין פאַסט אויסגעצייכנט דאָס וואָרט פעדאָגאָג צו קאַרשטאַקן. דער מעדיקער שרייבער און דענקער איז געוואָרן נישט סתם אַ טעאַרעטיקער פון דער- ציאונג, נאָר בפועל ממש דער דערציער גופא. דער באַדינער און דינער פון יידישן, פאַרוואַרלאָזטן קינד. ער איז דערמיט נישט געוואָרן אויס מעדיקער און שרייבער, פאַרקערט, ער האָט זיין מעדיצין, זיין שרייבע- רישן טאַלאַנט געשטעלט צום דינסט פון דער נייער דערציאונג, צום דינסט פונעם קינד.

דאָס אַלץ איז, אגב, נישט געקומען פלוצלונג. ווען מען פאַלגט נאָך קאַרטשאַקס שטורמיש לעבן, קאָן מען דערזען ווי דאָס וואָרפן זיך מיט לייב און לעבן צו פעדאָגאָיק, איז געווען אַ נאַטירלעכע פאַרזעצונג פון זיינע פריערדיקע שעפּערישע באַשעפטיקונגען, און אַ סברה, אַז די פריערדיקע זענען פאַרלאָפן דעם וועג.

אין זיין אויטאָביאָגראַפיש בוך „דער ווידי פון אַ זומערפייגעלע“, געשריבן אין דער פאַרם פון אַ טאַג-בוך פון א 13-14 יאָריק יינגל, דערציילט קאַרטשאַק, אַז אין עלטער פון 14 יאָר האָט ער געקליבן מאַטעריאַלן, אַבסערווירט זיינע קאַלעגן און זיך גופא, כדי אַנצושרייבן אַ פאַרש-אַרבעט אונטערן טיטל „דאָס קינד“.

שפּעטער, יאָרן נאָכן פאַטערס טויט, ווען דער אַרעמער סטודענט גאַלדשמידט האָט חוץ די לעקציעס מיט וועלכע ער האָט פאַרדינט אויס- צוהאַלטן זיך און די משפּחה, געשריבן פעליעטאַנען און ביכער, האָט ער אַ הויפּט-רעדאַקטאָר פון אַ ליטעראַרישער שריפּט, בעת יענער האָט אים פאַרגעלייגט אַ טעמע, אויסגעזאָגט אַ סוד: „מיר אינטערעסירן צומ- מינסטן פּראָבלעמען פון דערציאונג“.

און די דערציאונג איז אויסגעוואקסן ביי אים צו א שליחות, צו א מיסיע צו לינדערן די נויטן פון באַעוולטן און פאַרוואַרלאָזטן קינד. אין זיין בוך „דאָס קינד פון סאַלאָן“ איז פאַראַן אַ קאַפיטל, וואָס טראַגט דעם טיטל „דער זיידע“. דער זיידע איז געווען ער גופא, דער יונגער סטודענט. אין אַן אַונט פון ווינאַכט, בעת אַלע קינדער באַקומען מתנות פון הייליקן ניקאַלאָ, האָט ער זיך פאַרשטעלט פאַר אַזעלכן. מיט אַ לאַנג גער, וויסער באַרד און מיט אַ זעקל קליינע מתנהלעך איז ער געגאַנגען פון שטוב צו שטוב פון אַ באַקאַנטן הויז. ווען ער איז אַריינגעקומען צום פאַרלאָזענעם „רוודיאַק“, וועמענס מאַמע זיצט אין די אַונטן אין די שענק, האָט דאָס יינגל מיט אומעט אים געפרעגט: — „ס'איז אמת וואָס מ'זאָגט, אַז ביסט אַ הייליקער? — יא, מיין קינד“, האָט ער געענטפערט. און דער מחבר פירט אויס, אַז אַ שעה צייט איז ער געווען אַ הייליקער. ער איז דאָס געווען פאַרן קינד, בפרט פאַרן יידישן יתום, דאָס גאַנצע לעבן, ס'איז, אַ סברה, נישט קיין צופאַל וואָס ער האָט אַלס מע-דיקער אויסגעוויילט צו זיין אַ קינדער-דאַקטער. און ווי אַ דאַקטער פון קינדער-שפיטאַל אויף שליסקע גאַס אין וואַרשע האָט ער זיך צום ערשטן מאַל באַגעגנט מיט דער יידישער אַרעמשאַפט, מיטן קראַנקן יידישן קינד. ווי מיר זעען פון די עטלעכע, קאַרגע ביאַגראַפישע שטריכן איז ביי קאַרטשאַקן די פעדאַגאָגיק געווען אַ טיף-אינערלעכער באַרוף; די דער-ציאונג, דאָס פאַרנעמען זיך מיטן קינד ווי אַ באַעוולטער איז געווען אַן אינערלעכע באַדערפעניש. און דער פעדאַגאָג, דער דערציער איז געגאַנגען האַנט ביי האַנט מיטן מעדיקער און שרייבער.

לאַמיר זיך אַבער צופיל נישט דערווייטערן פון אונדזער הויפט-טעמע. אין וואָס איז, ובכן, באַשאַטענען קאַרטשאַקס פעדאַגאָגיק?

דאָס איז אַ גאַנצער קאַמפלעקס פון פראַבלעמען, ווייל קאַרטשאַק באַטראַכט דעם ענין אַלזייטיק. זיין פעדאַגאָגיק גייט אַרויס פון פאַרשידענע הנחות און שטיצט זיך אויף פאַרשידענע וויסנשאַפטלעכע צווייגן, ווי מעדיצין, פסיכאָלאָגיע, סאָציאָלאָגיע, דעמאָגראַפיע און דאָסגלייכן. אַפּשטעלן זיך אויף אַלץ איז אוממעגלעך אין אַ באַגרענעצטער אַרבעט. וועלן מיר זיך באַשרענקען צו הויפט-שטריכן. לאַמיר אַבער קודם אונט-טערשטרייכן, אַז קאַרטשאַק איז געווען אַ געזעלשאַפטלעכער רעפאָר-מאַטראַר. אים זענען נישט גלייכגילטיק געווען די סאָציאַלע פאַרהעלטע-נישן צווישן מענטשן, דער סדר פון דער וועלט. זיין פעדאַגאָגיק איז

אין גאַנג פון צייט

ענג געבונדן געווען מיט סאַציאַלן יושר, מיט עכטן הומאַניזם, מיט גלייכהייט צווישן מענטשן.

אין זיין יוגנט איז ער געווען אַ סאַציאַליסט, געקעמפט ביי דער זייט פון דער פּוילישער אַרבעטער־באַוועגונג קעגן דער צאַרישער פּאַרשקלאַ־פונג, קעגן אונטערדריקונג בכלל. ער איז געווען געבונדן מיט די גרויסע פּוילישע פּרייהייטס־קעמפער. לאַמיר בלויז דערמאָנען, אַז ער איז גע־זעסן אין איין תּפּיסה־קאַמער מיטן פּוילישן געלערנטן קוזשיוויצקי, וועל־כער האָט געהאַט אויף אים אַ גרויסע ווירקונג אי אַלס סאַציאַליסט, אי אַלס סאַציאַלאָג. קאַרטשאַק האָט, ווי אַ סך אַנדערע, דערוואַרט, אַז נאָך פּוילנס באַפּרייאונג וועט נישט נאָר דאָס לאַנד באַפּרייט ווערן פון פּרעמדן יאָך, נאָר אויך די מענטשן וועלן אויסגעלייזט ווערן פון אייגענע באַדריי־קער. דאָס דערוואַרטעטע איז נישט געקומען. די זעלבע, וואָס האָבן פּריער געקעמפט קעגן אונטערדריקונג, נאַציאָנאַלער און סאַציאַלער, זע־נען אַליין געוואָרן אונטערדריקער. די נייע אונטערדריקער זענען נישט מילדער געווען פון די פּריערדיקע. די פּריערדיקע קעמפער און שפּע־טערדיקע הערשער האָבן אים געגעבן אַ סך צו טראַכטן. ער האָט זיך פּולשטענדיק אָפּגערוקט פון זיי, נישט אַנגעהאַלטן קיין באַציאונגען מיט די אַמאָליקע חברים. קאַרטשאַק איז אָבער געווען אַ דענקער. ער האָט געזוכט די סיבה נישט נאָר אין אויסערלעכע אומשטענדן, נאָר אויך אין מענטש גופא. ער האָט וועגן די זאַכן אַדער ווייניק אַדער אין גאַנצן נישט גערעדט. אָבער ס'איז נישט שווער זיך אַנצושטויסן, אַז ער איז געקומען צו דער איבערצייגונג, אַז די שענסטע און בעסטע אידעאַלן טויגן אויף כּפרות, ווען דער מענטש ווערט נישט גענומען אין באַטראַכט, ווען דאָס פּינטעלע מענטש איז דערביי נישטאַ. ובכן, כדי צו ענדערן דעם סדר פון דער וועלט, די צווישן־מענטשלעכע באַציאונגען, דאַרף מען ענדערן עפעס וואָס אין מענטש גופא, אים דערציען. און ווען זאָל מען אָנהייבן דערציען דעם מענטש, אויב נישט גלייך פון קינדווייז אַן?

קאַרטשאַק דער פּעדאַגאָג־נאַוואַטאַר האָט אומאויפהערלעך איבער־געחזרט, אַז „איינער פון די גרעסטע פעלערן איז צו באַטראַכטן פּעדאַ־גאָגיק ווי אַ לערע בלויז און אויסשליסלעך וועגן קינד, דאָס איז אַ לערע, וואָס האָט אַ שייכות צום מענטש, אַ לערע וועגן אים און פאַר אים.“ דער מענטש איז אָבער אין זיין אורשפּרונג אַ קינד, און פון אים דאַרף מען אָנהייבן, כדי ס'זאָל אויסוואַקסן אַ מענטשלעכער מענטש.

די דערוואקסענע מוזן קודם כל ענדערן זייער באציונג צום קינד. ביי קארטשאקן דריקט זיך דאס אויס אויף אזא אופן: „ס'זענען נישטאָ קיין קינדער, ס'זענען דאָ מענטשלעכע באַשעפענישן, וואָס האָבן אַנדערע דערפאַרונגען, וואָס טראַכטן, פילן און באַנעמען אַנדערש“. אָדער: „אַ קינד איז נישט בלויז אַ צוקונפטיקער מענטש, עס איז שוין איצט אַ מענטש, נאָר פון אַ שוואַכערער פיזישער קאָנסטרוקציע, מיט אַן אַנדערן געדאַנקען-גאַנג“. מיט איין וואָרט — אַ מענטש אין פריעם עלטער, מיט ווייניק דערפאַרונג, אָבער וואָס טראַכט, אָבסערווירט, טרוימט, לייזט, האַפט, וואָס קאָן ליב האָבן און קאָן האַסן. דאָס מענטשלעכע באַשעפעניש, וואָס מיר רופן קינד, האָט זיינע זאָרגן, זיינע סודות און אומגליקן. די איינזאַמקייט, דער אומעט, בייסט זיך מער אַריין אין זיין האַרץ ווי ביי אַ דערוואַקסענעם. ס'איז נישט אמת, אַז דאָס קינד פאַרגעסט גיך. אַ דערנידערונג, אַ באַליידיקונג, אַן עוולה, וואַרצלט זיך אין זיין האַרץ אויפן גאַנצן לעבן. „אַן אַ געהעריקע קינדהייט, קאָן דער דער- וואַקסענער ווי געהעריק זיך נישט פאַרמירן“. מ'זאָגט, אַז דאָס קינד האָט אַ צוקונפט. ניין, זאָגט קארטשאַק, נישט נאָר אַ צוקונפט האָט עס, נאָר אויך אַ פאַרגאַנגנהייט, וואָס ווירקט זיך אויס אויפן צוקונפטיקן דערוואַקסענעם.

די יידיש-פּוילישע פאַרשטאַרבענע שרייבערין האַנאַ מאַרטקאַוויטש- אַלטשאַקאוואַ, וואָס איז געווען זינט איר קינדהייט געבונדן מיט קאַר- טשאַקן — איר פאַטער, דער באַקאַנטער פאַרלעגער יאַקוב מאַרטקאַוויטש, האָט אַרויסגעגעבן קארטשאַקס ביכער — דערציילט אין איר רירנדיקן בוך וועגן „אַלטן דאַקטער“, אַז אין 1919, צו אַ לעקציע אין אינסטיטוט פאַר ספּעציעלער פּעדאַגאָגיק, איז קארטשאַק איין מאל געקומען מיט אַ יינגעלע. די סטודענטן האָט ער פאַרבעטן אין זאל פון ראַדיאַלאָגיע. דערנאָך האָט ער אַריינגעפירט דאָס יינגעלע אין פינצטערן צימער, אויסגעטאָן עס און אַוועקגעשטעלט הינטערן עקראַן. דאָס יינגל איז געווען צעשראַקן, פאַרלוירן און בשום אופן נישט געוואָלט אַפלאָזן די האַנט פון דאַקטער. די סטודענטן, אָבסערווירנדיק פון דער צווייטער זייט עקראַן, האָבן געזען, ווי דאָס האַרץ פונעם קינד באַוועגט זיך קאַנוול- סיוו, ווי זיין עטעמען ווערט אַנאַרמאַל אינטענסיוו, ווי די מוסקולן ציי- טערן אין קראַמפן. קארטשאַק האָט זיך געוואַנדן צו זיין אוידיטאָריע און געזאָגט: „דאָס, וואָס איר זעט, זאָלט איר קיינמאל נישט פאַרגעסן: ווען איר זייט מיד און דענערווירט, ווען די קינדער זענען אַפילו אומדער-

אין גאנג פון צייט

טרעגלעך, פירן אייך ארויס פון גלייכגעוויכט און ווען איר בייזערט זיך אויף זיי, איר שרייט אויף זיי און ווילט זיי באשטרעפן — זאלט איר זיך דעמאלט דערמאנען, אז דאס הארץ ביים קינד רעאגירט דעמאלט אזוי, ווי איר האט דאס איצט געזען.

דאס איז געווען נישט נאר אַ לעקציע פאר סטודענטן, צוקונפטיקע לערער און דערציער, נאר אויך אַן אפעל צו עלטערן, צו דער עפנטלעכ-קייט, צו שאפן אַ געהעריקע באציאונג צום קינד. קארטשאק האט גע-פאדערט צו פארבאטן שלאגן אַ קינד, אַלצאיינס צי אין שול, אין שטוב, צי ערגעץ אַנדערש. נישטאָ קיין שום געזעץ, וואָס זאָל פאַרטיידיקן דעם שוואַכסטן פון צווישן מענטשן. קעגן ברוטאָליזירן הינט, קעץ, שאַפט מען צער-בעלי-חיים-געזעלשאַפטן, אָבער די עוולות לגבי דעם קינד לאָזן די עפנטלעכקייט גלייכגילטיק, פאַסיוו. און קארטשאַק האָט געוואָרפן די לאָזונג צו שאַפן „אַ גרויסן קאָדעקס פאַר באַשיצן דאָס קינד“.

לאַמיר נישט פאַרגעסן, אַז דאָס איז געווען אין אָנהייב פון אונדזער יאַרהונדערט. און ווען ס'זענען אין 1919-20 דערשינען צוויי פון זיינע ביכער אויף פעדאָגאָגישע טעמעס — „מאַמענטן פון דערציאונג“ און „ווי אַזוי ליב האָבן דאָס קינד“ אין צוויי טיילן, איז דאָס נאָך אַלץ גע-ווען פאַרן ערשטן אַלוועלטלעכן קאָנגרעס פאַר באַשיצן דאָס קינד. און ווער ווייסט צי קארטשאַק האָט נישט געגעבן אַ גרויסן שטויס דערצו? זיכער איז, אַז ער איז געווען צווישן די ערשטע, וואָס האָבן געטאַרעוועט אַ וועג און צוגעגרייט דעם באַדן צו לייגן די גרונט-שטיינער פאַר די היינטיקע פאַרשידענע אָרגאַניזמען און אינסטיטוציעס פאַר קינדער-שוץ. נאָך אין 1929, ווען ס'איז דערשינען זיין פעדאָגאָגיש בוך „דאָס רעכט פונעם קינד צו אַכטונג“, איז דאָס געווען אַ נייער אַלאָרם-גלאַק אין די דעמאָליטיקע און דאַרטיקע באַדינגונגען און אויך אַ נייער דורכברוך אין דער דערציאונג, אין דער פעדאָגאָגישער וויסנשאַפט.

היינט זענען די זאַכן פאַר אונדז פשוטע, דעמאָלט זענען זיי געווען נאַוואַטאַרישע און קאַרטשאַקס ווירקונגען זענען נישט געווען פון קליי-נער באַדייטונג. און ווען מיר לייענען היינט ביים גרויסן פעדאָגאָס-אַ-ציאָלאָג, אַז קינדער און יוגנטלעכע זענען פונקט אַזאַ אונטערדריקטער קלאַס, ווי די אַרבעטער, פרויען, קאַלאָניאַלע פעלקער, איבער וועלכע מען הערשט אונטערן פּרעטעקסט, אַז זיי זענען נאָך נישט רייף אַליין

מיט זיך אַנצופירן, דאַרף מען דאָס נעמען אין דער איינשטעלונג פון יענע צייטן, הגם נישט ווייניק פרטים זענען נאָך היינט גאַר אַקטועל. כדי אָבער צו באַשיצן דאָס קינד — היינט ווי אַמאָל — כדי אים צו געבן מעגלעכקייטן פאַר זעלבשטענדיקער, פרייער אַנטוויקלונג, דאַרף מען עס קענען. און אַט אויף דעם געביט פון דערקענען דעם קינדס נשמה, האָט קאָרטשאַק געשאַפן אַ פולשטענדיק אייגענעם מעטאָד. ער האָט זיך דאָ באַנוצט מיט דער מעדיצינישער וויסנשאַפט. מען פלעגט זאָגן, אַז אַלס דאָקטער איז ער געווען אַ פעדאָגאָג, און אַלס פעדאָגאָג, אַ דאָקטער. דאָס איז נישט קיין שפּיל פון ווערטער. אין זיינע „סקיצן פון דערציאונג“ באַרינדעט ער די פאַרבינדונג צווישן מעדיצין און פעדאָגאָגיק. אין דער הקדמה צו דעם בוך ליינען מיר: „די וויכטיקסטע זאָך אין דער מעדיצין איז די וויסנשאַפט פון דערקענטעניש. דער סטודענט, וואָס לערנט מעדיצין האָט צו עקזאַמינירן אַ סומע אינדיווידױ-דואומס, ער אייגנט זיך צו די פעאיקייט צו באַטראַכטן און דערנען, צו דערקענען די סימפטאָמען, ער דאַרף געפינען צווישן זיי דעם שייכות און אים אויפקלערן, כדי אַרויסצוציען די קאַנקלוזיעס.“

„אויב די פעדאָגאָגיק דאַרף גיין לויטן וועג, ווי ס'האָט זיך אָנגע-צייכנט די מעדיצין, מוז זי אויסאַרבעטן אַ פעדאָגאָגישע דיאַגנאָסטיק, באַזירנדיק זיך אויף דער דערקענטעניש פון סימפטאָמען. דער שמיכל, דער געלעכטער (פונעם קינד, ל. ב.), די טרערן, די פאַררויטיקטע בעק-לעך, וואָס עס רופן אַרויס עמאַציעס, זענען פאַרן פעדאָגאָג דאָס זעלבע, וואָס פאַרן מעדיקער די טעמפּעראַטור, אַ הוסט, דאָס אויסברעכן. עס זענען נישט פאַראַן קיין סימפטאָמען אָן אַ באַדייטונג... עס גייט נישט בלויז צו וויסן ווי אַזוי און וואָס צו פאַדערן פונעם קינד, ווי אַזוי און וואָס אים צו באַפעלן, נאָר אין דער ערשטער ריי צו זען וואָס אים פעלט, וואָס עס ריזלט אין אים צופיל, וואָס דאָס קינד גופא באַגערט און וואָס עס איז פעאיק צו געבן...“

פון דעם דרינגט אַרויס, אַז כדי דאָס קינד צו דערקענען, דאַרף מען עס אָבסערווירן און לויט די פאַרשידענע רעאַקציעס, ווי וויינען, שרייען, מאַכן פאַרשידענע הוויות, דאָס הייבן מיט די אַקסלען, דאָס שלעפּן די פיס, גיין אימפעטיק, אַדער קריכנדיק, האַלטן זיך גלייך אַדער איינגעהוויקערט, — לויט די אַלע סימנים דערקענען זיין נשמה, דער-וויסן זיך וואָס ס'טוט זיך אין זיין האַרץ. הכלל, דער פעדאָגאָג מוז זיין אַן אָבסערוואַטאָר. דעריבער האָבן מיר אויפגעשריבן דעם טיטל: פעדאָ-

אין גאנג פון צייט

גאנג-פארשער. פונקט ווי א וויסנשאפטלער אבסערווירט, פארשט אין זיין לאבאראטאריע אן אביעקט, א דערשיינונג, אזוי האט קארטשאק אבסער-ווירט און געפארשט דאס קינד. ער האט דערגרייכט א זעלטענע קינדער-קענטעניש. און טראץ דעם האט ער געהאלטן, אז דאס קינד איז נאך אלץ א סוד, עס פארמאגט נאך גענוג פארבארגענע ווינקעלעך אין זיין עמפינדלעכער נשמה, אין די רייכע פאנטאזיע-מעגלעכקייטן, וואס לאזן זיך נישט לייכט אויפדעקן און דערקענען.

מ'האט געהאט געפרעגט קארטשאקן פון וועלכן עלטער דארף מען אנהייבן צו דערציען דאס קינד. — איידער עס ווערט געבוירן — האט ער געענטפערט. זיך באזירנדיק אויף דער מעדיצין, האט ער פארבונדן די דערציאונג אויך מיט גענעטיק און אויגעניק און זייער באדייטונג דערמאנט ער נישט איין מאל אין זיינע פעדאגאגישע באטראכטונגען. ס'וועט אויך נישט זיין איבעריק צו דערמאנען, אז ער איז אין פוילן געווען דער ערשטער, וואס האט פראפאגירט געבורט-קאנטראל און פאר-חטונה-קאנטראל. ביי אים איז דאס אויך געווען געבונדן מיטן אויס-בעסערן דעם מענטשלעכן מין. ער איז געווען אן אנהענגער פון אויס-מיידן ס'אלן קומען אויף דער וועלט קינדער פון פסיכיש-קראנקע עלטערן, פון שיכורים, סיפיליטיקער און ענלעכע קראנקע מענטשן. מ'קאן יא אדער נישט מסכים זיין מיט אזא שטעלונג. קארטשאק האט אבער דעם פראבלעם געשטעלט אויפן סדר-היום.

ווי מיר זעען איז פאר קארטשאקן דערציאונג נישט קיין באגרענעצ-טער ענין. דאס איז א צעוואקסענער בוים מיט צווייגן, צווייגעלעך, בלע-טער און כסדר נייע שפראצונגען. פאר אים איז זיין מעטאד פון קינדער-דערקענטעניש, און זיין פעדאגאגישער סיסטעם נישט געווען קיין אפגע-שלאסענע זאך. פאר אים איז קיינמאל גארנישט געווען פארשפילעט אויף אלע קנעפלעך. ער איז ארויסגעגעאנגען פון שטאנדפונקט, אז פונקט ווי יעדע וויסנשאפט, פאדערט די פעדאגאגיק כסדר נייע אבסער-וואציעס, פארשוונגען, בפרט ווען דאס איז א וויסנשאפט, וואס האט צו טאן מיטן מענטשנס נשמה, מיטן מוח. קארטשאק האט זיך פארמאסטן צו גראבן טיף. ער האט אנגעהויבן צו אבסערווירן דאס קינד שוין אין דער מוטערס שויס און ווידער אמאל נישט בלויז ווי א מעדיקער-וויסנ-שאפטלער, נאר גלייכצייטיק ווי א פסיכאלאג-פעדאגאג. אין זיין ווונדער-בארער פילאזאפיש-פסיכאלאגישער נאוועלע „באבא“ וויזט ער אונדז

מיט עכטן ליריזום, מיט גרויסער ליטערארישער קונסט, דעם קינדס רעאקציעס בעתן קומען אויף דער וועלט; עס ווערט געבוירן נישט נאָר אין לידן פון דער מוטער, נאָר אויך אין אייגענע לידן. די ליכט, די לופט, די געענדערטע טעמפעראַטור, דאָס אַנדערשטיקע אַטעמען — די גאַנצע נייע וועלט פאַלט אויף אים ווי אַ שווערע משא, וואָס רופט אַרויס אַ געוויין, אַ געשריי, אין וועלכן קאַרטשאַק דער מעדיקער און פּסיכאָלאָג דערקענט אַ ווייטיק־געשריי. ער אַבסערווירט דערנאָך די כּסדרדיקע פּסיכישע עוואָלוציע פון קליינעם נפּשל און ער פּירט אויס: „... די נאַטור רוט קיינמאַל נישט, זי סקולפּטירט אומאויפהערלעך און מייס־טערהאַפט דעם קליינטשיקן מענטש“.

צוגעבן דערצו דאַרף מען, אַז ער גופא, קאַרטשאַק, סקולפּטירט פאַר אונדז מייסטערהאַפט דאָס בילד פון אינערלעכן לעבן פונעם קינד, אַנהייבנדיק פון זיין געבורט. ער איז אָבער געווען אין דעם נישט נאָר אַן אַרטיסט, נאָר אויך אַ פאַרשער, אַ וויסנשאַפטלער.

ביי דעם אַלעמען איז קאַרטשאַק נישט געווען קיין פעדאָגאָג טעאָרע־טיקער, ווי מען פאַרשטייט דאָס אין אַקאַדעמישן זין. ער איז געווען קודם אַ פּראַקטיקער. פּריער האָט ער פּראַקטיצירט און פון דער פּראַקטיק האָט ער אויסגעשיללט דעם קערן פון זיין טעאָריע, וואָס ער אַליין האָט געוואַלט אויספרוון און אַנווענדן. אַ סברה, דערפאַר האָט ער אַנגעהויבן זיין פעדאָגאָגישע אַרבעט פון זיין אַ דערציער, אָדער אויפּזעער אויף די קינדער־קאָלאָניעס. דערנאָך איז נויטיק געווען אַ גרעסער פאַרשונגס־פעלד, וואָס איז געוואָרן דאָס יתומים־הויז אין וואַרשע, אויף קראַכ־מאַלנע 92.

קאַרטשאַק האָט אויך אַנגעפירט מיט אַ צווייטן יתומים־הויז, פאַר פּוילישע קינדער. ער האָט געהאַט פיל אַנדערע פעדאָגאָגישע באַשעפּטיג־קונגען אַלס פּראַפעסאָר. זיין הויפּט־לאַבאָראַטאָריע פון פעדאָגאָגישער אַבסערוואַציע און אַנווענדונג פון אַ מעטאָד, אָדער ווי ער וואַלט דאָס געזאָגט „די קליניק פאַר דערציאונג“, איז געווען קראַכ־מאַלנע 92. אין דעם גרויסן, ווייסן הויז, וואָס ער אַליין האָט אונטערגענומען צו בויען, האָט ער זינט 1911 געוויינט צוזאַמען מיט די קינדער, צוזאַמען מיט זיי געטיילט אַלע פּריידן און לידן. ער איז געווען איינער פון זיי.

ס'האָט זיך ביי מיר אין זכרון צום שטאַרקסטן און אויף שטענדיק איינגעקריצט אַ בילד פון קאַרטשאַקן מיט די קינדער פון אַן ערשטן

אין גאנג פון צייט

באזוך. ס'איז געווען א שבת אינדערפרי, ווען קארטשאק האט פארגע-
לייענט פאר די קינדער צוזאמען מיטן פערסאנעל די וואנט-צייטונג. די
פראווינצער גימנאזיסטקע פון א ווארשעווער מיטל-שול, וואס איך בין
געווען, האט זיך שוין געהאט געמאכט איר אייגענע פארשטעלונג פון
קינדער-הויז און קארטשאקן. מיר, די יונגע אדלערס, וואס האבן זיך
געבונטעוועט קעגן אלץ און אלעמען, האבן זיך באגייסטערט מיט קאר-
טשאקס ביכער. ער איז דאך אויך געווען א גרויסער בונטאר. און אז
א בונטאר און פירט דורך, וואס ער וויל, דערצו שרייבט ער אזעלכע
ביכער, איז ער אויסגעוואקסן אין מיינע אויגן צו א געשטאלט א ריז,
מיט א פעסטער קלינגנדיקער שטימע צווישן א מחנה ווייסע חברהניקעס.
ווי איבערראשט בין איך געווען, ווען איך בין אריין אין גרויסן זאל
און אין אויבנאן איז פאר א קליין טישל געשטאנען א מיטלווקסיקער
מאן, גיכער א דראבנער, מיט א גאלן קאפ אן איין האר, מיט א גוטמוטיק
פנים באצירט מיט א בלאנד בערדל. ער האט פארגעלייענט רואיק,
געלאסן, נישט אויפגעהויבן די שטימע, נאר בלויז פון צייט צו צייט
אפגעריסן דעם קאפ פון די בלעטלעך, געוואנדן די בלויע, קלוגע אויגן
צו דער יונגער אוידיטאריע און ווייטער געלייענט. די קינדער, גרעסערע,
קלענערע, גאר קליינע זענען געזעסן אויסגעזעצט אויף בענק און בענק-
לעך און מיט אנגעשפיצטע אויערן זיך צוגעהערט. פון מאל צו מאל,
ווען דער פארגלייענער האט פילזאגעוודיק געוואנדן צו זיי די אויגן,
זענען חברה אויסגעבראכן אין א געלעכטער. ס'איז אבער שטיל געווארן
ווי גיך קארטשאק האט ווידער אנגעבויגן דעם קאפ צו די בלעטלעך.
א שטילקייט פון א מחנה קינדער, וואס הערן זיך צו מיט נייגיר צו א
שיין מעשהלע, אדער וואס ווילן זיך דערוויסן וועגן זאכן, וועלכע גייען
זיי אן אלעמען צוזאמען און יעדערן באזונדער.

און אט איז שוין נאכן לייענען, דאס קליינווארג צעוויגט זיך. א
כאפטע קינדער רינגלען ארום קארטשאקן, דער און יענער האט נאך
וואס צו פרעגן, וויל נאך עפעס וויסן, די גאר קליינע קלעפן סתם צו
אים, ווי צו א מאמען. און ער, אנגעטאן אין דעם גרינעם ארבעטס-
פארטעך, וואס ער טראגט שטענדיק אין קינדער-הויז, און וואס מאכט
אים גיכער ענלעך צו עפעס א באשיידענעם באאמטן, ווי צו א געלערנטן,
רעדט ווייטער שטיל, געלאסן, דעם ענטפערט ער מיט א וויץ, איינעם
גיט ער א שנעל אין נאז, אן אנדערן א גלעט איבערן קאפ און פון

די טיפע, בלויזע אויגן שפראצט מיט גוטסקייט און קלוגשאפט. ער זעט אויס צווישן די קינדער ווי איינער פון דער גרויסער משפחה, נאָר מיט מער וויסן, מיט מער דערפאַרונג, מיט קענטענישן און איבערגע-געבנקייט מיט וועלכע ער טיילט זיך מיט אַלע.

איצט לאָמיר זיך פאַרשטעלן די צענדליקער, צענדליקער קינדער — און די הונדערטער, וואָס זענען אין אַלע יאָרן דאָרט דורכגעגאַנגען — וואָס זענען געקומען פון פאַרשידענע סביבות, פון אַרעמע, טיילמאָל צעשטערטע היימען, וווּ ס'האַבן געפעלט די מאַמע, דער טאַטע, אָדער ביידע, אָדער גאָר קינדער, וואָס האָבן אין גאַנצן קיין היים נישט געהאַט. זיי זענען געקומען אין יתומים-הויז מיט פאַרשידנאַרטיקע געווינהייטן, אַפּטמאָל זייער שלעכטע, קינדער פון 7 ביז 14 יאָר, וואָס האָבן אין זייער קורצן לעבן געזען מער שלעכטס ווי גוטס. און ס'איז געשען דאָס גרויסע ווונדער: קאָרטשאַק האָט זיי אַלע פאַראַייניקט אין איין משפּחה; ער האָט געשאַפּן פון די אומגליקלעכע קינדער אַ גליקלעכע קינדער-רעפּובליק, וווּ יעדעס קינד האָט זיך געקאַנט פריי אַנטוויקלען און אויס-לעבן. אין זיינע זכרונות, וואָס ער האָט געשריבן אין געטאָ, דערמאַנט ער וועגן אַ בריוו, וואָס אַ יונגער בחור האָט אים צוגעשיקט נאָכן פאַר-לאָזן דאָס יתומים-הויז: „ווען איך וואָלט נישט געווען אין דעם הויז, וואָלט איך נישט געוואָלט, אָו ס'זענען פאַראַן ערלעכע מענטשן אויף דער וועלט, מענטשן, וואָס גנבענען נישט. איך וואָלט נישט געוואָלט, אָו מ'קאָן אויסזאָגן דעם אמת. איך וואָלט אויך נישט געוואָלט, אָו עס זענען פאַראַן געזעצן וועגן יושר אויף דער וועלט.“

וואָס האָט קאָרטשאַק געטאָן, אָו אַזאָ פאַרוואַרלאָזט קינד זאָל זיך אַזוי ענדערן? וועלכער איז געווען זיין פעדאָגאָגישער צוגאַנג? זיין סיס-טעם?

וידער דאַרף מען זיך באַלד פון אָנהייב באַוואַרענען, אָו קאָרטשאַקס פעדאָגאָגיק איז שוין היינט נישט אין גאַנצן קיין נאָווינע. ער האָט אָנגע-הויבן אין באַגינען פון אונדזער יאָרהונדערט. און אויך דעמאָלט זענען שוין די נעמען פון פעסטאַלאַציי און פרעבל פון לאַנג באַקאַנט געווען. מאַריאַ מאַנטעסאָרי, אויך אַ קינדער-דאָקטער, האָט שוין ביי איר אין לאַנד, אין איטאַליע, אַרבעטנדיק ביי אַפּגעשטאַנענע קינדער, געהאַט פּראָקלאַמירט די נויטיקייט פון זעלבסשטענדיקער, פרייער דערציאונג. קאָרטשאַק איז געגאַנגען אַ סך, אַ סך ווייטער פון די דריי טעאָרעטיקער פון דער מאַדערנער פעדאָגאָגיק. און געטאָן האָט ער דאָס אין אַ לאַנד,

אין גאַנג פון צייט

וואָס איז באַהערשט געווען פון דער צאַרישער דערציאונג, געשטיצט אויף קאַזאַרמע־דיסציפלין, אויפן קנוט. קאַרטשאַק האָט אגב געוויזן די רוסישע שול אין זיין נאָוועלע „אַ וואַך פון אומגליקן.“ ער גופא, ווי ער דערציילט דאָס, איז געגאַנגען אין אַ שול, ווו מ'האַט „געגעבן שמיץ“. און אויב ס'וועט דאָך ווער זאַגן, אַז קאַרטשאַקס אויפטוען זענען שוין היינט קיין המצאות נישט, איז ראשית שוין געמאַכט געוואָרן די באַוואַ-רעניש, אַז היינט איז דאָס שוין נישט אין גאַנצן קיין נאָווינע, והשנית איז דאָס די מעשה מיט קאַלומבוסעס איי. איר געדענקט מסתמא ווי קאַלומבוס האָט אויף אַן אויפנאַמע, אונטערהערנדיק, אַז זיין אַנטדעקונג איז נישט אַזאַ גרויסער אויפטו, געפאַרן, געפאַרן און צוגעפאַרן, געגעבן די זעלבע אַן איי אַוועקצושטעלן. קיינער האָט נישט אַוועקגעשטעלט. ער האָט צום סוף אַ דרוק געטאָן דאָס איי און ס'האַט זיך אַוועקגעשטעלט. מען רעדט היינט וועגן די ענינים, דאָ און דאָרט מאַכט מען פרווון אַנצווענדן ענלעכע מעטאָדן. קאַרטשאַק האָט זיי אַבער מיט כמעט דריי פערטל יאָרהונדערט צוריק אַנגעוואַנדן, אויסגעפרוווט און דער עיקר געלייגט דעם גרונט־שטיין פאַר אַזאַ דערציאונג.

וואָס איז דאָס פאַר אַ פעדאַגאָגישע מאַגיק?

איינגטלעך וואָלט מען דאָס געקאַנט אויסדריקן אין דריי ווערטער: זעלבסטדערציאונג, זעלבסטדיסציפלין און זעלבסטפאַרוואַלטונג, באַגריפן, וואָס זענען היינט ברייט באַקאַנט אין דער פעדאַגאָגיק, אַבער וואָס זענען אין אַנהייב פון אונדזער יאָרהונדערט געווען אומבאַקאַנט און פרעמד אין דער דערציאונג.

קאַרטשאַק, דער גרויסער קענער פון קינד, האָט ווי זעלטן ווער געוואָסן ווי אַזוי פראַקטיש אויסצונוצן זיין ענערגיע, וואָס עס מוז אויס-לאַדן, זיין פאַנטאַזיע, זיין באַדערפעניש צו זיין אין באַוועגונג, זיין ווילן צו האַבן פאַראַנטוואַרטלעכקייטן און דער עיקר זיין באַגער מ'זאָל אים אַנטרויען. דעם קינדס, איינגעבוירענע אייגנשאַפטן דערמעגלעכן צו דערוועקן ביי אים אַ געפיל פון זעלבסטדערציאונג, פון זעלבסטדיסציפ-פלין, צו אַנטוויקלען די פעאיקייט אַליין זיך צו פאַרנעמען מיט די אייגענע ענינים, פאַרשטייט זיך, אונטער אַ געניטער אויפזיכט פון דערוואַקסענע. דערביי האָט קאַרטשאַק אַנגעוויזן און דאָס סיי דורך זיינע שריפטן, סיי דורך זיינע לעקציעס פאַר סטודענטן, אַז דאָס קינד טאַר אין קיין שום פאַל נישט באַטראַכט ווערן ווי אַ פאַסיווער אַביעקט וועמען מען שטעלט

צו פארטיקע כללים פון אויפפירונג, נאָר אַן אַקטיווער אינדיווידואום, וואָס אַבסאָרבירט אויף אַ נאטירלעכן אופן אַ גערעכטע געזעצמעסיקייט פון אויפפירונג און צוזאַמענלעבן. ס'קאָן נישט זיין קיין רייד פון קיין שום פארטיקן מאָדעל פאַר אַזאַ דערציאונג, און דאָ איז, אַ סברה, קאַרטשאַק געגאַנגען ווייטער, ווי די היינטיקע פעדאָגאָגיק. לויט אים, איז דער בעסטער מאָדעל, לויט וועלכן מען וויל „מאָדעלירן“ דאָס קינד, אויך אַ שלעכטער, ווייל יעטוועדער מאָדעל שטערט דער פרייער, זעלבסט־שטענדיקער אַנטוויקלונג פון אַן אינדיווידואום. דעם קינד דאַרף מען געבן צוזאַמען מיט דער עלעמענטאַרער בילדונג באַגריפן וועגן גוטס און שלעכטס, וועקן אין אים אַ געפיל פון יושר צוזאַמען מיט אַן אַמבי־ציע צו גוטער אַרבעט, צו זיין נוצלעך, צו האָבן אַ שטאַרקן ווילן, ווי מ'זעט דאָס אין אַזעלכע זיינע ביכער פאַר קינדער, ווי „דאָס פאַרעקשנטע יינגל“, „רום“. אָבער אונטערטראַגן דעם קינד פאַרטיקע קאַנצעפציעס, פאַרמולירונגען — דאָס נישט. דאָס קינד אַליין אין זיין אַנטוויקלונג — אויב זי איז אַ נאַרמאַלע, פאַרשטייט זיך — פאַרמירט צום בעסטן אַליין אויס זיין אינדיווידואַליטעט.

די עטלעכע אַלגעמיינע שטריכן פון קאַרטשאַקס פעדאָגאָגיק זענען דאָ געבראַכט געוואָרן כדי אויך צו דערמאַנען, אַז ער האָט זיך אינטערעס־סירט נישט בלויז מיטן קינד פון קאַלעקטיוו. ער האָט אין זיינע פעדאָגאָגישע שריפטן באַהאַנדלט דאָס פראַבלעם פון דערציאונג אין פאַר־שידענע אַספעקטן און באַדינגונגען. ער איז אויך נישט געווען קיין אָנהענגער פון אויסשליסלעכער קאַלעקטיווער דערציאונג. קיין שום אינסטיטוציע קאָן נישט, לויט זיין מיינונג, פאַרטרעטן די היים, די עלטערן. ווען ס'איז אָבער נישטאָ קיין ברירה, מוז מען אין אַ קינדער־אַנשטאַלט שאַפן אַזאַ אַטמאָספער און אַזעלכע באַדינגונגען אין וועלכע דאָס קינד זאָל זיך לכל הפחות נישט פילן אין דער פרעמד, נאָר ביי זיך.

ווי אזוי זיך אָבער פילן ביי זיך אין אַ יתומים־הויז?

ווען די קינדער וועלן זיך אַליין פאַרנעמען מיט דער נייער היים, וועלן זיי האָבן זייער חלק אין איר און זי ליב באַקומען, וועלן זיי זיך סטאַרען די נייע היים זאָל זיין וואָס שענער און זאָרגן פאַר איר גוטער פירונג.

גוטע פירונג... אָדער אַנפירונג... ווי אזוי גוט פירן? ווער זאָל אַנפירן?

אין גאנג פון צייט

די קינדער גופא. אַט נאַט אייך, קינדערלעך, אַ גרויסע היים און פירט אָן מיט איר, מאַכט אַזוי זי זאָל זיין וואָס שענער און בעסער. באַווייזט קינדער וואָס איר קענט.

געזאָגט האָט קאַרטשאַק, פאַרשטייט איר דאָך אַליין, אַ ביסעלע אַנדערש, ער האָט בכלל נישט ליב געהאַט קיין סך צו רעדן. ער האָט אַליין געטאָן די אַרבעט און געוויזן אַנדערע אַ ביישפּיל ווי אַזוי מען דאַרף דאָס טאָן.

איז אין דעם יתומים־הויז אויף קראַכמאַלנע 92 אויפגעשטעלט געוואָרן באלד פון אָנהייב אַן אָנפירונג פון קינדער, וואָס האָט זיך אַלע מאָל מער פּערפּעקצאַנירט. דאָס איז געווען אַ ראַט, אַ מין קינדער־פאַרלאַמענט, וואָס איז באַשטאַנען פון 22 אויסגעוויילטע יינגלעך און מיידלעך פון פאַרשידענעם עלטער. דער קינדער־ראַט האָט צוזאַמען מיט דערוואַקסענע דערציער בראש מיט קאַרטשאַק און דער איבערגעגעבע־נער פּעדאַגאָגין סטעפּאַניאַ ווילטשינסקאַ, וועלכע איז אַלע יאָרן געווען דירעקטאָרין פון יתומים־הויז, באַהאַנדלט אַלע ענינים פון דער געמיינ־זאַמער היים און נישט חס וחלילה אָפּגעקומען מיט רעדן, ווי ס'געשעט ביי דערוואַקסענע, נאָר אויסגעפירט פונקציעס, געוויקט און געוואַכט, אַז אַלע אַנדערע זאָלן אויספירן זייערע אויפגאַבן. מ'קאָן זאָגן, אַז אין אַלע אַרבעטן פון יתומים־הויז האָבן זיך באַטייליקט די קינדער. זיי האָבן געהאַלפן אין דער קיך, אין שניידער־וואַרשטאַט, אין אויפהאַלטן די אַרדענונג, די ריינקייט, די עלטערע האָבן זיך פאַרנומען מיט די יינגערע, די בעסערע שילער האָבן געהאַלפן די שוואַכערע ביים צוגרייטן די לעקציעס, די געניטערע זענען געווען סאַניטאַרן, ביבליאָטעקאַרן, אַ סך פונקציעס זענען דורכגעפירט געווען אויסשליסלעך דורך די קינדער, ווי די ביבליאָטעק־אַרבעט, דאָס מאַכן די וואַנט־צייטונג, דאָס דערלאַנגן גען און אַראָפּנעמען פון די טישן, דאָס האַלטן און ברענגען אין אַרדענונג די אייגענע זאַכן פאַר וועלכע יעדעס קינד האָט געהאַט זיין אייגן שענקל. די קינדער האָבן אַליין אָפּגעהיט די ריינקייט אין הויף, געוואַכט, אַז די ביימער אָדער די ווענט פונעם הויז זאָלן נישט לידן פון קיין בייזע, צעשטערערישע הענט. בכלל איז דער גאַנצער איינשטעל פון קינדער־הויז באַזירט געווען אויף דיזשורן, אויף פאַרטיילטע פונקציעס און אויפגאַבן. קאַרטשאַק גופא, ביי אַלע זיינע באַשעפטיקונגען, האָט אַנטײל גענומען ביים אויספירן „שוואַרצע אַרבעטן“. אין זיין געטאַ־טאַג־

בוך קלערט ער אויף אין א מין מאַנאַלאָג פאַרוואָס ער העלפט צו ביים אַראַפּרוימען פון די טישן נאָכן עסן. געוויסע פּערוואַנען פון פּעדאַגאָגישן פּערסאָנעל האָבען געקוקט אויף דעם מיט אַ קרום אויג. זיי האָבן גע- האַלטן, אַז דאָס איז פאַרלוירענע צייט פאַר אַזאַ שעפּערישער פּערווענ- לעכקייט. אָבער די שעפּערישע פּערווענלעכקייט און דער עיקר דער פּעדאַגאָג האָט געהאַלטן פאַרקערט, און ער ווייזט אָן אין זיינע פאַר- צייכענונגען, אַז ראַשית וויל ער נישט ס'זאָלן זיין „שוואַרצע“ אַרבעטן, וואָס פאַסן נישט פאַר דעליקאַטע הענט. מיט זיין אייגענעם ביישפּיל האָט ער באַגערט נישט צו דערלאָזן צו אַזאַ געדאַנק. והשנית איז דאָס פאַר אים געווען אַ געלעגנהייט צו זען פון דער נאַענט ווי די זאך גייט. ער האָט זיך אָבער נישט מיטבאַטייליקט אין אַזאַ אַרבעט ווי אַ משגיח, נאָר ווי אַ דערפאַרענער מענטש מיט אַ שאַרפּן בליק, וואָס דער- זעט דעפּעקטן, וועלכע אַנדערע דערזעען נישט, אָבער וואָס קאַנען זיך ביי אים אויסלערנען זיי צו דערזען.

קאַרטשאַק האָט אויך געוויסט, אַז קינדער זענען, פּונקט ווי דער- וואַקסענע, ווייט נישט קיין מלאכים. איז וואָס טוט מען, ווען עמעצער וויל נישט אויספירן, וואָס עס געהערט צו אים, אָדער טוט בפירוש קאָפּויער? און וואָס טוט מען, ווען איינער דעם אַנדערן טוט אָן עוולה? פאַראַן דאָך קינדער, ווי דערוואַקסענע, וואָס האָבן גערן צו דערגיין יענעם די יאָרן, בפרט ווען אַזאַ באַשעפּעניש ווייסט, אַז קיין האַרבע שטראַף וועט ער דערפאַר נישט באַקומען.

די הויפט-ראַל אין אַזעלכע פאַלן האָט געשפּילט די עפּנטלעכע מיינונג פון קינדער-קאַלעקטיוו. דער גאַנצער קאַלעקטיוו ווי אַזעלכער האָט געוואַכט, אַז זיינס אַ גליד זאָל נישט געשטרויכלט ווערן, ווייל פון שלעכטע טאַטן פון איינעם, פון עטלעכע, וועלן אַלע ליידן, שוין אָפּגע- רעדט דערפון וואָס אַזאַ אינדיווידואַם דאַרף מען כלל היילן לטובת אים גופא. צו זיין פאַרטיידיקונג האָט דער קינדער-קאַלעקטיוו געהאַט די וואַנט-צייטונג, וואָס האָט אָפּגעשפּיגלט דאָס גאַנצע לעבן אין דער קאַלעקטיווער היים און דאָס שטאַרקסטע פאַרטיידיקונגס-מיטל איז גע- ווען דאָס קינדער-געריכט. דאָס געריכט, וואָס איז באַשטאַנען פון קינדער, וועלכע האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט גוטער אויפפירונג, מיט חברישקייט, איז געווען איינער פון די בעסטע אינסטרומענטן מיט וועלכן דער קאָ-

אין גאנג פון צייט

לעקטיוו האט געוואכט און געהיטן די מאַראַלישע זויבערקייט, די עטיק, די חברשקייט פון יעדן איינעם.

כדי זיך צו מאַכן אַ באַגריף פונעם פאַרנעם פון געריכט, וועלן מיר דערמאָנען, אַז דער קאָדעקס אויף וועלכן ער האָט זיך באַזירט, איז געווען צוזאַמענגעשטעלט אַזש פון 1000 (טויזנט) פאַראַגראַפן. אַבער ערשט דער הונדערטסטער פאַראַגראַף האָט אַרױסגעטראָגן אַן אורטייל. איז צוואַס זענען נױטיק געווען די 99 פאַראַגראַפן? — וועט מען פרעגן.

אין 99 פּאַלן, ווען קינדער האָבן אַרױנגעטראָגן אַנקלאַגעס, ד. ה. זיי האָבן אויפגעשריבן די אַנקלאַגע אויפן ספּעציעלן אויסגעהאַנגענעם טאַוול פון געריכט, זענען דאָס געווען קליינטשיקע קאַנפּליקטן אָדער אומבאַדייטנדיקע עוולות, וואָס איינער איז באַגאַנגען קעגן אַנדערן. קאָר-טשאַק האָט אַבער געוווּסט, אַז אויך קליינטשיקע עוולות וויל אַ קינד נישט אַראַפּשלינגען און אַז ס'איז פאַר בייַדע צדדים בעסער נישט אויס-צובאַהאַלטן. אַזוי צום ביישפּיל לייַענען מיר אין בוך „ווי אַזוי ליב האָבן אַ קינד“, וווּ דער קאָדעקס איז אַפּגעדרוקט, אַז דער פאַראַגראַף 24 לױטעט: „דער טריבונאַל ווענדעט זיך צו בייַדע צדדים זיי זאָלן שלום מאַכן צווישן זיך און פאַרגעסן וואָס ס'איז געשען“. ס'קאָן זיך אויך עמעצן אויסדוקטן, אַז מען האָט אים אַן עוולה געטאָן און טראַגט אַ שווער האַרץ, כאַטש ס'איז נישטאָ קיין גרונט דערצו. איז טאַקע פאַראַן אַ ספּעציעלער פאַראַגראַף און נאָכן באַטראַכטן דורכן טריבונאַל די אַנקלאַגע שטעלט ער פּעסט לױטן אַרטיקל 8: „דאָס געריכט האַלט, אַז די אַנקלאַגע איז נישט באַגרינדעט“. אָדער זאָל מען נעמען אַ קליינטשיקע עוולה, וואָס איז באַגאַנגען געוואָרן נישט ווילנדיק, אָדער יאָ ווילנדיק, אַבער דער קונדס האָט פאַרט נישט געהאַט קיין שלעכטע כוונה. איז פאַראַן דער פאַראַגראַף 41, וואָס לייזט דעם קאַנפּליקט אויף אַזאַ אופן: „דער טריבונאַל ווענדעט זיך צום באַשולדיקער מיט דער בקשה ער זאָל מוחל זיין דעם באַשולדיקטן“.

בכלל האָבן דאָס געריכט און זיין קאָדעקס זיך געריכטעט נישט נאָר מיט יושר און צדק נאָר אויך מיט מידת-הרחמים. ערשט ווען מ'איז אַרונטערגעפּאַלן אונטערן הונדערטסטן פאַראַגראַף, איז אַרױסגעטראָגן געוואָרן אַן אורטייל און געווען איז ער אַזאַ: „דאָס געריכט שטעלט פּעסט, אַז ס'איז נישטאָ קיין אַנטשולדיקונג פאַר דער האַנדלונג פון אַנגעקלאַגטן. דאָס געריכט איז נישט מוחל“.

קיין שום שטראף קומט נאך אויך נישט, אבער ס'איז שוין א גענוגנדיקע שטראף, ווען דאס געריכט, וואס איז א גרויסער אויטאריטעט אין קאלעקטיוו, איז נישט מוחל. ס'איז עפעס גוט צו זיין 24 שעה אין מעת לעת צווישן חברים, ווו מ'איז דיר נישט מוחל? דאס קינד הייבט דעמאלט אן נאכצוטראכטן, צו זוכן מיטלען ווי אזוי אויסצומיידן א שלעכטע האנדלונג. אזוי איז דאס קינדער-געריכט געווארן א גרויסער פאקטאר פון דערציאונג און זעלבסטדערציאונג.

אין 899 פאלן זענען קיין ממשותדיקע סאנקציעס כמעט נישט אנגענומען געווארן. ס'איז גענוג געווען דער אורטייל זאל אפשירט זיין אויף דער וואנט, אלע זאלן דערוועגן וויסן, אז דאס פארשולדיקטע קינד, דער בירגער פון דער קינדער-רעפובליק זאל מאכן אנשטרענגונג-גען זיין שלעכטע אויפפירונג זאל זיך נישט איבערחזרן. ערשט ווען דער באשולדיקטער האט באקומען אן אורטייל אויפן סמך פון דעם פאראגראף 900, איז דאס געווארן זייער ערנסט. ס'איז געווען אן אלארם. ס'האט באדייט, אז דער אנגעקלאגטער קאן נישט לעבן צווישן דער קינדער-מחנה אן א ספעציעלער השגחה. דעמאלט האט זיך דאס געריכט געוואנדן צו די חברים ס'זאל זיך ווער אנבאטן צו נעמען אים אונטער זיין אויפזיכט. אויב קיין ספעציעלע אויפזיכט, נישט פון אן אנדער קינד, נישט פון א דערוואקסענעם, האט אויך נישט געהאלפן, איז דער באשולדיקטער, לויטן ארטיקל 1000 דערווייטערט געווארן פון קינדער-הוז. דאס האט באדייט, אז ער איז שעדלעך פארן קאלעקטיוו און מען מוז זוכן פאר אים אן אנדער אויסוועג. איך דערמאן מיך, אז ווען איך פלעג ווי א גימנאזיסטקע קומען אין די שבתן אין קארטשאקס הויז אויף קראכמאלנע, האט מען דערציילט וועגן איינעם אזא פאל. נאך דער מלחמה האט מיר איין געוועזענע דערציערין איבערגעגעבן וועגן צוויי פאלן, א צווייטע וועגן דריי. ווען מען נעמט אין באטראכט מיט וואס פארא שווערן קינדער-עלעמענט מ'האט טיילמאל געהאט צו טאן, זענען צוויי-דריי פאלן, במשך פון אזוי פיל יארן, א מינימום.

ווען א מענטש האט געהערט פון דער ווייטנס וועגן אנטהיל פון די קינדער אין דער אנפירונג און וועגן די אויסגעפירטע דורך זיי פונק-ציעס, האט זיך געקאנט באקומען ביי אים אן איינדרוק, אז דאס איז זייער קאמפליצירט — אדער די קינדער ווערן צו פיל באלאסטעט, אדער זיי פירן שלעכט אויס זייערע פונקציעס, מען מאכט דאס פטור צו ווערן

אין גאנג פון צייט

פון דער לאסט. די אבער, וואס האבן דאס געזען פון דער נאענט, זענען באקאנט געווען מיטן גאנצן „מעכאניזם“, וויסן וואס פארא מוסטער-האפטע ארדענונג און זויבערקייט ס'האט געהערשט אין יתומים-הויז. די קינדער האבן אויסגעפירט זייערע ארבעטן מיט ליבשאפט און געט-ריישאפט, זיי האבן זיך איבעריקסן אויך געפליסט צו באקומען דאס ספעציעלע „אנערקענונגס-קארטל“ מיט דער אונטערשריפט פון זייער „פאנדאקטאר“.*

קארטשאק האט אויך דורך זיין אויטאריטעט, מיט זיין כישופדיקער פערזענלעכקייט, קלוגשאפט און גוטסקייט אנגעשטעקט די קינדער מיט זיין פלייס צו ארבעט, מיט זיין באגער כסדר זיך צו פארפולקאמען. די גאנצע ארגאניזאציע פון קינדער-הויז האט געקלאפט ווי א גוט רעגוליר-טער זיגער. געוואכט איבער דעם דירעקט האט סטעפאניא ווילטשינסקא, די זעלטענע פרוי, וואס האט ווי א יונג נאך מיידל, גלייך נאכן פארענ-דיקן דעם אוניווערסיטעט, פארלאזט די רייכע היים פון אירע עלטערן, כדי זיך אפצוגעבן דעם ארעמען, פאריתומטן קינד. פריער אין פינדל-הויז אויף פראנטשישאקאנער גאס, דערנאך, ווען די גרופע קינדער אין איבערגעפירט געווארן אויף קראכמאלנע 92, האט זי געטראגן דעם גאנצן עול פון דער ווירטשאפט, געווען א געטרייע מאמע צו די יתומים און באגלייט זיי ווי קארטשאק אויף זייער לעצטן וועג.

**

דאס קינדער-הויז אויף קראכמאלנע איז געווען א גרויסער עקספע-רימענט אין דער מאדערנער פעדאגאגיק. פאראן אספעקטן, וואס זענען נאך היינט ווייניק באלויכטן, אדער גאר אומבאקאנט. אזוי צום ביישפיל האט קארטשאק אויסגעפונען, אז א קינד פונקט ווי א דערוואקסענער, מוז צייטנווייז בלייבן מיט זיך אליין. פארן קינד פון א קאלעקטיוו איז דאס א סך דרינגנדיקער ווי פארן קינד, וואס לעבט אין זיין משפחה. און קארטשאק האט קיינמאל נישט באטראכט קינדער, ווי א מחנה, וואס איז אויסגעגאסן פון איין גוס. נישט יעדעס קינד קאן זיך שטענדיק אפגעפינען אין קאנטאקט מיט אנדערע; פאראן א באדערפעניש זיך צו

* פון די צוויי ווערטער פאן דאקטאר איז געווארן איין ווארט. די קינדער האבן שטענדיק גערופן קארטשאקן „פאנדאקטאר“.

פאַררוקן אין אַ ווינקל. קאַרטשאַק האָט צוליב דעם געשאַפן אין יתומים-
הויז אַ „צימער פון שווייגן“, וווּ יעדעס קינד האָט געקאָנט פאַרברענגען
שווייגנדיק, אין אייגענע טראַכטענישן אַזוי לאַנג, ווי עס האָט באַגערט.
און עס זענען געווען נישט ווייניק בעלנים.

קאַרטשאַק האָט אויך געהאַלטן, אַז אַ קינד, וואָס קומט פון אַ
רעליגיעזער סביבה דאַרף האָבן אַ מעגלעכקייט זיך אויסצולעבן לויט
זיין שטייגער. אויב מוז אַזאַ קינד דערדריקן אין זיך די רעליגיעזע גע-
פילן, וואָס ס'האַט מיטגעבראַכט פון דער פריערדיקער היים, קאָן זיך
דאָס גוט נישט אויסוירקן. און סתם אויב אַ קינד האָט אַזאַ נייגונג צוליב
וואַסערע דאָס זאָלן נישט זיין סיבות, דאַרף מען די נייגונג רעספעקטירן.
קאַרטשאַק גופא איז ווייט נישט געווען קיין פרומער, אָבער יעדעס קינד,
וואָס האָט געהאַט די געווינהייט אָדער סתם אַ חשק תפילה צו טאָן,
האַט געהאַט אַלע מעגלעכקייטן דערצו. ס'איז געווען אַ ספעציעלער צימער
צו דעם ציל, אַ מין מקום-קודש. קיינער האָט קיינעמען אין דעם פאַל
נישט געטאַרט צורעדן אָדער אַפּרעדן. בלויז דאָס קינד האָט דעצידירט.
די גרעסטע זינד איז אָבער געווען, ווען אַ קינד איז געקומען אין מקום-
קודש און אויפגעפירט זיך ווי נישט באַדאַרף צו זיין אין אַזאַ אָרט.

דאָס נעמען אין באַטראַכט דעם קינדס גייטיקע באַדערפענישן,
דאָס זוכן מעגלעכקייטן פאַר דער פרייער אַנטוויקלונג פון זיין אינדי-
ווידואַליטעט איז געקומען צום אויסדרוק אויף די פאַרשידנסטע אופנים.
קאַרטשאַק האָט געשאַפן די ערשטע צייטונג פאַר קינדער און אַנגעפירט
פון קינדער. די וואַכן-צייטונג „מאַלי פּשעגלאַנד“ (קליינער איבערזיכט)
איז געווען דער ערשטער עקספּערמענט פון אַזאַ הילפס-מיטל פאַר
נייער דערציאונג. חוץ דעם הויפּט-רעדאַקטאָר, דעם באַקאַנטן פּוילישן
שרייבער און יידן-פריינד איגאַר בעווערלי, וועלכער איז צו יענער צייט
געווען קאַרטשאַקס סעקרעטאַר, איז די רעדאַקציע באַשטאַנען אויסשליס-
לעך פון קינדער. יעדעס קינד — נישט נאָר פון קינדער-הויז — האָט
געקאַנט אַפּדרוקן אַן אַרטיקל, אַ ליד אָדער אַן אַנדער שאַפונג. וואָס עס
האַט אַנגעשריבן. די יונגע מחברים האָבן אין זייערע אַרטיקלען באַריירט
זייערע פּראַבלעמען, פּאַלעמיזירט, געגעבן פאַרשלאַגן און אַרויסגעוויזן האָט
זיך, אַז קינדער האָבן נישט ווייניק אייגענע ענינים און פּראַבלעמען,
וואָס דערוואַקסענע דערזעען אַפּטמאַל נישט.

**

אין גאנג פון צייט

צום פעדאגאגישן סיסטעם האָבן אויך געהערט די באַזונדערע אינ-
טימע באַציונגען, וואָס קאָרטשאַק האָט איינגעשטעלט צווישן זיך און
די קינדער. ס'איז באַלערנדיק געווען זיך צוצוקוקן און צוצוהערן ווי אַזוי
ס'האָט זיך פון דער ערשטער מינוט אָנגעקניפט אַ נאָענטער קאָנטאַקט.
קאָרטשאַק פלעגט אַליין צונעמען יעדעס קינד, וואָס איז אָנגעקומען אין
קינדער־הויז. ס'האָט זיך באַלד פאַרבונדן אַ שמועס. האָט קאָרטשאַק
דערקענט, אַז ער האָט פאַר זיך אַ ווייסן חברהניק, וואָס וועט זיך נישט וואַקלען
אונטערצושטעלן אַ קינד אַ פיסל, האָט ער שעלמיש אים אַ פרעג געטאָן:
„ביסט עפעס אַ גרויסער לאַבון? זאָג דעם אמת, שעם זיך נישט, שלאָגסט
זיך אַמאָל נישט אַרום צופיל?“ האָט ער, דאַקעגן, געהאַט פאַר זיך אַ
פלעגמאַטיש קינד, אַ דערשלאָגנס, האָט ער מיט גאַר אַן אַנדערן טאָן
אויסגעפרעגט: „לויפן קאָנסטו? אַרומיאַגן זיך קאָנסטו? שלאָגן זיך מיט
די יינגלעך קאָנסטו מסתמא אויך?“

אַזעלכע שמועסן האָבן נאָך געהאַט אַן אַנדערן ציל. קאָרטשאַק האָט
געוואָסט, אַז צווישן קינדער זענען אויך פאַראַן וועלף און שעפסלעך
און אַז מען דאַרף די קליינע וועלף אומשעדלעך מאַכן און די שעפסלעך
אַנרעגן, צוגעבן מוט זיך צו פאַרטיידיקן. „דאַרט וווּ ס'זענען פאַראַן
יינגלעך — האָט ער געשריבן — איז אוממעגלעך אויסצומיידן זיי זאָלן
נישט אויספרוואַן זייערע כוחות אין געשלעגן“. אויך אין אַזעלכע פאַלן
איז נויטיק דער נאָענטער קאָנטאַקט צווישן קינד און דערציער.

די היימישקייט, נאָענטקייט צווישן די קינדער און קאָרטשאַק איז
געווען אַ זעלטענע מערקווירדיקייט. עס פלעגט טרעפן, אַז אין אַ זומער־
דיקן טאָג האָט קאָרטשאַק זיך אַוועקגעזעצט אויף אַ באַנק אין שאַטן פון
אַ בוים. גלייך זענען צוגעפאַלן צו אים די יינגסטע: איין קינד האָט זיך
אַוועקגעזעצט אויף זיינע קני, אַנדערע האָבן זיך געזעצט ביי זיינע פיס,
עטלעכע זענען געשטאַנען פון ביידע זייטן אויף דער באַנק, געגלעט
אים דעם קאַפ אָן האַר, געשושקעט אים אויפן אויער אַ סוד. קאָרטשאַק,
נאָך אַזאַ פאַרברענגען מיטן קליינזאַרג האָט געהאַט געזאָגט: „איך בין
אַן אַלטער צעוואַקסענער בוים אין וועמענס צווייגן עס שפּרינגען אַרום
און זינגען יונגע פייגעלעך“.

די אינטימע באַציאונג האָט אויף קיין האַר נישט פאַרמינערט זיין
אויטאָריטעט, זיין גרויסן אָנזען. די היימישקייט איז געקומען נאַטירלעך,
זי איז אַרויסגעפלאָסן פון זיין שטענדיקער זאַרג און איבערגעגעבנקייט

לגבי דעם קליינווארג. און די איבערגעגעבנקייט, די מסירת-נפשדיקייט, די ליבשאפט האָבן די קינדער אָפגעפילט 24 שעה אין מעת לעת, אפילו אין זייערע חלומות. אין אָוונט, ווען ס'האָט זיך געקאָנט דוכטן, אָז די צימערן זענען פאַרזונקען אין שלאָף, פלעגט קאָרטשאַק אַראָפּגיין פון זיין „רעזידענץ“, וואָס איז געווען דער דריטער שטאַק, מיט שטיל-שטילע טריט דורכשפּאַנען צווישן די בעטלעך, דערבליקן אין דער פינצטער וועלכעס קינד ס'איז אָפּגעדעקט, אָדער ליגט אין אַ שלעכטער פּאַזיציע, וועלכעס ס'קאָן נישט איינשלאָפּן אָדער כליפעט שטיל מיטן קאָפּ איינ-געגראָבן אין קישן. דאָס האָט געקאָנט זיין אַ ניי-געקומענער, וואָס האָט געבענקט. ס'האָט אויך געקאָנט זיין, אָז אַ קינדערישער עגמת-נפש זאָל נישט לאָזן איינשלאָפּן. אַ צאַרטע האָנט האָט אַ גלעט געטאָן איבערן קאָפּ, אַ וואָרעם שטיל וואָרט האָט באַרואיקט, פאַריאַגט דעם אומעט און דאָס קינד איז איינגעשלאָפּן.

**
*

נאָך אַ שווערן טאָג אַרבעט מיט די קינדער האָט זיך דער דאָקטער און דערציער געזעצט צו זיינע שעפּערישע באַשעפטיקונגען אין זיין איזאָלירטן צימער. דער קאָמפּאַרט איז באַשטאַנען פון אַ ברייט פענצטער, צוזאַמענבאַהעפט פון דריי טיילן. פון דער צווייטער זייט פענצטער, אויפן פאַראַפּעט זענען שטענדיק געווען אויסגעשאַטן קערנדלעך פאַר די וואָ-ראַבייטישקעס. קאָרטשאַק שרייבט, אָז ער האָט זיי געשפּייזט צוזאַנציק יאָר. ער האָט זיי אויך אָבסערווירט און געשריבן וועגן זיי.

דאָס גערוימע צימער אויפן דריטן שטאַק, אַרעם אויסמעבלירט, אָבער באַצירט מיט אַ רייכער ביבליאָטעק, איז געווען אַ וויסנשאַפטלעכע לאַבאָראַטאָריע און אַ קינסטלערישער וואַרשטאַט. דאָ האָט קאָרטשאַק אויפן סמך פון זיינע אָבסערוואַציעס געשריבן פעדאָגאָגישע אָפּהאַנדלונג-גען, אַרטיקלען, ביכער; דאָ האָט ער אויסגעמיסטערט זיינע ווונדערבאַרע פּראָזע-ביכער פאַר קינדער און דערוואַקסענע. דאָ האָט ער, אויסנוצנדיק יעדע פּרייע שעה, געגרייט זיינע פעדאָגאָגישע לעקציעס, געענטפערט אויף בריוו פון לערער, דערציער, עלטערן, געגעבן אַנווייזונגען און עצות, דורכגעטראַכט זיינע באַשעפטיקונגען, וואָס זענען געבונדן געווען מיט זיין פּילזייטיקער שעפּערישקייט, מיט זיינע טאַג-טעגלעכע אויפגאַבן. און באַשעפטיקונגען אָזעלכע האָט ער געהאַט אָן אַ שיער. דאָס איז

אין גאנג פון צייט

געווען א מענטש, וואס האט שטענדיק געשפרודלט מיט שעפערישער ענערגיע. אויסער די צוויי קינדער-הייוער מיט וועלכע ער האט אנגע-פירט, איז ער געווען באשעפטיקט אלס פראפעסאר אין „אינסטיטוט פאר ספעציעלער פעדאגאגיק“, אויפן „פרייעם אוניווערסיטעט“ (וואלנא וושעכניצא). ער האט געגעבן לעקציעס אין אינטערנאט פון יתומים-הויז, ווו ער האט דערצויגן נייע פעדאגאגישע קאדרן, ער איז געווען עקספערט אין ווארשעווער געריכט פאר קינדער און יוגנטלעכע און א סך יארן האט ער יעדע וואך געהאט אין פוילישן ראדיא אן עמיסיע פאר קינדער צו וועלכער ס'האבן זיך אויך צוגעהערט מיט גרויס ניגיר דערוואקסענע.

**

קארטשאקס פעדאגאגישער סיסטעם האט באלייגט דעם שווערסטן עקזאמען אין די פינצטערע געטא-יאָרן. דאָס הויז איז בעתן ערשטן היטלעריסטישן איבערפאל אויף וואַרשע באַשעדיקט געוואָרן דורך באַמבע-שפּליטערן, וואָס האָבן אַרויסגערופן שרפות, דערנאָך איז עס באַפאַלן געוואָרן פון היימישע וואַנדאַלן. קאַרטשאַק און ווילטשינסקאַ זענען ביי-געקומען די ערשטע נסיונות נישט נאָר אַ דאַנק זייער אייגענער מסירת-נפשדיקייט, נאָר אויך מיט דער הילף פון דער גאַנצער קינדער-מחנה, וואָס האָט אַרויסגעוויזן אַ מוסטערהאפטע רייפּקייט.

ס'האָט נישט לאַנג געדויערט, נאָך דעם ווי קאַרטשאַק צוזאַמען מיט די קינדער האָבן מיט איבערמענטשלעכע כוחות דאָס הויז צוריק געבראַכט אין אַרדענונג, אַפּגערוקט דעם הונגער, וואָס האָט זיי גלייך נאָכן אויסברוך פון דער מלחמה באַדראַט, ווי מ'האָט געמוזט עס פאַר-לאָזן. קראַכמאַלנע גאַס איז געבליבן אויסער די גרענעצן פון געטאָ. און ווידער האָט דער פּערסאָנאַל צוזאַמען מיט די קינדער אויסגעהאַלטן אַ שווערן עקזאמען, איינאַרדנענדיק דאָס יתומים-הויז אין אַ לאַקאַל אויף כלאַדנע גאַס. אגב איז קאַרטשאַק ביים איבערפירן דאָס קינדער-הויז אין געטאָ אַרעסטירט געוואָרן, ווייל ער האָט אַפּגעזאָגט אַנצוטאָן דעם שאַנד-צייכן אויפן אַרעם און דערנאָך אַפּגעזעסן אַ שטיקל צייט אין טרויעריק-באַרימטן „פּאַוויאַק“. אָבער אויך פון נייעם מקום-מקלט איז דאָס יתומים-הויז אינגיכן פאַרטריבן געוואָרן, ווייל כלאַדנע גאַס איז אַפּגעשניטן גע-וואָרן פון געטאָ. קאַרטשאַק מיט די קינדער האָבן דעמאַלט באַוויזן ווונדער-שווונדער ביים אַרגאַניזירן אויפּסניי די קינדער-רעפּובליק אין אַן ענגן,

נישט צוגעפאסטן לאקאל אויף שעננע גאס. און די קינדער־רעפובליק האט טראץ אלע אומגליקן פונקציאנירט ווי אין די גוטע צייטן. אין יענע גיהנומדיקע באדינגונגען האט אלץ געקלאפט ווי אמאל: עס האבן ביזן לעצטן טאג עקזיסטירט א קינדער־פארוואלטונג, דאס קינדער־גע־ריכט, א וואנט־צייטונג, ארטיטישע קרייזן; ס'זענען פארגעקומען פאָר־שטעלונגען פון די קינדער. די קינדער זענען אָנגעגאַנגען מיט אלע זייערע באַשעפטיקונגען, זיי האָבן געאַרבעט און געלערנט, געלערנט זיך אויך העברעאיש און יידיש. און ווי ס'האָבן מיר איבערגעגעבן עדות, איז די אָרדענונג, די זויבערקייט, וואָס די קינדער אַליין האָבן אָפּגעהיטן, דער פלייס צו דער אַרבעט נישט געמינערט געוואָרן.

אַט ווי עס האָט באַשריבן אין 1948 דאָס קינדער־הויז אַ געוועזענע דערציערין, אירענע כמיעלעווסקא, וועלכע איז געווען פאַרבונדן מיט קאַרטשאַקן אויך אין געטאָ און אים אָפּגעשטאַט אַ וויזיט גלייך נאָך דעם, ווי ער האָט זיך איבערגעטראָגן מיט די קינדער אויף שעננע גאס:

„אַ צוואַמענדרענגעניש, אַ שרעקלעכע ענגשאפט און גלייכצייטיק אַן אָרדענונג, וואָס איז זיך קוים פאַרצושטעלן אין אַזעלכע באַדינגונגען. אַלץ איז איינגעשטעלט, אַלץ איז זויבער, יעדע זאַך שטייט אויף איר אָרט. די ווענט זענען אַרומגעשטעלט. מ'קאָן זיי שוין מער נישט אויס־נוצן, האָט מען געפונען אַנדערע ערטער אויסצוהענגען אָפּישן און טאָוילען. אויף די שענק און אַנדערע מעבל זענען אויך געווען צוגעשפּיליעט שטיק־לעך פאַפּיר אויף וועלכע מ'האַט געקאָנט לייענען, אַז אַ קינד דריקט אויס אַ דאַנק אָן אַנדער קינד פאַר אַזאַ אַדער אַנדערער טובה; דאָ ווידער איז אַ קינדערשע אויפשריפט, וואָס בעט אַנטשולדיקונג ביי אַ חבר פאַר אַ נישט גוטע האַנדלונג לגבי אים... אויסגעהאַנגענע דיאַגראַמען, דער קאָדעקס פון טריבונאַל; פון דאַנען קוקט אַראָפּ די וואַנט־צייטונג, ערגעץ אַנדערש וואַרפט זיך אין די אויגן דאָס אויפגעהאַנגענע קעסטל, וווּ מ'קאָן אַריינזאָרפן אויפגעשריבענע פּראָגן און אַזוי כּסדר... ביי דער זייט פון טיש זיצט אַן עלטערער, אויסגעמאַטערטער מענטש. ער איז אָנגעטאַן אין אַ מיליטערישער, צעקנייטשטער קאַפּאַטע. אויפן קאַפּ אָן האָר זיצט אַ יידיש היטל; זיינע אויגן גליען מיט נישט קיין געוויינלעכן אומעט... פּלוצלונג פאַלן אַריין צו אים אין צימער די יינגסטע. און שוין איז ער אויף איין פּיס. ער גייט מיט די קינדער פון איין צימער אין צווייטן. איין קינד נעמט אים אָן פאַר דער האַנט, אַ צווייטס האַלט זיך אָן אין זיין

אין גאנג פון צייט

קאפאטע, אן אנדערס גאך טוליעט זיך צו צו אים. מיט אים, לעבן אים פארשווינדט ביי זיי יעדער סימן פון אומזיכערקייט, פון ביזן פארדאכט. די קינדערישע זארגלאזיקייט שיינט אראפ פון זייערע פנימער, דער קינדערישער געפילדער איז פול מיט צוטרוי... אויף א פאראפעט פון א פענצטער שטייט א פלאנץ אין אן ערדענעם טעפל, צוויי צווייגלעך זענען איבערגעבראכן. די הענט פונעם דאקטער באנדאזשירן זיי מיט געניטשאפט. זיין מויל הייבט אן שעפטשן, ער קלערט אויף דעם קליינ-ווארג די מיסטעריע פון זיין ארבעט, די קינדער קוקן זיך צו מיט גייגיר און אויפמערקזאמקייט..."

קארטשאקס פעדאגאגישער סיסטעם איז דורכגעגאנגען און אויסגע-האלטן די שווערסטע פייער-פרוון. אין דער היינטיקער צעטרייסלטער און וואנזיניקער צייט, ווען פון א סך שיינע אידעאלן צו ענדערן די וועלט אויף בעסער איז געווארן אש און בלאטע, האט קארטשאקס געדאנק צו ענדערן פון דער פריער קינדהייט דעם מענטש גופא, גארנישט פארלוירן פון זיין גילטיקייט.

פאריז 1972

VII

אויף די הויכקייטן פון דער קונסט

(פאר די בילדער פון חיים סוטין)

ס'איז געווען אין אויגוסט 1943. פאריז איז געלעגן צעטראָטן פון די-
טשע שטיוול. פאריז איז אָפּיציעל געווען „יודנריין“. די פאַרבליבענע
יידישע משפחות אין דער פראַנצויזישער הויפטשטאָט זענען פאַרשטעקט
געווען אין באַהעלטענישן, אָדער אַנגעהאַלטן זיך אויף אַרישע פאַפירן.
אַנדערע — און נישט קליין איז געווען זייער צאָל — זענען געווען סאָל-
דאַטן פון דער אונטערערדישער אַרמיי, וואָס האָט געפירט מלחמה קעגן
היטלעריסטישן משחית.

אין אַ פאַריזער קליניק האָט מען פון דער פראַווינץ מיט דער
גרעסטער פאַריזכטיקייט געבראַכט צו פירן אַ שווער קראַנקן אונטער אַ
פרעמדן נאָמען. דעם געל-בלאַסן פאַציענט מיטן צעווייטיקטן גוף האָט
מען אין איילעניש, דעם זעלבן אָונט, האַלבע נאַכט, אָפּערירט. ס'איז
געווען צו שפעט. אויף צומאַרגנס פרי, זעקס שעה נאָך דער אָפּעראַציע,
האָט דער 49-יעריקער פאַציענט אויסגעהויכט די נשמה.

דאָס איז געווען דער גרויסער קינסטלער חיים סוטין.

אין דער שטיל איז פאַרגעקומען סוטינס לוויה. בלויז עטלעכע
נאָענטע פריינד, שרייבער, מאַלער, און צווישן זיי פיקאַסאָ, האָבן באַגלייט
סוטינען צו זיין אייביקער רוי אויפן בית-עולם פון מאַנפאַראַנס. ווען
מ'האָט נאָך דער מלחמה געמאַכט דעם טרויעריקן חשבון פון דער צאָל
היטלעריסטישע קרבנות צווישן די יידישע קינסטלער אין פאַריז, וואָס
זענען דעפאַרטירט געוואָרן און זיך נישט אומגעקערט, איז צוגערעכנט
געוואָרן חיים סוטין.

**

זינט נאָך דער מלחמה האַלט מען אין איין אַנטדעקן סוטינען אויפס-
ניי. דאָס מיינט נישט מ'זאָל אים חס וחלילה האָבן אין גאַנצן פאַרזען

אין גאנג פון צייט

פארן לעבן. אייניקע קונסט־קריטיקער, כלערליי קונסט־מבינים האבן געזען אין אים א זעלטענע דערשיינונג אין דער מאלעריי. קונסט־הענדלער און קאלעקציאנערן האבן מיט דער נאז דערשמעקט. און מ'וועט אמאל קאנען אפֿלעקן א גוט בינדל. אין א געוויסן פּעריאָד האָבן זיי זיך געיאָגט נאָך זיינע בילדער. וואָס זיי האָבן אָפּגעקויפט בוזל. חיים סוטין האָט זיך אָבער נישט געיאָגט אויסצושטעלן זיינע לייוונטן. דאָס איז, זעט אויס, געקומען פון דעם, וואָס ער איז געווען אַ גאָר שטרענגער קריטיקער איבער זיך, געפאָדערט פון זיך זייער אַ סך, געוואָרט ביז ער וועט זיינע בילדער דערפירן צו פולער פּערפּעקטקייט. די גרויסע פּאָדע־רונגען, וואָס ער האָט זיך אַליין געשטעלט, האָבן אים דערפירט צו פּאָר־ניכטן נישט ווייניק בילדער צווישן וועלכע ס'זענען געווען מייסטער־ווערק. אפשר האָט אויך געווירקט דאָס געזונט און דער אָפּטער נישט־פּויגליקער געמייט־צושטאַנד. פּאָר זיין לעבן האָט ער געהאַט בלויז איין אינדיווידועלע אויסשטעלונג.

אין די יאָרן נאָך דער מלחמה זענען די גרעסטע צאל אויסשטע־לונגען פון סוטינס ווערק פּאָרגעקומען אין די פּאַראַייניקטע שטאַטן, וווּ עס געפינען זיך אַ גרויסע צאל פון זיינע לייוונטן. אויף עטלעכע אויס־שטעלונגען אין פּראַנקרייך האָבן געפּעלט די באַרימטסטע בילדער, די באַזיצער — קאלעקציאָנערן, קונסט־הענדלער, פריוואַטע מענטשן — האָבן זיך אָפּגעזאָגט זיי אויסצולייען. איז נאָך לאַנגע יאָרן געקומען אַ פּאַרגי־טיקונג. אין „אַראַנזשערי־מוזיי“ האָט זיך געעפּנט אַן אויסשטעלונג פון איבער הונדערט צונויפּגעזאַמלטע גרויסע לייוונטן. אין פינף גרויסע זאַלן זענען אויסגעשטעלט סוטינס מייסטער־ווערק און ווי עס געשעט ביי הוי־כער קונסט, איז זי פּאָר יעדעס מאל, ווען מען קוקט זיך איין אין איר, אויפּסניי, אַ נייע אַנטדעקונג.

גייסט פון בילד צו בילד און פון יעדערן טויכט אויף פּאָר דיר אויפּברויז און שטורעם, טיפּע טראַגיק, מענטשלעכע דראַמע און אויך יידישע גורלדיקייט, הגם ס'איז נישטאָ קיין איין בילד אויף יידישער טעמאַטיק. צי דאָס איז אַ געשאַכטענער, צי אַ לעבעדיקער בעל־חי, צי אַ שטיללעבן, אַ מענטשלעכע סיטואַציע, אַ פייוואַז אָדער אַ פּאַרטערעט. דערבליקסטו און דערפילסט מיט אַלע חושים שטראַמענדיקן צער און צעריסנקייט, מיסטעריע און ליידנשאַפט, טרויער, ווי און פּראַטעסט, געראַנגל און גלייכצייטיק דערוואַכונג. דאָס איז דער תּמצית פון סוטינס

קונסט. זי איז אַ טיף ברויזנדיקע, א דינאַמישע און פול מיט דראַמאַטיש-קייט. און דאָס אַלץ ברענגט דער קינסטלער אַרויס נישט מיט דער ליניע, פאַרם, קאַמפּאָזיציע, נאָר קודם-כל מיט דער מאַלערישער מאַטעריע, וואָס פליסט ביי אים אומגעצוימט, דורך זיין אימפּולסיווען פענדזל-שמיר, דורך דעם ליריזם און איינציטיק טראַגיום פון דער פאַרבן-סובסטאַנץ, וואָס ברויזט מיט עמאַציעס און ספּיריטועלקייט.

אויב מען וואַלט געוואַלט חיים סוטינען דעם קינסטלער פאַרגלייכן מיט עמעצן, איז אַ ספק צי ס'וואַלט זיך איינגעגעבן. ער איז צו קיינעם נישט ענלעך, כאַטש ער האָט זיך אַנטציקט מיט אַזעלכע מייסטער ווי רעמבראַנדט, וואַן גאַג, על גרעקאַ, טולוז לאַטרעק, סעזאַן, קורבע, קאַראַ. זיינע געשאַכטענע אַקסן האָט ער זיכער פאַרטראַכט אונטערן איינפלוס פון רעמבראַנדט געשאַכטענעם אַקס. ווי אַנדערש איז ער אַבער פון דאָזיקן האַלענדישן מייסטער, אַדער פון וואַן גאַגען, סעזאַנען פון וועלכע ער האָט אַ סך געלערנט. האָט ער דאָך כמעט, ווי סעזאַן קאַנסטרוואירט נישט מיט דער הילף פון ליניעס און פאַרמען נאָר קודם דורך דער מאַלערישער מאַטעריע, און ער איז לחלוטין נישט ענלעך צום דאָזיקן פראַנצויזישן מאַלער. ווי אַנדערש איז ער געווען פון די אַלע, וואָס זענען ווי ער, רייף געוואָרן אונטער די זון-שטראַלן פון דער גרויסער פראַנצויזישער קונסט.

פון די מזרח-איראָפּעאישע לענדער זענען געקומען קיין פאַריז הונד-דערטער יונגע יידישע מאַלער, דורשטיקע נאָך וויסן, נאָך קענטענישן. פאַריז האָט געצויגן צו זיך קינסטלער ווי אַ בלום צייט בינען. זינט דעם אָנהייב פון אונדזער יאָרהונדערט און דער עיקר נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה, איז פאַריז געוואָרן דער גרעסטער און איינפלוסרייכסטער צענטער פון פלאַסטישער קונסט, אַ וועלט-צענטער אין וועלכן ס'האַבן זיך געקרייציקט און קרייציקן זיך אַלע ריכטונגען און שאַטירונגען; אין פראַנצויזישן קאָכעדיקן קונסט-קעסל האָבן זיך איבערגעשמאַלצן אַלטע שטרעמונגען און אויסגעקאַכט נייע. אַהער האָבן געצויגן קינסטלער פון אַלע עקן וועלט. יידישע קינסטלער פון מזרח-איראָפּע האָבן נאָך געהאַט זייערע באַזונדערע סיבות צו פאַרלאָזן זייערע היים-לענדער. איז ווו דען האָט מען געזאָלט אויפשטעלן דעם געצעלט אויב נישט אויפן פאַריזער ברוק? איז פאַריז אויך געוואָרן אַ צענטער פון יידישע קינסטלער. פאַרן היטלעריסטישן מבול האָט מען שוין דאָ געציילט ביי די דריי הונדערט

אין גאנג פון צייט

יידישע מאַלער, סקולפטאָרן, גראַפיקער, מעטאַלאַפּלאַסטיקער, דעקאָראַ-טאָרן. די היטלעריסטישע חיה רעה האָט פאַרצוקט אַן ערך הונדערט יידישע פּלאַסטישע שעפּער. מיר שטייען דאָך אָבער אויף פון אייגענעם אַש, ווי יענער לעגענדאַרער פּויגל. היינט צוטאָג רעדט מען וועגן אַ פינף-זעקס הונדערט פּלאַסטישע שעפּער אין פּראַנקרייך.

די יידישע קינסטלער אין פּראַנקרייך, געקומענע פון זייערע געבוירן-לענדער האָבן נישט ווייניק צוגעטראָגן צום פּילפאַרביקן בלי פון דער מאַדערנער, פּראַנצויזישער קונסט און זיי ווערן אַלע פאַרעכנט. פונקט ווי די פּראַנצויזישע קינסטלער צו דער אַזוי גערופענער „פּאַריזער שולע“, אַ באַגריף זייער אַ לויזער, וואָס האָט גאַרנישט קיין געמיינזאַמעס מיט אַ שטרענג דעפינירטער שולע, אָדער איינזייטיקער ריכטונג. עפעס אַן אייגנאַרט פאַרמאַגט זי פאַרט און דאָס „עפעס“ האָט זיך יעדער פון די יידישע אייגעוואַנדערטע קינסטלער, פונקט ווי נישט יידישע, צוגעאייגנט אויף זיין אופן. ס'איז אָבער שווער צו זאָגן אויף וויפּל דאָס איז אויך גילטיק פאַר סוטינען.

די מאַדערנע פּראַנצויזישע פּלאַסטישע קונסט מיט אַלע אירע אַוואַנגאַרדישע פּעריאָדן און אומוואַנדלונגען, מיט אַלע אירע זיגאַנג, שטיצט זיך אין גרונט אויף דער טראַדיציע פון דער גריכיש-ראַמאַנישער קונסט, וואָס איז אַריינגעפּלאַסן קיין פּראַנקרייך מיט ברייטע שטראַמען פון רענעסאַנס. די רענעסאַנס-מאַלעריי, וואָס איז געווען פעסט אַנגע-שפּאַרט אויף פרעזיע ליניעס, פּלאַכן, פּראַפּאַרציעס, אויף דער צייכענונג, אויף אַ גראַציעזער אַרכיטעקטאַניק, אויף אַ קאַנסטרואַירטער קאַמפּאָזיציע פון האַרזאַנטאַלע, ווערטיקאַלע, דרייעקיקע, קרייזיקע פאַרמען, האָט גע-לאַזט אין דער פּראַנצויזישער קונסט טיפע שפורן. פון דעם אַלעמען האָט חיים סוטין ווייניק וואָס גענומען. צוגעאייגנט האָט ער זיך בלויז די רייכע קאַלאַריסטיק, וואָס ער האָט אַגב איבערגעשמאַלצן אין זיין אייגענעם, קינסטלערישן געמיט, זי איז געוואָרן ביי אים אַ שטורמישע, אַ שרייענ-דיקע פון ווייטיק.

אויך דער עקספרעסיאָניזם, וואָס וויקלט זיך דורך אין זיין מאַלעריי און קומט צום אויסדרוק אין דער דעפּאַרמירונג פון מענטשלעכע פיגורן, איבערהויפט פונעם פנים און די הענט, איז נישט ענלעך צום קאַנווענציאָנעלן עקספרעסיאָניזם. ער האָט גאַרנישט צו טאָן מיט זיין דייטשישן אורשפּונג. ס'איז זייער אַן אייגענער, וואָס האָט געשטראַמט פון די

טיפענישן פון זיין האַרץ. סוטינ איז אַ באַזונדערע דערשיינונג אין דער מאַלעריי און דאָס נישט בלויז אין פראַנקרייך. און נישט איין קונסט־קריי־טיקער פרעגט זיך היינט ווי אַזוי דאָס אַמאָליקע, אַרעמע, קרענקלעכע יינגל פון אַ קליין ליטוויש שטעטל, וואָס האָט אין זיין היים נישט באַקו־מען קיין שום בילדונג, אַפילו נישט קיין עלעמענטאַרע, איז דערגאַנגען צו אַ מדרגה, אַז ער זאָל פאַרנעמען אַן אויבנאָן אין דער וועלט־מאַלעריי? די רעטעניש פרוווט מען בדרך כלל אויפקלערן מיט זיין טראַגישן לעבן. „דער הונגער, די קראַנקייט, די שרעק, האָבן אויסגעשפינט אַזאַ נשמה־צושטאַנד, וואָס האָט אויפגעשטורעמט אין זיין מאַלעריי...“ — שרייבט דער פראַנצויזישער קריטיקער אַנרי סערויאַ. אַנדערע פאַרגלייכן אים אין דעם פרט צו קאַפּאָן און דאָסטאַיעווסקי. איז טאַקע אמת, אַז סוטינס מאַלעריי איז שטאַרק באַווירקט פון זיינע אייגענע שווערע ראַנג־לענישן, ווי מיר וועלן עס ווייטער זען. אָבער אמת איז אויך, אַז דער קינסטלער איז אַ קינד פון מזרח־איראָפּעאישן יידנטום, פון דעם יידישן גייסטיקן שטורעם און דראַנג, וואָס איז אויפגעשטיגן אין די דאַרטיקע יידישע אַרעמע שטעטלעך, אין די איינגעהויקערטע היזקעס, וווּ יידישע יינגלעך און מיידלעך האָבן זיך געריסן צו בילדונג. צו אויב נישט נאָך העכער, ווי שמעטערלינגען צו ליכט. אין די אַלטע שטעטלדיקע אַרעמע היימען, וווּ ס'איז נישט געווען גענוג ברויט און נישט קיין מעגלעכקייטן צו שיקן אַ קינד אין שול, האָט געפלאַטערט דער גייסט פון אַ לאַנג דורותדיקער קולטור־ירושה, וואָס מ'האַט אַריינגעאַטעמט אין זיך צוזאַם מען מיט דער לופט.

**
*

חיים סוטינ איז געבוירן געוואָרן אין 1893, אין אַן אַרעמער שניי־דער־משפּחה אין שטעטל סמילאַוויטש, וואָס איז זיכער אויף דער מאַפע נישט אַנגעצייכנט. ער איז געווען דער צענטער פון עלף קינדער ביי טאַטע־מאַמע. אין שטוב איז געווען מער מיילער צו עסן, ווי ברויט זיי אַנצוזעטיקן. סוטינ האָט דערציילט, ווי אַזוי די מאַמע האָט געהאַלטן דאָס ברויט אונטער אַ שליסל, כדי די כאַליאַסטרע קליינוואַרג זאָל זיך נישט וואַרפן אויף דעם. דער פאַרהאַרעוועטער און פאַרביטערטער טאַטע, דער שניידער, האָט דעם כעס אויסגעלאָזט צו די קינדער. צומיינסטן קלעפּ האָט אַריינגעכאַפט דאָס אומרויאַקע יינגל חיים. ער איז געווען אומדער־טרעגלעך, געמאַכט מענטשעלעך אויף וואָס ס'האַט זיך געלאָזט: אויף

אין גאנג פון צייט

שטיקלעך פאפיר, אויף קליידער, אויף די ווענט פון די היזקעס, האט אפגעפארטרעטלט אלץ און אלעמען, וואס ער האט געזען ארום זיך און דערמיט ארויסגעפירט פון די כלים די שטעטלדיקע יידן. זיין דראנג צו צייכענען האט אים דערפירט צו גנבה: ער האט באגנבעט די שטוב צו קויפן א בלייפעדער. דערפאר באקומען נאך מער קלעפ.

צו צען יאר האבן אים די עלטערן אפגענומען פון חדר און געשיקט צו א קרוב אויסלערנען זיך דאס שניידערישע פאך. דער קליינער חיים האט נישט געהאט קיין חשק צו ווערן א שניידער. האט דער קרוב געפסקנט, אז מען פארדינט נישט, דארף מען נישט עסן און דאס יינגל האט באקומען אזוי פיל, וואס האט קוים אונטערגעהאלטן דאס חיות אין אים. די מאמע פלעגט אים פון צייט צו צייט צושיקן א לעבל ברויט מיט א הערינג, אבער קיין חשק צו שניידעריי האט עס נישט צוגעגעבן. בלית ברירה האבן די עלטערן אים אפגעגעבן צו א פאטאגראף אין מינסק. אויך דא האט ער נישט געלעקט קיין האניק, געווען שטענדיק מיט א ליידיקן מאגן, וואס האט אים דערפירט צו זיין כראנישער מאגן-קראג-קייט. אין מינסק אבער זענען זיינע צייכענונגען אריינגעפאלן צו א פראפעסאר פון צייכענונג, און ער, דער פראפעסאר, האט געגעבן צו פארשטיין די עלטערן, אז דאס יינגל וועט אין א צען יאר ארום קאנען פארדינען אויף זיין לעבן גיכער מיט צייכענונגען, ווי מיט אן אנדער פאך. דערצו האט ער זיך אונטערגענומען צו געבן אים לעקציעס.

דערווייל איז געשען אן אומגליק: בעת אן אויפהאלט ביי זיך אין שטעטל, האט דער יונגער חיים געמאכט א צייכענונג פונעם רב ביים דאווענען אין בית-המדרש. דער שטעטלדיקער קצב האט דאס געהאלטן נישט נאר פאר א חילול השם, נאר אויך פאר א פחיתות הכבוד לגבי דעם רב. כדי אונזלערנען איין מאל פאר אלע מאל דעם בעל-עבירה, האט ער פארנארט דאס יינגל צו זיך און אזוי אים צערעכט געמאכט, אז ער איז קוים א לעבעדיקער ארויס פון זיינע קצבישע הענט. אןברעכנ'דיק אים מיט א שטעקן די ביינער, האט זיך דער קצב א ביסל צופיל פארגאלאפירט און אים צעבראכן א פוס. מ'האט געמוזט איבערפירן דאס יינגל אין שפיטאל און דעם קצב האט דאס געריכט צוגעפסקנט צו בא-צאלן 15 רובל אנטשעדיקונג. די סומע האט דערמעגלעכט דעם 16-יאריקן בחורל צו פארן קיין ווילנע אין א צייכונגס-שול. דעם עקזאמען האט ער נישט אויסגעהאלטן, אבער ער האט זיך אזוי געבעטן מיט טרערן

אין די אויגן מ'זאל אים לאזן בלייבן לערנען, אז מ'האט אים אָנגענומען אין שול, ווו ער איז אין גיכן געוואָרן דער בעסטער שילער.

אין 1912 איז דער 19-יאַריקער סוטין געקומען קיין פאַריז. ווי אַלע אַרעמע, פאַרוואַגלטע קינסטלער, האָט ער אַריינגעטראָפּן אין באַ-רימטן דעמאָלטיקן „לאַ ריש“ — אין דעם „בינשטאַק“, נישט ווייט פון די שעכט-הייזער אין 17-טן קוואַרטאַל. דאָרט האָט ער באַגעגנט פיקאַסאָ, מאַדיליאַני, קיקאַאין, קרעמיע, שאַגאַל און פיל אַנדערע שפּע-טערדיקע מייסטער. זיי האָבן צוזאַמען געהונגערט, צוזאַמען געטרוימט וועגן בעסערע צייטן און יעדער האָט אויף זיין אייגענעם אופן געהויבן זיך צו די הויכקייטן פון דער קונסט. דער אויסגעדאַרטער, קרענקלעכער סוטין מיט די איינגעבויענע אַקסלען און גלאַנציק-אומעטיקע אויגן האָט באַלד פון אָנהייב געצויגן אויף זיך די אויפּמערקזאַמקייט מיט זיין באַ-זונדערן אופן פון מאַלן. דער פּוילישער דיכטער און באַקאַנטער קונסט-הענדלער זבאַראַווסקי, וועלכער האָט אַרויסגעהאַלפּן נישט איין הונגערדיקן קינסטלער פון „לאַ ריש“ און באַזונדערס זיך פאַרנומען מיט מאַדיליאַני, איז אפשר געווען דער ערשטער צו דערזען דעם אייגנאַרטיקן טאַלאַנט פון סטינען. ער פלעגט איינלייגן וועלטן, כדי אַפּצושטעקן ערגעץ זיינס אַ בילד און אַזוי האָט ער דעם יונגן מאַלער דערמעגלעכט אַפּצוטרייבן דעם הונגער. נישט איין מאַל איז סוטין אַריינגעפאַלן צו זבאַראַווסקי און געבעטן דערווייל עטלעכע פּראַנק פּאַרויס איבערצוקומען אַ טאַג.

אַ צופאַל האָט פאַריאַגט די שוואַרצע נויט און גלייכצייטיק באַקאַנט געמאַכט סטינען. אַן אַמעריקאַנער קונסט-הענדלער האָט געזען ביי זבאַראַווסקי סטינס עטלעכע בילדער און זיך דערקענט אויף זיי. ער האָט גלייך אויפן אַרט אַפּגעקויפּט 25 לייונטן. דאָס איז געווען ערשט אין יאָר 1926. מ'האָט געזאָגט, אַז סוטין האָט דעמאָלט צום ערשטן מאַל אָנגעהויבן עסן צו דער זעט און זיך לייטיש אַנטאָן. ביי זיינע אַלע שפּע-טערדיקע דערפאַלגן איז ער אַבער געבליבן מיט אַ קרענקלעך אויסגע-צערט פנים און איינגעבויענע אַקסלען. געבליבן איז ביי אים אויך אויפן גאַנצן לעבן אַ שווערע מאַגן-קראַנקייט, וואָס האָט, בעת עס זענען געקומען שווערע צייטן, פאַרקירצט זיינע יאָרן.

**

אין גאנג פון צייט

אין דעם שוואַכן, קרענקלעכן גוף איז געזעסן אַ שטאַרקער גייסט, אַ נשמה פון הוילער יצירה און אַ דורשטיקע נאָך וויסן. אין די ערגסטע באַדינגונגען האָט ס'טוין אַ סך געלערנט, געלייענט, דעראַבערט זיך שטופנווייז אַ ברייטע קולטור. ס'איז, אַ פשיטא, פאַלש די מיינונג, אַז טאַלאַנט אַליין איז גענוג, אַז אויב מען האָט טאַלאַנט קאָן מען זיך באַגיין אַן לערנען. אַ מענטש, וואָס איז געבענטשט מיט דעם עכטן געטלעכן פונק פון יצירה, פילט אַ שטענדיקן דורשט נאָך וויסן, נאָך בילדונג. אַזעלכער איז געווען חיים סטיין.

ער האָט געלערנט די פראַנצויזישע שפראַך, באַזוכט מוזייען, גע-לייענט אַ סך, דער עיקר דיכטונג און גלייכצייטיק אַ סך געמאַלן. ער איז געווען אַ טיטאַן פון אַרבעט. הונדערטער בילדער זענען אַרויס פון אונטער זיין פענדזל, צענדליקער האָט ער צעשיניטן מיט אַ מעסער, פאַרברענט. ס'פלעגט געשען, אַז ער איז געקומען צו אַ קונסט-הענדלער, אַ קאַלעקציאָנער און מיט טרערן אין די אויגן געבעטן מ'זאַל אים צוריק-געבן אַ בילד, אויסבאַהאַלטנדיק צוליב וואָס ער וויל עס צוריקגעמען. ס'פלעגט אויך טרעפן, אַז מ'האַט אים אַפגעזאַגט צוריקצוגעבן אַ לייזונג און שפעטער איז ס'טוין דאַנקבאַר געווען, ווייל דאָס בילד, וואָס ער האָט געהאַלטן פאַר אַ נישט געראַטנס און פאַרמשפעט עס צום אומקום, האָט זיך אַרויסגעוויזן פאַר אַ מייסטער-ווערק.

געמאַלן האָט ער ווי אַ באַנומענער, פון איין אַרבעטס-סעאַנס האָט געקאַנט געבוירן ווערן אַ בילד. צום גרעסטן טייל האָט ער אָבער זיך צוריקגעקערט מיט עקשנות צו זיינע לייזונטן. צום מאָלן האָט ער גע-דאַרפט האָבן פאַר זיך אַ מאַדעל, אַ מאַטיוו, אַ נאַטור-סיטואַציע. ווען ער האָט געמאַלן אַ פיזיאָזש אין אַ רעגנדיקן טאַג און דאָס וועטער האָט זיך געענדערט, פלעגט ער דערנאָך מיט ליכט אויסקוקן אויף אַ רעגן. ער פלעגט מאָלן אין פעלד ביים ערגסטן וועטער, אַדער אונטער אַ ברענענדיקער זון, ווען ער איז געווען אין דרום-פראַנקרייך, אַדער אין די פראַנצויזישע פירעניען-בערג. דאָקעגן האָט ס'טוין קיינמאַל נישט געמאַכט קיין אַנדערע צוגרייטונגען, קיין שום סקיצן, קיין צייכענונג צו אַ בילד. די צוגרייטונג איז געווען אַן איבערלעכע, אַ נשמהדיקע. דאָס איז געווען אַן אַנזאַמלונג פון עמאַציעס, ליידינשאַפטן, וואָס ער האָט שטענדיק געטראָגן אין זיך און ספאַנטאַן זיי אוסגעגאַסן אויפן לייזונט.

מעגלעך, אַז דאָס האָט געשטאַמט נאָך פון זיין ערשטער פראַקטיק, ווען ער האָט אויף די ווענט פון די שטעטליקע הייזקעס געוואָרפן אַ

פלעק, אויף גיך א פיר געטאן מיטן בליי, מיט א האלץ-קויל, וואס איז געווען באשטימט צום טאטנס פרעס-אייזן. טראץ דעם איז די טעכניק פון אויפבויען א בילד דערגאנגען ביי אים צו דער העכסטער שלמות-דיקייט. ער האט זיך ביי דער ארבעט באנוצט מיט א פערציק פענדזלען, יעדער פענדזלעל האט געדינט צו אן אנדער אינטענסיווקייט פון דער פארב, צו א באזונדערן ניוואנס. דאס איז א מאלעריי, וואס פאדערט א נישט געוויינטלעכע נערוון-אנשטרענגונג. ער האט טאקע געמאלן ווי אין פיבער, ווי א געהיימער, אומגעצוימטער כוח וואלט געפירט מיט זיין האנט, מיט זיין פענדזל, וואס האט געווארפן הייס-גליענדיקע פארבן-לאזע אויפן לייזונט. א קאלירן-סטיכע פלייצט און זי מאדעלירט זיך פון זיך אליין, קאנסטרוואירט זיך. פארב און פארם זענען איינס, נישט פונאנדערצוטיילן, פונקט ווי מאטעריע און גייסט זענען נישט קיין צוויי באזונדערקייטן, די צווייטע באקומט ער ארויס פון דער ערשטער דורך זיין טראגישער וויזיע. ווי דערמאנט שוין, האט ער פונקט ווי סעזאן ארויסבאקומען די פארם, די קאנסטרוקציע, דעם גייסט, אלץ פון דער פארב, פון דער מאלערישער סובסטאנץ אין איר אינטענסיווקייט און אין איר רייכער פארשידנארטיקייט. זיין טעכניק איז אבער געווען א דורכויס אייגן-פערזענלעכע.

מ'האט געפרוווט פארגלייכן זיין קונסט אין איר שטורמישן ברויז צו וואן גאנס מאלעריי. אין גרונט איז זי אין גאנצן אנדערש. וואן גאג, מאלנדיק אפילו אין די ערגסטע קריזיס-צייטן פון וואנזין, האט איינ-געהאלטן אין זיין געשלענגלטן פענדזל-שמיר, וואס האט אויסגעדריקט ווייטיק, אין זיין צוממיינסטן וויברירנדיקער מאלעריי, א גלייכגעוויכט. ביי סוטינען, דאקעגן, איז אומעטום און שטענדיק א צעטרייסלעניש, ווי עפעס א נאטור-קאטאסטראפע וואלט אלץ פונאנדערגעטרייסלט. דער וואלד, די בימער, די הייזער און הייזקעס, אלץ איז אין צעשטורעמטער באווע-גונג.

**
*

סוטינ איז א מאלער פון אינסטינקט, פון אייגענע געפילן און עמאציעס. זיין מאלעריי איז מער ווי ביי יעדן אנדערן קינסטלער א סוביעקטיווע. ער אידענטיפיצירט זיך מיט איר. די דראמע, וואס ער גופא האט דורכגעמאכט, די נויט, דער הונגער, די וואגלענישן, האבן

אין גאנג פון צייט

מסתמא געלייגט א חותם אויף זיין קונסט. ער האט שטענדיק געטראגן אין זיך א גרויסן ווייטיק, אן אַנגסטיקע שרעק. אפשר דערפאר איז יעדער פענדזל-שמיר אַ שטיק ווייטיק. די מאַלערישע מאַטעריע פולסירט ליידנשאַפטלעך, ווירבלט, קנוילט זיך, ברויזט מיט אומרו, מיט טראַגזום. די געדעמפטייט, אינטענסיווקייט פון די פאַרבן שאַפן אַ נישט געוויינט-לעכע דראַמאַטישע שפאַנונג. סוטינס קאַלירן זינגען נישט ווי שאַגאַלס. זיי שרייען, שטורעמען, פראַטעסטירן, און מערקווירדיק: גלייכצייטיק דריקן זיי אויס אינטימקייט, ליבשאַפט, מיטלייד. דער בלוז, גרין, געל, בלוז-שוואַרץ, דער זעלטענער, געדעמפּטער ווייס און דער עיקר דער רויט פאַרמאַגן אין זיך אַ מיסטישן און מאַגישן כוח. זיי טראַגן אין זיך דעם כישוף פון סודותדיקער יצירה.

כ'האָב געהאַט געזען אין מוזיי פון דער אַמאַליקער צעשטערטער שטאָט פאַמפיי אַן אויפגעלעבטן דאַרטיקן רויט. ער איז אין יענע צייטן געווען ספּעציפּיש בלוז פאַר דער קונסט פון דער שטאָט פאַמפיי, וואָס איז געווען באַרימט מיט איר קונסט-אויפשטייג. פונקט אזוי איז ספּעציי-פיש די רויטע פאַרב פאַר סוטינען. אַזאַ הייסער ברוז איז זעלטן צו זען. זיין רויט איז לעבעדיק בלוט, וואָס פליסט פון אויפגעשניטענע אַדערן און דאָס בלוט זידט און קאַכט. שטייסטו פאַר זיינע „אַפּגעשוּנדענע“ אַקסן, פאַר די געשאַכטענע עופות, פילסטו ווי דורך דער רויטער פאַרב פליסט דאָס לעבעדיקע בלוט און עס דוכט זיך דיר, אַז דאָס זענען נישט קיין טויטע ברואים, עס ראַנגלט זיך דאָס לעבן מיטן טויט, עס וויל נישט אַפּטרעטן פאַרן טויט.

מ'האַט מיר דערציילט, אַז צום מאַלן דאָס ערשטע מאַל דעם „גע-שאַכטענער אַקס“, האָט סוטינ געקויפט אַ זייטל פלייש און עס אויפגע-האַנגען אויפן באַלקאָן, אזוי ווי עס הענגט אין שעכטהויז. כדי עס זאָל אין דער צייט פון מאַלן נישט פאַרלירן דעם אמתן קאַליר, האָט ער אין זעלבן שכנותדיקן שעכטהויז געקויפט ליטערס בלוט און פון צייט צו צייט באַגאַסן דאָס פלייש. ס'איז געווען זומער. פונעם זייטל אַקס האָבן אַנגעהויבן זיך טראַגן נישט אַנגענעמע ריחות. די שכנים האָבן סוטינען אַנגעקלאַגט אין פּאַליציי-קאַמיסאַריאַט. סוטינ איז געווען פאַרצווייפלט, ווען אַ פּאַליציי-קאַמיסאַר איז געקומען און געפּאָדערט אַראַפּצונעמען דעם אויסטערלישן מאַדעל. ער האָט ווי אַ קינד מיט טרערן אין די אויגן געבעטן מ'זאָל אים לאָזן פאַרענדיקן דאָס בילד. זיין גוטער מלאך,

דער אויבן-דערמאנטער זבאָראָווסקי, איז געלאָפֿן אין אָפטייק, געבראַכט אַ שטאַרקע דעזינפעקציע, וואָס האָט פּאַרטריבן דעם ריח און דער פּאָ-ליציי-קאַמיסאַר איז איינגעגאַנגען דאָס זייטל פלייש זאָל בלייבן הענגען ביזן פּאַרענדיקן דעם לייזונט. ענלעכע מעשיות האָט מען זיך דערציילט וועגן אים, בעת ער האָט געמאַלן זיינע געשאַכטענע עופות, וואָס מ'קאָן זען אין אַ גרויסער צאָל אויף דער אויסשטעלונג.

אויך אין יעדן געשאַכטענעם עוף צאַפֿלט לעבן. דאָס פלעמעלע לעבן וויל בשום אופן נישט אונטערגעבן זיך דעם טויט. סוטינ האָט געהאַט דערציילט, אַז אַלס אַ יינגל האָט ער ביים שוחט מיט גרויס צער זיך צוגעקוקט צום געראַנגל פון אַ געשאַכטענעם האָן. יענע מיסטעריע און טראַגזיזם פון לעבן און טויט, האָט ער אויף פּאַרשידענע אופנים טראַנספּאָנירט אויף זיינע לייזונטן. אַט איז דאָס בילד „די הון מיט טאַמאַטן“. דער געשאַכטענער עוף הענגט מיטן קאַפּ אַרויף ווי אַ געהאַב-גענער מענטש. דער שנאָבל איז ברייט צעשפּרייט, עס רייסט זיך אַרויס דורך אים פון לאַנגן האַלדז אַ געשריי. דער בייכיקער קערפּער, די אויס-געצויגענע, אַראָפּגעהאַנגענע פיס זענען נאָך אין גסיסה-קראַמפּן און אונטן זענען שוין צוגעגרייט טאַמאַטן אים צוצופּראַוון.

באַלערנדיק זענען די בילדער פון די פריע יאָרן אין פּאַריז. הגם די אויסשטעלונג נעמט אַרום בלויז אַ קליינעם טייל פון סוטינס קונסט-פּאַרמעגן, איז זי אין אַ געוויסן זין אַ רעטראַספּעקטיווע, פּאַראַן בילדער פון די ערשטע צייטן אין פּאַריז און פון די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן. אַ שטייללעכן, וואָס האָט די דאַטע 1916: אַ טעלער אויפן טיש און אויפן טעלער דריי מאַגערע הערינג, צוויי גאַפלען שטרעקן זיך צו זיי. הונגעריקע, גיריקע הייבן זיי אָן זיך אַריינשניידן אינעם לייב פון די הערינג. דו פילסט דעם הונגער. מסתמא איז דאָס אַ דערמאָנונג פון די יינגלשע הונגער-יאָרן. און דו פילסט אויך די טויט-שרעק פון די הערינג, זי פלייצט אַרויס פון די אָפּענע מיילער; דאָס אויג קוקט אויף דיר מיט ייאוש.

דאָס באַקאַנטע בילד „די פרוי אין רויטן“ שטאַמט פון יאָר 1922. דאָס בילד פּאַרכאַפט אי מיטן דראַמאַטיזם, אי מיט דער מייסטערשאַפט פון מאַדעלירן די מאַלערישע מאַטעריע. אַ פרוי אָן אַן עלטער. אַ פרוי מיט איר גורל. דאָס פנים דעפּאַרמירט דורך אַ גרימאַסע-שמייכל, די אומגעלומפּערטע הענט מיט די ביינערדיקע אויסגעדרייטע פינגער אויס-

אין גאנג פון צייט

געלייגט אויפן שויס פון אויסגעבויענעם גוף. דאס זענען הענט, וואס דערציילן, פראטעסטירן קעגן אַ ביזן גורל. איבער דעם שטויס צעכונג-ליעטער, רויטער מאטעריע הערשט אַ גרויסער טונקל-בלויער הוט אויפן קאפ. פון הינטערן הוט קוקן צו דיר אויגן טריבע, שטארע, אָבער זיי מאַנען, די אויגן, זייערע בליקן דרינגען אונדז דורך.

באזונדער רירן די בליקן פון דער אַלטער אַקטריסע. אירע צעטראַגענע, אויסגעלאַשענע אויגן קוקן אַזוי ווי זיי וואַלטן שוין גאַרנישט געזען פאַר זיך. דאָס פנים באַצויגן מיט מילדן אומעט, מיט רעזיגנאַציע; די נאַקעטע, ביינערדיקע אַרעמס זענען ווי צוגעטשעפעט צום אויסגע-קרומטן גוף, די אויסגעדרייטע הענט זענען פול מיט מענטשלעכן צער און פיין.

די הענט ביי סטיינען קאַנען זיין אַ טעמע פאַר זיך. עס דערמאַנט זיך, אַז דער פראַנצויזישער גרויסער סקולפּטאָר אויגוסט ראַדען האָט מאַדעלירט אַ סך הענט אין גאַנצן באַזונדער. בלויז דורך די הענט האָט ער אויסגעדריקט אַ געמיט-צושטאַנד, איבערגעגעבן פּסיכישע אייגנ-שאַפטן, פּסיכאָלאָגישע שטריכן. ראַדען איז אין זיין קונסט געווען אַן אימפרעסיואַניסט, ער האָט אין זיינע סקולפּטירטע הענט אַרויסגעבראַכט אויך דאָס צאַרטע, געמיטלעכע, דאָס פריידיק-צערטלעכע. סוטיין האָט אַנטבליזט דורך די דעפאַרמירטע, ביינערדיקע, צעדרייטע הענט דעם טיפּסטן מענטשלעכן וויימוט און טראַגזום. נישט נאָר אַלטע, אָפּגעלעבטע הענט, ווי ביי דער אַלטער אַקטריסע, נאָר אויך יונגע הענט דריקן אויס דעם ביטערן גורל. אין די צוזאַמענגענומענע מיט אַן אומגעלומפערטער באַוועגונג הענט פון דעם יונגן פאַרמע-מיידל איז אויסגעגאַסן די גאַנצע אומבאַהאַלפּנקייט און אַנמעכטיקייט פון מענטש.

סוטיין האָט געהאַט אַ נייגונג צו מאַלן יעגער-יינגלעך, יונגע לאַקיינע, בעקער-יינגלעך, קריסטלעכע כאַר-יינגלעך. אין פּלוג דוכט זיך, אַז גע-וויסע בילדער פון דעם מין, געמאַלן אין זעלטענעם פּורפּור-רויט און אין בלענדיקן ווייס, מיט די איידלסטע מאַדולאַציעס, זענען מער רואיקע אין זייער פאַרטראַכטיקייט, מער געמיטלעכע, אפילו מיט די אָפּגעשטאַנענע אויערן און מיטן אויסגעקרימטן שמייכל. קוקט מען זיך איין, דערזעט מען אויך אין זיי אַ פאַרבאַרגענעם צאַפל, אַ געהיימע אַנגסט.

אויך זיינע ווונדערבאַרע פיזאַזשן, אין וועלכע ער האָט אַזוי מייס-טערהאַפט אַ גלאַנץ געטאַן מיט אַ ברייטער גאַמע פון לירישע און צאַרטע

קאלירן, זענען נישט פריי פון אינערלעכער אויפרודערונג. דער גרינער וואלד איז ביי סוטינען אין אזא צעטרייסלעניש, ווי א שטורעם וואלט דורך אים דורכגעגאנגען. און ווידער איז די צעשטורעמטקייט ארויסגעבראכט מער דורך דעם פענדזל־שמיר, דער געדעמפטקייט פון דער פארב, דורך די פילצאליקע ניואנסן, וואס ער באקומט ארויס פון דעם גריין, ווי דורך די ליניעס.

סוטיין שאפט איבער, טראנספארמירט איבער די גאטור אויף פאר־שידענע אופנים. אט הענגען זיך אן די אויגן אין א פינאזש, וואס פאר־בלענדט. דער רויט שימערירט, שלענגלט זיך, קלעטערט בארג־ארויף. וואס איז דאס? מ'קאן עס אָננעמען פאר א לירישע טראנסקריפציע, רויטע טרעפ, וואס דראפן זיך אין דער הויך, און ארום זיי א ווינקל פון דער שיינער, דרומדיקער שטאט קאן, איינגעוויקלט אין לויטערן ליכט. די טרעפ זענען אָבער אויס ווי א קאסקאדע אין דעם פילפארביקן ארום. און אט איז א דארף מיט זיין רייכער לאַנדשאַפט אין דרום פראַנק־רייך. אויפן בילד איז דאס דארף איינגעטונקען אין צויבערנדיקע קא־לירן, ס'איז אן אמתע אַרגיע פון פאַרבן, לירישע, צאַרטע. אָבער די קאַלירן קנוילן זיך, פלעכטן זיך ליידנשאַפטלעך צוזאַמען. דאָס בילד פאַרכאַפט דאָס אויג מיט דער שיינקייט, לירישקייט, אָבער פאַראַן אין דעם אויך אומרויאיקע וויבראַציע.

אין דעם פרט טיילן זיך אויס ביי אים זיינע פאַרטרעטן. מען דער־ציילט, אָז סוטיין האָט נישט גערן געהאַט צו מאַלן פאַרטרעטן, בפרט אויף באַשטעלונג. און דאָס לייגט זיך אויפן שכל. ער האָט געמוזט טיילווייז אַוועקגיין פון זיך גופא, צוימען דעם אימפולסיוון פענדזל. דאָך האָט ער געמאַלן אויך פאַרטרעטן און ס'איז נישט מעגלעך פאַרבייצוגיין פאַר זיי און זיך נישט פאַרהאַלטן לענגער. וואָס ציט צו אין זיי? א גרויסע אַר־טיסטישע רייפיקייט, אן אויסערגעוויינטלעכע קאַרגשאַפט און זויבערקייט פון דער ליניע און אַן אַנטבליזונג פון דער אינערלעכער וועלט אינעם מענטש. ס'איז א קונסט, וואָס דערגראַבט זיך צו די טיפענישן פון מענטשנס נשמה.

ס'ווילט זיך צום סוף דערמאָנען א בילד, וואָס האָט באַזונדער געצויגן מיין אויפמערקזאַמקייט. דאָס איז א פּערד. סוטיין פאַרמענטש־לעכט זיינע בעלי־חיים. דאָס פּערד איז נישט נאָר פאַרמענטשלעכט, נאָר אויך פאַרידישט.

אין גאַנג פון צייט

סוטיין האָט קיין יידישע געשטאַלטן נישט געמאַלן, קיין יידישע טעמאַטיק געפינען מיר נישט אין זיין קונסט. דאָס יידישע אין זיין מאַלע־ריי איז דער אומרו, די ליידנשאַפט, דער אַנגסט, די אימפּולסיווקייט. וואָלט מען געקאָנט זאַגן, אַז דאָס פּערד איז געמאַלן ווי פּיל אַנדערע זיינע בעלי־חיים, אָבער ניין, דוכט זיך מיר. אין סוטינס בילד קאָן מען דערזען פאַר זיך די קליאַטשע פון אונזער זידן מענדעלע מוכר־ספרים. דאָס באַשעפעניש איז אַזוי ווי דער זידע האָט עס געזען: די פעל אַפּגע־קראַכן, אַפּגעריסן, דאָס גאַנצע געשטאַלט אין ציטערניש, ווי עפעס וואָלט געלאַקערט אויף אים; ס'דוכט זיך, עס וויל אויפהייבן דעם קאַפּ נאָר מען לאָזט נישט. אַ פּערד אַ דראַמע, ענלעך צום יידישן גורל.

פּאַריז 1973

א וויזיט ביי חנה אַרלאָוו

אויב דעם יידישן עולם זענען ווייניק באַקאַנט די יידישע פּלאַסטישע קינסטלער, זענען אים נאָך ווייניקער באַקאַנט די יידישע קינסטלערינס. און פאַראַן דאָך אַ היפשע צאָל טאַלאַנטירטע פּרוּוין-מאַלער, גראַפֿיקערינס, פּרוּויען-סקולפּטאָרן און צווישן זיי אַזעלכע, וואָס אַנדערע פּעלקער וואַלטן זיך געגרויסט מיט זיי.

אויב וועגן לעבן פון אַ יידישן קינסטלער וואַלט מען געקאַנט אַנ-שרייבן אַ גאַנצע עפּאָפּייע, וואַלט אַזאַ עפּאָפּייע וועגן אַ יידישער קינסטלערין נאָך ברייטער און דראַמאַטישער געווען. איר שטעלט אייך פאַר אַ בוך וועגן טראַגישן לעבן פון דער מאַלערין אסתר קאַרפּ, וועלכע האָט פּריציפּטיק אויסגעהויכט די נשמה אין אַ פּסיכיאַטרישן אַנשטאַלט, אָדער וועגן דער אומגעקומענער אויף דעפּאַרטאַציע חנה קאַוואַלסקאַ, וואָס האָט אפילו אין לילאַ-לאַגער געמאַלן. און איך הייב נישט אָן פון דער סאַמער הויך.

דאָס שווערע לעבן און שאַפּן פון אַ סך פּלאַסטישע קינסטלער האָט ביי די אומות העולם אַנגערעגט גרויסע שרייבער. אין יעדער ליטעראַטור קאַן מען געפינען אַ היפשע צאָל ביכער, נישט בלויז אָפּהאַנדלונגען, עסייען, נאָר אויך ראַמאַנען, בעלעטריזירטע מאַנאָגראַפּיעס. און איך בין נישט אויסן בלויז די ראַמאַנען וועגן אַ רעמבראַנדט, גאַיאַ, טולוז-לאַ-טורעק, וואַן גאַג, נאָר אויך וועגן קינסטלער פון אַן אַנדערן קאָליבער, און וועגן היינטיגייטיקע. און מיר האָבן דאָך אויך געהאַט אַ מאָרזיצי גאַט-ליב, אַ נחום אַראַנסאָן, אַ חיים סוטין, אַ קיסלינג און איך וועל זיי דאָ אַלע נישט אויסרעכענען. וואָס ווייסט דער יידישער עולם וועגן די גרויסע יידישע מייסטער? וועגן אַזעלכע טראַגישע קינסטלער-געשטאַלטן ווי די אויבן דערמאָנטע מאַלערינס? וויפּל יידישע שרייבער האָבן גע-נומען אַזאַ טעמע אויף זייער שרייבער-וואַרשטאַט? אפילו אין דער יידישער פּרעסע ווידמעט מען גאָר ווייניק פּלאַץ דעם יידישן קינסטלער. און נאָך ווייניקער דער יידישער קינסטלערין.

אין גאנג פון צייט

חנה אַרלאַוו איז, וואָס אַן אמת, אין דעם פרט אַן אויסנאָם. זי האָט געהאַט נישט ווייניק אומגליקן, ווי זי האָט דאָס מיר דיסקרעט דערציילט, האָט אָבער אויך געהאַט דאָס גליק צו האָבן צוויי היימלעך-דער אין וועלכע איר קונסט האָט געפונען אַ טיפן אָפּקלאַנג. זי איז באַקאַנט סיי אין פּראַנקרייך, דער עיקר אין קונסט-קרייזן, סיי אין ישׂ-ראל, און אויך אין אַנדערע לענדער. אירע ווערק פאַרנעמען אַן אַנגעזעענעם אַרט אין מוזיען, אויף באַרימטע אויסשטעלונגען. אירע אַן אויסשטעלונג אין ישראל אונטערן טיטל „50 יאָר סקולפּטור“ איז געהאַט אי-בערגעטראַגן געוואָרן פון שטאַט צו שטאַט.

חנה אַרלאַוו האָט אַ לאַנגע קינסטלערישע קאַריערע. דעם געטלעכן פונק פון יצירה האָט זי דערפילט אין איר גאָר פריער יוגנט. ס'זענען אָבער אויך פרי געקומען יאָרן פון וואַגלענישן. צו 15 יאָר האָט זי מיט אירע עלטערן אויסגעוואַנדערט פון אַן אוקראַיניש שטעטל קיין ישראל. אין לאַנד פון די אבות האָט זי געשטעלט אירע ערשטע קינסט-לערישע טריט. דער גרויסער באַגער צו לערנען, זיך צו ערפּעקציאָנירן אין איר קונסט, האָט זי צו 23 יאָר געבראַכט קיין פאַריז. זי איז שוין פאַרבליבן אין דער שטאַט פון קונסט, אָבער אויך פאַרבליבן געבונדן מיט אַלע פיבערן פון איר האַרץ מיט ארץ ישראל און דערנאָך מיט דער יידישער מדינה. *

***

מ'האַט מיר געהאַט אַ סך דערציילט וועגן חנה אַרלאַוו. דאָס ערשטע מאָל האָב איך זיך דערוואוסט וועגן איר פון מיין עלטערער פריינדין חנה קאַוואַלסקאַ, וואָס האָט ביי יעדער געלעגנהייט גערעגט מיין נייגיר צו פּלאַסטישער קונסט. כאַטש זי האָט צום גרעסטן טייל געשריבן (און גע-ווען לעקטאָרין) וועגן דער אַלטער קונסט, איבערהויפט עגיפטישער, איז זי גלייכצייטיק אויסגעבונדן געווען מיט היינטיקע שטרעמונגען און מיט די לעבעדיקע קינסטלער, דער עיקר מיט די יידישע. איינצולע טעג פאַר איר אַרעסט, בעת אַ טרעפונג ביי דער אונטערערדישער אַרבעט, שפּאַנענדיק לאַנג איבער די ווייטע פון די יידישע קוואַרטאַלן פאַריזער גאַסן, האָט זי נאָך דערמאָנט וועגן דעם און יענעם יידישן קינסטלער

* זי איז געשטאַרבן אין ישראל בעת אירן אַ באַזוך אין לאַנד אין 1968.

וועגן וועלכן זי האָט געשריבן און צוגעזאָגט צוזאַמען אַפצושטאַטן וויי-
זימן.

חנה קאוואַלסקאַ האָט איר צוואַג מיך אריינצופירן צו חנה אַרלאָוו
נישט געקאַנט דערפילן. זי איז דורכן רויך פון אוישוויצער קרעמאַטאַריע
אוועק אין דער אייביקייט. ס'זענען אַפגעלאָפן יאַרן. קיין וואַרשע זענען
צו מיר דורך אַ צופאַל דערגאַנגען צוויי פאַטאַגראַפישע רעפראָדוקציעס
פון חנה אַרלאָוו סקולפּטור, ביידע אויף דער טעמע פון מוטערשאַפט:
אַ יונגע מאַמע מיט אַ קליין קינד אויפן שויט. דער מאַמעס פנים שטראַלט
מיט גוטסקייט און ליבשאַפט. זי קוקט אויף איר קינד מיט אויגן פול
מיט האַפענונג. די צווייטע מוטער איז אַ פול-לייביקע נאַקעטע פרוי מיט אַ
קינד ביי דער ברוסט. דער מאַסיווער קערפער ליגט אויסגעשפרייט ווי
די מאַמע-ערד, וואָס שפראַצט מיט פרוכטבאַרקייט, וואָס גיט לעבן און
שפייזט דאָס לעבן. די פאַזאַסן פון ביידע סקולפּטורן האָבן אַרויסגערופן
דערינערונגען. כ'האַב זיך צוגעזאָגט צו באַזוכן חנה אַרלאָוו ווי נאָר
ס'זעט זיין די קלענסטע מעגלעכקייט. און ווען ס'איז געקומען די צייט,
ווען כ'האַב נאָכן אַפּרעזן זיך דורכן טעלעפּאָן, זיך געלאָזט צו איר, האָט
זיך מיר אויפן וועג געדוכט, אַז עס באַגלייט מיך דער שאַטן פון חנה
קאוואַלסקאַ.

**
*

דאָס קליינע זייטיקע געסל, וואָס טראַגט דעם נאַמען פון מאַלער
סעראַ, איז כמעט אין גאַנצן באַוווינט פון קינסטלער. באַשיידענע הייז-
קעסווילעס לענגאויס ביידע זייטן פונעם געסל. זיי האָבן מיר אויסגע-
זען ווי גרויסע איינגעמויערטע אין דער ערד קאַסטנס. אין איינער אַזאַ
הייזקע-ווילע האָט די לעצטע יאַרן געלעבט און געשאַפן היים סוטין.
נישט ווייט פון זיין געוועזענער אַטעליע און וווינונג איז די איין
שטאַקיקע ווילע פון חנה אַרלאָוו. איך האָב שוין געוואָסט, אַז דאָס געהער
איז ביי דער קינסטלעריין פאַר די לעצטע צייטן שטאַרק אַפגעשוואַכט גע-
וואָרן. כדי זיך נישט צו אַנטוישן, האָט מאַנע קאַץ געהאַלטן פאַר גויטיק
מיך צו אינפאַרמירן, אַז „ס'איז שוין נישט די זעלבע פרוי, וואָס איך
האַב אַמאָל געקענט“.

ווי אַנגענעם איבערראַשט בין איך געווען, ווען איך האָב דערזען
פאַר זיך אַ פעסט-געבויטע פרוי, שוין טאַקע אַן עלטערע, אָבער נאָך אַן
אויסגעגלייכטע, מיט אַן ענערגיש און מוטער פנים, אַ באַצויגנס מיט אַ

אין גאנג פון צייט

גוטמוטיקן שמיכל. ענערגיע און גוטמוטיקייט האבן געשפריצט פון איר פארעלטערט געזיכט. איך האב באלד דערנאך פארגליכן איר געשטאלט צו די ישראלדיקע פרויען, ריכטיקער — צו די אמאליקע פרויען-פיאָ-נערן, וואָס זענען געשטאנען אויסמאָדעלירט אין איר אַטעליע. זי האָט מיר אַליין אויפגעמאַכט די טיר און מיט האַרציקער גאַסטפריינדלעכקייט אַריינגעפירט אין אַ זאַל-מוזיי, וווּ עס זענען געווען אויסגעשטעלט אַ גרויסע צאַל סקולפטורן: וועלטן גאַנצע פאַרגליווערט אין בראַנז, שטיין און האַלץ. ניין, פאַרגליווערט איז נישט דאָס ריכטיקע וואָרט, ווייל אין חנה אַרלאָוס געשטאַלן און קאַמפּאָזיציעס איז פאַרקערפערט צאַפּלדיק לעבן, עס שטראַמען אין זיי געדאַנקען און געפילן, מען פילט בפירוש, אַז איז דער טויטער מאַטעריע, אין דעם מעטאַל, שטיין און האַלץ איז אַריינגעבלאַזן אַ רוח החיים.

איך האָב זיך נישט געריכט צו געפינען דאָ מערערע סקולפטורן, אויסמאָדעלירטע אין האַלץ-בלאַקן. די צוויי סקולפטורן, וואָס כ'האַב געקענט פון די רעפּראָדוקציעס זענען געווען אין בראַנז און אין גיפּס, האָב איך זיך באלד פון אָנהייב דערווייט פון דער קינסטלעריין, אַז זי האָט פון שטענדיק אַן געאַרבעט אויך אין שטיין און צומיינסטן אין האַלץ, ווייל זי האָט נישט ליב געהאַט צו גיין מיט אַ לייכן וועג. ווען מען קענט אין ליים, איז לייכט צו ענדערן ווי מען וויל, מען קאָן אָפּ-נעמען, צוגעבן, איבערקענטן. דאַקעגן די האַרטע מאַטעריע פון האַלץ, פונקט אַזוי ווי פון שטיין, פאָדערט אַ סך אויפּמערקזאַמקייט, פרעציז-קייט, גרויסע אַנשטרענגונג און דאָס אַלץ איז גורם, אַז עס בילדעט זיך אויס ביים סקולפּטאָר אַ שטאַרק געפיל פאַר דער פאַרם, אַ חוש פאַר פּלאַכן און אַ געניטקייט פאַר דער קאַנסטרוקציע.

חנה אַרלאָוו האָט איבערגעריסן אירע אויפקלערונגען, זי האָט זיך דערמאַנט, אַז כ'האַב ביי מיין אַריינקומען מיט באַדויערן זיך מודה גע-ווען, אַז חוץ פון די צוויי רעפּראָדוקציעס, קען איך נישט קיין שום ווערק אירס. קודם דאַרף מען אַליין קוקן, האָט זי מיר געזאָגט. האָב איך געקוקט און באַווונדערט. די אויגן האָבן זיך נישט געוואָלט אָפּרייסן. וואָס זאַל מען אָבער מער באַווונדערן? די לייכטקייט און יונגשאַפט פון דער אַמאַזאָנקע אויפן פּערד, אויסמאָדעלירט אין האַלץ אָדער די אויסגעגאַ-סענע אין בראַנז ווילדע רציחה פון דער חיה רעה, וואָס האַלט אין אירע נעגל דעם אַנמעכטיקן פּויגל? די תּמימותדיקייט און נאַבעלע צאַרטיקייט פון דער מאַדאַנע, צי די ליידנשאַפטלעכע צערטלעכקייטן פון די פאַר-

ליבטע? די עלעגאנטע פשטות און גלייכצייטיק דאס סימבאלישע פון די פארשידענע קאמפאזיציעס, צי די גראציעזקייט פון דער טענצעריין? און מערקווירדיק: ביי חנה אַרלאָו אין דער פרויען-קערפער צום גרעסטן טייל אַ ווייך-מאַסיווער. אפילו אין דער גראציע פון זשעסט און באַוועגונג אין פאַראַן אַ געוויסע מאַסיווקייט, ווייל אין איר, דער מאַסיווקייט נעס-טעט די מיסטעריע פון ווייבלעכן, פון דער מוטערשאַפט. קוקט מען אָבער אויף דער „אַמאַזאָנקע“, און דער עיקר אויף דער „טענצעריין“ ווערט מען פאַרכאַפט פון דער לייכטקייט, דער בויגעוודיקייט און שפילעוודיקייט, וואָס די קינסטלעריין האָט אַרויסבאַקומען פון דער האַרטער מאַטעריע דורך ספּיראַלע ליניעס.

יעדע סקולפטור פאַרכאַפט אין איר אַנדערשקייט, פאַנגט פון ערשטן בליק דאָס אויג. עס שאַפט זיך גלייך דער אייגנטימלעכער, אינטימער קאַנטאַקט, וואָס ווערט געבוירן צווישן עכטן קונסט-ווערק און זיין אַפּנעמער. ס'איז כמעט אַ כלל, אַז וואָס מער מען קוקט אויף אַ בילד, אַ סקולפטור, אַלץ מער וואַרפט זיך אין די אויגן עפעס, וואָס מען האָט פון ערשטן בליק נישט דערזען. פאַראַן אָבער, דוכט זיך מיר, אַ קאַנ-טאַקט, וואָס בינדט זיך אָן פון ערשטן קוק. חנה אַרלאָווס סקולפטורן פאַר-מאַגן יענע מאַגישע קראַפט, וואָס דערנענטערט גלייך דאָס ווערק צו אייך.

די טעמאַטיק איז אַ ברייטע, פאַרשידנאַרטיקע: דער מענטש מיט זיינע טראַכטונגען, אין זיין שעפּערישקייט און ביי זיין מאַזאַלער אַר-בעט; די פרוי און דאָס קינד, מוטערשאַפט, חיות און פייגל און אויך מענטשלעכע באַציאונגען און האַנדלונגען, אויסגעדריקט אין דער האַל-טונג און אויסזען פון חיות. די בראַנזענע מאַנסטער-חיה מיטן אַפּענעם מויל, צעשפּרייטע, באַוועגלעכע נאָז-פליגלען, מיט איין אויג אַ פאַר-זשמורעטן, דעם צווייטן אַ ברייט צעעפנטן און שפּיזיקן, האָט אייגנט-לעך אין פנים מענטשלעכע שטריכן. אין ראַדען-מוזיי איז פאַראַן אַ פאַר-וונדעטער לייב, פון זיינע טיפענישן רייסט זיך אַרויס דורכן צעעפנטן מויל אַ מוראדיקער ווייטיק-געשריי. דעם לייב האָט ראַדען מאַדעלירט רעאַליסטיש, זיין געשריי אָבער, זיינע יסורים, פילן מיר אַפּ ווי אַ מענטשלעכן ווייטיק. חנה אַרלאָווס חיות זעען נישט אויסגעהאַמערט רעאַליסטיש, זיי שטעלן אָבער בולט פאַר מיט זיך אונדזער רעאַליטעט,

אין גאנג פון צייט

די רציחה פון מענטשן. אויפשוידערנדיק זענען די אלעגארישע בעסטיעס, פארקנוילטע מיט די גלידער, פארטידיקנדיק זיך מיט די נעגל, איינ-בייסנדיק די ציין אין קעגנערס לייב. די ווילדע רציחה, וואס שפריצט פון זייערע אפענע מיילער דערמאנט אין דער טעמפער רישעות ביי פיקאסאס אקס פון „גערניקא“, הגם מען קאן קיין שום פארגלייך נישט מאכן צווישן די צוויי קינסטלער. גאר פילזאגעוודיק איז די חיה-רעה, וואס שטייט אויף צוויי פיס, אין דער פאזיציע פון א מענטש; זי קוקט מיט פארמאכטע בלינדע אויגן און א צעשפרייטן פיסק אויפן אומשולדיקן פויגל, האלט אים דערווייל מיט איין לאפע ביים האלדז, באַלד וועט זי איינשלינגען איר קרבן.

א באזונדער אַרט פאַרנעמען אין חנה אַרלאָוס קונסט פאַרטרעטן פון באַרימטע פּערזענלעכקייטן, צום גרעסטן טייל פון יידישע שרייבער, קינסטלער. אַט טויכן אויף אין בראַנו עדמאַן פלעג, חיים נחמן ביאַליק, פרץ הירשביין, חנה רובינאַ, לודמילאַ פיטאַיעף. וויפל רוחניותדיקייט, וויר-דע, גייסטיקער כוח, שעפערישער אַנשטרענג עס קוקן אַרויס פון זייערע פנימער. חנה אַרלאָוו ברענגט קודם אַרויס דאָס אינדיווידועלע פּונעם מאַדעל, וואָס פאַזירט פאַר איר און גלייכצייטיק גייט זי צו צו דער געשטאַלט אַרכיטעקטאַניש ווי צו אַ מאַטעריע-בלאַק. אַזוי למשל האָט זי אויסמאַדעלירט ביאַליקן אין בראַנו אין אַן אויסערסט סאַלידער קאַנ-סטרוקציע, ווי זי וואָלט אים אויסגעהאַמערט פון אַ שטיין-בלאַק: אַ קרעפטיקע מאַסיווע געשטאַלט, אַ געזיכט אַן ענערגיש, שטריכן שאַרפע, אַ בליק אַ טיפּער, ווייט קוקנדיקער, אַ שטערן פון אַ מענטשן, וואָס טראַכט נאָך, וואָס ווייסט אַ סך און וויל נאָך מער וויסן.

מיד האָט שטאַרק אינטערעסירט צו זען די אַטעליע און געפרעגט צי מ'קאָן זי באַזוכן. פון דערפאַרונג ווייס איך, אַז יעדער קינסטלער האָט צו זיין אַרבעטס-וואַרשטאַט זיין אייגענע באַציאונג, זיינע אייגענע „קאַפּרין“ אין דעם פרט. פאַראַן אַזעלכע, ווי למשל שאַגאַל, וועלכע באַשיצן זייער אַטעליע פון אַ פרעמד אויג. ביי שאַגאַלן, אין דער ווילע אין וואָנס, איז די אַטעליע אויסגעבויט אין גאַנצן אַפּגעזונדערט פון זיין וויינונגס-הויז. אַנדערע קינסטלער האָבן גערן אויפצונעמען דווקא דאַרט, וווּ זיי אַרבעטן. צו קאַלניקן, אבערדאמען, אדלענען, פאַצאַ-נאַוסקאַן און אַנדערע בין איך שטענדיק אַריינגעפאַלן אין אַטעליע ווי אין אַ קונסט-באַזאַר, אַדער אויב איר ווילט ווי אין אַ מוזיי אין מי-ניאַטור. אַבערדאָם האָט מיך געהאַט אויפגענומען אין זיין טונקל

פארשמירטן כאלאט און מיטן פענדול אין האנט. פאר די לעצטע יארן פון זיין לעבן האָט ער געמאלן גרויסע קאמפאזיציעס אין גרוי-טונקעלע פארבן. נאָך דעם ווי כ'האָב זיך אַרויפגעדראַפּעט אויף די דרויסנדיקע, אויסגעקרוּמטע שטיגן און אַריין אין זיין „עקזאָטישער“ אַטעליע, האָט ער מיר צוליב געטאָן און נישט איבערגעריסן דאָס מאָלן, כדי איך זאָל זיך צוקוקן אַ ביסל צום פּראָצעס פון זיין שאַפן. בען פירט צומאָל לעבֿהאַפּטע שמועסן בעת ער אַרבעט. ווען ער האָט געהאַט געצייכנט דעם פּאָרטרעט פון מיין זון, האָב איך געוואָלט זיך דערווייטערן מיטן מיין איך זאָל נישט שטערן. — זיצט, מיר וועלן ווייטער שמועסן — האָט ער מיר געזאָגט. די אויגן געוואָנדן צום מאַדעל, אָדער צום טאַזל, און פירנדיק איבער אים מיטן קויל, האָט ער גלייכצייטיק מיר דער־ציילט, ווי זיין שטייגער איז, פּאַרכאַפּנדיקע מעשיות. בעת איך בין, דאַקעגן, אַריינגעקומען צו מאנע קאַץ, האָב איך זיך געפילט, ווי אין אַ מזויי פון יידישע און נישט יידישע אַנטיקן. זיינע אייגענע בילדער האָט מען ווייניק געטראָפּן אויף די ווענט. איז געווען אַ לייזונט אויפן מאָל־ברעט, איז ער געווען פּאַרהאַנגען. — קאָן מען זען ווי אַזוי איר אַרבעט? אייערע לעצטע בילדער? — האָב איך געהאַט געפרעגט. — איר וועט נאָך זען, איר זענט נישט דאָס לעצטע מאָל ביי מיר. (ליי־דער איז דאָס געווען דאָס לעצטע מאָל). ער האָט בעסער געוואָלט ווייזן זיינע אַנטיקן און דערציילן ווי אַזוי און ווו ער האָט זיי איינגע־האַנדלט, און אוודאי שוין אייך מהנה זיין מיט אַן אַ שיער אַנעק־דאַטן, איידער מגלה זיין דעם סוד ווי אַזוי עס ווערט ביי אים געבוירן אַ לייזונט.

חנה אַרלאָו האָט געעפנט ברייט די טירן צו איר אַטעליע. מ'האַט געקאַנט קוקן, פּאַרשן, אַריינרייסן זיך אין אירע שעפּערישע סודות וויפל דאָס האַרץ האָט געגלוסט. מיט איר האַרציקער פשוטקייט האָט זי פריער געלאָזט אַליין אַלץ באַטראַכטן, דערנאָך געענטפערט אויף פּראָגן. באַלד האָט זיך פּאַרבונדן אַזאַ געמיטלעכער שמועס, ווי מען וואָלט זיך שוין געקענט פון לאַנגע צייטן.

אין גרויסן אויסשטעלונג־ציימער האָט מען געקאַנט זען אין גע־וויסע סקולפּטורן אַ פּאַראַיניקונג פון פיגוראַטיוון מיטן אַבסטראַקטן. אין דער אַטעליע האָבן געצויגן אויף זיך די אויפּמערקזאַמקייט צוויי גרויסע, אויסמאָדעלירטע אין גיפּס, פרויען־געשטאַלטן, וואָס האָבן געוואָרט איבערגעגאַסן צו ווערן אין בראַנז. אַ פעסטע יונגע פרוי מיט

אין גאנג פון צייט

א קויש אויפן אַקסל, אן אויסגעגלייכטע ווי די משא וואָלט זי נישט אָנגערירט. אַ שטאַלצע, זיכערע, קוקט זי מיט גלויבן פאַר זיך; די צוויי-טע — מיט אַ קאַסע אין האַנט. דאָ איז פאַרקערפערט די פּיאַנערישע אַרבעט, פון דאַנען הערט זי די ברכה איבער דער פרוכט פון דער ערד.

— ישראל-פרויען? — האָב איך רעטאַריש געפרעגט.

— יא, איר האָט געטראָפן, איך וויל דאָ ווייזן דאָס נייע, דעם יידישן ווידערגעבורט דורך ערד-אַרבעט, בכלל דעם מענטש ביי דער אַרבעט אין אייגענעם לאַנד, איר בין דאָרט געווען אויך ביים אָנהייב, ס'איז אַ טייל פון מיר.

מיינע אויגן האָבן זיך אָנגעהאַנגען אויף פאַרשידענע וואַר-שטאַט-עלעמענטן, רוי-שטאַפן, האַלץ-מאַטעריאַלן, ליים, גיפס. אין איין ווינקל פון דער אַטעליע אָן אמתער סטאַליאַר-וואַרשטאַט מיט אַלע נויטיקע מכשירים.

— צי האָט איר עמעצן צו הילף? דאָס דאַרף זיך דאָך איינבייסן מיט כוח אין האַלץ...?

— דאָ גייט נישט אַזוי אין כוח ווי אין קענטעניש, געניטקייט. ס'איז פאַלש, אַז די פרוי קען זיך נישט באַנוצן מיט אַזעלכע מכשירים. זי איז פעאיק צו מאַניפולירן פונקט ווי דער מאַן. איך האָב שוין מער נישט געפרעגט צי ס'איז פיזיש נישט צו שווער, ווען מען שפּרייזט אַריבער די זיבעציקער יאָרן. עס איז דאָך געשטאַנען פאַר מיר אַ פרוי פון וועלכער עס האָט געשטראָמט שעפּערישע ענערגיע. און די קינסטלערין האָט דווקא אין די לעצטע יאָרן געהאַט אַ באַזונדערע נייגונג אויסצופורעמען אירע ווערק אין האַלץ. זי האָט זיך מיטן אָפּגעשוואַכטן געהער איינגעהערט אין דער מוזיק פון געזעגטן, געשניטענעם און געשניצטן האַלץ; זי האָט מיר געוויזן און מיר אָנגעזאָגט אויפצופאַסן ווי אַזוי יעדעס מכשיר, וואָס שניידט זיך אין איין און אַנדער קלאַנג, אָן אַנ-דער ניגון.

**

מיר האָבן זיך אומגעקערט אין גרויסן זאַל צווישן די סטאַטוען. כ'האַב ווידער זיך איינגעקוקט אין די מייסטער-ווערק. יעדעס ווערק

איז פאר דער קינסטלערין א באזונדערער עפיואד פון איר לעבן. חנה ארלאו האט מיר צווישן אנדערן דערציילט וויפל זי איז אויסגעשטאן נען און פארלוירן אין דער צייט פון דער היטלעריסטישער אקופאציע; ווען די דייטשע פאשיסטן זענען געקומען זי ארעסטירן און האבן זי נישט געטראפן, האבן זיי זיך נוקם געווען אין אירע ווערק. 110 סטאטוען, וואס האבן זיך געפונען ביי איר אין הויז, זענען אומגעקומען, דעם גרעסטן טייל האבן זיי אין זייער שגעון פארניכטעט, א געוויסע צאל האבן זיי אויסגערויבט. קיין איינע האט מען נישט צוריקגעפונען.

— איר זעט, האט זי מיר אנגעוויזן אויף דער חיה-רעה, וואס שטיקט דעם אומשולדיקן פויגל — דא האב איך נאך דער מלחמה אריינגעלייגט מיין גאנץ הארץ, מיין גאנצן האט פאר די פיינען, וואס זיי האבן אונדז אנגעטאן. כ'האב לאנג דערויף געארבעט, געווען אריינגעטאן מיט דער גאנצער נשמה.

מען דארף זאגן, אז חנה ארלאו האט אין יעדן ווערק אריינגעלייגט איר גאנץ הארץ און נשמה. ווייל, ווי זי האט אליין געזאגט, האט זי זיך אנגאזשירט אין איר שאפונג מיט לייב און לעבן. אנגאזשירט זיין פארשטייט מען אפטמאל ווילגאר, ווען מען שאפט לויט אן אנגעוויזענער סכעמע, לויט אזא אדער אן אנדער דאקטריין. פאראן אבער אן אינערלעכע, נשמהדיקע אנגאזשירונג, וואס עס פארמאגט יעדער עכטער קינסטלער.

ווען כ'האב די קינסטלערין געפרעגט צי די סימבאליק, וואס איז קענטיק אין מערערע ווערק, איז איר באליבט אויסדרוק-מיטל, האט זי געשאקלט מיטן קאפ און געשמייכלט:

— יא, די סימבאליק איז מיר נאענט, איך בינד זיך אבער קיינמאל נישט די הענט מיט איין אויסדרוק-מיטל, איך שמיד זיך נישט צו צו באגריפן. כ'האב נישט לייב צו גיין מיט דער מאדע, מאדערנע קונסט און די מאדע אין דער קונסט זענען צוויי באזונדערע זאכן. דאס וויכטיקסטע פארן קינסטלער איז צו קוקן אויף דער וועלט. אויף זאכן מיט די אייגענע אויגן.

מיינע בליקן האבן זיך ווידער פארהאלטן אויף אויסגעהאמערטע מעטאלענע פליגלען, וואס סימבאליזירן די פילאטן אין דער פארטיי-דיקונגס-מלחמה, באלד דערנאך אויפן רירנדיקן סימבאלישן ווערק,

אין גאנג פון צייט

געווידמעט די געפאלענע ישראלדיקע סאלדאטן. חנה אַרלאָוו, ווי זי וואָלט פאַרויס מיך געוואָלט אַרויספירן פון אַ מעגלעכן טעות, האָט זיך אַפגערוּפן:

— מ'האַט מיך שוין געהאַט געפּרעגט צי דאָס איז אַבסטראַקטע קונסט. איך וועל אייך דערציילן אַ נייעס: מיט אַ שטיקל צייט צוריק האָב איך זיך דערוווסט, אַז געוויסע אַבסטראַקטע קינסטלער רעכענען מיך צו צו זייער שיטה.

— וואָס טראַכט איר דערוועגן?

— וועגן אַבסטראַקציאָניזם? ס'איז נישט קיין נייע זאַך אין דער קונסט. דאָס אַבסטראַקטע קאָן מען טרעפן אויך אין דער נאַטור. מאָלן, סקולפּטירן אַבסטראַקט קאָן מען צום גרעסטן טייל ביז אַ געוויסן עלטער. מען זוכט, מען ווייסט נאָר נישט וואָס מען וויל. די עלטער האָט אויך אירע גוטע זייטן. אין מיין עלטער ווייסט מען שוין גענוי וואָס מען וויל. זייט וויסן נאָך אַ זאַך: אומגעהויער וויכטיק פאַרן קינסטלער איז, אַז ער זאָל זיך נישט קאַפירן. איבערחוּרן זיך איז אַן אומגליק פאַרן סקולפּטאָר, פאַרן מאַלער.

— צי האָט איר אויך אַמאָל געמאָלן?

חנה אַרלאָוו האָט מיך אָנגענומען פאַר דער האַנט, אַריינגעפירט מיך אין איר גערוימען אויפנעם-צימער. אויף די ווענט זענען געווען אויסגע- האַנגען עטלעכע בילדער, גראוויורן.

— די בילדער זענען פון אַמאָל, פון צייט צו צייט האָט מען חשק זיך אומצוקערן, עס סטאַיעט נישט קיין צייט, אַמאָל האָט מען געמוזט, אַ יידישער קינסטלער האָט אַלץ געמוזט.

מיר האָבן זיך געזעצט צום טיש, זי האָט דערלאַנגט כיבוד, ס'איז אוועק אַ שמועס וועגן יידישע קינסטלער, וועגן קונסט ביי יידן. כ'האַב איר דערציילט, אַז דער ווייט גרעסטער טייל יידישע קינסטלער, מיט וועלכע ס'איז מיר אויסגעקומען צו רעדן דערוועגן, צווייפלען שטאַרק, צי ס'איז פאַראַן עפעס אַזעלכעס, וואָס מען קאָן אַנרוּפן יידישע קונסט.

— מיר האָבן נישט קיין לאַנגע טראַדיציעס אין דער פּלאַסטישער קונסט צוליב די סיבות, וואָס איר ווייסט — האָט מיר חנה אַרלאָוו גע- זאָגט. ס'איז אַבער נישט אמת, אַז מיר האָבן נישט קיין אייגנס אין דער קונסט. איך פּערזענלעך קאָן זאָגן, אַז ווען איך קוק אויף אַ בילד, אויף

לילי בערגער

א סקולפטור, בין איך זיך כמעט קיינמאל נישט טועה, ווען איך שטעל פעסט, אז דאס בילד, די סקולפטור איז געמאכט פון א יידישן אדער נישט יידישן קינסטלער.

— איר זענט זיך קיינמאל נישט טועה ?

— כ'האב געזאגט „כמעט“, יעדנפאלס מיר האבן א סך אונדזערס, און איך דערקען דאס.

ס'איז שוין געווען איבעריק זי צו פרעגן ווי אזוי זי באטראכט איר אייגענע קונסט. כ'האב דאס געפילט אין אלע אירע רייד. כ'האב דאס אויך ארויסגעפילט, ווען זי האט מיר דערציילט וועגן אירע אויסשטעלונג-גען אין ישראל, וועגן אירע מערערע אויפהאלטן און איר בענקשאפט צום לאַנד. „צווישן פראנקרייך און ישראל בין איך אזוי ווי מען וואלט מיך צעשניטן אויף צווייען. פראנקרייך וועט אויף מיר קיין פאריבל נישט האבן. דאס אמתע פראנקרייך, וואס מיר האבן ליב, האט פיינט ליגנערס“.

חנה אַרלאַוו האט אויך פיינט געהאט ליגנס, זעלבסטפאַרלייקענונג. זי איז געווען פונקט ווי איר קונסט: אמתדיק, ערלעך, עכט-מענטשלעך און נאָבל.

פיקאסא דער שטורעמער אין דער קונסט *

פראנקרייך ווי אַ קונסט־צענטער האָט שטענדיק צוגעצויגן קינסט־לער פון אַלע עקן וועלט. די געקומענע אָהער מאַלער, סקולפּטאָרן, פאַרשידענע גראַפיקער, האָבן זיך אָבער נישט בלויז איינגעטונקען אין די היגע רעשיק־פּליסנדיקע שטראַמען, נישט בלויז רייף געוואָרן אין פראַנצויזישן קונסט־קלימאַט, נאָר אפילו יונגע האָבן אויך פון זייערע לענדער מיטגעבראַכט זייער אייגנס און יעדערער האָט אויף זיין אופן מער אָדער ווייניקער עפעס וואָס אַריינגעטראָגן אין דער פראַנצויזישער קונסט. און קיין שום אויסלענדישע קינסטלער האָבן נישט אַריינגעבראַכט אַזוי פיל אינטיים־אייגנס ווי יידן געקומענע פון זייערע גע־בוירן־לענדער און שפּאַניער. אויב אַ קונסט־היסטאָריקער, שרייבנדיק וועגן דער פראַנצויזישער מאַדערנער קונסט, וועט מוזן זיך אָפשטעלן אויף אויסלענדישע קינסטלער אין פראַנקרייך, וועט ער באַזונדערס מוזן באַרירן דעם בייטראַג פון יידן און שפּאַניער.

אַזוי ווי ס'זעט איצט דאָ זיין אַ רייד אויסשליסלעך וועגן פאַבלאַ פיקאַסאַ, דאַרף מען ווייניקסטנס דערמאָנען זיינע צוויי גרויסע לאַנדס־לייט: גריס, אָדער ווי די פראַנצויזן רופן אים טיילמאַל, גרי, און מיראַ. כּוואַן גריס האָט מיט זיין גרויס ווערק, וואָס ער האָט געשאַפן אין זיין קורץ־לעבן (ער איז געשטאַרבן צו 40 יאָר) געלאָזט נישט ווייניק שפורן אין פראַנקרייך. דער 80־יאַריקער זשאַאָן מיראַ האָט מיט זיינע נאָוואַ־טאַרישקייט, מיט אַ שטענדיקן שאַפן נייע זשאַנערן במשך פון צענ־דליקער יאָרן, וואָס ער וווינט אין פראַנקרייך, פאַרווייט נייע קערנדלעך אויפן פראַנצויזישן קונסט־פעלד. דער גרעסטער פלאַנצער און איבער־פלאַנצער פון נייע שפּראַצן און געוויקסן, דער, וואָס האָט אַממיינסטן אַריינגעטראָגן דורכ׳וויסיק אייגנס, איז פאַבלאַ פיקאַסאַ. קיין שום אַנדער

* די אַרבעט איז אָנגעשריבן געוואָרן האַרט פאַרן טויט פון מאַלער

קינסטלער, נישט קיין אויסלענדער און נישט קיין הייגעבורנער, האָט אַזוי אויפגערודערט די קונסט, ווי ער. קיין שום אַנדער קינסטלער האָט נישט געצויגן אויף זיך אַזויפיל אויפמערקזאַמקייט, ווי ער; וועגן קיין שום אַנדערן זענען נישט געווען אַזוי פיל קעגנזעצלעכע אָפּשאַצונגען. און מערקווירדיק: אים, פּיקאַסאָ, וואָס האָט נאָך איבער 70 יאָר לעבן אין פּראַנקרייך, נישט אָנגענומען די פּראַנצויזישע בירגערשאַפט, ווייל ער באַטראַכט זיך אַלס שפּאַניער, איז צוגעפּאַלן פּאַרן לעבן אַ כּבוֹד, וואָס מ'האָט נישט אָפּגעגעבן קיין שום פּראַנצויזישן קינסטלער.

ווען פּיקאַסאָ איז אַלט געוואָרן 90 יאָר, איז דאָס ממש געווען אַ דאָטע אין דער פּראַנצויזישער קונסט־וועלט. צום ערשטן מאַל אין דער געשיכטע פון דער פּראַנצויזישער קונסט האָט אַ קינסטלער ביים לעבן געהאַט די זכּיה, אַז זיינע בילדער זאָלן אויסגעשטעלט ווערן אין לוור, אין דעם באַרימטן טעמפל פון קונסט, אין וועלכן מייסטער־ווערק ווערן אויסגעהאַנגען ערשט נאָכן טויט פון זייערע שעפּער. איי־נער פון די בכּוּדיקסטע זאָלן פון לוור איז פּריי געוואָרן, כּדי אויס־צושטעלן נישט קיין גאַנצן צענדליק לייזונטן פון בעל־יובל. און גע־עפנט די פייערלעכע אויסשטעלונג האָט דער פּראַנצויזישער פּרעזי־דענט בעצמו. הגם דער זאָל איז אַ רחבות־דיקער האָט מען לאַנג גע־מוזט וואַרטן ביים אַריינגאַנג, כּדי צו קאָנען דערנאָך זיך צושטופן לעגאויס די פּאַרצוימונגען אַנצוקוקן די אַכט דורך פּיקאַסאָ אָפּגעקלי־בענע בילדער.

ווי אַ גרויס געשעעניש איז באַטראַכט געוואָרן דאָס אַראַפּברענגען פון די רוסישע מוזייען 25 לייזונטן פון דער בלויער און ראַזער עפּאַכע, וואָס פּיקאַסאָ האָט געשאַפּן אין אָנהייב פון אונדזער יאָרהונדערט. טויזנ־טער מענטשן האָבן געשטראָמט אין מוזיי פון מאַדערנער קונסט צו באַזונדערן די ערשטע מייסטער־ווערק, און דער עיקר צו קאָנען פּאַר־גלייכן מיט די שפּעטערדיקע, אַזוי אַנדערשדיקע. דערביי האָט זיך פּוֹ־נאַנדערגעפלאַקערט אַ נייע פּאַלעמיק.

אַ פּאַלעמיק וועגן פּיקאַסאָ גייט שוין אָן מער ווי אַ האַלבער יאָר־הונדערט. עס איז פּאַראַן אַ גרויסע ליטעראַטור וועגן זיין קונסט. ווייל פּאַבלאָ פּיקאַסאָ, וועלכער ווערט פּאַרעכנט פּאַרן גרעסטן, יעדנפּאַלס פּאַרן אַריינגעלסטן מאַלער פון אונדזער צייט, האָט נישט נאָר הייסע חסידים, נאָר אויך פּאַרביסענע קעגנער. ער פּאַרכישופּט מיט זיין קונסט

אין גאנג פון צייט

און דערווידערט אויך. אָבער אי זיינע אָנהענגער, אי זיינע קעגנער דערשטוינט ער און איבערראַשט שטענדיק. און מען קאָן אָן שום גוֹז־מא זאָגן, אַז ס'איז נישט באַקאַנט אַ צווייטער גרויסער מאַלער אַרום וועלכן ס'זאָלן זיין אַזוי פיל חלוקי־דעות און איינצייטיק זאָל ער זיך האָבן איינגעשאַפן אַזאַ רום.

נישט קיין ווונדער. פיקאַסאָ האָט אַריינגעבראַכט די גרעסטע רע־וואַלוציע אין דער פּלאַסטישער קונסט. ער האָט צעטרייסלט אירע יסודות: אַט האָט ער געבראַכן אַלע געזעצן פון פּלאַסטישער פּערספּעק־טיוו, און אַט האָט ער די מענטשלעכע געשטאַלט, די נאַטור, צעלייגט אויף פאַרשידנאַרטיקע געאַמעטרישע קובן, טיילמאַל אַזוי ווייט, אַז מען געפינט כלל נישט אַפּ קיין צייכן פון ארויסגעבראַכטן אָביעקט. זינט העכער אַ האַלבן יאָרהונדערט איז ער אַ שטורעמער.

**
*

יעדער קינסטלער מאַכט דורך פאַרשידענע פּעריאָדן, טראַנספּאָר־מאַציעס. פיקאַסאָ — אגב איז דער נאָמען פון זיין מוטער און נישט פון פאָטער — אין זיינע טראַנספּאָרמאַציעס גייט אַוועק פון זיך גופא, איין פּעריאָד איז אין גאַנצן נישט ענלעך צום צווייטן, ווי צום ביישפּיל דער ראַזער און בלויער פּעריאָד אין פאַרגלייך מיט זיין שפּעטערדיקער קוביסטישער אָדער גאָר סיררעאַליסטישער מאַלעריי. נאָך מער: ביי אים געשעט, אַז איין זשאַנער איז דער היפּוך פון צווייטן אַזוי ווייט, ווי דער קינסטלער וואַלט געווען צעקריגט מיט זיך. אין אים לעבט נישט איין פיקאַסאָ נאָר אַ סך, הגם אין אַלע מעטאַמאָרפּאָזעס איז קענ־טיק דער שפּאַניש־מיסטישער גייסט.

פיקאַסאָ איז באַקאַנט פון דער שנעלער באַוועגונג מיטן פּענדזל, מיטן בליי, קויל. אויף אַ סך זיינע ווערק איז קענטיק דער אימפּעט מיט וועלכן ער האָט געמאַלן, ווי צום ביישפּיל, ווען מען קוקט אויף זיינע וואַנט־מאַלערייען אין זיין ספּעציעלן מוזיי אין וואַלאַריס. אָדער אין דער יונעסקאָ. מיר איז אויסגעקומען עטלעכע מאַל צו זען אין דער טעלעוויזיע פיקאַסאָ ביי דער אַרבעט. דער ריטם און דער טעמפּאָ פון זיין האַנט־באוועגונג זענען אַזעלכע, אַז ס'איז שווער זיי נאַכצו־פאַלגן מיט די אויגן. דער אימפּעט ביי אים פאַראייניקט זיך מיט אַ גרויסער אַרבעטזאַמקייט. זיין קונסט־פאַרמעגן באַשטייט פון טויזנ־

טער בילדער, צייכענונגען, גראוויורן, ליטאגראפיעס, סקולפטורן און אויך צעראמיקעס. דאָס האָט ער מיטן באַזעצן זיך מיט אַ סך יאָרן צו-ריק אין דרומדיקן שטעטל וואַלאַריס. וווּ עס געפינט זיך אַ העלער ליים, אַ גינסטיקער צו קנעטן, גורם געווען, אַז דאָס שטעטל זאָל זיך פאַרוואַנדלען אין גרעסטן צענטער פון דער קעראַמיק־קונסט. פיקאַסאַ קאָן אָנהייבן מאַלן אַ בילד שפּעט נאַכמיטאַג און פאַרענ-דיקן אין אַוונט. מ'האַט צומאָל דערציילט, אַז ער זאָל האָבן געמאַכט דריי בילדער אין איין טאַג, אָבער איין בילד איז נישט ענלעך געווען צום צווייטן. פאַבלאַ פיקאַסאַ איז אַ ווולקאַן, וואָס לעשט זיך קיינמאַל נישט אויס, עס זידט און קאַכט אין אים שטענדיק, אָבער יעדער אויס-ברוך האָט אַן אַנדערן פאַרנעם, אַנדערע פלאַמען, די לאַזע איז יעדעס מאָל פון אַן אַנדער קאַליר, דאָ איז זי פאַליכראַמיש, דאָ ווידער מאַנאַכראַך־מיש. פאַראַן בילדער וואָס שימערירן מיט זייער פילפאַרביקייט, אַנדערע גאָר זענען אַזוי מאַנאַכראַמיש, אַז די פאַרב איז ווי פון איין אויסגוס, כאַטש, ווי געזאַגט, דאָס פאַרבאַרגענע, דאָס אינערלעכע טיפע פייער ברענט מיטן מיסטערעזן זשעני פון דער שפּאַנישער נשמה.

***

ער האָט אָנגעהויבן מאַלן גאָר יונג. צו 16 יאָר האָט ער שוין גע-האַט אַן אויסשטעלונג אין באַרצעלאָנע. דאָס פּאַנאַטיש־קריסטלעכע שפּאַניע איז אים צו ענג געוואָרן. ס'האַט אים געצויגן צו פרייהייט און צום גרויסן וועלט־צענטער פון קונסט. צום ערשטן מאָל איז ער גע-קומען קיין פאַריז אין 1900, אַ 19-יאַריקער אַרעמער בחור, אָבער שוין מיט אַ קינסטלערישן פאַרמעגן. פון זיין קונסט האָט ער דעמאָלט לח-לוטין נישט געקאַנט באַשפייזן זיך און נישט זיך אַנוואַרעמען. פלעגט ער יעדן ווינטער זיך צוריקקערן אַנוואַרעמען זיך אין שפּאַניע. און אָנעסן זיך צו דער זעט. אין 1904 איז ער צוריקגעקומען אויף שטענדיק, באַ-זעצט זיך אין פאַריז און דורכגעגאַנגען פלאַגן, וואָס קינסטלער פלעגן דעמאָלט דורכגיין. ער האָט געלעבט אויפן אַלטן מאַנמאַרט, דערנאָך אין אַנדערע פיקאַנטע אַטעליעס, געטראַפן אויך אין „לאַ רישׁ״ און באַלד פון אָנהייב פאַרבונדן זיך מיט די שפּעטערדיקע גרעסטע מאַלער און דיכ-טער, פּראַנצויזישע און אויסלענדישע.

דער יונגער פיקאַסאַ האָט אַן ספּק מיטגעבראַכט מיט זיך פון

אין גאנג פון צייט

שפאניע איינפלוסן פון על גרעקא, גאיא, וועלאזקעז, פון אנדערע גרוי-
סע שפאנישע מייסטער. ער איז אבער שוין יונגעררהייט טיף באוויקט
געווען פון דער מזרחדיקער קונסט, וואס די אראבער האבן אין זייער
אויפבליי-תקופה געלאזן אין שפאניע. ס'האט אים שוין דעמאלט גע-
לאקט און געצויגן די בעגרישע קונסט, פרימיטיוון, וואס האבן זיך
שפעטער איבערגעשמאלצן אין אים און אריינגעשפינט זיך אין דעם
אדער יענעם זשאנער זיינעם. דער פראנצויזישער, קונסט-גינסטיקער
באדן איז פאר זיין טעמפעראמענטפולן גייסט געווען מזל-ברכה, ער
האט דא אויפגעשטעלט אן אייגן קעניגרייך, געשאפן זיינע א קונסט-
אימפעריע מיט אייגענע געזעצן, אפטמאל סתירותדיקע איינע צו די
אנדערע, סיי אין דער מאלערישער שפראך, סיי אין עמאציאנעלן אויס-
דרוק, אומרו און געוואלטזאמקייט, אנגסט און אויפברויז, ליידנשאפט
און רעוואלט, סארקאזם און ליבשאפט, ברוטאלקייט און צערטלעכקייט
קרייצן זיך דורך.

ביי דער געלעגנהייט פון זיין 90-יאריקן יובל, ווען מען האט
געבראכט פון רוסלאנד די עטלעכע און צוואנציק גרויסע ליטוונטן און
זיי אויסגעשטעלט אין מוזיי פון מאדערנער קונסט, האט נישט איינער
זיך אומגעקערט מיט באגייסטערונג צו זיינע ערשטע צוויי פעריאדן —
די בלויזע עפאכע און די ראזע עפאכע, ווי מען רופט זיי. איך בין פיל
מאל געשטאנען פאר די בילדער, ווי א צוגעשמידטע. די אויגן האבן
זיך נישט געוואלט אפרייסן. איך האב דערזען פאר זיך אן אנדערן
פיקאסא, טעמאטיש, מאלעריש און קאנצעפציאנעל אן אנדערן. די מא-
לערישע מאטעריע פון דער ערשטער עפאכע איז א טיף-טיפער בלוי,
די פארם און די ליניעס הארמאנישע, צומאל סובטעלע, יעדנפאלס ווייט
פון דער שפעטערדיקער ברוטאליטעט. די טעמאטיק איז דער מענטש-
לעכער צער, דער אומעט פון לעבן. יענע בילדער רירן אונדז מיט
זייער טריבקייט, טרויער און ליבשאפט, מיט זייער איינזאמקייט און
נויט, מיט זייער טיפן הומאניזם: ארעמע מענטשן ביים ברעג ים,
פרויען מיט פארגלייזטע, אויסגעלאשענע אויגן, מוטערס מיט קינדער,
וועשערס, בראדיאגעס, אן אלטער ייד מיט א יינגל, צו וועלכן מיר
וועלן זיך נאך אומקערן, באליידיקטע, עלנטע מענטשן, אויסגעמאגער-
טע, ביינערדיקע געשטאלטן, וואס ציען זיך אין דער הויך, ווי זיי
וואלטן געבעטן רחמים.

אין דעם ראזן פעריאד דאמינירט דער ראז, אפטמאל א גאר צאר-

טער, מילדער ראָז, דער היפּוך פּון אומעטיקן בלוי. דער מאָלער האָט זיך דעמאָלט אַ סך פּאַסיאָנירט פאַר צירק־מענטשן. אויך אַזעלכע ביל־דער זענען דורכגעדרונגען מיט שטילן אומעט. ס'איז דער אומעט פון די, וואָס פאַרווילן אַנדערע. עס וואָרפן זיך אין די אויגן די קאַנ־טראַסטן. אַט איז אַ יונג, שלאַנק, מאָגער מיידל אין מאָגישער באַווע־גונג אויף אַ גרויסן באַל. לעבן איר זיצט אומבאַוועגלעך אַ פעסט גע־בויטער, לייביקער אַטלעט. דאָס בילד איז באַהויכט מיט צאַרטקייט און פּונקט ווי די אַנדערע בילדער פון די צוויי פעריאָדן אַטעמט עס מיט ליריזם.

פיקאַסאָ איז אָבער אַ שעפּערישער דעמאָן, אַ קינסטלער־מאַנסטער, וואָס שלינגט כּסדר איין אַלץ, וואָס ער באַגעגנט אויפן וועג. ער איז פון אַלץ און אַלעמען באַווירקט, און זייענדיק באַווירקט, שאַפט ער שטענדיק אייגנס, נאָר אין גאַנצן אַנדערש ווי פּריער. די נעגערישע איינפלוסן האָבן זיך אין זיין קינסטלערישער לאַבאָראַטאָריע אַזוי שטאַרק איבערגעקאַכט, אַז ס'איז אַרויסגעקומען אַ דורכויסיקער פיקאַ־סאָ־סטיל, וואָס מיר באַגעגענען דער עיקר אין זיין שפּעטערדיקן קור־ביסטישן פעריאָד. דער פּראַנצויזישער מאָלער טולוז לאַטרעק האָט אָן ספּק געהאַט אויף אים אַן איינפלוס. ער האָט, ווי לאַטרעק, געוואָנדן זיינע אויגן צו די פאַריזער קאפּיען, צו די נאַכט־לאַקאַלן מיט זייערע קליענטן און וועדעטן, אָבער ס'קומט אַרויס אין גאַנצן עפעס אַנדערש ווי ביי זיין פאַרגייער, דעם מאָלער פון פיגאַל. ער איז פּאַסינירט פון אַרומיקן לעבן. און שווער צו געפינען אַ גרויסן קינסטלער, וואָס זאָל אַזוי טיף שטעקן אין זיין צייט און איינציטיק צעקריגט זיין, צעריסן זיין מיט זיין עפּאָכע. ער קוקט אויף אַלץ מיט ברייט צעעפנטע אויגן און פאַרניכטעט אַלץ אַרום, ער זאָגט אַלעמען — ניין!

פיקאַסאָ צעקריגט זיך אויך מיט זיין אייגענער קונסט. ער דרייט זיך אויס מיט דער פלייצע צו די פּריערדיקע זשאַנערן זיינע. ער טוט זיך אויס פון דער עמאַציאָנעלער, לירישער קונסט. זי ווערט אינטע־לעקטועל, פּילאָזאָפּיש. פּאַבלאָ פיקאַסאָ איז, קאָן מען זאָגן, דער שעפּער און סטימולירער פון קוביזם. ער בויט אויף אַ וועלט פון געאַמעטרישע קובן, זיין מאָלעריי ווערט סקולפּטוראל, די געדעמפטע פאַרבן, דער ברזין, שוואַרץ, גרוי, זילבער־זוייס שטויסן אַרויס די פּריערדיקע צאַר־טע, סובטעלע קאַלירן. פיקאַסאָס גרויסער שעפּערישער אומרו בלייבט אָבער קיינמאָל גישט געשטילט. ער קאַכט איבער אין זיך דעם סיר־

אין גאנג פון צייט

רעאליזם און שאפט אן אייגענע וויזיע פון איבערנאטירלעכקייט. ער פארמאגט אן אייגענעם נעא-קלאסיציזם, ער ווענדעט זיך צום אבס-טראקציאניזם און ווידער ווערט ער ביי אים זייער אן אייגענער, אן אריגינעלער. פון אבסטראקציאניזם קערט ער זיך צוריק אום צו דער פיגוראטיווער קונסט, עס ענדערן זיך כסדר זיינע קאלירן, עס קומען קאנטראסטן פון בלוך, רויט, גרין, געל, פערל-גרוי, וואס בילדן א סימ-פאניע ווי אין אן אריענטאלישער קאליר-גאמע. ער באנוצט זיך מיט ליניעס רונדיקע, ספיראלע, דא מאדעלירט הארמאניש, דא ווידער ליידנשאפטלעך-ברוטאל.

ס'האט אמאל א פריינד זייער געפרעגט פיקאסא, בעת ער האט אראפגענומען פון מאל-ברעט א בילד, צי ס'איז שוין פארענדיקט. דער מאלער האט אים געענטפערט מיט א פראגע: „צי האסטו שוין געזען אמאל א בילד זאל זיין פארענדיקט?“ ביי אים, פיקאסאן, איז דער שו-פערישער אומרו, די גאוואטארישקייט קיינמאל נישט פארענדיקט.

דער קריטיקער דוגלאס דייוויס שרייבט, אז אויב די קומענדיקע דורות וועלן וועלן וויסן עפעס וועגן די מענטשן און דעם לעבן פון אונדזער צייט און וועלן האבן פאר זיך בלויז פיקאסאס בילדער פון די לעצטע צענדליקער יארן, וועלן זיי זיך נישט קאנען מאכן קיין שום פארשטעלונג ווי אזוי מיר האבן אויסגעזען. איז טאקע אמת, אז עס זענען נישטא קיין פרויען מיט צוויי נעזער, מיט אויגן אין שטערן, אויב זיך בלויז באגרענעצן צום באקאנטן בילד „די פרוי מיטן האן“. קיין שום פרוי איז אויך נישט ענלעך צו א שטויס אַנגעוואַרפענע קו-ביקן. צו זיין אן עדות מוז מען דען אבער קאפירן די נאטור, אַפּשפּיג-לען דעם אַרום אזוי ס'זאל ענלעך זיין? פאַטאַגראַפּיש-ענלעך איז די קונסט פון סאַציאַליסטישן רעאַליזם און זי איז אַ קנאַפּער עדות, דער-ציילט נישט און רירט נישט קיין סך.

גאַר אַן אַנדערע מיינונג ווי דער קריטיקער דייוויס האָט וועגן פיקאסא אין דעם פרט דער וועלט-באַרימטער סאַציאַלאַג קלאָד לעווי סטראַוס. ער האָט געשריבן וועגן אים: „ער האָט זייער גוט אינטער-פרעטירט דעם טיפן גייסט פון אונדזער עפאָכע און אויב איך וואָלט געהאַט צו מאַכן אַ באַוואַרעניש איז דאָס גאַר דערפאַר ווייל ער האָט

צו שאַרף אַרויסגעבראַכט דעם גייסט פון אונדזער צייט; זיין ווערק איז צווישן אַנדערן אַן עדות פון דעם מין געפענגעניש אין וועלכער דער מענטש פאַרשליסט זיך אַלע מאל מער אין דער אייגענער מענטש-לעכער געזעלשאַפט..."

אַ גרויסער מייסטער פון דער פראַנצויזישער מאַדערנער מאַלע-ריי דאַקעגן, אַ נאַענטער פריינד פון פיקאַסאַ, דער פאַרשטאַרבנער מאַלער מאַטיס, האָט גוטמוטיק געזאָגט וועגן אים: „פיקאַסאַ מאַלע-ריי איז ער גופא". און ער גופא, ווי מיר ווייסן, איז אַ צעשטרעמטער ים פון יצירה, זיין שאַפונג ווערט געשטויסן פון אַן אינערלעכן מעכ-טיקן כוח. קריטיקער האָבן אים צוליב דעם געקרוינט מיטן נאָמען „דער מאַנסטער פון שעפּערישקייט".

צי באַדייט דאָס, אַז עס ווירקן נישט קיין אויסערלעכע פאַקטאָרן און אַלץ, וואָס קומט פאַר אַרום גייט אים נישט אָן? פאַרקערט, זעלטן וועלכער קינסטלער, ווי שוין אַנגעוויזן, איז אַזוי געבונדן מיטן לעבן, מיט געשעענישן, און רופט זיך אַפּ אויף זיי מיט אַזאַ געוואַגטקייט אין זיין קונסט. קאָן דען זיין אַ בעסערער עדות און אַ שטאַרקערער רע-וואַלט, ווי דאָס איז זיין קרוין-ווערק „גערניקאַ"? דער פאַשיום און מלחמה איז אויפן ריזיקן לייוונט פאַרגעשטעלט אין אַ צעווילדעוועטער, בלוטדורשטיקער חיה; אַ מיסטעריעזער טעמפּער אַקס, אַנטקעגן אים הייבט אויף אַ מוטער איר שטאַרבנדיק קינד. אַ גוססדיק פּערד ליגט אויפן דערהרגעטן רייטער, אַ פאַקל אין דער האַנט פון אַ פרוי, וואָס לויפט אַרויס פון אַ ברענענדיק הויז. דער גרויל און די פאַרווילדונג, דער שוידער, וואָס שטראַמט פון בילד, איז נישט נאָר אַן עדות נאָר אויך אַ מעכטיקער פראַטעסט. דאָס בילד האָב איך צום ערשטן מאל געזען ערשט נאָך דער מלחמה און יעדעס מאל וואָס כ'האַב געקוקט דע-רויף האָבן אויפגעטויכט די געשעענישן פון דער אַקופאַציע-צייט. פּי-קאַסאַ האָט דעם גרויסן לייוונט געמאַלן אין 1937, נאָך דעם ווי דאָס שפּאַנישע שטעטל גערניקאַ איז פאַרטיליקט געוואָרן דורך פאַשיסטישע באַמבעס. אינעם ווערק איז שוין אַבער געווען די וויזיע פון היטלע-ריסטישן מאַרד, אַרויסגעבראַכט אויף זיין אייגענעם סירעאַליסטישן אופן, פונקט ווי מיט יאָרן שפּעטער האָט אים די מלחמה אין קאַריע אַנגערעגט צו מאַלן אַ גרויס בילד, וואָס האָט געוויזן ריזיקע טויט-מאַכניעס. טראָץ דער אינדיווידועלער „אימפעריע", וואָס פיקאַסאַ האָט געשאַפן אין דער קונסט, איז ער אַ טיף אַנגאַזשירטער קינסטלער. און

אין גאנג פון צייט

ווען עס רעדט זיך דא וועגן אַנגאַזשירטקייט, מיינט דאָס נישט אין דעם פּאַל אַנגעהעריקייט צו אַ פּאַרטיי, אַ ריכטונג, ס'באַדייט קודם כל נישט זיין גלייכגילטיק צו דעם, וואָס קומט פאַר אַרום אונדז, זיין געוואָגט. מ'האַט זיך דערציילט, אַז בעת דער אַקופאַציע האָבן אייניקע דייטשע אַפיצירן דורכויס געוואָלט באַזוכן פּיקאַסאָ אַטעליע. ס'איז זיי געלונגען זיך אַריינצובאַקומען צו אים. ווען זיי האָבן דערזען אויפן וואַנט פּראַגמענטן פון „גערניקאַ“, האָט איינער מיט באַווונדערונג גע- פּרעגט דעם קינסטלער: „דאָס האָט איר געמאַכט?“ פּיקאַסאָ האָט געענט- ערט: „ניין, דאָס האָט איר געמאַכט“.

**
*

וועגן פּיקאַסאָ דערציילט מען אָן אַ שיעור מעשיות, וועגן זיינע פּאַרשידענע קאַפּריזן, זיין אופן זיך אַנצוטאָן, אַבער אויך וועגן פּריינד- שאַפט צו מענטשן און אוממיטלבאַרקייט. אַמאָל פּלעגט ער באַלן, ציי- כענען, ווען פּריינד זענען געזעסן אַרום אים. וואָס עלטער ער איז גע- וואָרן, אַלץ מער האָט ער באַגערט צו אַרבעטן אין איינזאַמקייט. האָט עמעצער פון זיינע גאַנצע פּריינד געקלונגען, איז ער צוגעגאַנגען צום טעלעפּאָן און געזאָגט: „כ'בין נישטאָ אין שטוב“. ס'האַט געהייסן, אַז ער אַרבעט. בעת די פּייערונגען צום 90 יאַריקן-יובל האָט ער זיך אין ערגעץ נישט באַוויזן. דער סאָויעטישער אַמבאַסאַדאַר האָט געקלונגען און געבעטן פּיקאַסאָ זאָל איבערנעמען דעם טעלעפּאָן. דער קינסטלער האָט דעם טעלעפּאָן נישט איבערגענומען, אַבער ער האָט פּאַראַרדנט מען זאָל בוכשטעבלעך ענטפּערן: „פּיקאַסאָ האָט געזאָגט, מען זאָל אייך זאָגן, אַז ער איז נישטאָ אין שטוב“. דאָס איז אָן ספק געווען אָן אויס- דרוק פון זיין עמפּערונג און אַ פּראַטעסט קעגן די שיינע מעשים אין אַמבאַסאַדאַרס לאַנד.

דאָס ווערט דערמאַנט, כּדי צו ווייזן, אַז פּיקאַסאָ איז אַנגאַזשירט און געוואָגט אין לעבן פּונקט, ווי אין דער קונסט. זיין באַרימטע טובי איז העכער צוויי צענדליק יאָר געווען אַ סימבאָל פון זיין אַנגאַזשירט- קייט צו דערגרייכן שלום צווישן פעלקער. איי, מ'האַט דאָס אויך אויס- גענוצט צו נישט ערלעכע זאַכן, איז דאָס אַ באַזונדערע דראַמע. עס דערמאַנט זיך מיר אַן עפיזאָד: אין 1949 איז אין פּאַריז פּאַרגעקומען אַ שלום-קאָנגרעס. פּיקאַסאָ איז געווען איינער פון די איניציאַטאָרן

פונעם צוזאמענפאר. קיין רעדעס האט ער נישט געהאלטן, אין פרעזי-
דיום איז ער קיינמאל נישט געזעסן. איך בין געווען קארעספאנדענט
אויפן קאנגרעס און געהאט א געלעגנהייט צו אבסערווירן דעם קינסט-
לער פון דער טאענט. אנגעטאן, ווי שטענדיק, וואכעדיק, איז ער געזעסן
אין א זייט. מ'האט מיר געזאגט, אז קיין אינטערוויעו גיט ער נישט.
מיטאמאל האב איך זיך דערווסט, אז ביים 68-יאריקן פיקאסא איז
פארטאג געבוירן געווארן א טאכטער. כ'האב באשלאסן אויסצונוצן די
געלעגנהייט, געווארט אויף אים פאר דער געביידע. ווען ער איז אג-
געקומען, בין איך צוגעגאנגען צו אים מיטן אפענעם נאטיץ-בלאק און
אנגעהויבן שטעלן פראגן וועגן קאנגרעס. פיקאסא האט מיך שווייג-
דיק אנגעקוקט, א שמייכל האט צעשפרייט זיינע ליפן און ס'האט זיך
מיר געדוכט, אז אט באַלד וועל איך האבן וואס צו פאַרנאַטירן. פּלוצ-
לונג האט ער מיר אַרויסגענומען דעם נאטיץ-בלאק מיט דער פּעדער
פון האַנט, מיט אַ בליץ-שנעלקייט עטלעכע צי געטאן מיט דער פּעדער,
אַנגעצייכנט די טובי. „דאָס איז דאָס, וואָס איך וויל, איך רעד נישט,
די טובי רעדט פאַר מיר“.

מיט אַ צען יאָר שפּעטער בין איך געווען אין דערמאָנטן שטעטל
וואַלאַריס ביי דער פּראַנציזישער ריוועראַ. אין צענטער פון שיינעם
שטעטל שטייט פּיקאַסאַ סטאַטוע „דער מענטש מיטן שעפּסלעע“.
צווישן אַלע אַנדערע מערקווירדיקייטן, ווי די פּילצאַליקע אַטעליעס מיט
אויזונס, וווּ מען ברענט די קעראַמיק-אַרבעטן און צווישן וועלכע עס
האַט זיך אויך געפונען אַן אויסשטעלונג מיט פּיקאַסאַס כּישופּדיקע קע-
ראַמיק-שאַפּונגען, טיילט זיך אויס דער קליינער פּיקאַסאַ-מוזיי. די
ווענט פון אַן אַלטער קאַפּליצע, וואָס מ'האַט דעם קינסטלער אָפּגעגעבן
צו זיין פּאַרפּיגונג, האָבן זיך באַדעקט מיט אויסטערלישע געשטאַלטן,
אין אַ געמיש פון פּיגוראַטיוון און אַבסטראַקטן, מיט פּאַרביקע געמעלן,
וואָס רופן, שרייען, דראַען, בעטן. דער קליינער מוזיי הייסט „מלחמה
און שלום“. אָבער אויך אַן דעם אונטערשריפט פּילט מען מיט אַלע
חושים דעם געראַנגל צווישן ביזו און גוטס.

אומקערנדיק זיך קיין פאַריז, בין איך אַ ביסל שפּעטער געשטאַ-
נען לאַנג פאַר אַ גרויסן פּיקאַסאַ אַ לייזונט אין מוזיי פון מאַדערנער
קונסט: געפלעכטן פון שוואַרצע ליניעס, דינאַמישע זיגזאַגן. ס'האַט מיך
נישט גערירט, ס'האַט צו מיר נישט גערעדט. כ'האָב איבערגעלייענט
דעם אויפּשריפט ביי דער זייט: „פאַריזער מידינעקטעס“. און די פאַרי-

אין גאַנג פון צייט

זער מידיגעשקעס זענען באַקאַנט פאַר שיינע יונגע מיידלעך, וואָס אַר-
בעטן אין דער רייכער פאַריזער קליידער-מאַדע. ענלעכע, אומפאַר-
שטענדלעכע פאַר מיר בילדער, וואָס לאָזן מיך קאַלט, אָדער וואָס
דערדריקן בפּירוש, ווי זיצנדיקע פּרויען מיט מאַנסטרועזע קעפּ, פאַר-
מאַנט פּיקאַסאַ אַ סך. איך נעם זיך נישט אונטער צו אורטיילן צי דאָס
זענען גוטע אָדער שלעכטע בילדער. געוויסע בילדער-מאַנסטערן האָט
אַגבּ פּיקאַסאַ געמאַלן אין די יאָרן צווישן 42-1938. אפּשר איז דעמאַלט
געקומען אין זיי צום אויסדרוק די בעסטיאַליטעט. אַ פאַריזער קריטי-
קער האָט אָבער געפּסקנט, אַז פּיקאַסאַ האָט געמאַלן, דער עיקר אין
די לעצטע 20 יאָר, אויך אַ סך שלעכטע בילדער. די פּאַלעמיק אַרום
פּיקאַסאַס קונסט גייט ווייטער אָן, קיינער ספּקט אָבער נישט, אפילו
נישט זיינע קעגנער, אַז פּיקאַסאַ איז איינער פון די גרעסטע מאַלער
פון אונזער צייט.

לסוף זאל דערמאַנט ווערן פּיקאַסאַס פאַרבינדונג מיט יידן און
זיין באַציאונג צו זיי. געווען זענען קלאַנגען, אַז ער זאל שטאַמען פון
די אַמאַליקע מאַראַנען. אויף וויפל אַזעלכע קלאַנגען זענען נאָענט צום
אַמת, ווייסט קיינער נישט. אויף דער פּראַגע צי ער שטאַמט פון יידן,
האַט פּיקאַסאַ געהאַט געענטפּערט: „איך באַדויער וואָס איך האָב נישט
דעם כּבוד צו זיין אַ ייד.“ דערפאַר אָבער זענען פיל פון זיינע בעסטע
פּריינד געווען, אָדער געשטאַמט פון יידן. דער אַמעריקאַנער קונסט-
קענער און קאַלעקציאָנער לעאַ שטיין און זיין שוועסטער, די שרייבערין
גערטרודאַ שטיין, זענען זייער גאַנץ לעבן געווען געבונדן מיט אים מיט
אַן אינטימער פּריינדשאַפט. דאָס בילד, וואָס ער האָט געמאַלן פון
גערטרודאַ שטיין איז איינס פון זיינע גרויסע מייסטער-ווערק. דאָס איז
אַ זעלטענער פאַרטעט, ווי אַ מאַסקע, מאַדעלירט סקולפּטוראַל און
כמעט אַסצעטיש. דעם טאַלאַנטירטן דיכטער מאַקס זשאַקאַב, וועלכער
איז אומגעקומען אין דראַנסי-לאַגער, האָט ער באַטראַכט ווי זיינעם אַ
ברודער. און אַחרון-אַחרון: דאָס נאַבלסטע קונסט-ווערק פון זיין בלווי-
ער עפּאַכע איז דער אַלטער ייד מיטן יינגל, וואָס האָט געצויגן אַ באַר-
זונדערע אויפּמערקזאַמקייט צווישן די 25 בילדער, געבראַכטע פון רוס-
לאַנד. דאָס איז אַ ריזיקער לייזונג געמאַלן אין טיפּן בלווי; אַ זיצנדי-
קער, איינזאַמער אַלטער ייד. ביינערדיקע, באַרוועסע פּיס, איינגעקאַר-
טשעטע קנאַכנס, צעריסענע הויזן. אַ פנים אַ מילדס, רוחניותדיקס, באַר-
צויגן מיט אומעט, מיט באַהאַלטענעם צער, און דיסקרעטן, איראַנישן

שמייכל, אויגן טיפע, טרויעריקע, קלוגע. דאָס מויל ווי ס'זאָלט גע-
 שעפטשעט אַ תפילה. ביי זיין זייט אַ פאַרטראַכט, אומעטיק יינגל, וואָס
 נעמט זיך איינצובייסן דעם אויסגעבעטלטן עפל. די גאַנצע טראַגע-
 דיע פון יידישן פאַלק, אַלע פלאַגענישן, רדיפות, גרושים און אויך
 דער גייסטיקער כוח זענען קאַנדענסירט אין דעם גרויסן קונסט־ווערק.
 דעם אַלטן ייד מיטן יינגל האָט פיקאַסאַ געמאַלן נאָך אין באַרצע-
 לאַנע, אין יאָר 1903. וווּ האָט ער דעמאַלט געזען אַזאַ ייד אין שפּאַ-
 נייע ? צי קאָן מען אין יונגן עלטער שאַפן אַזאַ ווערק אָן זיך צו האַבן
 אינטערעסירט מיטן יידישן גורל? אַ סברה, אַז דער גרוש שפּאַניע איז
 אים גישט פרעמד געווען. ווי ס'זאָל גישט זיין, האָט דער שפּאַניער
 פיקאַסאַ, וועלכער האָט אַריינגעבראַכט אַזוי פיל נייע עלעמענטן אין
 דער פראַנצויזישער — און אויך אַלזעלעכער — קונסט, מיטגע-
 בראַכט מיט זיך אויך אַ רירנד מייסטער־ווערק, וואָס אַטעמט מיט
 יידישער גורלדיקייט.

דעצעמבער 1972

מאַרק שאַגאַל דער שטענדיקער מאַגיקער

(באַטראַכטונגען צו אַ רעטראַספעקטיווער אויסשטעלונג פון מאַרק שאַגאַל)

ס'איז מיר שוין אויסגעקומען צו שרייבן וועגן שאַגאַלס מאַלעריי, סיי נאָך אַן אויסשטעלונג, סיי נאָך אַ באַזוך ביי אים אין וואַנס. אַ רעטראַספעקטיווע אויסשטעלונג גיט אַבער מער מעגלעכקייטן צו דערזען דעם דורכגעמאַכטן קינסטלערישן וועג, ס'איז אַ גינסטיקע געלעגנהייט דורכצופירן אַ שטיקל סך-הכל, קוים-קוים אַ שטיקל סך-הכל, ווייל איך פאַרמעסט מיך דאָ נישט צו געבן אַ פולע אַפשאַצונג וועגן שאַגאַלס קונסט. עס גייט בלויז אין אַנוואַרפן שטריכן, אין טיילן זיך מיט געדאַנקען, וואָס קומען אויף ווען מען קוקט זיך צו צו הונדערטער און הונדערטער קונסט-ווערק, געשאַפענע אין פאַרשידענע צייטן.

שאַגאַלס קונסט שפּרייט זיך אויס אויף אַ צייט-שטח פון אַריבער 60 יאָר און בילדעט אַ שטיק געשיכטע אין דער מאַדערנער קונסט. נישט נאָר זי פאַרכישופט, פאַרווונדערט, נאָר זי האָט אויך צעשאַטן זוימען אין קונסט-באַדן פון פאַרנקרייך און פון פאַרשידענע לענדער.

ווייט נישט אַליין, וואָס שאַגאַל האָט במשך פון זיין לאַנג לעבן — ביז הונדערט און צוואַנציק יאָר — געשאַפן און וואָס איז צעשפּרייט איבער אַלע עקן וועלט, האָט מען געקאַנט צוזאַמענברענגען אויף דער רעטראַספעקטיווער אויסשטעלונג. דאָך איז דער גערוימער, ספעציעל פאַר דער איצטיקער אויסשטעלונג אויסגעשטאַטער אַפטייל פון „גראַן פאַלע“ (גרויסער פאַלאַץ) געווען צו קליין אַריינצונעמען אַלע עקספּאַנאַטן. אַ טייל בילדער זענען געוואָרן אויסגעשטעלט אין צוויי אַנדערע קונסט-גאַלעריעס. בלויז אין דער גאַלעריע „נייע וויזיע“ האָבן אַראַפגעשיינט פון די ווענט 105 בילדער מיט די באַרימטע שאַגאַלישע תנ"ך-מאַטיוון אונטערן צו-געקליבענעם טיטל „שאַגאַלס ביבל“. * זיינע צייכענונגען האָט מען געקאַנט

---

* די בילדער געפינען זיך איצט אין ניי-אויסגעבויטן שאַגאַל-מחיי אין ניצ'י.

זען אין דעם גרויסן גאלעריע-זאל פון דער פראנצויזישער נאציאנאלער ביבליאטעק.

אין „גראן פאלע“ גופא, אין גרויסן טעמפל פון קונסט, זענען אויס-געשטעלט געווארן שאגאלס 500 ווערק פון פארשידענע זשאנערן: איבער צוויי הונדערט אייל-בילדער, מערסטנטיילס פון גרויסן פארמאט, צוויי און צוואנציק מאקעטן פאר וואנט-מאלערייען, צענדליקער טעאטער-מאקעטן (ליידער פלגן די בארימטע מאקעטן פון אמאליקן יידישן מלוכה-טעאטער אין מאסקווע), עטלעכע צוואנציק סקולפטורן, א הונדערט קעראמיק-שא-פונגען, דריי גרויסע גאבעלינען פון כנסת אין ירושלים, דריי צענדליק וויטראזשן פון דער מעצער קאטעדראלע, אקווארעלן, גואשן.

ווי מיר זעען, האט זיך שאגאלס קונסט בארייכערט מיט נייע זשא-נערן: צו די וויטראזשן, וואס ער האט אנגעהויבן שאפן מיט 15 יאר צו-ריק, זענען צוגעקומען נייע פונאנדערגעבליטע צווייגן: סקולפטור, קע-ראמיק און גאבעלינען.

**

דאס ערשטע וואס ווארפט זיך אין די אויגן, בעת מען קוקט זיך גוט צו צו די הונדערטער עקספאנאטן פון אלע מינים, אנהייבנדיק פון די ערשטע שעפערישע יארן ביזן היינטיקן טאג, איז דאס, וואס דער קינסטלער איז אין זיין לאנגן בארג ארויף אומעטום און שטענדיק דער זעלבער גרויסער מאגיקער און צויבערער, דער מייסטער-קאלאריסט און דער ספעציפישער ארכיטעקטאניקער אין דער מאלעריי.

קאן דען א קינסטלער שטענדיק זיין דער זעלבער? — וועט מען אפשר פרעגן, און זוכענישן? נאָוואַטאַרישקייטן? נייע זשאַנערן?

מ'קאן, א פשיטא, מיט דעם אלעמען זיין דער זעלבער. שאגאל איז דער זעלבער אין אלע זיינע אנדערשקייטן, און אויך אין אלע זשאנערן פון זיין קונסט. אט שטייען מיר מיט א פארכאפטן אטעם פאר זיינע גא-בעלינען. ס'איז דאך א נייער צווייג אין שאגאלס צעוואקסענעם, צעבליטן בוים. טא לאמיר זיך גוט איינקוקן אין די ריזיקע טעפטיכער „וועלט-באשאף“, „יציאַת מצרים“, „ירושלים“ און מיר וועלן אין דעם אנדערשדיקן זשאנער דערזען דאס אזוי ספעציפיש שאגאלישע, וואס מיר זעען סיי אין זיינע אמאליקע, אפילו ערשטע ארבעטן, סיי אין זיינע גאר רייע אייל-בילדער אדער וואנט-מאלערייען. די מייסטערהאפטע קעראמיק-וואצע מיטן פרויען-פנים איז דאך א נייער געביט אין זיין קונסט, אבער דאס פארחלומטע און

אין גאנג פון צייט

תמימותדיקע, די מיסטעריע פון לעבן, וואָס שטעקט אין דער געקאָמטענער און געברענטער מאַטעריע, איז דאָס אייביק שאַגאַלישע. דאָס זעלבע מיט דער סקולפּטור, מיט יעדן וויטראַזש, ווי אַנדערש ער זאָל נישט זיין. אין אַ קליינעם גואַש, וואָס געהערט צו די פּילצאַליקע נייסטע שאַפּונגען, געפינט מען אַ גאַנצע וועלט, ווי שטענדיק אַ פאַרכישופּטע אין דער גע- היימניספּולקייט און אַ וויברירנדיקע מיט לעבן און ליבע צום לעבן, וואָס וועקט אין אונדז בענקשאַפט און מאַכט אונדז טרוימען.

געוויינטלעך, ווען מיר קוקן זיך צו צו די ווערק פון גרויסע קינסטלער, כּפרט מיט אַזאַ לאַנגן שאַפּונס-וועג ווי שאַגאַל, באַמערקן מיר ביי זיי פאַרשידענע פּעריאָדן. עס געשעט, אַז געוויסע פּעריאָדן נישט נאָר זיי גייען נישט ביינאַנד, נאָר שליסן זיך צומאַל אויס, ווי למשל ביי פּיקאַסאָ זיינע ראַזע און בלויע עפּאָכעס, וואָס זענען אין קעגנזאַץ צו זיין ערשטער קוביסטישער מאַלעריי, אַדער צו די שפּעטערדיקע אַנדערע זשאַנערן. לאַמיר נעמען אַזאַ קינסטלער ווי וואַן-גאַג, וועלכער האָט אמתדיק בסך הכל געשאַפּן אַ צענדליק יאָר — ער איז געשטאַרבן אין עלטער פון 37 יאָר. ווי אַנדערש זענען זיינע בילדער, וואָס ער האָט געמאַלן אין זיין היימלאַנד, פון די, וואָס ער האָט דערנאָך געשאַפּן אין פּראַנקרייך! עס גייט דאָ נישט בלויז אין שפּעטערדיקער רייפּקייט, נאָר אויך אין סטיל, אין דער קאַלאַריסטיק, אין קינסטלערישן אויסדרוק. אַן ספּק האָט מאַרק שאַגאַל אויך געהאַט זיינע פּאַזן, אַדער אויב איר ווילט, פּעריאָדן, אַבער אַנדערש זעט דאָס אויס ביי אים, ווי ביי אַנדערע קינסטלער.

קונסט-קריטיקער האָבן נישט איין מאַל אַנגעוויזן אויף דער באַזונד- דערער „ספּעציפּיק“ פון שאַגאַלס מאַלעריי, הגם זיי האָבן אויסגעפונען ביי אים שפורן פון עקספּרעסיאָניזם, איינפלוסן פון קוביזם, פּאַוויזם און דער עיקר בולטע עלעמענטן פון סיררעאַליזם. זיכער קאָן מען שטענ- דיק אויסגעפינען שפורן, איינפלוסן, און אַ פּשיטאַ, אַז קיין שום קינסטלער, מעג ער זיין דער געניאַלסטער, שאַפט נישט אין קיין ליידיקן חלל — די שפּעפּרישע סביבה ווירקט, די פאַרגייער ווירקן, ס'איז נאָר די פּראַגע אויף וויפל, און דער עיקר: ווי אַזוי דער קינסטלער פאַרדייט דאָס, ווי אַזוי ער פאַראייגנט דאָס אין זיין פּערזענלעכער קינסטלערישער וויזיע, אין זיין אייגן קינסטלעריש געמיט.

שאַגאַל איז אויך אין דעם פּרט טיילווייז אַ באַזונדערע דערשיינונג אין דער קונסט. בעת מיין באַזוך מיט יאָרן צוריק ביי שאַגאַלן אין וואַנס, נישט ווייט פון מיטלענדישן ים, האָב איך געשטעלט אַ היפש ביסל פּראַגן.

ס'איז מיר געגאנגען אין זיין קינסטערלישן אני-מאמין, אין זיין מעטאד. איך קער זיך איצט אום צו יענעם אומפאָרגעסלעכן, לאַנגן שמועס מיטן קינסטלער, קוק אַריין אין מיינע דעמאָליטיקע נאַטיצן און ציטיר בוכשטעבלעך זיין ענטפער אויף מיין פראַגע וועגן די אַיינפלוסן אויף אים פון סיררעאַליזם: „איך האָב געמאַלן סיררעאַליסטיש אַ סך פריער, איידער דער סיררעאַליזם איז אויף דער וועלט געווען. כ'האַב אַזוי געמאַלן, ווייל כ'האַב נישט ליב געהאַט דעם רעאַליזם, כ'האַב געזוכט עפעס נייעס, וואָס זאל זיך אויפהויבן איבערן רעאַליזם, אָבער איך האָב דאָס נישט געזוכט אין טעאַריעס. כ'האַב פיינט טעאַריעס און קיינמאַל זיך נישט באַנוצט מיט זיי. איך שאַף אַזוי ווי דער פויגל זינגט.“ ער האָט פיל מאָל פאַר מיר איבערגעזחזרט: „נאָר אַן טעאַריעס, געמאַלן און מאָל ווייטער אָן שום טעאַריעס“.

איך ציטיר איצט שאַגאַלס ווערטער נאָך דעם ווי כ'האַב באַזוכט זיינע דריי רעטראַספעקטיווע אויסשטעלונגען. אין „גראַן פאַלע“ זענען פאַראַן בילדער, געמאַלענע מיט 60 יאָר צוריק. הגם די קאַלאָריסטיק האָט זיך נאָך נישט געהאַט פונאַנדערגעבליט, איז דאָס אייביק שאַגאַלישע שוין פאַראַן אין זיי — דאָס איבערנאַטירלעכע, דאָס נישט געוויינטלעכע, ווייל אַ מת לייגט מען דאָך נישט אין מיטן דער גאַס, מענטשן פליען דאָך נישט אין דער לופט. די זעלבע מיסטעריע, דאָס אומרעאַלע, זעען מיר אין זיינע פּרעכטיקע, אַמאָליקע צייכענונגען: אַ הויז אויפן קאַפּ פון אַ פרוי מיט וועלכער די היזקע האָט זיך צוזאַמענגעוואַקסן, אַ ייד זיצט אויפן קוימען, וואָס אויפן סאַמען שפּיץ פון משופּעדיקן דאָך.

אין די אַלטע בילדער קאָן מען באַמערקן אַ געוויסע שטייפקייט, טיילמאַל אַן ענלעכע צו דער איקאָנען-קונסט; די וויבראַציע פון געפילן, וואָס איז אַזוי כאַראַקטעריסטיש פאַר שאַגאַלן האָט זיך נאָך נישט געהאַט צעגליט. עס וואַרפט זיך אויך אין די אויגן אַ געוויסע פלאַכמעסיקייט, ווי ס'וואַלט געפעלט אין זיי די דריטע דימענסיע. אַזאָ בילד ווי דער מת אין גאַס, אין וועלכן עס זענען צונויפגעפאַרט פאַרשידענע נישט גע-וויינטלעכע סיטואַציעס און פאַרשידענע פּערסאָנאַזשן הויזן אויסטערליש צוזאַמען, איז געמאַלן ווי אויף איין פלאַך. דערפון האָבן אייניקע קריטי-קער געדונגען, אַז שאַגאַל איז שוין דעמאַלט געווען באַאיינפלוסט פון קוביזם.

די קוביסטן האָבן טאַקע אין זייער אָנהייב נישט געהאַלטן פון געבן אַ פאַרשטעלונג פונעם שטח אין דער טיף, זיי איז ליבערש געווען אַן

אין גאנג פון צייט

אויסגעשפרייטער פלאך. צי האָט אָבער שאַגאַלס דעמאָליטיק פּלאַכמעסיק מאַלן געהאַט עפעס געמיינזאַמעס מיט אַזאַ איינשטעלונג? ס'איז גענוג אַרײַנצוקוקן אין זײַן ביאָגראַפֿיע, צו לײענען זײַן בוך ״מײַן לעבן״ און אױפצופאַסן אױף די דאַטעס, ווען די בילדער זענען געשאַפן געוואָרן, כדי זיך צו איבערצײגן, אַז ס'איז בײ אונדזער מאַלער אַזױ אַרױסגעקומען גיכער ספּאַנטאַניש און נישט ווייל ער האָט זיך געשטיצט אױף אַ באַ- שטימטער טעאָריע. שאַגאַל איז געקומען צום ערשטן מאַל קײן פּראַנק- רײך אין 1910 און דאָס פּלאַכמעסיקע בילד טראַגט די דאַטע פון 1909. אױב ער האָט שפּעטער עפעס גענומען פון קוביזם, איז עס, ווי מיר וועלן זען, אױבערגעשמאַלצן געוואָרן אין זײַן ײדישער התלהבות, אין אױסגוס פון עמאַציאָנעלקײט.

ס'וועט דאָ אפשר נישט איבעריק זײַן צו דערמאָנען אַן עפּיזאָד, וואָס שאַגאַל דערצײלט אין זײַן בוך ״מײַן לעבן״. ווען דער קינסטלער איז נאָך גאַר יונג געווען, אין וויטעבסק, האָט זיך אים פּאַרגלוסט צו מאַלן אַזױ, ווי דער באַרימטער פּראַנצױזישער מאַלער קאַראַ; כאַטש אײן בילד האָט ער געוואַלט מאַכן אַזױ, ווי יענער. ״כ'האַב גענומען אַ רעפּראָדוקציע, שרײבט ער, און וואָס מער כ'האַב זיך באַמײט צו מאַכן אַ קאַראַ. אַלץ מער האָב איך זיך דערווייטערט פון אים און צום סוף איז אַרױסגעקומען אַ שאַגאַל״.

צי דאַרף מען דערפון דרינגען, אַז שאַגאַלס שאַפונג איז געבוירן געוואָרן אױף אַ ״טאַבולאַ ראַסאַ״? אַז ער האָט אױף זײַן קינסטלער-וועג אױף קײנעם זיך נישט אָנגעשפּאַרט און פון קײנעם נישט געווען באַווירקט? בײן. ס'איז דאָך שױן אָנגעוויזן געוואָרן, אַז ס'איז כלל אַ ספק צי שאַפונג שפּינט זיך אין חלל, אָדער אַן שום קולטור-ירושא. שאַגאַל גופא, מיט זײַן גאַנצער איינשטעלונג און באַגער צו ״שאַפן ווי דער פּױגל זינגט״, האָט וועגן זיך געזאָגט: ״אין פאַרױ בין איך צום צווייטן מאַל געבוירן געוואָרן״. און אין זײנעם אַן אַרױסטריט אין נױ-יאַרק האָט ער געהאַט דערצײלט, אַז ווען ער איז געקומען קײן פאַרױ האָבן אים איבערראַשט די מאַלעריי פון סעזאַן, עדואַר מאַנע, קלאַד מאַנע, רענואַר, וואַז-גאַנ, דער פּאַוויזם פון מאַטיס און די בילדער פון אַנדערע מײסטער.

פאַרױ איז געוואָרן דער פּרוכטבאַרסטער באַדן פאַר שאַגאַלן. זײַן ײדישע טרוימערישקײט, די בונטע אײמאַגינאַציע פון וויטעבסקער קינסט- לער, וואָס האָט פּונקט ווי אין תנ"כישן אונױוערס, אַנטדעקט אומעטום ווונדערלעכקײטן, האָבן געפונען פאַר זיך אַן אױסשפּרײט אין דער פּראַנ-

צווישער מאַלעריי. אויב שאַגאַל האָט אַנטפלעקט פאַר דער פּראַנצווזישער קונסט דאָס אינטימ יידיש־פּאַלקסטימלעכע, דאָס פּאַנטאַסטיש־לירישע, דעם צוזאַמענפּלעכט פון ווירקלעכקייט און טרוים, איז פאַר אים, דעם יונגן וויטעבסקער מאַלער, געווען אַן אַנטפלעקונג די צויבער־וועלט פון קאַלירן אין דער רייכער פּראַנצווזישער מאַלעריי. די ברוינע, איינגעלאַשענע פאַרבן זענען אָפּגעטראָטן, עס האָט זיך צעשטראַלט און צעשימערט ביי אים די קאַלאַריסטיק. דער אַרויסזאָג פון גרויסן פּראַנצווזישן מאַלער דעלאַקרואַ, אַז „די מאַלעריי איז אַ יום־טוב פון קאַלירן“ איז פאַר שאַגאַלן מער צוגע־פּאַסט ווי פאַר יעטוועדן אַנדערן פּראַנצווזישן מאַלער.

ביי דעם אַלעמען איז שאַגאַל פאַרבליבן דער וויטעבסקער שאַגאַל. ס'איז נישט געווען איבערגעטריבן דאָס, וואָס שאַגאַל האָט געזאָגט וועגן זיין סיררעאַליסטישן מאַלן. דאָס איבערנאַטירלעכע ביי אים האָט וויי־ניק וואָס געמיינזאַמעס מיטן פּראַנצווזישן אַדער אַנדערן סיררעאַליזם. דער קוביזם, וואָס האָט אויפגעלעבט נאָך דעם, ווי ער איז געקומען קיין פאַריז, איז מסתמא אויך געווען פאַר אים אַ נייע אַנטפלעקונג. דער קוביזם איז אָבער אַ קונסט אַן אינטעלעקטועלע, אַ טרוקן ספּעקולאַטיווע און שאַגאַל איז געווען און פאַרבליבן אַ קינסטלער פון עמאַציעס, פון האַרץ און נשמה. האָט ער געוויסע עלעמענטן, וואָס ער האָט גענומען ביים קוביזם „פאַר־שאַגאַלישט“. און גענומען האָט ער ביים קוביזם מסתמא די פרעציוזע קאַמ־פּאַזיציע, די גענויע קאַנסטרוקציע, באַזירט אויף געאַמעטרישע פאַרמען. שאַגאַל איז אַ מייסטערהאַפּטער קאַנסטרוקטאָר, קאַמפּאַניסט אין זיין מאַלעריי. אָבער אַפילו אין זיינע שטרענגסטע קאַנסטרוקציעס האָט ער אַריינגעגאַסן עמאַציעס און באַהויכט זיי מיט עקסטאַו, מיט אינטימ־גשמדיקס, מיט יידישער בענקשאַפט. אין זיינע מייסטער־ווערק, געשאַפענע נאָך דעם, ווי שאַגאַל האָט זיך טיף דורכגעדרונגען מיט דער פּראַנצווזישער מאַלעריי, אַדער זאָל מען ריזיקירן צו זאָגן, אַז נאָך דעם ווי ס'איז פאַרגעקומען אַ מין סינטעזע צווישן זיין מאַלעריי מיט דער פּראַנצווזישער קונסט, באַ־געגנט מען ווייטער אומעטום יידישע היזקעס, יידישע חפּצים, וואַנט־זיי־גערס פון אונדזערע אַלטע היימען, ספּעציפישע יידישע מעבל־שטיקער, שוין אָפּגערעדט פון היימישע אַמאָליקע יידישע פּערסאָנאַזשן, און פונקט ווי ער האָט אומעטום אין דער אַלטער היים אַנטדעקט ווונדערלעכקייטן, אַזוי דערבליקט ער אויך אין דער נייער היים דאָס מיסטעריעז־פאַרבאַר־גענע, דאָס נישט געוויינטלעכע. אַמאָל האָט דער קינסטלער איבערגעשאַפן

אין גאנג פון צייט

דאס רעאלע לויטן דעמאלטיקן שטייגער, ער האט מיט די אויגן פון זיין דמיון געזען ווי א ייד מיט א גרויסן פאק אויף די פלייצעס פליט איבער די דעכער פון וויטעבסק. אין דער נייער היים האט ער ווייטער פאָרגע-זעצט צו טראַנספארמירן די נייע ווירקלעכקייט, צו פאָרקניפן דאָס רעאלע מיטן איבערנאַטירלעכן, ווונדערלעכן, און אויך דאָס טיפיש-פראַנצויזישע מיטן פאָלקסטימלעך-יידישן.

אין שאַגאַלס קונסט פאַרנעמט אַ גרויס אַרט פאַריז, מיטן אייפּל-טורעם, מיט נאַטור-דאַם, ס'איז די צווייטע שטאַט נאָך וויטעבסק, וואָס שאַגאַל האָט מיט אַזוי פיל האַרץ און מייסטערשאַפט אַריינגעפירט אין דער מאַלעריי. שאַגאַל האָט געזאָגט: „אפילו ווען כ'האַב געזען פאַריז, האָב איך נישט געזען עפעס אַנדערש, ווי זיך גופא“. אַוודאי קאָן מען זיינע ווערטער אויסטייטשן פאַרשידן, אַ קינסטלער לייגט אַריין אין זיין ווערק זיין אייגן האַרץ, זיך גופא. מיר דוכט אָבער, אַז אין דעם פאַל האָט שאַגאַל, דער איינגעטונקענער שוין אין דער פראַנצויזישער קונסט, פשוט געזען פאַריז מיט די אויגן פון וויטעבסקער מאַלער, ווי מיר וועלן דאָס שפּעטער אילוסטרירן מיט זיינעם אַ פאַריזער פּיזאַזש.

ס'איז נישט קיין צופאַל וואָס מ'האַט אים, שאַגאַל, איבערגעגעבן צו אילוסטרירן די משלים פון גרויסן פאַבולן-מייסטער לאַפּאַנטען. מען האָט דערפילט אין אים נישט בלויז דעם קינסטלער פון דער פראַנצויז-שער שול, דעם גרויסן קאַלאַריסט, נאָר מען האָט דערזען אין זיין מאַלעריי דאָס שטענדיק ווונדערלעכע, דאָס פרימיטיוו-דערהויבענע, אַלעגאָרישע, דאָס אַריענטאַלישע, דאָס אַלץ, וואָס איז געבונדן מיטן משל.

נו, גוט. פון וואָנען שטאַמט אָבער פאַרט דאָס דורכויס שאַגאַלישע? פון וואָנען ציען זיך די אורוואַרצלען?

עס זעט אויס, אַז שאַגאַל האָט געצויגן יניקה פונעם בראשיתדיקן אין דער קונסט, ער האָט זיך אָנגעשפאַרט אויף פרימיטיוון, ווי עס טרעפט אַפט ביי גרויסע קינסטלער. און ער האָט געשעפט פון יידישע מקורות אויך פאַר זיין סטיל. זיין קונסט פאַרמאַגט דעם נוסח פון אַ מעשה, פון דער עכטער, אַלטער יידישער מעשה.

קוקט מען זיך גוט צו צו די פילצאָליקע עקספּאַנאַטן אויף דער רע-טראַספּעקטיווער אויסשטעלונג דערזעט מען בפירוש, אַז דער דאָזיקער נוסח צייט זיך פון זיין אָנהייב אָן. שאַגאַלס יעדעס בילד איז אַ צויבער-מעשהלע, אַפּטמאַל אַ פּאַעמע, צומאַל אַן עפּאָפּייע. נישט אין געוויינטלעכן, בוכשטעבלעכן זין פון וואָרט, נישט סתם ליטעראַריש-באַשרייבעריש, ווי

מען באצייכנט א געוויסע מאַלעריי, ס'איז אַלעגאָריע, סימבאָליק, כ'וואַלט געזאָגט אויך פּלאַסטישע מעטאָפּאָרע. גלייכצייטיק איז שאַגאַלס קונסט מוזיק, שטילע מעלאָדיע, מורמלענדיקער פּאַלקס־ניגון. ס'איז דאָס געזאָנג פון פּאַרבן. שאַגאַלס פּאַרבן זינגען מיט די סאַמע לירישע טענער. זיין פּורפּור־רויט, זיין בלוי, געל, גרין, די טיפע טענער און האַלבע טענער דער שלל ניואַנסן בילדן אַ פּאַרבן־סימפּאָניע, וואָס פּאַרכישופּט מיט דער שטילער, לירישער מוזיק. און דאָס איז אויסשליסלעך זיין מוזיק, זיין געזאָנג, ווייל דער בלוי איז דורכױס זיין אייגענער בלוי; זיין רױט האָט זיין אייגענע נשמה־וויבראַציע. אויב מאַלעריי פּאַרמאַגט בכלל קרובישעס מיט ליריק, מיט מוזיק, פילט מען בחוש ווי אין שאַגאַלס קונסט ריזלט מיט מוזיק און פּאַעזיע. אגב דאַרף דערמאָנט ווערן, אַז דער מאַלער איז אויך אַ פּאַעט בפּועל ממש. ער רייסט זיך צייטנווייז אָפּ פון דער מאַלברעט און שרייבט אַ פּאַעמע, אַ ליד. דער אויסדרוק „ער רייסט זיך אָפּ“ איז דאָ אויפן אָרט. „אָזוי ווי קריסטוס דער געקרייציקטער, בין איך צוגענאַגלט צו דער פּאַלעטע“ — ליענען מיר אין זיינער אַ פּאַעמע.

אין זיין טיפן עלטער איז ער ווי פּריער, ווי שטענדיק, „צוגענאַגלט“ צו זיין פּילזייטיקער קונסט. אָן אַ שיער אייל־בילדער, גואַשן, אַקוואַרעלן, קעראַמיק־שאַפּונגען, וויטראַזשן זענען פון די לעצטע צוויי יאָר, אַ גרויסע צאל עקספּאַנאַטן פון פּאַרגאַנגענעם יאָר. פון זיינע לעצטע שאַפּונגען, פונקט ווי פון די פּריערדיקע, שטראַלט אַרויס אָזוי פיל ליבע צום לעבן, און צוזאַמען מיט דער באַוונדערונג, וואָס שאַגאַלס קונסט רופּט אַרויס, קומען אויף נישט ביי איינעם פּראַגן: פּאַרוואָס שטייט אויפן קאַפּ פון ייד אין טלית און מיטן אתרוג אַ צווייטער ייד אין אַ טלית? פּאַרוואָס באַהעפּט זיך אַרגאַניש די פּרוי מיט אַ פּויגל אָדער מיט אַן אַנדער בעל־חי? אַז אין דער ווונדערבאַרער, רירנדיקער צייכענונג „ראַסקין דער מלמד“ שטייט אויף ראַסקינס לינקן אַקסל אַ קליין מענטשעלע, קאָן מען נאָך זיך פּרווון אויסטייטשן. די טראַגיש־קאַמישע געשטאַלט מיטן נאַאיוון און צעשראַקע־נעם פנים בויגט זיך דאָך, ווי עמעצער וואַלט אַריפּגעלייגט אַ משא אויף זיינע פלייצעס. ווי קומט אַבער, פּרעגט מען, אַז אַ קו, אָדער אַ קאָזע זאָל שפּילן אויף אַ פּידל? פּאַרוואָס ליגט דער גרינער פּאַעט אויסגעצויגן? פּאַרוואָס איז די קו אויפן דאָך? פּאַרוואָס און פּאַרוואָס?

שאַגאַל וואַלט אפּשר אין בעסטן פּאַל געענטפּערט: ווייל אָזוי זע איך דאָס. מען דערציילט, אַז אויף דער פּראַגע פּאַרוואָס אויפן קאַפּ פון ייד אין טלית און מיטן אתרג שטייט אַ צווייטער ייד, האָט ער געענטפּערט

אין גאַנג פון צייט

א קריטיקער, אַז אַנדערש וואָלט עס קיין בילד פון שאַגאַל נישט געווען. אין דער אמתן שאַפט ער אַ נייע רעאַליטעט, וואָס איז אויסער, אַדער איבער אונדזער ווירקלעכקייט.

איז דאָס קידער־ווידער ? איראַציאָנעל ? פאַנטאַסטיק ?

„רופט מיך נישט פאַנטאַסט, כ'בין אַ רעאַליסט, כ'האָב ליב דאָס לעבן“ — שרייבט שאַגאַל אין אויבן דערמאָנטן בוך זיינעם. אַ רעאַליסט — ווייל ער האָט ליב דאָס לעבן און איז געבונדן מיטן לעבן, אָבער, ווי ער האָט אַליין געזאָגט, האָט ער נישט ליב דעם רעאַליזם אין דער מאַלעריי. ווישט ער אָפּ דאָס פאַרמעל רעאַלע און קאָנסטראַוירט אַ נייע, אייגענע רעאַליטעט, געזען פון אינעווייניק און אפשר פון קוק־וויןקל פון ווידער־שפרוכן, קאָנטראַסטן. אויב אַ קו קאָן שטיין אַדער זיצן אויפן דאָך און אַ פּערד, איינגעשפּאַנט אין וואָג, קאָן פליען אין דער לופט, לעבן זיי אויך אויף דער ערד. דאָס איבערנאַטירלעכע, דאָס נישט געוויינטלעכע איז אַן אַטוט פאַרן נאַטירלעכן, ווירקלעכן. אַזוי האָט שאַגאַל איבערגע־טראָגן די רעאַליטעט אין דער אומרעאַלקייט, די וואָר אין חלום. ער בויט קינסטלערישע קאָנסטרוקציעס אויף פּסיכישע פּלאַכן, אין פּסיכישע רוימען. ער שאַפט אַ פּערטע דימענסיע און אונטערליגט נישט קיין אַלגעמיינע כללים וועגן פּלאַך, רויב. אין חלום זענען דען פאַראַן אַזעלכע סטאַבילע באַגריפן? און פּונקט ווי עס מעקן זיך אָפּ די גרענעצן צווישן וואָר און חלום און גיסן זיך צוזאַמען אין איין ברייטער וויזיע, פּונקט ווי עס פּלעכטן זיך צוזאַמען מענטש און בעל־חי אין אַ מיין עקסטאַז פון פּריידי־קער ליבע, אַזוי אויך פאַרקייטלעך זיך ווייטע פאַרגאַנגענהייט מיט געגנ־וואָרט.

צווישן די שאַפונגען אויף תנ"כישע מאַטיוון איז פאַראַן אַ צויבערנ־דיק בילד, וואָס שטעלט פאַר יעקבס געראַנגל מיטן מלאך. יעקב, מיטן קאַפּ געבויגן, מיט די פיס צעשפּרייט, קלאַמערט זיך מיט די הענט אין באַפליגלטן מלאך אין אַ פרויען־געשטאַלט, ער וויל אים נישט אַפּלאָזן, ער בעט זיך ער זאל אים בענטשן. אונטער די צוויי ביבלישע געשטאַלטן, לינקס, טויכן אויף הייזקעס פון אַ יידיש שטעטל, אפשר גאַר פון וויטעבסק; פון רעכטס זיצט איינגעקאַרטשעט אַ שטעטלדיקער, פאַראומערטער ייד, וואָס דריקט צו זיך מיט הייליקן ציטער עפעס אַזעלכעס, וואָס קאָן זיין אַ ספּר־תורה, אויבן איבערן מלאך, אין ווינקל, אַרומגעאַרעמט מיט צערט־לעכקייט יידישע חתן־כלה, פון רעכטס אַ געווירבל פון אויסטערלישע פאַר־

שווינען; פאראן צומאָל אַ שטעטלדיקע קאָנע, אַ קו, אויבן און אונטן אַ שאַגאַליש הינדל און אַלץ צוזאַמען איז פאַרפלאַכטן אין אַ מערקווירדי-קער האַרמאַניע.

**

שאַגאַלס פאַרבנרייכע מאַלעריי איז בענקשאַפט, מיסטעריע, טרוים, חלום, אַפּטמאָל אַ חלום אין אַ חלום. דאָס איז די ערדישע וועלט, אונדזער לעבן, נאָר אין חלום. און דאָס איז אויך אַ צויבער-וועלט פול מיט דינאַ-מיזם, דראַמאַטיזם, אָבער גלייכצייטיק פול מיט יום-טובדיקייט, מיט גרויסער לעבנס-פרייד. די צוזאַמענגעהאַפטענע פאַרלעך, די צוזאַמענ-געדערענגטע קערפערס פון מענטשן און חיות, וואָס גאַרן נאָך מענשטלע-כער וואַרעמקייט, נאָך ליבע, געפינען זיך, זעט אויס, לייכטער אַפּ אין אַן אויסגעטרוימטער וועלט. מענטשן-קינדער קאָנען דאָ פאַרקערן מיט מלאכים; מענטש, בעל-חי, מלאך, שפּרייזן אָדער פליען זייט ביי זייט, ווייל לעבן איז הייליק, הימליש, געטלעך. די ליבע, די יום-טובדיקייט גיט דעם מענטש פליגל, ער הייבט זיך אויף, דער מענטש, פון דער גרויער טאַג-טעגלעכקייט אין די הימלישע הייכן. „צווישן האָס און ליבע, האָב איך אויסגעוויילט די ליבע“ — האָט מיר שאַגאַל געהאַט געזאָגט.

און אַז איך קוק שוין אַריין אין נאַטיץ-ביכל, ווילט זיך ציטירן נאָך איין זאַץ. רעדנדיק וועגן זיין וויטעבסקער היים האָט מיר שאַגאַל געזאָגט: „... מיינע עלטערן זענען געווען אַרעמע, ערלעכע יידן, זיי זע-נען געווען מיין וועג, מיין שול...“ איז ווען כ'האַב דעמאַלט געקוקט אויף די אויסגעהאַנגענע אויף די ווענט אַמאַליקע לייזונטן — בעלאַ און שאַגאַל אין פאַרשידענע ווערסיעס, חתן-כלה, יידישע פאַרליבטע אין ווי-טעבסק, איבער וועלכע כ'האַב געפילט שוועבן אַ טיף יידישן הויך, — האָב איך דאָס אַסאַצירט קודם כל מיט דער יידישער היים, מיט דער יידישער שטאַט, וווּ די בילדער זענען אַנטשטאַנען. אויף דער רעטראַספעקטיווער אויסשטעלונג האָט מען געקאָנט זען ווי זיין טעמאַטיק האָט זיך אויסגע-ברייטערט און ווי שאַגאַל האָט אַליין זיך אויסגעדריקט, האָט געמוזט „דער איבערגעפלאַנצטער בוים אין פראַנקרייך געבן אויך אַן אַנדער בלי.“ דער בלי איז טאַקע אַ מער פילפאַרביקער, דער בוים האָט זיך צעצווייגט און צעבלעט, אָבער ווען מען קוקט אויף די הונדערטער פאַרשידנאַרטי-קע עקספּאַנאַטן דאַרף מען אונטערשטרייכן, אַז דער זעלבער יידישער הויך שוועבט ווייטער אויף זיי.

אין גאנג פון צייט

פארוואס דארף מען דאס אונטערשטרייכן? שליסט דען דאס יידישע אויס דאס אלמענטשלעכע אדער פארקערט? חס וחלילה. דער יידישער הויך ווערט דא אונטערגעשטראכן צוליב א שטיקל וויכוח: צי איז פאראן יידישע קונסט? אין וואס דריקט זיך דאס אויס? ס'איז אן אלט-נייער וויכוח. אזוי פיל קינסטלער נישט יידן האבן געשאפן און שאפן אויף יידישער טעמאטיק, אויף ביבל-טעמאטיק און האבן דערמיט קיין יידישע קונסט נישט געשאפן.

שאגאל איז אן עכט יידישער קינסטלער נישט דערפאר, דוכט זיך מיר, ווייל ער מאלט יידן אין טליתים, ווייל ער לעבט אויף תנ"ך-גע-שטאלטן, יידישן פאלקלאר, נאך ווייל ער שאפט, וואלט איך געזאגט, אין יידישן גייסט, ווייל דער תמצית פון זיין קונסט איז יידיש, אדער ס'איז פאראן יענער יידישער הויך.

אט לאמיר זיך צוקוקן צו א גרויס בילד, געמאלן אין שאגאל'ישן בלוי. וואס איז דאס? אין פלוג — א פאריזער פיינאזש, און אויפן פאן פון פיינאזש שאגאל'ישע געשטאלטן, געמעלן: אין פאדער-גרונט פון גרויסן ליוונט א פארליבט פארל, ביי דער זייט, אין א וואזע, א בוקעט בונטע בלומען, אויבן אן ארגאנישער צוזאמענפלעכט פון א צארטער פרויען-געשטאלט מיט א שאגאל'ישן פויגל; ארום — א פאריזער פאנאראמע מיטן אייפלי-טורעם אין הינטערגרונט. נו, אז דאס פארל איז באהאפטן מיט דער וויטעבסקער יידיש-צינאוודיקער ליבע און אז די בלומען זעען אויס ווי מ'וואלט זיי געריסן אויף דער לאנקע פון הינטער א יידיש שטעטל, איז נישט שווער צו כאפן זיך. לאמיר זיך אבער גוט צוקוקן צו פאריז, צום אייפלי-טורעם, איז דען די שטאט פון ליכטער נישט באהויכט מיט דער זעלבער יידישער נשמהדיקייט ווי זיינע געשטאלטן? ס'איז א פאר-חלומט פאריז, א פארזונקנס אין טרוימערישקייט, אין אייביקער בענקע-ניש, א פארטראכטע, כמעט מעלאנכאלישע שטאט. פון טיפן בלוי שלייכט זיך פאריז ארויס, ווי א ראמאנטיש, אמאליק יידיש שטעטל אין דער שטילקייט פון דער נאכט.

ס'גייט דעריבער נישט אין טעמאטיק נאך אין יידישער פיליקייט. סיי די פרייד, סיי דער אומרו, דער דינאמיזם און די נשמה-וויבראציעס פון זיין פאלעטע זענען אן אפשפיגלונג פון דער יידישער נשמה.

שאגאלס קונסט, אדער אויב מען וויל, שאגאלס וועלט, איז באפעל-קערט פון פארשידענע מינים, וואס היוזן צוזאמען. מיר באגעגענען די פאר-

לילי בערגער

שידנסטע סיטואציעס און געשעענישן, און אומעטום, אויף אלע היינטיקע ווי אַמאָליקע געשטאַלטן, ברואים איז אויסגעגאַסן, דוכט זיך מיר, די יידישע בענקשאַפט, יידישע טרוימערישקייט. נישט נאָר די תמימותדיקע קו, די ציג, דער פויגל זענען יידישע, נאָר צומאָל אויף די וויטראַזשן פון דער מעצער קאַטעדראַלע ליגט אַ גייסטיק־יידישער חותם. פאַרן וויכוח וועגן יידישער קונסט, וואַלט שאַגאַלס שאַפונג געקאַנט דינען ווי אַ פרוו־שטיין.

מיט דער רעטראַספעקטיווער אויסשטעלונג פון זיין גרויס ווערק האָט פראַנקרייך אָפגעגעבן כבוד שאַגאַלן, ווי ס'איז אָנגעוויזן געווען אויף די פלאַקאַטן און אין דער פרעסע. ס'איז געווען אַ פייערלעכער יום־טוב פאַר זיין קונסט. ס'איז אַבער אויך געווען אַ יום־טוב פון יידישער קונסט.

פאַריז 1972

דער טריאומף פון די „פארשאלטענע“

(צום הונדערט-יאָריקן יובל פון די פראַנצויזישע אימפרעסיאָניסטן)

לאַמיר באַלד פון אָנהייב דערמאָנען, אַז דער אימפרעסיאָניזם איז עלטער ווי הונדערט יאָר. זיין געבורט איז געווען אַ לאַנגער און שווע-רער. ס'איז אָבער געוואָרן הונדערט יאָר, ווי די פראַנצויזישע אימפרע-סיאָניסטן, ווען זיי זענען געווען אַרומגערינגלט מיט ביטול און צומאָל מיט האָס, האָבן צום ערשטן מאָל, אין פּרילינג 1874, אויסגעשטעלט אין אַ פּריוואַטן לאַקאַל פון אַ פּאַריזער פּאַטאַגראַף זייערע בילדער, וואָס מ'האַט נישט צוגעלאָזט צו קיין שום קונסט-גאַלעריע.

ווי באַקאַנט איז אין פּאַריז פּאַראַן אַ גרויסער מוזיי פון די אימפרע-סיאָניסטישע ווערק. ער איז איינער פון די צוממיינסטן באַזוכטע פון די פּילצאָליקע פּאַריזער מוזיען. כדי אָפּצומערקן יענע געשעעניש פון 1874, אַרויסצוהייבן די באַדייטונג פון אימפרעסיאָניזם פאַר דער מאַדערנער קונסט, האָט זיך געעפנט אין די קונסט-סאַלאָנען פון „גרויסן פּאַלאַץ“ אַ ספּעציעלע אויסשטעלונג פון עטלעכע פּערציק בילדער, געבראַכטע פון אויס-לאַנד און פון אַ סך צענדליקער לאַבאָראַטאָרישע פּאַרשאַרבעטן — ראַדיאָ-גראַפיעס פון די אימפרעסיאָניסטישע ווערק, מיקראַסקאָפּישע פּאַרשונגען פון דער מאַלערישער מאַטעריע, פּאַרשידענע פּאַטאַגראַפּישע אויפנאַמעס אין נאַטירלעכן, פּאַרגרעסערטן פּאַרמאַט און פון איינצלע פּרטים. עס איז אויך אויפגעלעבט געוואָרן דורך פּאַטאַקאָפּיעס די ערשטע אימפרעסיאָניסטי-שע אויסשטעלונג פון 1974.

דער גרויסער קונסט-פּאַלאַץ האָט נאָך אַזאַ שטראַמענדיקע מאַסע נישט געזען. במשך פון קאַרגע דריי חדשים האָבן די אויסשטעלונג באַ-זוכט איבער 600 טויזנט פּערזאָן, הגם קיין קאַלעקטיווע באַזוכן זענען נישט צוגעלאָזט געוואָרן צוליב דער גרויסער צאַל אינדיוידועלע באַזוכער. צוקוקנדיק זיך צו די לאַנגע רייען ביים אַריינגאַנג אין „גרויסן פּאַלאַץ“, צו דער געדענגעניש פאַר די מייסטער-ווערק און די פּאַרשאַרבעטן, שווי-

מען יעדעס מאָל אויף אין דמיון די שווערע ראַנגלענישן, די צרות און פּרעניות, וואָס די קינסטלער פון די היינט באַווונדערטע ווערק האָבן גע- האָט אויסצושטיין.

מ'האַט זיי אָפטמאָל גערופן „פּאַרשאַלטענע“. און די אַממיינסטן אָנ- געזעענע צווישן זיי האָבן טאַקע פּאַרן לעבן פּאַרוכט אַ סך ביטערניש. דער היינט באַרימטער מאַלער סיסליי האָט נישט פּאַרקויפט קיין איין איינציק בילד, געווען אומגליקלעך ביזן טויט אין 1899. אַ געבוירענער ביי ענגלישע עלטערן, האָט מען צוליב דער פיינטלעכער באַציאונג צו די אימפרעסיאָ- ניסטן, אים כסדר אָפּגעזאַגט צו געבן די פּראַנצויזישע בירגערשאַפט, וואָס האָט אים נאָך שווערער געמאַכט דאָס לעבן. קלאַד מאַנע, וועמענס לייוונטן עס זענען דאָס שיינדל פון פיל מוזייען און געפינען זיך אויך אין באַזונ- דערע קונסט-וואַלן, האָט אַ סך יאָרן געלעבט אין גויט. סעזאַן איז צוליב די מיסדערפּאָלגן אַנטלאָפּן פון פּאַריז און זיך פּאַרמאַכט אין זיין מאַלעריי אַן אינאָלירטער פון דער וועלט. באַזיל האָט נישט געהאַט דאָס מזל צו דער- לעבן די ערשטע אימפרעסיאָניסטישע אויסשטעלונג, ער איז אומגעקומען אין דער מלחמה פון 1870. דעגאַ האָט אין סאַמען אויפשװונג פון זיין שאַ- פּונג פּאַרלוירן דאָס ליכט פון די אויגן. דער מערקווירדיקער מייסטער רע- נואַר איז פּאַראַליזירט געוואָרן און ווייטער געמאָלן זיצנדיק אין אַ פּאַטעל, מיטן פענדזל צוגעבונדן צו דער האַנט. ווען דאָס לעבן האָט אים פּאַרלאָזט ביים מאַלן, איז דער פענדזל פּאַרבליבן צוגעפּעסטיקט צו דער האַנט-פּלאַך. און ווי זאָל מען נישט דערמאַנען די טראַגישע געשטאַלט פון וואַן-גאַג, וואָס איז געקומען קיין פּראַנקרייך, ווען דער אימפרעסיאָניזם האָט שוין געהאַט דורכגעמאַכט אַ דערנער-וועג?

אויב אין דער קריטיק האָט מען זיי אָפטמאָל באַצייכנט מיטן עפיי- טעט „פּאַרשאַלטענע“ קינסטלער, איז דאָס אָבער נישט געווען צוליב די פּערזענלעכע אומגליקן, וואָס האָבן געטראַפּן אַ טייל פון זיי — און צו די דאַרף מען אויך צורעכענען טלוזל-לאַטרעק — נאָר ווייל זיי זענען ווי קינסטלער גע- ווען פּאַרשטויסענע. מיטן זעלבן נאָמען „פּאַרשאַלטענע“ האָט מען געקרוינט גרויסע דיכטער פון יענער צייט, ווי באַדלער, רעמבאָ, ווערלען מיט וועלכע די יונגע מאַלער-בונטאַרן זענען געווען געבונדן.

***

אין גאנג פון צייט

ס'איז געווען אין אנהייב צווייטע העלפט 19-טער יארהונדערט. צענד-ליקער פאריזער יונגע מאלער, וועלכע האבן זיך בלב ונפש אפגעגעבן דער מאלעריי, האבן נישט געקאנט אויסשטעלן זייערע בילדער אין קיין שום קונסט-סאלאן. אלע זשוריס האבן זייערע בילדער מיט ביטול און פאר-אכטונג אפגעווארפן. וועגן סעזאנען האט א קריטיקער געשריבן, אז ער טראגט אויף זיינע פלייצעס די בילדער, ווי קריסטוס האט געטראגן דעם קרייץ. ער האט זיי געטראגן פון סאלאן צו סאלאן, פון גאלעריע צו גאלע-ריע, ווו די זשוריס האבן זיי אייגע נאך די אנדערע געפסלט. צו יענער צייט האט די מלוכישע אדמיניסטראציע באווייליגט צו עפענען א „סאלאן פון אפגעזאגטע“, ווו מען האט געקאנט אויסשטעלן אפגעווארפענע לייוונטן. עדוואר מאנע האט דארט, אין 1863, אויסגעשטעלט זיין היינט בארימט ווערק „דער פרישטיק אויפן גראז“ און ארויסגערופן דערמיט א גרויסן סקאנדאל. א נאקעטע פרוי צווישן צוויי מענער! און דאס אן שום אלע-גארשער אנדייטונג. נישט ווייניקער האט שפעטער ארויסגעפירט פון די כלים, סיי די קריטיק, סיי דעם עולם, זיין לייוונט, וואס הענגט היינט אין אויבנאן אין אימפרעסיאניסמן-מוזיי, „אלימפיא“. מ'האט דעם מיסטער אין דער מאלעריי עדוואר מאנע נישט נאר אויסגעלאכט און געזידלט, נאר אפילו אנגעוויבן צו באטראכטן פאר א משוגענעם. ער איז אנגעגאנגען פארן בעל-ראש פון די יונגע מאלער, די שפעטערדיקע אימפרעסיאניסטן, כאטש ער איז דאס נישט געווען לויט זיין מאלעריי. צוליב די שטארקע אנגריפן קעגן אים, האבן די יונגע קינסטלער, וועלכע מ'האט פארביטערט דאס לעבן, גרופירט זיך ארום אים, פונקט ווי זיי האבן זיך בכלל געהאלטן צוזאמען אין זייערע קינסטלערישע זוכענישן און אין זייערע אנטשטענענע-גען ארויסצוקומען מיט זייערע ווערק אין דער עפנטלעכקייט.

איבער א פערטל יארהונדערט האט מען זיי דעם וועג צו דער עפנט-לעכקייט פארשטעלט. ערשט אין פרילינג 1874 האבן זיי מיט דער הילף פון פאריזער פאטאגראף נאדאר, וועלכער איז אריין אין דער געשיכטע פון אימפרעסיאניזם, ארגאניזירט אן אומאפהענגיקע אויסשטעלונג אין וועלכער ס'האבן אנטהאלטן דרייסיק מאלער, גראפיקער און סקולפ-טארן. פון די באטייליקטע מאלער האט דעם ערגסטן פסק געכאפט קלאד מאנע. זיינע צוויי צומיינסטן אנגעגריפענע און אויסגעלאכטע לייוונטן געפינען זיך אויף דער מוסטער-אויסשטעלונג אין „גרויסן פאלאץ“ — „דער בלוואר קאפוסין“ און „אימפרעסיע-זונאוויפגאנג“. א באזוכער, אן אונטערגעשטעלטער דורך א זשורנאליסט, האט געפרעגט ביי מאנע: „צי

קאנט איר מיר זאגן וואס עס באדייטן די שווארצע שטיקלעך אונטן אין אייער בילד „בולוואר קאפוסין“? — דאס זענען די שפאצירער, האט דער מאַלער רואיק געענטפערט. „אויב אזוי, באדייט עס, אַז איך בין ענלעך צו זיי, ווען איך שפאציר אויפן בולוואר? שווייגט בעסער, אויב נישט...!“ אין זשורנאַל „ל'אַרטיסט“ האט דער אַפיציעלער קריטיקער גע- שריבן וועגן קלאָד מאַנע: „...די אימפרעסיע — זונאוּפגאַנג איז געמאַלן מיט אַ קינדערישער האַנט פון אַ שילער, וואָס לייגט צום ערשטן מאל די פאַרב אויף עפעס אַ פּלאַך...“ און דער קריטיקער פון דער דעמאַלט באַקאַנטער צייטונג „שאַריוואַרי“ האָט זיך אַפּגערעכנט מיט דער אויסשטעלונג הומאַ- ריסטיש. ער האָט מיט חוזק פאַרזיכערט, אַז פונקט ווי קלאָד מאַנעס „זונ- אוּפגאַנג“ הייסט אימפרעסיע, אזוי קאָן מען אַלע בילדער אַנרופן אימפרע- סיעס, די מאַלער אימפרעסיאַניסטן און זייער מאַלעריי אימפרעסיאַניזם.

די באַצייכענונג האָט געהאַט מזל. זי האָט זיך אַנגענומען. די אימפרע- סיאַניסטן האָט עס דערווייל קיין מזל נישט געבראַכט. זיי האָבן ביז 1886 געהאַט נאָך 7 אויסשטעלונגען אַן זשוריס, ווי ביי דער ערשטער. קיין גרויס נחת פון זייערע בילדער האָבן זיי ווייטער נישט געהאַט. נאָך אין 1894, ווען אַ סך פון זיי האָבן זיך שוין געהאַט דערוואַרבן אַ געוויסן אַנזען, איז פאַרגעקומען אַ שטרייט אַרום זייערע בילדער. דער מאַלער און קאַלעציאַ- נער קאַיעבאַט, דער צומיינסטן פאַרמעגלעכער צווישן די יונגע, פאַרשטוי- סענע מאַלער, פלעגט אַפּקויפּן בילדער ביי זיינע נויטבאַדערפטיקע קאָ- לעגן. פאַרן טויט, אין 1894, האָט קאַיעבאַט געלאָזט אַ צוואַה, אַז ער שענקט אַזעק דער מלוכה זיין קאַלעקציע פון 67 אימפרעסיאַניסטישע בילדער מיטן באַדינג זיי זאָלן אַריינגיין אין מוזיי. ס'האַט זיך אויפּגעהויבן אַ געשריי: וואָס? אַזעלכע נעמען ווי סעזאַן, פּיסאַראַ, מאַנע אין אַ נאַציאָנאַלן מוזיי?

אַן אַנגעזעענער מיטגליד פון דער קונסט-אַקאַדעמיע, דער דעמאַלט באַ- קאַנטער מאַלער זשעראַם, האָט צווישן אַנדערן געשריבן: „...אויב די מלוכה וועט דערלאָזן מ'זאָל אַננעמען אַזאַ מיסט פאַר אַ מוזיי, וועט עס זיין אַ מאַראַלישע דערנידערונג...“. נאָך לאַנגע אַמפּערנישן און אַדאַנק דער אינטערווענץ פון קלעמאַנסאַ, האָט מען פון דער קאַלעקציע אַפּגעקליבן אַ 40 בילדער, אַבער פון סעזאַנס 5 פּרעכטיקע בילדער האָט מען באַוויליקט אַנצונעמען בלויז 2, פון מאַנעס 16 לייזונטן — 7, פון פּיסאַראַס כּישופּ- דיקע 18 פּייאַזשן האָט מען צוגעלאָזט בלויז 7. די אַפּגעוואַרפענע אימ- פּרעסיאַניסטישע מייסטער-ווערק זענען אויסגעקויפט געוואָרן דורך קונסט- הענדלער פאַר גראַשנס.

אין גאנג פון צייט

צו זייער גרויסן רוים זענען די אימפרעסיאניסטן דערגאנגען, ווען דער גרעסטער טייל פון זיי האבן זיך שוין געהאט צעשיידט מיט דער וועלט.

מיט וואס האבן זיך די יונגע מאלער, די שפעטערדיקע אימפרעסיאניסטן פארזינדיקט? זיי האבן נישט געוואלט מאלן לויט איינגעשטעלטע שאבלאנען, לויט דעם דעמאלטיקן, קאנווענציאנעלן, אקאדעמישן שולחן ערוך.

די פראנצויזישע פלאסטישע קונסט, וואס ציט איר ייחוס פון דער גריכיש־ראמאנישער קונסט, איז צו יענער צייט באהערשט געווען פון א שטייפן אקאדעמיוס. פון אמאליקן ברויזנדיקן רענעסאנס, וואס האט געשלאגן טיפע ווארצלען אין פראנקרייך, פון די לעבעדיקע איינפלוסן פון א דא ווינטיש, ראפאעל, מיקעל אנדזשעלא, דאנאטעלא און אנדערע גרויסע מיסטער, זענען פארבליבן פארגליווערטע פרינציפן, קודם כל דער פרינציפ, אז די גריכן האבן געשאפן איין מאל פאר אלע מאל א באגריף פאר שיינ־קייט, עסטעטיק, וואס באשטייט פון פראפארציאנעלקייט, הארמאנישקייט פון די ליניעס. עסטעטיק, שיינקייט זאל סתם נישט האבן צו טאן מיט אינדיווידועלע עמפונדלעכקייט, ס'איז גילטיק א באשטימטע קריטעריע. האבן די קונסט־אקאדעמיעס אנגעווארפן א שטרענגן מעטאד — די צייכע־נונג אין א בילד האט געדארפט זיין אזא פרעציוזע, ווי ביי אן ארכיטעקט ביים פלאנירן און בויען א שיינע געביידע. די קלאסישע פאסטולאטן האבן נישט דערלאזט צו קיין שום אפנויג. אויב דער הויפט־סושהט איז געווען דער מענטשלעכער קערפער, האט ער געמוזט זיין פערפעקט; מ'האט דעם מאדעל „אראנזשירט“, געמאכט שענער, איידעלער. אקטן (נאקעטער קערפער) האבן געמוזט זיין פון אן אלעגארישן כאראקטער, די הויפט־מעמעס זענען געווען סימבאלישע און מיטאלאגישע געשטאלטן, העראגאישע און היסטארישע סצענעס. די קאלירן, צוגעפאסטע צו דער טעמאטיק, זענען געווען אנגעלאדן מיט ערנסטקייט, טונקעלע, איינגעלא־שענע, ממש אסצעטישע. געוויינטלעך האבן די קינסטלער פון דער הערשנ־דיקער שיטה געמאלן ריזיקע לייונטן פון א מאָנומענטאלן און נאך מער דעקלאמאטארישן כאראקטער.

קעגן דעם ארט קונסט האבן די יונגע מאלער זיך רעוואלטירט. א סך פון זיי האבן פארלאזט די קונסט־שולן, די, וואס האבן געקאנט, זענען געפארן שטודירן אין דער שווייץ. זיי האבן אבער דער עיקר אליין גע־פארשט, געזוכט נייע וועגן, נייע אויסדרוק־מיטלען פאר זייער קונסט. זיי

פלעגן זיך זאמלען אין קאפייען, דיסקוטירן וועגן נייע אופנים פון מאָלן, זיי פלעגן אַרויספאַרן גרופּנווייז אין פאַרשידענע שיינע געגנטן, כדי צו אָבסערווירן די נאַטור, דער עיקר די אויסווירקונג פון די נאַטור־דער־שיינונגען אויף דער מאָלערישער מאַטעריע; זיי האָבן געפונען אַ נייע פיקטוראַלע שפּראַך, וואָס זיי האָבן מיט אייפער אָנגעוואַנדן און וואָס איז געווען פּולשטענדיק אין קעגנזאַץ צו דער אַקאַדעמישער קונסט.

אין זעלבן יאָר, ווען עס האָבן אויסגעשטעלט צום ערשטן מאָל די פאַרשטויסענע קינסטלער, האָט מען אין דער לוקסענבורג־גאַלעריע, וואָס איז צו יענער צייט געוואָרן דער מוזיי פון דער דעמאָלטיקער מאַדערנער קונסט, געעפנט די טירן פאַר די אַנערקענטע מאָלער. צום דאָפּלטן הונט־דערטי־אַריקן יובל, האָט מען אויך אויסגעשטעלט זייערע בילדער אין עטלעכע גרויסע זאַלן פון דעם זעלבן „גראַן פּאַלע“. קוקט מען איצט אויף די גרויסע, פּאַטעטישע ליוונטן מיט זייערע אַלעגאָרישע, מיטאַלאָגישע, און היסטאָרישע סוזשעטן, געמאַלן לויט אַ שטרענגער קאַנווענץ, דער־שיינט בולטער די אויסערגעוויינטלעכע איבערקערעניש, וואָס עס האָבן געמאַכט אין דער מאָלעריי די אימפרעסיאָניסטן. מ'קאָן אָן גוזמא זאָגן, אַז זיי האָבן געלייגט די פּונדאַמענטן פאַר דער מאַדערנער קונסט.

דער הויפּט־שטריך פון די אימפרעסיאָניסטישע מאָלער איז, ווי באַ־קאַנט, דאָס פיקטוראַלע אויסדריקן זיך אויף אַ סוביעקטיוון אופן און נישט לויט עפעס אָן אַביעקטיווער איינשטעלונג. זיי האָבן געהאַלטן, אַז די ווירקלעכקייט, וואָס רינגלט אונדז אַרום, קאַנקרעטיזירט זיך אין דער איבערלעבונג פון יחיד און איבערגעבן דאַרף מען זי אַזוי ווי זי ווערט אויפגענומען דורכן קינסטלער, קאַנקרעטער — אַזוי ווי ער זעט זי מיט זיינע אייגענע אויגן. עמיל זאַלאַ, דער דעמאָלטיקער קונסט־קריטיקער און פריינד פון די יונגע בונטאַרן, האָט דאָס אַזוי געהאַט באַצייכנט: „אַ בילד איז אַ פּראַגמענט פון דער נאַטור, געזען דורכן טעמפּעראַמענט פון קינסטלער“. דאָ דאַרף מען צוגעבן, אַז ס'האָט זיך נישט געהאַנדלט בלויז אין פּראַגמענטן פון דער נאַטור. די נאַטור, דער עיקר ליכט, לופט, זענען געווען די הויפּט עלעמענטן אויף וועלכע די אימפרעסיאָניסטן האָבן זיך אָנגעשפּאַרט, ווי מיר וועלן דאָס ווייטער זען. זיי האָבן אָבער אין דער קונסט אַריינגעבראַכט דאָס לעבעדיקע לעבן, פּראַגמענטן פון

אין גאנג פון צייט

דער באַלדיקער ווירקלעכקייט, איבערגעגעבן דורך אַן אינדיווידועלער, מאַלערישער וויזיע און אין אַן אייגענער פּלאַסטישער פּאַרם. אַ קונסט-בילד שאַפט זיך נישט, לויט זיי, אויפן סמך פון פּאַרטיקע אַביעקטיווע כללים, אַדער דורך פּאַסיווער אימיטאַציע, נאָר עס איז געבונדן מיט אינטימער איבערלעבונג, מיט אינערלעכער עמאַציאָנעלקייט. אין תּוך איז דאָס דער דראַנג פון קינסטלער צו שאַפן אַזוי ווי ער פילט, אַזוי ווי ער באַנעמט. דאָס איז דער באַגער זיך צו באַפרייען פון פּאַרטיקע פּאַרמולן, פון אַנגעוואַרפענע שאַבלאַנען.

אַזאַ אינשטעלונג איז צו יענער צייט אין די אַקאַדעמישע קרייזן אין פּראַנקרייך, פּונקט ווי היינט אין סאָויעט-רוסלאַנד, באַטראַכט געוואָרן פאַר די גרעסטע אפיקורסות. אַוודאי איז מען דעמאַלט די מאַלער-בונ-טאַרן נישט באַפאַלן, מ'האַט זיי נישט צעטריבן, ווען זיי האָבן זיך גרופירט אין פאַרשידענע ערטער, מ'האַט נישט צעשטערט זיערע אויסשטעלונגען, ווי דאָס איז געשען אין סאָויעט-רוסלאַנד אין האַרבסט 1974. געשיכטע חזרט זיך איבער, נאָר צומערשט איז דאָס אַ טראַגאָדיע, דערנאָך אַ טראַג-גישע פּאַרם, האָט אַ געוויסער פּילאָזאָף געשריבן. פּונקט ווען מ'האַט גע-פייערט די ערשטע אויסשטעלונג פון די פּראַנצויזישע אימפּרעסיאָניסטן און דערמיט אויך זייער אויפטו זיך נישט אונטערצוואַרפן קיין צוגע-שטעלטע, פּאַרטיקע מוסטערן אין דער קונסט, האָט מען אין אַ מאַסקווער פאַרשטאַט אַנגעשיקט אויף קינסטלער, וואָס ווילן זיך פריי אויסדריקן, געהיים-אַגענטן, פּאָליציאַנטן מיט לאַסט-אויטאָס, קלומרשטע אַרבעטער מיט אַ בולדאָזער צו צעאַקערן דעם באַדן, וווּ ס'האַט געזאַלט פאַרקומען אַן אויסשטעלונג. מיט הונדערט יאָר צוריק האָבן די נישט געהאַרכנאָמע קינסטלער געקאַנט מאַכן אויסשטעלונגען וויפּל זיי האָבן געוואַלט, מען האָט בלויז געחזקט פון זיי, נישט צוגעלאָזט זיי צו די קונסט-סאַלאַנען.

זיי זענען אויך נישט געווען אין גאַנצן אַליין. ווען די יונגע מאַלער פלעגן זיך זאַמלען אין קאַפּייען, אין זייערע אַטעליעס, זענען אַלע מאַל געווען מיט זיי געוואַגטע קריטיקער צווישן וועלכע ס'האַבן זיך געפונען זייערע פריינד עמיל זאַלאַ, שאַרל באַדלער. אין מוזיי פון די אימפּרעסיאָ-ניסטן און אויף דער אויסשטעלונג אין „גרויסן פּאַלאַץ“ זענען אויסגע-האַנגען מערערע, גרויסע לייוונטן פון דעמאַלט אַנגעזעענעם מאַלער פּאַנטען-לאַטור אויף וועלכע מ'קאַן זען די יונגע אימפּרעסיאָניסטישע מאַלער צוזאַמען מיט זייערע פריינד שרייבער און דיכטער. זיי האָבן אין זייערע זוכענישן אויך געהאַט ביישפּילן פון עלטערע פּראַנצויזישע מייס-

טער. קורבע. דער פֿאַרשטייער פון רעאַליזם, האָט זיינע סוּשעטן גענומען פון לעבעדיקן לעבן, געמאַלן אויך שטיללעבנס, פּייזאַזשן, וואָס זענען פֿאַר די יונגע געווען דער פּרוּוו־שטיין פון אַ נייער מאַלעריי. ער, קורבע, פּלעגט אגב קומען זיך צוהערן צו די רייד פון זיינע יונגע קאַלעגן. קאַראַ האָט ביזן סוף פון זיין לעבן ווייטער געצויגן די טראַדיציע פון פּראַנצוישן פּייזאַזש אין וועלכן די אימפּרעסיאָניסטן האָבן אַריינגעבלאַזן אַ נייעם רוח החיים. דעלאַקראַ, דער ראַמאַנטיקער אין דער מאַלעריי, האָט גע־לאָזט אין פּולן גאַנג די קאַלאַריסטיק. ער איז געווען אין אַ געוויסן זין אַ פֿאַרגייער פון די אימפּרעסיאָניסטן, ער האָט געשריבן: „דער שונא פון יעטועדער מאַלעריי איז דער גרוי, אין דער נאַטור מיניעט זיך אַלץ מיט רעפּלעקטן“. זיין נאַענטער פּריינד, דער מאַלער פּאַל הוע, האָט גע־מאַלן נאַטור־מאַטיוון, פּונקט ווי די יונגע בונטאַרן; פֿאַראַן ביי אים פּיי־זאַזשן, וואָס הייסן „זונפֿאַרגאַנג“, „די זון אין וואַלקנס“ און ענלעכע. אויך ער איז געווען אַ פֿאַרגייער פון אימפּרעסיאָניזם.

נישט ווייניק ענלעכע נייע שטראַמען זענען געפּלאַסן מחוץ די גרע־נעצן פון פּראַנקרייך. דער האַלענדישער מאַלער יאַנקינד, וועלכער האָט שפּעטער געפּירט אַ וואַגאַבאַנדיש לעבן אין פּראַנקרייך, פּלעגט מאַלן ביים ברעג ים און זיינע פּייזאַזשן האָבן זיך געטונקען אין דער וויבראַציע פון ליכט. דער פּראַנצויזישער אימפּרעסיאָניסטישער מאַלער באַדען, האָט נאָך אַ באַגעגעניש מיט אים, נאָך אין 1860, געשריבן: „דריי ציען מיטן פּענדזל לויט דער נאַטור איז מער ווערט, ווי דריי טעג מאַלן אין שטוב“. דער ענגלישער פּייזאַזשיסט וויליאַם טערנער האָט נאָך אַ סך פּריער גע־האַט אַריינגעפּירט אין זיין מאַלעריי אַ סך ליכט. „די זון איז דער גאַט פֿאַר דער מאַלעריי“, האָט ער געשריבן אין די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן, וואָס האָט זיך אויסגעלאָשן אין 1851. אין יענעם יאָרהונדערט האָט מען זיך אויך אין פּראַנקרייך באַקענט מיט די יאַפּאַנישע קאַלאַריסטישע האַלצ־שניטן און אַנדערע פֿאַרביקע גראַוירן.

אַזוי אַרום איז דער אימפּרעסיאָניזם געווען דער לעצטער רינג פון אַ סך רינגעלעך. ער איז אָבער געווען דער רינג, וואָס האָט צוזאַמענגע־פּלאַכטן די קייט. און טראַץ די פֿאַרשידענע איינפּלוסן, עלעמענטן מחוץ פּראַנקרייך, איז דער אימפּרעסיאָניזם אַ דורכויס פּראַנצויזישע פּלאַנץ, וואָס האָט אַרויסגעשפּראַצט פון פּראַנצויזישן באַדן און אויסגעוואַקסן אונטערן פּראַנצויזישן הימל.

אין גאנג פון צייט

ווען די יונגע קינסטלער פלעגן זיך ארויסלאזן מאלן אויף דער שויס פון דער נאטור, אדער ווי מען רופט דאס אויף „פלען-ער“, איז עס געווען פאר זיי א געלעגנהייט צו אבסערווירן די וויבראציעס פון דער זון-ליכט, די „פליסיקייט“ פון דער לופט, די רעפלעקטן פונעם רעגן אויפן פעלד, אויפן וועג, דאס מיניען זיך פון ליכט אין טיך, די שאטן-פלעקן אויפן שניי. בעת זייערע צוזאמענקונפטן זענען זיי געקומען צו דער מסקנא, אז דער אמתער קוואל פון פארב איז ליכט, אז די קאלירן פון קעגנשטאנדן ענדערן זיך כסדר לויט דער אינטענסיווקייט פון דער ליכט. און היות אלץ איז איינגעטונגען אין ליכט, אין אטמאספער, האט קיין שום זאך נישט קיין שטענדיקן, סטאבילן קאליר. די קעגנשטאנדן שלאגן אפ די זונען-שטראלן, פונקט ווי אין א שפיגל און אין רעזולטאט אנטשטייען וויבראציעס, א ספערע רעפלעקטן, א גאמע טענער.

אויפן סמך פון זייערע אבסערוואציעס, וואס האבן באקומען אן אנט-פאר אין דער דעמאלטיקער וויסנשאפט פון דער פיזיק, אפטיק, האבן זיי געשאפן א נייע טעכניק פאר דער מאלעריי. היות זיי האבן באגערט צו מאלן אזוי ווי די נאטור שאפט, האבן זיי געוואלט ארויסבאקומען פון די פארבן וואס מער ליכט אין איר פלוקטואציע, וואס מער אינדיוידועלע אויסשטראלונג פון די קאלירן. כדי דאס צו דערגרייכן האבן פיל פון זיי, אין דער ערשטער ריי קלאד מאנע, געמאלן מיט ריינע פארבן, זיי איבער-געטראגן אויפן לייזונט אין קליינע דאזן און זיי געלייגט מיטן פענדזל פראגמענטנווייז, אזוי, אז דורך די פילצאליקע קליינע פענדזל-שמירן האט זיך באקומען פארן אויג אן איינדרוק פון וויבראציע, פאלפיטאציע, ווי די פלוקטואציע פון נאטירלעכן ליכט און לופט. מיט איין ווארט — ליכט, לופט, אויסשפרייט פון שטח האבן געשפילט אן ערשטראנגיקע ראל אין דער פארברייכער מאלעריי פון די אימפרעסיאניסטן. דער צויבער פון דער פארב האט גענומען די אויבערמאכט איבער דער פארב, דער קאנס-טרוקציע, קאמפאזיציע, וואס איז געווען זייער שוואכע זייט. א סך פון יענע מאלער האבן דעם זעלבן סושעט, דעם זעלבן מאטיוו געמאלן אין פארשידענע שעהן פון טאג צוליב דער אנדערשדיקער אינטענסיווקייט פונעם ליכט. סיסליי האט דעם זעלבן פיזאזש, נישט ענדערנדיק קיין שום פרט, געמאלן עטלעכע מאל.

אין גאנצן קיין נייעס איז דאס נישט אין דער געשיכטע פון קונסט. דער יאפאנישער מאלער האקוסאאי (1760-1849), וועגן וועלכן ס'האט

געהאט געשריבן עדמאָנד גאַנקור, זאָל האָבן געמאָלן דעם באַרג פּודוּשי, נישט ווייניקער ווי הונדערט מאָל און יעדעס מאָל איז דאָס בילד געווען אַנדערש. מיט געדולד און אויסדויער קאָנען זיך, ווי באַקאַנט, די יאַפּאַנער מיט קיינעמען נישט פאַרגלייכן. קלאַד מאַנע האָט פאַרט געמאָלן די קאַ-טעדראַלע פון רואַן פיל מאָל און יעדעס מאָל איז זי לויט דער זון-באַ-לויכטונג אַרויסגעקומען אַנדערש.

**
*

די אימפרעסיאָניסטן האָבן אַריינגעפירט אין דער פּלאַסטישער קונסט נייע באַגריפן, זיי זענען געווען עקספּערימענטאַטאָרן, זיי האָבן אַנטדעקט נייע פּיקטוראַלע געזעצן; די טעכניק פון יענער מאַלעריי פאַרשט מען נאָך היינט. אָבער נישט קיין קלענערע נייעייט איז די דערשיינונג גופא, דער אימפרעסיאָניזם ווי אַ קונסט-באַוועגונג. געוויינטלעך גייט אָן קלאַד מאַנע ווי דער טעאַרעטיקער, דער הויפּט-באַגרינדער פון דער ריכטונג. דאָס איז מסתמא דערפאַר, ווייל ער האָט אָנגעוואָנדן די נייע טעכניק אָפטמאָל מיט דער גרעסטער פּרעציזקייט ווי מיר זעען דאָס אין זיין בילד די „רויטע מאַקווקעס“. די רויטע ריינע פאַרב איז אויפן גרינעם פאַן געלייגט אין אַזעלכע קעגנזייטיקע קליינע און גאַר קליינטיקע פּלעקן, אָז ס'דוכט זיך זיי וויבירן. די ביימער און דאָס הויז, וואָס קוקן צווישן זיי אַרויס אויפן האַריזאָנט, זענען איינגעוויקלט אין אַ נעפל פון לופט. דער בלויזער הימל איבער זיי איז פאַרצויגן מיט ווייס-ווינקע, צעריסענע וואַלקנס. די פרוי מיטן קינד אין דער ווייט פון פעלד גיסן זיך צוזאַמען מיט די געל-גרינע גראַזן, מיט די רויטע מאַקווקעס, די קאַנטורן פאַרווישן זיך. די צווייטע פרוי מיטן קינד טונקען זיך אין זייער גאַנג נישט נאָר אין גרינס, נאָר אויך אין דער פּולסירנדיקער לופט. מען פילט דעם אויסשפּרייט פון שטח, פון אין סוף. נאָך מער כאַראַקטעריסטיש פאַר מאַנעס פּרעציזקייט אין דעם פּרט איז זיין באַרימט בילד „אימפרעסיע-וואַויפּאַנג“. דאָס טייכל, דאָס קוים באַמערקבאַרע שיפל מיט די געשטאַלטן, די קעגנשטאַנדן אַרום, די רעפּלעקטן פון דער רויטער, פרימאַרגנדיקער זון אויפן וואַסער זעט מען, ווי דורך אַ נעץ אויסגעשפינט פון פאַרטאַגיקן ליכט. דאָס בילד פאַרכאַפט מיט שטימונגספּולקייט און עמאַציאָנעלקייט. אין געוויסע בילדער, ווי אין זיינע מייסטערשאַפטע וואַנט-מאַלערייען וואָס טראַגן דעם נאַמען „נימפּעאַס“ און וואָס פאַרנעמען עטלעכע גרויסע מוזיי-זאַלן, דערפירט ער זיין מאַלעריי

אין גאנג פון צייט

דורכן אופן פון לייגן די פארב, דורכן פארווישן די קאנטורן און די צייכע-
נונג, ביז אבסטראקציע.

ובכן, הגם קלאד מאַנע איז געווען, לאַמיר זאָגן, דער הויפט-באַגרינ-
דער פון דער ריכטונג, האָט צוממיינסטן עקספּערעמענטירט און אַנגעוואַנדן
די נייע טעכניק אין זיין מאַלעריי, איז דער פּאַטער פון אימפרעסיאָניזם
נישט געווען ער, דער יחיד, נאָר אַן עדה.

ס'איז באַקאַנט, אַז אַ רעוואָלוציע אין דער קונסט ברענגט אַריין קודם
כל אַ שעפּערישע פּערזענלעכקייט, ווי אין אונדזערע צייטן פּיקאַסאָ, אַדער
זאָל מען אַננעמען ווי דזשיאַטאַ אין 14-טן יאָרהונדערט אין איטאַליע, אויב
זיך באַגרענעצן בלויז צו די צוויי שעפּערישע יחידים. דער אימפרעסיאָניזם
איז געבוירן געוואָרן דורך קאַלעקטיווע זוכענישן, באַלד פון אָנהייב איז ער
אַנטשטאַנען דורך אַ שעפּערישן אַנשטרענג פון אַ גאַנצער גרופּע. דאָס איז
געווען אַ זעלטענע — און אפשר אַן איינצעלנע — דערשיינונג אין דער
קונסט פון געמיינזאַמער שעפּערישקייט און אויך פאַרברידערונג. אין איין
אַטעליע פּלעגן מאַלן עטלעכע קינסטלער. ס'האָט אויך געטראָפּן, אַז אויף
פּלען-ער האָט מען געמאַלן דעם זעלבן פּייזאַזש, ווי דאָס האָט געטאַן רענואַר
און מאַנע. ביידע בילדער טראָגן דעם זעלבן נאָמען „סאַזשלקע“, אין ביידע
איז דער זעלבער אַנעקדאָט — אַ רעסטאָראַציע אויף אַ סאַזשלקע-אינדזעלע.

ס'וואַלט אַבער געווען פאַלש צו מיינען, אַז אַלע אימפרעסיאָניסטן
האַבן נאָכגעפּאַלגט דעם זעלבן וועג, באַנוצט זיך מיט דער זעלבער טעכ-
ניק. ס'איז אַ ספק צי זיי האָבן געשאַפּן אַן איינהייטלעכע שול. עדוואַר מאַנע
למשל, האָט אַנדערש געמאַלן ווי קלאַד מאַנע. קוקט מען אויף זיין „פּריש-
טיק אויפן גראַז“, אויף „אַלימפּיאַ“, געמאַלן מיט ברייטע פּענדזל-שמירן,
באַקומט זיך דער איינדרוק, אַז אין תּוך איז דאָס קלאַסישע מאַלעריי. ער
האָט אַבער אַריינגעפירט אין זיינע בילדער, ווי אַלע אימפרעסיאָניסטן,
אַ סך ליכט און די סוזשעטן האָט ער גענומען פון זיין אַרומ. אין שפּעטער-
דיקן פּעריאָד געמאַלן אויך פּייזאַזשן, אַנגעזעטיקטע מיט ליכט, וואָס זע-
נען אַזוי אייגנטומלעך געווען פאַר די אימפרעסיאָניסטן. עדוואַר דעגאַ
האָט מיטגעמאַכט דעם גאַנצן קינסטלערישן וועג פון די אימפרעסיאָניסטן.
אים האָט אַבער מער ווי די שפּיל צווישן ליכט און פאַרב אינטערעסירט
די באַוועגונג. די בויגעווידיקייט פון מענטשלעכן קערפּער, דאָס פּערד אין
לויף, ער האָט געמאַלן גאַנצע סעריעס באַלעטן, טענצערינס, ער האָט אַרויס-
געבראַכט זייער עלאַסטישע, גראַציעזע באַוועגונג אפילו אין פּילע בראַג-

זענע סטאטועטקעס. אין קעגנזאץ צו אַנדערע אימפרעסיאניסטן האָט ער געלייגט מער אויפּמערקזאַמקייט אויף דער קאַמפּאָזיציע.

פאַר סעזאַנען, אַפילו אין זיין אימפרעסיאניסטישן פּעריאָד, ווען ער האָט געשאַפּן זיין באַרימט ווערק „דאָס הויז פון געהאַנגענעם“ און זיינע אַקוואַרעלן, אונטערגעשריבענע „אימפרעסיעס לויט דער נאַטור“, איז די פאַרב שוין אויך געווען אַ מיטל נישט אַזוי אַרויסצובאַקומען דאָס אינטימ-וויברנדיקע אין דער נאַטור, נאָר גיכער צו קאַנסטרווירן פאַרמען. שפּעטער האָט זיך דאָס בולט אויסקריסטאַליזירט און ער האָט זיך דערווייטערט פון אימפרעסיאניזם. אגב האָט עמיל זאַלאַ דער קונסט־קריטיקער סעזאַנס שפּעטערדיקע מאַלעריי לחלוטין נישט פאַרשטאַנען און, פאַרקערפּערנדיק אים אין זיין צוויי באַנדיקן ראַמאַן „דאָס ווערק“, אין וועלכן סעזאַן האָט זיך דערקענט, דערפירט צו אַ צעשיידונג מיט זיין פּריינד און שול־חבר.

וואַן־גאַג, ווען ער איז אין 1886 געקומען קיין פאַריז און זיך באַגייסטערט מיט דער נייער מאַלעריי, האָט מיט פּאַסיע זיך געוואַרפּן צום פּייאָזש, אַריינגעפירט אין זיינע בילדער אַ סך ליכט, אָבער צואייגנדיק זיך דאָס עיקרדיקע פון די אימפרעסיאניסטן, האָט ער זיך פאַרט באַנוצט מיט אַן אייגענער טעכניק. זיין נערוועזער, שלענגלדיקער פענדזל־שמיר האָט זיין מאַלעריי געגעבן אַקצענטן פון לייזן, שפּעטער פון ייאוש, אין קעגנזאָץ צו דער געמיטלעכקייט און פּריידיקייט ביי די אימפרעסיאניסטן.

מ'וואַלט געקאָנט נאָך לאַנג ציען די רשימה און אויך אַנווייזן אויף אַזעלכע קינסטלער, וואָס זענען געקומען אין באַרירונג מיטן אימפרעסיאַ־ניזם צייטווייליק, ווי פּאַל גאַגען, וועלכער האָט זיך באַגייסטערט פאַר דער נאַטור. אָבער אים האָט נישט ווייניקער ווי די ברייטע זוניקע הימלען, גע־צויגן דאָס עקזאַטישע, וואָס ער האָט געפונען אין טאַהיטי. געווען אויך אַזעלכע, וועלכע האָבן זיך צוגעאייגנט געוויסע עלעמענטן און שטריכן פון אימפרעסיאניזם און זיי איבערגעשמאַלצן לויט זייער טעמפּעראַמענט, ווי טולוז לאַטּרעק. ער האָט דעם פענדזל־שמיר צוגעגעבן אַ זיגזאַקיקן אימ־פולס. זיינע זעברירטע ליניעס זעען אויס ווי פּאַסן אויף געוויסע בעלי־חיים. ער האָט מער אַכט געלייגט אויף דער צייכענונג, אגב האָט ער געצייכנט אַפּישן, געמאַכט דעקאַראַציעס פאַר פאַרווילונגס־היזער. און ער, דער זון פון אַריסטאָקראַטן, האָט זיינע געשטאַלטן גענומען דווקא פון די „נידעריקע שיכטן“, פרויען פון נאַכט־לאַקאַל, דערביי זיי אינדיווי־דואַליזירט, פּסיכאָלאָגיש פאַרטיפּט, וואָס איז ווייט נישט געווען כאַראַק־טעריסטיש פאַר די אימפרעסיאניסטן.

אין גאנג פון צייט

פון דער פילצאליקער אימפרעסיאניסטן-גרופירונג האָט זיך בלויז אַ טייל געהאַלטן ביי דער ריין אימפרעסיאניסטישער איינשטעלונג: קלאָד מאַנע, סיסליי רענואַר, וועלכער האָט אַממיינסטן געמאַלן פּרויען-אַקטן, גיאַמען און די מאַלערין בערט מאַריזאַ. אויך רענואַר האָט אין די לעצטע יאָרן פון זיין לאַנגן לעבן (געשטאַרבן אין 1919) זיך אָפּגעקערט פון אימפרעסיאניזם.

אין דער העלפט אַכציקער יאָרן איז צו דער פאַרשידנאַרטיקער אימפרעסיאניסטישער קייט צוגעקומען אַ ניי רינגעלע. דער יינגערער דור מאַלער האָט אַריינגעפירט אין קלאָד מאַנעס טעכניק אַ נייע אויפפאַסונג. זיי האָבן געלייגט די פאַרב אויפן לייוונט לויט אַ סדר פון ספּערישע פּונקטן. דאָס איז געווען דער אַזוי גערופענער פּרעגנאַטיליזם, וועמענס הויפּט-פאַרשטייער עס זענען געווען די באַקאַנטע מאַלער סעראַ און סיניאַק.

דאָס, וואָס די אַלע מאַלער, די פּריערדיקע און שפּעטערדיקע, האָט פאַראייניקט, איז געווען ראשית כל דער רעוואַלט קעגן דער אַקאַדעמישער דאָגמאַטישקייט און זייערע אייגענע זרייסטע זוכענישן. זיי האָבן אַלע גע-מאַלן אויף פּלען-ער, אַריינגעבלאַזן אין פּיזאַזש אַ נייעם קינסטלערישן הויך, ווי מ'קאָן דאָס בעיקר זען ביי פּיסאַראַ. געמיינזאַם איז זיי אויך גע-ווען די טעמאַטיק — זיי האָבן געמאַלן דעם מענטש, סצענעס טאַג-טעג-לעכע, שטיללעבנס, די פּרוי און דאָס קינד. זייערע פּערסאָנאַזשן האָבן זיי אַריינגעפירט אין ליכט, אין געמיטלעכן האַלבשאַטן, געמאַלן זיי צום גרעסטן טייל אין דרויסן, אויפן באַלקאָן, אין גאַרטן, אין פאַרק, אויפן פעלד, אין וואַלד, אויפן שפּאַציר, אויף צוזאַמענקונפּטן, אין קאַפע און אין טעאַטער.

די אימפרעסיאניסטישע מאַלער זענען אַלע געווען שטאַטישע מענטשן, זיי זענען אָבער אַזוי געווען פּאַסצינירט פון דער נאַטור, אַז אַפילו די פּאַ-ריזער בולוואַרן האָבן זיי באַהויכט מיט דער פּרישקייט פון פעלד און וואַלד. און דעם וואַלד גופּא, די ביימער, האָבן זיי אַרויסגעבראַכט אין אַ כּישוף-דיקן צויבער. דורך די גרינע בלעטער פּילטירן דעליקאַט דורך די זונען-שטראַלן; דאָס פעלד, דאָס דאַרף, שיימערירט מיט פאַרבנרייכע גיּואַנסן, מיט ליכט-רעפּלעקטן.

אין סך-הכל: דער אימפרעסיאניזם אין אַלע זיינע שאַטירונגען איז אַ מאַלע-ריי אַ פּריידיקע, אַ דינאַמישע, רענואַר האָט זיך געהאַט אויסגעדיקט וועגן דער לעבנס-פּרייט אין זיינע בילדער אַזוי: „פאַראַן איבערגענוג אומעטיקע

זאכן אין לעבן, אז איך זאל נאך מיט מין מאַלעריי שווערער מאַכן דאָס געמיט ביי מענטשן". און די אימפרעסיאָניסטן זענען געווען פּאָעטן, מוזיקער אין דער מאַלעריי. אַממייסטן זענען דאָס געווען קלאַד מאַנע, פּיסאַראַ, רע־נואַר. ווען מען קוקט אויף מאַנעס פּילצאָליקע, גרויסע "נימפּעאַס", וואָס פאַרנעמען באַזונדערע זאַלן אין "אַראַנזשערי"־מוזיי, ווען דאָס אויג איז צוגעשמידט צו דער עקספּלאַזיע פון בלויער פאַרבן־וויבראַציע, הערט מען בפּירוש קלאַנגען פון מוזיק.

באַזונדער געמיטלעך זינגען די פאַרבן אין די פּיזאַזשן פון פּיסאַראַ. קאַמיי יאַקאָב פּיסאַראַ איז אַ סובטעלער קאַלאַריסט. זיינע פאַרבן מורמלען אַ שטילן ניגון. פאַר יעדעס מאָל וואָס איך געפּין מיך אין מוזיי פון די אימפרעסיאָניסטן בלייב איך לאַנג שטיין פאַר זיינעם אַ פּיזאַזש, וואָס טראַגט דעם נאָמען "רויטע דעכער". דאָס זענען ווייסע דאַרפּישע כאַטקעס מיט ציגל־רויטע דעכער, וואָס קוקן אַרויס פון צווישן צאַרט־גרינע ביימער איבער וועלכע עס הענגט אַ שמאַלער פּאַס ליכטיק־בלויער הימל. די האַרמאָניע צווישן דעם קאַמפּאָזיציאָנעלן און קאַלאַריסטישן דערגרייכט דאָ צו דער העכסטער מייסטערשאַפט. אָבער דאָס וואָס שמידט אונדז צו צום בילד איז די לירישקייט, די שטיל־שטילע מוזיק און די מיסטעריעזע שיינקייט.

אויף פּיסאַראַ איז כלל כדאי זיך אָפּצושטעלן. ער איז געווען אַ זון פון אַ יידישן קרעמער. מיט זיין לאַנגער ווייסער באַרד, ווי מיר זעען אים אויפן אויטאָפּאַרטרעט, אָדער ווי מ'קען אים פון די פּאַטאַגראַפּיעס, זעט ער אויס ווי אַ ביבלישע געשטאַלט. און ער איז געווען איינער פון די שענסטע געשטאַלטן צווישן די אימפרעסיאָניסטישע מאַלער. ער איז גע־ווען דער גוטער מלאך פון פּיל יונגע קינסטלער. סעזאַנען, פון וועלכן ער איז געווען מיט 9 יאָר עלטער, האָט ער געהאַלטן ממש אונטער זיינע פּאַטער־לעכע פּליגלען. דאָס האָט אויך ער אים באַווירקט איבערצוגיין צו העלער קאַלאַריסטיק. כדאי אויך צו דערמאָנען, אַז אין 1870, בעת דער פּראַנ־צווייט־פּרייסישער מלחמה, ווען ער איז אַנטלאָפּן פאַר דער דייטשער אינוואַזיע קיין לאַנדאָן, זענען די דייטשן באַפּאַלן זיין גרויסע אַטעליע. ווען ער איז צוריקגעקומען האָט ער געטראָפּן זיין גאַנץ קינסטלעריש פאַר־מעגן צעשטערט. די דייטשע אַקופּאַנטן האָבן דעמאָלט פאַרניכטעט טויזנט פּינף הונדערט לייזונטן פון יידישן מאַלער. פּיסאַראַ האָט זיך גענומען מיט נאָך מער ענערגיע צו געבן אַ קינסטלערישן תּיקן דעם פּראַנצוויזישן פּיזאַזש. ער האָט באַזוכט די פאַרשידנסטע געגנטן פון לאַנדאָ, געמאַלן

אין גאנג פון צייט

אויך ביזן טיפן עלטער פארשידענע ווינקלען פון פאריז. פונקט ווי לע-וויטאן האט ארויסגעבראכט די רוסישע לאַנדשאַפּט, אזוי איז פּיסאַראַ אין זיין אימפרעסיאָניסטישער אויפפאַסונג געווען דער מאָלער פונעם פראַנצויזישן פּיזאַזש.

פּיסאַראַ, מאַנע, רענואַר גייען אָן פאַר די אַדלער פון אויטענטישן אימפרעסיאָניזם. די אויסוויקונג פון דער שיטה שפּרייזט אָבער אַריבער די באַדייטונג פון אינצילנע יחידים. דער אימפרעסיאָניזם ווי אַ גרויסע קונסט-באַוועגונג האָט דורך איר נאַוואַטאַרישקייט אַריינגעטראָגן נייע עלעמענטן, דויערהאַפטע ווערטן אין דער וועלט-קונסט. און נאָך היינט, 100 יאָר נאָך יענעם קונסט-אויפשטייג, פאַרשט מען לאַבאַראַטאָריש אויפּסיי די אימפרעסיאָניסטישע שעדעוורן, הגם ס'איז געווען אַנגענו-מען, אַז מען ווייסט שוין אַלץ וועגן דעם אַרט מאָלעריי. אזוי למשל האָבן די לעצטע מיקראַסקאָפּישע פאַרשונגען געוויזן די שייכותן צווישן די טיפע שיכטן פיקטוראַלע מאַטעריע און די אַרויסבאַקומענע קאַלירן אויפן לייוונט, אַדער גאַר צווישן דעם קינסטלערס עמפּינדלעכקייט און דער פיקטוראַלער סטרוקטור.

עס גייט אָבער נישט בלויז אין די נאַוואַטאַרישקייטן און נייע קונסט-ווערטן, וואָס האָבן געפונען אומעטום נאָכפאַלגער, נאָר אויך אין אַן אַלגעמיינער איינשטעלונג, וואָס זיי האָבן אַנגעצייכנט פאַר דער קונסט. און דאָס באַשטייט אין דעם וואָס זיי האָבן אין אַ לאַנגן און פאַרביסענעם שטרייט אַנגעוויזן, אַז פאַרן קינסטלער קאָן נישט גילטיק זיין קיין שום דאָגמע, קיין שום אויטאָריטעט וועלכע ער דאַרף זיך אונטערזאָרפן. די איינציקע נאָרמע פון וועלכער ער דאַרף נישט און טאָר נישט אַפטרעטן איז זיין אייגענע אינדיוידואַליטעט, זיין אומאַפהענגיקייט פון שאַבלאַנען, פון פאַרטיקע, צוגעגרייטע פאַרמולן.

באמערקטע דרוק - פעלערן

זייט	שורה	אַנשטאַט	דאַרף מען לייענען
15	13 פון אויבן	מיט אַ לייכטן געמיט	מיט אַ לייכטערן געמיט
17	6 פון אונטן	טייל". רייסט זיך	טייל", רייסט זיך
32	14 פון אונטן	ס'איז פשוט	„ס'איז פשוט
34	14 פון אונטן	דאַט מען	האַט מען
48	3 פון אונטן	פאַראַן אַזאַ געזעץ	פאַראַן אַזאַ זאַץ
78	1 פון אונטן	פעלשינגען	פעלשונגען
97	10 פון אויבן	די „קליאַטשע“	„די קליאַטשע“
154	6 פון אויבן	אַ תליעה	אַ תליה
202	15 פון אונטן	סקולפּטריט	סקולפּטירט
220	2 פון אונטן	אחרון, ואחרון	אחרון אחרון
221	16 פון אונטן	אידענדיטעט	אידענטיטעט
227	12 פון אונטן	ווענגראָוו	ווענגעראַוו
229	10 פון אונטן	זיין בוך	זיין אַרבעט
262	1 פון אויבן	שפּראַצט	שפּריצט
279	11 פון אונטן	האַריזאַנטאַלע, ווערטיקאַלע	האַריזאַנטאַלע, ווערטיקאַלע
282	3 פון אויבן	1912	1913
292	7 פון אויבן	סקולפּטור	סקולפּטורן
293	17 פון אונטן	לייכן	לייכטן
301	5 פון אונטן	טאַרישקייט	טאַרישקייטן

נאָך עטלעכע זאַצן זענען אַרויסגעפאַלן די פונקטן, טאַפּלפונקטן.
 אין עטלעכע ערטער איז אַנשטאַט אַ קאַמאַ אַרויסגעקומען אַ פונקט און
 פאַרקערט.

אינהאלט

I

- 9 דער שרייבער וואָס איז פאַרלאָפּן די צייט
מאַרסעל פּרוסט
25 יאַנוש קאַרטשאַק דער שרייבער
42 ברונאַ שולץ דער קינסטלער און ייד
62 ווען געשיכטע רופט זיך איבער מיט דער היינטצייטיקייט
76

II

- 89 וועגן שפּאַטישן שמייכל פון מענדעלען
99 עטלעכע באַמערקונגען וועגן שלום-עליכמס שפּראַך
107 „כ'בין אַ דיכטער ביי יידן וואָס שרייבט אין העברעאיש...“

III

- 122 דער ליענער, דער שרייבער, דער קריטיקער
135 צי איז שעקספיר געווען אַן אַנטיסעמיט?
141 ווען טאַלאַנט גייט ביינאַנד מיט אַוואַנטוריזם

IV

- 149 „פאַרוואָס מוזן מיר כסדר אַזוי טייער צאָלן“?
158 דאָס יידישע פּאַלקס-ליד אין דער פּוילישער איבערזעצונג
167 דער וועג צו זיך דורך פיין
172 פאַרצייכענונגען און רעפּלעקסן וועגן גורלות פון שעפּערישן וואַרט
181 דער טראַגישער ענטוואַסט
192 „מיר פּוילישע יידן“

V

- דער ראַמאַן אין זיינע אומוואַנדלונגען און די ליטעראַרישע
200 סעזאָנען אין פּראַנקרייך
212 דער יידישער שרייבער אין דער נישט יידישער שפּראַך

VI

- 224 יידישע ליטעראַטור-קריטיק אין ליכט פון היינט און נעכטן
252 יאַנוש קאַרטשאַק דער פּעדאַגאָג-פּאַרשער

VII

- 276 אויף די הויכקייטן פון דער קונסט
290 אַ וויזיט ביי חנה אַרלאָוו
301 פיקאַסאָ דער שטורעמער אין דער קונסט
313 מאַרק שאַגאַל דער שטענדיקער מאַגיקער
325 דער טריאומף פון די „פאַרשאַלטענע“

ביכער פון זעלבן מחבר

1. עסייען און סקיצן (ליטעראטור־קריטיק), פארלאג „יידיש בוך“, ווארשע 1962 ;
2. פון היינט און נעכטן (נאָוועלן) „יידיש בוך“, ווארשע 1965 ;
3. נאָכן מבול (ראַמאַן), פרעמירט דורכן „יעקב ווייסליץ־פאָנד פאַר ליטעראַטור, קונסט און יידישער מחשבה“, „יידיש בוך“, ווארשע 1967 ;
4. אָפּגעריסענע צווייגן (נאָוועלן און דערציילונגען), פאַריז 1970 ;
5. צווישן שטורעמס (ראַמאַן), פארלאג „פריינדשאפט“, בוענאָס איירעס 1974 ;

אין דער פוילישער שפראך

6. דאָס וויעטנאַמישע פּאַלק אין קאַמף, פארלאג „קוזשאַנזשאַק אי וויעדזאַ“, ווארשע 1954 ;
7. יידישע ווידערשטאַנד־באַוועגונג אין פראַנקרייך (עסיי), פארלאג „דאָם קוזשאַנזשאַק“ ווארשע 1960 ;

איבערזעצונגען אין בוך־פאָרם

8. בריוו פון טויטן־הויז פון עטל און יוליוס ראָזענבערג, פארלאג „יידיש בוך“ 1953 ;
9. דער וועג צום הימל (אויסגעוויילטע ווערק פון אַדאַלף רודניצקי, פארזען מיט אַ גרעסערער אָפּהאַנדלונג וועגן דער שאַפונג פונעם שרייבער), פארלאג „יידיש בוך“, ווארשע 1962

פאַרענדיקט דעם דרוק אין יאָנואַר
טויזנט ניין הונדערט זעקס און זיבעציק אין
דער דרוקעריי „אימפּאַ“ אונטער דער
השגחה פון יוסף שעכטער, געשטעלט
און געדרוקט דורך נפתלי מילנער